2000
ژىل
5 - فېۋرال
شەنبە
№ 2
(4127)

يېڭى ھايات

Йеңи һаят

جۇمھۇرىيەتلىك ئىجتىمائىي - سىياسىي گېزىت. 1970 - ژىلى 1 - يانۋاردىن باشلاپ چىقىۋاتىدۇ

ئۈچقۇن قۇربانىيازوۋ چۈشرگەن سۈرەت.

تەبرىكلەيمىز

پەخرىي ناملار مۇبارەك بولسۇن

ئەڭ ياخشىلار ئېنىقلاندى

قازاقستان قۇرۇلۇشچىلار ئىتتىپاقى رىياسىتى بىلەن جۇمھۇرىيەت قۇرۇلۇش ئىندۇستىرىيەسىنى تەرەققىي ئەتكۈزۈش فوندى 1999 - ژىلقى ئەڭ ياخشى قۇرۇلۇشچىلارنى، مېمارلارنى، لايىھىلىگۈچىلەرنى، كاپىتال قۇرۇلۇش ساھاسىدىكى ئىلغار كارخانىلار بىلەن تەشكىلاتلارنى ئېنىقلاش توغرىلىق توختام قوبۇل قىلدى.

ئەينە شۇ توختامغا بىنائەن دولەت رەھبىرى نۇرسۇلتان نازارباييېۋنىڭ جەمئىيەتنى يېڭىلاشتىكى، ئىختىسات ساھاسىنى دېموكراتىيەلەشتۈرۈشتىكى، ئىنۋېستىسىيە - قۇرۇلۇش كومپلېكسىنى رىۋاجلاندۇرۇشتىكى ۋە يېڭى پايتەخت ئاستانانى تەرەققىي ئەتكۈزۈشتىكى رولى ئالاھىدە ئېتىراپ قىلىنىپ، ئۇنىڭغا «قازاقستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ بەرپاكار قۇرۇلۇشچىسى» پەخرىي نامى بېرىلدى.

شۇ نەرسە دىققەتكە سازاۋەركى، مەزكۇر توختامدا تارماقلىق ئۆزگىرىشلەرنى ۋە بازار مۇناسىۋەتلىرى سىستېمىسىغا كىرىشنى، ئىشلار كولەمىنىڭ ئۆسۈشنى، كادرلار ھەم ئىشلەپ چىقىرىش ئىختىدارىنىڭ ساقلىنىشىنى تەمىنلەشتە ئالاھىدە كوزگە چۈشكەن ئالتە رەھبەر ئاتالغان بولۇپ، ئۇلارنىڭ قاتارىدا «بېنت» ئاكسىونېرلىق جەمئىيىتىنىڭ پرېزىدېنتى دىلمۇرات پىرمۇھەممەت ھاجىم ئوغلى قۇزىيېۋ بار.

ئەخمەتجان شاردىنوۋ - خەلق ئارا ترانسپورت ئاكادېمىيەسىنىڭ ئاكادېمىگى

يېقىندا ئا ز م ك «تېمىربېتون» ئاكسىونېرلىق جەمئىيىتىنىڭ پرېزىدېنتى ئەخمەتجان بەكرىم ئوغلى شاردىنوۋقا سانكت - پېتېربۇرگ شەھىرىدىن خۇش خەۋەر كەلدى: ئە. شاردىنوۋ خەلق ئارا ترانسپورت ئاكادېمىيەسىنىڭ ئاكادېمىگى پەخرىي نامىغا سازاۋەر بولغان. ئەينە شۇ مۇناسىۋەت بىلەن خەلق ئارا ترانسپورت ئاكادېمىيەسىنىڭ پرېزىدېنتى گ. ئا. كىرژانوۋسكىينىڭ ئىمزاسى چېكىلگەن تەبرىك تېلېگراممىسىدا مۇنداق دېيىلىدۇ:

«ھۆرمەتلىك ئەخمەتجان بەكرىم ئوغلى، سىزنى يېڭى 2000 - ژىل بىلەن سەممىي تەبرىكلەيمىز. ئاكادېمىيە پرېزىدىئۇمى سىزنىڭ ترانسپورت كومپلېكسىنىڭ تەرەققىياتىغا قوشقان مۇناسىپ ئۈلۈشىڭىزنى، خەلق ئارا ترانسپورت مۇتەخەسسىسلىرىنىڭ ئالاقىسىنى كەڭەيتىش ۋە مۇستەھكەملەش بويىچە ئەمەلگە ئاشۇرۇۋاتقان ئىشلىرىڭىزنى مۇناسىپ باھالايدۇ.

سىزگە ساغلام سالامەتلىك، شەخسىي ھاياتىڭىزغا ۋە ئىشىڭىزغا ئۇتۇق تىلەيمەن».

«يېڭى ھايات» گېزىتى تەھرىراتى گېزىتىمىزنىڭ جانكويەرلىرى دىلمۇرات قۇزىيېۋ بىلەن ئەخمەتجان شاردىنوۋنى سەممىي تەبرىكلەيدۇ ۋە ئۇلارنىڭ ئىش پائالىيىتىدە تېخىمۇ چوڭ ئۇتۇقلارنى تىلەيدۇ.

ئەدىپنىڭ قاقشان قوزۇغى

ئوتكەن ژىلنىڭ ئاخىرىدا يەتتىسۇدىكى دەسلەپكى بىلىم دەرگاھلىرىنىڭ بىرى ياركەنت پېداگوگىكا كوللېدژى ئۆزىنىڭ 70 ژىللىق تويىنى نىشانلاپ ئوتكەن ئىدى. ئۇنىڭغا جۇمھۇرىيەتنىڭ جاي - جايلىرىدىن كەلگەن مېھمانلار ئىشتىراك قىلدى. ئۇلارنىڭ ئىچىدە مەزكۇر بىلىم دەرگاھىدا دەسلەپكىلەر، ئىچىدە بىلىم ئالغان. قازاقستان خەلق يازغۇچىسى زىيا ئاكا سەمەدىيمۇ بولغان ئىدى. مەراسىمدا زىيا ئاكا تەبرىك سوزگە چىقىپ، ئوزى ئوقۇغان بۇ بىلىم يۇرتىنىڭ تارىخى زەرۋات مەكتىۋىدىن باشلىنىدىغانلىغىنى تەكىتلەپ، شۇ ژىللاردىكى ئۇنىڭ پائالىيىتىدىن قىزىق كەپلەرنى ئېيتىپ بەردى.

كىم قەيەردە ياشىمىسۇن، قايسى دەرىجىدە ئوسۇپ يېتىلمىسۇن، ئۆزىنىڭ تۇغۇلۇپ ئوسكەن يۇرتىنى كىنەيدىغىنى سوزسىز. زىيا ئاكىمۇ ئۆزىنىڭ تۇغۇلغان يۇرتى خونىخايىنى كورۇپ كېلىش ئىستىگىنى ئېيتتى. ئەتىسى ئەتىگەندە زىيا ئاكا سەمەدىي، ئاسىم قۇربانوۋ، نۇرى ئەخمەتوۋ، نۇرەخمەت ئەخمەتوۋ ۋە باشقىلار خونىخاي يېزىسىغا قاراپ يولغا چىقتۇق.

بۇ يەردە گېزىتخانىلارغا ئېيتىپ كېتىدىغان نەرسە شۇكى، خونىخاي جوڭغار ئالتېغىنىڭ باغرىغا جايلاشقان يېزا. تەبىتى گوزەل، ھاۋاسى تازا. ئەجداتلىرىمىزنىڭ شىجائەتلىك ئەمگىكى تۇپەيلى زامانىسىدا بۇك - باراقسانلىققا ئايلانغان يۇرت ئىدى. مۇنداق ئېيتقاندا، ئۇنى ئەڭ ياخشى دەم ئېلىش ئورۇنلىرىغا قىياس قىلىشقا بولاتتى. ئوتتۇزىنچى ژىللىرى مەزكۇر يېزىدا «كولخوزچىلار ئاۋازى» كولخوزى تەشكىل قىلىنىپ، خونىخايلىقلار ئېگىلىك ئىختىسادىنى تەرەققىي ئەتكۈزۈشتە ئەجايىپ ئەمگەك مەردانىلىرى ئوسۇپ يېتىلگەن ئىدى. ئۇلارنى ناھىيە ئادەملىرى ھازىرمۇ ياخشى بىلىدۇ.

ئەپسۇس، ئەللىكىنچى ژىللىرى ئېگىلىكلەرنى كەڭەيتىش جەريانى باشلانغاندا، خونىخايمۇ مۇستەقىللىق ھايات كەچۈرۈشتىن قېلىپ، كىروۋ نامىدىكى كولخوزنىڭ تەركىۋىگە قوشۇلىدۇ. موشۇنداق بەش كولخوزنى بىرلەشتۈرگەن ئېگىلىك مەركىزى ئالتوي يېزىسى بولدى. شۇنداق قىلىپ، ئۇ چاغلاردىكى رەھبەرلەر ئاساسەن مەركەزنى گۈللەندۈرۈشكە كوڭۈل بولۇپ كېتىپ، قالغان يېزىلار نەزەردىن سىرت قالدى. خونىخاي يېزىسى ئاھالىسىنىڭمۇ تەلەپ - ئىستەكلىرىگە، ئېھتىياجلىرىغا ئېتىۋار بېرىلمىدى. يېزا تۇرغۇنلىرى ئامالسىزلىقتىن يۇرتىنى تاشلاپ، ھەر ياققا كېتىشكە مەجبۇر بولدى. ئاقىۋەتتە بۇك - باراقسان خونىخايمۇ خارابىلىققا ئايلاندى. بۇ ھالەت ھەر بىر خونىخايلىقنىڭ قەلبىنى تەۋرەتتى. زىيا ئاكىنىڭمۇ تۇغۇلغان يۇرتى خارابىلىققا ئايلانغانلىغىنى كورۇپ، دەرت - ئەلەمى، ئېچىنىشى ئاز بولمىغان ئىدى. ئاتاقلىق يازغۇچىنىڭ يۇرتىغا قاراپ غەمگە تولغان قەلبىنى خونىخايلىق ژىگىتلەر سېزىپ ژۇردى. ئاخىرى ئۇلار مەسلىھەتلىشىپ، خونىخاي يېزىسىنى تىكلەشكە بەل باغلىدى. يۇرتقا ئازات نىزاموۋ، قادىر مەخپىروۋ، ھاشىم قاسىموۋ، ئابدىرىم قادىروۋ، يۇنۇس ھاشىروۋ ۋە باشقىلار بىرىنچىلەردىن بولۇپ كوچۇپ كېلىپ، تۇرۇشلۇق ئوي سېلىش ئىشلىرىنى باشلاۋەتتى. ئەشۇ ژىللىرى كولخوز رەئىسى تۇرغانجان قۇربانوۋ، بۇگۇنكى ناھىيە ھاكىمىنىڭ بىرىنچى ئورۇنباسارى ئازات ئابدۇكەرىموۋلار خونىخايلىق ژىگىتلەرنىڭ قۇتلۇق قەدەملىرىنى قوللاپ - قۇۋۋەتلەپ، ئۇلارغا مەنىۋىي ۋە ماددىي جەھەتتىن ياردەملەشتى. نەتىجىدە يېزىغا ئېلېكتر لىنىيەسى، سۇ پروۋودى تارتىلدى، كوچىلاردا دەسلەپكى تۇرۇشلۇق ئويلەر قەد كوتەردى.

مانا، ئارىدىن بىر ئاز ژىل ئوتۇپ، خونىخاي يېزىسىدا ژىگىرمىدىن ئوشۇق تۇرۇشلۇق ئوي قەد كوتىرىلىپتۇ. تاغ باغرىغا جايلاشقان يەر - سۇيى ئەلۋەك يۇرتقا كوچۇپ كەلگۈچىلەر قاتارى كۈن ساناپ كوپىيىۋاتىدۇ. خونىخايلىقلارنىڭ تۇرمۇش - ئەھۋالىمۇ بىر قەدەر ياخشى. ئۇلار يۇرتقا بىر باشلانغۇچ مەكتەپ بىلەن تىببىي پۇنكىتنىڭ لازىم بولۇۋاتقانلىغىنى ئېيتىشتى.

بۇ قېتىم زىيا ئاكا يېزا مەنزىرىسىنى، ئۇنى ياڭلىۋاشتىن بەرپا قىلغان خونىخايلىق ژىگىتلەرنىڭ ئىش - ھەرىكەت، كەيپىياتلىرىنى كورۇپ، قەلبى شاتلىققا تولدى. ئاتىلار قەبرىستانلىغىغا بېرىپ، قۇرئان ئوقۇدى، نەزىر بەردى. شۇ كۈنى كەچ كىرگىچە يۇرتىدا بولغان زىيا ئاكا قاتارلىرى تولۇقلىنىپ كېلىۋاتقان يۇرتداشلىرىغا خونىخاينىڭ ئوتمۇش تارىخى، ئۇنىڭ جاپاكەش ۋە ئىججاتكار ئادەملىرى، ئوزىنىڭ ئومۇر تارىخى توغرىلىق قىزىق ۋە تەسىرلىك ھېكايىلەرنى ئېيتىپ بەردى. ئەينە شۇ كۈنى زىيا ئاكا قەد كوتىرىپ كېلىۋاتقان يېزىسىدا 2000 - ژىلى ئوزىگە ئوي سېلىش ئۈچۈن ئولچەك يەر ئېلىپ، قوزۇق قېقىپ كەتكەن ئىدى. ھازىر ئوي سېلىش ھوججەتلىرىنى خونىخايلىق ژىگىتلەر رەسمىيلەشتۈرۈپ بولدى. باھار كېلىشى بىلەن پېشقەدەم ئەدىپنىڭ ئويىنىڭ ھۇلىنى قۇرۇش باشلىنىدۇ. بۇ كۈنى زىيا ئاكىنىڭ، ئەلۋەتتە، يەنە ئوز يۇرتىدا بولىدىغانلىغى چوقۇم. ۋەدە شۇنداق، ئويىنىڭ ھۇلىنى دەسلەپ ئوزى سالىدۇ. بېغىغا تۈرلۈك مېۋە ۋە مەنزىرىلىك دەرەقلەر كوچەتلىرىنى تىكىدۇ. زىيا ئاكىغىمۇ يۇرتىدا ئىش يېتىپ - ئاشىدۇ.

خونىخايلىقلار پەقەت يۇرت ئاتىسىنىڭ كېلىشىنى تەقەززالىق بىلەن كۈتۈۋاتىدۇ.

ئابدۇكېرىم تۇدىياروۋ.
پانفىلوۋ ناھىيەسى.

«يېڭى ھاياتنىڭ» 30 ژىللىق مەرىكىسى نىشانلاندى

بېيىل، 31 - يانۋار كۈنى ئالمۇتىدا مەتبەئەچىلەر ئويىدە جۇمھۇرىيەتلىك ئىجتىمائىي - سىياسىي گېزىت «يېڭى ھايات»نىڭ نەشر قىلىنىشىغا 30 ژىل تولغانلىغى تەنتەنىلىك نىشانلاندى.

تەنتەنىدە «ئۇيغۇر ئاۋازى» ۋە «يېڭى ھايات» گېزىتلىرىنىڭ باش مۇھەررىرى يولداش ئازاماتوۋ قىسقىچە دوكلاد قىلدى. ئۇ ئوز سوزىدە «يېڭى ھايات» گېزىتىنىڭ نەشر قىلىنىش تارىخى، گېزىت پېشقەدەملىرى، «يېڭى ھاياتنىڭ» ھازىرقى ئېغىر ئىختىسادىي بوھرانچىلىق داۋام قىلىۋاتقان شارائىتتا ئايدا بىر قېتىمدىن بولسىمۇ ئوز مۇخلىسلىرى بىلەن ئۇز كورۇشۇپ تۇرۇۋاتقانلىغى توغرىلىق قىسقىچە توختىلىپ ئوتتى.

شۇنىڭدىن كېيىن قازاقستان خەلق يازغۇچىسى زىيا سەمەدىي، ئالمۇتا شەھىرى دروۋبا مەھەللىسىدىكى «مۇزەممىل» مەسچىتىنىڭ ئىمامى، گېزىتىمىز جانكويەرى ئاباس قارى ھاجىم، شائىر، گېزىتىمىزنىڭ تۇنجى ساندىن ھورمەتلىك دەم ئېلىشقا چىققىچە ئىشلىگەن ژۇرنالىست ئابدۇغوپۇر قۇتلۇق، گېزىتىمىزنىڭ دايىملىق ئاۋتورلىرىنىڭ بىرى، فىلولوگىيە پەنلىرىنىڭ نامزىتى رابىك ئىسمائىلوۋ، قازاقستان پەنلەر ئاكادېمىيەسى شەرىقشۇناسلىق ئىنستىتۇتى ھۇزۇرىدىكى ئۇيغۇرشۇناسلىق مەركىزىنىڭ رەھبىرى فىلوسوفىيە پەنلىرىنىڭ نامزىتى كوممۇنار تالىپوۋ ۋە كوپلىگەن باشقا گېزىت مۇخلىسلىرى تەبرىك سوزگە چىقىپ خەلقىمىزنىڭ مەنىۋىي ھاياتىدا «يېڭى ھايات» گېزىتىنىڭ تۇتقان ئورنىغا ژۇقۇرى باھا بېرىپ، ئۇنىڭ ئۇيغۇرلار دىيارى شەرقىي تۈركىستان (ئۇيغۇرىستان) تارىخى، خەلقىمىزنىڭ مەدەنىيىتى، ئەدەبىيات - سەنئىتى، كوممۇنىستىك خىتاي ئاسارىتىدىكى ھازىرقى ئەھۋالى توغرىلىق بېرىۋاتقان سالماقلىق، ھەققانىي ماتېرىياللار ھەققىدە سەممىي پىكىرلىرىنى ئىزھار قىلدى.

(ئوز مۇخبىرىمىز).

مىننەتدارلىق بىلدۈرىمىز

گېزىتىمىز قىيىن ئەھۋالدا تۇرغان، ئىختىسادىي بوھرانچىلىق توختىماي داۋام قىلىۋاتقان ھازىرقى شارائىتتا بىزگە ياردەم قولىنى سۇنغان «سانائەتچىلەر، تىجارەتچىلەر ۋە يېزا ئېگىلىگى خادىملىرى ئۇيغۇر ئاسسوتسىئاتسىيەسى» جۇمھۇرىيەتلىك جەمئىيەتلىك فوندىغا، «ئىنساپ» فىرمىسىغا، «رىزۋانگۈل» تۇرىستىك فىرمىسىغا، «رىئات ئورك لتد» فىرمىسىغا، ئالمۇتا شەھىرى گورنىي گىگانت، دروۋبا مەھەللىرى، «ئوربىتا» مىكرو رايونى، ئالمۇتا ۋىلايىتى تالغىر ناھىيەسى كالىنىن مەھەللىسىنىڭ يۇرت - جامائىتىگە، گېزىتىمىز جانكويەرلىرى رەبەگۈل سىدىقوۋاغا، ئەيسا مۇسايېۋقا، ئەخمەت ھەسەنگە، يارمۇھەممەت ئىسكەندەروۋقا، زىخرۇللام غوجامبەردىيېۋقا، غەيرەت مەمەتەلىيېۋقا، زاماندىن رەخمانوۋقا «يېڭى ھايات» تەھرىراتى سەممىي مىننەتدارلىق بىلدۈرىدۇ.

* * *

گېزىتىمىزنىڭ مەزكۇر سانى مەرھۇم خۇشيار ھاجىم ھوسمانوۋ بالىلىرىنىڭ ھامىلىقىدا نەشر قىلىندى. «يېڭى ھايات» تەھرىراتى ھوسمانوۋلار ئائىلىسىگە سەممىي تەشەككۈر ئىزھار قىلىدۇ.

مەرھەممەت خالىس ئىختىسادىي ياردەم قولىنى سۇنغۇچىلارغا بىزنىڭ ھېساپ چوتىمىز:

р/с 406467897 ТОО "Висал"
РНН600400099802 МФО 190501719,
код 719 АГФ ОАО Банк "Центр Кредит"

كورنەكلىك يازغۇچى، دراماتورگ شايىم شاۋاپىۋنىڭ ئۇرۇش ۋە ئەمگەك ۋېتېرانى، شەرقىي تۈركىستان ئىنقىلابىنىڭ ئاكتىپ ئىشتىراكچىسى [illegible] مىرزىگۈل ناسىرۇۋا ھەققىدە «رىۋايەتكە ئايلانغان ھەقىقەت» ناملىق ھۆججەتلىك پوۋېستىنى يېزىپ، تاماملىدى.

تۆۋەندە، ھۆرمەتلىك [illegible] مىرزىگۈل ناسىرۇۋانىڭ 80 ياشقا تولغانلىقى مۇناسىۋىتى بىلەن مەزكۇر ئەسەردىن پارچىنى دىققىتىڭلارغا ھاۋالە قىلدۇق.

شايىم شاۋاپىۋ

رىۋايەتكە ئايلانغان ھەقىقەت

دۈشمەن غالجىرلاشماقتا

ھەرەمباغ، لەگشەنك ۋە ئاتېرودرومدا قورغىلاڭچىلارنىڭ قورشاۋىدا قالغان گومىنداڭچىلار ئۆزلۈكسىز ساموليوت بىلەن ئوق-دورا [illegible] ... 13 - يانۋار كۈنى 1945 - يىلى گومىنداڭ [illegible]

[illegible]

دۈشمەننىڭ غالجىرلىشىشى، ئەندى [illegible]

[illegible]

تە مۇستەھكەم پوتەيدە تورت تەرەپلەپ پۈلىمىيوت ئورۇنلاشقان. ھەربىي ئۇستۇنلۇككە ئىگە جاي ئىدى. گەرچە ۋەزىيەتكە باغلىق ئۈزۈلمىچىدىن ياردەم قوشۇن كەلسە تەلەمەت داۋانىدىن ئېشىپ بولۇكەي غولى ئارقىلىق بايكول تەرەپتىن كىرىشكە قولايلىق،مابادا چېكىنىپ سېپىلنى تاشلاپ، قاچماقتا، مەزكۇر يول بىلەن داۋاندىن ئېشىپ، جىڭ ناھىيەسى تەرەپتىكى گومىنداڭ ئەسكەرلىرىگە بېرىپ قوشۇلۇش ئىمكانىيىتىگە ئىگە. ھەربىي شتاب دۈشمەننىڭ شۇ ياردەمگە بىلدىنغان ۋە چېكىنىش ئىمكانىيىتى بار يوللارنى ھېساپقا ئالغان ھالدا، كەڭساي، ئاچال داۋانلىرىغا 500 دىن ئوشۇق يەرلىك قورغىلاڭچى پىدائىيلار ئوترەدى بىلەن مۇلانوۋنىڭ ئاتلىق قوشۇننى توسۇق قويغان ئىدى. ئىسخاتىيېكنىڭ «قورغىلاڭچىلارنىڭ بارلىق ھەربىي قوشۇنلىرىنى مەركەزلەشتۈرۈپ، ئالدى بىلەن ھەرەمباغنىڭ شەرقىي تەرىپىدىكى جەڭنى باشلاپ، بايكول ۋە لەگشەككە بىردىن ھۇجۇم قىلىپ، دۈشمەننىڭ كۈچىنى جەلىپ قىلىۋېلىپ، يېرىم سائەتتىن كېيىن ئالتۇنلۇق ۋە كوك كورۇكتىن ھەرەمباغقا ھۇجۇم قىلىش» پىلانى تەستىقلەندى. شۇ كۈنى كەچتە فرونت لىنىيەسىگە ئورۇنلاشقان ھەربىي قىسىم جەڭچىلىرى ۋە كوماندىرلىرى بىلەن جەڭ پىلانى ھەققىدە چۈشەندۈرۈش ئىشلىرى ئېلىپ بېرىلدى. تەييارلىق ئىشلىرى جىددىي بەجىرىلدى.

1945 - ژىلى 27 - يانۋار ئەتىگەنلىكى جەڭ باشلىنىپ، لەگشەك ئەتراپىدىكى ئىككى پولك ئەسكەرلەر ھۇجۇمغا ئۆتتى. دۈشمەن ئۇز ئارقا لىنىيەسىدىن باشلانغان جەڭگە بىر قىسىم كۈچلىرىنى يۆتكەشكە مەجبۇر بولدى. كەچتە لەگشەك ئىشغال قىلىنىپ، جەڭچىلەر بايكول مەلىسىگە ئورۇنلىشىپ ئالدى.

ئۇرۇش بولغان ژىلى سوغ قاتتىق بولىدۇ، دەيدىكەن. 27 - يانۋار كۈنى ئەتىگەندىن قار ئۇچقۇنداپ، ئاندىن شۇۋۇرغانغا ئايلاندى. جەڭچىلەر ئاق قار، كوك مۇزغا كوكرىكىنى يېقىپ، قېزىلغان خەندەكلەردە، ئوكوپ - ترانشېيەلەردە ياتاتتى. زەھەردەك سوغ ھەرىدەك چېقىپ،بوران ئۇچارغان قار كوزلەرنى ئاچۇرماتتى. مىرزىگۈل ناسىرۇۋ ئۇز ئوترەدى بىلەن ھەرەمباغ سېپىلى شەرقىي - شىمالىدا تورت پۈلىمىيوتى بىردەك سايراۋاتقان دۈشمەن پوتېيىنىڭ روپۇرۇسىدا ئۇچىنچى قېتىملىق ھۇجۇمنى باشلاش سىگنالىنى كۈتۈپ، تەقەززالىق بىلەن ياتاتتى. مىرزىگۈلنىڭ جەڭچىلىرى بىلەن يانمۇ - يان قوندۇرغا پۈلىمىيوت تۇتقان قەھرىمان كوماندىر ئۇسەن ھوشۇرروۋ پۈلىمىيوتچىلىرى ھۇجۇم باشلاشقا چەمبەرچاس تۇراتتى. ئوتكەن كۈنى ئىككى قېتىم، بۈگۈن يەنە ئىككى قېتىملىق ھۇجۇمدىن كېيىن جەڭچىلەر ئۇز پوزىتسىيەسىگە قايتۇرۇلۇپ،تەكرار ھۇجۇمغا چىقىشقا باش قوماندانىنىڭ بۇيرۇغىنى كۈتۈۋاتاتتى. مىرزىگۈلگە يېقىن خەندەك ئىچىدە ئەتىگەندىن جەڭ مەيدانىدا يارىدار بولغان جەڭچىلەرنى ئېلىپ چىقىپ، سانىتارلىق گوسپىتالىغا ئەۋەتىۋاتقان رىزۋانگۈل، رازىيە، زىننەت ۋە نۇربۇۋىلەر ئەجايىپ ياراشقان ئاق جۇگا كىيىپ، مۇرىسىگە سانىتار سومكىسىنى ئېسىپ، سوغدىن مويۇققاندەك بۇرۇنلىرىنى جۇگا ياقىسىغا تىقىپ، جىم تۇرۇپ قىلىشىپتۇ. كۆكۈم چۈشۈشكە باشلىدى، شۇۋۇرغان ھوكۇرەپ تېخىمۇ ئەدەپ كېتىپ بارىدۇ. بىردىنلا ئۈچ قىزىل راكېتا ھاۋاغا كوتىرىلدى. كوماندىرنىڭ بۇيرۇغى بىلەن تەييار تۇرغان ئۈچ جەڭچى پوتەينى پارتلىتىش ئۈچۈن گراناتىلارنى بەلگە قىستۇرۇپ، تەكلا خەندەكتىن چىقىپ ئومۇلەپ ماڭدى. ئۇسەن ھوشۇرروۋنىڭ پۈلىمىيوتچىلىرى ئوت ئېچىۋاتقان توچكىغا قارىتىپ مولدۇردەك ئوق ياغدۇردى. گۇمبۇرلەپ زەمبىرەك، مىناميوت سنارەدلىرى يېرىلىپ، پۈلىمىيوتلار ھەر تەرەپتىن سايراشقا باشلىدى.ئالتۇنلۇق، قىزىل كورۇك، لەگشەك، بۇتخانا تەرەپتىكى قىسىملارمۇ بىردەكلا ھۇجۇمغا ئوتتى. پوتەينى پارتلىتىشقا ئومۇلەپ كېتىپ بارغان جەڭچىلەرنىڭ بىرىسىگە ئوق تېگىپ، جاراھەتلىنىپ، تۇگۇرلىنىپ، يېتىپ قالدى. رىزۋانگۈل خەندەكتىن ئوقتەك ئېتىلىپ چىقىپ، جاراھەتلەنگەن جەڭچىگە ياردەمگە ئالدىرىدى. كوماندىرنىڭ «قايتىڭ!» دېگەن بۇيرۇغىنى ئاڭلىمىدى. ئىككى تەرەپلەپ مولدۇردەك يېغىۋاتقان ئوق ئاستىدا يارىدار جەڭچىگە يېتىپ بارغان رىزۋانگۈل ئۇنى ئازگالاراق بىر جايغا سورەپ ئېلىپ ماڭدى. لېكىن شۇ پەيت شۇم ئەجەل ئوقى قەھرىمان قىزنى ئايىمىدى. نىشانىغا يەتكەن ئىككى باھادىر جەڭچى تاشلىغان گراناتىلار پوتەينى پارتلىتىپ، كۆكۈم - تالقان قىلدى. مىرزىگۈل ئۇزى دەسلەپ خەندەكتىن سەكرەپ چىققان بويى «ئالغا!» دەپ تەرەپ - تەرەپتىن ئېتىلىپ چىققان جەڭچىلەرنى ئەگەشتۈرۈپ، سېپىلغا لاپ بەردى. جەڭ قاراڭغۇ تۈنگە قارىماي، تۈن يېرىمىغىچە داۋام قىلدى. ھەرەمباغ تەسلىم بولدى...

- موشۇ دورەن پۈزدىن ئوشۇق جەڭچى شېيىت بولدى. جەڭچىلەرنىڭ سويۇملۇك ھەمشىرەسى، ئەجايىپ قورقۇمسىز باتۇر قىزى رىزۋانگۈل ۋە مېنىڭ يۇرتدىشىم، قېرىنىدىشىم، جىگەرلىك ۋە شىجائەتلىك كوماندىر ئۇسەن ھوشۇرروۋمۇ قۇرۇۋان بولدى.ئەلۋەتتە، غالىبىيەت،ئازاتلىق قۇرۇۋانسىز كەلمەيدۇ.ئەپسۇسكى، مىڭلارچە ئەپسۇس ياخشى ئادەملەرنى ھېچ ئولۇمگە قىيالمايسەنغۇ. ماگا بۇ جۇدالىق ئىنتايىن ئېغىر كەلدى. ئۇسەننى ئۇز قولۇم بىلەن يەرلەتتىم... - ئۇنىڭ چىرايى تاتىرىپ، كىرپىكلىرى سۇسلاشقاندەك بىر دەققە ئۈندىمەي تۇرۇپ قالدى. - 84 كۈنگە سوزۇلغان ھەرەمباغدىكى دۈشمەن ئەسكىرى تولۇق تار - مار قىلىنىپ، 30 - يانۋار كۈنى غۇلجا شەھىرى گومىنداڭچىلاردىن ئازىلاندى.

ئەگەر بىر ھەرەمباغنى ئىشغال قىلىشتا مىرزىگۈل ناسىرۇۋنىڭ ئوترەد جەڭچىلىرى كورسەتكەن ئەرلىكى ئۇچۇنلا ئەمەس، شەخسەن كوماندىرنىڭ جاسارىتى ئۇچۇن شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى ھوكۇمىتى تەرىپىدىن «باھادىرلىق» شوھرەت ئوردېنى ئۇنىڭ كوكرىكىنى زىنەتلىدى.

- غۇلجا، ئىلى ۋىلايىتى ئازات بولغىنى بىلەن تېخى ئالدىمىزدا ئۇيغۇرلار دىيارىنى تولۇق ئازات قىلىشتەك زور ۋەزىپە بارلىغىنى ھەممىمىز ياخشى چۈشىنەتتۇق. كورەشنى ئاخىرىغا يەتكۈزۈشكە قارارىمىز قەتئىي ئىدى،بۇ جەھەتتىن شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ ھوكۇمىتى بىر توپ كوماندىرلارنىڭ جەڭگىۋارلىق روھىنى تېخىمۇ كوتىرىپ، غەيرىتىنى ئاشۇرۇش نىيىتىدىن ئۇن كۈنلۈك دەم ئېلىپ - داۋالىنىشقا ئالمۇتىغا ئەۋەتتى،- دەپ ئەسلەيدۇ «باتۇر كاپىتان» - بىر كۈنى مېنىڭ بىلەن كورنەكلىك ئۇيغۇر يازغۇچىسى قادىر ھاسانوۋ ۋە كومپوزىتور قۇددۇس غوجامىياروۋ ئۇچرىشىش نىيىتى بارلىغىنى خەۋەر قىلدى. سائات ئىككىدە ئۇلار مىنىسترلار كېڭىشى ساناتورىيەسىگە كەلدى. بىز سوھبەتلىشىپ، ئالتە سائات بىرگەبولدۇق.قادىر ئاكام بىلەن قۇددۇسلارنى ھەرەمباغنى ئىشغال قىلىشتىكى جەڭلەر، ئۇمۇمەن، جەڭچىلەرنىڭ جاسارىتى ھەققىدە قىزىقتۇرغان سوئاللارغا جاۋاپ بەردىم. قۇددۇس: «ئىنقىلاپچىلاردىن قۇرۇۋان بولغانلار ئۇرغۇنمۇ؟» دەپ سورىدى. مەن ئەلۋەتتە، ئۇرۇشتا شېھىت بولماي، قۇرۇۋان بەرمەي، غالىبىيەت قولغا كەلمەيدۇ، ئۇنى ياخشى بىلىسەن، ئوزەڭمۇ ئۇرۇشقا قاتناشقان كوماندىر ئىكەنسەنغۇ. لېكىن قۇرۇۋانلار ئارىسىدا باتۇرلۇقىنىڭ ئۈلگىسىنى كورسىتىپ، ياش جېنىنى ئايىماي، قۇرۇۋان بولغان بىر سانىتار قىزنىڭ قىياپىتى كوز ئالدىمدىن زادى كەتمەيدۇ. ئۇ قىزنىڭ ئىسمى رىزۋانگۈل. پۈتۈن جەڭچىلەرنىڭ ئىنتايىن سويۇملۇك ھەمشىرەسى ئىدى، - دەپ مەن ئۇلارغا باتۇر ھەمشىرە قىز رىزۋانگۈلنىڭ قەھرىمانلىغى ۋە مېنىڭ كوز ئالدىمدا يارىدارلارنى جەڭ مەيدانىدىن ئېلىپ چىقىۋاتقاندا شۇم ئەجەل ئوقى ئايىمىغىنىدا، پۈتكۈل جەڭچىلەر دۈشمەندىن ئىنتىقام ئالماققا شىمايلىنىپ ھەرەمباغنىكى دۈشمەننىڭ كۈلىنى كوككە ئۇچارغىنى - ئەشۇنداق باھادىرلىرىمىزنىڭ ئۇز ئولۇمى بىلەن كومىنداڭچىلارنى شەپقەتسىز ئۇجۇقتۇرۇشقا دەۋەت قىلغىنىنىڭ مىسالى ئېكەنلىكىنى ئېيتتىم. قادىر ئاكام بۇ باتۇر قىز ھەققىدە تېخىمۇ تەپسىلىي سوراپ، بىرەر ئەسەر يازماقلىغىنى نىيەت قىلغۇاتقىنىنى ئېيتتى. بىز غۇلجىغا بېرىپ، مىللىي ئارمىيەنى تەشكىللەش ئىشىغا كىرىشىپ كەتتۇق. شۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە:

خەۋەر كەلدى گويا بىر،
سولدى دېگەن قىزىل گۈل.
ۋەتەن ئۈچۈن جان پىدا -
ئەمەسمىدى، رىزۋانگۈل!

دېگەن شېئىرى ئېلان قىلىنىپ، باتۇر قىزنىڭ سىماسىنى تىكلەشتە يازغۇچى، دراماتورگ زۇنۇن قادىرنىڭ «ئىنقىلاۋىي شەرقىي تۈركستان» گېزىتىدا «شەپقەت ھەمشىرەسى» ئوچېركى بېسىلغان ئىدى. كېيىنرەك قۇددۇس غوجامىياروۋ «رىزۋانگۈل» سىمفونىيەلىك پوئېمىسىنى يېزىپ، بۇ نادىر مۇزىكىلىق داستان دولەت مۇكاپىتىغا مۇيەسسەر بولدى. مەن قۇددۇسنى تېلېگراممىا ئارقىلىق تەبرىكلىدىم. كېيىن ئۇچراشقىنىمىزدا، ئۇ: «سېنىڭ بىلەن ئۇچرىشىپ، رىزۋانگۈل ھەققىدە ئېيتقان ھېكايەڭدىن تەسىرلىنىپ، قادىر ئاكام ئىككىلەن شۇ باتۇر قىزنىڭ قەھرىمانلىغىنى خەلقىمىزگە تونۇشتۇرۇش ئۈچۈن ئەسەر يېزىشقا قارار قىلغان ئىدۇق. شۇ نىيىتىمىز ئاقىۋەتتە مەزكۇر ئەسەرلەر بارلىققا كەلدى. سەن بولساڭ ئىجاتكارلارغا ئىلھام بېغىشلىغان «باتۇر كاپىتانسەن» دەپ مۇرەمنى قاقتى. قۇددۇسنىڭ چاقچاق رېتىدە ئېيتقان بۇ گېپى مېنىڭ غورۇرىمنى بىر قەدەر بەلەنت كوتەردى... «باتۇر كاپىتان» يەنە خىيال دېڭىزىنىڭ دولقۇنلىرىغا غۇلاچ ئۇرغانىدەك ئويلىنىپ تۇرۇپ قالدى...

مىللىي ئارمىيە

شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى ھوكۇمىتى مىللىي ئارمىيە قىسىملىرىنى زامانىۋىي ھەربىي تەلەپ دەرىجىسىدە شەكىللەندۇرۇش، ھەربىي سەپتە خىزمەت قىلىشقا ئۇن سەككىز ياشقا تولغان ژىگىتلەرنى ۋەزىپىلىك ھەققىدە پەرمان ئېلان قىلىنىپ، ئوقۇش - تەربىيە ئىشلىرىنى نىزامنامە تەلۇپىگە لايىق ئېلىپ بېرىشنى تەمىنلەشكە بارلىق چارە - تەدبىرلەرنىڭ ئاساسىنى سېلىپ، ھەربىي باش شتاب مۇنتەزىملەشكەن ئارمىيەنىڭ ھەربىي پارادىنى ئوتكۈزۈشكە تەييارلانماقتا ئىدى.

مىللىي ئارمىيەنىڭ تەشكىللىنىشى ۋە شەكىل - سىستېمىلىشىش جەھەتتىن ئەخمەتجان قاسىمىي مۇھىم ئەجىر سىڭدۈردى.ۋاقتلىق ھوكۇمەتنىڭ ھەربىي بولۇمىنىڭ باشلىغى لاۋازىمىدا ئارمىيەنىڭ نىزامنامە ۋە پروگراممىسىنىڭ لايىھەسىنى ئىشلەپ چىقىپ، شۇ نۇسخا ئاساسىدا تەستىقلەندى. بۇ مەسىلىدە «2 - نۇي» چوڭ رول ئوينىدى. ئەشۇ بىر مىللىي ئارمىيە تەشكىللەنگەنلىكىنىڭ نىسپاتى سۈپىتىدە 1945 - ژىل 8 - ئاپرېل كۈنى تەنتەنىلىك ھەربىي پاراد ئوتكۈزۈش ھارپىسىدا، مىرزىگۈل ناسىرروۋ بىلەن دوباشىن ئارىسىدا قىزىق سوھبەت ئوتكۈزۈلدى.

- سىزنىڭ ئائىلىڭىز بارمۇ؟ - دەپ «ئاقباش» تەسادىپى كوتۈلمىگەن سوئال بەردى.

- بار، بىر ئوغلۇم...

- توختاڭ! ئۇ چېكارنىڭ ئۇ تەرىپىدىغۇ. بىلىمىز. لېكىن سىز مىللىي ئارمىيەنىڭ غولىلۇقى كوماندىرلىرىنىڭ بىرسى بولۇش سۈپىتىڭىز بىلەن موشۇ نەق شارائىتتا بويىداق ژۇرۇشىڭىز نامۇناسىپ ئەمەسمۇ؟ سىز قانداق قارايسىز، مۇسۇلمانچىلىقتا بۇ ئىشنى راۋا كورەمدۇ؟

- مەن... ئائىلەم بىلەن قانۇنلۇق... ئېكادىن ئوتكەن...

- بىلىمەن، - دەپ يەنە سوزىنى بولۇۋەتتى. - شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ رەئىسىمۇ سىزنىڭ مۇنداق سىياق ژۇرۇشىڭىزنى قوللىمايدۇ.

- نېمە قىلىشىم كېرەك؟

- ئويلىنىڭ!

- ئويلىنىڭ؟ ئىككى نېكالىق بولۇشىما؟

- ھە - ئە! نېمىسى بار، رەسۇلىللامۇ بەش نېكالىق بولغانىغۇ، - «ئاقباش» كۈلۈپ كەتتى. - بۇ چاقچاقمۇ، يە؟» دەپ كاپىتان ئويلىنىپ قالدى.

- ھېچ قانداق چاقچىقى يوق، ھەق گەپ، كوزۇڭىزگە چۈشكەن، كوڭلىڭىزگە پۈككەن جانانلار باردۇ؟- مۇغەمبەرلىك بىلەن قاراپ تۇردى.

- بۇ ئىش خىيالىمدا يوق ئۈچۈن راستىنى ئېيتسام كوگۈل بولمىگەن ئېكەنمەن، - دېدى گەپنىڭ چاقچاق ئەمەس،راستلىغىغا كوزى يەتكەن مىرزىگۈل.

- بۇما ۋەزىيەت تەلەپ قىلىۋاتقان رىياللىق. ھەربىيلەر سېپىدە سانىتارلار، رادىست - ئالاقىچىلار، جەڭچى قىزلار ئۇرغۇنغۇ. كەلگۈسىدە مىللىي ئارمىيە قوماندانلىغىدىن ئۇمۇتكار، شۇڭا سالاھىيىتىڭىز لايىق كېلىۋاتقان، ئۇمۇت كۈتكۈزىدىغان شەخس ئائىلە تاللاۋېلىشتا بۇ تەرەپلىرىنىمۇ ھېساپقا ئالمسا بولمايدۇ، - دېدى دوباشىن.

«مانا، بۇ مۇندىغىنى ئېيتقاندا بۇيرۇق دەپ قوبۇل قىلىش لازىم.«ئاقباش»ئېيتتى، دېمەك، بۇ پەرمان. چۈنكى سەن مەخسۇس تاپشۇرما ئىجرا قىلىشقا ۋەزىپىلىك شەخس. كوپ ئويلىنىپ، ۋاقىتنى سوزۇش مۇمكىن ئەمەس. تالاش كېرەك! تاللاش...» مانا بۇ مەسىلىمۇ ئوڭدىن كەلدى. شتابنىڭ رادىستى ناھايىتى سەزگۈر ۋە ئۇتقۇملۇق قىز، دىلكەش خادىچە مىرزىگۈلنى كورگىنىدە دايىملىق كوزىگە تەلمۈرۈپ، ئېيتىدىغان بىر سىرى باردەك، بەلكى بىر مۇھىم سوز كۈتكەندەك قارايدۇ. خادىچىگىمۇ مىرزىگۈلگە ئوخشاش ۋەزىپە ژۈكلەنگەنمىدۇ؟ خادىچە غۇلجىدىكى ئاتاقلىق باي، چوڭ دۇكان ئېگىسىنىڭ قىزى. ئوقۇغان، بىلىملىك قىز، ئائىلىۋە بالىسى بار كىشىگە ئىككىنچى نېكالىققا رازى بولامدۇ؟.. ئامما، نېكا غايىپ دېگەن راست ئېكەن. ئاخىرى غايىپتىن مىرزىگۈلنىڭ نېكالىشىش مەراسىمىمۇ شەخسىي ئىشى بولماي، ھوكۇمەت ئىشىغا ئايلانغاندەك بولدى. رەئىس ئىلىخان تورە بۇ ئىشقا ئەھمىيەت بېرىپ، تويلىشىشنىڭ تەرەپدارى بولغىنىنى ئاز دېگەندەك، غەمخورچىسى، ژىگىت ئاتىسى بولۇپ، ئويلەندۇرۇپ، ياشلارنىڭ تويىنى زور تەنتەنە بىلەن ئوتۇشكە سەۋەپكار بولدى. رەئىس ئىلىخان تورە مىرزىگۈلگە زور ئىشەنچە بىلدۈرۈپ، مىللىي ئارمىيەنىڭ زۇگۇلىلىق كوماندىرلىرىدىن بولغان «باتۇر كاپىتاندىن» ئۇمۇت كۈتەتتى.

مىللىي ئارمىيەنىڭ تەنتەنىلىك پارادى 1945 - ژىل، 8 - ئاپرېل كۈنى غۇلجا شەھىرىنىڭ مەركىزىي مەيدانىدا ئوتكۈزۈلدى. بۇ پارادتا مىرزىگۈل ناسىرروۋنىڭ مەخسۇس ئاتلىق ئېسكادرونى قوشۇننىڭ ئالدىنقى سېپىدە كەلەردىن بولۇپ، دەسلەپ تۇغ تاپشۇرۇپ ئېلىش شەرىپىگە مۇيەسسەر بولغان.

- بىز بۈگۈن ۋەتەن - زېمىنىمىزنىڭ پۈتۈنلىگىنى قورغىغۇچى، خەلقىمىزنىڭ بېخەتەرلىگىنى - جانىجان مەنپىيىتىنى ھىمايە قىلغۇچى مىللىي قوشۇن - مىللىي ئارمىيەمىزگە تۇغ تاپشۇرىمىز! مۇبارەك بولسۇن، ئەزىز ۋەتەنداشلار! مىللىي ئارمىيەمىز بولسا ئىنقىلاۋىي قۇراللىق كۈچىمىز! بىزنىڭ كۈچ - قۇدرەت مەنبەرىمىز - خەلقىمىزدۇر! ئەندى بىزنىڭ ئازاتلىق تۇغىمىز مۇقەددەس ۋەتىنىمىزنىڭ زېمىن تورىدە مەڭگۈ مەغرۇرانە لەپىلدەپ تۇرغۇسى! - دەپ ئەخمەتجان قاسىمىنىڭ ئوتقى ھېلىكەم قۇلىغىمدا جاراڭلاپ تۇرىدۇ، - دەيدۇ مىرزىگۈل ناسىرروۋ.

- ئۇرا سادالىرى ياڭراپ، شاۋقۇن ئىچرە ئىلىخان تورە سەھنىدىن تۇۋەن چۈشتىدە، ئاندىن ئاي - يۇلتۇز نىشانلىق ئارمىيە بايرىغىنى قولىغا ئالدى ۋە مېنىڭ ئېسكادرونىم تىزىلغان سەپكە كېلىپ، دەسلەپكى تۇغنى تاپشۇردى. مەن ھاياجانلىنىش ۋە مەغرۇرلۇق بىلەن ھەربىي قائىدە بويىچە رەسمىيەتنى ئوتىگەندىن كېيىن تىزلىنىپ تۇغنى ئوپۈپ،كوزلىرىمگە سۈرۈتتىم. ئازاتلىق ئۈچۈن بولغان كورەشنىڭ ئەجايىپ تەنتەنىسىنىڭ شاھىدى بولغىنىمغا ئالەمدىكى ئەڭ بەختلىك ئادەم مەن دەپ ئوزەمنى ھېس قىلدىم...

ئۇيغۇر خەلقىنىڭ تارىخىدا مۇنتەزىم مىللىي ئارمىيە تەشكىللىنىشىنىڭ بۇ مەراسىمى ئەڭ ئۇلۇق ۋاقەلەرنىڭ بىرسى بولدى!

سۈرەتتە مىرزىگۈل ناسىرروۋ (ئورە تۇرغان) ئۇرگەن ئاتلىق دىۋىزىيونىنىڭ كوماندىرى مەگسۇر لومىيۇ بىلەن. 1945 - ژىل غۇلجا

1997 - يىلى 5 - 6 - فېۋرال كۈنلىرى غۇلجا شەھىرىدە كوممۇنىستىك خىتاي ھاكىمىيەت ئورۇنلىرىنىڭ زوراۋانلىقىغا قارشى ئۇيغۇر ياشلىرىنىڭ تىنچلىق نامايىشى قانلىق باستۇرۇلدى. بىز ھۆرمەتلىك گېزىتخان ئەينە شۇ قانلىق فېۋرال ۋەقەلىرى شاھىدىنىڭ خاتىرىسىنى دىققىتىڭلارغا ھاۋالە قىلدۇق.

شاھىتنىڭ كۆزى بىلەن

ۋەتەن نىداسى

رامىزاننىڭ ژىگىرمە يەتتىسى، ياكى شۇۋە قەدرى كېچىنىڭ ئەتىسى

ۋاي! قاچاقلار! نېمىشكە قاچىسىلەر؟! قاچانغىچە بولارغا بوزەك بولىمىز؟! خۇدايىمەي، بۇنداق خورلانغاندىن ئۆلگەن ياخشى ئەمەسمۇ! ئۈچىسىدىكى يالاڭ كىيىمى، مۈرىسىگە چېچىلغان قويۇق قارا چېچى ئوت ئۆچۈرۈش ماشىنىلىرى ئۈستىدە خىتاي ساقچىلىرىنىڭ ئىشتىياق بىلەن ھېجارىشىپ تۇرۇپ چېچىۋاتقان قىزىل بوياق ئارىلاشقان سوغ سۇيىدىن چىپ - چىپ ھول بولۇپ كەتكەن ھامىلدار ياش جۇگاننىڭ چىرقىراق نالىسى كەينىگە چېكىنىۋاتقان ئادەملەرنىڭ ئۇرغۇنىنى ئورنىدا توختىتىپ قويدى. ياناۋارنىڭ ئون بىرىدە ياتقان ئازغىنا قار مانا ھازىر فېۋرال ئېيىنىڭ بەشىگە كەلگەندە چوڭقۇر ئۆزگە سىيىلغان ئەگلىكتەك تېزلا يوقاپ كەتكەن بولسىمۇ غۇلجىنىڭ دايىملىق قارا سوغى ئۆز كۈچىنى يوقاتمىغان ئىدى.

مەن شۇ كۈنى ئەتىگەنلىكى سائەت ئونلار ئەتراپىدا يېڭى ھايات مەھەللىسىدىن دوك مەھەللىگە ماڭغان ئىدىم. كوچىدا شۇ مەھەللىدە ياشايدىغان كونا تونۇشۇم ئۇچراپ قالدى.

- قارىماسەن، - دېدى ئۇ پاراگلىشىپ بىللە ماڭغاندىن كېيىن، - يېقىندا قەشقەر يېزاۋاتتا بولغان قاتتىق يەر تەۋرەش تۈپەيلىدىن ئۆلگەن ئادەملەر بىلەن ماكانسىز قالغان ئائىلىلەر بولغان ۋەيرانلىقلار ئازدەك مانا ئەندى ئالتايدا ئىككى مېتىر قار يېغىپ يۈزلىگەن ئادەملەر، مىڭلىغان ماللار ھالاك بوپتۇ. بولۇپمۇ ئۈستى ئورۇلۇپ چۈشەي دەپ تۇرغان رودا كانلىرىدا ئىشلەۋاتقان ئۇرغۇن ئادەملەر تىرىك كۆمۈلۈپ قاپتۇ. كەلگوگۈك كەلسە قوش - قوش كېلىدۇ دېگەندەك بىزنىڭ بۇ غۇلجىدا قار يوق. بىنەملەردىكى زىرائەتلەر سېپىپ خاراپ بولۇپ كېتىۋاتىدۇ...

بىز چوڭ كوچىغا چىققاندا، شەھەرلىك ساقچى ئىدارىسى تەرەپكە يول ئۆتقان ئادەملەر ئېقىمىغا قوشۇلۇپ كەتتۇق. ياشلار مەيدانى دەپ ئاتىلىدىغان بۇ جايدىكى كوپ قەۋەتلىك سۈرلۈك بىنانىڭ ئەتراپىنى ھەم شۇ مەيدانغا ئۇلىنىدىغان بەش چوڭ كوچىنى قوراللىق ساقچىلار قورشاپ تۇرۇپتۇ. ئۇلار قوللىرىدىكى چوقماقلار بىلەن ساقچى ئىدارىسى تەرەپكە داۋالغۇپ قوزغىلىۋاتقان ئادەملەرگە ھەيۋە سېلىپ، كەينىگە چېكىنگەنلەرنىڭ باش - كۆزىنى يېرىپ ژۇرىشىدۇ. بىر نەچچە ئوت ئۆچۈرۈش ماشىنىلىرى بىلەن نامايىشچىلارغا سۇ چېچىۋاتىدۇ. مانا مەيدانغا تۆرت ماشىنىدا ئۇۋچارىكا ئىشت يېتەكلىگەن ئەسكەرلەر يېتىپ كېلىشتى. ئەندى بولسا قۇراللىق تېچ نامايىش بىلەن ھۆكۈمەت ۋە ساقچى ئورۇنلىرىغا ئۆزلىرىنىڭ ئىلتىماس - تەلەپلىرىنى يېتىشقا ژىغىلىۋاتقان بىگۇنا خەلقنىڭ ئۈستى - بېشىغا تۆكۈلۈۋاتقان سوغ سۇ، باش - كۆزىنى يېرىۋاتقان چوقماقلارغا قوشۇلۇپ يۆت - قوللىرىنى خوددى ئىپكىلىرىدەك غالجىر ئىشتلار تالاشقا باشلىدى. بۇ 5 - فېۋرال ئەتىگەنلىك سائەت 10.30 ۋاقتى ئىدى.

- كېتىڭ سىگلىم! بۇ يەردىن كېتىڭ! ئۆزىڭىزنى ئاياڭ، ئېغىر بويى ئېكەنسىز... مېنىڭ بۇ كېيمىگە بۇ ياش ئايال كونەر ئەمەس.

- كەتمەيمەن جېنىم ئاكا! قانداق كېتىمەن؟ بۈگۈن كېچە قۇتلۇق كېچە - شۇۋە قەدرى كېچىسى بولىدىمۇ، تونەيدىغان، ياراتقان ئاللادىن مېھرى - شەپقەت، مەغپىرەت تىلەيدىغان كېچە بولىدىغۇ! ئۇنداق بولسا نېمىشكە بۇ زالىملار بىگۇنا مومىن ئېرىمنى، ئىنىسىنى، يېزىدىن مېنى يوقلاپ كەلگەن ئىنىمنى «سىلەر مەجلىس ئېچىپ ئولتىرىسىلەر، سىلەر ئەكسىل ئىنقىلاپچىلار» - دەپ كېچىسى باش - كۆزلىرىگە ئۇرۇپ تېپىپ ئۆيىمىزدىن سورەپ ئەپچىقىپ ماشىنىلىرىغا بېسىپ ئېلىپ كەتتىشىدۇ... ئۆيىدە ئاپىمىز ھوشسىز ياتىدۇ. جېنىم ئاكا! ئەندى مەن قانداق قىلاي...

باش - كۆزلىرى قان بولۇپ تۇرسىمۇ يەنە كەينىگە چېكىنمەي، بىگۇنا تۇرمىلەرگە سولۇنۇپ، قىلمىغان جىنايىتى ئۈچۈن ناھەق جازالىنىۋاتقان نەچچە يۈزلىگەن ياشلارنىڭ ئازات قىلىنىشىنى خىتاينىڭ مۇستەبىت كوممۇنىست ھۆكۈمىتىنىڭ ئۇيغۇر خەلقىگە قارشى ژۈرگۈزۈۋاتقان ۋەھشىيانە - فاشىستلىق سەياسىتىگە چەك قويۇلۇشىنى تەلەپ قىلىۋاتقان نامايىشچىلارنىڭ (ئاساسەن ياشلار) ئالدىغا چىقىپ، دەردىنى ئاڭلاپ، ئۆز پىكرىنى دەيدىغان، شەھەرلىك ھۆكۈمەتنىڭ بىرەر مەسئۇل خىزمەتچىسىنى ياكى بولمىسا مىڭلىغان شەھەر خەلقى ئادالەتلىك تىلەپ كەلگەن موشۇ ساقچى ئىدارىنىڭ بىرەر باشلىغىنى كورمەيسىز. گۇمان يوقكى، ئۇلار ھازىر تەلەتىدىن قان تەپتى يېغىپ تۇرغان موشۇ مودھىش بىناسىنىڭ دېرىزىلىرىدىن، شەھەرنىڭ كىندىگى سانىلىدىغان بۇ دەرتمەن مەيدان سەھنىسىدە يۈز بېرىۋاتقان قانلىق پاجىئەگە خوددى تىياترنىڭ بىرىنچى رەتلىرىدە تەكەببۇرانە ئولتۇرۇپ قانائەتلىنىش بىلەن يۇمشاق چاۋاك چېلىپ قويىدىغان «ئالاھىدە مېھمانلار» مىسالى قاراپ تۇرۇشىدۇ. چۈنكى ئۇلار ھەممە ھوقۇق، بارلىق «ۋاكپاتى» ئەشۇ يېشىل فورمىلىق، قوراللىق جاللاتلىرىغا تاپشۇرۇشقان. بولار بولسا ھەددىدىن تاشقىرى تىرىشىپ مانا ئەندى كوزدىن ياش ئاققۇزىدىغان گراناتلارنى تاشلاۋاتىدۇ. ئامالسىز قېلىپ تاش ئېتىپ بولسىمۇ قارشىلىق كورستىۋاتقان ياشلارنى ئاۋتوماتلىرى بىلەن ئېتىپ، كوچىلارنى قىزىل قىيامەتكە ئايلاندۇرۇۋاتىدۇ. بىر ۋاقىتتا بولسا، جانىنى تىكىپ تۇرۇپ قارشىلىق قىلىۋاتقان نامايىشچىلارنىڭ ئالدىنقى سېپىدىكىلەرنى سورەپ ژۇرۇپ ئۇرۇپ، ئۇلارغا قانغا مىلىنىپ ياتقان ھەمراھلىرىنىڭ تەنلىرىنى كوتەرگۈزۈپ تەييار تۇرغان ماشىنىلارغا نىقتاپ تۇرۇپ سولىشىۋاتىدۇ. ئەزەلدىن ئاق كوڭۇل، مومىن تەبەتلىك، جاپاكەش ۋە شور پىشانىلىك ئۇيغۇر خەلقىنىڭ غۇرۇرى بولغان، ئىسيانكار مەردانە ئوغلانلارنىڭ ماكانى بولغان بۇ قۇتلۇق شەھەرنىڭ باغرى - كوكسى، زومىگەرلەر زۇلمىغا لەنەت - قارغىش ئوقۇپ كوتىرىلىۋاتقان چۇقاندىن ھېچ بولمىسا موشۇ خاسىيەتلىك روزا ئېيىنىڭ كۈنلىرىدە بولسىمۇ ئادالەت تەگرىنىڭ رەھىم - شەپقىتىگە سازاۋەر بولۇشىنى ئارزۇ قىلىپ پەقەت ياراتقان ئىلاھىغا ئىلتىجا قىلىپ «ئاللا بار! ئاللا بىر!» دەپ توۋلاۋاتقان ئىنسانلارنىڭ پەريادىغا پارە - پارە بولۇۋاتىدۇ.

- خۇداغا مىڭ شۈكرى! ساقكەنسەنغۇ، باركەنسەنغۇ! ئەتراپىمغا ئولۇشۇشىلىشقان ئۆچ - تورت ئۇرۇق - تۇققانلىرىم مېنى سۈرشىپ چەتكە تارتىشتى.

- جۈر تېز كېتىمىز بۇ قايىنامدىن...

- ئۆزەڭلار كېتىڭلار، مەن موشۇلارنىڭ بىرسى!

- ياق ئۇكام! سەن موشۇلارنىڭ بىرسى ئەمەس! سەن چەت ئەل ئادىمىسەن، - چېچى چۇگۇلۇپ چىرايى تاتىرىپ كەتكەن كىچىك ئانام ھاسىراپ تۇرۇپ سۆزلەۋاتىدۇ، - بىز سېنى ئاران تاپتۇق. باياراقتا ئوبگە ساقچىدىن ئادەملەر كېلىپ «سىلەرنىڭ سوۋىتتىن كەلگەن (خىتاي مەمۇرىيىتىدىكىلەر ئورتا ئازىيە موستەقىل جۇمھۇرىيەتلىرىنىڭ ناملىرىنى ئەينى بويىچە ئاتاشتىن چوچۇيدۇ، شۇڭا بىر پۈتۈن مەملىكەت قىلىپ كورستىش ئۈچۈن، ھېلىغىچە سوۋېت دەپ ئاتىشىدۇ) مېھمىنىڭلار نەۋۇ توپىلاڭغا قوشۇلۇپ ژۇرىدۇ، ئۇنى ئەكىلىپ ئۆيىگە قايتقىچە (كېتىشىمگە بەش كۈن قالغان ئىدى) تالا - تۈزگە چىقارمايسىلەر. بولمىسا ھەممە جاۋاپكەرلىك سىلەرگە ئارتىلىدۇ. ئۇنىمۇ، سىلەرنىمۇ تۈرمىگە سولايمىز، - دەپ كېتىشتى...

«ئېغىز ئېچىلغاندىن» كېيىنكى پاراڭ

كەچكى ئىپتار بەكمۇ كوڭۇلسىز ئوتتى. سائەت ئالتە يېرىم بولغاندا غۇلجا شەھەر باشلىغى پولات ئۆمەر تېلېۋىزور ئېكرانىدا پەيدا بولدى. «بۈگۈن 5 - فېۋرال بېيجىڭ ۋاقتى بىلەن سائەت 9 دا بىر توپ ئەكسىل ئىنقىلاپچى ئۇنسۇرلاردىن نىقاۋى ئاستىدا ئۆزلىرىنىڭ مىللىي بۆلگۈنچىلىك قارا نىيەتلىرىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن شەھىرىمىزنىڭ مەركىزىدە توپىلاڭ قوزغاپ، ئۇرۇش، چېقىش، بولاڭچىلىق ئوخشاش جىنائىي ئىشلارنى كەلتۈرۈپ چىقاردى. نەتىجىدە بەش ئادەم ئولدى، ئۇلارنىڭ تورتى خەنسۇ بىرسى ئۇيغۇر. ئەلىلىك بەش ئادەم ياردار بولدى. ژىگىرمە بىر ماشىنا چېقىلدى ۋە كويدۇرۇلدى. مەزكۇر توپىلاڭ دايىم ھوشىيار ئىچكى قىسىملىرىمىزنىڭ باتۇرلارچە كۈچ كورستىشى بىلەن بېسىلدى. بۇندىن كېيىنمۇ بۇنداق جىنائىي ئىشلارنىڭ سادىر بولۇشىغا يول قويۇلمايدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ 5 - فېۋرال ئەكسىل ئىنقىلاپ ۋەقەسىنىڭ كېلىپ چىقىشىغا ئاساس سالغۇچىلار ۋە بۇنىڭغا بىۋاستە قاتنىشىپ ھازىرچە قولغا ئېلىنماي قالغانلار ئۆز قىلمىشلىرىنى پارتىيە، ھوكۈمەت ئورۇنلىرىغا تاپشۇرۇشى كېرەك...»

- بەرىكاللا!!! - دەپ ۋاقىراۋەتتى، بۈگۈنكى ئېپتارغا تەكلىپ قىلىنغان خوشنا، ئىلگىرى ئوقۇتقۇچىلىق قىلىپ ھازىر پېنسىيەگە چىققان ئادەم، - شەھىرىمىزنىڭ «ئاتىسى» ھېساپلىنىدىغان بۇ كاتتىۋاشنىڭ سوزىنى! كىچىككىنە بولسىمۇ ئاق - سېزىمى بار، ھەق - ناھەقنى ئايرىيالايدىغان كورمىگلىغان ياشلىرىمىزنى ناھەق يالغان بەدنام بىلەن كېچە - كېچىلەپ تۇتقىن قىلىپ، ئېتىپ - قىيناپ ئولتۇرۇپ، قالغانلىرىنى ئىزسىز - دېرەكسىز يوق قىلىۋېتىپ بارسا، كۈنىگە يۈز مىڭلىغان خەنسۇلىرىنى ئىچكىرىدىن كوچۇرۇپ كېلىپ. ئىچكىرىگە بولسا زىمىنىمىزنىڭ ئۈستىدىكىمۇ، ئاستىدىكىمۇ بايلىقلىرىنى بۇلاپ ئېلىپ كېتىپ، پوخرالارنى ئۆز يېرىدە نامرات - ژىتىملىققا موپتىلا قىلىپ، يۇرتىمىزنى خانۇ - ۋەيران قىلىۋاتسا ئەندى زە چىدامى قالمىغان، بۇ ۋەھشى مەلئۇنلاردىن ئىنساپ قىلىشىنى تەلەپ قىلىپ كوچىغا چىققان خەلقنى قىرغىن - تۇتقۇن قىلىشقىنى ئاز كېلىپ يەنە ئەجەل ئوتنى چېچىشنى خالاۋاتىدۇ...

- دىنى نىقاپ ئاستىدا دېگىنى نېمىسى ئەپەندىم؟

- قانداق قىلسۇن بىچارە خەلق، ئازىراق بولسىمۇ بىرىلگەن دىنى ئەركىنلىكتىن پايدىلىنىپ تۇرۇپ باش قوشۇشۇپ، ئەندى قانداق قىلىمىز دېگەن مەخسەتتە ئىچ - قارنىنى بوشۇتۇپ ئالمىسا، بۇ ئاسارەت ئىسكەنجىسىدە يە بىر گۇرۇپپا، يە بىر تەشكىلات قۇرۇپ يالغۇز ئاۋازىنى كوپكە ئايلاندۇرۇش مۇمكىنچىلىكى يوق تۇرسا...

بىزگىمۇ كېلىدۇ بىر كۈن

مەن ئەندى ئويى تۇتقۇنى. ھېلىمۇ شۈكرى، تېلېۋىزوردىن يالغان - ياپىراق بولسىمۇ، ئېتەكنى ئاپىرىپ ياقىغا، ياقىنى ئەكىلىپ ئېتەككە چاپلىغان ئەخبارلىرىنى، شەھەرلىك ھوكۈمەت ساقچى ئورگانلىرىنىڭ ئۆزۈلمەي ئېلان قىلىۋاتقان، شەھەر ۋە ۋىلايەت مىقياسىدا ئەمەلگە ئاشۇرۇلۇۋاتقان كومېنداتلىق سائات، قاتناش - ترانسپورتلىرىنىڭ توختىتىلىشى، كوچىلاردا پەيدا بولغان كىشىلەرنىڭ سالاھىيەت كىنىشكىسى بىلەن مەمۇرى ئورۇنلارنىڭ مەخسۇس رۇخسەت قەغىزى بولۇشى كىرەكلىگى (بۇ ئەلۋەتتە پەقەت ئۇيغۇرلار ئۈچۈن) توغرىسىدىكى ئۇختۇرۇشلىرىنى كورۇپ - ئاڭلاپ ئولتۇرۇمەن.

6 - فېۋرال. بۈگۈنمۇ تۈنۈگۈنكىدەك باش ئەگمەس ئوت ژۇرەك ژىگىت - قىزلارنىڭ تەرتىپلىك يوسۇندا تىزىلىشىپ، ژىرتقۇچ قانخور زالىملاردىن ئەس - ھوشنى ژىغىشنى تەلەپ قىلغان نامايىش بىلەن باشلاندى. نامايىشچىلار قاتمۇ - قات تىزىلىشقان قوراللىق ئىچكى قىسىملار كاردونىدىن شەھەر مەركىزىدىكى ساقچى ئىدارىسى تەرەپكە ئوتەلمەي پەقەت تەشلەپكە، مەدرىس ئەتراپىدا توپلىشىشقا باشلىدى. بۇ يەردىمۇ ئۇلار يەنە غالجىرلاشقان يېشىل فورمىلىقلارنىڭ قورشاۋىدا قېلىشتى. ئېتىلىۋاتقان ئوق، تاشلىنىۋاتقان گراناتلار، ئۇرۇلۇۋاتقان چوقماقلار، تالاپ - ژۇلۇۋاتقان ئىشتلارنىڭ زەرىبىگە يەنە پەقەت بىر يالغۇز ياراتقاندىن ياردەم تىلەپ «ئاللا بار! ئاللا بىر» دەپ قولىغا چىققان تاش ياكى كېسەك پارچىلارنى ئېتىپ، بەزىلىرى شۇ قولىدىكى بىردىن - بىر قورالىنى ئىشلىتىشكە ئولگۈرمەي ژىقىلىۋاتقان مەسۇم جانلارنىڭ قانلىرىنى ئېگىلىرى بىلەن تەگلا ئەشەددىيلىشىۋاتقان ئىشتلار يالىشىۋاتىدۇ... ئەجەۋا! ئادەتتە ئادەملەر بېشىغا سېلىنىۋاتقان بالايۇ - ئاپەتلىرىنىڭ رەزىل قىياپەتلىرىنى يوشۇرۇشقا تىرىشىدىغان چەت ئەللەردە بەزەن پەيدا بولىدىغان ئىنكاسلارغا «بۇ بىزنىڭ ئىچكى ئىشىمىز» دەپ جار سېلىشقا ئادەتلىنىپ قالغان خىتاي ئەمەلدارلىرى بۇ كۈنلىرى شەھەردىكى قانلىق ھەرىكەتلەرنى تېلېۋىزور ئارقىلىق تەكرار - تەكرار كورستىشكە تىرىشىۋاتىدۇ. بەلكىم بۇ شەھەر باشلىغىنىڭ ئېيتقىنىدەك «دايىم ھوشيار ئىچكى قىسىملارنىڭ باتۇرلارچە جەڭگىۋارلىغىنى» ھەممىگە كورسىتىپ قويۇش ئۈچۈندۇر.

بۈگۈن 7 - فېۋرال. بۇ كۈن چاغان بايرىمى، يەنى خىتايلارنىڭ كېيىنكى ۋاقىتلاردا باھار بايرىمى دەپ ئاتايدىغان، كونا ئەنئەنە بويىچە داغدۇغىلۇق داپ - دومباقلارنى چېلىشىپ قەغەز ھەجدىھارنى ئوينىتىپ، يوغان پانۇسلارغا شام يېقىشىپ كوچا - ئويتاملىرىنى چوڭ ھەرپلىك قىزىل قەغەزلەر بىلەن بېزەشىپ يەنە شۇ ئەپسانىۋىي ئەنئەنىسى بويىچە پوجاكزىلارنى ئېتىشىپ كونا ژىلنىڭ جىن - شەيتانلىرىنى قوغلايدىغان كۈن. ۋاھالەنكى ئالدىنقى ئىككى كۈنلىك «چەنتۇلارنىڭ» غۇلغۇلىسىدىن ئىلىغوغا تامامەن بىزلا ئېگە» دەپ غۇلجىنى ئۆز ئۆيىگە ئايلاندۇرغان خىتايلار بۈگۈنمۇ ئەتىگەندىن باشلاپ ئۆگىسىدا ماراپ ياتقان چاشقانلاردەك تىنچ ھەم كۆزگە چېلىقماس ھالەتتە. بىراق كۈندۈزى سائات ئون بىردە شەھەرگە كەينى ئۆزۈلمەي كېلىۋاتقان ماشىنىلاردا غادىيىشىپ تۇرۇشقان قوراللىق موتەھەم ھەربىي قىسىملار، شەھەر ئاسمىنىدا ھەيۋە سېلىپ پەيدا بولغان ھەربىي ۋېرتولېوتلار خۇددى تېپىشىپ تۇرغان كەلكۈن سۈغا يول ئېچىپ بەرگەندەك بولىدۇ، ئۇلار ئەندى تېخىمۇ ئىشەشلىك ھالەتتە كوچىلارغا يامراپ كېتىشتى. بىر تەرەپتىن ئۇسسۇل ئوينىشىپ، بىر تەرەپتىن چاۋاك چېلىشىپ چوقان كوتىرىشىپ، ئوتۇۋاتقان ھەربىي ماشىنىلارنى خوشاللىق كوز ياشلىرىنى تۆكۈپ تۇرۇپ قارشى ئېلىشىۋاتىدۇ. ئۇلار - تېلېۋىزور ئۇپېراتورلىرىغا بېرىشىۋاتقان ئىنتېرۋيۇلىرىدا ئۇلۇق گۇكسەندا گۇنا ئايرىن ئوقۇشۇپ، قەھرىمان ھەم پاسىبان ئازاتلىق ئارمىيەسىگە تۈمەن مىڭ ژىللىق ئومۈر تىلىشىۋاتىدۇ...

- تېلېۋىزوردىن كورگەنسەن شەھەردە پۈتۈنلەي ھەربىي ھالەت ئېلان قىلىندى، - دېدى چۈشتىن كېيىن كىرگەن ئەپەندىم، - تۈرمىلەر توشۇپ كېتىپ، ئوتقۇنلارنى ئەتراپتىكى يېزا - شەھەرلەر تۈرمىلىرىگە يوتكەۋاتىدۇ. جاراھەتتىن ھەم ئۇرۇش - قىيناشتىن ئۆلگەنلەرنىڭ جەسەتلىرىنى ئالالىغانلار ئالالىدى، ئالالمىغانلار تۈرمىلەر ئالدىدا زار ژىغلىشىپ ژۈرۈشىدۇ... خوشنا سەل دېمىنى ئېلىۋېلىپ ياش ئەگكەن كوزلىرىنى ئالقىنى بىلەن سۈرتۈپ قويدى.

- سەنغۇ ئىككى كۈندىن كېيىن كېتىسەن، ئۇكام سوغا - سالامىنىڭ ئورنىغا دەرت - نادامەتنى ھاپاشلاپ كېتىپ بارىسەن. نېمە چارە؟! پەقەت بىرلا ئاللادىن باشقا كىم بىزگە ئىچ ئاغرىتسۇن. ۋەتەنداشلارغا سالام ئېيت، دېگىن، ئۇلار ھېچ قاچان بويۇن ئەگمەيدۇ. كۈرۈشۈپ كەلدى. بوندىن كېيىنمۇ كۈرەشنى توختاتمايدۇ دېگىن. زۇلۇمغا زاۋال بار دېگىن. بىزگىمۇ شۇنداق بىر كۈن كېلىدۇ. ئەل قىساسى مىنەل ھەق دېگىن، ئۇكام...

ۋەتەنيار ئىسمائىل.
غۇلجا - ئالمۇتا.

ئۇيغۇرغا بارمۇ ھەمدەرت قېرىنداش؟

ياۋ باسماق مەگگۇ، باي گوزەل ئەلنى،
قىرىپ، يوقىتىپ ئۇيغۇر نەسلىنى.
تۈردى مەھكۇم خەلق باغلاپ بېلىنى،
مەخسەت - ئىستىقلال، تىكلەش نەسلىنى.

زالىم زۇلمىدىن قانلار توكۇلدى،
ئانىلار كوزىدىن قۇرىمىدى ياش.
ئەلەم ھەسرىتىدىن بەللەر پۈكۈلدى،
بارمۇ ئۇيغۇرغا ھەمدەرت قېرىنداش؟!

كوزدە قەترە ياش، موجۇلۇپ ژۈرەك،
دەھشەت قىرغىنىدىن توكۈلگەچكە قان.
بار ۋۇجۇتلارنى قاپلىدى تىترەك،
قەھرۇ - غەزىۋىدىن پىغانلار تاشقان.

كۈتمىگەن ئۇيغۇر خەيرى ۋە ئېھسان،
كۈتكەن ساداقەت دوستلۇق قەرزىنى.
كۈن چۈشكەندىلا بىلەركەن ئىنسان،
سادىق، ۋاپادار دوستنىڭ قەدرىنى.

ئادالەتمۇ بۇ - جان پىدا قىلىپ،
ئوز ئەركى ئۈچۈن كۈرەشكەن ئىنسان.
«بۆلگۈنچى، باندىت، تېررورچى» ئاتىلىپ،
مىڭلاپ قاملىپ، توكۈلسە ناھەق قان.

ئۇيغۇر بېشىغا چۈشكەن بۇ كۈلپەت،
دوستلار بېشىغا چۈشمىسۇن ئەسلا.
دوستلار ھۆرلىگى ئۇيغۇرغا مەدەت،
ھۆرلۈك مەشئىلى ئۆچمىسۇن ئەسلا.

مەھمۇد ئەكرەم

خىتاپ

ئەينە، ئازاتلىق يولىدا جەڭ قىلماقتا ئوغلانلار،
ئانا ۋەتەن ئۈچۈن ئىندا توكۈلمەكتە ساپ قانلار.
قىساس ۋۇلقانلىرى پارتلاپ تەۋرىمەكتە يالقۇنتاغ،
غەزەپ بىلەن قىرغاققا ئورۇپ ئاقماقتا دەريالار!

قىساس ئېلىڭ، ناھەق ئېتىپ ئولتۇرۇلگەنلەر ھەققى،
قىساس ئېلىڭ، تىرىك تۇرۇپ يەرگە كومۈلگەنلەر ھەققى،
قىساس ئېلىڭ، تۈرمىلەردە قىيناپ ئۆلگەن ئوغۇللار،
پاك نومۇسى خورلانغان مەسۇم سىڭلىلار ھەققى!

ئاپىرىن، ئەي، ئەركى ئۈچۈن ئوتقا كىرگەن قەھرىمان،
ئاپىرىن، ئەي، مەرتلەر ئېلى ئىلى، قەشقەر ۋە تۇرپان،
ئەي، پارىدار شىرلار ئوخشاش ھۆكىرگەن تەڭرىتاغ،
ئەي، قىزىل قانغا بويالغان مەجرۇھ ئۇيغۇرستان!

توك سىم بىلەن كويدۈرۈلۈپ، ئۆلگەنلەرنى ئۇنۇتماڭ،
سوغ سۇ چېچىپ توڭلىتىلىپ ئۆلگەنلەرنى ئۇنۇتماڭ!
ئىتلىرىغا تالىتىلىپ ئۆلگەنلەرنى ئۇنۇتماڭ،
ئېسىپ قويۇپ، تېرە سويۇپ ئۆلگەنلەرنى ئۇنۇتماڭ!

ئەجداتلىرىڭ دۈشمەن بىلەن جەڭ قىلىپ ئۆتكەن ئىدى،
ئاتىلار ھەم ئەرك ئۈچۈن مەيداندا قان كەچكەن ئىدى!
ئەندى نۆۋەت سىزگە كېلىپ جەڭ قىلىڭسىز، بالىلىرىم،
روھىڭىزغا مىڭ تەسەددۇق، ئەي ۋەتەن ئوغلانلىرى!

بىكار كەتمەس، بىكار كەتمەس، سىز بەرگەن بۇ قۇربانلار،
بىكار كەتمەس ئەرك ئۈچۈن توكۈلگەن قىزىل قانلار،
شېھىتلارنىڭ قېنى ئاققان موشۇ قۇتلۇق زېمىندا،
قۇياش چىقىپ ئەتىلا، سائادەتلىك تاڭ ئاتار!

چولپان.

تارىخىمىز سەھىپىلىرىدىن

ئۇمۇمىي ۋەزىيەت

ھەممىگە مەلۇم بولغىنىدەك، خوتەن تەكلىماكان چۆللىرىنىڭ غەربىي جەنۇب چېتىگە جايلاشقان بىر جاي. خەلق شۇ جايلاردا زامانىنىڭ ئەڭ قالاق قاتلىمىدا ياشاپ، [illegible] مەھرۇم بولۇپ، مائارىپ، ساقلىقنى ساقلاش [illegible] خەۋەرسىز ئىدى. [illegible] خىتاي ھۆكۈمرانلىرى يەرلىك خەلقلەرنى دەھشەتلىك زۇلۇم بىلەن ئىدارە قىلىپ [illegible] ئاددىي پۇقرالارنىڭ تۇرمۇشى ئىنتايىن ناچار ئىدى. [illegible]

خوتەننىڭ ھىندىستان ۋە ئافغانىستانغا يېقىن بولۇشى ئەڭ جۇغراپىيىلىك ئالاھىدىلىكى بۇ يەرگە سودا - تىجارەت ۋە ئىسلام دىنىنىڭ تارقىلىشىغا [illegible] يەرلىك خەلقلەرنىڭ [illegible] ئۆمۈمىي ۋەزىيەت [illegible]

[illegible] ماھىيەتتە [illegible] 1913 - يىلى ئابدۇقادىر داموللام باشچىلىقىدا «مەئارىپ جەمئىيىتى» [illegible] مائارىپ [illegible] 1930 - يىلى [illegible]

[illegible] (1) [illegible] (2) [illegible] (3) [illegible] 1931 - يىلى ئاپرېلدا [illegible]

خوتەن

ىدا 2000 كىشىلىك بىر قوشۇننى گوما ۋە قاغىلىققا ئەۋەتتى. ئۇلار قاغىلىققا بارغىچە چېرىكلەر قېچىپ يەكەنگە توپلانغانلىقىنى، ئۇ يەرگە قەشقەردىنمۇ قوشۇمچە كۈچ ئېغىلغانلىقىنى بىلىدۇ.

[illegible] جىرلاشقان چېرىكلەر ئالدىغا [illegible] ياش - قېرى دېمەي ئۆلتۈرۈپ، بۇلاپ - تالاپ ۋە ئوت قويدى. بۇ قەتلىئامدا 450 نەپەر بىگۇناھ خەلق ئۆلتۈرۈلگەن ئىدى.

خوتەن خەلقىنىڭ غەلىبىسىنى ئاڭلاپ قاغىلىق خەلقى قوزغىلىپ [illegible] گۇمىدىكى چېرىكلەر بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ قورقۇپ [illegible] يەكەنگە قاراپ قاچتى [illegible] يەكەن سېپىلىغا كىرىۋالدى.

گوما قەتلىئامى توغرىسىدىكى خەۋەر خوتەنگە يېتىپ كەلگەندىن كېيىن م. بۇغرا ئىنىسى ئۆمەرئەممەت باشچىلىقى [illegible]

مۇقەددىمە

1983 - يىلى ۋەتەننى زىيارەت قىلىش مۇناسىۋىتى بىلەن ئۈرۈمچىدە تۇرغان ۋاقتىمدا «شىنجاڭ تارىخى ماتېرىياللىرى»نى كۆرۈش پۇرسىتىگە ئىگە بولدۇم ۋە ئىنتايىن تەسىرلەندىم. ۋەتىنىمىزنىڭ يېقىنقى زامان تارىخىنى تەتقىق قىلىش ئۈچۈن كۆپلەپ پايدىلىنىش ماتېرىياللىرى نەشر قىلىنىپتۇ. بۇ ۋەتەن تارىخىدا چوڭ بىر ياخشى ئىش. مۇئەللىپلەر ھادىسىلەرنى ھازىرقى جەمئىيەت ۋە مەھەللىۋى مەيداندا تۇرۇپ تەھلىل قىلىپ چۈشەندۈرگەن بولسىمۇ، يەنىلا ۋاقىئەلىكلەردىكى ئەسلى ماھىيەت ئەكس ئېتىپ تۇرىدۇ.

بۇ ماتېرىياللارنى كۆرۈش جەريانىدا شۇ چاغلاردا خوتەندە بولۇپ ئۆتكەن ۋاقىئەلەرنىڭ تىلغا ئېلىنمىغانلىقىنى ياكى دارىتىپ ئۆتۈپ كېتىلگەنلىكىنى ھىس قىلدىم. ۋاھالەنكى بۇ ھادىسىلەر، يەنى بەزىلەرنىڭ «ئىسلامچىلار»، «چوماقچىلار» ھەرىكىتى دەپ كۆرسەتكەن خوتەن قوزغىلىڭى بولسا، پۈتۈن ۋەتەندىكى قوزغىلاڭلارغا مەلۇم دەرىجىدە تەسىر كۆرسەتكەن ۋە ھازىر «دېخانلار ئىنقىلابى» دەپ تەبىر بېرىلىۋاتقان قوزغىلاڭلارنىڭ بىر پارچىسى ئىدى.

مەن «شىنجاڭ گېزىتى»گە» بېسىلغان مەملىكەتلىك سىياسىي كېڭەش ئۇمۇمىي يىغىنىنىڭ مىللەتلەر تارىخىنى تەتقىق قىلىش توغرىسىدىكى قارارىنى ئوقۇپ قالدىم. ئۇنىڭدا بۇ خىزمەتنى تېخىمۇ چوڭقۇر ۋە ئەستايىدىل ئېلىپ بېرىش ھەتتا چەت ئەللەردىكى ۋەتەنپەرۋەر زاتلىرىنىمۇ يېزىشقا رەغبەتلەندۈرۈشكە بولىدۇ دەپ كۆرسىتىلگەن. شۇڭا مەن بۇ قاراردىن جۇرئەتلىنىپ، بۇ ئەسلىمىنى يېزىپ چىقتىم.

كېلىپ چىقىشىم خوتەن قوزغىلىڭىنىڭ ئاساسىي رەھبىرى بولغان مەمتىمىن ھەزرىتىم ئائىلىسىدىن بولۇپ، دادام بۇ ھادىسىلەردىن چەتتە قالالمىغان، ئانامۇ بۇنىڭ دەردىنى ئاز تارتمىغان. خوتەن قوزغىلىڭىنىڭ پۈتۈن جەريانى ئائىلىمىزدىكىلەرنىڭ ئۆز ئەۋلادلىرىغا داستان قىلىپ سۆزلەپ بېرىدىغان بىر ئەنئەنىگە ئايلىنىپ قالغان. مېنىڭ بۇ ئەسلىمىلىرىم ئائىلىدە ئاڭلىغانلىرىم، چەت ئەلدىكى ھاياتىمدا مۇناسىۋەتلىك ئەسەرلەردىن ئۆگەنگەنلىرىمدىن ئىبارەت...

قوزغىلاڭغا ئۇلگىرىپ خوتەنگە قايتىپ كېلىدۇ.

تەشكىلات ئەزالىرى سانى 130 غا يەتكەندى، ئەندىكى مەسىلە قورال تېپىش ۋە ئۇنى ئىشلىتىشنى مەشىق قىلىش ئىدى. بۇنىڭ ئۈچۈن قاراقاشنىڭ چەت يېزىلىرىدا كورۇنۇشتە كەتمەن، ئوغاق سوقىدىغان تۆمۈرچى دۇكانلىرى پەيدا بولۇپ، ئەمەلىيەتتە قىلىچ، نەيزە تەييارلىدى. مەمتىمىن بۇغرا خوتەننىڭ قاراكۆتاغ، ئۈژمەمازار غوجام ئەتراپلىرىدا يەرلىك ئوۋچى، پالۋانلارنى ۋە ئىغىپ، مىلتىق ئېتىشنى مەشىق قىلدى ۋە ئۇلارنى تەشكىلاتقا ئەزا قىلدى. 1931 - يىلىنىڭ ئاخىرلىرىدا تەييارلىق ئىشلىرى پۈتۈپ قالغاندى، شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلار قوزغىلاڭ ئۈچۈن قولايلىق پەيت كۈتۈشتى. شۇ چاغدا ساۋۇت داموللام تۈركىيە، سەئۇدىيە ۋە ھىندىستان سەپىرىدىن ئۆزدۆل خوتەنگە كېلىدۇ ۋە تەشكىلاتقا ئەزا بولۇپ كىرىدۇ. 1932 - يىلىنىڭ يانۋار ئېيىدا قاراقاشتىكى ئويباغ مەدرىسىدە 130 كىشىلىك تەشكىلات ئەزالىرى باش قوشۇپ، يىغىندا قوزغىلاڭ رەھبىرىنى سايلاشنى، قوزغىلاڭ غەلىبە قىلغاندىن كېيىن ھۆكۈمەت تەركىۋىنى تايىن قىلىشنى ۋە قوزغىلاڭ كۈنىنى بەلگۈلەشنى قاراشتى. يىغىندا مەمەت نىياز ئەلەم دۆلەت باشلىقلىقىغا، ساۋۇت داموللام باش مەسلىھەتچىلىككە، مەمتىمىن بۇغرا باش قوماندانلىققا سايلىنىدۇ. ساۋۇت داموللام ئۆزىنىڭ چەت ئەللەرگە قىلغان سەپىرىدىن مۇنداق خۇلاسە چىقىرىدۇ: 1) بۈگۈنكى دۇنيا شارائىتى ئىنقىلاۋىمىزغا خوشنا ۋە باشقا چەت دۆلەتلەردىن ياردەم كۈتمەك مۇمكىن ئەمەس. 2) ئىنقىلاپنىڭ قوزغىلىش نۇقتىسى خوتەندە بولۇشى لازىم.

ساۋۇت داموللام رامىزان مۇناسىۋىتى بىلەن خوتەننىڭ ھەر قايسى جايلىرىدا قۇرئان ۋە ھەدىسلەردىن ۋەز ئېيتىپ، بولۇپمۇ جاھات توغرىسىدا كەڭ تەشۋىق قىلىپ، قوزغىلاڭ ئۈچۈن خەلق ئارىسىدا ئۇمۇمىي بىر پىكىر ئېقىمى پەيدا قىلىپ، ماددىي ۋە مەنىۋىي كۈچلەرنىڭ توپلىنىشىغا چوڭ كۈچ چىقىرىدۇ.

يېتەرلىك ئادەم كۈچى ۋە باشقا كېرەكلىكلەر ھازىرلانغان بولسىمۇ، قورال كام ئىدى، زامانىۋى بەش ئاتار مىلتىقتىن تورت - بەش دانە، ئوۋچى مىلتىقىدىن 20 دانە، نەيزە، قىلىچ ۋە چوماقلار بار ئىدى. ئادەملەر ھەيۋەتلىك كۆرۈنمەك ئۈچۈن ئۆزۈن چاچ قويۇپ، قىزىل سەللە، يېشىل تون كىيىۋالغاندى. قوزغىلاڭ ۋاقتى 29 - فېۋرالغا قارار قىلىنىدۇ. ئامما قوزغىلاڭچىلارنىڭ يامۇلدىكى خەۋەرچىسى ئۆردى بەگ كېلىپ، ھۆكۈمەت ئەمەلدارلىرىنىڭ قوزغىلاڭدىن خەۋەر تاپقانلىقىنى، پالۋانلارنىڭ ھەممىسىنى يامۇلغا يىغىۋالغانلىقىنى، قوزغىلاڭچىلارنى باستۇرۇش ئۈچۈن ئەسكەر چاقىرغانلىقىنى مەلۇم قىلىدۇ. بۇ ئەھۋال ئاستىدا پىلاننى ئۆزگەرتىپ، دەرھال قوزغىلىشقا قارار قىلىندۇ.

قىم تارتتى. قوللىرىغا كەتمەن، كۆجەك ئالغان قوزغىلاڭچىلار يامغۇردەك يېغىۋاتقان ئوقلارغا قارىماي، دۈشمەن ئۈستىگە باستۇرۇپ بېرىپ، ئۇلارنى تىرە - پىرەك قىلىۋەتتى. چېرىكلەر گۇمىغا قاچتى. بۇ سوقۇشتا 200 نەپەر قوزغىلاڭچى شېھىت بولدى. قوزغىلاڭچىلار خوتەن سېپىلىنىڭ تۈۋىگە بېرىپ، مۇداپىئە قۇرۇپ ياتتى.

قاراقاشتىكى قوزغىلاڭ خەۋىرى خوتەنگە يېتىپ كەلگەندىن كېيىن ئۇ يەردىكى قاراقاشلىق ئادەملەرنى تۇتۇپ جادۇغا باستى ۋە ئۇلارنىڭ باشلىرىنى شەھەر ئىچىدىكى تورت دەرۋازىغا ئاستى، قاراقاشلىقلارنى تۇتۇپ بەرگەنلەرگە مۇكاپات بېرىمىز دەپ جاكالىدى.

قوزغىلاڭچىلار خوتەن كونا شەھەرگە ھۇجۇم باشلاپ، ئابدۇللا مەخسۇم قوماندانلىقىدا ئۈچ سائەت قاتتىق ئېلىشىپ، قارشى تەرەپنىڭ قوماندانىنى ئۆلتۈرىدۇ، چېرىكلەر قاچىدۇ. قوزغىلاڭچىلار نۇرغۇن قورال - ياراق ئولجا ئالدى. قېچىپ كەتكەنلەر يېڭىشەھەر سېپىلىغا كىرىپ، مۇھاسىرە ئىچىدە قالدى. ئون نەچچە كۈنلۈك مۇھاسىرىدىن كېيىن قامىلىپ قالغانلار تەسلىم بولىدۇ... غەنىمەت ئېلىنغان ئولجىلار بىلەن قوزغىلاڭچىلار قوراللاندى. بىر قىسىم تەشكىلىي مەسىلىلەر قارىلىپ، يېرىم مۇنتىزىم ھالەتتىكى 10 مىڭدەك بىر قوشۇن تەشكىل قىلىندى.

قوزغىلاڭ خەۋىرى قەشقەرگە يېتىپ بارغاندىن كېيىن ماشاۋۇ قەشقەر، يەكەن، قاغىلىق ۋە گۇمىدا تۇرۇشلۇق تولۇق قوراللانغان ئەسكەرلىرىدىن بىر جازا قوشۇنىنى تەشكىللەپ، خوتەنگە ئەۋەتتى. زاۋادا بۇنداق ئېھتىماللىقا قارشى مۇداپىئەدە تۇرغان قوزغىلاڭچىلارغا خوتەندىن سۇبىتىللا مەۋلىۋى قوماندانلىقىدا 2000 كىشىلىك بىر قەدەر خىل قوراللانغان قوشۇن ياردەمگە كېلىدۇ. ھېلىقى قەشقەردىن كەلگەن جازا قوشۇنى كېچىسى ھۇجۇمغا ئۆتتى. شىددەتلىك جەڭ ئالتە سائەت داۋام قىلىندى. «ئۇلسەك شېھىت، قالساق غازى» شارى بىلەن ئۆزىدىن نەچچە ھەسسە كۈچلۈك دۈشمەن ئۈستىگە سەلدەك بېسىپ كېلىۋاتقان خەلقنى كورۇپ، چېرىكلەر قاچتى. قوزغىلاڭچىلار ئۇلارنى قوغلاپ ئاق لەڭگەرگە قەدەر بېرىپ، ئاندىن ئۆز جايىغا قايتىپ كېلىدۇ. دېمەك، خوتەن قوزغىلاڭچىلىرى قەشقەردىن كېلىش ئېھتىمالى بولغان ئەڭ كۈچلۈك دۈشمەننى تار - مار قىلىپ، مۇداپىئەدىن ھۇجۇمغا ئۆتۈش قۇدرىتىگە ئىگە بولىدۇ.

گوما قەتلىئامى

1933 - يىلى 26 - مارت كۈنى كېچىسى گومىدا خەلق ئىچىدە «قۇمراۋات سوقۇشىدا يەن دوتەي باشچىلىقىدىكى ئەسكەرلەر خوتەنلىكلەر تەرىپىدىن تامامەن يوقىتىلىپتۇ، بىرسىمۇ ساق قالماپتۇ» دېگەن گەپ تارقىلىدۇ، بۇنى ئاڭلىغان ئەتراپ ۋە يېزىدىكى خەلقلەر ئابدۇلھېكىم ھاجىم ۋە ئاتاۋۇللاخانلارنىڭ رەھبەرلىكىدە قوزغىلىپ، شەھەرگە ھۇجۇم قىلىپ، بىر كېچىدىلا شەھەرنى قولغا چۈشىرىدۇ. ئىككىنچى كۈنى ۋۇقارقى خەۋەر يالغان بولۇپ چىقىدۇ. قۇمراۋاتتىكى ئۇرۇشتا يېڭىلىپ پەرىشان ھالغا چۈشۈپ، گومىغا قېچىپ كەلگەن چېرىكلەر شەھەردە دەھشەتلىك قەتلىئام ئۇيۇشتۇرىدۇ. غال-

قاراقاش قوزغىلىڭى

قوزغىلاڭ پىلانى پاش بولۇپ قالغانلىقتىن، بەش كۈن بۇرۇن- 24 - فېۋرال كۈنى قاراقاشتا قوزغىلاڭ كۆتۈرۈلىدۇ. خەۋەر قىلىپ ئۈلگۈرەلمىگەنلىكتىن ئويباغ مەدرى-

خوتەن ئىسلامىيە ھوكۇمىتى

قاراقاشتا بولغان قوزغىلاڭچىلار مەركىزى 1933 - يىلى 5 - ئاپرېل كۈنى خوتەنگە يۆتكىلىپ كەلدى. مەھەممەت نىياز ئەلەم باشلىق قوزغىلاڭچىلار يېتەكچىلىرى داغدۇغىلىق مەراسىم ئۆتكۈزۈپ، نىياز ئەلەم باشچىلىقىدىكى «ھوكۇمەتى ئىسلامىيە خوتەن» (خوتەن ئىسلام ھوكۇمىتى) قۇرۇلغانلىقىنى ئېلان قىلدى. ئىلگىرى قۇرۇلغان ۋاقىتلىق ھۆكۈمەت تەركىۋى ئۆزگەرتىلمىدى. دۆلەت باشلىقى پەرمان جاكالاپ، مەمتىمىن بۇغراغا ئەمىر ھەزرەت ۋە ئۇنىڭ ئىككى ئىنىسىغا ئەمىر (قوماندان) ئۇنۋانلىرىنى بەردى. كېيىنچە ئۇلار خەلق ئىچىدە شامەنسۇر (ئابدۇللا) ۋە ئەمىر ساھىپ (نۇرئەھمەت) دېگەن ناملار بىلەن مەشھۇر بولدى. خوتەننىڭ ناھىيەلىرىدىكى خەلقلەر ئۆز موتىۋەر كىشىلىرىنىڭ رەھبەرلىكىدە قوزغىلىپ، ئۆز يەرلىرىگە ئۆزلىرى ھاكىم بولغاندى. خوتەن ئۇ تەرەپلەرگە ئەسكەر ئەۋەتمىدى. 17 - ئىيۇن كۈنى يەكەن ئازات بولۇپ، قولغا كىرگەندىن كېيىن چاقىلىقتىن تارتىپ يەكەن دەرياسىنىڭ يېكىسار ياقىسىغىچە قەدەر جايلار خوتەن ھوكۇمىتىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكەن ئىدى. خوتەن ھوكۇمىتى ئۆزىنى ئەسكەر ۋە باشقا جەھەتلەردە مۇستەھكەملەش ئۈچۈن بەزى بىر تەدبىرلەرنى ئېلىپ باردى. قوزغىلاڭ ھارپىسىدا باسقۇنچىلارغا يان بېسىپ، بىگۇناھ خەلققە زىيانكەشلىك قىلغان مىللىي مۇناپىقلارنى تۇتۇپ جازالىدى. بۇنىڭدا دەسلەپ باۋدۇن بەگنى شامەنسۇر ئۆز قولى بىلەن چاپتى. باۋدۇن بەگ دېگەن ساتقۇن قوزغالغان خەلق تاشقىرىدا «ئاللا - ئاللا» دەپ تۋۇلىسا، «بۇلار نېمە دەپ تۋۇلايدۇ؟» دەپ سورىغان ھوكۇمرانلارغا «نان - نان!» دەيدۇ دەپ تەرجىمە قىلىپ بەرگەن. شۇنداقلا ئۇ قاراقاشلىق دەپ ئۇرغۇنلىغان ئۆزى يامان كورىدىغان ئادەملەرنى چېرىكلەرگە تۇتۇپ بەرگەن. ئۇ روزى سوپى باشلىق 11 ئادەمنى يارباققا ئاپىرىپ، چوماق بىلەن ئۇرۇپ ئۆلتۈرگەن.

«خوتەن ئىسلام ھوكۇمىتى» خوتەن غەزنىسىنى بۇلاپ - تالىغان ئەمەلدارلاردىن 10 مىڭ سەر ئالتۇن مۇسادىرە قىلىپ تارتىپ ئالدى. بۇ بايلىق خوتەن ھوكۇمىتىنىڭ كۈچلىنىشىگە ئاساس بولۇپلا قالماي، قۇمۇل قوزغىلىڭىغا ياردەم ئورنىدا 1000 سەر ئالتۇن ئەۋەتىشكە زەمىن ھازىرلايدۇ، شۇنداقلا ئەسكەرلەرگە مائاش تارقىتىشقا ئىمكانىيەت يارىتىدۇ. خوتەن ھوكۇمىتى خەلقتىن ئېلىنىدىغان سېلىقلارنى مەنئىي قىلىدۇ.

ئەسكەرلەر دېخان بالىلىرى بولۇپ، «ئۇلسەك شېھىت، قالساق غازى» دېگەن شىئارغا چىن دىلدىن ئەمەل قىلاتتى. تەرتىپ كۈچلۈك بولۇپ، باشباشتاقلىققا يول قويۇلماتتى. خەلقنى بۇلاش، ئاياللارنى دەپسەندە قىلىشقا قەتئىي يول قويۇلماتتى. ئۇلارنىڭ بايرىقى دەسلەپتە ئاق بولۇپ، ئوتتۇرىسىغا «ياردەم ئاللا تەرىپىدىن

ۋە غەلبە پات يېقىندا بولىدۇ» دېگەن ئايەت يېزىلغان ئىدى. كېيىنرەك قۇربان ھاجىم دېگەن سودىگەر كىشى تۈركىيەدىن ئالغاچ كەلگەن ئاي ـ يۇلتۇزلۇق ھاۋارەڭ بىر بايراقنى كوتەرگەن. ئەسكەرلەرنىڭ تەلىم ـ تەربىيە ئىشىغا ئابدۇقادىر داموللامنىڭ شاگىرتى مەھەممەتجان مەسئۇل ئىدى. ئۇلار قۇراللىنىشتا ئاساسەن ئۆز كۈچىگە تايانغان ئىدى. كوپ مىقداردا ئالتۇن ئېلىپ ـ بېرىپ ئاۋغانىستاندىن سېتىۋالغان 2000 دانە مىلتىق پامىر تاغلىرىدىكى قاراقچىلارنىڭ قولىغا چۈشۈپ كەتكەن ئىدى. غوجىنىياز ھاجىم ئەركەشتامغا رۇسلاردىن قۇرال ئالغىلى بارىمەن، ياردەم قىلىڭلار دېگەندە، 2000 سەر ئالتۇن بەرگەن بولسىمۇ، كېيىنرەك ھاجىم بىلەن ئوتتۇرىدا تۇغۇلغان ئىختىلاپ تۈپەيلى بۇ قۇراللارمۇ قولىغا تەگمىگەن. ئۇلار غاپپار ھاجى رەھبەرلىكىدە بىر توپ ۋەكىللىرىنى قەشقەردىكى س س س ر كونسۇلخانىسىغا ئەۋەتىپ، 3000سەر ئالتۇن زاكالات قويۇش شەرتى ئاستىدا توختىتىپ، چېرىكلەرنى يەكەندىن چىقىپ، سايغا بارغاندا يوقىتىش پىلانىنى بىلدۈرىدۇ.16 ـ ئىيۇن كۈنى بىرەر مىڭ چېرىك قەشقەرگە قاراپ يولغا چىقىدۇ. ئۇلار چۆلنىڭ ئوتتۇرىسىغا يېتىپ كەلگەندە، ئارقىسىدىن نۇرئەھمەت مىڭ كىشىلىك قوشۇنى بىلەن باستۇرۇپ كېلىدۇ. چېرىكلەرنىڭ قىرغىنىدىن ساق قالغانلىرى قىزىلغا قاراپ قاچىدۇ. چېرىكلەر قىزىلغا بارغاندا قەشقەردىن كەلگەن تومۇر سىجاڭنىڭ 400 كىشىلىك قوشۇنى بىلەن قوغلاپ كەلگەن قوزغىلاڭچىلار ئارىسىدا مۇھاسىرىدە قېلىپ پۈتۈنلەي يوقىتىلىدۇ.

قەشقەر سەپىرى

تومۇر سىجاڭدىن نارازى بولۇپ تۇرۇۋاتقان بىر قىسىم كىشىلەر خوتەنلىكلەرنىڭ يەكەن غەلىبىسىدىن كېيىن خوتەن بىلەن بىرلىشىش ۋە خوتەن ھوكۇمىتىنىڭ مۇھىم ئەتى بىلەن قاراقاشلىق ئىشان قارى باشچىلىقىدا بىر ھەيئەت تۈزۈپ، ئۇنى كۈمىغا يوللايدۇ. يولدا بۇ ئىشان خوتەن ھوكۇمىتىدىن يۈز ئورۇپ، ھاپىز تەرەپكە ئوتۇپ كېتىدۇ. ئۇنىڭ قەشقەردىكى ئوغلى غۇلام قادىر تومۇر سىجاڭ بىلەن تىل بىرىكتۇرۇپ، خوتەن ھوكۇمىتىنىڭ ئەسكىرى ئەھۋالىدىن مەلۇمات بەرسە، يەنە بىر تەرەپتىن خوتەن ھوكۇمىتىگە ھاپىزنىڭ قۇدرىتى3000 كىشىلىك غايەت زور بىر كۈچ دەپ يالغان خەۋەر يوللاپ قورقىتىپ، چېكىنىشكە دەۋەت قىلىدۇ. شۇنىڭ نەتىجىسىدە ھاپىز ھېچ قانداق قارشىلىقسىز 1 ـ سېنتەبىر كۈنى قاراقاشنىڭ زاۋا دېگەن يېرىگىچە قوغلاپ كېلىدۇ.

شۇ كۈنى مەتىمىن بۇغرا پۈتۈن كۈچىنى سەپەرۋەر قىلىپ، ھاپىزنىڭ قوشۇنىغا قارشى ھۇجۇم قىلىپ، ئېغىر مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىتىدۇ. ھاپىز جەڭدىن قاچقان پېتى قەشقەرگە كېلىپ توختايدۇ. بۇ دەل تومۇر سىجاڭنىڭ

قوزغىلىڭى

تام تۇرۇپ، پەللە تۈرۈغىنى سېتىۋالغان ۋە ئۇنى دېخانلارغا ھەقسىز تارقىتىپ بېرىپ [illegible] دىغان. خوتەن ھوكۇمىتى ئاق خەسكە پۇل بېسىپ خەلق ئىچىگە تارقاتقان.

يەكەنگە يۈرۈش

[illegible]

زاسى بولغان ساۋۇت داموللامنى خوتەننىڭ ئەسكىرى ياردىمى بىلەن قەشقەرگە كېلىپ، تەختكە چىقىشىنى تەكلىپ قىلىشقا باشلىدى. م. بۇغرا دەسلەپتە بۇنىڭغا قوشۇلمىغان بولسىمۇ، ساۋۇت داموللامنىڭ قاتتىق تۇرۇۋېلىشى بىلەن ۋە قەشقەردىكى تومۇر سىجاڭغا قارشى پىتنىچىلارنىڭ ئارقا ـ ئارقىدىن مەخپىي ئادەم يوللاپ، «قەشقەر ھازىر تاۋاقتىكى تەييار ئاشتەك» دەپ رەغبەتلەندۈرۈشى بىلەن خوتەن ھوكۇمىتى بۇ تەكلىپ پىلانىغا ماقۇل دەيدۇ. م. بۇغرا تۈركىيەدە نەشر قىلغان «كۆرەش خاتىرلىرى» دېگەن ئەسىرىدە بۇ ۋاقىە ـ ھادىسىلەر توغرىلىق مۇنداق دەيدۇ: «بۇ ئىش خوتەن ھوكۇمىتىگە تارىخ بويىچە بىر مەلۇمات ۋە غايەت چوڭ خاتالىق ئىدى. چۈنكى بۇ ۋاقىە ئىنقىلاپ تولۇق غەلبە قىلمىغان شارائىتتا ھەر ئىككى تەرەپ ئېغىر كۈچ تويلاپ قۇدرەتلىك بولۇشىنىڭ ئورنىغا، ئىككى مىللىي كۈچ بىر ـ بىرلىرىگە قارشى ئۇرۇشۇپ، خىلە مۇنتىزىم كۈچكە ئىگە بولۇپ قالغان خوتەن قىسىملىرىنىڭ ئېغىر دەرىجىدە زەئىپلىنىشىگە ۋە زور كۈچ چىقىرىپ تۇرغان تومۇر سىجاڭ ئەسكەرلىرىنىڭ تامامەن پاراكەندە بولۇشىغا سەۋەپ بولدى ۋە بەش ئايلىق بۇ ئىچكى ئۇرۇش دۈشمەن تەرەپكە ھېچ كۈتمىگەن بىر پۇرسەت يارىتىپ بەردى...»

1933 ـ يىلى 17 ـ ئىيۇل كۈنى ئىمىر ئابدۇللا ۋە ساۋۇت داموللام باشچىلىقىدا 2000 كىشىلىك بىر قوشۇن قەشقەرگە قاراپ يولغا چىقىدۇ. تومۇر سىجاڭغا: «بىز سىلەرگە ياردەم قىلىپ، قەشقەر يېنىشەھەردىكى ماسەنجاڭ قىسىملىرىنى يوقىتىپ، خاتىرجەم بولۇپ بىرلىشىپ، غوجىنىياز ھاجىغا ياردەم بېرىش ئۈچۈن تەييارلىنىشقا قەشقەرگە بارىمىز» دەپ خەۋەر يوللايدۇ. بۇ ئارىدا يەكەندە تۇرۇۋاتقان تومۇرنىڭ ئەڭ ئىشەشلىك ئادىمى ھاپىزنى 500 ئەسكىرى بىلەن يەكەندە قويۇپ ماڭىدۇ. مانا بۇ تەجرىبىسىزلىك خوتەن ھوكۇمىتىنىڭ يوقۇلۇشىغا سەۋەپ بولغان ئامىللارنىڭ بىرى بولۇپ قالىدۇ.

ئىمىر ئابدۇللا ۋە ساۋۇت داموللام يېڭىسارغا كەلگەندە تومۇر سىجاڭ قارشى ئېلىش يۈزىسىدىن ئۇلارنىڭ ئالدىغا چىقىدۇ. ئەمەلىيەتتە تومۇر سىجاڭ ساۋۇت داموللامنىڭ بۇ سەپىرىدىن كوپ ئەندىشە قىلغانىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلارنىڭ قەشقەرگە كىرمەسلىكىنى تەلەپ قىلىدۇ. «ماجەنساڭنى يوقىتىشقا كۈچۈم يېتىدۇ. ئىچكى تازىلاشنى مۇۋاپىقىيەتلىك تۈگىتىپ بولغاندىن كېيىن، ئاندىن قەشقەر بىلەن خوتەننىڭ بىرلىشىشىنى ئەمەلگە ئاشۇرساق. ھازىرچە يېڭىسارنىڭ شانىياز ئۈستىڭى ئىككى تەرەپنىڭ چېگراسى بولۇپ تۇرسۇن» دېگەن تەكلىپىنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ. ئىمىر ئابدۇللا ئىككىلىنىپ تۇرغاندا، ساۋۇت داموللام بۇ تەكلىپنى تومۇر سىجاڭنىڭ ئاجىزلىقى دەپ تونۇپ، قەشقەرگە كىرىشكە چىڭ تۇرۇۋالىدۇ.

22 ـ ئىيۇل كۈنى قەشقەرگە كىرگەن ساۋۇت داموللام ۋە ئىمىر ئابدۇللانى قەشقەر خەلقى ۋەدىنىي زاتلار قىزغىن قارشى ئالىدۇ. بۇ ئەھۋال تومۇر سىجاڭنىڭ تېخىمۇ غەزىۋىنى قوزغايدۇ. شۇ سەۋەپتىن تومۇر سىجاڭ ماجەنساڭغا پاسسىۋ، ساۋۇت داموللام باشلىق خوتەنلىكلەرگە ئاكتىۋ قارشى تۇرۇشقا باشلايدۇ. بۇ ئارىدا يەكەندە قالغان ھاپىز بىلەن نۇرئەھمەد ئوتتۇرىسىدا سۈركۈلۈشلەر داۋام قىلىۋاتاتتى، 15 ـ ئاۋغۇست كۈنى تومۇر سىجاڭنىڭ ئەسكەرلىرى تارقاق ئورۇنلاشقان ۋە خەۋەرسىز ياتقان خوتەن ئەسكەرلىرىگە تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلىپ، قېرىنداشلىرىنى قىرالسىزلاندۇرىدۇ. ئىمىر ئابدۇللا ۋە ساۋۇت داموللامنى قولغا ئالىدۇ. ئەسكەرلەرنى ھايداپ شەھەردىن چىقىرىۋېتىدۇ. ئۇلار ئاچ ـ يالىڭاچ ھالدا تارقىلىپ كېتىدۇ. 28 ـ ئاۋغۇست كۈنى يەكەندە ھاپىز نۇرئەھمەدنى ۋە ئۇنىڭ بىر قانچە قوماندانلىرىنى تۇتۇۋېلىپ قىرالسىزلاندۇرىدۇ. شۇ كۈنى ھاپىز قاغىلىقا يۈرۈش قىلىپ، شەھەرنى ئىشغال قىلىدۇ ۋە كۈمىغا ئەسكەر يوللايدۇ.

مەتىمىن بۇغرا تومۇر بىلەن ئارىدا تۇغۇلغان بۇ ئىتتىپاقسىزلىقنى سوھبەت يولى ئارقىلىق ھەل قىلىش نىيىدە ئولتۇرۇلگەن ۋاقىتىغا توغرا كېلىدۇ. ھاپىزنىڭ ئارقىسىدىن قوغلاپ كەلگەن م. بۇغرا قاغىلىقنى قارشىلىقسىز قايتۇرۇپ ئالىدۇ ۋە پوسكامغا يېتىپ كېلىدۇ. ھاپىزنىڭ مۇئاۋىنى بۇنى ئاڭلاپ قورقۇپ كېتىدۇ، يەكەندە قولغا ئالغان نۇرئەھمەدنى قويۇپ بېرىدۇ. ئابدۇللامۇ نەزەربەنت قىلىنغان يەردىن قېچىپ، پوسكامغا كېلىپ، خوتەندىن كەلگەن قوشۇن بىلەن بىرلىشىپ، يەكەنگە ھۇجۇم قىلىدۇ ۋە بىر سائەت ئىچىدە يەكەننى قولغا ئالىدۇ. شۇنداق قىلىپ 13 ـ ئوكتەبىر كۈنى يەكەن يەنە خوتەنلىكلەرنىڭ قولىغا ئوتىدۇ. دېمەك، خوتەن ھوكۇمىتى بىلەن تومۇرسىجاڭنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى بۇ قانلىق پاجىئەلەرنىڭ ھەقىقىي ئەھۋالى يۇقۇرقىلاردىن ئىبارەت.

تومۇر سىجاڭ ئولگەندىن كېيىن ساۋۇت داموللام يوشۇرۇنۇپ ياتقان يېرىدىن چىقىپ، يەنە ھەرىكەتلىنىشكە باشلايدۇ. بۇ قېتىم خوتەن تەرەپتىن ماسەنجاڭ قىسىملىرىغا قارشى ياردەم تەلەپ قىلىدۇ. غوجىنىياز ھاجىنىڭ ئارقىسىدىن قوغلاپ كېلىۋاتقان ماجۇڭيىڭنىڭ ئەسكەرلىرى مامۇت سىجاڭ، ساۋۇت داموللام ۋە ئىمىر ئابدۇللانىڭ بىرلەشكەن قوشۇنلىرى بىلەن توقۇنۇشۇپ، ئۇرۇش باشلايدۇ. پۇلېميوت، مىناميوت بىلەن قوراللانغان ماجۇڭيىڭ قوشۇنلىرى ئۇلارنى ئېغىر زىيانغا ئۇچرىتىدۇ. ئىمىر ئابدۇللا ئوزىدىن بىر قانچە ھەسسە كۈچلۈك دۈشمەننىڭ شىددەتلىك ھۇجۇملىرىغا قەيسەرلىك بىلەن قارشى تۇرغان بولسىمۇ، ئاخىرى مەغلۇپ بولۇپ، 400 دەك ئەسكىرى بىلەن جەڭدە چېكىنمەي شېھىت بولىدۇ. بۇ ئەھۋال ئاستىدا مامۇت سىجاڭ بىلەن ساۋۇت داموللام كوكراۋاتقا چېكىنىشكە مەجبۇر بولىدۇ.ماجۇڭيىڭنىڭ ئەسكەرلىرى قەشقەر يېڭىساردا قورشاۋدا قالغان نۇرئەھمەد قوشۇنلىرىغا پۈتۈن كۈچى بىلەن ھۇجۇم قىلىدۇ، ئامما سېپىلغا يېقىنلىشالمايدۇ. مامۇت سىجاڭ نۇرئەھمەدنى قورشاۋدىن قۇتقۇزۇش ئۈچۈن يېڭىسارغا ھۇجۇم قىلىدۇ. ئۇ ماجۇڭيىڭ قوشۇنلىرىنى ئارقا تەرەپتىن مۇھاسىرىگە ئېلىپ، قىرىپ يوقىتىشقا ئاز قالغان بىر چاغدا ھاپىز تۇيۇقسىزلا ئەسكەرلىرىنى چېكىندۇرۇپ، قورشاۋنى بۇزۇپ، ئارقىغا چېكىنىدۇ. بۇ پۇرسەتنى كۈتۈپ تۇرغان ماجۇڭيىڭ قىسىملىرى قايتارما ھۇجۇمغا ئوتۇپ، بىرلەشكەن قوشۇننى تار ـ مار قىلىدۇ. 17 كۈنگىچە ماجۇڭيىڭ قوشۇنلىرىنىڭ تويىغا تۇتۇشىغا بەرداشلىق بەرگەن نۇرئەھمەد تىللاردا داستان بولغۇدەك قەھرىمانلىق بىلەن دۈشمەن ئۈستىگە شىردەك ئېتىلىپ، شىددەتلىك جەڭدە شېھىت بولىدۇ. 23 كۈنگە سوزۇلغان بۇ غازاتتا خوتەن قىسىملىرىدىن 4200 ئادەم ھالاك بولىدۇ. ماجۇڭيىڭ قوشۇنىمۇ شۇ چاققىچە كورۇلۈپ باقمىغان چىقىمغا ئۇچرايدۇ. جاللات ماجۇڭيىڭنىڭ قوماندانلىرى بۇ غەلىبىسىدىن بەكمۇ خۇشال بولۇشۇپ، ئىككى دانە كېسىلگەن باشنى ـ ئىمىر ساھىپ (نۇرئەھمەد) ۋە شامەنسۇرنىڭ باشلىرى دەپ، قەشقەر دەرۋازىسىغا ئېسىپ، خەلقىنىڭ ۋۇرىكىنى موجۇپ، ئۇلارنى دەھشەتلىك ۋەھىمىگە سالىدۇ. يېڭىسار مەغلۇبىيىتى ۋە بۇ ئىككى جەڭگىۋار قوماندانلارنىڭ ئولۇمى خوتەن قوزغىلاڭچىلىرىغا ناھايىتى ئېغىر بىر زەربە بولىدۇ. خوتەن خەلقى قەھرىمان ئوغلانلىرىنىڭ شېھىت بولغىنىنى ئاڭلاپ، مەشھۇر قوماندانلىرىنى ئەسلەپ، خەلىق قوشاقچىلىرىنىڭ ئۇلارنى مەدھىيلەپ قوشقان قوشاقلىرىنى كوز ياشلىرىنى توكۈپ تۇرۇپ ئاڭلىغان. ھەتتا ئىككى باتۇر قوماندانىنىڭ نەگىدۇ غايىپ بولۇپ كەتكەنلىكى، جەسەتلىرىنىڭمۇ تېپىلمىغانلىقى رىۋايەت قىلىنغان كەپ ـ سوزلەر پۈتكۈل ئەترابىقا تاراپ كەتكەندى. بولۇپمۇ،ماجۇڭيىڭ كېسىپ ئاسقان ئىككى باشنىڭ بىرى بازمۇھەممەت ۋە يەنە بىرى ھاشىم شامەردان دېگەن كىشىلەرنىڭ ئېكەنلىكى ئاشكارە بولغاندىن كېيىن، باسقۇنچى دۈشمەنلەرنىڭ ھىلە ـ مېكرىسى پاش بولغان. شۇ پەيتتە ئەيىندىن ئىسىملىك بىر ئادەم يۈزىگە نىقاپ تارتىۋېلىپ، «مەن شامەنسۇر» دەپ، ئەتراپىغا ئادەم توپلاپ، خوتەن تاغلىرىدا بىر قانچە ۋاقىت ماجۇڭيىڭ قوشۇنى بىلەن پارتىزانلىق ئۇرۇشى ئېلىپ بېرىپ، كېيىنچە ھىندىستانغا ئوتۇپ كەتكەندە، سىرى پاش بولۇپ قالغان...

خوتەن ھوكۇمىتىنىڭ ئىنقىرازى

يېڭىسار مەغلۇبىيىتىدىن كېيىن م. بۇغرا، مامۇت سىجاڭ ۋە غوجىنىياز ھاجىم بىلەن بىرلىشىپ، يەكەندە بولۇپ كەتكەن قوشۇنلىرىنى بىرلەشتۇرۇپ، ساۋۇت داموللام بىلەن خوتەننى بازا قىلىپ، ماجۇڭيىڭ قىسىملىرىغا قارشى مۇداپىيە پىلانىنى تۈزۈش مەخسىتىدە غوجانىياز ھاجىم بىلەن يۈزمۇ ـ يۈز كورۇشىدۇ. لېكىن خوجىنىياز ھاجىنىڭ روسسىيە بىلەن بىرلىشىپ، شىڭ شىسەينىڭ بۇيرۇغى بىلەن ساۋۇت داموللام، مەتىمىن بۇغرا ۋە باشقا بىر قانچە كىشىنى تۇتۇپ يوقىتىش پىلانى سېزىلىپ قالىدۇ. مەتىمىن بۇغرا غاپپار ھاجىنى ئوز ئورنىدا ياتقۇزۇپ قويۇپ، كېچىسى يوشۇرۇنچە خوتەنگە يول ئالىدۇ. ساۋۇت داموللام بىلەن سۇلتانبەگنى مامۇت سىجاڭ قولغا ئالىدۇ.

1934 ـ يىلى 15 ـ ئىيۇن كۈنى ماجۇڭيىڭنىڭ ماخۇسەن باشچىلىقىدىكى8 مىڭ كىشىلىك قوشۇنى شىڭ شىسەي ۋە س س س ر نىڭ بىرلىشىپ بەرگەن زەربىسىدىن چېكىنىپ قېچىپ، خوتەنگە قاراپ ماڭىدۇ. ئەسلىدە ماخۇسەن قىسىملىرى خوتەن، چەرچەن ئارقىلىق دۇڭخۇاڭغا ئوتۇپ كېتىش پىلانى بىلەن جەنۇپقا قاراپ چېكىنگەندى. خوتەن قىسىملىرى باسقۇنچى قوشۇننىڭ بۇلاڭ ـ تالاڭ ۋە قەتلىئام قىلىش ئېھتىمالىنى كوزدە تۇتۇپ، مۇداپىيەگە تەييارلىنىدۇ. 23 ـ ئىيۇن كۈنى زاۋا ئۇرۇشىدا خوتەن قىسىملىرى ئېغىر مەغلۇبىيەتكە ئۇچرايدۇ. ماخۇسەن قىسىملىرى خوتەننى ئىشغال قىلىدۇ. ئەسكەر سانى ۋە قۇرال جەھەتتە ئوزىدىن نەچچە ھەسسە ئۈستۈن بولغان باسقۇنچى قوشۇننىڭ شىددەتلىك ھۇجۇمىغا بەرداشلىق بېرەلمىگەن مەتىمىن بۇغرا 300 دەك ئادىمى بىلەن چېكىنىپ، قاراڭغۇ تاغنىڭ يەر شارائىتىدىن پايدىلىنىپ قايتا ئادەم توپلاپ پارتىزانلىق ھەرىكەتلىرىنى ئېلىپ بېرىشنى ئويلىغان بولسىمۇ. جاللات ماخۇسەن قىسىملىرى ئۇلارنى قوغلاپ ۋۇرۇپ، ئارام بەرمەيدۇ. نەتىجىدە 1934 ـ يىلى 26 ـ ئىيۇل كۈنى ساق قالغان 20 دەك ھەمرالىرى بىلەن شەيدۇللا ئارقىلىق ھىندىستانغا ئوتۇپ كېتىدۇ.

«شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» ۋە خوتەن ھوكۇمىتى

تومۇر سىجاڭنىڭ ئولۇمىدىن كېيىن ئوسمان ئېلى قەشقەر ھاكىمىيىتىنىڭ بېشىغا چىقىدۇ. بۇ چاغدا ساۋۇت داموللام يوشۇرۇنغان يېرىدىن چىقىپ، ئوسمان ئېلىنى ھىمايە قىلىپ،ئارىدىكى مۇناسىۋەتنى ياخشىلايدۇ. ئوسمان ئېلى تۇرمۇش ۋە مىجەزىدىكى چىرىكلىكى سەۋەبىدىن كوپ ئوتمەي ئورنىدىن غۇلايدۇ. ئاندىن ئورازبېك ۋە ساۋۇت داموللام ئوتتۇرىغا چىقىپ، قەشقەردە ئوز ئالدىغا ھوكۇمەت قۇرىدۇ.

شۇ كۈنلەردە تۈركىيەدىن كەلگەن بەزى كىشىلەرنىڭ ھەرىكىتى ئاكتىپلىشىپ، ساۋۇت داموللامغا مەسلىھەت كورسىتىپ،ھەربىي ۋە مەمۇرىي ئىشلارغا قويۇق ئارلىشىدۇ. مەتىمىن بۇغرا ۋە غوجىنىياز ھاجىلارنىڭ رازىلىقىنى ئالماي تۇرۇپ، ساۋۇت داموللام 1933 ـ يىلى 12 ـ نويابىردا «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» قۇرۇلغانلىقىنى ئېلان قىلىپ، غوجىنىياز ھاجىنى رەئىس جۇمھۇر دەپ ئېلان قىلىدى. مەيلى مەتىمىن بۇغرا قۇرغان خوتەن ئىسلام ھوكۇمىتى بولسۇن، مەيلى غوجىنىياز ھاجى بولسۇن ساۋۇت داموللام قۇرغان ھوكۇمەتنى رەسمىي ئېتىراپ قىلمايدۇ. ئامما ۋەزىيەت ۋە چوڭ ئىتتىپاقلىقنى كوزدە تۇتۇپ، ئاشكارە قارشى چىقمايدۇ. م. بۇغرا بۇنى شۇ زاماندا مۇنداق دەپ خۇلاسىلىغان ئىدى: «پۈتۈن يۇرتتا تېخى بىر ئىدىيەۋىي بىرلىك مەيدانغا كەلمىگەن بىر زاماندا مۇنداق بىر ھوكۇمەتنىڭ قۇرۇلۇشى ئۇيغۇن ئەمەس. ھوكۇمەت تەركىۋىدىكى ئۈچ كىشىدىن باشقىلىرى ئەسلىدىكى ئىنقىلاۋىي ئادەملەردىن بولماستىن مەجھۇل ئادەملەر بولۇپ، ئىشەنچلىك كىشىلەردىن ئەمەس...».

خاتىمە

ۋاقىەلىكنىڭ ئەڭ توغرا خۇلاسىسىنى دائىم تارىخلا چىقىرالايدۇ. مەن ئوزەمنىڭ ۋۇقۇرىدىكى ئەسلىمىلىرىمگە ـ يەنى كورگەن، ئاڭلىغان ۋە بىر ئاز بولسىمۇ ئېلىپ بارغان تەكشۈرۈش ـ تەتقىقاتلىرىمغا ئاساسەن شەخسىي كوز قارىشىمنى ئوتتۇرىغا قويۇمەن:

قۇمۇل ۋە خوتەن قوزغىلىڭىنىڭ ئەسلى يونىلىشى ۋە ماھىيىتىنى بىر ـ بىرىدىن ئايرىم خاراكتېردا تەسۋىرلەش ئەمەلىيەتكە ئۇيغۇن ئەمەس. يەنى بىرىنى خەلق قوزغىلىڭى ـ ۋەتەن بىرلىكىنى قوغداشنى مەخسەت قىلغان، يەنە بىرىنى بولسا جاھانگىرلارنىڭ قۇترىتىشى بىلەن ۋەتەن بىرلىكىنى پارچىلاش دەپ تەبىر بېرىش تېخىمۇ خاتا. قوزغىلاڭ رەھبەرلىرىنىڭ ئۇنداق ياكى مۇنداق يونىلىش خاتالىرىغا قاراپ، قوزغىلاڭنىڭ مىللىي زۇلۇم ۋە تەڭسىزلىككە قارشى ھەققانىي بىر ئىسيان ئېكەنلىكىدىن ئىبارەت. بۇ نۇقتىنى يوققا چىقىرىشقا بولمايدۇ.

مەتىمىن بۇغرانىڭ سىياسىي ۋە شەخسىي ھاياتىدا چەت ئەلگە باغلانغان ياكى شەخسىي مەنپىيەت ۋە ئابرويىنى بىرىنچى ئورۇنغا قويغان يېرى يوق. مەيلى ئۇنىڭ خوتەن قوزغىلىڭىغا رەھبەرلىك قىلىش جەريانىدا بولسۇن،ياكى چەت ئەلدىكى ھاياتى ھەم يۇرتقا قايتىپ كەلگەندىن كېيىنكى سىياسىي پائالىيەتلىرىدە بولسۇن ئۇنى ئوچۇق كورۇۋالغىلى بولىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن خوتەن قوزغىلىڭى ۋە ياكى م. بۇغرانىڭ «شەرقىي تۈركىستان»، «چىن تۈركىستان» دەۋالىرىنى جاھانگىرلارنىڭ قولى ۋە قۇترىتىشى دەپ باھا بېرىش بىر تەرەپلىمىلىك كوز قاراشتىن باشقا نەرسە ئەمەس.

دوكتور مۇھەممەت ياقۇپ بۇغرا.

1984 ـ يىل، ئەنقەرە ـ تۈركىيە.

«شىنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرىدىن» ئېلىندى.

ئۆتمۈش ساۋاقلىرىدىن

بۇنىڭدىن 13 ئەسىر بۇرۇن يەنى مىلادىنىڭ 732 ـ ژىلى تارىخىمىزدىكى مەشھۇر كوك تۈرك خاقانى (ئۇيغۇر خاقانى) بىلگە خاقان قېرىندىشى كۆل تېكىن خاتىرىسى ئۈچۈن ئورناتقان ئورخۇن مەڭگۈ تېشىغا، بارلىق تۈركى خەلقلەرگە قارىتىپ مۇھىم تارىخىي ساۋاقنى ئالاھىدە ئاگاھلاندۇرۇپ پۈتكەن ئىكەن.

مەڭگۈ تېشىدا مۇنداق سوزلەر يېزىلغان: «چىن (خىتاي) مىللىتىنىڭ سوزى تاتلىق، سوغىتى يۇمشاق، تاتلىق سوز، يۇمشاق سوغىتى بىلەن ئالداپ، يىراق مىللەتنى كوپ قېتىم يېقىنلاشتۇردى. يېقىنلىشىپ، ئورۇنلاشقاندىن كېيىن يامان چۈشەنچىسىنى تارقىتىدۇ. ياخشى ئالىم كىشىنى، ياخشى باتۇر كىشىنى يۈرگۈزمەيدۇ. بىر كىشى ئۇزگىرىش قىلسا، جامائىتىگە، مىللىتىگە، ھەتتا بوشۇكتىكى نارىسىدىگىمۇ رەھىم قىلمايدۇ. تاتلىق سوزىگە، يۇمشاق سوغىتىغا ئالدىنىپ، كوپ تۈرك مىللىتى ئولدۇق» (مۇھەممەد ئىمىن بوغرا ـ «شەرقىي تۈركىستان تارىخى» 27 ـ بەت).

مانا بۇ تۈركى خەلقلەرنىڭ كېلەچەك تەغدىرى. ھايات ـ ماماتىغا مۇناسىۋەتلىك تارىخى مۇھىم ئاگاھدىن بارلىق تۈركى خەلقلەر تولۇق خەۋەردار بولۇپ، ئۇنىڭغا ئەمەل قىلدۇقمۇ؟ مىڭ ئەپسۇسلار بولسۇنكى، يوق.

ساھىپ قىران ئەمىر تومۇر: «بىز كىم مۇلكى تۇران، ئەمرى تۈركستانىمىز، بىز كىم مىللەتلەرنىڭ ئەڭ قېدىمى ۋە ئەڭ ئۇلۇغى تۈركنىڭ باش بوغۇنىمىز» دەپ، خىتاپ قىلغان ئىكەن. («ئەمىر تومۇر ئۇگۇتلىرى» 9 ـ بەت).

بىز تۈركى خەلقلەر ئۆزىمىزنىڭ مۇلكى توران، ئەمرى تۈركستانلىقىمىزنى، مىللەتلەرنىڭ ئەڭ قېدىمىسى ۋە ئەڭ ئۇلۇغلىقىنى، شان ـ شوھرىتىنى ساقلاپ قالالىدىقمۇ؟ مىڭ ئەپسۇسلار بولسۇن، يوق.

تارىخلاردا بايان قىلىنىشچە: شەرقتە ھىنگان تاغلىرىدىن باشلاپ، شىمالدا بايقال كولى، ئالتاي تاغلىرىنى بويلاپ، غەربتە ئىدىل (ۋولگا) دەرياسى، كاسپىي دېڭىزى، جەنۇبتا ھىندىقۇش، پامىر، قاراقورۇم ۋە كۇئىنلۇن تاغ تىزمىلىرىنى بويلاپ، خۇاڭخەي (سېرىق دەريا)دىن يەنە ھىنگان تېغىغا تۇتاشقان بۇ بىپايان، مۇنبەتلىك، يەر ئاستى رەڭمۇ ـ رەڭ ئېسىل كان بايلىقلارغا تولغان گوزەل زېمىن تۈركى خەلقلەرنىڭ ئانا ماكانى، مۇقەددەس ۋەتىنى بولغان ئىكەن.تۈركى خەلقلەر موشۇ زېمىندا بارلىققا كېلىپ، رىۋاجلىنىپ، مىلادىدىن نەچچە مىڭ ژىللار بۇرۇن ئوزىنىڭ قۇدرەتلىك دولەتلەرنى قۇرۇپ، دۇنياغا داڭقى، شان ـ شوھرىتىنى جەۋلان قىلغان ئىكەن.

ھۇن تەڭرىقۇتلىغى دەۋرىدە بۇ زېمىن دائىرىسى يەنىمۇ كەڭ بولۇپ، شەرقتە ئۇلۇق ئوكيان قىرغاقلىرىغىچە،شىمالدا لېنا دەرياسى، بايقال كولى، يەنىسەي دەرياسىنىڭ ئوتتۇرا ئېقىملىرىغىچە، جەنۇبتا سەددىچىن سېپىلىغىچە، غەربىي ـ جەنۇبتا ھىندىستاننىڭ شىمالىغىچە، غەربتە كاسپىي دېڭىزىغىچە سوزۇلغان ئىكەن.

خىتاينىڭ شەرقىدە شەنخەيگۇەندىن تارتىپ، غەربىدە گەنسۇدىكى يۈيمىنگۇەنگىچە سوزۇلغان 5 مىڭ كىلومېتر ئۇزۇنلۇقتىكى سەددىچىن سېپىلى ئوز تېررىتورىيەسىنى شىمالدىكى ئەجداتلىرىمىز ھۇنلارنىڭ ھوجۇمىدىن ساقلىنىش مەخسىتىدە سوقۇلغان ئىكەن.

ئاللانىڭ نىگاھى چۈشكەن بۇ قۇتلۇق زېمىندىن ھۇن تەڭرىقۇتلىغى دەۋرىدە باتۇر تەڭرىقۇت(ئوغۇزخان)، توران دەۋرىدە مەشھۇر ئەپراسىياپ (ئالىپ ئەرتۇڭا)، كوك تۈرك ئىمپىرىيەسىنى قۇرغان ئىل قاغان (ئاشنا تومەن)، قاراخانىلار دەۋرىدە سۇلتان سۇتۇق بوغراخان ۋە تۈركستان دەۋرىدە ساھىپ قىران ئەمىر تومۇردەك ئالەمگە مەشھۇر خاقانلار، ئەمرو ـ سەركەردىلار دۇنياغا كېلىپ، پۈتكۈل تۈركىي ئەللەرنى بىرلەشتۈرۈشكە ھەرىكەت قىلىپ، چەت ئەل تاجاۋۇزچىلىرىغا قاخشاتقۇچ زەربىلەرنى بېرىپ، ھۆر ـ ئازات، قۇدرەتلىك دولەتلەرنى قۇرۇپ، زور سەلتەنەتلەر بىلەن ھۆكۈم سۈرگەن بولسا، شۇنىڭدەك بۇ قۇتلۇق زېمىندىن ـ ئەبۇ ناسىر فارابىي، ئەبۇ مۇسا مۇھەممەد ئەت تېرمىزىي، ئەبۇ ئەلى ئىبىن سىنا، يۇسۇپ خاس ھاجىپ، مەھمۇد قەشقەرىي، ئەبۇرەيھان بىرۇنىي، ئەبۇ ئابدۇللا رۇداكىي، ئەخمەد يۇگنەكىي، ئىمام ئەل بۇخارىي، ئەخمەد پەرغانىي، ئىسما ـ ئىل جۇرجانى، ئەبۇ مۇھەممەد نىزامىي، بۇرھاندىن ئەل مەرغۇنانىي، ئەخمەد يەسسەۋىي، باھاۋىدىن نەقشىبەندى، نەجمىدىن كوبرا، نەسىردىن رابغۇزى، بابۇر، ئۇلۇقبەك، لۇتفىي، ناۋائىي، سەككاكىي، ئاتائىي، ئابدۇرېھىم نىزارىي،خىرقىتىي، نۇۋبىتىي ئوخشاش بۈيۈك ئالىم، ئولىما، پازىل ـ ئەللىمالار، مۇتەجەم، شائىرۇ ـ ئەدىپلەر دۇنياغا كېلىپ، جاھان مەدەنىيىتىگە، ئىلىم ـ پەن غەزىنىسىگە بىرىنچىلەردىن بولۇپ ئولمەس ئىجادىي تۆھپىلەرنى قوشقان.

شۇكىلاشقا بىز، تۈركىي خەلقلەر ئەمىر تومۇر خىتاپ قىلغاندەك، مىللەتلەرنىڭ ئەڭ قېدىمىسى ۋە ئەڭ ئۇلۇغى ژۇقۇرىدا ئىسمى شەرىپلىرى زىكىر قىلىنغان بۈيۈك سىمالارنىڭ ئەۋلادى بولغىنىمىزدىن ئەلۋەتتە، پەخىرلىنىشكە ھەقلىقمىز.

تۈركستاننىڭ نەچچە مىڭ ژىللىق ئوتمۈشى پارلاق ۋە يوكسەك سەلتەنەتلەر بىلەن ئوتكەن بولسىمۇ، ئەسىرلەر ئوتۈشى بىلەن قۇدرەتلىك ھۇن ئىمپىرىيەسى، بۈيۈك توران ئوز دولەتچىلىكىنى يوقاتتى. كېيىنكى ئەسىرلەردە ئىچكى نىزا، بولۇنۇش، چەتنىڭ كوشكۇرتىشى ۋە ئارىنى بۇزۇشى بىلەن يۈز بەرگەن ئوز ـ ئارا جەڭگۈ ـ جېدەللەر تۈپەيلىدىن ئاجىزلاشتى.بولۇپمۇ، خىتاي ۋە رۇس تاجاۋۇزچىلىرىنىڭ ھۇجۇمى بىلەن تۈركى دولەتلەر ئوز ئەركى، ئىستىقلالىدىن مەھرۇم بولدى.

شەرقىي تۈركستان (ئۇيغۇرستان) دىيارى 1876 ـ ژىلى مانجۇر ـ خىتاي ئىمپىرىيەسى تەرىپىدىن ئىككىنچى قېتىم تولۇق بېسىۋېلىنىپ،1884ـ ژىلى «شىنجاڭ» (يېڭى بېسىۋېلىنغان يەر) دېگەن مۇستەملىكە نامى قويۇلدى. 1911 ـ ژىلقى خىتاي شىڭخەي ئىنقىلاۋىدا مانجۇرلار ھاكىمىيىتى ئاغدۇرۇلۇپ، خىتاي گومىنداڭ ھاكىمىيىتى قۇرۇلىدۇ. 1949 ـ ژىلى خىتاي كوممۇنىستلىرى گومىنداڭ ھاكىمىيىتىنى ئاغدۇرۇپ، ئوز ھاكىمىيىتىنى تىكلىگەندىن كېيىن شەرقىي تۈركستان ئېخىمۇ قاتتىق كوممۇنىست خىتاينىڭ ھەربىي دىكتاتورا ئىشغالىيىتى ئاستىدا قىلىپ،ئازاپ چەكمەكتە...

مۇستەملىكىچى زومىگەر دولەتلەر ئەسىرلەر داۋامىدا خەلقىمىزنىڭ ھەق ـ ھوقۇقىنى پايمال قىلىپ، ۋەتىنىمىزنىڭ يەر ئاستى بايلىغىنى شەپقەتسىزلارچە بولاپ ـ تالىدى. خەلق قارشىلىغىنى ۋەھشىلەرچە باستۇردى. خەلقنى قۇللۇق جاھالەتتە تۇتۇپ، ئوز تارىخىنى، مەدەنىيىتىنى، مىللىي قەدرىيەت، ئىنسىل مەنىۋىيەتنى يوقىتىپ، ئوتمۈشنى بىلمەيدىغان، كېلەچە-

كۆل تېكىن ئورخۇن مەڭگۈ تېشىغا پۈتۈلگەن ئاگاھ

گىنىمۇ ئويلىمايدىغان، تىلى تۇرۇپ، سوزلەمەيدىغان، ئاق ـ قارىنى پەرىق قىلالمايدىغان مەڭقۇرت ھالەتكە كەلتۈرۈشنى نىيەت قىلغان بولسا، خىتاي كوممۇنىستلىرى ھازىر بۇنىڭغىمۇ قانائەتلەنمەستىن ئۇيغۇر ۋە باشقا يەرلىك تۈركى خەلقلەرنىڭ نەسلىنى يوقىتىپ، ئىچكى خىتايدىن نون مىللىونلىغان خىتاي كەلگۈندىلىرىنى كوچۇرۇپ چىقىپ، پۈتۈنلەي يوقىتىۋېتىش قەبىھ مەخسەتتە ئېغىر جىنايەتلەرنى ژۈرگۈزمەكتە.

خىتاي مۇستەملىكىچىلىرى«غەربىي دىيار (پۈتكۈل ئۇيغۇرلار دىيارىنى دېمەكچى) خىتايغا تەۋە زېمىن. شىنجاڭغا ئۇيغۇرلار چەتتىن كوچۇپ كەلگەن. شىنجاڭ ئىككى مىڭ ژىلدىن بېرى خىتاي ھوكۇمرانلىغىدا بولغان» دېگەندەك، ساختا، ئۇيدۇرمىلارنى توقۇپ چىقىشىدىن قىلچە ئۇيالغىنى يوق. گەرچە، قېدىم ئوتمۈش تارىختا ئۇيغۇرلار دىيارى خىتاي ھۇجۇمىغا ئۇچراپ، مەلۇم بىر مەزگىل بېسىۋېلىنغان بولسىمۇ، كېيىن قاخشاتقۇچ زەربىلەر بىلەن، ئوز مۇستەقىل دولەتلىرىنى قۇرۇپ، ئازات، ئەركىن ياشىغان ئىدى.

مەلۇمكى، ئوتمۈش تارىخىمىزغا نەزەر تاشلايدىغان بولساق، خىتاي پادىشالىرى ئىچكى قوزغىلاڭلاردا ھالاكەت گىرداۋىغا كېلىپ قالغاندا، ئۇيغۇر دولىتىدىن ياردەم سوراپ، ئوز ھاكىمىيىتىنى ساقلاپ قالغانلىغى ھەققىدە خىتاي تارىخىدا ئالاھىدە بايان قىلىنىدۇ. مەسىلەن،تاڭ سۇلالىسىنىڭ پادىشاسى تاڭ سۇزۇڭ مىلادى 756 ـ ژىلى كوتىرىلگەن ئىچكى ئەنلۇشەن (ئۇگلۇك) توپىلىڭىنى باستۇرۇشتا ئۇيغۇر قاغانى مويۇنچۇر قاراقاغاندىن ياردەم سورايدۇ.قاغان ئوغلى ياپقۇتېكىننى 4000 ئاتلىق قوشۇنغا باشلىق قىلىپ، ياردەمگە ئەۋەتىدۇ. بۇ ئۇرۇش توغرىلىق خىتاي تارىخىدا: «**توپىلاڭچىلارنىڭ 100 مىڭ كىشىلىك قوشۇنى ھوجۇمغا ئوتكەندە، تاڭ قوشۇنلىرى قالايمىقانلىشىپ كېتىدۇ. ئۇيغۇر قوشۇنلىرى تۇيۇقسىز ئارقىدىن ھوجۇمغا ئوتۇپ، توپىلاڭچىلار قوشۇنىنى يەر بىلەن يەكسەن قىلدى، چۈشتىن تارتىپ قاراڭغۇ چۈشكىچە قاراقچىلاردىن 60 مىڭ ئادەم ئولتۇرۇلدى. توپىلاڭچىلار ئېغىر تالاپەتكە ئۇچراپ، چېكىندى. پايتەخت چاڭئەن قايتۇرۇۋېلىندى. تاڭ پادىشاسى ئۇيغۇر قوشۇنلىرىنىڭ جاسارىتىنى ژۇقۇرى باھالاپ، مۇكاپاتلار بەردى. ئوزىنىڭ كەنجە قىزى خانكەنىگۇنى مويۇنچۇر قارا قاغانغا ياتلىق قىلدى**» دېيىلىدۇ.

ئىككىنچى قېتىم مىلادى 758 ـ ژىلى سۈيگۈن توپىلاڭچى قوشۇنى خېبى رايونىدىن جەنۇبقا ژۈرۈش قىلىپ، شەرقى پايتەخت لويالىڭ شەھرىنى بېسىۋالىدۇ. ئۇرۇش پاراكەندىچىلىگى شىددەت بىلەن كەڭىيىشكە باشلايدۇ.تاڭ سۇلالىسىنىڭ پۈتكۈل سىياسىي ـ ھەربىي ئورۇنلاشتۇرۇشلىرى ئوز رولىدىن قالىدۇ. 762 ـ ژىلى پادىشا تاڭ دەيزۇڭ ئۇيغۇر دولىتى تەڭرى قاغاندىن ياردەم سورايدۇ. تەڭرى قاغان ئوزى قوشۇن باشلاپ، ئۇرۇشقا قاتنىشىدۇ. توپىلاڭچىلار باشلىغى ئاشنا چىڭ جىڭ توپىلاڭچىلار سەركەردىسى شى چاۋىغا مۇنداق دەيدۇ: «ئەگەر تاڭ سۇلالىسى قوشۇنلىرى ئايرىم كەلسە، كۈچىمىزنى ئايىماي ئۇرۇش قىلىشىمىز كېرەك. ئەگەر ئۇيغۇرلار بىلەن بىللە كەلسە، ئۇنىڭ جاسارەتلىك كۈچىنى توساش مۇمكىن ئەمەس، خىياڭغا چېكىنىشكە توغرا كېلىدۇ». تاڭ قوشۇنى ئۇيغۇر قوشۇنلىرى بىلەن لويالىڭ ئەتراپىغا كېلىپ ئۇرۇشۇپ، توپىلاڭچى قوشۇننىڭ سەردارى شى چاۋنى تىرىك تۇتۇپ، قەتلى قىلىپ، ئۇگلۇك، سۈيگۈن توپىلاڭچىلىرىنىڭ كونا ئۇگىسى خېبى رايونى تېچلىنىدۇ. مىلادى 788 ـ ژىلى تاڭ خاقانى دەيزۇڭ خانىكە شيەن ئەننى تۈن باقاخانغا، [illegible] بىلگە قاغانغا ياتلىق قىلىندى.

تاڭ سۇلالىسى تارىخىدا ئۇيغۇر قاغانلىرى ياردىمى، ئۇيغۇر قوشۇنلىرىنىڭ جەڭگىۋار جاسارىتى ھەققىدە مۇنداق غەزەل يېزىلغان:

كول تېكىن ئابىدىسى

Малая надпись

[illegible]

«خۇۋۇپ ـ خەتەر چۈشكەندە باشقا بولدى ھەممەدىن بىر نىيەت،
جەڭگە تۇرسەڭتى جاسارەت، تۇھپىسى بولدى بەھەت.
گەرچە تۇرساقمۇ ئىراقتا كۆڭلىمىز رىشتى تۇتاش،
[illegible]
بىز ئۈچۈن جەكتى جايا، [illegible]
[illegible]
ئاي بىلەن كۈنگە [illegible]
ياشىغاي پەرزەنتى تەۋلاتتىن ـ تەۋلاتقا تەبەت».
(خىتاي تارىخچىسى لىۋژىشياۋنىڭ «ئۇيغۇر تارىخى») 1 ـ قىسىم 100 ـ 104 ـ بەتلەر).

تارىختىكى خىتاي پادىشالىرى ئۇيغۇر دولىتىگە ۋە خەلقىگە نىسبەتەن [illegible] تارىخىي كىتابلارنى ئېغىپ، يوقاتتى. ئاينى ئېتەك بىلەن ياپقىلى بولمىغاندەك، ۋەتىنىمىزنىڭ نەچچە مىڭ ژىللىق مۇستەقىل دولەتلىرىمىز تارىخىنى، كېيىنكى ئەسىرلەردىكى مانجۇرلارنىڭ بېسىۋالغىنىنى ۋە خىتاي ھوكۇمران دائىرىلىرىنىڭ داۋاملىق بېسىۋېلىپ، ژۈرگۈزۈۋاتقان زورلۇق ـ زومبىلىق جىنائىي قىلمىشلىرىنى قانداقمۇ كەڭ جاھان ئاممىسىدىن يوشۇرۇپ، ئوزىنى ئاقلاشى مۇمكىنمۇ؟

س س س ر ئىمپېرىيەسى غۇلىدى. بۇنىڭدىنمۇ خوۋۇپلىق يەنە بىر ئىمپېرىيە ـ خىتاي ئىمپېرىيەسى دۇنياغا تەھدىت سېلىپ،قورقىتماقتا.كول تېكىن خاتىرە تېشىغا پۈتۈلگەن خىتايغا قارىتا تارىخىي باھا. تۈركىي خەلقلەر ئۈچۈن مۇھىم ئاگاھلاندۇرۇش ۋەتوغرايولىنى كورسەتكۈچى ماياكىي.ئىستىقلالغا ئېرىشىش ۋە ئىستىقلالىمىزنى ساقلاپ قىلىشتىكى مۇھىم ئەنگۈشتەردۇر. چۈنكى بىزنىڭ ئوتمۈشىمىز قانداق مۇشتەردەك بولغان بولسا. كېلەچەك تەغدىرىمىز بىر ـ بىرىگە چەمبەرچاس باغلانغان. بىر ـ بىرىمىزدىن ئايرىلساق، بىرىمىز خاتىرجەم ياشالمايمىز...

پۈتۈكتىكى «**چىن مىللىتىنىڭ سوزى تاتلىق. سوغىتى يۇمشاق. تاتلىق سوز، يۇمشاق سوغىتى بىلەن ئالداپ. ژىراق مىللەتنى كوپ قېتىم يېقىنلاشتۇردى. يېقىنلىشىپ ئورۇنلاشقاندىن كېيىن يامان چۈشەنچىسىنى تارقىتىدۇ...**»دېگەن تارىخىي باھا ۋە ساۋاق ھازىرمۇ خىتاي ھوكۇمرانلىرى تەرىپىدىن ئىجرا قىلىنىۋاتىدۇ.

خىتاي كوممۇنىست مۇستەملىكىچىلىرى تارىختىكى مۇستەبىت ھوكۇمرانلاردىن نەچچە ھەسسە ياۋۇز، قۇۋ، ھىلىگەر، كاززاپكى، ئۇنىڭ مۇلايىم شېرىن سوزلىرىگە، ئىنئام قىلغان سوغاتلىرى، ئىختىسادىي ياردەملىرىگە، ئالىي دەرىجىدىكى كۈتۈش، مېھمان قىلىپ، كورسەتكەن ئىززەت ـ ئىكراملىرىغا ئالدىنىپ، قورغان تور ـ قاپقىنىغا چۈشمەسلىك كېرەك.

ھازىر خىتاي مۇستەملىكىچىلىرى كېڭەيمىچىلىك قىلىشتا. بۇرۇنقىدەك قورال كۈچى بىلەن خوشنا دولەتلەرنى بېسىۋېلىشقا ھازىرقى خەلق ئارا ۋەزىيەت يول قويماسلىغىنى بىلىپ، ئۇستىلىق بىلەن ئوزلىرىنى تېچلىقپەرۋەر كورسىتىپ، ئىختىسادىي ھەمكارلىق چۈمپەردىسىدىن پايدىلىنىپ، تېچ سېڭىپ كىرىش سىياسىتىنى قوللانماقتا. روسىيە ۋە خوشنا تۈركىي جۇمھۇرىيەتلەر بىلەن تۈزۈلگەن ھەر خىل توختام، كېلىشىملەردىن پايدىلىنىپ، مەخسۇس تەربىيەلىگەن، دوللار بىلەن تولۇق تەمىنلەنگەن خىتاي ياشلىرىنى چېگارىدىن كىرگۈزمەكتە. ئۇلار بەلگۈلەنگەن مەنزىلگە يېتىپ كەلگەندىن كېيىن، يولىنى تېپىپ، يەرلىك ئاياللارغا ئويلىنىش، نوپۇسقا ئولتىرىش ۋە ئامال قىلىپ يەرلىك دولەت پاسپورتىنى ئېلىش، ئوي سېتىۋېلىپ، مۇقىم ماكانلىشىپ، چوڭقۇر يېلتىز تارتىشقا ئاكتىۋ ئورۇنماقتا ۋە مەلۇم نەتىجىلەرگە ھەم ئېرىشمەكتە. بۇ خىتاينىڭ ئۈزۈنىنى كوزلەپ، خوشنا دولەتلەردە ئاستا ـ ئاستا ژىللار ئوتۇپ،كوپ سانلىقنى ئېگىلەپ، سەزدۇرمەستىن ھوكۇمرانلىقنى قولغا ئېلىشتىكى چارە ـ تەدبىرى. بۇنىڭغا سەل قاراش، يول قويۇش ئوز پۇتىغا ئوزى پالتا ئۇرغانلىقتىن باشقا نەرسە ئەمەس.

تۈركستاننىڭ مۇھىم تەركىۋى قىسمى بولغان شەرقىي تۈركستان (ئۇيغۇرستان) ئېخىچە كوممۇنىست خىتاي ـمۇستەملىكىچىلىرىنىڭ دەھشەتلىك زۇلۇم ئاسارىتىدە ئازاپ چەكمەكتە. خىتاي دائىرىلىرى موشۇ ئەسىرنىڭ ئاخىرىغىچە 100 مىللىون خىتاينى كوچۇرۇپ چىقىپ، ئۇيغۇرلار دىيارىنى پۈتۈنلەي خىتايلاشتۇرۇۋېتىش ھەرىكىتىنى جىددىي ژۈرگۈزمەكتە. تارىخىي پۈتۈكتە بايان قىلىنغان مۇنقەرزىلىك ھازىر ئۇيغۇر خەلقى ئۈستىگە كەلمەكتە.

پۈتكۈل تۈركستان ئۈچۈن مىڭ ژىللاردىن بېرى شەرقىي تۈركستان (ئۇيغۇرستان)شەرقتىن كېلىدىغان زور خوۋۇپقا قارشى مۇھىم قالقان رولىنى ئويناپ كەلگەن ئىدى. تۈركستان بۇ قالقاندىن ئايرىلىدىكەن، كەلگۈسى تەغدىرىنىڭ قانداق بولۇشىنى ئالدىن ئويدان ئويلىشى، ياخسى تەسەۋۋۇر قىلىشى، ھازىردىن باشلاپ مۇھىم تەدبىر قوللىنىشى كېرەك.

بىز 21 ـ ئەسىرگە قەدەم تاشلىدۇق. تۈركىيە جۇمھۇرىيىتىنىڭ سابىق پرېزىدېنتى مەرھۇم تۇرغۇت ئوزال، ـ 21 ـ ئەسىرنى تۈركىي خەلقلەر ئەسىرى بولۇشىدىن بىشارەت بەرگەن ئىدى. بۇ بۈيۈك غايە، ئالىي مەخسەتنىڭ ئەمەلگە ئېشىشى ئۈچۈن ھەممە تۈركىي جۇمھۇرىيەتلەر، بارلىق تۈركىي خەلقلەر مۇستەھكەم ئىتتىپاقلىشىپ، كورەشكەندىلا، بىز ئالىي غايە ـ مۇددىئالىرىمىزغا يېتىشىمىز مۇمكىن.

21 ـ ئەسىر جاھاندا مۇستەملىكىچىلىكدەك ئەڭ قەبىھ، ئەڭ رەزىل، ئەڭ رەسۋا تۈزۈم پۈتۈنلەي يوقىلىپ، گۈمران بولۇپ، دۇنيادىكى ئەسىرلەر بويى ئىنسانىي ھوقۇقىدىن مەھرۇم بولغان، ئېزىلگەن، خورلانغان، قىرىلغان، بولاپ ـ تالانغان مىللەتلەرنىڭ تولۇق ھۆر ـ ئازاتلىغى، ئەركىنلىگى تىكلىنىدىغان ئىنسانىيەت تارىخىدىكى بىر قۇتلۇق ئەسىر بولۇشى ئۈچۈن كۈرەشەيلى. ئاللادىن مەدەت تىلەيلى.

مەخمۇد ئەكرەم،
تاشكەنت شەھرى.

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com

5 يىللار ۋە ئادەملەر

ۋىجدانلىق ھاياتنىڭ مېۋىسى

ياخشى ئادەملەر توغرىلىق كەپ قىلماقـ
چى بولغىنىمدا، ئەڭ ئاۋۋال ئۇلارنىڭ قانچە
باھارنى خوشاللىق بىلەن كۈتۈپ ئالغىنىدا
ئەمەس، بەلكىم ھەر بىر باھاردا ئەل - يۇرتىغا
قانداق پايدا كەلتۈرگەنلىكىنى ئەسلەپ ئۆتـ
كۈم كېلىدۇ.
ئۆز ھاياتىنىڭ يېرىم ئەسىرگە يېقىن ۋاقتىـ
نى خەلق خىزمىتىگە بېغىشلىغان، ئۇرۇش
ۋە ئەمگەك ۋېتېرانى مۇناجىدىن ئاكا باراتوۋ
بىلەن بۇنىڭدىن بىر - ئىككى يىل ئىلگىرى
يېقىندىن ئارىلىششقا توغرا كەلدى. شۇنـ
دىن باشلاپ، كەمتەر، ئىنتايىن خوشخۇي
كىچىك پېئىل بۇ ئادەم ھەققىدە، جۈملىدىن،
ئۇنىڭ ئۆمۈر تارىخى بىلەن تونۇشۇشقا قىزىقـ
قان ئىدىم. يېقىندا شۇ ئىزگۈ - مەخسەت بىـ
لەن ئۇنىڭ ئۆيىدە دەقەمتۇ ئولتىرىپ، سوھـ
بەتلىشىپ قالدىم...
موتىۋەر سوھبەت ئارا مېنىڭ سوئاللىرىمغا
جاۋاپ بېرىپ، ئورنىدىن تۇردىدە، شىفانىرـ
دىن كىچىككىنە خالتىنى ئېلىپ، ئۇنىڭ
ئىچىدىكى ئوردېن ۋە مېداللارنى ئۈستەل
ئۈستىگە يايدى. مەن بۇ باھالىق بەلگۈلەرـ
گە بىر - بىرلەپ قاراپ ئۇلارنى بۇ ئىنسانـ
نىڭ دولەت ھەم خەلق ئالدىدا كورسەتـ
كەن جاسارەتلىك ئەمگەك ئەجرىنىڭ مېۋـ
سىدۇر دەپ بىلدىم.
ھەقىقەتەنمۇ، بۇنىڭدىن ئون يىل ئىلگىرى
ئوردېن، مېداللارنىڭ قەدرى - قىممىتى ئالاـ
ھىدە ئىدى. بولۇپمۇ بايرام كۈنلىرى ۋېتېرانـ
لار ئوردېن، مېداللىرىنى مەيدىلىرىگە قاـ
داپ، ژۈرىدىغان. بىز ئۇلارغا زوخمەنلىك
بىلەن قاراپ، پەخىرلىنەتتۇق. ئەپسۇس، ئۇلار
كۆن ساناپ كېمىمەكتە. ھازىر ئۇلار بارماق
بىلەن ساناۋالغىدەكلا ئاز قالدى. شۇنداقلا
ۋېتېرانلىرىمىز ھەققىدە بەزى ۋاقىتلاردا
ئۇنتۇپمۇ قالىمىز...
مەن ئۈستەل ئۈستىدىكى مۇناجىدىن ئاكىـ
نىڭ ئوردېن، مېداللىرىنى بىر - بىرلەپ كوـ
رۈپ چىقىپ، سوز نۆۋىتىنى بەردىم:
- ھاياتىمنىڭ چارەك ئەسىردىن كوپ
قىسمىنى ھەربىي خىزمەتكە بېغىشلىشىمغا -
ئۇلۇق ۋەتەن ئۇرۇشىنىڭ باشلىنىپ كېتىشى
ئاساسىي سەۋەپ بولغان، - دەيدۇ مۇناجـ
دىن ئاكا ئوتمۇشنى ئەسلەپ. - 1941 -
يىلى چىلەكتە، يەنى مەن ئونىنچى سىنىپنى
تۈگەتكەن چاغدا، تاشكەنتتىكى ئوتتۇرا ئاسـ
يا دولەت ئۇنىۋېرسىتېتىدا مۇئەللىم بولۇپ
ئىشلەۋاتقان ئابدۇۋاھاپ ئاكا بىلەن بىر تۇغـ
قان ھەدەم ئىككىسى بىرگە مېھمانغا كېلىپ،
مېنى ئالىي ئوقۇش دەرگاھىغا ئوقۇشقا ئېلىپ
كەتمەكچى بولىدى. مەن رازىلىق بەردىم. بىز
يولغا چىقىش تەييارلىقى قىلىۋاتقان ئۇرۇش-
نىڭ باشلانغانلىقى ھەققىدە شۇم خەۋەر كە-
لىپ، ھەممىمىزنى پايى - پېتەكلە سېلىۋەت-
تى... مىڭلىغان ئۇيغۇر ئوغلانلار قاتاردا مۇناج-
دىن ئاكا باراتوۋمۇ جەڭ مەيدانىغا ئاتلىنىدۇ.
يەنى 1942 - يىلى ئاۋغۇستا ئېپىدا يۇرت-
داشلىرى قاتاردا ھەربىي خىزمەتكە ئېلىنى-
دۇ. براق، مۇناجىدىن ئاكىنىڭ بىلمى، قاب-
لىيىتى باشلىقلارغا ئىنسپەك ئۈزۈكىرى بول-
غاچقا ئۇنى ئالمۇتىدىكى پىيادە ئەسكەرلەر
كوماندىرلىرىنى تەييارلايدىغان ئوچىلىشىدا
ئوقۇشقا قالدۇرىدۇ. مەزكۇر ھەربىي ئوچى-
لىشنى 1943 - يىلى فېۋرالدا مۇددىتى-
دىن ئىلگىرى تاماملاپ چىقىپ، كىچىك
لېيتېنانت ئۇنۋانى بىلەن ئۇزۇننىڭ دەسلەپ-
كى ھەربىي نىشان سىتالىنگرادتە-
كى گۇۋاردىيىچى ئارمىيەنىڭ 24 - دىۋىز-
يەسىنىڭ 168 - ئاتقۇچىلار پولكىدا ئۇرۇش
دۇ بىرى بولۇپ، باشلايدۇ. ئۇ مەزكۇر د-
ىۋىزىيەنىڭ تەركىبىدە شىمالىي دونبەستە
ئەتراپىدا بولغان ئابدىشىدە تىلىك جەڭگاھ قات-
نىشىدۇ. بولۇپمۇ زىمپېۋ شەھىرىنى دۇشمەن
دىن ئازات قىلىش جېڭىدە ياردار بولىدۇ.
1417 - دالا گوسپىتالىدا داۋالىنىپ چىقق-
شى بىلەن 1943 - يىلى ئۇ ھەربىي مۇتە-
خەسسىلەرنى تەييارلايدىغان كۇرسقا ئو-
قۇشقا ئەۋەتىلىدۇ. قىسقا مۇددەت ئىچىدە
ئوقۇشنى تۈگىتىشى بىلەن ئۇنى 1944-يىلى
قوماندانلىق ياساپ كىشىنوسكىدىكى 74-
دىۋىزىيىنىڭ 240 - ئاتقۇچىلار پولكىغا
خىزمەتكە ئەۋەتىلىدۇ. مۇناجىدىن ئاكا مەزكۇر
پولك تەركىبىدە ئۇرغۇلغان جەڭلەرگە قات-
نىشىدۇ. شۇ يىلى قاتتىق جەڭلەرنىڭ بىر-
سىدە دۇشمەن ئوقى ئۇنى ئىككىنچى قېتىم
يارىدار قىلىدۇ. بۇ قېتىم مۇناجىدىن
ئاكا دونىدىكى روستوۋدا تورت ئاي داۋالىن-
دۇ. گوسپىتالدىن چىقىپ، يەنە شىددەتلىك
جەڭلەرگە قاتنىشىپ، ۋېنگرىيەنىڭ بالاتون
كولى بويىدا بولغان جەڭدە ئۈچىنچى قې-
تىم يارىدار بولىدۇ. بۇ قېتىم جاراھىتى ئېغىر
بولغاچقا، جەڭ مەيدانىغا قايتىپ بېرىش ئې-
مكانىيىتى بولمايدۇ. مۇناجىدىن ئاكا غالىبىيەت
كۈننى گوسپىتالدا قارشى ئالىدۇ. شۇ كۈن-
لەرنى ئەسلەپ ئۇ مۇنداق دەيدۇ:
- كۆپتىن بېرى ئارزۇ قىلغان غالىبىيەت
بايرىمىنى مەن دوندىكى روستوۋ شەھرىدە
داۋالىنىپ ياتقان ۋاقتىمدا قارشى ئالدىم.
بىز، داۋالىنىۋاتقان جەڭلەر ئۆزىمىزنىڭ ئاغرىـ
غىمىزنى ئۇنتۇپ، تىخ ئولتىرالماي قالدۇق.
ھەتتا بەزى جەڭچىلەر كوچىغا ژۈگرەپ چىـ
قىپ، بوكلىرىنى ئاسمانغا ئېتىشقا باشلىدى.
شەھەر ئاھالىسىمۇ خوشاللىقىدىن ئويىدە بار
بارلىق يېمەك - ئىچمەكلىرىنى گوسپىتالغا
ئەكىلىپ، بىزگە زىياپەت ئۇيۇشتۇرۇپ بەرـ
گەن ئىدى.
تىببىي تەكشۈرۈش نەتىجىسىدە مۇناجىدىن
ئاكىغا ئۈچىنچى تۈپتىكى ئاكا گۈۋانامىسى
بېرىلىپ، 1945 - يىلى 26 - مايدا ئۆزى
تۇغۇلۇپ، ئوسكەن يۇرتى - چېلەك يېزىسىـ
غا قايتۇرۇلىدۇ. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇرۇش
ۋېتېرانى بىر ئاز مەزگىل چېلەك ناھىيەلىك
كومسومول كومىتېتىدا كاتىپ بولۇپ ئىشـ
لەيدۇ. شۇ يىلى ئۇنى ئىچكى ئىشلار مىنىسـ
ترلىكى قارمىقىدىكى ساقچى خادىملىرىنى
تەييارلايدىغان كۇرسقا ئوقۇشقا ئەۋەتىدۇ.
مەزكۇر بىلىم يۇرتىدا ئۈچ يىل ئوقۇپ ئۇنى
1948 - يىلى مۇۋاپپەقىيەتلىك تاماملايدۇ.
شۇ يىلى ئۇنى جامبۇل ناھىيەسىگە خىزمەتـ
كە ئەۋەتىدۇ. ئۇ مەزكۇر ناھىيەدە ھەر خىل
لاۋازىملاردا ئىشلەيدۇ. 1951 - يىلى ئۇنى
موسكۋاغا ئوقۇشقا ئەۋەتىدۇ. ئوقۇشنى مۇۋاپـ
پەقىيەتلىك تۈگىتىپ، شۇ يەردە ئىشلەپ
قالىدۇ.
شۇنى ئالاھىدە تەكىتلەش كېرەككى،
مۇناجىدىن ئاكا باراتوۋ دولەت بېخەتەرلىكى
كومىتېتىدا ئىشلەش جەريانىدا ئۇنىڭغا چەت
ئەللەردە كوماندىروۋكىدا ژۈرۈشكە توغرا كەلـ
دى. ئۇ ئىش بابى بىلەن بىر مۇنچە شەرىق
مەملىكەتلىرىدە بولدى. 1953 - يىلدىن
1958 - يىلغىچە شەرقىي تۈركىستاننىڭ ئۈـ
رۈمچى، غۇلجا، قەشقەر شەھەرلىرىدە بولۇپ،
ئىش پائالىيەت ئېلىپ بارغان ئىدى.
مەن سوھبەت ئارا چەت ئەللەرگە كوماندىروۋكا بىلەن بېرىشىنىڭ ئاساسىي مەخسـ
تىنى سورىغىنىمدا، ئۇ بىر ئاز ئويلىنىپ، سوـ
ئالىمغا تۇۋەندىكىچە جاۋاپ بەردى:
- چەت ئەللەرگە بېرىشىمىزنىڭ ئاساسىي
مەخسىتى، بىرىنچىدىن شۇ ئەللەردە ياشاۋاتـ
قان كېڭەش ئېلىنىڭ پۇخرالىرىنى ئىنقىلاش
بىلەن بىللە روبخەتكە ئېلىش، شۇنداقلا ياـ
شاۋاتقان يېرىنى، تۇرمۇش شارائىتىـ
نى ئۈگىنىشتىن ئىبارەت.
1958 - يىلى ئۆز ئېلىگە قايتىپ كەلگەنـ
دىن كېيىن ئۇ دەسلەپ، ئۇيغۇر، ئەمگەكچىـ
قازاق ناھىيەلىك دولەت بېخەتەرلىكى كوـ
مىتېتلىرىنى باشقۇرىدۇ. مەزكۇر ناھىيەلەردە
بىر نەچچە يىل ئىشلىگەندىن كېيىن 1970 -
يىلى ئالمۇتىغا قايتىپ كېلىپ، جۇمھۇرىيەتـ
لىك دولەت بېخەتەرلىكى كومىتېتىدا پائالـ
يەت ئېلىپ بارىدۇ. 1976 - يىلى پېنسـ
كۈل ئىتتىپاقلىق «ۋەتەن» جەمىيىتىنىڭ قاـ
زاقىستان بولۇمچىسىنى قۇرۇشقا ئىشتىراك قىـ
لىپ، مەزكۇر جەمىيەتنىڭ «بىزنىڭ ئوتان»
ۋە «بىزنىڭ ۋەتەن» ناملىق قازاق، ئۇيغۇر
تىللىرىدا نەشر قىلىنىدىغان گېزىتلار تەھرـ
راتىدا پارتىيە كومىتېتىنىڭ كاتىۋى لاۋازىمىـ
دا ئىشلەپ. 1980 - يىلى دەم ئېلىشقا
چىقىدۇ.
ئەلۋەتتە، چارەك ئەسىردىن كوپ ھاياـ
تىنى ھەربىي ساھاغا، بولۇپمۇ، دولەت بېـ
خەتەرلىكى كومىتېتىنىڭ ئىش پائالىيىتىگە
بېغىشلىغان مۇناجىدىن ئاكا باراتوۋنىڭ ئەمـ
گىكى ژۇقۇرى باھالاندى. بىرىنچى دەرىـ
لىك «ۋەتەن ئۇرۇشى»، «قىزىل تۇغ»، ئورـ
دېنلىرى، بىر نەچچىلىگەن مېداللار ۋە باھاـ
لىق بەلگۈلەر بىلەن مۇكاپاتلانغان. بولۇپمۇ،
ئۇز دەۋرىدە س س س ر دولەت بېخەتەرلىـ
كى كومىتېتىنى باشقۇرغان يۇ. ئاندروپوۋـ
نىڭ ئىمزاسى قويۇلغان تەشەككۇرنامە ھەم
«پەخرىي چېكىست» ناملىق ئالتۇن بەلگۈ
بىلەن مۇكاپاتلىنىشى شۇلار جۈملىسىدىندۇر.
بېيىل يەتمىش بەش باھارنىڭ ئۇزىنى
كورۇپ ئولتارغان مۇناجىدىن ئاكا باراتوۋ بۇ
كۈنلەردە ھورمەتلىك دەم ئېلىشتا ژۈرسىمۇ،
تېخى ئەل خىزمىتىدىن قول ئۈزگىنى يوق.
ئۇ ئۆزى ئىشلىگەن جۇمھۇرىيەتلىك دولەت
بېخەتەرلىكى كومىتېتىدا مەسلىھەتچى بوـ
لۇپ ئىشلىمەكتە. كومىتېتتا ئىشلەۋاتقان
ياش كادرلار دايىم مۇناجىدىن ئاكا بىلەن
سوھبەتلىشىپ، ئۇنىڭ كوپ يىللىق ئىش
تەجرىبىلىرىنى ئۈگىنىش بىلەن پايدىلىق
مەسلىھەتلىرىنى ئالىدۇ.
ئوزىنىڭ ئىناق ئائىلىسىگە، باللىرىغا، نەۋـ
رىلىرىگە قاراپ، مۇناجىدىن ئاكا ھەر قاچان
ئوز ھاياتىدىن مەمنۇن بولىدۇ. بۇنىڭ بارـ
لىغى ۋىجدانلىق ھاياتنىڭ مېۋىسىدۇر.

ياقۇپ سەمەدىي.
ئالمۇتا شەھرى.

ئۇيغۇرلار دىيارىنىڭ تەبىي بايلىقلىرى

ش ئۇ ئار تېررىتورىيەسى كەڭ، ھەر جاينىڭ
ھاۋا رايى ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىككە ئىگە
بولۇپ، بۇ دىيار ئەكسىگە كېلىدىغان رېسۇـ
رسلارغا بايدۇر.
سۇ رېسۇرسلىرى. ش ئۇ ئا ر دەريالىرىدا
يىلىغا 80 مىللىاردتىن ئوشۇق كۇبومېتىر سۇ
ئاقىدۇ، سۇ تولتىرىلغان بوشلۇقنىڭ مەيدانى
10 مىڭ كۋادرات مېتىردىن ئوشۇق بولۇپ،
ئاساسەن بۇ تۈزلۈق كوللەر. سۇنىڭ سۇ ئامـ
بارلىرى بۇنىڭدىن ئىستىسنا، ئۇلاردىكى سۇ
ئىچىملىك، ش ئۇ ئار دا 2000 مىللىارد كۇـ
بومېتىر سۇ زاپاسىغا ئىگە ئۇمۇمىي مەيدانى
23 مىڭ كۋادرات مېتىر كېلىدىغان 10 مىڭ
مۇزلۇق بار. بۇ قاتتىق تۈردىكى تەبىي سۇ
ئامبارلىرىدۇر.
يەر رېسۇرسلىرى. ش ئۇ ئا ر نىڭ دېـ
خانچىلىق، ئورمان ئىگىلىكى ۋە چارۋىچىلىقـ
نى تەرەققىي ئەتكۈزۈش ئۈچۈن پايدىلىنىشـ
قا مۇمكىن بولغان يەر مەيدانى 930 مىلـ
لىون مۇغا تەڭ (15 مۇ 1 گېكتارغا تەڭ)،
بۇ ئۇيغۇر ئاۋتونوم رايونى ئۇمۇمىي مەيدانىـ
نىڭ تەخمىنەن 37 پروتسېنتىنى تەشكىل
قىلىدۇ. ئۇلاردىن 140 مىللىون مۇ يەرگە
زىرائەت تېرىلىدۇ.
يورۇقلۇق ۋە ئىسسىقلىق رېسۇرسلىرى.
ش ئۇ ئار قۇرغاق ھاۋا رايى كلىماتى بىلەن
پەرىق قىلىدۇ، بۇ يەردە يىلىغا 2600 -
3000 سائات قۇياش نۇرىنى چېچىپ تۇـ
رىدۇ. ئەينە شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئوسۇملۇكلەر
شۇ كەڭلىكتىكى باشقا رايونلاردىكىگە قارـ
غاندا قۇياش نۇرىنىڭ توپلانغان ئىسسىقلىـ
قىغا ئانچە كوپ مۇھتاج ئەمەس. شىمالىي
كەڭلىكتىكى 45 گرادۇس زونىدا ژۇقۇرى
مول ھوسۇللۇق شال ۋە كېۋەز ئوستۇرۇلىدۇ.
بىولوگىيەلىك رېسۇرسلار. ئۇيغۇرلار دىياـ
رىدا ئاسىيە بىلەن ياۋروپىنى باغلاشتۇرىدىـ
غان يوللار قايچىلىشىدۇ. بۇ يەردىكى شارلـ
ئىت چوڭ خىلمۇ - خىللىق ۋە ئالاھىدىلىك
بىلەن پەرىق قىلىدۇ. ئەندى بۇ بولسا ئوسۇمـ
لۇكلەرنىڭ ۋە ھايۋاناتلارنىڭ ياۋروپا ۋە
شۇنداقلا ئاسىيە تۈرلىرىنى ئوستۇرۇشكە قوـ
لايلىق شارائىت يارىتىدۇ. بۇ يەردە موتىدىل
چەمبەردە يېتىشتۈرۈلىدىغان يېزا ئىگىلىكى
زىرائەتلىرىنىڭ ھەممە تۈرلىرىنى ئۈچرىتىش
مۇمكىن. ئاساسىي جەھەتتىن بۇغداي، كوـ
مۇقوناق، شال، شۇنداقلا كولەڭ، ئارپا، ھەر
خىل پۇرچاقلار ۋە ھاكازىلار، تېخنىكىلىق زىـ
رائەتلەردىن ئاساسىي جەھەتتىن كېۋەز، تاـ
ماكا، قەنت قىزىلچىسى، كەندىر، دورا ئوسۇمـ
لۇكلىرى يېتىشتۈرۈلىدۇ. بولۇپمۇ، ئۈزۈم تاـ
لىلىق پاختا داڭلىقتۇر، ئۇ ئۈزۈمنىڭ ھوسۇلـ
دارلىقى بويىچىمۇ، سۈپىتى بويىچىمۇ ئالدىنـ
قى ئورۇندا تۇرىدۇ. ش ئۇ ئار دا 20 خىلـ
دىن ئوشۇق كوكتات ئوستۈرۈلىدۇ. ئۇيغۇرـ
لار دىيارى شۇنداقلا ھەر خىل مېۋىلەر - ئالـ
ما، نەشپۈت، ئۆرۈك، شاپتۇلا، ئانار، كلاس،
ئەنجۈر، ياڭاق، پىستە، بادام ۋە ھاكازىلار، قوـ
غۇن - تاۋۇزلار بىلەن داڭق چىقارغان.
بۇ دىيار ياۋايى ئوسۇملۇكلەرگىمۇ ئىنتاـ
يىن باي، ئۇلارنىڭ تۈرى 500 دىن ئېشىپ
كېتىدۇ. ئۇلاردىن 400 خىلدىن ئوشۇغى
ئالاھىدە ئىختىسادىي قىممەتكە ئىگە.
ئۇيغۇرلار قېدىمدىن چارۋىچىلىق بىلەن
شۇغۇللىنىپ كېلىۋاتقان خەلق. تىيانشان
تاغلىرىنىڭ جەنۇبىي ۋە شىمالىدىكى يۈز مىلـ
لىونلىغان مۇ ئوتلاقلاردا ئوزغۇنلىغان قوي
ئوتارلىرى، ئىلقا ئۈيۈرلىرى، سىيىر پادىلىرى،
ئۈچكىلەر، توگىلەر، قوتازلار، خېچىر - ئېشەكـ
لەر ئوتلايدۇ. ئېلى نەسىللىك ئاتلىرى، ئىنـ
چىكە تاللىق قويلار، ئالتاي قۇيرۇقلۇق قويـ
لىرى، غۇلجا قارا ئەلتىرىلىك قويلار، خوتەن
قويلىرى، شۇنداقلا سۈت ۋە گوش ئۈچۈن
سىيىر ئوستۇرۇلىدۇ. ئېلى نەسىللىك سىيىر
لىرى كەڭ دائىرىدە مەلۇم.
ئۇيغۇرلار دىيارىنىڭ قۇرغاقچىلىق كلىماتىـ
غا قارىماي، بۇ يەردە بېلىق ئوستۇرىشكە قوـ
لايلىق بولغان كوپلىگەن دەريا - ئوستەڭلەر،
ھەر خىل كوللەر ئاز ئەمەس، بۇ يەردە بېلىقـ
نىڭ 50 خىلدىن ئوشۇق تۈرى بار.
ش ئۇ ئار دا ياۋايى ھايۋانلارنىڭ ئولۇپ
يوقاپ كېتىشىدىن قوغداش ۋە ساغلام ئېـ
كولوگىيەلىك مۇھىتنى ساقلاپ قېلىش مەخـ
سىتىدە ئۇمۇمىي مەيدانى 60 مىڭ كۋادـ
رات كىلومېتىر ئەتراپىدىكى ئورۇندىن ئوشۇق
قۇرۇق ھاسىل قىلىنىدۇ.
ئورمان رېسۇرسلىرى. ئۇيغۇرلار دىيارىدا
25 مىللىون مۇ ئورمان مەيدانى بار. ئورمانـ
لار ھەر خىل ئورۇنلاشقان. جەنۇبىي شىنـ
جاڭغا قارىغاندا شىمالىي شىنجاڭدا ئورمانلار

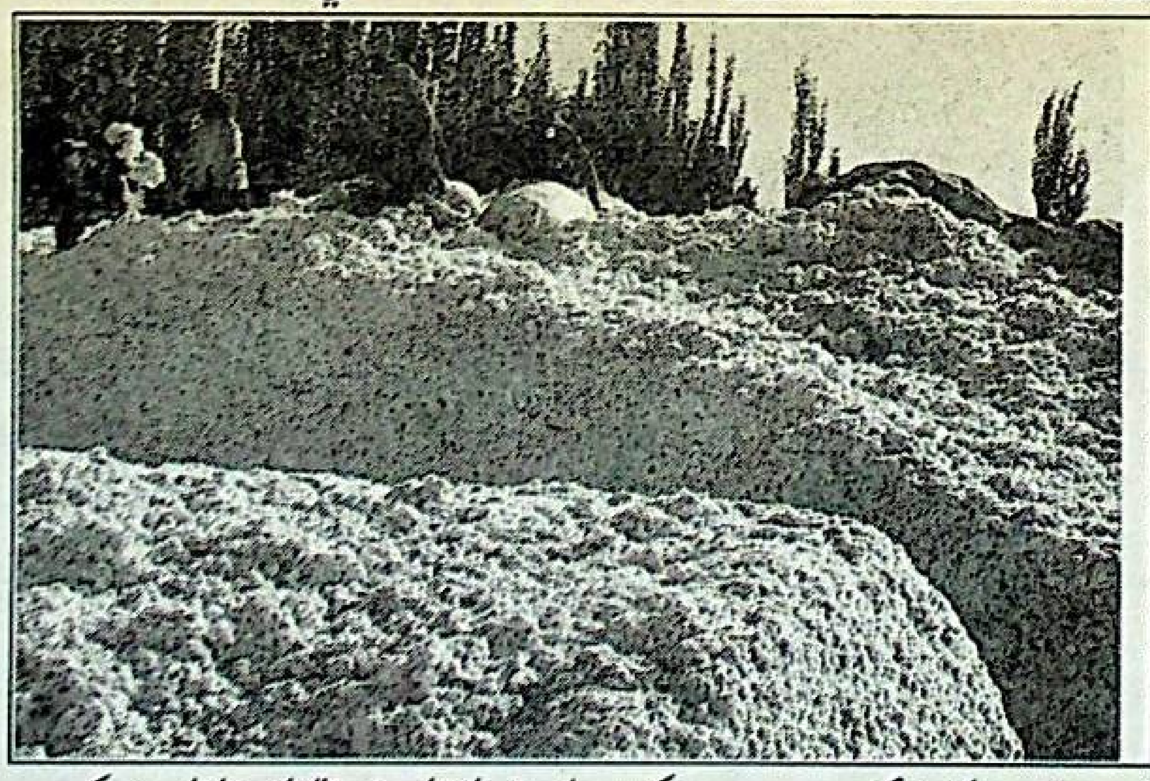

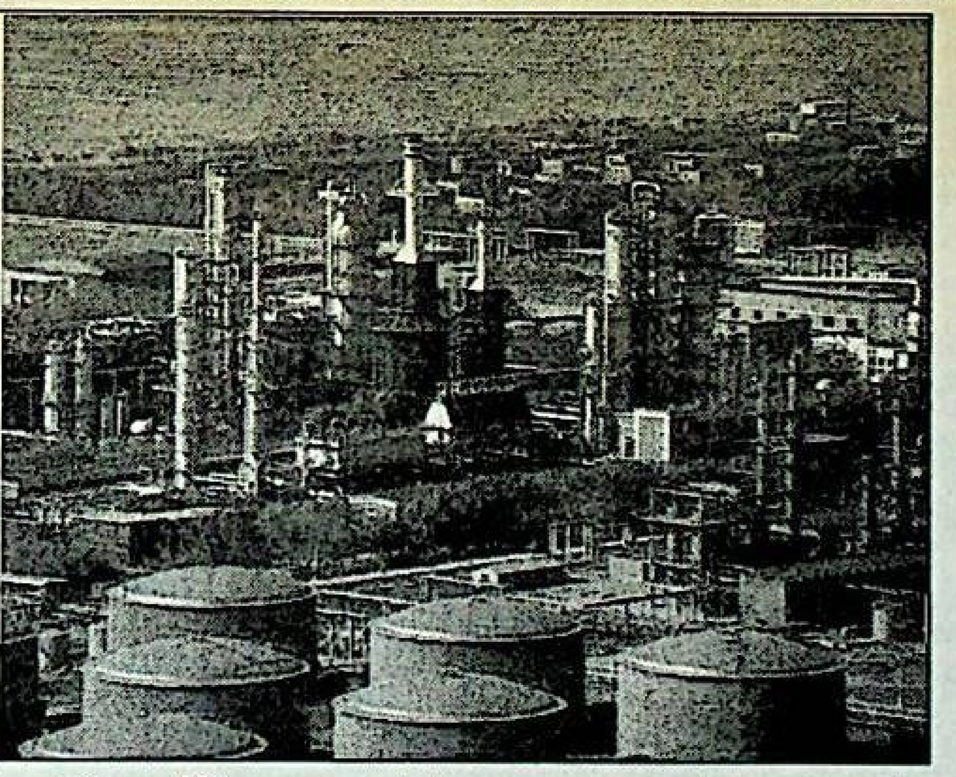

كوپىرەك. تىيانشان ۋە ئالتاي تاغلىرىدىكى
ئەجايىپ ئورمانلاردا قارىغاي، ئارچا ۋە باشـ
قا دەرەقلەر ئوسىدۇ. تارىم ۋە ماناس دەريالـ
رىنىڭ ۋادىلىرىدا توزلەڭدە ئوسىدىغان كەڭ
يوپۇرماقلىق دەرەقلەر، كەڭ دائىرىدە مەلۇم
ئېۋرات سوۋادىنى ۋە باشقا سوۋادان دەرەقـ
لىرى ئوسىدۇ. جۇڭغار ئويمانلىغىنى چەمـ
بەرلىك قورشىغان زاك (ساكسائول) ئورمانـ
لىرى شامال ۋە قۇمنىڭ يولىنى توساپ، مۇـ
ھىم رول ئوينايدۇ.
ئۇيغۇرلار دىيارى يېقىلغۇ - ئېنېرگىيە
رېسۇرسلىرىغا باي.
كومۇر. ش ئۇ ئا ر دا تېپىلغان كومۇر زاـ
پاسلىرى بويىچە مەملىكەت بويىچە 8 - ئوـ
رۇننى، ئەندى تەخمىن قىلىنىۋاتقان كومۇر
زاپاسلىرى بويىچە - 1 - ئورۇننى ئىگىلەيدۇ.
كومۇر كانلىرى كوپلىگەن جايلاردا تېپىلغان
بولۇپ، كومۇر قاتلاملىرى خېلە چوڭ قېلىنـ
لىغى بىلەن پەرىقلىنىدۇ، كومۇر تەركىۋىدە
گۈڭگۈت ۋە ھاك ئاز بولغانلىقتىن، ئۇنىڭ
سۈپىتى ژۇقۇرى.
نېفىت. بۇ ش ئۇ ئار دىكى ئەڭ ئىستىقبالـ
لىق يېقىلغۇ تۈرى. نېفىت جۇڭغار، تارىم،
تۇرپان ئويمانلىقلىرىدىن تېپىلدى. بۇ نېفىتـ
لىقلار ئۇمۇمەن ختاي قۇرۇقلۇغىدىكى
ئەڭ ئىستىقباللىق كانلار بولۇپ ھېساپلىنىدۇ.
سۇ ئېنېرگىيە رېسۇرسلىرى. ش ئۇ ئار -
نىڭ شوخ ۋە ئىنتايىن ئىتتىك ئاقىدىغان،
تاغدىن ئاقىدىغان دەريالىرى سۇ ئېنېرگىيە
رېسۇرسلىرىغا ناھايىتى باي بولۇپ، ئۇ تەخـ
مىنەن 30 مىللىون كىلوۋاتقا تەڭ كېلىدۇ،
بۇ بولسا پۈتكۈل ختايدىكى سۇ ئېنېرگىيە
رېسۇرسلىرىنىڭ 5 پروتسېنتىنى تەشكىل قىـ
لىدۇ.
شامال ئېنېرگىيەسى. ش ئۇ ئار دا ئىنتا -
يىن كۈچلۈك شامال چىقىدىغان رايونلار ئاز
ئەمەس. مەسلەن، داۋانچىڭ شەھرىدە يىلىـ
غا ئوتتۇرا ھېساپتا 134، بەزى چاغلاردا
160 كۈن سەككىز بال ۋە ئۇنىڭدىنمۇ ژۇـ
قۇرى ئۇلچەمدە شامال چىقىدۇ. پۈتكۈل
ش ئۇ ئار دا شامال ئېلىداملىغى ئوتتۇرا ھېـ
ساپ بىلەن سېكۇندىغا 5،8 مېترنى تەشـ
كىل قىلىدۇ.
قۇياش ئېنېرگىيەسى. ش ئۇ ئار دا قۇياش
رادىئاتسىيەسىنىڭ ئۇمۇمىي سانى يىلىغا بىر
كۋادرات سانتىمېترغا 130 - 140 كىلوكالـ
لورىيەگە يېتىدۇ. ئەندى قۇمۇل، تۇرپان -
ئويمانلىغىدا ۋە قۇرۇقتاغدا قۇياش رادىئاتسىـ
يەسىنىڭ مىقدارى بىر كۋادرات سانتىمېترـ
غا 150 كىلوكالورىيەدىن ئېشىپ كېتىدۇ.
پايدىلىق قېزىلمىلار. ش ئۇ ئار پايدىلىق
قېزىلمىلارغا ئىنتايىن باي. بۇ يەردە پايدىـ
لىق قېزىلمىلارنىڭ 122 تۈرى تېپىلغان.
مېتالل مەدەنلىرىدىن ئاساسىي جەھەتتىن:
تومۇر، مىس، ئالىيۇمىنىي، سىنىك، ۋولفرام،
مارگانېتس، خروم، قوغۇشۇن ۋە باشقىلار
بار. كام ئۇچرايدىغان مېتاللاردىن: بېرىللىي،
لىتىي، نوبىي، تانتال، سېزىي بار. قىممەت
باھالىق مېتاللاردىن: ئالتۇن، كۈمۈچ، پلاتىنا
بار.
ش ئۇ ئار دا شۇنداقلا خىمىيە سانائىتى
ئۈچۈن لازىم بولىدىغان تۇز، مىرابىلىت، ئالـ
بىت، فوسفور، گۈڭگۈت ۋە باشقا خام ئەشـ
يالار كانلىرى تېپىلدى.

بېيجىڭدا نەشر قىلىنىدىغان «موست» ژۇرنالىدىن ئېلىندى.

قەتل قىلىنغانلارنىڭ جىگەرى سېتىلىدۇ

شاڭگاڭدا چىقىدىغان «چاينا مورنىنگ پوست» گېزىتى خىتاينىڭ مەركىزى ئاغرىقخانىلىرىنىڭ بىرىدە ئاغرىق بېغىرنى يوتكەپ يېڭىلاش ئۈچۈن قەتل قىلىنغان جىنايەتچىلەرنىڭ ئەزالىرى پايدىلىنىدىغانلىقى توغرىلىق جاڭجاللىق خەۋەرنى ئېلان قىلدى.

بۇ پەۋقۇلاددە پايدىلىق تىجارەت - دۇنيانىڭ ھېچ بىر مەملىكىتىدە ئولۇم جازاسى خىتايدىكىدەك تۇرغۇن ئىجرا قىلىنمايدۇ.

1- گوسپىتال بېغىرنى يوتكەپ سېلىش ئۈچۈن 38500 ئا ق ش دوللىرىنى تەلەپ قىلىدۇ. (بۇ مەبلەغنىڭ ئاساسى قىسمى ئورگانىزمنىڭ يوتكەپ سېلىنىغان ئورگاننى رەت قىلماسلىقى ئۈچۈن دورىلارغا خىراجەت قىلىنىدۇ). ھازىرنىڭ ئوزىدىلا خىتاي، شاڭگاڭ، مالايزىيە ۋە تايلاندىن 40 قا يېقىن ئادەم بۇ گوسپىتالدا ئاغرىق بېغىرلىرىغا يېڭى بېغىرلارنى يوتكىدى. گۇۋاھچىلىق بىر دوختۇر بىمارلارنىڭ كوپچىلىكىگە جىنايەتچىلەرنىڭ بېغىرى سېلىنغانلىقىنى خەۋەر قىلدى. ئەلۋەتتە، دوختۇرنىڭ ئىسمى جاكالانمايدۇ. رەسمىي ھاكىمىيەت ئورۇنلىرى ئادەم ئەزالىرىنى يوتكەپ سېلىش تامامەن مەھبۇسلارنىڭ ۋە ئولارنىڭ ئائىلە ئەزالىرىنىڭ رازىلىقى بىلەن قىلىنغانلىقىنى تەكىتلەپ، ژۇرنالىستلەرنىڭ خەۋەرنى قەتئىي رەت قىلماقتا. ئاغرىقخانا مەمۇرىيىتى مۇخبىرلار بىلەن ئۇچرىشىشنى خالىمايدۇ. ئەندى ئوز ئەزاسىدىن ئايرىلىش نۆۋىتىنى كوتۇۋاتقانلارغا پەقەت خۇداغا ئىبادەت قىلىشتىن باشقا نەرسە قالمايدۇ، خالاس.

(ئاسسوشىاتېد پرېس).

ئوزلىرىگە زىيان - باشقىلارغا پايدىمۇ؟

ھازىر دۇنيادا تاماكا چېكىشتىن تاپقان كېسەلدىن ھەر سېكۇندتا بىر ئادەم ۋە ھەر ژىلى 4 مىللىون ئادەم ئولىدۇ. 2030 - ژىلغىچە بۇ رەقەم 10 مىللىونغا يېتىشى مۇمكىن! ئولۇۋاتقانلارنىڭ 70 پائىزى - تەرەققىي ئېتىۋاتقان مەملىكەتلەرگە توغرا كېلىدۇ.

دۇنياۋىي سالامەتلىكنى ساقلاش تەشكىلاتىنىڭ (د س س ت) نيۇ - دېھلىدا بولغان كونفېرېنسىيەسىدە بۇ مۇئامما توغرىلىق د س س ت رەھبىرى براندتلاند خانىم ئالاھىدە توختالدى. تەرەققىي ئېتىۋاتقان ئەللەردە تاماكا چېكىش بارغانسىرى ئوسمەكتە. ئەندى ئۇنىڭ سۈپىتى ئۈستىدىن نازارەت قىلىش ئەمەلىياتتا يوقنىڭ ئورنىدا. ئەگەر بۇ ئەللەر پەۋقۇلاددە چارىلەرنى كورمەيدىغان بولسا، يېقىنقى 30 ژىل ئىچىدە بەزگەك، تۇبېركۇلېز ۋە باللار ئولۇمىنى قوشۇپ ھېساپلىغاندا تاماكىدىن ئورغۇن ئادەم ئولۇپ كېتىدۇ.

كونفېرېنسىيەدە تاماكا بۇيۇملىرى ئۈستىدىن ئومۇمىيۈزلۈك نازارەت ئورنىتىش توغرىلىق قانۇن مۇھاكىمە قىلىندى. «تاماكا سانائىتى - بۇ ھالاكەتلىك مەھسۇلات بازىرى دۇر، ئۇ ئاممىۋىي قىرغىنچىلىق قۇرالى بىلەن باراۋەر». - دەپ بىلدۈردى براندتلاند خانىم. لېكىن ئەرزەن ۋە سۈپەتسىز تاماكىنى ئىشلەپ چىقىرىشنى مەنئىي قىلىش ئىجتىمائىي مۇئاممالارغا تاقىلىدۇ. نازارەت توغرىلىق قانۇن قوبۇل قىلىنىشى لازىم، لېكىن ئاۋال بۇ مۇناسىۋەت بىلەن ئىش ئورۇنلىرىدىن ئايرىلىپ قالىدىغانلار ئۈچۈن ئىش ئورۇنلىرىنى ۋۇجۇتقا كەلتۈرۈش كېرەك.

(ئاسسوشىاتېد پرېس).

تاماكىنى تاشلىغانلار نېمە ئۈچۈن سەمرىپ كېتىدۇ؟

كىشىلەر تاماكا چېكىشنى تاشلاپ، بەزىدە سەمرىشكە باشلايدۇ، چۈنكى ئۇلار كوپىرەك تاماق يېيىشكە باشلايدۇ ۋە بۇنىڭدا ئېنېرگىيەنى ئاز سەرىپ قىلىدۇ. دەپ ھېساپلايدۇ ئامېرىكىلىق مۇتەخەسسىلەر. فلورىدا ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئالىملىرى، بولۇپمۇ، ئەگەر ئادەم ئىشلەۋېتىپ تاماكا چەكسە، ئۇ چاغدا كالورىيەنىڭ سەرىپ قىلىنىشى يۇز بېرىدىغانلىقىنى بايقىدى. تاماكىنى تاشلىغان ئادەمنىڭ سالمىقىنىڭ ئوسۇشى كوپ جەھەتتىن ئۇنىڭ ئىشتىھاسىنىڭ ئېچىلغانلىقىدىن يۈز بېرىدۇ، لېكىن بۇنىڭغىچە قوشۇلغان سالماقنىڭ 30 پائىزىنىڭ قانداق پەيدا بولغانلىقى نامەلۇم ئېدى. مەزكۇر تەتقىقاتقا رەھبەرلىك قىلغان پروفېسسور پېتېر روئۇئېلنىڭ پىكرىچە، بۇ سالماق ئادەمنىڭ تاماكا چېكىشكە قۇۋەت سەرىپ قىلىشتىن قالغانلىقىدىن پەيدا بولىدۇ. تەتقىقات ئادەم ھەرىكەت قىلمىغان تاماكا چەككەندە ئورگانىزمنىڭ قۇۋەت (ئېنېرگىيە) سەرىپ قىلىشى 6,3 پائىزغا كوپىيىدىغانلىقىنى ۋە بىر نەرسە ئوقۇۋېتىپ ياكى تېلېۋىزور كورۇۋېتىپ تاماكا چەككەندە 3,6 پائىزغا كوپىيىدىغانلىقىنى كورسەتتى. «ئادەملەر، ئادەتتە، پائالىيەتچان ۋاقتىدا، كۆزدۈزى كوپ تاماكا چېكىدۇ ۋە كەچتە - تېلېۋىزور ئالدىدا ئولتىرىپ ئازىراق چېكىدۇ. دېمەك، كىشىلەر تاماكا چېكىپ، قۇۋەت سەرىپ قىلىشقا كونۇپ قالىدۇ. تاماكا چېكىشنى تاشلىغانلار ئىلگىرىكى دەرىجىدە قۇۋەت سەرىپ قىلىشى، مەسىلەن، سپورت بىلەن شۇغۇللىنىپ قۇۋەت سەرىپ قىلىشى لازىم». - دەپ ھېساپلايدۇ پروفېسسور روئۇئېل.

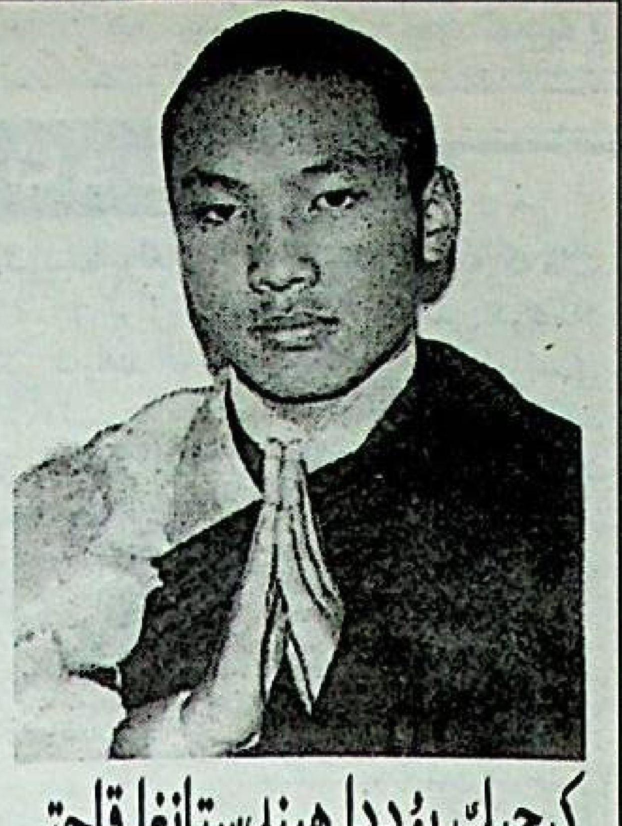

كىچىك بۇددا ھىندستانغا قاچتى

تورت بۇددا مەزھىپىنىڭ بىرىنىڭ 17 - تىرىك گەۋدىلەنگەن ئالىي رەھبىرى بولۇپ ھېساپلىنىدىغان 14 ياشلىق بۇددا موناخى ئۆگكېين ترىنلېي دورجى ھىندستاننىڭ شىمالىدىكى دالاي لاما قارارگاھىدىن چىقىپ كەتتى. ئوزىگە ھەمرا بولغان ئالتە سادىق موناخ بىلەن ئۇ تىبەتتىن خوشنا نېپالغا ئوتۇش قىيىن بولغان قارلىق تاغ داۋانلىرىدىن يولنىڭ كوپ قىسمىنى پىيادە بېسىپ ئوتتى. ئولار 5 - يانۋار كۈنى نېپالدىن ھىندستانغا يەتكۈزۈلدى. پات ئارىدا تىبەت لاماسى ئوزىنىڭ ئوتمۈشدىشى، بۇنىڭدىن 40 ژىل ئىلگىرى ۋەتەننى تەرك ئەتكەن تىبەتنىڭ مۇھاجىرەتتىكى لىدېرى دالاي لامانىڭ قارارگاھى جايلاشقان يەرگە كەلتۈرۈلىدى.

14 ياشلىق لامىنىڭ تېچ جايغا ئېلىپ كېتىلگەنلىكى توغرىلىق ئېلان قىلىندى، چۈنكى ئۇ ئىنتايىن چارچىغان ۋە ئۇنىڭ كەلگەنلىكى مۇناسىۋىتى بىلەن ژۇرنالىستلار ۋە تىبەتلىك مۇھاجىرلار ئۇيۇشتۇرغان قالايمىقان مەراسىمغا ئىشتىراك قىلىشقا تەييار ئەمەس. ئەگەر ئۇنىڭ ھىندستاندىن سىياسىي باش پاناغا ئېگە بولۇش نىيىتى ئىسپاتلانسا، بۇ ھال دېھلىنى ناھايىتى مۇرەككەپ ئەھۋالغا چۈشۈرۈپ قويىدۇ. خىتاي تاشقى ئىشلار مىنىسترلىكى يېقىندا قاچقۇنغا باش پانا بېرىش ئىككى مەملىكەت ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتلەرنى جىددىي مۇرەككەپلەشتۈرىدىغانلىغى توغرىلىق ھىندستانغا ئاگاھلاندۇردى.

(بى بى سى - فان).

پۇتىننىڭ ئابرويىنى چۈشۈرىدىغان تامامەن مەخپىي ماتېرىياللار

«تامامەن مەخپىي تېلېكوم» تېلېۋىدېنىي شىركىتىنىڭ بىر توپ ژۇرنالىستلىرى روسسىيە پرېزىدېنتىنىڭ ۋەزىپىسىنى ئورۇنلىغۇچى ۋلادىمىر پۇتىننىڭ شىمالىي پايتەخت ھاكىمىنىڭ بىرىنچى ئورۇنباسارى لاۋازىمىدىكى پائالىيىتى توغرىلىق ئەخبارات ژىغىش ئۈچۈن سانكت - پېتېربۇرگقا ئەۋەتىلدى. بۇ توغرىلىق مەخسۇس خىزمەت ئورۇنلىرىدىكى مەنبە خەۋەر قىلدى.

ۋلادىمىر پۇتىن 1994 - 1996 - ژىللىرى سانكت- پېتېربۇرگ ھاكىمىنىڭ بىرىنچى ئورۇنباسارى بولۇپ ئىشلىگەن ۋە بۇ لاۋازىمدا بىر قاتار جىددىي ئىختىسادىي مەسىلىلەرگە، جۈملىدىن، «ئاستورىيە» مېھمانخانىسىنى خۇسۇسىلاشتۇرۇشقا مەسئۇل بولغان. پۇتىن ئوزىنىڭ بىۋاستە باشلىغى ئاناتولىي سوبچاكنىڭ ئىنتايىن چوڭ ئىشەنچىسىگە ئىگە بولغان ۋە ئۇنىڭ شەھەردە يوق ۋاقتىدا، قانىدە بويىچە، ھاكىمنىڭ ۋەزىپىسىنى ئورۇنلىغان.

مەلۇمات بەرگەن مەنبەنىڭ پىكرىچە، «تامامەن مەخپىي تېلېكوم» تېلېۋىدېنىي شىركىتى توپلىغان ئەخبارات دەرھال پايدىلىنىلمايدۇ. ئەھتىمالىم ئۇنى روسسىيە دولىتىنىڭ رەھبىرىگە ياخشى ئىرادە ئىشارىسى سۈپىتىدە تاپشۇرۇش ئۈچۈن ساقلاپ قويىدۇ.

(ئا پ ن).

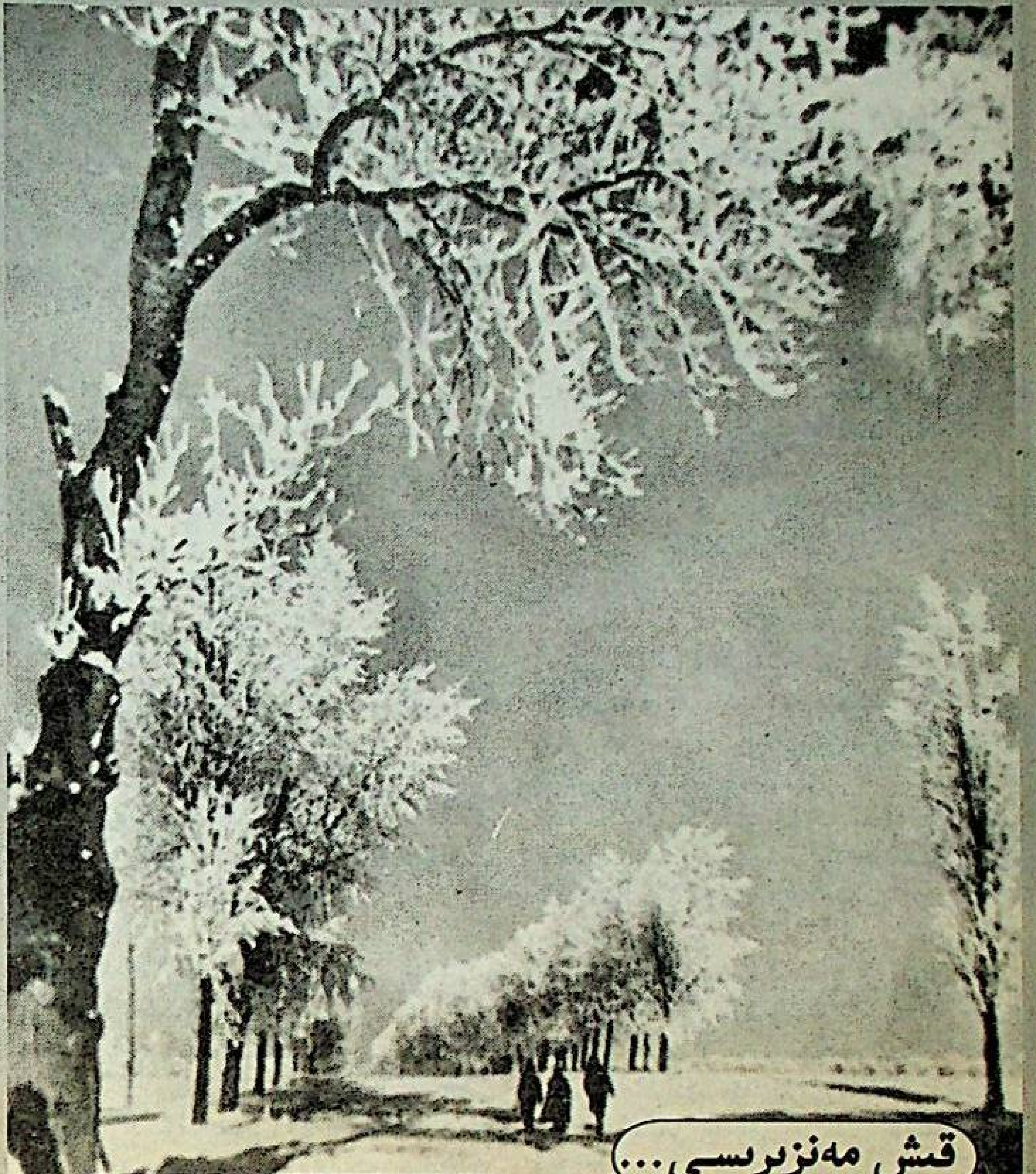

قىش مەنزىرىسى...

فوتو ئېتيۇد. روستەم يۈسۈپوۋنىڭ.

ئوقۇپ چىقىڭ، قىزىق

ريكوردلار

* بېرلىن شەھرىدە ياشايدىغان ئادولف فېربېرىنگېر قورۇلغان غاز گوشىنى ناھايىتى ياخشى كورىدۇ. 45 ژىلدىن بۇيان ئۇ ھەر كۈنى چۈشلۈك تاماقتا بىردىن غاز گوشىنى ئىستىمال قىلىدۇ. ئۇنىڭ بۇ دەۋىر ئىچىدە 16 مىڭ 435 غازنى «يەۋەتكەنلىكىنى» ھېساپلاپ چىقىش تەس ئەمەس.

* بلاتكىل ئارالىرىنىڭ بىرىدە ياشايدىغان 23 ياشلىق ۋىئانو ئېگىرىنمۇ تويماسلار خىلىدىن. ئۇ ئەتىگەنلىك ناشتىغا ئۈچ كىلوگرامم پىشۇرۇلگەن ياكىيۇ ۋە بەش قاداق تۇشېنكا گوشىنى يەيدۇ. ئاندىن ئۇلارنى تېنىگە سىڭدۈرۈش ئۈچۈن 4 لىتر پىۋو ھەم بىر كىلوگرامم مېۋە ئىستىمال قىلغاندىن كېيىنلا ئوزىنى تويغۇراق ھىس قىلىدۇ.

ئەندى چۈشلۈكى بولسا ئۇ بىر يېرىم لىتر ۋىنونى، بىر يېرىم كىلوگرامم پىشۇرۇلگەن گوش قىيمىسى ۋە ئىككى كىلوگرامم چوشقا گوشى بىلەن ئىستىمال قىلىدۇ. كەچقۇرۇنلۇغى بولسا ئۇ ئاشقازىنىغا ئانچە كوپ جەبىر سالمايدۇ. يەنى ئۈچ كىلوگراممغا يېقىن ھول مېۋىنى تويۇپ يەيدۇ، خالاس.

ئېگىرىننى تېببىي تەكشۈرۈشتىن ئوتكۈزۈشكەن ئېدى، ئۇ مۇتلەق ساغلام ئېكەن. ئۇنىڭ «ئاغرىغى» پەقەت مېيەردە تاماقلىنىشقا رىيايە قىلماسلىقتۇر.

* ئېغىرلىغى 145 كىلوگرامم بولغان ئاتىۋىلا مادزىنى «سالو - 1990 خانىمى» ئۇنۋانىغا سازاۋەر بولدى. ئىتالىيەلىك 55 ياشلىق بۇ ئايال كۈنىگە 10 لىتر سۈت ۋە بىر قېتىمدا 10 دانە تۇخۇمنى ئىستىمال قىلىدۇ. شۇنىسى قىزىقارلىقكى، مادزىنى روك تانسىلىرىنى ئىنتايىن ياخشى كورىدۇ.

* ئىسپانىيەلىك پرودېنسىي رۇيىبالېن دېگەن بىر ژىگىت ئاغىنىسى بىلەن ئورغۇن پۇلغا بەسلىشىپ، 30 دانە تۇخۇمنى ئىچتى، ئىككى كىلوگرامم نان، 500 گرامم ماي يېدى. شۇنىڭچە نەرسىنىڭ ئۈستىگە 6 رىيۇمكا كونياك ۋە 2 لىتر ۋىنونى ئىچتى. رۇيىبالېن بەسلىشىشتە ئۇتۇپ چىقتى، لېكىن ئۈچ كۈندىن كېيىن تاماق كورسە كوڭلى ئاينىپ ژۈردى.

* ئۇگاندىنىڭ كاكېرىنگ قىشلىغىدا ياشايدىغان 60 ياشلىق شوفىيور نىسېرېكو تۇخۇم يېيىشتە بەسلىشىپ، ئۇتۇپ چىقتى. ئۇ پىشۇرۇلگەن 60 دانە يوغان تۇخۇمنى يېرىم سائەت ئىچىدە يەپ تۈگەتتى. ئەندى ئۇنى سىڭدۈرۈش ئۈچۈن يوغان ئاناناسنى ئىستىمال قىلدى. ئاندىن 2 لىتر مېۋە شەربىتىنى سومۇرۇۋەتتى.

* تۇخۇم سالمىغى - 220 گرامم. قۇددۇس شەھرىنىڭ يېنىدا ياشايدىغان بىر كىشى توخۇسىنىڭ بۇ قېتىمقى تۇخۇم تۇغقىنىمۇ، ئەلۋەتتە، ئادەتتىكى بىر ئىش ئېدى. لېكىن ئۇ كىشى ئوز كوزىگە ئىشەنمەي قالدى، توخۇسى ئوزى بىلمىگەن ھالدا، دۇنيا رېكوردىنى يارىتىپ قويۇپتۇ. يەنى تۇخۇمنىڭ ئېغىرلىغى 220 گراممنى تەشكىل قىلدى. ئادەتتە توخۇ تۇخۇمى 50 - 70 گرامم چىقىدۇ.

ئىلگەركى رېكورد «ئاتىنغى» 181 گراممىلىق تاش باسقان ئېدى.

* ھىندستاننىڭ ئارىيەس شتاتىدا ياشايدىغان 64 ياشلىق تېۋىپ ئۇداي كۇمار 90 قېتىم خوتۇن ئېلىپ، خوتۇن قويغان. ئۇ شەرمەندىلىك دېگەن ئىبارىنى تەن ئالمسا كېرەك. بولمسا...

* مالايزىيەنىڭ كېداخ شتاتىدىكى پادناگ سېراي يېزىسىدا ياشايدىغان 84 ياشلىق ئاۋانگ سائىد دېگەن كىشى ئوز ھاياتى داۋامىدا سەكسەن قېتىم ئويلەنگەن. ئۇنىڭ يېڭى خوتۇنى 39 ياشلىق جۇگان. ئاۋانگ سائىدنىڭ تەكىتلىشىچە، ئاۋالقى نىكاھلىرىنىڭ ھەممىسى خوتۇنلىرىنىڭ ئىختىيارى بىلەن بولغان ئېكەن. ئۇنىڭ 45 پەرزەندى بار، لېكىن ئۇلارنىڭ ئايرىملىرىنى سائىد ئومرىدە كورگەن ئەمەس. ئەندى نەۋرىلىرىنىڭ قانچە ئېكەنلىگىنى بولسا ئۇمۇمەن بىلمەيدۇ.

* ئوتتۇرا دېڭىزنىڭ ساھىلىغا جايلاشقان يېزىلارنىڭ بىرىدە ياشايدىغان دېخان كاددۇر سالىم مالىك 79 يېشىدا باقىي دۇنياغا سەپەر قىلدى.

كاددۇر سالىم، ئېيتىشلارغا قارىغاندا، ئاياللارغا ئىنتايىن ئوچ ئېدى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ 39 خوتۇن ئېلىشنىڭ ھوددىسىدىن چىققان.

ئېنىقلىنىشىچە، خوتۇنلىرىنىڭ 25 شى سالىم مالىكقا قىزلىغىدا تەككەن، ئەندى 14 نەپىرى بولسا، تول قېلىپ، سالىمگە تۇرمۇشقا چىققان. 12 خوتۇنى ئۇنىڭغا پەرزەنت ئاتا قىلغان، يەنى مالىكنىڭ 31 نەپەر ئوغۇل - قىزى بار.

ئەجەبلىنەرلىك يېرى شۇنىڭدىن ئىبارەتكى، رەپىقىلىرىنىڭ بىرىمۇ مالىك بىلەن ئىككى ژىلدىن ئوشۇق ياشىمىغان.

(روسسىيە مەتبۇئاتىدىن).

قازاقستان سودا - سانائەت كەسپى چەكلىك ھەسسىدارلىق «رىئلت ئوك ل ت د» - («RATOK LTD») ناملىق باش شىركىتى قانۇنغا، سوت ئىشلىرىغا باغلىق ھەممە خىزمەتلەرنى ئەمەلگە ئاشۇرىدۇ (لىتسېنزىيە نومېرى 0001418) يەكشەنبىدىن باشقا كۈنلىرى سائات 15.00 دىن 18.00 - غىچە يولۇقسىڭىز بولىدۇ.

ماكان جايىمىز: ئىپەك يولى - 50، 8 - قەۋەت، 809 - بولۇم.

تېلېفونلار: 57 - 78 - 33، 36 - 42 - 69، فاكس 06 - 86 - 33.

«يېڭى ھايات» تەھرىراتى گېزىتىمىزنىڭ جانكويەرى، شائىر، ژۇرنالىست **ئىبراھىم باراتنىڭ** ئېغىر ئاغرىقتىن كېيىن ۋاپات بولغانلىغى مۇناسىۋىتى بىلەن مەرھۇمنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتىغا ۋە قوم - قېرىنداشلىرىغا چوڭقۇر قايغۇرۇپ تەزىيە بىلدۈرىدۇ.

ئالمۇتا شەھرىدە ئىستىقامەت قىلىۋاتقان شەرقىي تۈركىستان ئىنقىلاۋىنىڭ بىر توپ پېشقەدەملىرى ۋەتەنپەرۋەر شائىر **ئىبراھىم باراتنىڭ** ئۇزۇنغا سوزۇلغان ئېغىر ئاغرىقتىن كېيىن ۋاپات بولغانلىغى مۇناسىۋىتى بىلەن مەرھۇمنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتىغا ۋە قوم - قېرىنداشلىرىغا چوڭقۇر تەزىيە بىلدۈرىدۇ.

«يېڭى ھايات» تەھرىراتى گېزىتىمىزنىڭ جانكويەرى ۋە سابىق خادىمى **سەيىدىن شاكىروۋنىڭ** مەزگىلسىز ۋاپات بولغانلىغى مۇناسىۋىتى بىلەن مەرھۇمنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتىغا ۋە قوم - قېرىنداشلىرىغا چوڭقۇر قايغۇرۇپ تەزىيە بىلدۈرىدۇ.

«يېڭى ھايات» تەھرىراتى گېزىتىمىزنىڭ ئاكتىۋىستى، «يېڭى ھايات» مەھەللىسىنىڭ سابىق ژىگىت بېشى **ئاياز ياقۇپوۋنىڭ** ۋاپات بولۇشى مۇناسىۋىتى بىلەن مەرھۇمنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتىغا ۋە قوم - قېرىنداشلىرىغا قايغۇرۇپ تەزىيە بىلدۈرىدۇ.

باش مۇھەررىر ي. ئازاماتوۋ.

يېڭى ھايات

ئالمۇتا، 480044 ئىپەك يولى كوچىسى 50 بىنا، 8 - قەۋەت

گېزىتنى تەسىس قىلغۇچى - جاۋاپكەرلىگى چەكلەنگەن «ۋىسال» شىركىتى. تىراژى 1238 زاكاز 9698

تېلېفون: 33 - 92 - 01

«Йени хаят» (Новая жизнь) индекс 65359, республиканская общественно-политическая газета, регистрационное свидетельство №603 -- Г. Выдано Министерством культуры, информации и общественного согласия Республики Казахстан 17 марта 1999 г.

گېزىتىمىزدە ئېلان قىلىنغان ماقالىلار مۇئەللىپلىرىنىڭ مەۋقەسى تەھرىراتىمىزنىڭ مەۋقەسى بولۇپ ھېساپلانمايدۇ. تەھرىراتتىن ماتېرىياللار قايتۇرۇلمايدۇ ۋە جاۋاپ بېرىلمەيدۇ.

ئەۋلاد گۇزۇپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قىسسە، ئەسەر ۋە فوليارمىلار ئامبىرى

2000
يىل
8 - ئاپرېل
شەنبە
№ 4
(4129)

يېڭى ھايات

Йеңи һаят

جۇمھۇرىيەتلىك ئىجتىمائىي - سىياسىي گېزىت. 1970 - يىلى 1 - يانۋاردىن باشلاپ چىقىۋاتىدۇ

شوخ قىزلارنىڭ كۈلكىسىدىن،
خىجالەتتىن گۈل - گىيا.
قارا قۇندۇز ساچلىرىغا.
بولار ھەر كىم مەھلىيە.

مەجنۇن تالدەك ئەشۇ سۇمبۇل،
ساچىڭلاردىن ئۆرگىلەي...
نېمە گەپ بار، ئاراڭلاردا؟
ئېيتىڭلار!.. مەنمۇ كۈلەي...

«يېڭى ھايات» پوچتىسىدىن

بىپەرۋا بولالمىدۇق

«يېڭى ھايات» گېزىتىنىڭ بىيىل 8 - مارت سانىدا ئۇيغۇرشۇناس ئالىم ماھىر موللاقنىڭ«مېغىزى، شاكىلى بار ھەر نەرسىنىڭ...» سەرلەۋھەلىك كۆلەملىك ماقالىسىنى ھوزۇرلىنىپ ئوقۇپ چىقتۇق. ھە، بۇ ماقالىدىكى ئېنىق، ئىشىنەرلىك دەلىللەر بىلەن كۆرسىتىلگەن ئىللەتلىرىمىزنىڭ ھازىرقى 21 - ئەسىردە باشقا خەلقلەر جوش ئۇرۇپ تەرەققىي ئېتىۋاتقان بىر ۋاقىتتا، بىزنىڭ ئۇلاردىن خېلىلا ئارقىدا قېلىۋاتقانلىقىمىزنىڭ ئاساسىي سەۋەپلىرىنىڭ بىرى ئىكەنلىكىنى ياققال كۆردۇق. مەزكۇر ماتېرىيالنى ئوقۇغان بىزنىڭ يۈرەكتىكى گېزىت مۇخلىسلىرى ئۆزىمىزنىڭ يېتىشىزلىكلىرىمىزنى يوقاتماي تۇرۇپ خەلقىمىز روناق تاپمايدىغانلىقىنى بىردەك تەكىتلىدى. ئىتتىپاقسىزلىق، ئەقىدىسىزلىك، مەھەللىۋازلىق، ساتقۇنلۇق ۋە مۇناپىقلىق ئوخشاش چىرىك ئىللەتلەر ئۆيەيلىدىن تېخىچىلا نامراتلىق، نادانلىق، مۇستەملىكىچىلىك دەردىدىن قۇتۇلالمايۋاتىمىز. بىزگە ئۆتمۈش تارىخ ساۋاقلىرىدىن ئىبرەت ئالىدىغان ۋە خەلقىمىزنىڭ پارلاق كېلەچىكى توغرىلىق ئەتراپلىق ئويلىنىدىغان، ياش ئەۋلادىمىزنى ھازىرقى زامان تەلىۋىگە لايىق تەييارلاشقا بارلىق كۈچ - قۇۋۋىتىمىزنى سەپەرۋەر قىلىدىغان ۋاقىت كەلدى.

ھۆرمەتلىك «يېڭى ھايات»! بىز مەزكۇر ماقالىنىڭ داۋامىنى تەقەززالىق بىلەن كۈتىمىز.

ھۆرمەت بىلەن ئالمۇتا شەھىرى گورنىي - گىگانت مەھەللىسى جامائەتچىلىكىدىن: زەيناۋدىن ھاجىم بوساقوۋ - مەسچىت ئىمامى. ئۆمەرجان ھاجىم ئابدۇسېمەتوۋ، ئابدۇللا ھاجىم، مەسئۇد ئىبراھىموۋ، مۇختەر باراتوۋ، نۇرامبەگ، تۇرسۇن ھاجىم ۋە باشقىلار.

ئويلىنىدىغان ۋاقىت كەلدى ...

ھۆرمەتلىك «يېڭى ھايات»! بىز سۆيۈملۈك گېزىتىمىزنىڭ 8 - مارت سانىدا بېسىلغان «مېغىزى، شاكىلى بار ھەر نەرسىنىڭ...» دېگەن پۇبلىستىكلىق ماقالىنى ئوقۇپ، خەلقىمىزنىڭ مىجەزىدىكى بەزى سەلبىي تەرەپلەر، ئۇنىڭ كېلەچەك تەۋلاتقا قانچىلىك زەرەرلىك ئىكەنلىكى ئۈستىدە پىكىرلەشتۇق. ھە، مۇستەملىكىچىلەرنىڭ ئۇيغۇر خەلقىنى ساۋاتسىز قالدۇرۇپ باشقۇرۇش سىياسىتى، شۇنداقلا دىنىي خۇراپاتچىلىق ۋە باشقا ئامىللاردىن كېلىپ چىققان بىزدىكى ئەبگالىقنى ھەقىقەتەنمۇ تەن ئالىدىغان ۋە ئۇنىڭغا ئەندى خاتىمە بېرىدىغان ۋاقىت يېتىپ كەلدى. ئۇيغۇرشۇناس ئالىم دوكتور ماھىر موللاقنىڭ مەزكۇر ماقالىسى بىز گېزىت مۇخلىسلىرىدا ئويغىنىش، كېلەچەككە ئۈمۈت بىلەن قاراش ۋە ھاياتىمىزدىكى بىزگە «ئادەت» بولۇپ قالغان مەھەللىۋازلىق، ئىتتىپاقسىزلىق، كورەلمەسلىك، ماختانچاقلىق ۋە كوپلىگەن باشقا ئەبگالىق ئىللەتلىرىمىزگە نەپرەتلىنىش ھېسسىياتلىرىنى قوزغىدى.

بىز مەزكۇر ماقالىنىڭ داۋامىنى ۋە شۇنداقلا خەلقىمىزنىڭ مىللىي غۇرۇرىنى ئويغىتىدىغان، ئۆتمۈش تارىخىمىزدىن ساۋاق ئالىدىغان ماتېرىياللارنى بېرىپ تۇرۇشلىرىنى ئىلتىماس قىلىمىز.

ھۆرمەت بىلەن: ئىسساق، ئابدۇرېھىم، ئابلىكىم، بەگدۆلەت، ئۆمەرجان، ھېبىبۇللام ۋە باشقىلار.

ئالمۇتا ۋىلايىتى، ئالغىر ناھىيەسى تۈزدىباستاۋ يېزىسى.

ئەگەر خەلقىمىزنىڭ كېلەچىگىنى ئويلىساق...

«يېڭى ھاياتنىڭ» 3 - سانىدا بېرىلگەن «مېغىزى، شاكىلى بار ھەر نەرسىنىڭ...» ناملىق ماقالىنى ئوقۇپ چوڭقۇر ئويغا چۆمدۈم. مەزكۇر ماتېرىيالدا كەلتۈرۈلگەن رەت قىلىپ بولمايدىغان سەلبىي ھادىسىلەرنىڭ ھاياتىمىزدىن ئورۇن ئېلىپ كېلىۋاتقانلىقىغا ھېچ كىممۇ كۆز يۇمالمىسا كېرەك! ئەگەر بىز جاپاكەش ۋە شۇنىڭ بىلەن بىللە مېھنەتكەش، قەھرىمان خەلقىمىزنىڭ ئەتىكى كۈنى توغرىلىق ئويلايدىغان بولساق، ئەلۋەتتە مىللىتىمىزنىڭ روناق تېپىشىغا، باشقىلار قاتارىدا تەرەققىي ئېتىشىگە كاشىلا بولۇۋاتقان سەلبىي ئىللەتلىرىمىزگە خاتىمە بېرىشىمىز كېرەك. ئۆزىمىزنىڭ ئاجىزلىق تەرەپلىرىنى دەلىللىك پاش قىلىدىغان مۇنداق ماتېرىياللارنىڭ گېزىتىمىز بېتىدىن دائىم ئورۇن ئېلىپ تۇرۇشىنى خالىغان بولار ئىدۇق.

غىلاجىدىن قېيىموۋ، شەمشىدىن ئىمانخوجايېۋ، رېماخۇن ئىمامنىيازوۋ.

ئالمۇتا شەھىرى.

كوڭلىم سۇ ئىچتى

«يېڭى ھايات» گېزىتىنىڭ ئايدا بىر قېتىم چىقىشى ھەممىمىزنى ئەپسۇسلاندۇرسىمۇ، خۇداغا شۈكرى، گېزىت بەتلىرىدىكى ماتېرىياللار بۇ يېتىشمەسلىكنىڭ ئورنىنى تولدۇرۇپ كەلمەكتە. ئوتكەن ساندىكى «مېغىزى، شاكىلى بار ھەر نەرسىنىڭ...» دېگەن چوڭ ھەجىملىك ماقالە ھەر قانداق ئادەمنى ھاياجانلاندۇرىدۇ.

بىز، ھەممىمىز ئۆزىمىزنى ئۇيغۇر دەپ بىلىمىز، تارىخىمىز، مەدەنىيىتىمىز، مىللىي ئۆرپ-ئادەتلىرىمىز بىلەن پەخىرلىنىمىز. ئامما كۆپ ۋاقىتلاردا بۇ سۆزلەر تىل ئۇچىدىلا جاراڭلايدۇ. ئەمەلىي ئىشلىرىمىز بولسا تامامەن باشقىچە. مەزكۇر ماقالە ھاياتىمىزدىكى سەلبىي كۆرۈنۈشلەرگە تەنقىدىي قاراشقا ئۈندەيدۇ. بىزنى ۋىجدان، نومۇس سىنىقىدىن ئوتكۈزىدۇ. ئۆزىمىزگە باھا بېرىپ، كۆپ نەرسىلەر ئۈستىدە، ئەڭ ئالدى بىلەن مىللىتىمىز، ئۇنىڭ بۈگۈنكى كۈنى، كېلەچىكى ئۈستىدە جىددىي ئويلىنىشقا ئېلىپ كېلىدۇ.

راستىنى ئېيتسام، مەن ئىنتايىن تەۋرەندىم. ماقالىنى بىر نەچچە قېتىم ئوقۇپ چىقىپ، ئۇنىڭدا ئېيتىلغان ھەر بىر پىكىرنى ئائىلىدىكىلەر بىلەن، خولۇم - خوشنىلار بىلەن مۇزاكىرە قىلدىم.

مەزكۇر قامالە ئۈچۈن «يېڭى ھايات» گېزىتى تەھرىراتىغا مىننەتدارلىقىمنى بىلدۈرىمەن، موشۇنداق ماقالىلارنى بېرىپ تۇرىدىغان گېزىتنى، ئەلۋەتتە، بىز، گېزىتخانلار قوللاپ - قۇۋۋەتلىشىمىز كېرەك.

ئېھتىرام بىلەن زۇخرۇللا ھاجىم غوجەمبەردىيېۋ، پېنسونېر.

ئالمۇتا شەھىرى.

تەرجىمە ھال

روسسىيە فېدېراتسىيەسىنىڭ يېڭى پرېزىدېنتى ۋلادىمىر ۋلادىمىروۋىچ پۇتىن

26 - مارت كۈنى روسسىيەدە بولغان پرېزىدېنت سايلىمىدا ۋلادىمىر پۇتىن سايلىغۇچىلارنىڭ 50 پائىزىدىن ئوشۇق ئاۋازىغا ئىگە بولۇپ، روسسىيە فېدېراتسىيەسىنىڭ ب. يېلتسىندىن كېيىنكى ئىككىنچى پرېزىدېنتى بولۇپ سايلاندى.

ۋ.ۋ. پۇتىن 1952 - يىلى 7 - ئوكتەبر كۈنى لېنىنگرادتا تۇغۇلغان.

1975 - يىلى لېنىنگراد دولەت ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئەدلىيە فاكۇلتېتىنى پۈتەرگەن. 1975 - يىلدىن 1992 - يىلغىچە بىخەتەرلىك ئورگانلاردا خىزمەت قىلغان.

1996 - يىلى ئاۋغۇستتا روسسىيە فېدېراتسىيەسى پرېزىدېنتى ئىش ئىش باشقۇرغۇچىسىنىڭ ئورۇنباسارى لاۋازىمىغا يۆتكەلگەن.

1997 - يىلى مارتتىن - پرېزىدېنت مەمۇرىيىتى رەھبىرىنىڭ ئورۇنباسارى، باش نازارەت باشقارمىسىنىڭ باشلىغى.

1998 - يىلى مايدىن - پرېزىدېنت مەمۇرىيىتى رەھبىرىنىڭ بىرىنچى ئورۇنباسارى.

1998 - يىلى ئىيۇلدىن روسسىيە فېدېراتسىيەسى فېدېرال بىخەتەرلىك خىزمىتىنىڭ (ف ب خ) دېرېكتورى.

1999 - يىلى مارتتا ف.ب.خ دېرېكتورى لاۋازىمىنى ساقلاپ قىلىش بىلەن بىخەتەرلىك كېڭىشىنىڭ كاتىبى بولۇپ تايىنلانغان.

1999 - يىلى ئاۋغۇستتىن - روسسىيە فېدېراتسىيەسى ھوكۇمىتىنىڭ رەئىسى.

1999 - يىلى 31 - دېكابىردىن روسسىيە فېدېراتسىيەسى پرېزىدېنتىنىڭ ۋە زىپىسىنى ئورۇنلىغۇچى.

ئۆيلەنگەن، ئىككى بالىسى بار.

سامبو ۋە دزيۇدو كۈرەشلىرى بويىچە سپورت ماستېرى (قارا پوتا ساھىبى).

ناھىيەنىڭ پەخرىي پۇخراسى نامى بېرىلدى

يېقىندا پانفىلوۋ ناھىيەسىنىڭ ئىختىسادىي، ئىجتىمائىي ۋە مەدەنىي تەرەققىياتىغا ئۆزلىرىنىڭ سالماقلىق ئۈلۈشىنى قوشقان پېشقەدەملەرنىڭ بىر توپىغا ناھىيە ھاكىمىنىڭ قارارى بىلەن «پانفىلوۋ ناھىيەسىنىڭ پەخرىي گراژدانى» دېگەن شەرەپلىك نام بېرىلدى. ئاتاپ ئېيتقاندا، دېميان رادىونوۋىچ گۈزېنكو، شاكىر سەلىز ئوغلى دىنۇ، ۋاقۇپ دادايى ئوغلى زامانبېكوۋ، بۇۋىزىلەيخا شەردىن قىزى قەمبەروۋا، ئۇسۇپبېك قىبىراي ئوغلى ئۇسۇپبېكوۋ، قالىن بېكمۇخان ئوغلى تەجىبايېۋ، بورىس نىكولايېۋىچ شىن شۇلار جۇملىسىدىندۇر.

ئابدۇكېرىم ياركەندىي.

مەرھەمەت خالىس ئىختىسادىي ياردەم قىلىنى سۇنغۇچىلارغا بىزنىڭ ھېساپ چوتىمىز:

р/с 406467897 ТОО "Висал"
РНН600400099802 МФО 190501719,
код 719 АГФ ОАО Банк "Центр Кредит"

قاتىللىق

نىغمەت بوساقوۋ قاتىللار قولىدا قازا بولدى

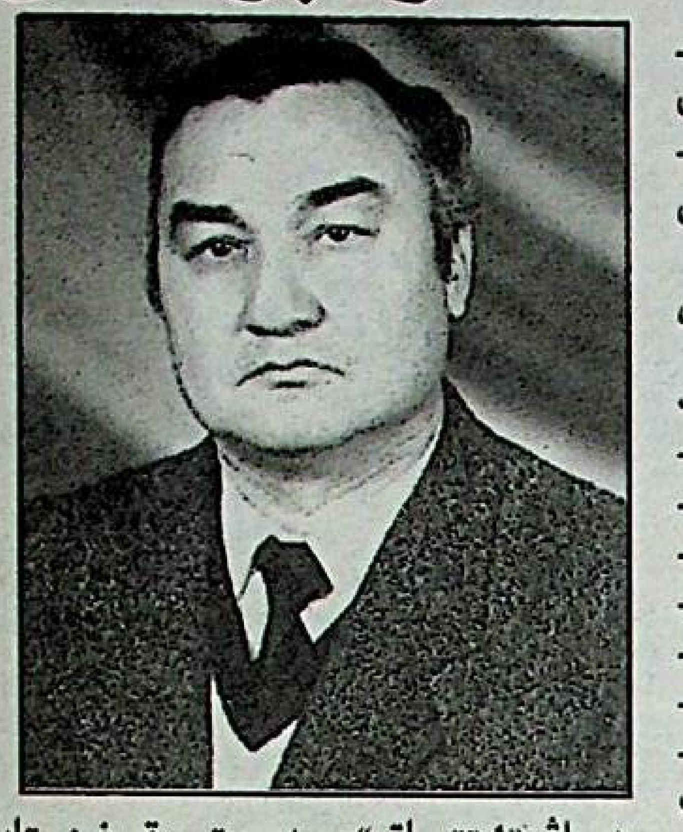

«بىشكەكلىك نىغمەت بوساقوۋنى ئۆلتۈرۈۋېتىپتۇ» دەپ تېلېفون ئارقىلىق كەلگەن شۇم خەۋەر ئالمۇتىدىكى ئۇيغۇر جامائەتچىلىكىنىمۇ ماتەم قايغۇسىغا سېلىپ، قاتتىق غەزەپلەندۈردى.

نىغمەت بوساقوۋ كىم؟ ئۇنى ئۆلتۈرۈش كىمگە، نېمە ئۈچۈن كېرەك بولدى؟

قىرغىزستان جۇمھۇرىيىتى ئۇيغۇرلىرىنىڭ «ئىتتىپاق» جەمىيىتىنىڭ رەئىسى، قىرغىزستان خەلقلىرى ئاسسامبلېيەسى كېڭىشىنىڭ ئەزاسى نىغمەت بوساقوۋ مەزكۇر تەۋەدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ بېشىنى قوشۇپ، مۇھىم مەسىلىلىرىنى يېشىپ، ئۆز خەلقى ئۈچۈن قولىدىن كەلگىنىنى ئايىمايدىغان ئىنسانلارنىڭ بىرى ئىدى. تىجارەتتىمۇ، تاپقىنىنى مىللىتىمىزنىڭ مەنپەئەتلىرىگە سەرىپ قىلاتتى. ۋەتەنپەرۋەر ئوغلان خەلقىنىڭ كېلەچىكى ئۈچۈن ھېچ قاچان بىپەرۋا قارىماتتى.

ئامما، 28 - مارت كۈنى ئەتىگەنلىكى تەخمىنەن سائات توققۇزلاردا ئۇنىڭ ئۆيىنىڭ ئالدىدا ئېتىلغان ئۈچ پاي ئوق، قىرغىزستانلىق ئۇيغۇرلارنى سۆيۈملۈك پەرزەندىدىن ئايرىپ، قاناتسىز قۇشقا ئوخشىتىپ قويدى.

ئالمۇتىدىن مەرھۇمنىڭ دەپنە مەراسىمىغا قاتناشقان ئۇيغۇر زىيالىيلىرىنىڭ ئېيتىشىغا قارىغاندا، ئەتىگەنلىكى نىغمەت بوساقوۋ ئىشىكىنىڭ ئالدىدا ئىككى نەپەر تونۇشى بىلەن پاراڭلىشىپ تۇرغاندا، ئۇلارنىڭ يېنىغا يېشى ژىگىرمىلەردىن ئاشقان بىر رۇس ژىگىتى كېلىدۇ. ئۇ ئۆزىنىڭ قۇرۇۋىنى بىر چەتكە چاقىرىپ سۆزلىشىپتۇ. ئىككىسىنىڭ ئارىسىدا نېمە گەپ بولغىنى بەلگۈسىز. بىر ئاز ۋاقىت ئۆتمەيلا بۇ قاتىل سۆھبەتدىشىغا بىر نەچچە پاي ئوقنى ئېتىپ ژىقىتىپتۇدە، ژۈگرەپ يولدىن ئۆتۈپ، مەرھۇمنىڭ ئۆيىگە قارىمۇ - قارشى ئورۇنلاشقان بازارغا كىرىپ، كۆزدىن غايىپ بولىدۇ. شۇ زامانىلا تاپانچىنىڭ ئۈنىنى ئاڭلاپ، جىنايەت يۈز بەرگەن يەرنى ئادەملەر قاپلاپ كېتىدۇ. ئامما زەرداپ چەككۈچىنى قۇتقۇزۇۋېلىش ھېچ مۈمكىن بولمىدى. جىنايەتچىنىڭ كەسپىي ماھارىتىگە باغلىق مەرھۇم بېشىغا تەككەن ئۈچىنچى ئوقتىن كېيىن دەرھال جان ئۈزگەن. ھازىرچە مەزكۇر پاجىئەلىك ۋاقىئەگە مۇناسىۋەتلىك گۇۋاچى سۈپىتىدە پەقەت ئىككىلا ئادەم سوراققا ئېلىندى. قاتىل تېخى قولغا چۈشكىنى يوق. ھوقۇق قوغداش ئورگانلىرىنىڭ ئوپېراتىۋ ئىزدەشتۈرۈش ئىشلىرىنىڭ نەتىجىسى چىقمىغىچە، بۇ جىنايەتنىڭ كىم تەرىپىدىن ۋە نېمە مەخسەت بىلەن ئۇيۇشتۇرۇلغانلىقى توغرىسىدا ھېچ نەرسە ئېيتالمايمىز.

بىراق، ئېمىشكىدۇ، روسسىيە ۋە قازاقىستان ئاممىۋى ئەخبارات ۋاستىلىرىدا بىشكەكتە يۈز بەرگەن پاجىئەگە مۇناسىۋەتلىك ھەر خىل ئېلىپ - قاچتى پىكىرلەر ئېيتىلىپ، خەلق ئارىسىدا باش ئايىغى يوق پىكىرلەرنى پەيدا قىلماقتا.

بىرلىرى بۇ ئۆلۈمنىڭ سىياسەتكە مۇناسىۋىتى بار، دەپ ئېيتسا، بەزىلەر بىرسىنىڭ بۇيرۇتمىسى بىلەن ئەمەلگە ئاشۇرۇلغان قاتىللىق، دەپ تەكىتلىمەكتە. شۇنداقلا بۇ مەرھۇمنىڭ تىجارەتچىلىك پائالىيىتىگە توسالغۇلۇق قىلغۇچىلارنىڭ سۈيىقەستلىكى دېگەن تەخمىنمۇ بار. مەسىلەن، روسسىيەنىڭ «ترۇد» (58) گېزىتى ژۇقۇرىدىكى تەخمىنلەرنى ئاتاپ ئۆتۈپ، جاۋاپ رېتىدە مۇنداق دەپ يازىدۇ:

«قىرغىزستان جۇمھۇرىيىتى ئۇيغۇرلىرىنىڭ «ئىتتىپاق» جەمىيىتى، قىرغىزستان خەلقلىرى ئاسسامبلېيەسىگە كىرگەن، ھەر دايىم بىشكەكنىڭ رەسمىي سىياسىتىنى قوللاپ كەلگەن. يېقىندا بولغان پارلامېنت سايلىمىدا نىغمەت بوساقوۋ قىرغىزستان ئالىي كېڭىشىنىڭ دېپۇتاتلىقىغا نامزاتىنى تەۋسىيە قىلىپ، تېگىشلىك ئاۋازغا ئېگە بولالمىدى. «ئىتتىپاق» ئەزالىرىنىڭ پىكرىچە بۇ فاكت قاتىللىق ئۈچۈن سەۋەپ بولۇشى مۈمكىن ئەمەس.

ن. بوساقوۋ تىجارەتچىلىك بىلەن شۇغۇللانغان، شۇڭلاشقىمۇ ھەر دايىم جىنايەت دۇنياسىغا يېقىن بولغان. ئاخىرقى ۋاقىتلاردا ئۇيغۇرلار ئارىسىدا جىنايى توپلار خېلە دەرىجىدە ئاكتىپلاشتى ۋە ئۆزلىرىنىڭ تەسىر دائىرىسىنى كەڭەيتتى. بايقىغۇچىلار بۇ قاتىللىق ژىپىنىڭ ئۇچى ئالمۇتىغا بېرىپ تاقىلىدىغانلىقىنى ئىستىسنا قىلمايدۇ. نەق موشۇ يەردە چوڭ باندىلار قېلىپلاشتى، ئۇلارنىڭ تەركىۋىگە خىتايدىن، روسسىيە ۋە قازاقىستانغا ئوتۇۋدىغان شىنجاڭ تۇرغۇنلىرى كىرىدۇ...»

ئەندى ئالمۇتىدىكى ئاممىباپ كومپىرسىيەلىك تېلېكانالى (ك ت ك) شۇ كۈنى كەچقۇرۇنلۇغى نىغمەت بوساقوۋنىڭ پاجىئەلىك ئۆلۈمىدە ئالمۇتىدىكى بىر جىنايى توپنىڭ قولى بار، دەپ نەق موشۇ پىكىرنى ئېيتتى. ھەتتا ك ت ك ژۇرنالىستى ئىشەشلىك گۇمان پەيدا قىلغۇچى ئادەمنىڭ ئىسمىنى ئىشەشلىك ئاتايدۇ.

بۈگۈنكى كۈندە ئۇيغۇر جامائەتچىلىكى شۇنداقلا مەرھۇمنىڭ يېقىنلىرى ئېنىق ئەمەس فاكتلار بىلەن مىللىتىمىزنى بىر - بىرىگە قارشى قويۇۋاتقان روسسىيە ۋە قازاقىستاننىڭ بىز ژۇقۇرىدا قەيت قىلغان ئاممىۋى ئەخبارات ۋاستىلىرىغا ئۆزلىرىنىڭ نارازىلىقىنى بىلدۈرمەكتە.

قىزىق يېرى، بىشكەكتە نەشر قىلىنىدىغان «ۋېچېرنىي بىشكېك» گېزىتى ئۆزلىرىنىڭ تەۋەسىدە يۈز بەرگەن مەزكۇر ۋاقىئەگە چوڭقۇر مەنا بەرمەي، بەلكى ئۇنى ئادەتتىكى جىنايەت سۈپىتىدە قوبۇل قىلغان. ئۇلارنىڭ پىكرىچە، جىنايەتچى بىرسىنىڭ بۇيرۇتمىسىنى ئورۇنلىدى، خالاس.

قىسقىسى، نىغمەت بوساقوۋ بىر دۈشمىنىنىڭ قولىدىن قازا بولدى. بىراق ئۇنىڭ كىم ئىكەنلىكى تېخى نامەلۇم. شۇڭلاشقا ھازىرچە ئۆزلىكىمىزدىن خۇلاسە چىقىرىشقا ئالدىرىمايلى. بىشكەكتە يۈز بەرگەن بۇ قاتىللىقنىڭ كىم تەرىپىدىن ئەمەلگە ئاشۇرۇلغانلىقىدىن قەتئىي نەزەر نىغمەت بوساقوۋنىڭ ئۆلۈمى قىرغىزستان ئۇيغۇرلىرىنىڭلا ئەمەس، بەلكى خەلقىمىزنىڭ بېشىغا كەلگەن جۇدالىقتۇر. ئەلۋىدا قېرىنداش...

بەختىشات سوپىيېۋ.

ياخشى ئادەملەر يېنىمىزدا

يېقىندا تاراز شەھىرىدە يۇرت موتىۋەرى ئابدۇجېلىل تومۇربايېۋنىڭ يەتمىش ياشقا تولغان تەۋەللۇدى نىشانلاندى. تاراز شەھىرىنىڭ مەركىزىي كوچىلىرىنىڭ بىرىگە جايلاشقان «ياۋرو - ئاسىيە» رېستورانىدا چوڭ تەنتەنە.

مەرىكىنى جامبۇل ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزىنىڭ رەئىسى ئۇمەرجان ئىبراھىموۋ ئېچىپ، ئۇ ئۆز سۆزىدە جامبۇل ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزى قۇرۇلغاندىن بۇيان ئۇنىڭ دائىملىق ھەيئەت ئەزاسى ۋە ئاقساقاللار كېڭىشىنىڭ رەئىسى، 30 ژىلدىن ئوشۇق يۇرتىمىزنىڭ ژىگىت بېشى بولۇپ كېلىۋاتقان ئابدۇجېلىل ئاكىنىڭ يەتمىش ياشقا تولغانلىقىنى تەكىتلەپ، ئاتىق ئۇنىڭ ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزىنىڭ ھەر خىل مەدەنىي ۋە ئىجتىمائىي - پائالىيەتلىرىگە پائال قاتنىشىپلا قالماستىن، جامائەت ئارىسىدا بولۇپ تۇرىدىغان مۇھىملاردا ئاتقۇرۇپ كېلىۋاتقان ئىنسانپەرۋەرلىك خىسلەتلىرىنى ئاتاپ كۆرسەتتى.

ئاندىن كېيىن جامبۇل ۋىلايەتلىك كىچىك ئاسسامبلېيەسىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى كولەش ئابدۇكېيېۋا سۆزگە چىقىپ، ئابدۇجېلىل ئاكىنىڭ ياخشى ئىشلىرىنى تەكىتلىدى. - بولۇپمۇ، ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزى قۇرۇلغاندىن كېيىن بىر نەچچە قېتىم ژىغىنلاردا بىرگە بولۇپ، بۇ ئادەم بىلەن يېقىندىن تونۇشقان ئىدىم. ئۇنىڭ مىللەتلەرنىڭ بىرلىكى، ئىناقلىقى ۋە دوستلۇغى يولىدا قىلىۋاتقان ئىشلىرى ئەھمىيەتلىكتۇر. بۈگۈنكى كۈندە يەتمىش باھارنى كورۇپ تۇرغان ئابدۇجېلىل ئاكا تاراز شەھىرىدە ياشاۋاتقان ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ھورمىتىگە سازاۋەر پەرزەندى، دەپ قارايمىز. - دېدى ئۇ.

ئاندىن كېيىن قىرغىن كەيپىيات ئالقىشلار ئاستىدا ئۇ پەخرىي يارلىق بىلەن قازاق خەلقىنىڭ مىللىي كىيىمى چاپان كىيگۈزدى. شۇنى تەكىتلەپ ئۆتۈش كېرەككى، ھەقىقى ئىنسانلار ئۆزى ئۈچۈن، ئائىلىسى ئۈچۈن ياشىمايدۇ. ئۇلار قولىدىن كېلىشىچە باشقىلارغا يار - يۆلەك بولۇپ، غەم - تەشۋىشلىرىنى يېنىكلىتىشنى ئۆز ھاياتىنىڭ بىردىن - بىر نوختىسى قىلىپ ئالغان. چۈنكى، ئابدۇجېلىل ئاكا كۆپنى كورگەن، ئىش بىلەر، سالماقلىق پىكىر بېرىشلىرى تۈپەيلى زامان تەلىۋىگە لايىق قىلىۋاتقان ئىشلىرى ئارقىلىق ھەر ۋاقىت كۆپنىڭ ئالقىشىغا سازاۋەر بولۇپ كەلمەكتە. مەسىلەن، «ئۇيغۇر ئاۋازى» ۋە «يېڭى ھايات» گېزىتلىرىغا ھەر ژىلى مۇشتىرى توپلاش كامپانىيەسىگە ئاكتىۋ قاتنىشىپ كېلىۋاتقان كانكويەرلىرىمىزنىڭ بىرى.

ئابدۇجېلىل ئاكا ئۆز زىممىسىدىكى بىر كىشىلىك ۋەزىپىنى ئورۇنلاشتىن تاشقىرى، شۇنداقلا ئۇ جامائەتچىلىك ئىشلىرىنىڭمۇ پائال ئىشتىراكچىسىدۇر. ئەينە شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ تاراز شەھەرلىك ھاكىمىيەت ئورۇنلىرى ئالدىدىمۇ ئۇنىڭ ئابرويى بار. مەسىلەن، ئۇنىڭ يەتمىش ياشلىق مەرىكىسىگە قاتناشقان ھاكىمىيەت ۋەكىلى ئايىت قازى شەھەر ھاكىمىيىتى نامىدىن پەخرىي يارلىق تاپشۇرۇپ، تون كىيگۈزۈشى سۆزىمىزنىڭ ئوچۇق دەلىلىدۇر.

ھەممىگە مەلۇم يۇرت باشقۇرۇش ئاسان ئىش ئەمەس، دېگەن ئىدى ئابدۇجېلىل ئاكا بىلەن بولغان بىر سۆھبەتتە. مۇنداق بىر ۋاقىئە مېنىڭ ئېسىمدىن زادى چىقمايدۇ، شەمى يۈسۈپ دېگەن تۇرمۇشى ناچار بىر ئادەمنىڭ ئايالى تۇيۇقسىز ئاغرىپ، دوختۇرخاندا ۋاپات بولىدۇ. ئۇنى رەسمىي قائىدە بىلەن يەرلىككە قويۇش ھەشمى ئاز ئەمەس، قولى قىسقا ئادەم ئۈچۈن ئېغىر ئىش. بۇنى ئاڭلىغان ئابدۇجېلىل دەرھال يۇرتنى سەپەرۋەر قىلىپ مەرھۇمنى دەپنە قىلىش ئىشلىرىنى ئورپى - ئادىتىمىز بويىچە ئۇيۇشتۇردى. بۇنىڭدىن چەكسىز رازى بولغان شەمى يۈسۈپ كوپچىلىك ئالدىدا ئابدۇجېلىل ئاكىغا ۋە جامائەتكە كۆزىدىن تاراملاپ ياش ئېقىپ تۇرۇپ، مىننەتدارلىقىنى بىلدۈرىدۇ.

ھە، ئابدۇجېلىل تومۇربايېۋنىڭ يۇرت - جامائەتتىكى خەيرلىك ئىشلىرىنىڭ پەقەت بىر مىسالىنىلا كەلتۈردۇق. ئا. تومۇربايېۋ يۇرتىنىڭ پەخىرلەنسە ئەرزىگۈدەك، ھەر قانداق جايدا ئادىل ئىككى ئېغىز سۆزىنى قىلالايدىغان ئىنسانلارنىڭ بىرىدۇر. ئابدۇجېلىل ئاكا ھەر ژىلى ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزى بىلەن ھەمكارلىقتا روزا، قۇربان ھېيت، نەۋرۇز بايراملىرىدا تاراز شەھىرىدىكى قېرىلار ۋە يېتىم باللار ئۆيلىرىدىكى مىسكىنلەردىن ھال سوراپ، دەستىخان يېيىپ، ماددىي ياردەم بېرىپ، ئۇلارنىڭ كۆڭلىنى ئېلىپ كەلمەكتە. مۇنداق ساۋاپلىق ئىشلار يەرلىك ھاكىمىيەت ئورۇنلىرى تەرىپىدىن ئالقىشقا ئېگە بولماقتا.

جامبۇل ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزىنى قۇرۇش تەشەببۇسكارلىرىنىڭ بىرى بولغان ئا. تومۇربايېۋ مانا 9 ژىلدىن بۇيان مەركەز ئاقساقاللار كېڭىشىنىڭ رەئىسى ۋەزىپىسىنى ئورۇنلاپ كەلمەكتە.

ئا. تومۇربايېۋ 1930 - ژىلى غۇلجا شەھىرىدە تۇغۇلغان. ئۇنىڭ باللىق ۋە ياشلىق دەۋرى ئانا ۋەتەندە ئوتكەن. ئۇ 1955 - ژىلى ئائىلىسى بىلەن س س س ر غا كوچۇپ چىقىپ تا 1967 - ژىلغىچە ئوت ئوچىرىش ئوترەتىدە ئىشلىدى. 1970 - ژىلدىن بۇيان جامبۇل (ھازىرقى تاراز) شەھىرىدىكى ئاشخانىلاردا ئىشلەپ، ئاخىرقى بىر نەچچە ژىلدىن بۇيان «ئىپەك يولى» رېستورانىنى ئېچىپ، ئۇ يەردە باللىرى بىلەن ئىشلەپ كەلمەكتە.

ئابدۇجېلىل ئاكا ھازىر چوڭ ئائىلىنىڭ ھورمەتلىك ئاتىسى. ئۇ يولدىشى تۇخان ھەدە بىلەن 3 ئوغۇل ۋە ئۈچ قىزنى قاتارغا قوشتى. بىز تومۇربايېۋلار ئائىلىسىگە كەلگۈسى ھاياتىدا بەخت - سائادەت ۋە خاتىرجەملىك تىلەيمىز.

ئەخمەتجان رەھىموۋ.
تاراز شەھىرى، جامبۇل ۋىلايىتى.

كورگەزمە

ئەسەرلىرىدە ھايات نەپەسى

ئۆتكەن ھەپتىدە ئالمۇتىدىكى «ئورخون» كالېرىيەسىدە ئۆزبەكستان خەلق رەسسامى مېدەت قاھھاروۋنىڭ شەخسىي كورگەزمىسى ئېچىلدى. ئۇنى رەسسام ئەخمەتجان ئەھەت قىسقىچە كىرىش سۆز بىلەن ئاچتى. ئۇنىڭدىن كېيىن سۆز ئالغان س س س ر خەلق ئارخىتېكتورى ق. مونتاخايېۋ، فىلولوگىيە پەنلىرىنىڭ نامزاتى ر. ئىسمايىلوۋ، «مىڭ ئۆي» كالېرىيەسىنىڭ يېتەكچىسى ئە. زۇلپىقاروۋلار مېدەت قاھھاروۋنىڭ ئىجادىيىتىنىڭ تېخىمۇ مۇكەممەللىشىپ، سالماقلىق ئەسەرلەرنىڭ كەينى - كەينىدىن ھاياتقا كېلىشىگە تىلەكداشلىق بىلدۈرۈپ، رەسسام ھەققىدە قەلب سۆزلىرىنى ئىزھار قىلدى.

تەنتەنىلىك مەراسىمدىن كېيىن مېھمانلار رەسسام ئەمگەكلىرىنى كوردى. ئۇلار ئۆز ئالدىغا سىرلىق دۇنياغا ئېگە بولغان ئەسەرلەرنى كۆزدىن كەچۈرۈپ، بىر كۈن بولسىمۇ دەۋر قىيىنچىلىقىنى ئۇنتۇغاندەك بولدى.

مەزكۇر كورگەزمىگە قويۇلغان ئەسەرلەرنىڭ ئاساسىي مەزمۇنىغا چوڭقۇر چۆكىدىغان بولساق، ئۇ قەدىمىي شەرىق مەدەنىيىتىنىڭ ئېستېتىكىلىق ۋە فىلوسوفىيەلىك ئىدىيەلىرىدىن ئىبارەت. ئەسەرلەردە ئەكس ئەتتۈرۈلگەن شتىرىخلارنىڭ، رەڭلەرنىڭ ھەر قايسىسى ئۆز ئالدىغا بىر مەناغا ئېگە. ئۆزبەكستاندا ياشاپ، ئىجات قىلىۋاتقان ئۇيغۇر رەسسامىنىڭ موي قەلىمى بىلەن يارىتىلغان مەنزىرىلەر ۋە قىياپەتلەر مىسالىدا، شۇنىڭ بىلەن بىللە، ئۇنىڭ ئىجادىيىتىگە چوڭقۇر مىللىيلىك، ساددە تەسۋىرلەر قوينىغا يوشۇرۇنغان فىلوسوفىيەلىك مەزمۇنغا خاس بولغان ئىستېبداتى ئارقىلىق ئۆز خەلقىنىڭ تارىخىنى، مەۋجۇت ھالىتىنى، ئۆرپى - ئادەتلىرىنى ماھىرلىق بىلەن تەسۋىرلەپ چىققان. مەدەنىي دۇردانىمىز بولغان «مىڭ ئۆي» تەسىراتلىرى ژۈرەككە پاتماي، ئۇنىڭغا ئىجادىي ئىلھام، تۈگىمەس كۈچ - قۇۋەت بەرگەنلىكىنى سېزەلەيمىز. ئەينە شۇنىڭ نەتىجىسىدە زامانىۋىيلىقتا، شۇنداقلا مىللىيلىك ئېگە ئەسەرلەر ۋۇجۇتقا كەلگەن. ئۇنىڭ «قۇش تۇتقۇچى»، «ئايرىلىش»، «ناتونۇش شەھەرگە تونۇش گۈللەر»، «قەدىمىي تۈرك ساۋاقلىرى»، «دەۋر ۋە مەن» رەسىملىرى سۆزىمىزنىڭ مىسالىدۇر. قىسقىسى، كورگەزمىدە ناھايىتى چېۋەرلىك بىلەن سىزىلغان، باشقىلارغا ئۈلگە بولىدىغان مۇنداق رەسىملەر كوپ.

راست، بۇ ئەمگەكلەر مۇتەخەسسىلەر تەرىپىدىن تېگىشلىك باھاسىنى ئالدى. ئەپسۇسكى، بۇ قېتىممۇ كورگەزمىگە ئۇيغۇر زىيالىيلىرى كەلمىدى. نېمە ئۈچۈن؟ بۇنى پەقەت بىزنىڭ ئىنتېللېكتۇئال دەرىجىمىزگىلا باغلاپ قويۇش كۇپايە قىلامدىكىن؟

شەمشىدىن ئايۇپوۋ.

سۈرەتتە: ئۆزبەكستان خەلق رەسسامى مېدەت قاھھاروۋ.

كورگەزمىدىن كورۇنۇش.

پەيزۇللا ئەخمەت چۈشەرگەن سۈرەتلەر.

www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

شانلىق سەنە

شەرقىي تۈركىستان مىللىي ئارمىيەسىنىڭ ھەربىي يۈرۈشلىرى

شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلۇپ، ئاز ۋاقىت ئۆتۈپ، يەنى 1945- يىلى 5 - يانۋار كۈنى ھۆكۈمەت ئەزالىرىنىڭ 4 - مەجلىسىدە ئىلگەركى پارتىزان ئەترەدلىرى ئاساسىدا مۇنتەزىم مىللىي ئارمىيە قۇرۇش قارار قىلىنغان ئىدى. ئەندى 12 - يانۋاردىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتىنىڭ 6 - يىغىنىدا بولسا مىللىي ئارمىيەنىڭ شتابى، ھەربىي تۈزۈمى، شۇنىڭدەك ھەربىي ئۇنۋانلىرى ۋە فورمىسى (كىيىم - كېچەكلىرى) توغرىلىق لايىھە تەستىقلەندى.

شەرقىي تۈركىستان ھوكۈمىتىنىڭ قارارىغا ئاساسەن 1945- يىلى 8 - ئاپرېل كۈنى، ئىلگەركى پارتىزان ئەترەدلىرى ئاساسىدا مۇنتەزىم مىللىي ئارمىيە تەشكىل قىلىندى. بۇ مۇناسىۋەت بىلەن شەھەرنىڭ غەربىي قىسمىدىكى مەيداندا ئون مىڭلىغان ئادەمنىڭ قاتنىشىشى بىلەن تەنتەنىلىك ھالدا مىللىي ئارمىيە قىسىملىرىغا تۇغ تاپشۇرۇش مەراسىمى بولۇپ ئۆتتى ۋە ھەربىي پاراد بولدى. ھوكۈمەت قارارىغا ئاساسەن، مىللىي ئارمىيە باش قوماندانى بولۇپ س س س ردىن كەلگەن گېنېرال - لېيتېنانت ئىۋان پولىنوۋ، مۇئاۋىن قوماندانلىرى بولۇپ گېنېرال - مايور ئىسھاقبېك مونونوۋ بىلەن پولكوۋنىك زۇنۇن تېيىپوۋ، باش شتاب باشلىقى بولۇپ گېنېرال - مايور موزاروۋ، قوماندانىنىڭ سىياسىي ئىشلار بويىچە مۇئاۋىنى بولۇپ پولكوۋنىك ئابدۇرېھىم ھەسەنوۋ، سىياسىي باشقارما باشلىقى بولۇپ پودپولكوۋنىك ئابدۇكېرىم ئابباسوۋ، دىنىي باشقارما باشلىقى بولۇپ پودپولكوۋنىك داموللا رازىيېۋلار تايىنلاندى. مىللىي ئارمىيەنىڭ سېپىدە جەمى 12 ھەربىي قىسىم بولۇپ، ئارمىيەدە 15 مىڭ جەڭچى - ئوفىتسېر خىزمەت قىلدى.

مىللىي ئارمىيەنىڭ باش قارمىقىدا 7 پولك، بەش مۇستەقىل دىۋىزىيون ۋە بىر ئېسكادرون بار ئىدى.

قوماندانلىق شتاب بىر قاتار تەييارلىقلاردىن كېيىن ئىيۇننىڭ بېشىدا ۋەتەننى تولۇق ئازات قىلىش مەقسىتىدە ئۈچ يۆنىلىش بويىچە ھەربىي يۈرۈش قىلىش پىلانىنى ئىشلەپ چىقتى. بۇلار: شىمالىي يۆنىلىش، ئوتتۇرا يۆنىلىش ۋە جەنۇبىي يۆنىلىشتىن ئىبارەت ئىدى.

پىلان بويىچە، شىمالىي يۆنىلىشتىكى قوشۇنلارنىڭ ۋەزىپىسى: ئالدى بىلەن ئوتتۇرىغا بۆسۈپ كىرىپ، تارباغاتاي ۋە ئالتاي ۋىلايەتلىرىنىڭ قاتناش ئالاقىسىنى ئۈزۈپ تاشلاش؛ ئاندىن ئارقا - ئارقىدىن تارباغاتاي، ئالتاي ۋىلايەتلىرىنى ئازات قىلىپ، قۇمۇلنى ئىگىلەپ، خىتاينىڭ ئارقا سەپ يولىنى ئۈزۈپ تاشلاشتىن ئىبارەت ئىدى. بۇ ۋەزىپە: 3 - كەڭساي ئاتلىق پولكىغا، موڭغۇل ئاتلىق دىۋىزىيونىغا، دېنىسوۋ قوماندانلىقىدىكى پارتىزانلار ئەترىدىگە، مايلى پارتىزانلار ئەترىدىگە، دەلىلخاننىڭ ئاتلىق پولكىغا تاپشۇرۇلدى. شىمالىي يۆنىلىشتىكى قىسىملارنىڭ قوماندانلىقى گېنېرال - مايور دەلىلخان سۇغۇرباييېۋ، پولكوۋنىك لېسكىنلارغا يۈكلەنگەن ئىدى.

ئوتتۇرا يۆنىلىشتىكى قوشۇنلارنىڭ ۋەزىپىسى: ئىلى - ئۈرۈمچى تاش يولىنى بويلاپ مېڭىپ، جىڭ ۋە شىخۇدىكى دۈشمەن ئىستىھكاملىرىنى ئېلىپ، توپ - توغرا ئۈرۈمچىگە ھۇجۇم قىلىش ئىدى. بۇ ۋەزىپە: 1 - سۈيدۈڭ پىيادە ئەسكەرلەر پولكىغا، 2 - غۇلجا پىيادە ئەسكەرلەر پولكىغا، غۇلجىدىكى 4 - زاپاس پولكقا، 1 - تېكەس ئاتلىق پولكىغا، تۇڭگان ئاتلىق دىۋىزىيونىغا، زەمبىرەك - منومىيوتچىلار دىۋىزىيونىغا ھەم مۇستەقىل شۋېد ئېسكادرونىغا تاپشۇرۇلدى.

ئوتتۇرا يۆنىلىشتىكى قوشۇنلارنىڭ قوماندانلىقى گېنېرال - لېيتېنانت ئىۋان پولىنوۋ بىلەن مۇئاۋىن قوماندان گېنېرال - مايور ئىسھاقبېكلارغا يۈكلەندى.

جەنۇبىي يۆنىلىشتىكى قوشۇنلارنىڭ ۋەزىپىسى: ئىلىدىن چىقىپ مۇز داۋاننى ئېشىپ ئۆتۈپ، باي بىلەن ئاقسۇ شەھەرىنى ئىگەللەپ ئۈرۈمچى – قەشقەر ئالاقە يولىنى ئۈزۈپ تاشلاش، ئاندىن قەشقەرگە يۈرۈش قىلىپ، تاشقورغاندا ھەرىكەت قىلىۋاتقان پارتىزانلارغا ماسلىشىپ قەشقەر ۋىلايىتىنى تولۇق ئازات قىلىشتىن ئىبارەت ئىدى. بۇ ۋەزىپە: سوپاخۇن سوپىيېۋ قوماندانلىقىدىكى مۇستەقىل ئاتلىق دىۋىزىيونىغا تاپشۇرۇلدى. بۇ قىسىملارنىڭ سىياسىي كومىسسارى ئابدۇكېرىم ئابباسوۋ، دىنىي ئىشلار رەھبىرى داموللا رازىيېۋ، ھۆكۈمەت ۋەكىللىرى قاسىمجان قەمبەرىي بىلەن ئابدۇسالام شاكىروۋلار ئىدى.

شىمالىي يۆنىلىشتىكى قوشۇنلاردىن مۇستەقىل موڭغۇل ئاتلىق دىۋىزىيونى 5 - ئىيۇل كۈنى ئۈرۈنبۇلاققا يېتىپ بېرىپ، ئېبىنۇر كۆلى بويىدىكى مايلى پارتىزانلار ئەترىدى بىلەن ئۇچراشتى. كەڭساي 3 - ئاتلىق پولكى 24 - ئىيۇل كۈنى جايمانتۇغا يېتىپ بارغاندىن كېيىن، قوماندان لېسكىن مايلى پارتىزانلار ئەترىدىنى كۈچەيتىشكە ئەۋەتتى. ئۆزى قالغان قىسىملارنى باشلاپ، تولى، دوربىلجىن ناھىيەلىرىنى ئازات قىلىپ، چۆچەككە ھۇجۇم قىلىشقا تەييارلاندى. 28 - ئىيۇل كۈنى دوربىلجىن شەھىرى ئازات قىلىنىپ، 200 دىن ئوشۇق دۈشمەن يوقىتىلدى. 67 ئاپتوموبىل ۋە كۆپلىگەن قورال – ياراق غەنىيمەت ئېلىندى. قوشۇنلار 29 - ئىيۇل كۈنى چۆچەك شەھىرى بوسۇغىسىغا يېتىپ كەلدى. تارباغاتاينىڭ ۋالىسى پەن رۇڭ قارشىلىق قىلىشقىمۇ، تەسلىم بولۇشقىمۇ جۈرئەت قىلالماي، س س س ر نىڭ چۆچەكتىكى كونسۇلخانىسىغا كىرىپ، ئۆزىگە ۋە تارباغاتاي ۋىلايىتىدىكى خىتاي ئەمەلدارلىرىغا باش پانا بېرىشنى ئىلتىماس قىلدى. سوۋېت تەرەپنىڭ رازىلىقىنى ئالغاندىن كېيىن، بارلىق قورال – ياراقلىرىنى مىللىي ئارمىيەگە تاپشۇرۇپ، 1500 گە يېقىن ئادىمى بىلەن س س س ر گە ئۆتۈپ كەتتى. شۇنداق قىلىپ 31 - ئىيۇل كۈنى چۆچەك شەھىرى ئۇرۇشسىزلا ئازات بولدى.

تارباغاتاي ۋىلايىتى ئازات بولغاندىن كېيىن، بۇرۇنقى مايلى پارتىزانلار ئەترىدى ئاساسىدا قۇرۇلغان 6 - چۆچەك ئاتلىق پولكى، 4 - دوربىلجىن ئاتلىق پولكى، 3 - كەڭساي ئاتلىق پولكى ۋە موڭغۇل ئاتلىق دىۋىزىيونى [illegible] تەشكىل قىلىندى. بۇ بىرگادا قىسىملىرى [illegible] ئازات قىلىنىپ، 17 - ئاۋغۇست كۈنى [illegible] دۈشمەندىن ئازات قىلىندى.

باش قوماندان ئىۋان پولىنوۋ 6 - چۆچەك ئاتلىق پولكى، 1 - سۈيدۈڭ پىيادە ئەسكەرلەر پولكى ھەم موڭغۇل ئاتلىق دىۋىزىيونىنى ھەرىكەتكە كەلتۈرۈپ، 8 منومىيوت، 3 تاغ زەمبىرىكى ۋە ئىككى قىرغۇچى ساموليوتنىڭ ماسلىششى بىلەن 2 - سېنتەبر كۈنى شىخۇ يولىدىكى چەپەيزىنى ئىگىلەپ، 4 - سېنتەبر كۈنى دۈشمەننىڭ ئەڭ مۇھىم ستراتېگىيەلىك قورغىنى - شىخۇ بازىرىغا ھۇجۇم باشلىدى. قەھرىمان مىللىي ئارمىيە قىسىملىرىمىز شىددەتلىك ھۇجۇم قىلىش ئارقىلىق 5 - سېنتەبر كۈنى دۈشمەننىڭ 1 - مۇداپىە لىنىيەسىنى بۇزۇپ ئۆتتى. 7 - سېنتەبر كۈنى 3 قىرغۇچى ساموليوت، بىر برونېۋىك ۋە ئارتىللېرىيەنىڭ ماسلىششى بىلەن 2 - لىنىيەنى بۇزۇپ ئۆتتى. 8 - سېنتەبر تاڭ سەھەردە شىددەتلىك ھۇجۇم بىلەن دۈشمەننىڭ ئاخىرقى ئىستىھكامىنى بۇزۇپ ئۆتۈپ شىخۇ بازىرىنى ئازات قىلدى.

شۇ كۈنلەردە گېنېرال ئىسھاقبېك قوماندانلىقىدىكى ھەربىي قىسىملار قاتتىق جەڭلەر بىلەن جىڭ ناھىيەسىنى ئازات قىلدى. مىللىي ئارمىيەنىڭ كۈرەش تارىخىدىكى ئەڭ چوڭ، ئەڭ قاتتىق ھېساپلانغان جىڭ ۋە شىخۇ ئۇرۇشلىرىدا جەڭچىلىرىمىز دۈشمەننىڭ 2 مىڭدىن ئوشۇق ئەسكىرىنى يوقىتىپ، 2 گېنېرال (گاۋ بىلەن گوچى)، 100 دىن ئوشۇق ئوفىتسېر، 2500 ئەسكىرىنى ئەسىرگە ئالدى. كۆپ مىقداردىكى قورال - ياراق، ئوق - دورىلارنى غېنىمەت ئالدى.تەبىيكى، بۇ غالىبىيەتلەر ئاسانلىق بىلەن قولغا كەلگىنى يوق. بىر شىخۇنى ئازات قىلىشتا 700 دىن ئوشۇق جەڭچى - ئوفىتسېرىمىز شېھىت بولدى، مىڭغا يېقىن جەڭچىلىرىمىز يارىدار بولدى.

ئەنە موشۇ كۈنلەردە شىمالىي يۆنىلىشتىكى قوشۇنلىرىمىز فوتى لېسكىننىڭ قوماندانلىقىدا ئالتاي پارتىزانلىرى بىلەن ماسلىشىپ جەڭ قىلدى، ئالتاي ۋىلايىتىنى پۈتۈنلەي دۈشمەندىن ئازات قىلدى.

جەنۇبىي يۆنىلىشتە ھەرىكەت قىلىۋاتقان سوپاخۇن بىلەن ئابدۇكېرىملەرنىڭ ئاتلىق پولكى 8 - ئاۋغۇست كۈنى 4 سائەت جىددىي جەڭ قىلىپ باي ناھىيە بازىرىنى ئازات قىلدى. 15 - ئاۋغۇست كۈنى مۇز داۋاننى توساپ ياتقان دۈشمەنلەرنى يوقىتىپ، ئىلىغا بارىدىغان يولنى ئېچىۋالدى. 1 - سېنتەبر كۈنى قاتتىق ھۇجۇم بىلەن ئاقسۇ كونا شەھەرنى ئازات قىلدى. 7 - سېنتەبر كۈنى ئاقسۇ يېڭى شەھەرنى مۇھاسىرىگە ئالدى. دۈشمەن قاتتىق قارشىلىق كۆرسەتكەنلىكتىن شەھەر ئېلىنمىدى. ئىمە ئۈچۈندۇر ئارقىدىن ياردەم كۈچ كەلمىدى. مۇشۇنداق ئېغىر پەيتتە س س س ر ھەربىي مەسلىھەتچىلىرى ئىسكەندەر (ئەسلى ئىسمى ئالېكساندر) بىلەن زاكىر (ئەسلى ئىسمى زاخار) ئەپەندىلەر: «ۋۇقۇرنىڭ بۇيرۇغى شۇنداق» دەپ، ئىلگىرى سوۋېتتىن سېتىۋېلىنغان ئېغىر تىپتىكى قوراللارنى ھەم بىر قىسىم يېنىك قوراللارنى يىغىۋېلىپ، بىر تىيىن ھەق تولىمەي،س س س رغا ئېلىپ كەتتى. ھۇجۇم قىلىۋاتقان ئەسكەرلىرىمىز ئىلاجسىز ئارقىغا چېكىندى. موشۇنداق ئەھۋالدا، سېپىلدا ماراپ ياتقان دۈشمەن سېپىلنىڭ سىرتىغا چىقىپ مىللىي ئارمىيە كەينىدىن ھۇجۇم قىلدى. ئۇلارغا ئەگەشكەن يەرلىك ئۇيغۇرلارنى قىرغىن قىلدى. شۇنداق قىلىپ سوۋېتلىك «دوستلارنىڭ» ۋاپاسىزلىقىدىن غەلىبىلىك كېلىۋاتقان قىسىملىرىمىز مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىدى.

موشۇ ئۈچ يۆنىلىشتىكى ھەربىي ھەرىكەتلەرگە مىللىي ئارمىيەنىڭ ھەممە قىسىملىرى دېگۈدەك جەلىپ قىلىنغان ئىدى. ئۇنىڭ سىرتىدا ئالتايدا، ساۋەندە، ئاقسۇدا ۋە تاشقۇرغاندا ھەرىكەت قىلىۋاتقان پارتىزان ئوترەدلىرى مىللىي ئارمىيەگە ماسلىشىپ، جەڭلەرنى ئېلىپ باردى. شۇ چاغدا ھەممىسى بولۇپ 40 مىڭدىن ئوشۇق ئادەم قولىغا قورال ئالغان ئىدى. تاكى ۋەتىنىمىز تولۇق ئازات بولغانغا قەدەر قانچىلىك بەدەل بېرىشكە توغرا كەلسە ئۇنى بېرىشكە خەلقىمىز تەييار ئىدى. ئامال قانچە، تاشقى كۈچلەرنىڭ مەنپىيەتلىرى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مەنپىيەتلىرىدىن ئۈستۈن كەلدى!..

بىز مىللىي ئارمىيە پېشقەدەملىرىنى، جەڭچى - ئوفىتسېرلىرىنى شانلىق سەنە - مىللىي ئارمىيە قۇرۇلغانلىقىنىڭ 55 يىللىقى مۇناسىۋىتى بىلەن سەممىي تەبرىكلەيمىز.

چولپان.

مىللىي ئارمىيە باش شتابىدىكى رەھبەرلەر ئوفىتسېر - جەڭچىلەر بىلەن بىللە.

مىللىي ئارمىيەنىڭ ئاتلىق ئەسكەر قىسىملىرى. 1945 - يىل، غۇلجا.

شاھىتنىڭ خاتىرىسى

جىڭ ناھىيەسىنى ئازات قىلىش جەڭلىرىگە ئىشتىراك قىلغانلىقىم ۋە بەزى ۋاقەلەر خاتىرەمدە ياخشى ساقلانغانلىقتىن، گېزىتخانلار بىلەن ئورتاقلىششنى قارار قىلدىم. شەرقىي تۈركىستان مىللىي ئارمىيەسى 1945 - يىلى 5 - سېنتەبر كۈنى باجەنخونى ئىشغال قىلغاندىن كېيىن كىچىك جىڭنى ئازات قىلىش ئۈچۈن ئارىلاشما جەڭ جىددىي كېتىپ باراتتى.

6 - سېنتەبر ئەتىگەن سائات 7.00 گە بارلىق جەڭ قىلىۋاتقان كوماندىرلارنى باش قوماندانلىق شتابىغا چاقىردى. بىزنىڭ قىسمىدىن دىۋىزىيون كوماندىرى كېرىم ھاجى، شتاب باشلىقى ئابدۇراخمان كەلىمۇ ۋە مەن باردۇق. باش قوماندان ئىسھاقبېك كوماندىرلاردىن قىسقىچە ئەھۋال ئېگىلەپ، ئاندىن بۈگۈن سائات 8.00 دە بومبىلىغۇچى ساموليوتلارنىڭ كېلىدىغانلىقىنى خەۋەر قىلدى. ئۇ باجەنخو بىلەن كىچىك جىڭ ئارىلىقىدىكى قومۇشلۇق قارا پاتقاق سازلىقلاردا بولىۋاتقان ئارىلاشما جەڭنىڭ بىز بىلەن دۈشمەن تۇرغان يەرنى ئېنىقلاپ تېزدىن 20 مېتردەك ئاق رەخ بەلگۈ قىلىپ يېيىشنى تاپشۇردى.

مەخسۇس گۇرۇپپا ئاق بەلگۈنى يايىدىغان ئورۇننى بەلگۈلىدى. جەڭچىلەر ھەر ئىككى تەرەپتىن ئېتىلىۋاتقان ئوقلار ئارىسىدىن چاققانلىق بىلەن ئۆتۈپ، چوڭ تاش يولغا چىقىپ ۋەزىپىنى ئورۇنلىدى. مانا توپ - توغرا سائات 8.00 دە ئارقا سەپ تەرەپتىن ئۈچ ساموليوتىمىز ھەيۋەتلىك ئۇچۇپ كەلدى. ساموليوتلار يېقىنلاپ كېلىپ، بىزنىڭ قويغان بەلگۈلىرىمىزنى كۆرگەندىن كېيىن قاناتلىرىنى لىڭشىتىپ بىر ئايلىنىپ چىقىپ دۈشمەن ئىستىھكامىغا پۇلېمىيوتتىن ئوق ياغدۇرۇپ، ئاندىن بىر نەچچە بومبا تاشلاپ يەر جاھاننى زىل - زىلىگە كەلتۈرۈپ، شىخو تەرەپكە يول ئالدى.

بۇ كۈتۈلمىگەن ھاۋا ھۇجۇمىدىن گومىنداڭچىلار پاراكەندىچىلىككە ئۇچرىغان ئىدى. مىللىي ئارمىيە جەڭچىلىرى ئۈستۈن روھتا ھۇررا ۋاقىراپ ھۇجۇمغا ئۆتتى. دۈشمەن قېچىشقا مەجبۇر بولدى. قىسمىمىز دۈشمەنگە قوغلاپ زەربە بېرىش بۇيرۇقى بويىچە چوڭ تاش يولدا موكۇنگەن گومىنداڭچىلارنىڭ كىچىك توپلىرىغا زەربە بېرىپ ئالغا ئىلگىرىلىدى. بورتاجى، كول ئورتەڭ قۇملۇق چۆللىرىدە ئىككى كېچە - كۈندۈز ئۇسسىز جەڭ قىلىپ، ئاخىرى 3 - كۈنى، يەنى 10 - سېنتەبر كەچ سائات 4.00 دە تاللىق دې-

ئاخىرقى جەڭ...

گەن جايدا دۈشمەننىڭ قالدۇقلىرىنى قورشاۋېلىپ ھۇجۇم قىلىش بىلەن ئۇنىڭ تورت برونېماشىنىسىنى ئۇچۇقتۇردۇق، بۇ يەردە ئورغۇنلىغان گومىنداڭچىلار يوقىتىلدى. جەڭ مەيدانىدىن مەنسۇر لومىيېۋ خەۋەرچى ئارقىلىق كوماندىر كېرىم ھاجىغا مۇسازا پەيجان باشلىق بىر نەچچە جەڭچىلەرنىڭ قۇرۇان بولغانلىقى خەۋىرىنى يەتكۈزدى.

شتاب باشلىقى كەلىمۇ ئىككى نەپەر جەڭچىنى ئېلىپ ئالدىنقى سەپكە كېتىپ قالدى، قوماندانلىق شتاب جەڭ مەيدانىدىن 150 مېتر ئارىلىقتا، چوڭ تاش يول يېنىدىكى بىر ئۆيمانلىقتا ئىدى. ئەينە شۇ ئارىدا جەڭچىلەرنىڭ ئېتىنى ساخلاپ تۇرغانلاردىن باشقا شتابتا كېرىم ھاجى ۋە پولك ئىمامى مومۇزا ئاخۇن ۋە مەن قالغان ئىدۇق. كۈن پاتاي دېگەندە ئارقا تەرەپ تاش يولدىن ئۈچ نەپەر قۇراللىق ئەسكەر كورۇندى. ئۇلار بىزنىڭمۇ، گومىنداڭ ئەسكىرىمۇ، پەرىق ئېتىش قىيىن ئىدى. ھەر ھالدا ئېھتىيات ئۈچۈن تەييارلاندۇق. ئۇلار يېقىن كەلگەندە دۈشمەن چېرىكلىرى ئىكەنلىكى ئېنىقلاندى. ئۇلار بىزنى بايقىماي قالغانمۇ؛ ياكى ئۆز ئادەملىرى دەپ ئويلىغانمۇ، غەمسىز كېلىۋەردى. ئاخىرىدا ئون مېتردەك قالغاندا بىز ئورنىمىزدىن تۇيۇقسىز تۇردۇق، كېرىم ھاجى سۇرلۇك ھالدا: تەسلىم بولۇڭلار، ھاياتىڭلارغا كېپىللىك قىلىمىز، دېدى، ھودۇقۇپ كەتكەن دۈشمەن ئىمە قىلارىنى بىلمەي ئىككىلىنىپ قالدى. كوماندىر ماڭا ئۇلارنىڭ قوراللىرىنى تارتىۋېلىشنى بۇيرىدى. مەن قولۇمدىكى ئېمىس ئاۋتوماتىنى ئىشقا سېلىپ دۈشمەنگە ئىنتىلدىم. ئەگەر ئۇلار قارشىلىق قىلغان بولسا، ئوق چىقىرىشقا تەييار ئىدىم. ئىككى چېرىك قوراللىرىنى ۋە ئاتلىرىنى تاپشۇرۇپ، تەسلىم بولدى، ئۈچىنچى چېرىك ئارسالدا قېلىپ، قېچىپ كەتتى. جەڭچىلەر ئۇنى قوغلاپ يارىدار قىلدى. مەن كوماندىرنىڭ بۇيرۇغىغا بىنائەن ئىككى ئەسىرنى ئات ساقلاپ تۇرغان ئارقا سەپ جەڭچىلەرگە تاپشۇرۇپ قايتتىم. بۇ ۋاقەە ھەققىدە بىزنىڭ پولكتا ئورغۇن سوز بولدى. پولكوۋنىك كېرىم ھاجى مېنى كورسىلا: ئىبراھىم سېنىڭ بەختىڭمۇ، ياكى مېنىڭمۇ، ئىش قىلىپ خۇدايىم بىر ساقلىدى، ئەگەر شۇ چاغدا چېرىكلەر بەتلەڭلىك ملتىغىنىڭ تەپكىسىنى بېسىپلا قويغان بولسا بىرىمىز بولمىساق بىرىمىزگە ئوق تېگەتتى - دەپ ئەسلەيدىغان.

ئىنقىلاپ تارىخىدا تاللىقتا بولغان ئۇرۇش جىڭ ناھىيەسىنى ئازات قىلىش جەڭلىرىدىكى ئەڭ ئاخىرقى جەڭ بولۇپ قالدى. موشۇ جەڭدىن كېيىن بىتىم بولۇپ پولكىمىز تارقىتىۋېتىلدى...

ئىبراھىم ياۋاخۇن،

سابىق مىللىي ئارمىيە ئوفىتسېرى.

ئۆزىمىزنى ئىپتىراپ قىلايلى

(داۋامى، بېشى ئۆتكەن ساندا)

ھۇرۇن ئادەم يەرگىمۇ يۈك.
(ئۇيغۇر خەلق ماقالى)

ھۇرۇنلۇق ۋە شۈكۈرۋازلىق

بۈگۈنكى دۇنيادا موھتەرەم سانىلىۋاتقان ھەر قايسى مىللەتلەردە ئۇرلۇك دەرىجىدىكى ئوخشىماسلىق ۋە پەرىقلەرنىڭ بولۇشى تەبىي. بىراق، ئۇلارنىڭ ھەممىسىدە بىر بۈيۈك ئورتاقلىق بار، ئۇ بولسىمۇ، مىللەتنىڭ ئومۇمىي كەيپىدىن ئۇرغۇپ تۇرىدىغان ئىشچانلىق، خەلقنىڭ كۈندىلىك تۇرمۇش ۋە ئادەتتىكى ئىش - ھەرىكەتلىرىدىنمۇ روشەن ئىپادىلىنىپ تۇرىدىغان ئەمگەكچانلىق ۋە تىرىشچانلىقتىن ئىبارەت. دەل بۇنىڭ ئەكسىچە، ئەبگا ئۇيغۇرنىڭ ئەپتىدىن توكۇلۇپ تۇرىدىغان بىر ئىشنى ئۆزى قول تىقىپ قىلماسلىق، ئۆزى كاللا قاتۇرۇپ ئىزدەنمەسلىك، ئۆزى ئىشلىمەي تۇرۇپ، ئىشلىگەننى تېخى كورەلمەسلىك، ئىزدەنگەنگە ھەسەت قىلىش، ئۆگىتىپ قوياي دېسىمۇ ئۆگەنمەسلىك، ئەۋزەل شارائىت ۋە قانۇنىي ئىمتىيازدىن پايدىلانماي ياكى پايدىلىنالماي، ھامان پاسسىۋ ئورۇندا قېلىش، چىدامسىزلىق، ئىرادىسىزلىك قاتارلىق ئالامەتلەر بىلەن ئىپادىلىنىپ تۇرىدىغان ھۇرۇنلۇق ئادەمنىڭ تېنىنى شۈركەندۈرىدۇ؛ ئۇنىڭ تەبىيتىدىن يېغىپ تۇرىدىغان تەييارتاپلىق كىشىنى «ئەستاخپۇرۇللا» دېگۈزىدۇ. بۇنىڭغا، مۇشۇ مىلادى 20 - ئەسىرنىڭ 90 - يىللىرىدا، ھەر يىلنىڭ بېشىدا، ئۆزىنىڭ تەسەررۇپىدىكى ئادەم تىرىسىمۇ ھايال بولماي ئۈنىدىغان قارا چىلان تويىلىق ئۈنۈملۈك زېمىننىڭ تېرىقچىلىقىنى ئۆزى كۆل چىقىرىپ قىلماي ياكى قىلالماي، ئۇنى ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتىن كەلگەن ئىشلەمچىلەرگە ئىجارىگە بېرىۋېتىپ، ئىجارە ھەققى ئۈچۈن ئالغان پۇلنى يېرىم يىلدىلا خەشلەپ تۈگىتىپ بولۇپ، يىلنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا، ئاشۇ ئۆزىنىڭ ئىشلەمچىلىرىگە مەدىكار بولۇپ ئىشلەۋاتقان قېرىنداشلىرىمىز ۋە ئۇلارنىڭ ئىنسانىنىڭ ئەقلىنى لال قىلىدىغان ئەلەملىك ئاقىۋىتى مىسال بولالايدۇ.

تارىخىي فاكتلار تاغدەك دوگلىنىپ تۇرۇپتۇكى، ھۇرۇنلۇق ئۇيغۇرنىڭ خاراكتېرىدىكى تۇغما ئىللەت ئەمەس. چۈنكى، ئۆز زامانىسىدا، قەلئە سوقۇپ، شەھەر بىنا قىلىپ، جاھان سورىغان ئۇيغۇر ئەسلىدە ھۇرۇن مىللەت ئەمەس ئىدى. ئۇيغۇر مىللىتى ئەسلىدە ئىشچان، تىرىشچان ۋە ئەمگەكچان مىللەت بولغانلىقى ئۈچۈنلا، ئۇ تارىختا شانلىق ئۇيغۇر خانلىقىنى، ئىدىقۇت خانلىقىنى ۋە بۈيۈك قاراخانىيلار سۇلالىسىنى بەرپا قىلالىغان. شۇنداقلا، بىزنىڭ بۇ زامانىمىزدىمۇ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنى بارلىققا كەلتۈرەلىگەن. ئۇنداق بولسا، بۈگۈنكى زامان بىر قىسىم ئۇيغۇرلارنىڭ تەبىيتىدىكى شۇ قەدەر ئېغىر دەرىجىدىكى ھۇرۇنلۇق ئىللىتى زادى قەيەردىن كەلگەن؟ بۇ مەسىلىنى ئەمەلىيەتنى چىقىش قىلىش ۋە فاكتقا ھۆرمەت قىلىش نۇقتىسىدا تۇرۇپ مۇھاكىمە قىلىپ، ئىللەتنىڭ تۈگۈن يىلتىزىنى تېپىپ چىقىش، شۇ ئارقىلىق ئۇنى تۈزىتىش ۋە تۈگىتىشنىڭ ئۈنۈملۈك چارىسىنى قىلىشىمىز لازىم.

مېنىڭچە، بۈگۈنكى خېلى بىر بولەك قېرىنداشلىرىمىزنىڭ ۋۇجۇدىدا مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان ھۇرۇنلۇق ئىللىتىنى ئاساسلىقى ئۇلارنىڭ ئەقىدە چۈشەنچىسىدىكى زەئىپلىك بىلەن تۇرمۇش پەلسەپىسىدىكى نامراتلىق كەلتۈرۈپ چىقارغان.

مەلۇمكى، ھازىرقى زامان ئۇيغۇرلىرى ئومۇمىيەتتىن مۇسۇلمان مىللەت سانىلىدۇ. شۇڭا، ئۇلارنىڭ تۈپ ئەقىدىسى يەنىلا ئىسلام ئەقىدىسىنى يادرو قىلىدۇ. كوپ ساندىكى كىشىلىرىمىزنىڭ ئالەم ۋە ئادەم، ھاياتلىق ۋە ماماتلىق قارىشىنى ئومۇمەن ئىسلام تەلىماتلىرى ئىدارە قىلىپ تۇرىدۇ. ۋاھالەنكى، كېيىنكى چاغلاردا، ئىسلام ئەقىدىلىرى سىياسەتۋاز ئۆلىمالار تەرىپىدىن زور دەرىجىدە پۈچەكلەشتۈرۈۋېتىلگەنلىكتىن، ئادەمنىڭ بۇ دۇنياغا يارالمىش بىر ئىنسان بولۇش سالاھىيىتى بىلەن ئىگە بولۇشقا تېگىشلىك ئەڭ ئەقەللىي دەرىجىدىكى ئۆز - ئۆزىگە غوجا بولۇش، ئۆز تەغدىرىنى ئۆز قولىدا تۇتۇش ئىرادىسى ئېغىر دەرىجىدە نابۇت قىلىنغان؛ خەلقنىڭ تەشەببۇسكارلىق بىلەن ئىشلەپ، ئۆزلىرى يېڭىلىق يارىتىپ ئىجادىي ياشاش روھى بوغۇپ قويۇلغان. ھەممىمىز بىلىمىز، «ئىسلام» نىڭ تۈپكى مەناسى «بويسۇنۇش» بولۇپ، ئۇ ئۆزىنىڭ مۇخلىسلىرىنى ئۆز ئېتىقادىدىكى ئىلاھ - ئاللاھقا شەرتسىز بويسۇنۇشنى تۈپ مىزان قىلىدۇ. دۇرۇس، ھەقىقىي مۇسۇلمانلىق ئەقىدىسىدىكى «بويسۇنۇش» ھېچ قانداق بىر يارالمىش بەندىگە بويسۇنۇشنى كورسەتمەيدۇ. بىراق، ئەمەلىي تۇرمۇش سورۇنىدا، ھېلىقى ئۆز ئىمتىيازى ئۈچۈنلا ئويلايدىغان ۋە ئۆزىنىڭ شەخسىي نەپسىنىلا كوزلەيدىغان بىر قىسىم ئاتالمىش ئىسلام ئۆلىمالىرىنىڭ ۋەز - نەسىھەت، ئەمىر - مەرۇپلىرىدىكى «بەندىنىڭ رىزقىنى ئاللاھ بېرىدۇ»، «ئاللاھ ئۆز بەندىسىنى ئاچ قويمايدۇ»، «كەمبەغەللىك ۋە كېسەللىكنىمۇ ئاللاھ، مېنى دايىم ياد قىلىپ تۇرسۇن، دەپ ئۆزىنىڭ ئەڭ يېقىن بەندىلىرىگە بېرىدۇ»، «ئاللاھ مۇسۇلمانلارنىڭ بۇ دۇنيالىقنى ئەمەس، بەلكى ئۇ دۇنيالىقنى بەرگەن» دېگەنگە ئوخشاش بولمىغۇر ۋە ھېچ قانداق بىر كلاسسىك ئىسلام دەستۇرلىرىدىن ئېنىق شاھادەت كورسەتكىلى بولمايدىغان بىمەنا تەرغىباتلار ئاخىرقى ھېساپتا، خەلقنىڭ تۇغما ئېگىدىكى يېڭىدىن يېڭى تۇرمۇش ئۈچۈن ئەمگەك قىلىدىغان ئىشچانلىق، ئۆز ھالىنى ئۆزگەرتىش، ئۆز كۈنىنى ياخشىلاشنىڭ كويىدا بولىدىغان تىرىشچانلىق روھىنى چالا ئولۈك قىلىپ قويغان. نەتىجىدە، ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ بۇ دۇنيادىكى ھايات مۇساپىسىدە، تەشەببۇسكارلىق بىلەن ئىزدىنىپ، بۇ ئالەمدىكى كونكرېت ھالاۋەت ئۈچۈن جاپالىق ئەمگەك قىلىش پائالىيىتىنى ئۆزىنىڭ ئىنسانىي بۇرچى ۋە مۇقەددەس مەجبۇرىيىتى دەپ بىلمەيدىغان، ئەكسىچە، ھەممىدە «ئىلاھ» قا يولىنىۋېلىپ، «خۇدايىم بېرىدۇ» دە ئاسمانغا قاراپ ئولتۇرىدىغان بولۇپ قالغان. مۇئەللىپىنىڭ سەممىي قارىشىچە، ھازىر بۇ كۈنگە كەلگەندە، مىللەتپەرۋەر، خەلقپەرۋەر ۋە ۋەتەنپەرۋەر ئىسلام ئۆلىمالىرىمۇ ئوتتۇرىغا چىقىپ، ئىسلام ئەقىدىلىرىنى پۈچەكلەشتۈرىدىغان ساختىپەزلىكلەرنى ئۆزلىرى توغرىدىن - توغرا ئەيىپلىشى، ئىسلام ئەقىدىسىنىڭ ھەقىقىتىنى كەڭ دائىرىدە ئەينى بىلەن چۈشەندۈرۈشى، شۇ ئارقىلىق خەلقنىڭ ئېگىدا، كۈچلۈك ۋە بىجىرىم بولغان پاك ئەقىدە قارىشىنى تىكلەشكە توھپە قوشۇشى لازىم. شۇنداق قىلغاندىلا، ئاندىن ھازىرقىدەك ئۆزىنىڭ دىنداش ياتىدىغان كورنىمۇ يول بېرىپ يات دىندىكىلەرگە كولىتىدىغان ھۇرۇنلارنىڭ تەييارتاپلىق ۋە زەئىپ ئەقىدە ئىدىيەسىگە ئەجەللىك زەربە بەرگىلى ۋە ئۇلارنىڭ ئەبگالىق كېسىلىنى ئاداققىي شىپاغا ئىگە قىلغىلى بولىدۇ.

«بۈگۈن قوسىغىم تويسىلا بولدى، ئەتىگە خۇدايىم بار» - بۇ ھۇرۇنلارنىڭ تۇرمۇش دەستۇرى، شۇنداقلا ئۇلارنىڭ ئەبجەق ۋە نامرات جاھانغارچىلىق پەلسەپىسى. ئىشچان، ئەمگەكچان ئادەملەرنىڭ نەزىرىدىكى ئەتە ئۈمۈت، ئىشەنچ ۋە ئارزۇ - ئارمانلارنى ئۆزىگە مۇجەسسەم قىلغان تەكداشسىز گۈزەل ۋە مىسلىسىز جازىبىلىك كۈن. ئەتە دېمەك، ئىستىقبال دېمەك، غايە دېمەكتۇر. ئەتىنى كوزلەش، غايىلىك بولۇش بۈگۈنكى زامان مەدەنىي ئادەملىرىنىڭ يۈكسەك پەزىلەتلىرىدىن بىرى. بىراق، ھۇرۇن ئادەملەردە غايە بولمايدۇ. چۈنكى، ئۇلارنىڭ كوڭلى نامازشام قارىغۇسى كېلىدۇ. ئۇلارنىڭ قەلب كوزى ئەتىنىڭ پارلاق قۇياشىنى كورەلمەيدۇ. شۇڭا، ئەتە ئۈچۈن ئىشلەش، كەلگۈسى ئۈچۈن كۈرەش قىلىش ھۇرۇنلار ئۈچۈن بەجايىكى «بېكاردىن بېكار ئۆزىنىڭ جېنىغا ئۆزى زۇلۇم سېلىش» بولۇپ ھېساپلىنىدۇ.

شۈكۈرۋازلىق - ھۇرۇنلۇقنىڭ ھىمايە سايىۋىنى. ھۇرۇن ئادەملەر ئۆزىنىڭ لەنىتى ھۇرۇنلۇقىنى مەزكۇر سايىۋەننىڭ ھىمايىسى ئاستىدا، «شۈكرى قانائەت قىلىش، سەۋر چانلىق» دەپ پەدەزلەيدۇ. دۇرۇس، ئىسلام تەلىماتلىرى ئىچىدە، «ئىنسان شۈكرى - قانائەت قىلىشى، سەۋرچان بولۇشى لازىم» دېيىدىغان بىر ماددىمۇ بار. بىراق، ئەسلىدە، ئىنسانىي تۇرمۇشنىڭ ئىمكانىيەت چېكىدىن ھالقىغان ھالدىكى خىيالىي دۇنياغا قوغلىشىدىغان ئەسەبىي قارا نىيەتچىلىككە قارشى ئوتتۇرىغا قويۇلغان توغرا تەلىمات

مېغىزى،

«شۈكرىچان، سەۋر - قانائەتچان بولۇش» كېيىنكى چاغلاردا پۈچەكلەشتۈرۈلۈپ، نورمال ئولچەكتىن ئەچچە غۇلاچ تۆۋەن بولغان ئەڭ مىسكىن ھالەتكىمۇ باش ئېگىپ تازىم بىلەن تۇرۇشنى تەۋسىيە قىلىدىغان شۈكرىۋازلىق ئىللىتى دەرىجىسىگە چۈشۈرۈپ قويۇلغان. نەتىجىدە، ئەبگا ئۇيغۇر بۇ ئىللەتنى تېرىۋېلىپ ئۆزىنىڭ ھۇرۇنلۇق تۇمىغىغا تۇرمار قىلىپ تىكىۋالغان ۋە ئۇنى تەييارتاپ گەۋدىسىگە زۇننار قىلىپ ئېسىۋالغان.

ئەگەر بۇ دۇنيادا بىر مىللەتنى بىھۇدە ئاسسىملەتسىيە قىلدۇرۇۋېتىدىغان ۋە ۋاقىتسىز پاجەلىك ھالدا يوقىتىۋېتىدىغان بىر ئەجەللىك ئىللەت بار دېيىلسە، ئۇ دەل ھۇرۇنلۇق ئىللىتىدۇر. ئەگەر بۇ دۇنيادا بىر ئادەمنى نورمال ئىنسان سىياقىدىن چىقىرىۋېتىدىغان ۋە ئۇنى ئىنسانىي غوجايىنلىق سالاپىتىدىن قىلچە ئىز - ئەسەر يوق، ھەمىشە ئۆرۈلۈپ - سوقۇلۇپلا تۇرىدىغان پاسسىۋ مەخلۇققا ئايلاندۇرۇپ قويىدىغان بىر ئوسال ئىللەت بار دېيىلسە، ئۇ دەل تەييارتاپلىق ئىللىتىدۇر. ھالبۇكى، پەقەت ھۇرۇنلۇقتىن قول ئۈزگەن، ئىشچانلىق، تىرىشچانلىق ۋە ئەمگەكچانلىق بىلەن ئۆزىگە تۇرمۇش يولىنى تۈزگەن ئادەملا بۇ ئالەمنىڭ پەيزىنى سۈرەلەيدۇ ۋە ئۇنىڭ مىسلىسىز لەززەت ھالاۋىتىنى كورەلەيدۇ. قاراپ باق، بۇ دۇنيا نېمە دېگەن رەڭدار، نېمە دېگەن قىۋناق. ئىنسان تۇرمۇشىنى تېخىمۇ راھەت، تېخىمۇ يارقىن، تېخىمۇ گۈزەل قىلىش ئاداققىي مەخسەت قىلىنغان يېڭىلىقلار، ئىجادىيەتلەر، موجىزىلەر ھەر كۈن، ھەر سائەت، ھەر ماكان، ھەر جايدا، ھەتتا سىنىڭ بۇرنۇڭنىڭ ئاستىدىلا تۇشمۇ - تۇشتىن بارلىققا كەلمەكتە. باشقىسىنى قويۇپ تۇرايلى، ھەر يىلى مىلليونلاپ ئىشلەمچىلەر ئىچكىرى ئولكىلەردىن ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىمىزغا ئىككى قولىنى سىلىپلا كېلىپ، باش باھاردىن كەچ كۈزگىچە، يەر تېرىشتىن تارتىپ يەر سۈپۈرۈشكىچە بولغان خىلمۇ - خىل ئەمگەك، تۈرلۈك - تۈمەن پائالىيەتلەر بىلەن شۇغۇللىنىپ، چاغان ھارپىسىدا ھەميانلىرى تومپ - تومپ ھالدا قايتىشماقتا. بۇ ئالتۇن دىيارغا ئۇششىنى چۈشۈپ قالغانلىرى بىر - ئىككى يىلدىلا تورت قاتلاپ بېيىپ، يېڭى كەلگەن چېغىدىكى ساياقلىق ھالىتىنى تۈپتىن ئوزگەرتىپ، ئەندىكى قوللىرىدا «سوتوۋوي تېلېفون» ئۇتقان، يەتتە قىتئەنىڭ ھەممىسى بىلەن تەڭ سوزلىشىپ ژۇرگەن يېڭى قىياپىتى بىلەن كوزۈڭدىن ئوت چىقىرىپ ژۇرىدۇ. بۇ - نېمە؟! مانا بۇ - ئەمگەك، مېھنەت ۋە تىرىشچانلىق سېنىڭ ئالدىڭغا تىكلەپ بەرگەن ئۈرنەك.

ھۇرۇنلۇق قورقۇنچلۇق ئىللەت. بىلگەن ئادەمگە ئەبگا ئۇيغۇرنىڭ ھۇرۇنلۇغى شۇ تاپتا، پۈتكۈل مىللەتكە كېيىن تولدۇرۇۋېلىش قىيىن بولغان ئېغىر زىيان كەلتۈرمەكتە. ئۇنىڭ بىۋاستە ۋە قاخشاتقۇچ تەسىرى ئۇيغۇرنىڭ ئالغا كەتكەن باشقا مىللەتلەر بىلەن بولغان پەرقىنى بارغانسېرى زورايتىۋەتمەكتە. ھالبۇكى، شۈكرىۋازلىق پەرەنجىسى بىلەن نىقاپلانغان ھۇرۇنلۇق ئىللىتىنى يىلتىزى بىلەن قومۇرۇپ تاشلاش سېنىڭ، مېنىڭ، ئۇنىڭ - بىز ھەممىمىزنىڭ تەخىرسىز مەجبۇرىيىتىمىز بولۇپ قالدى. ھۇرۇنلۇقنى ئۈزۈل - كېسىل يوقىتىش ھەممىمىزنىڭ مىللەت ئالدىدىكى جىددىي مەسئۇلىيىتىمىز بولۇپ قالدى!

سەن بىر خەلق كادىرسەن. ئەگەر سەن ھۇرۇنلۇق ئىللىتىگە ئەسىر بولغان ئەبگا بولمىساڭ، ئىشخانائىڭنى ساقلاپ ئولتىرىۋەرمەي، نەزىرە يەپ، ئولتۇرۇش كېزىپ ژۇرۇۋەرمەي، خەلقنىڭ ھاجەتمەن ئەڭ جاپالىق ئەمگەك مەيدانىغا بېرىپ ئۇلارغا ھەمدەم بولسەن. خەلقنىڭ ئېگى، ئويلايدىغىنى ۋە غېمى نەدە ژۇرۇۋاتىدۇ، زاماننىڭ تەرەققىيات رىتىمى، دۇنيانىڭ ئىلگىرىلەش قەدىمى نەگە ژۇرۇۋاتىدۇ بۇنى سېلىشتۇرۇپ، ئوتتۇرىدىكى پەرىقنى تاپسەن. ئاندىن ئۇنى مۇناسىۋەتلىك رەھبىرىي ئورگانلاردىكى يولباشچىلارغا، داھىيلارغا ئەينەن دوكلاد قىلىپ، چارە ئويلاپ، خەلقنىڭ ئەمەلىي دەردىگە داۋا، مەۋجۇت كېسىلىگە شىپا تاپسەن.

سەن بىر خەلق ئوقۇتقۇچىسەن. ئەگەر ھۇرۇنلۇق ئىللىتىگە مۇپتىلا بولغان ئەبگا ئەپەندى بولمىساڭ، باشقىلار يېزىپ تەييار قىلىپ قويغان كىتاپنى ئوقۇغۇچىلارغا ئەينەن ئوقۇپ بېرىشنىلا بىلىدىغان تەييارتاپ بولۇپ ئولتارمايسەن، بەلكى سەن ئۆزەڭمۇ يازىسەن، ئىجات قىلىسەن، شۇنىڭ بىلەن بىر چاغدا، تەييارغا ھەييار بولىدىغان، جان باقارمەن پاسسىۋ ئوقۇتۇش ئۇسلۇبىنى ئەبەدىيلىك چورۇپ تاشلايسەن. ئۇنىڭ ئورنىغا ئوقۇتۇش بىلەن تەتقىق قىلىشنى، ئوقۇتۇش بىلەن بوشاشماي ئىزدىنىشنى ئورگانىك ھالدا بىرلەشتۈرۈپ، ئوز ئەمەلىيىتىڭ ئارقىلىق ئەۋلادلارنى كەلگۈسى ئۈچۈن كوپىرەك تەپەككۇر قىلىدىغان جانلىق ۋە مەنىلىك ھايات يولىغا دادىل باشلايسەن.

ھۇرۇنلۇق كالۋالىقنىڭ ھامىلىسى ئەمەس. دەل بۇنىڭ ئەكسىچە، كالۋالىق ھۇرۇنلۇقنىڭ تەبىي تورەلمىسى. بۇ ئالەمدە، ھېچ قانداق بىر مىللەت تۇغۇلۇشىدىنلا تەبىي ئەقىللىق يارالغان ئەمەس، بەلكى ئىشچانلىق، ئەمگەكچانلىق ئۇنى ئەقىللىق قىلغان. ئىشچانلىق، ئەمگەكچانلىق تېگى - تەكتىدىن ئېيتقاندا، ئىنسان كالللىسىدىكى پىكىرچانلىق، مۇلاھىزىچانلىقتىن كېلىدۇ. كىمنىڭ كاللىسىدا يېڭى - يېڭى پىكىرلەر كوپ بولسا، شۇنىڭ كۈندىلىك تۇرمۇشىدا يېڭىدىن - يېڭى پائالىيەتلەر، ئەمەلىي ھەرىكەتلەر جىق بولىدۇ. كىم پىكىرچان، تەپەككۇرچان بولسا، شۇنىڭ قەدىمى ئىشتىك، قولى ئەپچىل، ھەرىكىتى چاققان، ۋۇجۇدى كۈرەشچان بولىدۇ. بۇ دۇنيا پەقەت ئىش - ئەمگەك بىلەن گۈللىنىپ بۈگۈنكى مۇشۇ كوركەم ۋە قايناق ھالغا كەلگەن. دۇنيادىكى ھېچ قانداق بىر مىللەت بارلىققا كېلىشى بىلەن تەڭلا موتىۋەرلىك تاجىنى ئانىسىنىڭ قوسىغىدىن كىيىپ چۈشكەن ئەمەس. شۇنداقلا، ھە دېگەندىلا ھەممە تەلپۈنىدىغان مەدەنىي مىللەت تەختىگە ئولتارغانمۇ ئەمەس. ھازىرقى دۇنيادا، «سەن ئەمەس، مەن» دەپ مەيدىسىگە ئۇرۇپ ژۇرگەن خېلى - خېلى مىللەتلەرنىڭمۇ ئوز زامانىسىدا ئوز ئەھلىنىڭ ھۇرۇنلۇغى تۈپەيلىدىن ئەبگالىق پاتقىقىغا پېتىپ قېلىپ، باشقىلارنىڭ ئالدىدا خارلىنىپ ژۇرگەن چاغلىرى بولغان. ئۇلار پەقەت ۋاقتىدىلا ئويغىنىپ، ھۇرۇنلۇق چاپىنىنى ژىرتىپ تاشلاپ، ئوز ۋۇجۇدىدا ئىشچانلىق، ئەمگەكچانلىق خىسلىتىنى يېتىشتۈرگىنىدىن كېيىنلا، ئەقلى ئېچىلىپ، پەم - پاراستى بېيىغان ۋە ئاخىرىدا، كۈرەش ئارقىلىق بۈگۈنكى مۇشۇ ئەقىللىق، پەن - تېخنىكىدا ئىلغار، مەدەنىي مىللەتلەر قاتارىدىن ئورۇن ئالالىغان.

ھۇرۇنلۇقتىن قۇتۇلۇشنى ئويلىماسلىق جەمىيەت سويىدىغان، ۋەتەن - خەلق كويىدىغان ۋە ئاتا - ئانا رازىمەن بولىدىغان بىر ھەقىقىي ئىنسان بولۇشنى خالىماسلىق بىلەن باراۋەردۇر. ھۇرۇنلۇق بىر ئىنسان ئۈچۈن ئېيتقاندا، ئەيىپلەرنىڭ ئەيىۋى. ھالبۇكى، ھۇرۇنلۇقنى تاشلاش جەمىيەتنىڭ، زاماننىڭ، شۇنداقلا سەن ياشاۋاتقان مۇشۇ بوز زېمىننىڭ جىددىي تەلىۋى!

سېخى تەبىەت ئاتا قىلغان شۇنچە كەڭ ۋە شۇنچە باي زېمىن ساڭا قۇچاق ئېچىپ تۇرۇپتۇ. پۈتكۈل ئەقىل - ئىدرىكىڭنى ئىشقا سېلىپ، ھەممە ئىقتىدارىڭنى نامايەن قىلىپ، غۇلىچىڭنى كەڭ يېيىپ ئىشلىسەڭ، ئىشلىگەننى كوتىرىدىغان تېپىلماس پۇرسەت ساڭا كوكسىنى يېقىپ تۇرۇپتۇ. بۇ ھالدىمۇ كوز ئېچىپ ئويغانمىساڭ، ئىشچانلار سېنىگە قېتىلىپ، سېنى بىقىپ ئوستۇرگەن بۇ ئالتۇن زېمىننىڭ ئەتىسى، كەلگۈسى ئۈچۈن زورۇر ۋە ئەھمىيەتلىك بولغان بىر ئۇلۇش ئەمگەك قىلمىساڭ، تاڭلا مەھشەر كۈنى يۈزۈڭ قىزارماسمۇ، ئويلان، ئەبگا!

شاكىلى

ۋا دەرىخا، ئوقنى تەككۈزدۈق چالا،
ھەممىدىن يامان ئېكەن سۇلھى سالا.
مۇھەممەت ئەلى زۇنۇن.

مەھكۇم مىجەزلىك ۋە مەزلۇم تەبەتلىك

ئەگەر قېيدىمكى شىجائەت مىجەز، جەسۇر تەبەت، ئوزىنىڭ رىزقىنى ئوزى تېپىپ يېيەلەيدىغان، ئوزىنىڭ نېمە گېپى بولسا، ئالدى - ئارقىسىغا قارىماي ژۇرەكلىك دېيەلەيدىغان، ئوزىنىڭ ئىقبال تىزگىنىنى ھەمىشە ئوز قولىدا تۇتۇپ ماڭالايدىغان، ئوز تەغدىرىگە مۇناسىۋەتلىك ھەر قانداق بىر ئىشتا، بىرەر مۇشكۇلچىلىككە دۇچ كەلسە، ئۇنى ھەر ئامال بىلەن يېڭىپ، ئۇنىڭغا نۇسرەت يولىنى ئاچالايدىغان جەڭگىۋار بىر مىللەت بارا - بارا ئايىنىپ، ھالا بۇ كۈنگە كەلگەندە، ئوز زامانىسىدىكىنىڭ دەل ئەكسىگە ئېگە بىر قەۋمگە ئايلىنىپ قالسا، بۇنى «بۇ - داۋرىن ئەپەندى ئېيتقان ھېلىقى تەبىي تاللىنىشنىڭ چەندىكى مەھسۇلىدۇر، خالاس» دەپ شۈكرى قىلىش كېرەكمۇ، «ئەلھۇكمۇلىللاھ، تەغدىر شۇنداق» دەپ تەن بېرىش كېرەكمۇ ياكى باشقا ئىلاجىمۇ بارمۇ؟

مېنىڭچە، ئەگەر «ئادەم بىلەن ھايۋاننىڭ تۈپ پەرقى ئاڭدا» دېگەن يەكۈن ئىلمىي ۋە توغرا بولىدىغانلا بولسا، بۇ ئاڭ ئوز نۆۋىتىدە، يەنە ئىنساننىڭ ئوز - ئوزىگە غوجا بولۇش، ھۆرىيەت ۋە ئەركىنلىك بىلەن ياشاشقا ئوزلۇكسىز ئىنتىلىش ئېڭىنىمۇ ئوز ئىچىگە ئالىدۇ. ھالبۇكى، ئالىمادىس پاسسىۋ ئورۇنغا چۈشۈپ قالغان ھەر قانداق بىر قەۋمدە، ئەگەر مۇشۇ خىل ئاڭلا بولىدىكەن، بۇ ھالدا، ئۇنىڭ ھەر قانداق نۇقسانىنى، ھەتتا خاراكتېر، تەبەت ۋە مىجەزدىكى نۇقسانلارنىمۇ تۈزىتىپ، ئوزىنىڭ كول زامانىدىكى ئۇلۇغۋار قىياپىتىنى ئەسلىگە كەلتۈرەلىشى ھامان مۇمكىن. بۇنىڭدا، نۇقسانىنى تونۇش ۋە ئۇنى ئېتىراپ قىلىش بىرىنچى ھەمدە غەلىبە كاپالىتى ئۈچۈن بەكمۇ زورۇر بولغان مۇھىم قەدەمدۇر.

ئەگەر سەممىيلىك بىلەن ئېتىراپ قىلىشقا جۈرئەت قىلىدىغان بولساق، ئۇزاق مۇددەتلىك قېرىنداشلىق مۇناسىۋەتتە ياشاش ئىرادىسىز، بېلى بوش ئەبگا ئۇيغۇرنىڭ ۋۇجۇدىدا، بىر خىل ھامان بېچارىلىك ۋە مىسكىنلىكنى چىللاپ تۇرىدىغان ئوسال خاراكتېرنى شەكىللەندۈرۈپ قويغان. ئۇ بولسىمۇ، مەھكۇم مىجەزلىك ۋە مەزلۇم تەبەتلىكتۇر.

ئۇيغۇر جەمىيىتىنىڭ ھەر قايسى ساھالىرىدا ھېلىھەم يامراش ھالىتىدە تۇرۇۋاتقان بۇ ناكەس ئىللەت ۋە ئۇنىڭ كاساپىتى ئومۇمەن تۆۋەندىكىدەك ئالامەتلەر بىلەن ئىپادىلىنىۋاتىدۇ.

بىرىنچى. مەسئۇل نېمە دېسە، «خوش غوجام» دەپلا تۇرىدىغان قۇلچىلىق.

مەھكۇم مىجەز ئادەملەر غوجايىنغا قۇلچىلىق بىلدۈرۈپ جىم تۇرۇشنى خاتالاشماسلىقنىڭ كاپالىتى، قولدىكى تومۇر تاۋاق بىلەن ئاستىدىكى پىستانلىق ئورۇندۇقنى مەككۇ ساقلاپ قېلىشنىڭ ئەپچىل ئېپى دەپ قارايدۇ. ئۇلار ئوزلىرى جىم تۇرۇپ بەرگەندىن باشقا، ئومرى ئاۋام خەلقنى «جىم تۇرۇپ تۇرۇڭلار، جىم تۇرۇپ بېرىڭلار» دېيىش بىلەنلا ئوتىدۇ. ئۇلار قول چىلىققا كونۇپ كەتكەچ، ژۇقۇرى ئۇنىڭغا ھوقۇق بەرسىمۇ، يەنىلا بەرىبىر ئەڭ ئەرزىمەس ئۇششاق بىر ئىشنىمۇ، يول يۇرۇق سورىماي قىلالمايدۇ. خىزمەت تەخسىماتى پرىنسىپى ۋە ھوقۇق دائىرىسى نىزامى بويىچە ئايرىپ بېرىلگەن ئېنىق ھالدىكى ئوزىگە تەئەللۇق ئىشنىمۇ ژۇرەكلىك ئىشلىيەلمەيدۇ؛ ھەتتا، ئوزىنىڭ ھالال ئەمگىكى بەدىلىگە كەلگەن نېنىنىمۇ، مەسئۇل «يە!» دېمىگىچە يېيەلمەيدۇ.

مەھكۇم مىجەزلىك ۋە مەزلۇم تەبەتلىكنىڭ كاساپىتىدىن مۇتلەق قۇلچىلىقنىڭ پاتقىقىغا پېتىپ قالغان بۇ خىلدىكى ئادەملەر ئەمەلىياتتا، ھېچبىر مەسىلىنىڭ ئادالەت بىلەن ھەل قىلىنىشىغا ياريولەك بولالمايدۇ. ئەكسىچە، مەسىلىنى سۇنئىي ھالدا چىگىشلەشتۈرۈپ، ژۇقۇرىغىمۇ، تۆۋەنگىمۇ، ھەممە تەرەپكە ئوخشاشلا پايدىسىز بولغان قالتىمال ۋەزىيەت شەكىللەندۈرۈپ قويىدۇ. ئالايلۇق، ئۇيغۇر كادىرلارنىڭ ناماز ئوقۇش مەسىلىسى. بۇ تالاي قېتىملاپ مۇزاكىرە، قارارلارغا قويۇلغان كونا قوراماسلىق مەسىلە. شۇنداقلا، تا ھازىرغىچە ژۇقۇرىدىكى باشلىقلار ئومۇمەن رازى بولمىغىدەك، تۆۋەندىكى كادىرلار ۋە خەلق ئاممىسى ئاساسەن قايىل بولمىغىدەك ھەل قىلىنماي كېلىۋاتقان باقى - قالدۇق مەسىلە. نېمە ئۈچۈن شۇنداق بولىدۇ؟ شەكسىزكى، بۇ ئوتتۇرىدىكى خادىملارنىڭ مەسىلىنىڭ ئوز ئەينىنى ۋە ھەقىقىي ماھىيىتىنى ئىلمىي ئاساسلار بىلەن دۇرۇس شەرھلەپ، ژۇقۇرىغا توغرا ۋە تولۇق مەلۇم قىلىشقا جۈرئەت ۋە شىجائەت قىلماي، ئىشنىڭ ھەل بولۇش ئىختىيارىنى شامالنىڭ چىقىشىغا، سۇنىڭ ئېقىشىغا قويۇۋېتىپ، «سىلەر نېمە دېسىلىرى شۇ، غوجام» دەپ ئولتارغانلىغىنىڭ نەتىجىسىدىن بولغان.

www.ewlat.org www.uyghurkitap.com

مېنىڭچە ناماز ئوقۇش ـ ھوكۇمەت دائىرلىرىدە ئىشلەيدىغان ئىشچى ـ خىزمەتچى ۋە كادىر ئۇيغۇرلارنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالغان پۈتكۈل ئۇيغۇر ئۈچۈن ھېچ قانداق بىر سىياسىي مەسىلە ئەمەس، بەلكى ئۇ ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ ئۆزىگە خاس ئۆرپى ـ ئادىتى (فولكلورى) كاتېگورىيىسىگە كىرىدىغان تۇرمۇش ئادىتى مەسىلىسىدۇر. چۈنكى، بۈگۈنكى دۇنيادىكى ئۇيغۇرلارنىڭ ھەممىسى مۇسۇلمان خەلق ھېسابلىنىدۇ. شۇڭا، مۇبارەك ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىمىزدا ياشاۋاتقان ھەر قانداق بىر ئۇيغۇر(مەيلى ئۇ كوممۇنىست، كادىر ياكى پۇخرا بولسۇن) ئانكېت تولدۇرغاندا، «دىنىي ئېتىقادى» دېگەن سوئالغا، ئويلىنىپ تۇرمايلا، «ئىسلام» دەپ يازىدۇ. ھالبۇكى، ناماز ئوقۇش دىنىي ئېتىقادى ئىسلام بولغان مۇسۇلمان خەلقنى باشقا دىن، بولەك ئەقىدىدىكى مىللەتلەردىن پەرقلەندۇرۇپ تۇرىدىغان ئەڭ ئەقەللىي ۋە ئەڭ تۈپلۈك نامايەندە پائالىيەت. مۇنداقچە قىلىپ ئېيتقاندا، ئىسلامچە ناماز ئوقۇمايدىغان ئادەم مۇسۇلمان ھېسابلانمايدۇ. ئەندى، مۇسۇلمانلار ئادىتىدىكى ناماز دېگىنىمىز، بەش ناماز (بەش ۋاق ناماز)، جۈمە نامىزى، ھېيت نامىزى ۋە مېيىت نامىزى دېگەندەك تۈرلەرگە بولۇنىدۇ. بەش نامازنى ئادەتتە، پەجۋەخ (پەتج ۋەقت ناماز ئوقۇيدىغان) مۇسۇلمانلار ئوقۇيدۇ. جۈمە نامىزى بولسا، مەھەللە ـ كويدىكى جامائەت ھەپتىدە بىر قېتىم جەم بولۇپ، كوللېكتىپ ئوقۇيدىغان نامازغا ئېيتىلىدۇ. ھېيت نامىزىغا كەلسەك،ئۇنى ئۇيغۇر فولكلورىدىكى قۇربان ھېيت بىلەن رامىزان ھېيتىنى ئېتىراپ قىلىدىغانلارنىڭ ھەممىسى ئوقۇيدۇ ۋە ئوقۇشى كېرەك. چۈنكى، ئۇيغۇرلاردىن ھېچكىم، ھەتتاكوممۇنىست ئۇيغۇرلارمۇ ھېيت كەلسە،«مەن كوممۇنىست،كادىر ئىدىم. شۇڭا، مەن ھېيتنى ئۆتكۈزمەي، چاغان ئۆتكۈزەي» دېمەيدۇ. ھېيت پائالىيىتى ئويمۇ ـ ئۆي پەتلەپ، گوش يېيىش بىلەن ئەۋجىگە چىققاندەك قىلغىنى بىلەن، ئەمەلىياتتا ئۇ ھېيت نامىزىنى ئوزىگە باش قىلىدىغان بىر يۈرۈش ۋە مۇنتىزىم پائالىيەتتۇر.ھالبۇكى، بىر ئۇيغۇر ئۈچۈن ئېيتقاندا، ھېيت قىلىپ، ھېيت نامىزى ئوقۇماسلىق خۇددى خالا جايدىن چىققان پېتى كېلىپ، پاسكىنا قولى بىلەنلا داستىخانغا داخىل بولغاندەك ئىش!

ئاندىن كېلىمىز، مېيىت نامىزى. مېيىت نامىزى ئۆلۈم نامىزى دېمەكتۇر. رەئىسمۇ، سېكرېتارمۇ، مۇدىرمۇ، پۇخرامۇ ـ ھەممە ئادەم ئۆلىدۇ. بۇنىڭغا مۇنازىرە كەتمەيدۇ. شۇڭا، ئۇيغۇر جىنسىدىن ئۆز ئۆمرىدە، ئۆلۈم (مېيىت) نامىزىغا داخىل بولمايدىغان ئادەم بولمايدۇ. ئۇيغۇردا ناماز ئوقۇمايدىغان ئادەم يوق دېگىنىمىزنىڭ ئاساسىمۇ نەق مۇشۇ يەردە.

بار ھەر

ناماز ئوقۇش بىلەن ئەكسىيەتچى دىنىي پائالىيەت قىلىش بىر ـ بىرىگە زادىلا ئوخشىمايدىغان ئىككى خىل ئىش.ناماز ئوقۇش ئۇيغۇر ئۆرپى ـ ئادىتىگە خاس بولغان تۇرمۇش ئادىتى، پائالىيىتى. ئەكسىيەتچى دىنىي پائالىيەت بولسا، ناماز ئوقۇشنى دەستەك ۋە سۇيىستېمال قىلىپ تۇرۇپ، يامان غەرەز بىلەن ئېلىپ بېرىلىدىغان ئۇسال پائالىيەت. بىز ناماز ئوقۇشنى سايىۋەن قىلىپ تۇرۇپ، ئەكسىيەتچى دىنىي پائالىيەت ئېلىپ بېرىشقا قارشى تۇرىمىز. شۇنىڭ بىلەن بىر چاغدا، ناماز ئوقۇشنى ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ ئىچىدىكى ھوكۇمەت خىزمىتىگە قاتنىشىۋاتقان كادىرلارنىڭ ئىشى ئەمەس، شۇڭا، «ناماز ئوقۇيدىغانلار ماشىنى مەسچىتتىن ئالسۇن» دېيىشلەرنى مەھكۇم مجەزلىكتىن ئۆزىنىڭ ئېغىزىغا ئۆزى كاچاتلاش دەپ بىلىمىز.

ناماز ئوقۇشنى كوممۇنىزىم ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللىنىشقا قارشى، كوممۇنىزم ئەقىدىسى بىلەن مۇتلەق چىقىشالمايدىغان ئەكسىيەتچىلىك دەپ چۈشەندۇرۇشمۇ ئىلمغا ئۇيغۇن كەلمەيدۇ. چۈنكى، ھازىرقى زامان ئىلمى ئىنساندا قوش ئەقىدە بولۇشنى، يەنى بىر ئادەمنىڭ ئىككى خىل ئەقىدىلىك بولۇشىنى يوللۇق، ئىلمىي ـ قانۇنغا ئۇيغۇن ئىش دەپ قارايدۇ. ھېكايەت، جۇڭگو پرولېتارىيات ئىنقىلاۋىنىڭ ئاتاقلىق داھىيلىرىدىن سانىلىدىغان ماركىسىزىمچى لى داجاۋ ئەيەندى ھەم كوممۇنىزىمغا ئېتىقاد قىلاتتى ھەم كومىنداڭنىڭ مىللەت مەسىلىگى، دېموكراتىيە مەسلىگى ۋە خەلق تۇرمۇشى مەسىلىگىدىن ئىبارەت ئۈچ بۈيۈك مەسلىگىگىمۇ ئەقىدە قىلاتتى. شۇڭا ئۇ ئۆز زامانىسىدا، ھەم گۇڭچەنداڭ ئەزاسى (كوممۇنىست) ھەم گومىنداڭ ئەزاسى بولغاندى. ئۇ ئۆز ئۆمرىدە قوش ئەقىدىنىڭ، يەنى كوممۇنىزىم ئەقىدىسى بىلەن دېموكراتىزىم ئەقىدىسىنىڭ جەۋھەرلىرىنى ئورگانىك بىرلەشتۈرۈپ، گومىنداڭنىڭ ئۈچ بۈيۈك مەسلىگىنى ئۆز ئەمەلىيىتى ئارقىلىق كوممۇنىزىمنىڭ شانلىق ئىشلىرى ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرغان. مانا بۇ يازما ئاساسى بار ۋەزىنلىك فاكت.مۇندىن چىقتىكى،ئۇيغۇر كادىرلارمۇ ياش ۋاقتىدا، ئىسلامدىن يالغان يۈز ئورۇپ، مەسچىتتىن قېچىپ ژۈرۈپ، قېرىغاندا ساقىلىنى قويۇۋېتىپ«ھاجىم»بولۇۋالىدىغان كاززاپ ئىشنى قىلماي، ئادالەتپەرۋەرلىك ۋە ئىنسانپەرۋەرلىكنى تەرغىب قىلىدىغان ئىسلام ئەقىدىسىدە باشتىن ئاخىر چىڭ تۇرۇپ،ئۇنى پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن، يەكدىللىق بىلەن خەلق ئۈچۈن خىزمەت قىلىشنى تەشەببۇس قىلىدىغان سوتسىيالىزم ئىشلىرى ئۈچۈن ئىشلەتسە بولۇۋېرىدۇ.

ئەلۋەتتە، مەسىلىنى مۇشۇنداق ئۇچۇق كوكۈللۈك بىلەن شەرھىيلەشكە شىجائەت كېرەك. جۇڭگودا، مۇشۇنداق نازۇك مەسىلىلەرنىمۇ شىجائەت بىلەن باشلىقلار ئالدىدا تەپسىلى، ئەترابلىق ۋە توغرا شەرھىيلەپ، ياخشى ئۈنۈم قازىنىپ كېلىۋاتقانلارمۇ بار.مەسىلەن،بۇددىست زاڭ مىللىتى خەلقى. ئۇلارنىڭ رەھبەرلىرى دىنىي ئېتىقات مەسىلىسى بىلەن ئۈنىڭدىن كېلىپ چىققان تۇرمۇش ئادىتى مەسىلىسىنى سەممىيلىك بىلەن ئوتتۇرىغا قويۇپ، ژۇڭۇزىغاياخشى چۈشەندۈرەلىگەچ، ھوكۇمەتتە ئۇلارنىڭ لاسا شەھرىدىكى كاتتا بۇددا دىنىي پائالىيەت ئوردىسى، مەشھۇر بودالار سارىيىنى نەچچە مىڭ كىلوگرامملاپ ئالتۇن خەشلەپ رېمونت قىلدۇرۇپ بەردى. مانا بۇ. تەنبىھ ئېلىشقا تېگىشلىك رىياللىق!

ئىككىنچى، يەرگە قاراپ ھوكۇمەتكە، ئاسمانغا بېقىپ خۇدايىمغا ھەممىنى دوگگەپلا ژۈرىدىغان مەسئۇلىيەتسىزلىك.

مەھكۇم مجەزلىك ئەبگا ئۇيغۇرنى شۇ دەرىجىگە چۈشۈرۈپ قويغانكى، ئۇلار ئىجتىمائىي ھاياتتا ھېچ قانداق بىر مەسئۇلىيەتكە ئېگىدارچىلىق قىلالمايدۇ ۋە قىلالمايدۇ. ئۇلارنىڭ لۇغىتىدە «ھوكۇمەت» دەيدىغان بىر سوز بار. ئۇلار دەۋاتقان بۇ «ھوكۇمەت» ئىلاھمۇ ياكى بىرەر ئادەممۇ ئۇلارنىڭ ئۆزلىرىمۇ بىلمەيدۇ. ئۇلار ئاسماندا ئۇچۇۋاتقان سامولىيوتنى كورسە، ھاۋۇپقىپ تۇرۇپ، ماۋۇ ھوكۇمەتنىڭ يامانلىغىنى قاراڭ، نەچچە ئون تونىنا تومۇرنى ئاسماندا ئۇشتەك ئۇچۇرۇپ ژۈرگىنىنى دېمەمدىغان»دەيدۇ. ئەگەر بىراۋ: «پاسكىنا سۇ ۋە ژۇندىلارنى شەھەرنىڭ كوچىسىغا ۋە ئېرىقلىرىغا توكۇپ قويۇش زامانىدىن قالدى. شۇڭا، دەرھال تۈزۈتۇش قىلىپ، ئەۋرەز قۇرۇلۇشىنى بىنا قىلىش دەۋرىنىڭ تەلىۋى بولۇپ قالدى» دېسە، ئۇلار: «ھەي، سەن ئىبمە غەم قىلىسەن، شۇنچىۋالا چوڭ شەھەرنى چوكلىنىۋاتقان ھوكۇمەت بۇنى ئۆلىمىي قالامدۇ؟» دەيدۇ. ئۇلارنىڭچە، ئاسماندىكى ھاۋانىمۇ ھوكۇمەتنىڭ، زېمىندىكى سۇنىمۇ ھوكۇمەتنىڭ، بۇ شەھەرمۇ ھوكۇمەتنىڭ، ئاۋۇ يېزىمۇ ھوكۇمەتنىڭ. ئۇلارنىڭ تەسەۋۋۇرىدىكى خارابلاشتۇرۇش ياكى تۈزلەي ھوكۇمەتنىڭ ئىشى. ئۇلارنىڭ ئۆزى بولسا، بەجايىكى «ھوكۇمەت»قا ماڭ ئىشلەتسە بولىدىغان سايىنىڭ ئىشى.

«ئاللاھنىڭ ئەمرىسىز قىل تەۋرىمەيدۇ» ـ بۇ جۈملە مەھكۇم مجەزلىك ئەبگا ئۇيغۇرنىڭ مەسئۇلىيەتتىن دوگگەش شۇئارى. ئۇلار مەكتەپكە كىرىپ ئوقۇماي، ھاياتنى راھەت، نەھمىيەتلىك ۋە گۈزەل ئۆتكۈزۈشكە كۈرەش قىلماي [illegible]

نەرسىنىڭ..

ئىنسان ئەمەلىياتتا، ئۆزى قاتناشقان ئاشۇ ئىنسانلار توپى ئۇمۇمىي گەۋدىسىنىڭ بىر ھۇجەيرىسى ھېساپلىنىدۇ. ھالبۇكى ئىنسان بەدىنىدىكى ھەر قايسى ھۇجەيرىلەرنىڭ ئۆز ئالدىغا خاس خىزمىتى ۋە ئېنىق ھالدىكى مەسئۇلىيىتى بولغىنىدەك، مۇئەييەن قەۋمگە خاس ھەر بىر ئادەمنىڭمۇ شۇ قەۋم ئالدىدا مەڭگۈ باش تارتىپ بولماس خىزمەت مەسئۇلىيىتى بولىدۇ. بۇ مەسئۇلىيەت ئۇچۇق قىلىپ ئېيتقاندا، ئۆزى تەئەللۇق ئاشۇ قەۋمنىڭ بۈگۈنى، ئەتىسى ۋە ئۇنىڭ ئۇزاق كەلگۈسى ئۈچۈن ئاكتىپ ئەمگەك قىلىش ئۇمۇمغا تالىق ھەممە ماددىي ۋە مەنىۋى كۈرەشلەرگە تولۇق قاتنىشىشتىن ئىبارەت. روشەنكى، قايسى قەۋم ئەزالىرىدا مۇشۇ خىل ئاڭ ئۇمۇملىشىپ، ئۇلارنىڭ ئۆز ئەمەلىيتىگە ئايلاندۇرۇلىدىكەن، شۇ قەۋمنىڭ ماددىي تۇرمۇش سەۋىيەسى ئۇستۈن، مەدەنىي مەئىشەت دەرىجىسى يۇكسەك بولىدۇ. ئەكسىچە بولسا،ئۇلارنىڭ زامانىۋى ماددىي پاراغەتتىن ۋە دۇنياۋى مەدەنىي ھالاۋەتتىن نېسىۋىسىمۇ بولمايدۇ. شۇنداق ئىكەن، ئۆزى باشقا قەۋمدىكى خەلققە ئوخشاش ئورتاق مەنپىيەت ئەقىدىسى ئاساسىدا، بىر ياقىدىن باش، بىر يەڭدىن قول چىقىرىپ ئىشلىمەي، تەر توكمەي، ئىزدىنىپ ئىجات قىلماي، ئەكسىچە، ئۆزىنى ئاللاقا بېۋاستە قارايدىغان ئايرىم بىرلىك پەدەزلەپ، «سەۋر»نىڭ سايىسىدا سۇنايلىنىپ يېتىپ، نەتىجىدە، ھال كۈنى باشقىلارنىڭكىدىن ئاسمان ـ زېمىن پەرقلىق دەرىجىدە ئۇسال بولۇپ قالسا، بۇنى ئۆزىنىڭ ئىش ـ ئەمگەكتىكى ھورۇنلۇغى ۋە ئۆز بۇرچىغا بولغان مەسئۇلىيەتسىزلىگىدىن كورمەي، «ئاللاھ بىزگە بەرمىدى» دېيىش ئەمەلىياتتا، خۇدايىمغا قىلىنغان ئاشكارا توھمەت بولىدۇ، ئەلۋەتتە. چۈنكى، ئاللاھتائاللا قۇرئان كەرىمدە ناھايىتىمۇ ئۇچۇق ۋە تولىمۇ كەسكىن قىلىپ: «ھەر قانداق بىر قەۋم ئۆزىنىڭ ئەھۋالىنى ئۆزگەرتمىگىچە، ئاللاھ ئۇلارنىڭ ئەھۋالىنى ئۆزگەرتمەيدۇ»(ئىننەللاھە لا: يۇغەييىرۇ مە: بىقەۋمىن ھەتتا يۇغەييىرۇ: مە: بىنەنفۇسىھىم) دېگەن. (قاراڭ: «قۇرئان كەرىم» (ئۇيغۇرچە تەرجىمىسى) 251 ـ بەت، تۇۋەندىن 10 ـ قۇر.)

دېمەك، ئاداققى جەھەتتىن ئېلىپ ئېيتقاندا، ھەر قانداق بىر ئادەمنىڭ رىيال ئۇسال ئەھۋالىنى باشقا بىر ئادەم كېلىپ ھېچبىر سەۋەپسىز ئۆزگەرتىپ قويمايدۇ. خۇددى شۇنىڭغا ئوخشاشلا ھەر قانداق بىر مىللەتنىڭ ناچار ھالىتىنىمۇ باشقا بىر مىللەت بىكاردىن بىكارغا، ھېچبىر بەدەلسىز ۋە تولەمسىز ياخشىلاپ قويمايدۇ. ھالبۇكى، مەھكۇم مجەز ئەبگا ئۇيغۇرنىڭ ئۆز ھالىنى ئۆزگەرتىش ۋە ياخشىلاشتىكى مەسئۇلىيەتنى بىردەم ئۇنىڭغا، يەنە بىردەم بۇنىڭغا دوگگەپ ژۈرۈشى چىندىن لەنەتكە لايىق. زامان ئەخلەتخانىسىغا مۇناسىپ بۇ خىل ئۇقساندىن ئىبرەت ئالغاي باشقا خالايىق.

ئۈچىنچى، ئاسمان ژىقىلىپ چۈشسە، تېگىدە يېتىپ تۇرۇپ مانتا يەيمەن دەيدىغان بىپەرۋالىق.

پەقەت غوجايىنلىق ئېگى ۋە غوجىدارلىق تۇيغۇسى بار ئادەملا ئۆزىگىمۇ،ئائىلىسىگىمۇ، يۇرتىغىمۇ، ۋەتىنىگىمۇ ئوخشاشلا كوكۈل بولىدۇ. ۋەتىنىنىڭ، ئۆز يۇرتىنىڭ ئەڭ ئۇششاق بىر ئىشىغىمۇ «بۇ ئىش مېنىڭ بىلەنمۇ مۇناسىۋەتلىك» دەپ قارايدۇ. ئۆز خەلقىنىڭ ئىقبالىغا تالىق ھەر قانداق بىر ھەرىكەتكە«بۇ مېنىڭمۇ ئۆز ئىشىم» دەپ پائال قاتنىشىدۇ. مىڭ ئەپسۇس، مەھكۇم مجەزلىك بىلەن مەزلۇم تەبەتلىك ئەبگا ئۇيغۇرنىڭ ۋۇجۇدىنى قاچان چۇلغۇۋالدى، شۇندىن بۇيانەت، ئۇنىڭ قەلبىدىكى ئۆزىنىڭ زېمىنى، ئۆزىنىڭ يۇرتى ۋە ئۆزىنىڭ شەھرىگە بولغان غوجايىنلىق تۇيغۇسى قۇرۇپ ئۇلگەن. ئۇنىڭ كوڭلىدىكى ئاتا ـ بوۋىسىدىن تارتىپ ياشاپ كەلگەن يەرنىڭ ئاساسىي تۇرمۇش مۇھىتىنى ئاسراش، راۋاجلاندۇرۇش ۋە ئۇنى قوغداش ئېگى بەرىباتلىق قەبرىسىگە چوڭقۇر كومۇلگەن. خۇدا بىلىدۇ، شۇندىن كېيىن، ئۇ شۇ دەرىجىدە بىپەرۋا بولۇپ قالغانكى، قاراسۇ يېزىسىدەك پۈتۈن ـ پۈتۈن يېزا ـ كەنتنى«بۇ يەرگە شۇنچىۋالا كوپ ئۇيغۇر تۈپلىشىپ قالسا بولمايدۇ»دەپ، توپا ئىشتىرىش ماشىنىسى بىلەن ئىشتىرىپ ـ ئىشتىرىپ تۈزلەپ، يەر بىلەن يەكسەن قىلىۋەتسىمۇ پەرۋايى پەلەك دوك كورۇكنى چوكۇپ تاشلاپ، بۇ يەردىكى كوزىگە جۇكگولۇق ئەك كورۇنمەيدىغان بازارچىلارنى ئېزىتىۋەتسىمۇ، ئۇ يەنىلا ھىلىقىدەك ژۇرىۋېرىدۇ.

دەرىخا، بۇلار قانداق ئادەمدۇ، يا مېڭىسىدە تارىخ ئۇقۇمى يوق: بىز كىم ئىدۇق، ئەمدى كىم بولۇپ قالدۇق، ـ دەپ ئۇزىدىن ئۇزى سوراپمۇ قويمايدۇ؛ يا كوڭلىدە غايە پىلان ـ پۇتۇمى يوق: بىزغۇ مۇشۇنداق يېرىم ـ يارتا ياشاپ ئوتۇپ كېتەرمىز، ئاندىن كېيىن، بىزنىڭ بالىلىرىمىزچۇ. ئويلاپمۇ قويمايدۇ ـ ھە؟!

تورتىنچى، قورقاقلىق ۋە ژۇرەكسىزلىك.

قول دېگەندە ژۇرەك، شىجائەت ۋە جاسارەت بولمايدۇ. چۈنكى، ئۇ ماددىي تۇرمۇشتا پەقەت ۋە پەقەت غوجايىننىڭ قولىغا قاراقلىق. مەنىۋى تۇرمۇشتا بولسا، غوجايىننىڭ ئېغىزىنى ماراغلىق. ئۇ غوجايىنى ئېمىنى يە دېسە، شۇنى يەيدۇ. ئۇ غوجايىنى ئېمىنى دە دېسە، شۇنى دەيدۇ. مەھكۇم مجەز ۋە مەزلۇم تەبەت ئۇيغۇر دەل مۇشۇ ھالغا قېلىغلىق.

ھازىرقى دۇنيادا، دېموكراتىيە ئەڭ تۇۋەن پەللىدە ئىجرا بولۇۋاتقان ئەللەردىمۇ، ھەر قانداق پۇخرا مۇشتىنى ئىشقا سالماي، ھۇشىنى ئىشقا سالسا. يەنى ھە دېگەندىلا كوكۈرۈپ، مۇشت كوتىرىپ چىقماي، ئەقىل ـ ھۇشىنى ئىشقا سېلىپ، قانۇن بەلگۈلىگەن ھوقۇق ماددىلىرى بويىچە، ئوز پىكىر ـ تەلەپلىرىنى فاكتلىق،ئاساسلىق قىلىپ،قەلەم بىلەن يازسا، خۇدا بەرگەن ئېغىز بىلەن سوزلىسە ـ ئېيتسا، ھېچكىم ئۇنى ئەكرىپلا ئېتىپ تاشلىمايدۇ. بىراق،زامان تەرەققىي قىلغىنى، دۇنيانىڭ مەدەنىيەت ۋە دېموكراتىيە سەۋىيەسى يۇكسەلگىنى بىلەن، ئەبگا ئۇيغۇرنىڭ ئىدىيەسى، دۇنيا قارىشى تېخىچىلا ئاشۇ 40 ـ ژىللارنىڭ باشلىرىدىكى شېڭ شەي زامانىنىڭ ئاخىرقى چاغلىرىدا توختاپ قېلىغلىق. شۇڭا، ئۇلار بىر ئىنسان بولۇش سۈپىتى بىلەن ئوز كوڭلىدە ئويلىغان ئوي ـ پىكرىنى ئىپادىلەپ سوز قىلىشتىنمۇ ئولگىدەك قورقىدۇ.ئەڭ ئاكەس يېرى،خەلقىنىڭ جانجان مەنپىيتىگە تالىق مەسىلە مۇزاكىرىگە قويۇلغان مەجلىسلەردە،ژۇرەكسىزلىگىدىن خەلقىنىڭ ئاھ ـ زارىنى، ئارزۇ ـ ئارمانىنى بىلدۇرۇپ ئىككى ئېغىز گەپمۇ قىلالمايدۇ. مەسىلە. قاراردىن ئوتۇپ. ئەمەلىيلەشتۇرۇش باسقۇچىغا كەلگەندە بولسا، مەزلۇملارچە بىر بۇلۇڭدا «كۇس ـ كۇس». ئۇ بۇرجەكتە «كوت ـ كوت» قىلىپ، غىڭشىپ ھارمايدۇ.

بەشىنچى، ئوز ئارا بىر ـ بىرىگە ئىشەنمەسلىك

ئەبگا ئۇيغۇر بىر ـ بىرىگە مۇتلەق ئىشەنمەيدۇ. شۇنىڭ ئۇچۈن، كوز قاراش، مەيدان، ئارزۇ ـ ئارمان ۋە تۇرمۇش ئىشان جەھەتلەردە ئوپ ـ ئوخشاش بولغانلىرىمۇ بىر تەشكىلگە ئۇيۇشالمايدۇ. بىرسى قويۇپ، ئالدىن مەيداندا تۇرۇپ ھەققەت ئۇچۇن سوزلىسە. باشقىلىرى دەرھال كېلىپ، ئۇنىڭغا ھەمدەم ۋە دەرقەمتە بولۇپ تۇرۇشالمايدۇ. بىر كوچىدا، بىر بىنادا ياشاپ، بىر ئىدارىدا ئىشلەپ ژۇرۇشۇپ، ئۇچراشقاندا قولىنى كوكسىگە قويۇپ تۇرۇپ «ئەسسالام»نى چىرايلىق دېيىشكەن بىلەن، ئۇ بۇنىڭدىن گۇمانلىنىدۇكى: «بۇ مېنى ھامان غوجايىنغا سېتىۋېتىدۇ»؛ بۇ ئۇنىڭدىن شەكلىنىدۇكى: «ئۇ ھامان بىر كۈنى مېنى ئۇزىدىن ژىراقلاشتۇرىدۇ». مۇشۇنداق ئوز ئارا ئىشەنچ يوق، تەھقىقكى، ئۇيۇشقان بىرلىك يوق. نەتىجىدە. بىرلىك بولمىغان چېچىلاڭغۇلۇق دەستىدىن. خەلقىنىڭ ئىنانى ھوقۇق قانۇنلىرىغا ئۇيغۇن ئەڭ ئەقەللىي ئارزۇ ـ تىلەكلىرىمۇ مۇرات پەللىسىگە يېتەلمەي، مۇقامىنىڭ مۇڭ زارىنى بېيىتىپ. تەكلىماكان قۇم بارخانلىرىغا كومۇلۇپ قېلىۋېرىدۇ. ناھايىتى ئېنىقكى، بىر ـ بىرىگە ئىشەنمەسلىك ئۇيغۇرنىڭ ئەسلى تۇغما خاراكتېرى ئەمەس،بەلكى ئۇ ئايىنىپ مەھكۇم مجەز ۋە مەزلۇم تەبەت بولۇپ قالغاندىن كېيىن ئايرىدە بولغان ئىجىس ئىللەت!

مەھكۇم مجەزلىك ۋە مەزلۇم تەبەتلىك ئىللىتىنىڭ ئەڭ ئەجەللىك زېيىنى شۇكى، ئۇ ئىنساننىڭ مەدەنىي ھاياتتا ئوز ـ ئوزىگە غوجا بولۇش، تۇرمۇشتا ئەمگەك بىلەن، تەشەببۇسكارلىق بىلەن تىك تۇرۇپ ياشاش روھىنى يوقىتىۋېتىدۇ. نورمال ئىنساندا بولۇشقا تېگىشلىك ئەقەللىي بارلاۋدىلىك تۇيغۇسىنىمۇ قويماي قۇرۇتۇۋېتىدۇ. ئاخىرىدا، ئۇ ئادەمنى ئۇزىنىڭ ۋەتىنىدىمۇ خەقنىڭ كوزىگە سەت كورۇنىدىغان جەمىيەت داشقىلىغا، ماددىي تۇرمۇشتا ئەمەلىياتتىكى گاداي، مەنىۋى تۇرمۇشتا سېپى ئۇزىدىن مالاي بولغان قاخشالنىڭ قاخشىلىغا ئايلاندۇرۇپ قويىدۇ.

تارىخىي ساۋاقلىق بىلىڭ شۇكى، جەسۇر مىللىي خاراكتېر بولسا. ھەر قانداق قەۋمنىڭ ئىسمى جىسمىغا لايىق بىر مىللەت بولۇپ تۇرالشىنى كاپالەتكە ئىگە قىلىدىغان ئەڭ مۇھىم مەنىۋى دەسمى. بۇ دەسمىدىن ئايرىلىپ قالغان مىللەت ئەمەلىياتتا، زامانىۋى مىللەت بولۇش سالاھىيتىنى يوقاتقان مىللەت، يوقىلىش يولىدا بارغانسېرى ئۇزاپ كېتىۋاتقان مىللەت سانىلىدۇ. ھالبۇكى، ئەگەر ئۇيغۇر ئۇزىنىڭ 21 ـ ئەسىردە دۇنيادىكى مىللەتلەر دەپتىرىدىن چۈشۈپ قالىدىغان مىللەت بولۇپ قېلىشىنى خالىمايدىكەن، بۇ ھالدا، ئۇزىنىڭ خاراكتېر جەھەتتىكى ئاينىشىغا، مىجەز جەھەتتىكى بۇزۇلۇشىغا جىددى قارشى ۋە ئۇنى جەزمەن ۋاقتىدا ئوڭشۇۋېلىشى لازىم.

مېنىڭچە،ئۇيغۇر ئۇزىدىكى ھەر قانداق ئىللەتنى،شۇ جۇملىدىن، مەھكۇم مجەزلىك ۋە مەزلۇم تەبەتلىك ئىللىتىنىمۇ تۇزىتىشكە ئەڭ قىسقا ۋاقىت ئىچىدە ئۇزىنى ئوڭشۇۋېلىشقا قادىر مىللەت. چۈنكى، ئۇنىڭ ئۇمۇمىي گەۋدىسى ئىللەتلەر زەخمىتىدىن تېخى پۈتۈنلەي چىرىپ، روھىي تۇۋرۇگى ئۇقسانلار دەردىدىن تېخى پۈتۈنلەي يېمىرىلىپ كاردىن چىققىنى يوق. ئۇيغۇردا تېخى يۇكسەك غايەلىك، قەتئىي ئىرادىلىك، پىداكار نىيەتلىك ئوغلانلار بار. ئۇلار لاپ ئۇرمايدۇ، پەقەت ئەمەلىي پائالىيەتلىرى ئارقىلىق، خەلقى ئالەمگە شۇنداق بىر ھەقىقەتنى دانە ـ دانە قىلىپ جاكالايدۇ:

بىزمۇ ئادەم! بىزمۇ خۇددى باشقىلارغا ئوخشاشلا تېنىدە ھالال گوشى، مېڭىسىدە نورمال ھۇشى، ۋۇجۇدىدا ساپ ۋە ئىسسىق قېنى، پۇت ـ قولىدا بىجىرىم ۋە يېتىك جېنى بار ئادەم! ھالبۇكى، باشقىلار قىلالىغاننى بىزمۇ جەزمەن قىلالايمىز، بەلكى باشقىلاردىن ياخشىراق ئەپلەشتۇرۇپ قىلالايمىز!

ئەندى، سەنچۇ، بولغىنىڭ مۇشۇمۇ ياكى ئومرۇڭدە بىر قېتىم بولسىمۇ، غوجايىن بولۇپ ياشاشنى خالامسەن، ئويلان ئۇيغۇرۇم!..

دوكتور ماھىر مولىلاق،
ئۇيغۇرشۇناس ئالىم، قاھىرە.
(داۋامى بار).

ئۇيغۇرلاردا ئانا تەربىيەسى ۋە ئانىلارنىڭ ساپاسى

ئەختەم ئۆمەر

ئاللاھ ئىنسانلاردىن ئاللاپ، بىزگە پەيغەمبەر، پادىشاھ، ئەۋلىيا، ھوكۇما، مۇنەججىم، پەيلاسوق، سەركەردە، ئۇستاز ھەم داھى قىلدى. بۇلارنىڭ ھەممىسىنى ئانىلار تۇغقان. مەيلى قانداق ئىرق، قايسى دىن، قىتئە، قەبىلە، مىللەتتىن بولسۇن، قايسۇ ئىنساننىڭ سۈپىتى - ساپاسى ژۇقۇرى بولسا، ئەشۇ بۈيۈك ئىنسانلىق مەرتىۋىسىگە كۆتۈرۈلىپ، يېتىشتى. ھەر قايسى مىللەتلەردىن بۇنداق ئادەملەر يېتىشىپ چىقتى. بۇ يەردە مەن ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى تىلغا ئېلىپ ساناپ بولالمايمەن. قىسقىسى بىلمەيمەن. بىلىدىغىنىم ناھايىتى ئاددى ھەم ئاز بولۇپ، ئۇ بولسىمۇ بىز، بىزدىن پادىشاھ، ئەۋلىيا، ئالىم، داھى ئەڭ ئاز چىقتى. قانچە يۈز ژىللار بولدىكىن، بىزدە بۇنداق ئىنسانلار تۇغۇلمىدى، ئۇيغۇر ئانىلار بىزلەرنى، بىزدەكلەرنى مىللىونلاپ تۇغدى. دېخان، مەدىكار، كاسىپ، ھاراقكەش، بەڭگى، بېكارچى، لاپچى، ژىتىمچى، غېۋەتخور، قەلەندەر، ھارۋىكەش، ئۇسسۇلچى، ناخشىچى، قىمارۋاز، غالچا، خومسا، چېقىمچى، ساتقۇن، مۇساپىر، ھامال، ئىلگىرى باسماس تىجارەتچى، ياللانما ئەتكەسچى، ئوغرى، رەمبال دېگەندەكلەر ئەڭ كۆپ، ئەڭ مول ھوسۇللۇق تۇغۇلدۇق. ۋەتەننى بىر ئۆي دېسەك، بۇ ئۆي بۇنداقلار بىلەن قاپلاندى.

ئۇيغۇر ئانىلىرى ئەسكەر، قوماندان، ئالىم، دانىشمەن، داھى، پەيلاسوق دېگەنلەرنى بېخىللىق بىلەن ناھايىتى ئاز تۇغدى. پەيغەمبەر، ئەۋلىيا تۇغمىدى. پادىشاھ تۇغمىدىغان ئانا تۇغۇلمىغىلى قانچە يۈز ژىللار بولدىكىن، بۇنى ھېساپلاش تەس. بۇ يەردە ئۇرۇق ياخشى بولۇپ، يەر ناچار بولسىمۇ، بىز بولۇپ تۇغۇلدۇق. يەر ياخشى بولۇپ، ئۇرۇق پۇچەك بولسىمۇ يەنە شۇ بىز بولۇپ تۇغۇلدۇق. يېقىنقى يۈز ژىلدىن بۇيان يەرمۇ ناچار، ئۇرۇقمۇ پۇچەك بولغاچقا بىزگە ئوخشاش سۈپەتسىز ئادەملەر تۇغۇلۇپ، خارۇ - زارلىق ئىچىدە ئەخلەتتەك دەسسىلىپ ژۈرۈيتىمىز.

دادىمىز ھاراقكەشلىك، بەڭگىلىك بىلەن، ئانىمىز غېۋەت ھەم ئۆزىنى ياساش بىلەن بىزلەرنى تېرىپ ئۆستۈرۈۋېدى، بىز خۇددى شۇلارغا ئوخشاش بولۇپ يېتىلدۇق... مانا بۇ يېقىنقى بىر قانچە يۈز ژىللىق ئۇيغۇر جەمىيىتىنىڭ تەكرارلىنىپ تۇرۇشى. بىز ئېشەك مىنسەكمۇ، ئائېروپىلاندا ئۇچساقمۇ سۈپىتىمىزدە ئۆزگىرىش بولمىدى. كىيىم ئۆزگەرگەن، كىيىمنىڭ ئىچىدىكى ئادەم ئۆزگەرمىدى. تەكلىماكاندا ياشىساقمۇ، ئامېرىكىدا ياشىساقمۇ، بەيتۇل ھەرەمدە ياشىساقمۇ، قاۋاقخانىدا ياشىساقمۇ يەنىلا ھېلىقى ئۇيغۇرنىڭ دەل ئۆزى بىز. يەنىلا ئوخشاش بايا سانىغان كەسىپ بىلەن. تەغدىر بىلەن ياشىدۇق. بىز ياخشى يەرنى قوغلاشتۇق، ئامما تاپالمىدۇق. شۇنچە ياخشى يەرلەردىمۇ ياخشى بولالمىدۇق. چۈنكى بىز ئۆزىمىز ياخشى بولالمىدۇق. ئۆزىمىزنى ياخشى قىلىپ تۇغالىساق، قۇرالىساق دېگەننى ئويلىمىدۇق. ئۆزىمىزنى ياخشى قۇرالىساق، دۇنيانىڭ ياخشى يېرىدە ياشىساق تېخىمۇ ياخشى بولىمىز. ئەڭ ناچار يېرىدە ياشىساقمۇ شۇ ياشىغان يەرنى ياخشى قىلىپ ئۆزگەرتەلەيمىز، قۇرالايمىز، ياخشىلالايمىز. كۆز ئالدىمىزدىكى بىز دەسسەپ تۇرۇۋاتقان يەر قانداق يەر؟ ياخشى يەر، ئامما ئۆزىمىز ياخشى بولمىغان ئادەملەر بولغاچقا، ياخشى ياشالمايۋاتىمىز. ياخشى بولغانلار ناچار يەرلەرنىمۇ ياخشىغا ئايلاندۇرۇپ، ياخشى ياشاۋاتىدۇ. بەزىلەر ئۇچۇن ئازاپ - ئوقۇبەتلىك بولۇۋاتقان تۇپراقتا يەنە بەزىلەر ئۇچۇن جەننەت ھوزۇرىنى سۈرۈپ ياشاۋاتىدۇ. ئۇيغۇر

بولۇپ تۇغۇلغانلار دۇنيادىكى ئەڭ گۈزەل شەھەرلەردە، ئەڭ باي ھەم مەدەنىيەتلىك دۆلەتلەردە ياشىسىمۇ، ئۇلار ئۇيغۇر بىر يەرگە كەلسىلا ئارىسى ياخشى بولماي، بىرلەشەلمەي، تەكلىماكاننىڭ قۇملىرىدا ياشىغانلاردىن پەرقى يوق ياشاۋاتىدۇ؟

مانا بۇ بىزنىڭ تۇغۇلۇش ئۇقتىسى بىلەن ئۇلۇپ كېرىپ كېتىدىغان ئۇقتىلىرىمىز. بۇ بىزنىڭ تۇغۇلۇش مەنبەسىدىن باشلانغان خاتالىقىمىز. بىزنىڭ بۇ يەردە تەكىتلىمەكچى بولغىنىمىز بىزنى تۇغقان ئانىلار مەسىلىسى. ئەسلى بىزنى تۇغقان، تۇغىدىغان ئانىلارنىڭ سۈپەت، ساپاسى مەسىلىسى. بىز ئۇرۇق قىلىپ پاتقۇرۇلىدىغان يەر مەسىلىسى. بىز ئۇرۇق بولۇپ، يەر ياخشى بولسا، ئەرلەر كۈچلۈك بىلەن ناچار سۈپەتلىك قىلىپ يېتىشتۈرەلمەيدۇ. ئۇرۇق قانچە مول، سۈپەتلىك بولسىمۇ يەر ناچار بولسا بۇ يەردە ئۆسكەن زىرائەتمۇ شۇ يەرنىڭ قىممىتىدىنلا سۈپەتلىنىپ، ھوسۇلسىزلىنىپ تۈگىشىدۇ.

بۈگۈنكى ئۇيغۇر جەمىيىتىنىڭ سۈپەت - ساپاسىزلىقى دەل ئانىلارنىڭ سۈپەت - ساپاسىزلىق پاجەسى. ئانىلارنىڭ سۈپەت - ساپاسىزلىقى ئانىلارنىڭ ئۇلارغا ياخشى ھوكۇمران، ياخشى ئۇۋرۇك، ياخشى تەربىيەچى، ياخشى قوغدۇغۇچى، ياخشى ئاسرىغۇچى بولالمىغانلىقىدا. دۇنيادىكى ئۇرغۇن مەشھۇر ئىنسانلارنىڭ ئاتىسىنىڭ تايىنى يوق. ئامما ئۇلارنىڭ ئانىسى ئەجايىپ سۈپەت ۋە قۇدرەتكە ئىگە. ئانا - ئاللاھ تەرىپىدىن ئىنسانلارغا يېتەكچى قىلىپ تاللانغان. ئەندى بىز ئۇيغۇرلارنىڭ ئانا تەربىيەسى بىلەن يەھۇدىيلارنىڭ ئانا تەربىيەسىنى سېلىشتۇرۇپ كورەيلى: يەھۇدىيلاردا بالا تۇغۇلغاندىن باشلاپ، بارلىق تاپقان - تەرگىنى بالا تەربىيەسىگە سەرىپ قىلىنىدۇ. ئۇلارنىڭ ئەڭ كوپ پۇل سەرىپ قىلىپ، تەربىيەلەيدىغىنى، ئەتراپلىق بىلىمگە ئىگە قىلىدىغىنى قىز پەرزەنتلەر. يەھۇدىيلار ئوغۇللىرىغا قارىغاندا، قىزلىرىنى قاتتىق تەربىيەلەيدۇ. ئۇلار قىزلىرىنى چوقۇم ئالىي مەكتەپكىچە، شارائىتى بارلار دوكتورلۇققىچە ئوقۇتىدۇ. ئوغۇللىرىغا ئاساسەن ھەربىي بىلىم، سودا، ھۈنەر ۋە سانائەت بىلىملىرىنى ئېگىلەشكە ئۈندەيدۇ. «سىلەر نېمە ئۈچۈن ئوغۇللىرىڭلارنى ئوقۇتۇشقا قارىغاندا، قىزلىرىڭلارنى ئوقۇتۇشنى شۇنچە مۇھىم ئورۇنغا قويىسىلەر؟» دېگەن سوئالغا جاھاننىڭ ھەر قانداق بۇلۇڭ - پۇشقىغىدىكى يەھۇدىي مۇنداق دەپ، جاۋاپ بېرىدۇ:

«قىز بالا بىر مىللەتنى تۇغۇپ، ئوستۇرۇپ، تەربىيەلەيدىغان ئانا. ئوغۇل بالا بولسا ئاللاھ تەرىپىدىن تاللادىمى قىلىپ يارىتىلغان. ئوغۇل بالا ئائىلە ئىشلىرىدا قىز بالىنىڭ رولىنى ئوينىمايدۇ. مىللەتنى تۇغۇپ، ئائىلىنى تۇغرا تەربىيەلەيدىغان ئانا ساۋاتسىز، تەربىيەسىز، ئاڭسىز بولسا، بۇ ئائىلىدىن ھەر قانداق قىلىپمۇ ياخشى، ئىختىدارلىق، سۈپەتلىك ئادەم چىقمايدۇ. شۇڭا بىز پۈتۈن ۋۇجۇدىمىز بىلەن مىللەتنى تۇغىدىغان قىزلارنى ئاخىرغىچە ئوقۇتۇش ئارقىلىق ئەقىللىق ئانىلارنى يېتىشتۈرۈپ چىقىمىز. ئالىي تەربىيە كۆرگەن، بىلىم دەرىجىسى ئۈستۈن، ساپاسى يۇقىرى ئانىلارغا ئېرىشمىگىچە مىللەت سۈپەتلىك تۇغۇلالمايدۇ. سۈپەتلىك تەربىيەلىنىپ، يېتىلىپ چىقالمايدۇ. بىر مىللەتنىڭ سۈپىتى شۇنچىلىك بولىدۇ. سۈپەتسىز ئانىلاردىن تۇغۇلغان مىللەتلەر ھەرگىزمۇ سۈپەتلىك بولالمايدۇ». مانا بۇ يەھۇدىيلارنىڭ ئەخلاق، غۇرۇر-ۋىجدان قانۇنى. ئۇلار قىزلىرىنى ئالىي مەلۇماتلىق ئىككى قانۇن مەڭگۈلۈك بولۇپ، داۋاملىشىپ كەلگەن:

«بىرىنچىسى: قىزلىرىنى سىياسەت، تارىخ، جۇغراپىيە، دىن، ماتېماتىكا، خىمىيە، فىزىكا، ئەقلانى، ئاياللار ئەخلاقى، دۇنيا بىلىملىرى، دۇنيادىكى ئەڭ يېڭى بىلىملەر بىلەن تولۇق تەربىيەلەش. ئىككىنچىسى: بالىسى چوقۇم ئىككى ياشقا كىرگىچە، تولۇق ئېمىتىش. يەھۇدىيلاردا بالىسنى ئىككى ياشقىچە تولۇق ئېمىتمىگەن ئانا لەنەت - نەپرەتكە ئۇچرايدۇ. جەمىيەت تەرىپىدىن، دىنىي قانۇن تەرىپىدىن ئەخلاقسىز ئايال دەپ قارىلىپ، جازالىنىدۇ. ئەندى ئەشۇ يەھۇدىي ئانىلاردىن تۇغۇلغان يەھۇدىيلارغا قاراپ باقايلى. ئۇلار بىر قانچە يۈز ژىللاپ دۇنيانىڭ ھەممە يېرىدە ۋەتەنسىز سەرسان - سەرگەردان بولۇپ ژۈردى. ئامما بارغانلا يەرنىڭ ئىختىسات، سانائەت، بازار، سىياسىي، ئىلىم - پەن، كەشپىيات ھوقۇقىنى شۇ خەققە ياللانغان مەدىكار بولۇپ تۇرۇپمۇ قولىغا ئېلىۋالدى، ئىگىلىۋالدى. ھازىرمۇ ئىلىم - پەن شۇلارنىڭ قولىدا، دۇنيا ئىختىسادى شۇلارنىڭ قولىدا، بازار شۇلارنىڭ قولىدا، سانائەت، كەشپىيات، مۇزىكا، سىياسەت شۇلارنىڭ قولىدا.

دۇنيادىكى كەشپىياتلارنىڭ مۇتلەق كوپى يەھۇدىي ئالىملىرى تەرىپىدىن ئىختىدار قىلىندى، سانائەتنى يەھۇدىيلار شەكىللەندۈردى، دۇنياۋىي ئۆزگىرىشلەرنى يەھۇدىيلار پەيدا قىلدى. بەش يۈز مىللىونغا يېقىن ئەرەپلەرنى بىر قانچە مىللىون يەھۇدىيلار بوزەك قىلىۋاتىدۇ. مانا بۇ بىرى مىڭغا تەڭ كېلىدىغان ئادەم دېگەننىڭ ئۆزى بولماي نېمە؟ مانا بۇ ھېلىقى ئالىي مەلۇماتلىق قىلىپ تەربىيەلەنگەن يەھۇدىي ئانىلاردىن تۇغۇلغان بالىلار، ئالىي سۈپەت ئانا، ئالىي نەسەپلىك ئىنسانلارنى تۇغدى. ئاللاھ ئالىي نەسەپلىك ئىنسانلار ئارىسىدىن پەيغەمبەر، ئالىم، ئەۋلىيا، دانىشمەنلەرنى تاللىدى. شۇڭلاشقا، يەھۇدىيلاردىن پەيغەمبەرلەر، ئالىملار ئەڭ كوپ تاللاندى ھەم يېتىشىپ چىقتى. مانا بۇ ئالىي مەلۇماتلىق يەھۇدىي ئانىلارنىڭ تۇغقان باللىرى. ئەندى بىز قىزلىرىمىزنى قانچىلىك تەربىيەلىدىغانلىقىمىزغا نەزەر سالايلى: دەل يەھۇدىيلارنىڭ ئەكسىچە بىز «قىز بالا تالانىڭ ئادىمى، ئۇنىڭغا كوپ كۈچەشنىڭ كېرىگى يوق» دەيمىز، بىز قىزلىرىمىزنى خەققە بېرىمىزمۇ؟ بىزنىڭ خەق داۋاتقىنىمىز كىم؟ دەل ئۆزىمىز. بىز تېخى ھازىرغىچە رازىلىغىمىز بىلەن قىزلىرىمىزنى خەققە بېرىپ باقمىدۇق، يەھۇدىيلاردەك بىلىم بەرمىدۇق. تېخى ئاغزىدىن ئانا سۈتىنىڭ ھىدى كەتمىگەن قىزلىرىمىزنى تاماق ئېتەلىگۈدەك، ئانىسىدەك ئۇسما قويالىغۇدەك، ياسىنالىغۇدەك، تۇماق بىلەن بىرنى ئۇرسا ژىقىلمىغۇدەك بولسىلا چالا ساۋات ھالدا ئەرگە بېرىپ قۇتۇلدۇق. بىزلەر ئەينە شۇنداق قىزلاردىن تۇغۇلغانلار. ئۇلارنىڭ ساۋادى بولمىسا، ھېچ نېمىنى بىلمىسە، تەربىيە كورمىسە بىزدەك باللىرىنى نېمىسى بىلەن تەربىيەلەيدۇ؟ ئۇزىدە يوق تەربىيەنى كىمدىن ئېلىپ بېرىدۇ. دېمەك، ساۋاتسىز ئانىلاردىن تۇغۇلغان ئۇيغۇرلارنىڭ قانچىلىك ساۋاتىمىز بولماقچى؟ سۈپىتىمىز قانچىلىك بولماقچى؟ ئانىمىز ساۋاتسىز، دادىمىز چالا ساۋات بولغاچقا، يا گوش ئەمەس، يا ماي ئەمەس، بەز بولۇپ قالمىدۇقمۇ؟!

بۈگۈنكى كۈندە بىزنى تۇغقان، باللىرىمىزنى تۇغقان ئانىلارنىڭ بىلىمى زادى قانچىلىك؟ ئۇلار زادى قانچىلىك ئىشلارنى بىلىدۇ؟ بىرىنچى، ئۇلار كوتۇلداپ، كوز يېشى بىلەن تەھدىت سېلىپ ۋە قورقىتىپ تۇرۇپ ئۆزىنىڭ تار دائىرىدىكى بىلىمى بىلەن ئۆي ئىچىدىكى بارلىق ئىشلارنى ۋە ئاتىدىن ئۆتۈپ بالىغىچە ئۆزى دېگەن ئاددىي سىزىققا كەلتۈرۈپ ئازارەت قىلىشنى بىلىدۇ. ھەر قانداق ئالىم، داھى، پالۋان ئەرلەرمۇ ئالادا ھوكۇرەپ، جاھاننى بېشىغا كىيگەن بىلەن ئۆيدە ئەشۇ ساۋاتسىز ئانىنىڭ سىزغان سىزىغى بويىچە ئىش قىلىدۇ. بۇ كالىسى ئاددىي ئانىلار ئەمەلىياتتا پۈتكۈل ئۇيغۇر جەمىيىتىنىڭ لايىھىلىگۈچىسى بولۇپ، تويى - تۆكۈن، باردى - كەلدى، چاي، ئولتىرىش - قوپۇش دېگەنلەرنىڭ ھەممىسىنى، قىسقىسى بارلىق بۇلار - بولماس، تەتۈر چۈشەك، چىرماق ئادەتلەرنى بەس - بەس بىلەن پەيدا قىلىدۇ. ئاندىن چاشقان جاننى ئالقانغا ئېلىپ، كەڭ دالادىن تېرىپ كەلگەننى پاقا كامارىدىن چىقماي، يەپ تۈگەتكەندەك، ئەرلەرنىڭ بارلىق تاپقان - تەرگىنىنى موشۇ ئىشلار ئۈچۈن سەرىپ قىلغۇزىدۇ. ئۇيغۇر ئانىلارنىڭ ئىككىنچى ئاساسىي بىلىمى تاپقان - تەرگەننىڭ ئاساسىي قىسمىغا كىيىم كىيىپ، ياسىنىپ، تارىنىش. ئۇلارنىڭ تەپەككۇرى، نەزىرى ئاساسەن مانا موشۇ ئىككى ئىشقا مەركەزلەشكەن. بىز مانا شۇلاردىن تۇغۇلۇپ تەربىيەلەنگەچكە. بىزنىڭمۇ كاللىمىز ئاددىي. شۇڭا بىزدىن مەدىكار چىقىدۇ. راست ئالىم ئاز چىقىدۇ. غالچا، ساتقۇن - مۇناپىق جىق چىقىدۇ. ئەقىللىق ئادەم ئاز چىقىدۇ. ئىشتان، پايپاققا ئامراق ئادەم سامانىدەك. كىتاپقا ئامراق ئادەم ئالتۇندەك ئاز. مانا بۇ بارلىق ئىشلارنىڭ يىلتىزى. بۇنى ئۆزگەرتىش كېرەك. بىز بارلىق كۈچىمىز بىلەن خوتۇن - قىزلىرىمىزنى ئوقۇتايلى. تۈزۈك ئوقۇتماي، تەربىيىلىمەي تۇرۇپ، ئەرگە بېرىشكە ئالدىرىمايلى.

خوتۇن - قىزلىرىمىزنىڭ سۈپەت - ساپاسىنى ئۆزگەرتمىگۈچە، ئاڭ - سەزىمىنى، بىلىمىنى ئاشۇرمىغىچە، بىزنىڭ سۈپەت، ساپا ئۆزگەرمەيدۇ. تەرەققىي ئەتمەيدۇ. چۈنكى بىز ئاساسلىق ماددىي ۋە مەنىۋىي ئوزۇقلۇقنى شۇلاردىن ئالىمىز. بىزدە قاچان سۈپەتلىك خوتۇن - قىزلار يېتىشىپ چىقىدىكەن، شۇ چاغدا سۈپەتلىك ئانىلارغا ئېرىشىمىز.

سۈپەتلىك ئانىلار بىزنى تولۇق ئىككى ياشقا كىرگىچە ئېمىتسە، بىز ئاندىن ئادەم بولۇپ يېتىلىمىز.

سۈپەتلىك ئانىلارغا ئېرىشكەندىن كېيىن يېتىلىپ چىققان ئۇيغۇرلاردىن بىز كۈتكەن ئۈمۈتلەر تۇغۇلىدۇ.

بۈگۈنكى قەلەندەر، بەڭگى، ھاشارچى، مەدىكار، ھاراقكەش، ھارام تاماق، بېكارچى، مۇناپىق غالچا ئۇيغۇرلار شۇنى ئەستىن چىقارمايلى ھەم دىققەت قىلايلىكى، ئالىي مەكتەپلەرنى پۈتتەرگەن ھەتتا دوكتور بولغان بارلىق ياپون خوتۇن - قىزلىرىنىڭ توي قىلغاندىن كېيىنلا خىزمەت ئورنىدىن چېكىنىپ، ئائىلىگە قايتىشى ئەرنىڭ ياخشى جورىسى بولۇش ئۈچۈنلا بولماستىن، ئەڭ مۇھىمى سەرخىل، سۈپەتلىك ياپون مىللىتىنى تۇغۇپ، تەربىيەلەش ئۈچۈندۇر. ئۇلار ھەتتا ياپون مىللىتىنىڭ سۈپىتىنى ئوستۇرۇش ئۈچۈن، پاكار، سۈپەتسىز ياپونلارنى تۇغۇشتىن سەرخىل، ئاقىل، كۈچلۈك، قاملاشقان ئەرلەرنىڭ ئەڭ ئېسىل ئۇرۇقلىرىنى تۇغۇشقا، تەربىيەلەشكە يۈزلىنىپ، ياۋروپا ئېرقىدىكى سۈپەتلىك ياپونلارنى تۇغدى ھەم يېتىلدۈردى. مىللەتنىڭ سۈپەت - ساپاسى ئۈچۈن ئۇلار ھەتتا ئەخلاق ۋە غۇرۇرىنى قۇرۇۋان بېرىشقا چىداپ كەلدى. مانا بۇ بۈگۈنكى قۇدرەتلىك ياپون مىللىتىنىڭ بېسىپ ئۆتكەن ئەقلانە يوللىرىنىڭ بىرى.

بىزدىمۇ ئانىلارنىڭ ساپاسى ئۆسمىيدىكەن، بۈگۈنكىدەك بەڭگى بىلەن ھاراقكەش تۇغۇلىدىغان پاجىئە ئاخىرلاشمايدۇ. ئانىلارنىڭ سۈپىتى ئۆسمەيدىكەن، بىزنىڭ مىللەتتىن مىللىونلاپ ھاراقكەش قۇللار تۇغۇلىدىكى، بىرمۇ ئاتا سۈپەت ئادەم تۇغۇلمايدۇ.

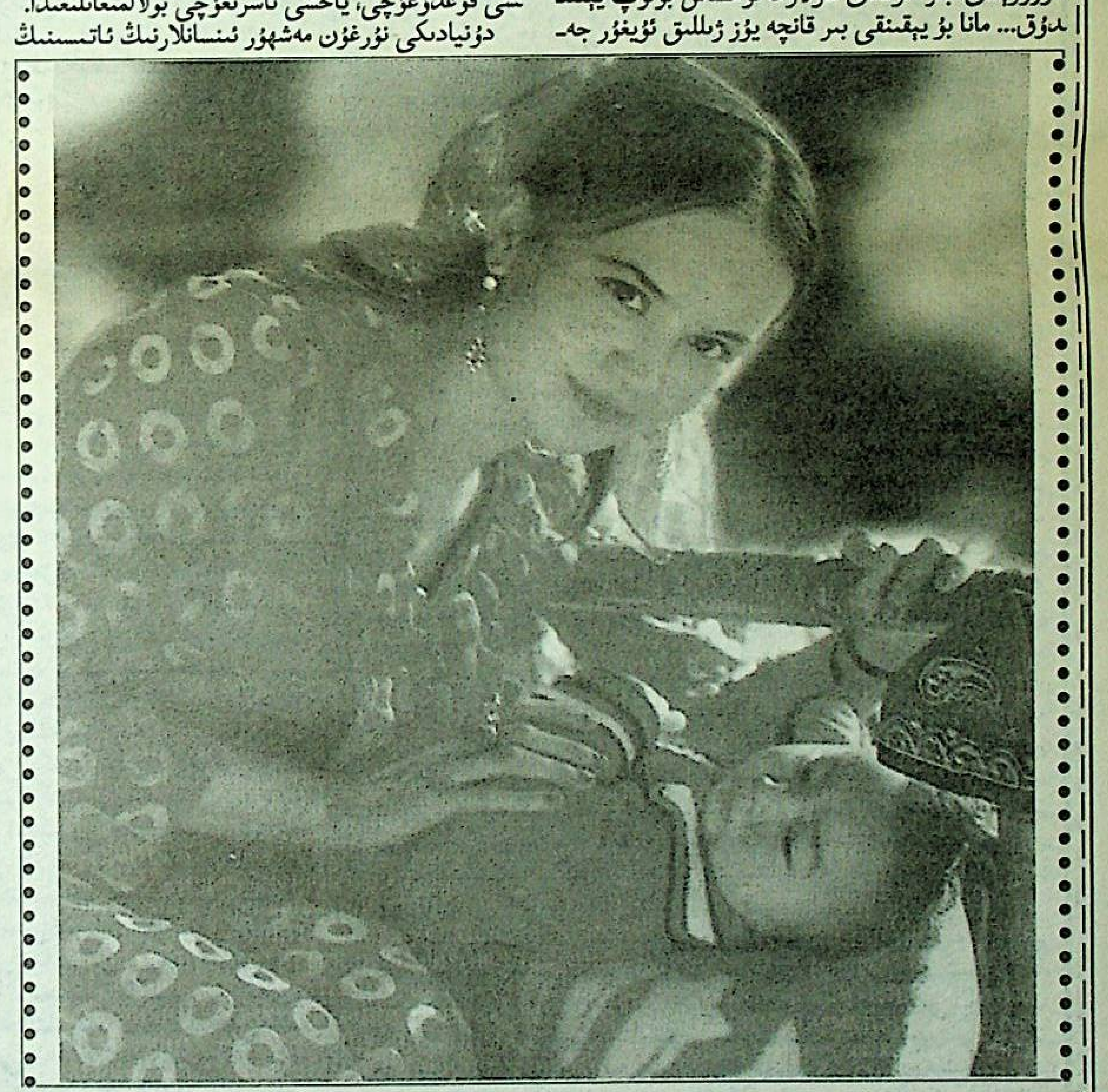

ئەۋلات گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

ئىجادىي ھاياتنىڭ مەزمۇنى

(شائىر ئەكرەم سادىروۋ 60 ياشتا)

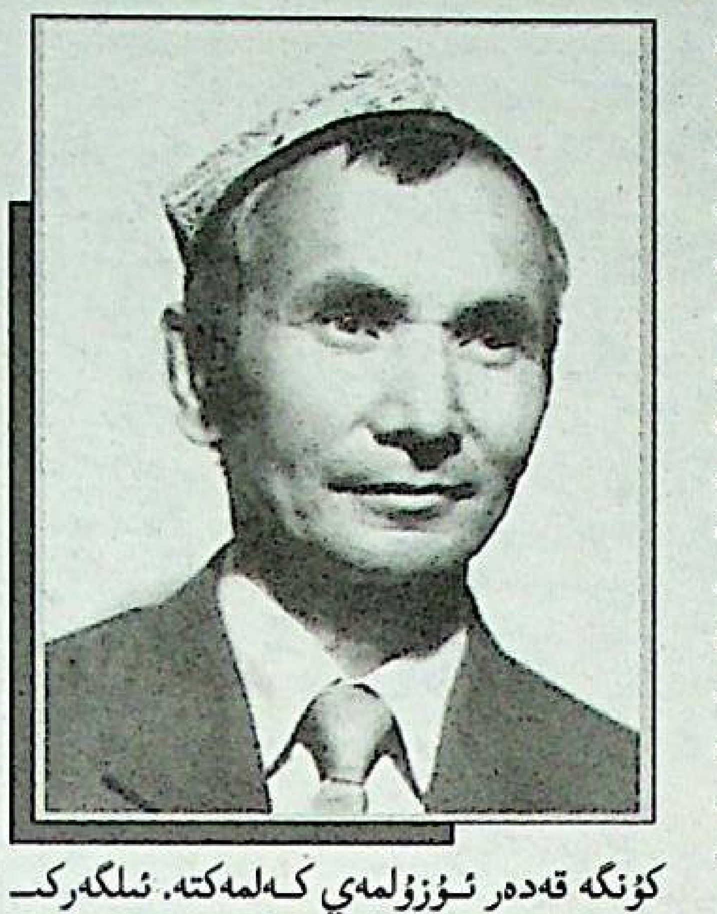

كوپچىلىك ئارىسىدا ئۆزىنىڭ ئىجادى بىلەن تونۇلغان شائىر ئەكرەم ئاكا سادىروۋ ئىككىمىز 60 - ژىللارنىڭ باشلىرىدىن تونۇش. مېنىڭ ئوتتۇرا مەكتەپتە ئوقۇپ ژۈرگەن چاغلىرىم. ئارىلاپ - ئارىلاپ چېلەككە، ئۇيغۇر تىلىدا نەشىر قىلىنىدىغان «ئەمگەك تۇغى» گېزىتى تەھرىراتىغا بېرىپ قالاتتىم. ئۇ يەردە بەزىدە قورامدىن كەلگەن شائىرلار ئەكرەم سادىروۋ ۋە ھېۋزۇللام ئاكا كايىتوۋلار بىلەن ئۇچرىشىپ، سوھبەتلىشەتتۇق. ژۇقۇرىدا ئىسمى ئاتالغان ئاكىلارنىڭ ھەر ئىككىلىسى شېئىرىيەتكە مۇناسىۋەتلىك كەپ قوزغالغاندا، قانداقتۇ بىر ھاياجان - تەۋرىنىش ئىلكىدە ئۆزلىرىنىڭ ئىچكى كەچۈرمىلىرىنى ئېيتىپ - چۈشەندۈرۈپ كېتىدىغان. ماڭا بولسا ئۇلار بىلەن بىر دەمگە بولسىمۇ پىكىر ئېلىشىش، سوھبەتلىشىش ھەقىقەتەنمۇ بولەكچىلا بىر ھوزۇر - ھالاۋەت بېغىشلاتتى. چۈنكى شۇ ۋاقىتلاردا چىناردەك مەزمۇت تۇرغان ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ مەلۇم بىر يىلتىزى - تومۇرىغا ئۆزلىرىنىڭ شېئىرىي مىسرالىرى ئارقىلىق چېلەك تەۋەسىدە «سۇ قۇيۇپ» كېلىۋاتقان موشۇنداق ئاكىلار ئىدىدە! مەن ئۇلارنى شېئىرىيەت ئىشقىدا ژۈرىگى كۆيۈپ - يانغان ئىجاتكارلار دەپ بىلەتتىم.

كۈز قىشقا، قىش باھارغا ئالمىشىپ، ئارىدا مانا ئوتۇلغان ژىللار ئوتۇپ كېتىپتۇ. ئاق كۆڭۈل، دىلكەش شائىر ئاكىمىز ھېۋزۇللامنىڭ بۇ دۇنيا بىلەن مەڭگۈ خوشلىشىپ، ئارىمىزدىن كەتكىنىگىمۇ خېلە زامان بولدى. ئولتىرىپ ئويلىساق، ئەشۇ بىر قىزىغى بىلەن قىينىچىلىغى، شاتلىغى بىلەن غەم - ھەسرىتى مول ژىللار، خۇددى شامال دېڭىز دولقۇنىنى قىرغاققا قوغلىغانىغا ئوخشاش، بىزنىمۇ خېلە يەرلەرگە ئېلىپ كەپتۇ. بىراق زېھىن سېلىپ قارىساق، ۋاقىتقا بويى سۇنماي - بىرلا نەرسە ئۆزگەرمىگەندەك. ئۇ بولسىمۇ - ئەكرەم ئاكا ۋە ئەدەبىياتنى سۆيگەن ئۇنىڭ قۇربى - دوستلىرىدا ئىجاتقا بولغان مۇھەببەت ئوتىنىڭ ئۆچمىگىنى، ژىگىرمە بىرىنچى ئەسىر بوسۇغىسىدا تۇرغاندا، كېيىنكى ئەۋلاتلاردىمۇ ئەشۇنداق غەيرەت - شىجائەت بولسىكەن، يەتتىسۇ تەۋەسىدە موشۇ يۈز ژىللىقتا گۈلخان بولۇپ يانغان ئۇيغۇر ئەدەبىياتى ئوتىنىڭ يالقۇنى ئىلايىم تېخىمۇ ئۇلغايسىكەن دەپ ئارمان قىلىسەن.

راستىنى ئېيتقاندا، ئېمىلا دېمەيلى، قىيىن زاماندا تەشۋىشلىك خىياللار ھەر كىمنى پات - پاتلا بىئارام قىلىدىغان ئوخشايدۇ. ئەندى بىزنىڭ ئەكرەم ئاكا ئىككىلەنىڭ ئەشۇ بىر ناھىيەلىك گېزىت بوسۇغىسىدىن باشلانغان ئىجادىي دوستلۇغىمىز ژىپى تا بۈگۈنكى كۈنگە قەدەر ئۈزۈلمەي كەلمەكتە. ئىلگەركىدەك پات - پات ئۇچرىشىپ تۇرۇشقا نېسىپ قىلمىسىمۇ، ژىللارنى ئارىغا سېلىپ، بەزىدە ئالمۇتىدا، بەزىدە قورامدا ئۇچرىشىپ قالىمىز. چىن كۆڭۈلدىن خاتىرجەملىكنى تىلەپ، ھال - ئەھۋال سورىشىمىزدە، سۆزىمىز شېئىرىيەت بىلەن باشلىنىپ، شۇنىڭ بىلەن ئاياقلىشىدۇ. چۈنكى ئۇنىڭ ئۈچۈنمۇ، مېنىڭ ئۈچۈنمۇ شېئىرىيەت - ئۇ بىر ئىلاھى قۇدرەت. بىز ئۈچۈن شۇنداق بولۇپ كەلدى ۋە شۇنداق بولۇپ قالغۇسى. مەن يەنە بىر نەرسىنىمۇ ئىشەشلىك ئېيتىمەنكى، يۇرتىدا كوپچىلىك ئىززەت - ھورمىتىگە بولەنگەن ئەكرەم ئاكا سۆيۈملۈك گېزىتلىرىمىز - «ئۇيغۇر ئاۋازى» ۋە «يېڭى ھايات» نىڭ سادىق دوستى.

- مەن بۇ ئىككى گېزىتنى ئۆزىنىڭ تىلىنى قەدىرلەيدىغان، ئۆزىنىڭ قەدىر - قىممىتىنى چۈشىنىدىغان بارلىق ئۇيغۇرلار ئوخشاش قىممەت بىلىمەن. شۇنىڭ ئۈچۈن ھەر ژىلى گېزىتلارغا مۇشتىرى توپلاش ئىشى باشلانغاندا، بۇ جاۋاپكەرلىك كامپانىيەدىن چەتتە قالماسلىققا تىرىشىمەن، - دەيدۇ ئەكرەم ئاكا.

ئۇ مەكتەپتە باللارغا دەرس بېرىۋاتقان مەزگىلدىمۇ، يۇرت موتىۋەرلىرى ئارىسىدا ئولتارغاندىمۇ، قاچانلا بولمىسۇن، «ئۇيغۇر ئاۋازى» ۋە «يېڭى ھايات»گېزىتلىرى ھەققىدە، ئۇيغۇر ئەدەبىياتى ھەققىدە ئۆز پىكىر ۋە كوز قاراشلىرىنى ئېيتىپ تۇرىدۇ. ئۇلارسىز بىزنىڭ روھىي دۇنيارىمىزنىڭ كاداي - بىچارە ئىكەنلىگىنى تەكرار - تەكرار چۈشەندۈرىدۇ.

تالانتلىق شائىر، كەمتەر ئىنسان، كوپچىلىك ئىشى دېسە ۋاقىت بىلەن ھېساپلاشمايدىغان ئەكرام ئاكا سادىروۋنىڭ ئىجات يولىغا نەزەر تاشلىسىڭىز - ئۇنىڭ قەلەمىدىن بارلىققا كەلگەن يۈزلىگەن ئەسەرلەر ھەر خىل ژىللاردا نەشىردىن چىققان «تەبەسسۇم»، «تومۇر قاناتلار»، «قۇشلار ئۇچۇپ كەلمەكتە»، «چوپان بولىمەن»، «ئومۇر ئوتەر»، «ئاققۇشلار ناخشىسى»، «شېرىن دەملەر» ئوخشاش كىتاپلىرىدىن، كوپلىگەن كوللېكتىۋلىق توپلاملاردىن ئورۇن ئالدى. مەكتەپلەردە ئوقۇغۇچىلار دەرسلىكلەرگە كىرگەن ئۇنىڭ شېئىرلىرىنى ئوقۇپ، تەلىم ئالماقتا.

«شائىر ھېچ كىمگە ئوخشىمايدۇ. شائىر قەلبى بۇلاق سۈيىدەك تازا ۋە پاكىز...» دېيىشىدۇ. بۇنداق ژۇقىرى باھا شائىر ئەكرەم ئاكىغىمۇ خاس دەپ ئىشەشلىك ئېيتالايمىز. تەلەي - بەختىنى ئىجادىي ھاياتتىن، مۇئەللىملىك كەسپتىن تاپقان ئاكىمىزنىڭ ئائىلىسىمۇ قورامدىكى ئۆلگىلىك ئۇيغۇر ئائىلىلىرىنىڭ بىرى. بۈگۈنگىدىن 35 ژىل ئىلگىرى سويۇشۇپ تېپىشقان رەپىقىسى گوھەربۈۋى ھەددە ئىككىسى پەرزەنتلىرىگە ياخشى تەربىيە بېرىپ، ئوستەردى.

ئىجادى داۋالغۇپ ئاققان ئۇيغۇر ئوستىڭى (ھازىرقى قورام ئوستىڭى) ئېقىشىغا ماس كەلگەن ئەكرەم ئاكىغا ئىلھامىڭ دايىم قايناپ - جوشقۇن تورۇۋەرسۇن، مەزمۇنلۇق ھاياتىڭدىن بەھرى ئېلىپ ياشاۋەرگىن دەپ تىلەك ئېيتىمىز.

ئابدۇمېجىت دولەتوۋ،
قازاقستان يازغۇچىلار ئىتتىپاقى
مۇكاپىتىنىڭ لائورىياتى.

مىسرالاردا دەردىم بار مېنىڭ

ئەكرەم سادىروۋ

ئاتمىشقىمۇ كىرىپ قاپتىمەن

ھايات ئوتتى قاخشال قىلىپ تەن،
ياشلىق ئېدى ئاڭا گۈلچىمەن.
بەخت ئىزدەپ، ئالەمنى كېزىپ،
ئاتمىشقىمۇ كىرىپ قاپتىمەن.

بالا ئېدىم ئوسكەن ئەركىلەپ،
باققان ئېدى ئانام پەپىلەپ.
ئوغلۇم ئوسكىن! - دېگەچ ئوتكۈزگەن،
ئوتكەللەردىن ئاتام يېتىلەپ.

ئاشىق قىلىپ گوزەل جانانغا،
خۇمار قىلىپ ھىدلىق رەيھانغا.
ئومرۇم ئوتتى ئۇچقۇر شامالدەك،
يەتكۈزمەستىن ئىزگۈ ئارمانغا.

ياشلىق كېتىپ، قېرىپ قاپتىمەن،
نەدە ئەندى ژۇرۇش بەك تىمەن.
مەرىپەتنىڭ بولدۇم شەيداسى،
ئەقىدەمگە بولۇپ سادىق مەن.

قالدى ئارتتا ياشلىق ھوزۇرى،
قالدى لېكىن مەندە غورۇرى.
پېتىۋاتقان كۈننىڭ نۇرىدەك،
سۇسلاشماقتا كوزۈم نۇرلىرى.

كوزۈم نۇرى شېئىرغا كوچتى،
ئىجادىمغا قاناتلار پۈتتى.
ئاخشام بىلەن خىزمەت قىلاي دەپ،
خەلقىم، تاتلىق كۈنلىرىم ئوتتى.

ئوكۈنمەيمەن مەغرۇر ياشايمەن،
يولەكچىم سەن ھامان ياشنايمەن.
سەنلا بولساڭ موشۇ ئالەمدە،
غېرىپ سىنىپ ھەرگىز ئولمەيمەن.

ھايات ئوتتى قاخشال قىلىپ تەن،
ياشلىق ئېدى ئاڭا گۈل چىمەن.
بەخت ئىزدەپ جاھاننى كېزىپ،
ئاتمىشقىمۇ كىرىپ قاپتىمەن.

مارت شامىلىغا خىتاپ

تاڭ سەھەردە مەن قۇياشنى كوتكەندە،
سەيلىگاھىم بولۇپ قالدى بۇ كوچا.
ئانىلارغا نۇرۇڭنى توك ھەي قۇياش،
دەپ ئوكسۇيمەن قىلىپ ئاڭا ئىلتىجا.

قۇياش قانغا مىلىنىپ باش كوتىرەر،
تاغ ياستۇقنى ئاستاغىنا تايىنىپ.
قىزىل رەڭلىك شولىلارغا قارىسام،
قان پۈرايدۇ كوكۈللەرنى ئايىنىپ.

ئوتۇپ كەتتى ئەسىرىمىز قان تولۇپ،
بالا ژىغلاپ، ئانىلارمۇ بوغۇلۇپ.
قانسىز قوياش نۇرلىرىڭغا مۇھتاج بىز،
كېتىپ بارار مادارىمىز سوغلىپ.

قېنى لوتۇن بەخت ئۈچۈن كۈرەشكەن،
توغرىلىقنى خاتا دېدى، ئولتەردى.
بالىسىنىڭ ھە دەردىدىلا، تىرىكلا،
ئانىسى ھەسرەت بىلەن پۈتەردى.

رىزۋانگۈلنىڭ قىزىل قېنى لالىدەك،
ھەرەمباغنىڭ باغلىرىدا توكۈلدى.
ئانا بولسا باتۇر قىزنىڭ دەردىدە،
ژۈرىكىنىڭ قېتى تىلىم - تىلىم سوكۈلدى.

بۇ ئەسىردە قاقاخلىدى كۈچلۈكلەر،
دەۋران سۈردى ئۆزگىلەرگە خان بولۇپ.
ساراڭ بولۇپ ژۈرەر بىزنىڭ ئانىلار،
پەرزەنت ياتقاچ تۈرمىلەردە قان قۇسۇپ.

ئوينالماستىن كوچىلاردا تۇزەكمۇ،
پۈلېمىوتقا ياش ژۈرەكلەر يەم بولدى.
تاپالماستىن ئولگىنى ئانىلار،
ئەسىرلەرگە يەتكۈلىك ئۇ غەم بولدى.

مارت شامىلى
كىمگە بەخت ئېپ كەلدىڭ،
ئۇرغۇن ئانىلار كوچىلاردا دىۋانە.
چوڭ شەھەرلەر كوچىسىدا مۇساپىر،
ئەركىنلىكنىڭ غېرىۋى بوپ سەرسانە.

شۇنداق ئوتۇپ كېتىپ بارار نازۇكۇم،
ئېپارخاننىڭ ئەۋلادى بۇ ئەسىردە.
ئۇنى ئاز دەپ ئاخچىسى بار ئادەملەر،
نومۇسىنى توكەر ئالتۇن قەسىردە.

قىزىل رەڭلىك ئاسماندىكى ھەي قۇياش،
كېلەر ئەسىر ئاڭا بەخت بولامدۇ.
قان مەيداندا بالىسىنى ئىزدەمەي،
ژىغلىماستىن ئاق چاچ ئانا كۆلەمدۇ.
ئېيتقانىنا...

1998 - ژىل، 8 - مارت.

شاگىرتلىرىمغا تىلەك

خوش شاگىرت سىلەرگە ئاق يول تىلەيمەن،
باغلاردىن ھېچ كەتمەس بۇلبۇل تىلەيمەن.
كارۋانلار كەينىدىن قالمىسۇن ئۈچۈن،
مىنىشكە چارچىماس دۇلدۇل تىلەيمەن.

تېخى ئالدىڭلاردا چوڭقۇر ئوتكەللەر،
توسالغۇ داۋانلار يەنە پىشكەللەر.
مەردانە ياشاڭلار، بۇزۇپ ئوتۇڭلار،
بەخت يار قىلسۇنچۇ ژىلدا پەسىللەر.

تىلەيمەن دوستلۇققا ياخشى ئىنسانىنى،
ئەمگەك قىپ ياشاڭلار گۈلىستانلارنى.
ھالاللىق سىلەرگە بولسۇن مەددەتكار،
يېزىڭلار مەرتلىكتىن كوپ داستانلارنى.

بولۇڭلار مەردانە، سېخى مېھرىۋان،
مەڭگۈلۈك ئەمەسقۇ تەندىكى بۇ جان.
قەلبىدە ئولمەستىن ياشايدۇ مەڭگۈ،
ئەجىر قىپ ياشىسا بولۇپ ئەمگەكچان.

تىلەيمەن سىلەرگە مەرت، باتۇرلۇقنى،
ئويالدۇرماس خەلقنى ھەم مەغرۇرلۇقنى.
ياساڭلار يۇرتنى دەپ، يەنە ۋەتەن دەپ،
ۋاھ، ئارمان قىلماڭلار ھېچ ئۇلۇقلۇقنى.

يېتىڭلار پاك دىلدا قىلغان ئارمانغا،
ئەگىشىپ كەتمەڭلار نامەرت يامانغا.
ئۇنتىماي، ئەسلەڭلار ئانا مەكتەپنى،
كىرگەندە بىلگەچ چوڭقۇر قايىنامغا.

تىلەيمەن ھاياتقا ئۆزىتىپ سىلەرنى،
ئۇنتىمىسۇن دەپ ئوقۇغان كۈنلەرنى.

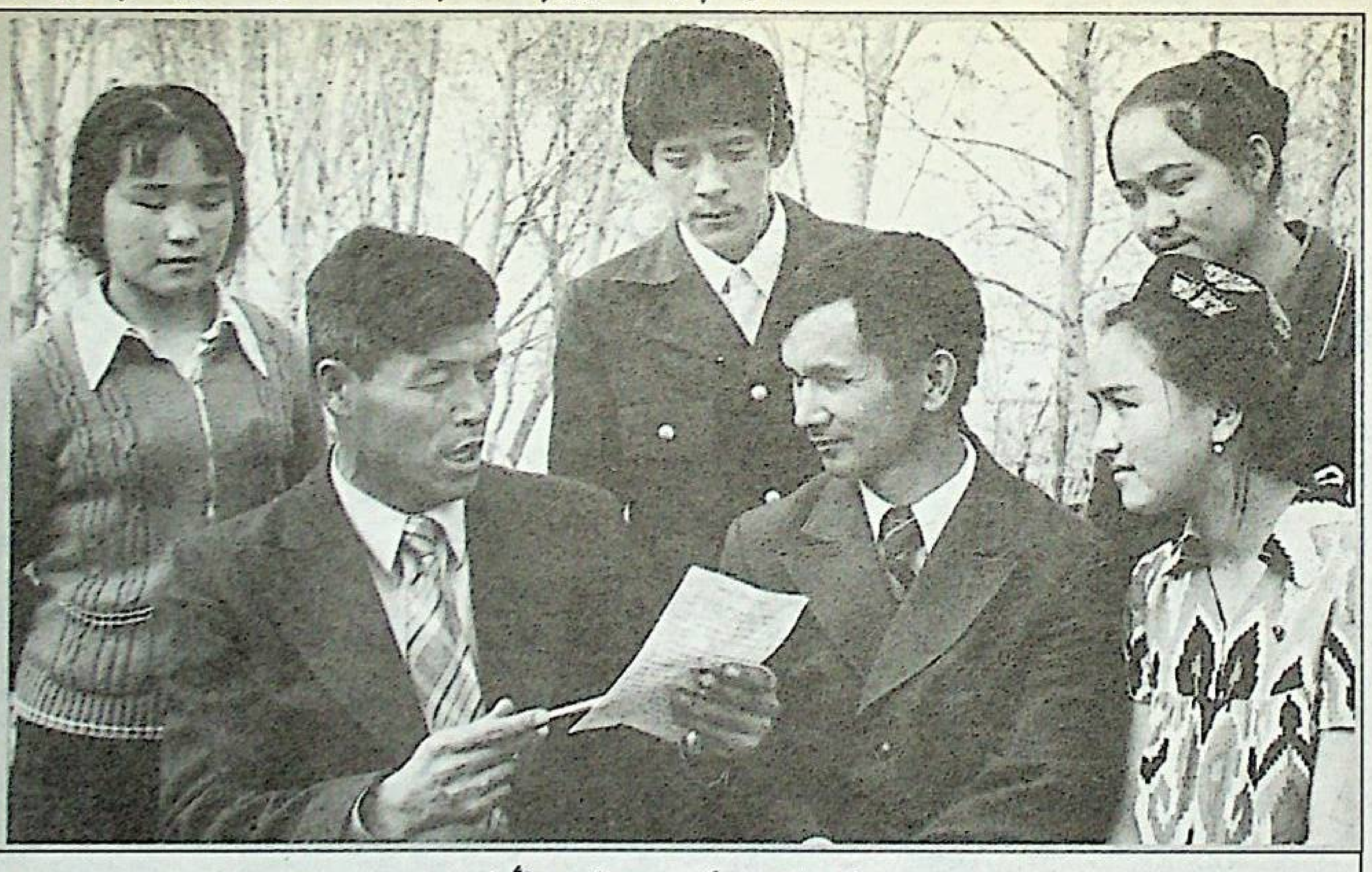

سۈرەتتە: شائىر ئەكرەم سادىروۋ بىلەن مەرھۇم ھېۋزۇللام كايىتوۋ ئوقۇغۇچىلار ئارىسىدا.

خوتەن

سەن قاشنىڭ تېشىدەك گوزەلسەن خوتەن،
سەن جانان قېشىدەك گوزەلسەن خوتەن.
سەن ئانا - ئىنسانغا باغرىڭنى ئاچقان،
سەبىنىڭ يېشىدەك گوزەلسەن خوتەن.

سېنىڭدە تاۋلىنار زوق بېرىپ ئىپەك،
ئىپەك ئۇ گويا كى رەڭمۇ - رەڭ چېچەك.
كارۋانلار تونىگەن سېنىڭ قوينىڭدا،
سەن ئۈچۈن توقۇلغان رىۋايەت، چوچەك.

خەلقىڭ بار يولۋاستۇر، قەھرىمان - باتۇر،
مەسچىت پەشتىغىغا كېلىپ قونار نۇر.
پادىشالار باش ئېگىپ، دېخانلىرىڭغا،
باغلاردىن زوق ئالغان، تېنىغا ھوزۇر.

توقۇلار جاھاننى قىلىپ مەھلىيا،
كىلەمدە گۈلىستان نامايەن گويا.
جاھاننى ئاۋات قىپ ئىپەك بازارى،
شۇڭلاشقا ماختاشقا مېنىڭ ھەققىم بار.

سەن بىلەن ياشايدۇ ئولمەستىن ئۇيغۇر،
سەن ئاتا قىلغاچقا ئۇنىڭغا غۇرۇر.
مىڭ بالا كەلسىمۇ ئالتۇن بېشىڭغا،
كوكسىڭنى تىك تۇتۇپ ياشايسەن مەغرۇر.

ھەي، خوتەن مەن ئۈچۈن سەن مەرۋايىتتۇر،
قەلبىڭگە مۇھەببەت ئويغاتقان بىر ھور.

قازاق دوستۇمغا

قازاق دوستۇم ۋەتىنىڭ بار قازاقستان،
تونۇلدۇڭ جاھانغىمۇ بولۇپ ئىنسان.
مەن ئۇيغۇرمەن پاك دوستلۇققا سادىق بولۇپ،
قىلايلۇق دەپ بۇ زېمىننى بىرگە بوستان.

ئەسىرلەردىن بىز تامىر، بىز ئوق ئاتمىغان،
ئويگە كەلسەك مېھمان قىلدۇق يات سىنىمىغان.
كۆن چۈشكەندە سېنى خەلقىم باۋرۇم دېدى،
بۇ دىيارنى ئوز ئېلىدەك پانالىغان.

سېنىڭ دەردىڭ مېنىڭ بولۇپ تونۇلغاندى،
بىرلىگىمىز قوغۇشۇندەك قويۇلغاندى.
سەنمۇ ئۇسسەڭ مەن شاتلاندىم خوشال بولۇپ،
سەن ژىغلىساڭ مېنىڭ يېشىم كۆل بولغاندى.

شۇڭا ساڭا ياخشى دوستمەن، ئەمەس دۈشمەن،
بىز ئىناقمىز، بىر قېرىنداش، ئەمەس ئوچمەن.
پاھ، يولەنسەك تىيەك بولار، تاغدەك مەزمۇت،
ماختانساڭمۇ ئۇتۇلمايسەن ئۇيغۇر بىلەن.

بىللە ياشاپ ئەركىن تۇتۇپ ئوزۇمىزنى،
توي بولغاندا ھەدىيە قىلىپ سوغۇمىزنى.
كۆل - گۈلىستان قازاقستان ئويۇمىز دەپ،
قوغدايلىقچۇ چوشەرمەي كوك توغۇمىزنى.

رایاز سابىتوۋ

يېقىندا ئالمۇتا شەھرىدە كورنەكلىك دوختۇر رایاز تېيىپ ھاجىم ئوغلى سابىتوۋ دۇنيادىن ئۆتتى. رایاز سابىتوۋ 1928 - ژىلى ماي ئېيىدا ئالمۇتا ۋىلايىتى چېلەك نا-ھىيەسىنىڭ قورام يېزىسىدا تۇغۇلغان. 30 - ژىللاردىكى كوممۇنىستىك تۈزۈمنىڭ ھەر خىل تەقىپلەش ھەرىكەتلىرىدىن بىزار بولغان خەلقىمىزنىڭ بىر قىسمى ئۇيغۇرلار-نىڭ ئانا دىيارىغا كۆچۈشكە مەجبۇر بول-غاندا رایاز سابىتوۋنىڭ ئائىلىسىمۇ غۇلجىغا كەتكەن ئىدى.

رایاز ئوتتۇرا مەكتەپتە ئوقۇۋاتقاندا 1944 - ژىلى ۋەتىنىمىزنىڭ ئۈچ ۋىلايىتىدە پارتلىغان ئىنقىلاپ نەتىجىسىدە شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلۇپ ئۇ بىرنەچچە قاتارىدا پىدائىي جەڭچى بولۇشقا بارغاندا. ئۇنىڭغا شۇ دەۋىردە ھۆكۈمەت ئاپپا-راتىدا خەت كۆچەرگۈچى كاتىپ خىزمىتى تەكلىپ قىلىندۇ. كېيىنرەك ھۆكۈمەت مە-مۇرىيىتى ئۇنىڭ خىزمەت سالاھىيىتىنى باي-قاپ ئەخمەتجان قاسىمىنىڭ مەخسۇس كا-تىپلىكى لاۋازىمىغا كۆتىرىدۇ. ر. سابىتوۋ ئۇ-زىنىڭ بۇ پائالىيىتى ھەققىدە مەتبۇئاتتا بىر نەچچە خاتىرىسىنى ئېلان قىلدى.

قىزىل خىتايلار ھاكىمىيەت ئۈستىگە كەل-گەندە رایاز سابىتوۋ كىچىكىدىن ئارزۇ قىل-غان تىببىي تېخنىكۇمنى پۈتتۈرۈپ قەشقەردە فېلدشېر بولۇپ ئىشلىدى. 1955 - ژىلى س س س ر غا كۆچۈپ چىقىپ تاشكەنت تىببىي ئىنستىتۇتىنى تۈگىتىپ، 1963 - ژىلدىن تا كېيىنكى ۋاقىتلارغىچە ئالمۇتا ۋىلايىتىنىڭ چېلەك، تالغىر ناھىيەلى-رىنىڭ يېزىلىرىدا ئاغرىقخانىلارنىڭ باش دوختۇرى، ناھىيەنىڭ باش ئېپىدېمىيولوگى لاۋازىملىرىدا ئۇزۇنلۇق ئىشلەپ، كۆپلىگەن بىمارلارنى داۋالاپ خەلقنىڭ سۆيۈملۈك دوختۇرلىرىنىڭ بىرىگە ئايلانغان ئىدى.

قەدىناس بۇرادىرىمىز رایاز تېيىپ ھاجىم ئوغلى سابىتوۋنىڭ يارقىن خاتىرىسى قەلبىمىزدە مەڭگۈ ساقلىنىدۇ.

بىر توپ يولداشلىرى.

«يېڭى ھايات» تەھرىراتى گېزىتىمىزنىڭ مەسئۇل خادىمى يادىكار سابىتوۋقا ئاكىسى **رایاز سابىتوۋنىڭ**
ئۇزۇنغا سوزۇلغان ئېغىر ئاغرىقتىن كېيىن ۋاپات بولغانلىقى مۇناسىۋىتى بىلەن چوڭقۇر قايغۇرۇپ تەزىيە بىلدۈرىدۇ.

ئالمۇتىدىكى زىكرۇللا ھاجىم باشچىلىقىدىكى مەشرەپ ئەھلى پاتىگۇل سابىتوۋا بىلەن رابىك ئىسمائىلوۋقا ئاكىسى **رایازنىڭ**
ۋاپات بولغانلىقى مۇناسىۋىتى بىلەن چوڭقۇر تەزىيە بىلدۈرىدۇ.

«يېڭى ھايات» گېزىتىنىڭ تەھرىراتى قىرغىزىستان ئۇيغۇرلىرى «ئىتتىپاق» جەمئىيىتىنىڭ رەئىسى، قىرغىزىستان خەلقلىرى ئاسسامبلېيەسى كېڭىشىنىڭ ئەزاسى **نىغمەت بوساقوۋنىڭ**
پاجەلىك ھالاك بولغانلىقى مۇناسىۋىتى بىلەن مەرھۇمنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتىغا ۋە قوم قېرىنداشلىرىغا چوڭقۇر قايغۇرۇپ تەزىيە بىلدۈرىدۇ.

«يېڭى ھايات» تەھرىراتى گېزىتىمىزنىڭ جانكويەرى قازاقىستان خەلقلىرى كىچىك ئاسسامبلېيەسىنىڭ ئەزاسى، ئالمۇتا ۋىلايىتى جامبۇل ناھىيەسى ئۇزۇناغاچ يېزىسى جامائەتچىلىكىنىڭ ئۇكسەت بېشى **تۇرسۇن تۇردىيېۋنىڭ**
ئېغىر ئاغرىقتىن كېيىن ۋاپات بولغانلىقى مۇناسىۋىتى بىلەن مەرھۇمنىڭ ئائىلىسىگە ۋە قوم - قېرىنداشلىرىغا چوڭقۇر قايغۇرۇپ تەزىيە بىلدۈرىدۇ.

بارىن ئىنقىلاۋىغا 10 ژىل

ئەجداتلار روھىدىن ئىلھاملانغان ئىسيانچىلار

1990 - ژىلى 5 - ئاپرېل كۈنى ئۇيغۇرلار دىيارىنىڭ ئاقتۇ ناھىيەسىگە قاراشلىق بارىن يېزىسىدا ئىنقىلاۋىي ھەرىكەت پارتلىغان ئىدى. ھە، بۇ ھەرىكەت كوممۇنىستىك خىتاي ھۆكۈمرانلىرى تەرىپىدىن قانلىق باستۇرۇلدى.

بارىن يېزىسى - ئاقتۇ ناھىيەسىنىڭ غەربىي - جەنۇبىدا جايلاشقان بولۇپ بۇ يېزىدا 20 مىڭغا يېقىن ئاھالە ياشايدۇ.

ئىنقىلاۋىي ھەرىكەتنىڭ ئەنئەنىسىگە ۋارىسلىق قىلىپ، بارىن خەلقى 1950 - ژىلدىن 1990 - ژىلغىچە بىر نەچچە قېتىم باسقۇنچىلارغا قارشى قوزغىلىپ، ھەرىكەتلەرنى قىلغان ئىدى. بۇ قېتىمقى ئىنقىلاۋىي ھەرىكەتنىڭ پەيدا بولۇشىغا خىتاي زوراۋانلىرىنىڭ چېكىدىن ئاشقان باش - باشتاقلىق ۋە مىللىي زۇلۇم سىياسىتى سەۋەپ بولدى. كوممۇنىستىك ھاكىمىيەت يەرلىك دېخانلارغا ئېغىر سېلىقلارنى سېلىپ، ئۇنى تولەلمىگەنلەرنىڭ يەرلىرىنى تارتىۋېلىپ، ئېچكىرىدىن ئېقىپ كەلگەن خىتايلارغا بېرىۋەتتى. نەتىجىدە ئۇيغۇر دېخانلىرى ھايات كەچۈرۈش ۋاستىلىرىدىن مەھرۇم قىلىندى. ئاياللارنى مەجبۇرلاپ قورسىغىنى يېرىپ، بالىلىرىنى ئېلىپ تاشلىدى، نەتىجىدە كوپلىگەن ئانىلار ناكا بولدى، ھەتتا ئۆلۈپ كەتتى...

بۇ ۋە كوپلىگەن باشقا ھەرخىل زۇلۇملارغا چىدىمىغان بارىن خەلقى ئۆزلىرىنىڭ ئادىي ئىنسانىي ھوقۇقلىرىنى قوغداش ئۈچۈن كۆرەش مەيدانىغا چىقىشقا مەجبۇر بولغان ئىدى.

ئۇلار كوتىرىلىش ئۈچۈن بىر تەشكىل قۇرۇپ زەيدىن يۈسۈپنى رەھبەر، ئابدۇغېنى تۇرسۇننى ئۇنىڭ مۇئاۋىنى قىلىپ بەلگۈلىدى. ئامما ئارىسىدا تەشۋىقات - تەرغىبات ئىشلىرى جىددىي ئېلىپ بېرىلدى. لېكىن بىر مىللىي مۇناپىقنىڭ خائىنلىغىدىن ئىنقىلاپچىلار تەييارلىق ئىشلىرى پۈتمەي تۇرۇپ، مەزگىلسىز بۇرۇن قوزغىلىشقا باشلاشقا مەجبۇر بولدى.

شۇنداق قىلىپ 5 - ئاپرېل كۈنى قوزغىلاڭ باشلىنىپ كەتتى. قوزغىلاڭچىلار تامام يېزىدىكى ساقچى ئىدارىسىغا ھۇجۇم قىلىپ، قورال - ياراقلارنى غەنىمەت ئالدى. ئاندىن يېزىلىق ھۆكۈمەت ئىدارىسىغا ھۇجۇم قىلدى. ئاندىن ئۇچرىغان خىتاي ئەمەلدارلىرى بىلەن چېرىكلەرنى يوقىتىپ قورالىرىنى تارتىۋالدى.

بارىندىكى بۇ ۋەقەلەردىن خەۋەر تاپقان خىتاي ھاكىمىيىتى ئۇنى ئومۇمىيۈزلۈك مىللىي ئىنقىلاۋىنىڭ باشلىنىشى دەپ چۈشىنىپ، قاتتىق سەراسىمىگە چۈشتى. ئۇلار زامانىۋى ھەربىي تېخنىكا ئېلىپ مۇنتىزىم ئارمىيىسىنى ۋە باشقىلارنى ئىشقا سېلىپ، قوزغىلاڭنى ۋە ھەممىنى باستۇردى. قانلىق باستۇرۇش ھەرىكىتى بارىن يېزىسى ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدا 3 كۈن، ۋىلايەت دائىرىسىدە 7 كۈن داۋام قىلدى. جاللاتلارنىڭ ئۇنىڭ كۈنلۈك جازالاش ھەرىكىتىدىن كېيىن بارىندا بىرمۇ تىرىك جان قالمىغان، ئۇلار ئالدىدا ئۇچرىغان ئادەملەرنىڭ ھەممىسىنى باش - قېرى دېمەي ئومۇمىيۈزلۈك قىرغىن قىلغان. شاھىتلارنىڭ گۇۋاھلىق بېرىشىچە، ھەۋەسلەشكەن قاتىللار ھەتتا بوشۇكتىكى بوۋاقلارنىمۇ ئايىمىغان!

بارىن ۋاقەسىگە مۇناسىۋەتلىك قولغا ئېلىنغانلارنىڭ سانى 1600 دىن ئېشىپ كەتكەن. كۆپلەر نىسبەتەن ئىشتىن تەككىسىز بولغان بۇ كۆرەشكە قارىغاي تۇرمانلىغىدا ھەم چېگرا يېنىدىكى تاغلاردا كۆرەشنى داۋاملاشتۇرغانلارنىڭ مۇتلەق كۆپچىلىكى جەڭدە قەھرىمانلارچە قۇربان بولدى، پەقەت ئازغىنا جەڭچىلەر ياردار بولۇپ قولغا چۈشكەن.

ھە، خەلقىمىزنىڭ بۇ ئىنقىلاۋىي ھەرىكىتى خىتاي كوممۇنىستىك ھاكىمىيىتىنىڭ ئۇيغۇرلار دىيارىدا پەقەت قانلىق تىررور ۋە زوراۋانلىق - تەقىپلەش سىياسىتى بىلەنلا تۇرۇۋاتقانلىقىنىڭ يەنە بىر ئىسپاتىدۇر.

زىرىپ سادىر.

يارقىن سىمالار

ئۇنتۇلماس «كۆرەش ئىلھاملىرى»

يېقىندا مەن فوتو سۈرەتلىرىمنىڭ ئارخىۋىنى ئاختۇرۇۋېتىپ، بۇنىڭدىن 58 ژىل مۇقەددەم ماڭا تەغدىم قىلىنغان بىر سۈرەت قولۇمغا چۈشۈپ قالدى. سۈرەتنىڭ ئارقىسىغا قارسام: «تۇرسۇنغا يادىكار، ئابدۇرشىتتىن - 1942 - ژىل. 5 - ئاينىڭ 5 - كۈنى» دېيىلگەن.

ژىللار ئۇتكەنسىرى بۇ سۈرەتتىكى ئادەمنىڭ سىماسى ماڭا قەدىرلىك بىلىنمەكتە. بۇ ئابدۇرشىت ئىمىن بولۇپ، مەن ئۇنىڭ بىلەن 1939 - ۋە 40 - ژىللىرى ئىلى مىللەتلەر گىمنازىيەسىدە بىللە ئوقۇغان. ئۇ خەنزۇ 4 - مەن ئۇيغۇر 4 - سىنىپتا ئىدىم. مەن شۇ چاغدا ئابدۇرشىت ۋە باشقىلار گىمنازىيەنىڭ ۋولېيبول كوماندىسىدا مۇسابىقىلارغا قاتنىشىپ، بىر - بىرىمىز بىلەن تونۇشۇپ كەتكەن ئىدۇق. ئۇ بىلىمگە تەشنا، تەمكىن، كوپ بىلىشنى ئارزۇلايدىغان، باشقىلارغا ياردەم قىلىدىغان تەلەبە ئىدى. بىز گىمنازىيەنى تۈگەتكەندىن كېيىن، مەن بورىتالا ناھىيەسىگە خىزمەتكە كەتتىم. ئابدۇرشىت بولسا، غۇلجا شەھرىدىكى مەتبۇئات ئورۇنلىرىدا خىزمەت قىلدى.

مەن 50 - ژىللاردىن كېيىن ئۇيغۇرلارنىڭ 19 - ۋە 20 - ئەسىرلەردە ئۆتكەن مەشھۇر كىشىلىرىنىڭ تارىخىنى ۋە باشقا ئەھۋاللىرىنى ئىزدەپ تېپىپ، مەتبۇئاتتا ئېلان قىلىش جەريانىدا تارىخشۇناس ئالىم ئىمىنجان باۋدۇننىڭ پائالىيىتىگە نەزەر ئاغدۇردۇم. نەتىجىدە ئالىمنىڭ تۇغۇلغىنىغا 100 ژىل تولۇشى مۇناسىۋىتى بىلەن 1997 - ژىلى 22 - نويابىردا «يېڭى ھايات» گېزىتىدە «تارىخچىنىڭ ئەمگىكى خەلق مىراسىدۇر» دېگەن ماۋزۇدا ماتېرىيال ئېلان قىلدۇردۇم. ھېلىقى مەن بىلەن بىر دەۋىردە ئىلى مىللەتلەر گىمنازىيەسىدە بىللە ئوقۇغان ئابدۇرشىت ئىمىن بولسا، موشۇ ئالىم ئىمىنجان باۋدۇننىڭ ئوغلى ئىدى.

ئابدۇرشىت ئىمىنجان ئوغلى 1922 - ژىلى ئىلى ۋىلايىتى سۇمۇل ناھىيەسىنىڭ خونخاي مازار يېزىسىدا دېخان ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. 1930 - ژىلغىچە ئائىلە تەربىيەسىدە بولۇپ، 1934 - ژىلغىچە شۇ يېزىدىكى باشلانغۇچ مەكتەپتە بىلىم ئالغان. 1935 - ژىلدىن 1938 - ژىلغىچە خەنزۇچە باشلانغۇچ مەكتەپتە ئوقۇغان. ئۇندىن كېيىن 1941 - ژىلغىچە ئىلى مىللەتلەر گىمنازىيەسىنىڭ خەنزۇ 4 - سىنىپىدا ئوقۇپ، ئۇنى تاماملىغان. 1944 - ژىلغىچە «ئىلى شىنجاڭ گېزىتى» دە تەرجىمان، ئۇندىن كېيىن «ئازات شەرقىي تۈركىستان» ۋە «ئىنقىلاۋىي شەرقىي تۈركىستان» گېزىتلىرىدا مۇخبىر ۋە تەھرىر بولۇپ ئىشلىگەن. 1948 - ژىلدىن كېيىن «ئىتتىپاق» ئەخباراتى بولۇمىدە مەخسۇس مۇخبىر بولغان.

40 - ژىللارنىڭ ئىككىنچى يېرىمى بولسا كېرەك ئەتىمالىم، شەرقىي تۈركىستاندىن بىر تۈركۈم يازغۇچى - شائىرلار ئۆز ئەسەرلىرىنى ئالمۇتىدىكى كورۇنەكلىك ئەدەبىياتشۇناس قادىر ھاسانوۋقا (1912 - 1976) ئەۋەتىپ بەرگەن ئىدى. شۇلارنىڭ ئىچىدە ل. مۇتەللىپ، ت. ئېلىيېۋ، ئەلقەم ئەختەم، نۇر بوساقوۋلار بولۇپ، بولارنىڭ كىتاپلىرى 1951 - ژىلى قادىر ھاسانوۋنىڭ تەھرىرلىگىدە «قازاق ئېلى» ژۇرنالىنىڭ نەشرىياتىدا نەشر قىلىنىپ، غۇلجا ۋە باشقا شەھەرلەرگە ئەۋەتىلگەن ئىدى. ئېچىنىشلىق يېرى شۇكى، بىر تۈركۈم ئەدىپلەرنىڭ ئەسەرلىرى نەشر قىلىنماي قالغان. شۇ نەشر قىلىنمىغانلارنىڭ ئىچىدە ئابدۇرشىت ئىمىننىڭمۇ كىتاۋى بولۇپ، مۇئەللىپ ئۇنى «**كۆرەش ئىلھاملىرى**» دەپ ئاتىغان ئىكەن.

1997 - ژىلى يەنى ئابدۇرشىت ئىمىن ۋاپاتىدىن 48 ژىل ئۆتكەندىن كېيىن مەزكۇر «**كۆرەش ئىلھاملىرى**» توپلىمىنىڭ قوليازمىسى قادىر ھاسانوۋنىڭ شەخسىي ئارخىۋىدىن تېپىلىپ، بىشكېك شەھرىدىكى «**ئىلىم**» نەشرىياتىدىن 1997 - ژىلى 500 تىراژ بىلەن نەشر قىلىنغان. كىتاپنى نەشرگە ئابدۇرشىتنىڭ ئوغلى ئالىم ئەكبەرجان باۋدۇن تەييارلىغان. كىتاپنىڭ مەسئۇل مۇھەررىرى ج. مۇسا، مۇھەررىرى م. قۇربان، رەسسامى سابىت باباجانلار بولغان. مەزكۇر كىتاپقا فىلولوگىيە پەنلىرىنىڭ نامزىتى ساۋۇت موللائۇتوۋ «**ئابدۇرشىت ئىمىننىڭ ئىجادىي ھەققىدە**» دېگەن ماۋزۇدا كىرىش سوزى يېزىپ، مۇئەللىپنىڭ تەرجىمە ھالى، مەزكۇر توپلامنىڭ قانداق يوللار بىلەن قادىر ھاسانوۋ قولىغا تېگىپ، ساقلىنىپ قالغانلىغى ۋە ئۇنىڭ ئىجادىي پائالىيىتىگە باھا بېرىپ مۇنداق دەيدۇ: «... ئابدۇرشىت ئىمىن ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋىنىڭ جارچىسى سۈپىتىدە پويېزىيەمىزنىڭ ئومۇمىي جەڭگىۋار خورىغا قۇدرەتلىك ئۈن قاتتى. ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدىكى ئەنئەنىۋىي ئوبراز - خاتەگىرى چوققىسىغا بايراق تىكىپ، ئۇنى مایاكقا ئايلاندۇرىمىز دېگەن جاراڭلىق ئاۋازى ياڭرىدى. ئۇنىڭ ئىجادىيىتىدە بۇ روھ كۆپچىلىك ئاممىغا كۈچلۈك تەسىرىنى يەتكۈزدى».

ئابدۇرشىت ئىمىننىڭ «كۆرەش ئىلھاملىرى» توپلىمىغا 13 شېئىرى بىلەن 3 ھېكايىسى كىرگۈزۈلگەن. بولار مۇئەللىپنىڭ ھەممە ئەسەرلىرى ئەمەس. ئۇنىڭ ئىجادىي مىراسىنى ئىزدەپ تېپىپ، ئەدەبىيات تارىخىمىزغا كىرگۈزۈش كېرەك. ھازىر مېنىڭ قولۇمدا ئۇنىڭ 1947 - ۋە 49 - ژىللىرى نەشر قىلىنغان «كۆرەش» ۋە «**ئىتتىپاق**» ژۇرناللىرىغا بېسىلغان 5 ماقالىسى ساقلىنىۋاتىدۇ. ئۇنىڭ ئىككىسى خەنزۇچىدىن تەرجىمە.

ئابدۇرشىت ئالەمدىن ياش كەتتى. ئۇ ئەخمەتجان قاسىمى رەھبەرلىكىدىكى ۋەكىللەر ئومىگى جۇڭگو خەلق سەياسىي مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ بىرىنچى يىغىنىغا قاتنىشىش ئۈچۈن بېيجىنغا كېتىپ بارغاندا 1949 - ژىلى 27 - ئاۋغۇستتا مۇدھىش «سامولىيوت ۋاقەسى» دە ۋاپات بولدى. ئۇ بۇ چاغدا 27 ياشتا ئىدى.

ياش شائىر، ژۇرنالىست، يازغۇچى، تەرجىمان ئابدۇرشىت ئىمىننىڭ قىسقا ھايات يولى ئۇيغۇر ئەدەبىياتى تارىخىدا ئۆز ئالاھىدىلىكى بىلەن خەلق قەلبىدىن ئورۇن ئالىدۇ ۋە ئۇنتۇلمايدۇ.

تۇرسۇن قاھارىي.
ئالمۇتا شەھرى.

دىققەت! دىققەت! دىققەت!

«ر ئا ت ئۇك ل ت د» ۋە «سەلەي چاققان» جاۋاپكەرلىگى چەكلەنگەن شىركەتلەر ساقىلار (تامادىلار) كونكۇرسىنى ئۆتكۈزىدۇ.

مۇكاپاتلىق ئورۇنلار تۆۋەندىكىچە تەخسىم قىلىندى:
1 - ئورۇن 50000 تەڭگە،
2 - ئورۇن 30000 تەڭگە،
3 - ئورۇن 20000 تەڭگە.

1 - مۇسابىقە
سالاملىشىش. ساقىلار مېھمانلار بىلەن سالاملىشىدۇ. شېئىر، بېيىت - قوشاقلار، قارا سوز ۋە ساتىرا - يۇمور كەڭ تۈردە پايدىلىنىشى مۇمكىن. داۋامى 5 - 7 مىنۇت.

2 - مۇسابىقە
بۇ مۇسابىقىدا ساقىلارنىڭ تاپقۇرلىغى، خۇشخۇيلىغى سىنىلىدۇ. يەنى ئۇلار ئاياقلاشمىغان جۈملە، ماقال ياكى شېئىرىي مىسرالارنىڭ ئاخىرىنى توقۇشى لازىم.

3 - مۇسابىقە
بۇ مۇزىكىلىق مۇسابىقىدا ساقىلارنىڭ ئىجراسىدا مىللىي ناخشا ياكى ئۇسسۇل ئورۇنلىنىدۇ. ئۇنىڭدا ئۆزلىرى ساز ئەسۋاۋىدا ئوينىشى ياكى خالىغان سازەندە ياكى ئانسامبلنى تەكلىپ قىلىشى مۇمكىن. ئانسامبل تەركىۋى 3 - 4 ئادەمدىن ئاشمىشى شەرت. داۋامى 4 - 5 مىنۇت.

4 - مۇسابىقە
ساقىلارنىڭ ئۆز ئىجادىدىن ھەجۋىي شېئىر، مونولوگ، ياكى ساتىرا ئورۇنلىنىدۇ. داۋامى 7 - 8 مىنۇت.

5 - مۇسابىقە
بۇ مۇسابىقىدا ساقىلارنىڭ چاققانلىغى، سەزگۈرلىگى ۋە ھەزىلكەشلىگى سىنىلىدۇ. ئۇلار مېھمانلارنى جەلىپ قىلغان ھالدا بىر ئويۇن تۈرىنى ئۆتكۈزۈشى كېرەك. داۋامى 6 - 8 مىنۇت.

ئاگاھلاندۇرۇش: ساقىلار باشتىن ئاياق بىر يونىلىشتە ئىش ئېلىپ بېرىشى كېرەك. يەنى ئويلىنىش تويى، يۇبىلېي، سۈننەت تويى ياكى باشقا مەراسىمنى كوزدە تۇتقان ھالدا سىستېمىلىق تەييارلىنىپ كېلىشى لازىم. ماشىنكىدا بېسىلغان بىر ۋاراق ئوتتۇرا ھېساپتا ئىككى مىنۇت ئوقۇلىدۇ. كونكۇرسقا قاتنىشىمەن دېگۈچىلەر ئۆزلىرىنىڭ ئىسمى شەرىپى، تۇغۇلغان ژىلى ۋە تۇرىدىغان جايى، ئۆي تېلېفونى بىلەن كورسىتىلگەن ئەرزىسىنى 30 - ئاپرېلغىچە تۆۋەندىكى ئادرېسقا ئەۋەتسۇن:

ئالمۇتا شەھرى، ئىپەك يولى كوچىسى، 50 - ئۆي. («ئۇيغۇر ئاۋازى» گېزىتىنىڭ بىناسىدا) 8 - قەۋەت. 809 - خانا. ئالاقە تېلېفونى: 57 - 78 - 33.

باش مۇھەررىر
ي. ئازاماتوۋ.

يېڭى ھايات

ئالمۇتا، 480044
ئىپەك يولى كوچىسى
50 بىنا، 8 - قەۋەت،
813 - خانە

گېزىتنى تەسىس قىلغۇچى - جاۋاپكەرلىگى چەكلەنگەن «ۋىسال» شىركىتى.
تىراژى 1238 زاكاز 9698

تېلېفون:
33 - 84 - 59

«Йени хаят» (Новая жизнь) индекс 65359, республиканская общественно-политическая газета, регистрационное свидетельство №603 -- Г. Выдано Министерством культуры, информации и общественного согласия Республики Казахстан 17 марта 1999 г.

گېزىتىمىز سەھىپىلىرىدە بېسىلغان ماقالىلار مۇئەللىپلىرىنىڭ مەۋقەسى تەھرىراتىمىزنىڭ مەۋقەسى بولۇپ ھېساپلانمايدۇ. تەھرىراتتىن ماتېرىياللار قايتۇرۇلمايدۇ ۋە جاۋاپ بېرىلمەيدۇ.

ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى
www.uyghurkitap.com

9 - ماي - غالىبىيەت كۈنى

يېڭى ھايات

Йеңи hаят

2000 - يىل 9 - ماي سېيشەنبە № 5 (4130)

جۇمھۇرىيەتلىك ئىجتىمائىي - سىياسىي گېزىت. 1970 - يىلى 1 - يانۋاردىن باشلاپ چىقىۋاتىدۇ

«يېڭى ھايات» پوچتىسىدىن

ھەر كىمنى قايىل قىلدۇ

ھۆرمەتلىك «يېڭى ھايات»! بىز سۆيۈملۈك گېزىتىمىزنىڭ بىيىل مارت، ئاپرېل سانلىرىدا ئۇيغۇرشۇناس ئالىم دوكتور ماھىر موللاقىنىڭ قەلىمىگە مەنسۇپ «مېغىزى، شاكىلى بار ھەر نەرسىنىڭ» سەرلەۋھەلىك چوڭ ھەجىملىك پۇبلىتسىستىك ماقالىسىنى ئوقۇپ ئىنتايىن تەسىرلەندۇق. چۈنكى مەزكۇر ماقالىدا ھازىرقى زامان ئۇيغۇر جەمىيىتىدىكى بىر قىسىم كىشىلەرنىڭ روھىي دۇنياسىدىكى مەنىۋىي ئوقسانلار دادىل ئېچىپ بېرىلگەن ھەم بۇ ئوقسانلاردىن قۇتۇلۇش يولى تەكلىپ قىلىنغان.

بولۇپمۇ مىللىي روھىمىزنى ئاجىزلىتىپ، مىللەت سۈپىتىدە خاراب بولۇپ كېتىشكە سەۋەب بولىۋاتقان: ئەقىدىسىزلىك، ئىناقسىزلىق، يۇرتۋازلىق، ساتقۇنلۇق ۋە مۇناپىقلىق ئوخشاش ئىللەتلەر ۋە ئۇلارنىڭ مىللىتىمىزگە كەلتۈرىۋاتقان زىيانلىرى ھەققىدە ئېيتىلغان پىكىرلەر، كەلتۈرۈلگەن رەت قىلىپ بولمايدىغان فاكتلار ھەر كىمنى قايىل قىلدۇ ۋە خەلقىمىزنىڭ كېلەچىكى ھەققىدە چوڭقۇر ئويلاندۇردۇ. كۈندىن - كۈنگە مەنىۋىي دۇنياسى قاشاقلىشىپ كېتىۋاتقان مىللىتىمىزگە موشۇنداق ھەقىقەتنى دادىل ئېيتىپ بېرىدىغان ماقالىلار كېرەك. شۇنىڭ ئۈچۈن «يېڭى ھاياتنىڭ» نۆۋەتتىكى سانلىرىدا موشۇ ماقالىنىڭ داۋامى ھەم موشۇ خىلدىكى ماقالىلارنى داۋاملىق بېرىپ تۇرىشىڭلارنى ئۈمۈت قىلىمىز.

ئالمۇتا شەھرى درۇژبا مەھەللىسىدىكى «يېڭى ھايات» گېزىتىنىڭ مۇخلىسلىرىدىن: ھۆسەنجان ھاسان، جامال ياقۇپوۋ، ئومەرجان ئايۇپ، يۈسۈپجان توختى، ئىسرائىل، ئابدۇجېلىل خالىلوۋ، ئاياز سابىتوۋ، ھۈسەيىن، ئابدۇساتتار، غوجاخمەت كالاشىيېۋ، ئوبۇلقاسىم، ئابلىمىت ئىمىن ۋە باشقىلار.

* * *

ئالىم ماھىر موللاقىنىڭ «مېغىزى، شاكىلى بار ھەر نەرسىنىڭ» دېگەن ماقالىسىنى ئوقۇۋېتىپ، كۆزلىرىمدىن ئىختىيارسىز ياش تامچىلىرى تۆكۈلدى. ھە، ئۆز ۋاقتىدىكى ئەڭ جەڭگاۋار، ئۈستۈن مەدەنىيەتلىك خەلقىمىزنىڭ ھازىرقى ئەھۋالىغا چۈشۈپ قىلىشىمىزنىڭ سەۋەبلىرىنى كۆپ جەھەتتىن ئۆزىمىزدىن ئىزدىشىمىز كېرەك. ئەلۋەتتە، تاشقىرىنىڭ، ياتلارنىڭ كۈش - كۈشلىشى، بېسىمى، زورلۇق - زومبىلىغى ۋە ھاكازىلار - بۇ ئۆز ئالدىغا. لېكىن ئىتتىپاقسىزلىق، يۇرتۋازلىق، نادانلىقنى ۋە بەزىلەردىكى خائىن - مۇناپىقلىق ئوخشاش ئىللەتلىرىمىزنى ئېتىراپ قىلىشىمىز ۋە مۇنداق ھەم كۆپلىگەن باشقىمۇ ئىللەتلىرىمىزگە قاخشاتقۇچ زەربە بېرىشىمىز، ھەر بىرىمىزنىڭ كامچىلىقلىرىنى سەممىي تۈزىتىشكە ھەرىكەت قىلىشىمىز لازىم.

بىز ياش ئەۋلادىمىزنى توغرا يولدا تەربىيەلەپ، ئەڭ مۇھىمى قولىمىزدىن كېلىشىچە ئوقۇتۇپ كېلەچەكتە جەمىيەتكە يارامىلىق كادىرلاردىن، تېخنىك مۇتەخەسسىلەردىن يېتىشىپ چىقىشىغا زېمىن ھازىرلىشىمىز كېرەك. ئەكسى ھالدا تارىخ بىزنىڭ ئەيىبلىمىزنى كەچۈرمەيدۇ. ئالىم ماھىر موللاقىغا كۆزىمىزنى ئاچىدىغان موشۇنداق ماقالە يازغانلىقى ئۈچۈن چوڭ رەخمەت.

ئىسمائىل ئەنۋەرىي.
تارىخچى. ئالمۇتا.

مەرھەمەت خالىس ئىختىسادىي ياردەم قىلىشنى سۆيگۈچىلارغا بىزنىڭ ھېساپ چوتىمىز:

р/с 406467897 ТОО
"Висал" РНН600400099802
МФО 190501719,
код 719 АГФ ОАО
Банк "Центр Кредит"

ئۇلۇغ ۋەتەن ئۇرۇشىنىڭ ۋېتېرانلىرى ئالمۇتىدىكى 28 گۋاردىيەچى پانفىلوۋچىلار ئىستىراھەت بېغىدىكى شۆھرەت مېمورىيالى ئالدىدا.

پەيزۇللا ئەخمەت سۈرىتى.

ئاسسوتسىاتسىيەنىڭ نۆۋەتتىكى كونفېرېنسىيەسى بولۇپ ئۆتتى

يېقىندا «بېنت» ئاكسونېرلىق جەمىيىتىنىڭ مەدەنىيەت ئۆيىدە (ئالمۇتا شەھرىنىڭ يېنىدىكى قارىسۇ يېزىسى) سانائەتچىلەر، تجارەتچىلەر ۋە يېزا ئېگىلىكى خادىملىرى ئۇيغۇر ئاسسوتسىاتسىيەسىنىڭ نۆۋەتتىكى 3 - كونفېرېنسىيەسى بولۇپ ئۆتتى. كونفېرېنسىيەدە ئاسسوتسىاتسىيە پرېزىدېنتى دىلمۇرات قۇزىيېۋ «ئاسسوتسىاتسىيەنىڭ 1999 - يىلى ئەمەلگە ئاشۇرغان ئىشلىرى ۋە 2000 - يىلدىكى ۋەزىپىلەر» دېگەن ماۋزۇدا، ئاسسوتسىاتسىيە تەپتىش كومىسسىيەسىنىڭ رەئىسى ئېلۋىرا قۇربانوۋا «تەپتىش كومىسسىيەسىنىڭ 1999 - يىلقى ھېساۋاتى» ماۋزۇسىدا ۋە ئاسسوتسىاتسىيەنىڭ ۋىتسې - پرېزىدېنتى ئەخمەتجان شاردىنوۋنىڭ «ئاسسوتسىاتسىيەنىڭ 2000 - يىلدىكى پائالىيەت پروگراممىسى» دېگەن دوكلادلىرى تىڭشالدى ۋە مۇھاكىمە قىلىنىندى.

كونفېرېنسىيەدە قارالغان مەسىلىلەر بويىچە تېگىشلىك قارار قوبۇل قىلىنىپ، ئاسسوتسىاتسىيەنىڭ 2000 - يىلغا بەلگۈلەنگەن پائالىيەت پروگراممىسى تەستىقلەندى.

شۇنداقلا كونفېرېنسىيەدە ئاسسوتسىاتسىيەنىڭ ئون بەش ئەزادىن ئىبارەت دىرېكتورلار كېڭىشىنىڭ يېڭى تەركىۋى سايلاندى.

(ئۆز مۇخبىرىمىز).

مۇشتىرىلار دىققىتىگە!

ھۆرمەتلىك گېزىتخان! ئەگەر سىز «يېڭى ھايات» ۋە «ئۇيغۇر ئاۋازى» گېزىتلىرىغا موشۇ يىلنىڭ ئالتە ئېيىغىلا مۇشتىرى بولغان بولسىڭىز، كېيىنكى ئالتە ئايغا يېزىلىش يادىڭىزدىن چىقمىسۇن. ھازىردىن موشۇ يىلنىڭ ئىككىنچى يېرىمىغا مۇشتىرى توپلاش مەۋسۇمى ئۇمۇمىيۈزلۈك باشلاندى ۋە ئۇ 15 - ئىيۇنغىچە داۋام قىلىدۇ. گېزىتلارغا جاي - جايلاردىكى ئالاقە بۆلۈملىرىدە، «دائۇس» ئاكسونېرلىق جەمىيىتىنىڭ بارلىق شۆبىلىرىدە مۇشتىرى بولۇشقا بولىدۇ.

ئالمۇتا شەھرىدە ياشىغۇچىلار «يېڭى ھايات» ۋە «ئۇيغۇر ئاۋازى» گېزىتلىرىغا تەھرىراتتا (ئىپەك يولى كوچىسى، 50 - ئۆي، 8 - قەۋەت، 817 - بۆلمە) يېزىلالايدۇ.

«يېڭى ھايات» گېزىتىنىڭ ئالتە ئايغا يېزىلىش باھاسى - 241 - تەڭگە 08 تىيىن، ئىندېكسى - 65359.

«ئۇيغۇر ئاۋازىنىڭ» ئالتە ئايغا يېزىلىش باھاسى - 547 تەڭگە 62 تىيىن؛

«قازپاسپاسوز» ئاگېنتلىغى ئارقىلىق يېزىلغان تەقدىردە - 541 تەڭگە 02 تىيىن؛

ئالمۇتا شەھرىدىكىلەر ئۈچۈن - 515 تەڭگە 10 تىيىن، ئىندېكسى - 65357

مەملىكەت ھاياتىدىكى چوڭ ۋاقە

26 - ۋە 27 - ئاپرېل كۈنلىرى ئالمۇتىدا «يېۋرازىيە - 2000» سامىتى بولۇپ ئۆتتى. «يېۋرازىيەنىڭ ئۈچىنچى مىڭ يىللىقتىكى ئورنى بىلەن رولى» ئاساسىي ماۋزۇلارنىڭ بىرى بولغان بۇ باش قوشۇش قازاقىستاننىڭ سىياسىي ھاياتىدا يۈز بەرگەن چوڭ ۋاقەلەرنىڭ بىرى بولدى. بۇ شۇنداقلا قازاقىستان ئۈچۈنلا ئەمەس، بەلكى مەركىزىي ئاسىيە ئۈچۈنمۇ ئالاھىدە ئەھمىيەتكە ئىگە ۋاقە سۈپىتىدە قارالماقتا. چۈنكى بۇ ئۇچرىشىشقا مەركىزىي ئاسىيە، كاۋكاز، روسسىيە، يېقىن ۋە يىراق شەرىق، شەرقىي - جەنۇبىي ئاسىيە، ھىندىستان، خىتاي، ياپونىيەنىڭ دۆلەت ۋە ھۆكۈمەت رەھبەرلىرى، خەلقئارا مالىيە ۋە ئىختىسادىي تەشكىلاتلار، جۈملىدىن دۇنياۋىي ۋالىيۇتا فوندى بىلەن دۇنياۋىي بانك، مۇستەقىل دۆلەتلەرنىڭ تاموژنا ئىتتىپاقى، مەركىزىي ئاسىيە ئىختىسادىي ھەمكارلىغى چوڭ رېگىوناللىق بانكلار، چەت ئەل شىركەتلىرى ۋە باشقا تەشكىلاتلارنىڭ رەھبەرلىرى ئىشتىراك قىلدى.

ئۇلۇق غالىبىيەتكە

ئۇرۇش ھارپىسىدىكى ئېغىر ئەھۋال

9 - ماي... ھەر يىلى كالېندارنىڭ موشۇ ۋارىقىنى يىرتقاندا سابىق سوۋېت خەلقىنىڭ تارىخىدىكى ئەڭ قەھرىمانلىق، ئېغىر ۋە شۇنىڭ بىلەن بىللە ھەممە ئۈچۈن ئەڭ خوشاللىق، شاتلىق سەھىپىسى ئىختىيارسىز ئەسكە چۈشىدۇ. ھە، بۇ س س س ر خەلقى ئىنتايىن ئۇرغۇن قۇرۋانلارنى بېرىش بەدىلىگە قولغا كەلگەن غالىبىيەتتۇر. لېكىن بۇ غالىبىيەتنى قولغا كەلتۈرۈش قانداق بولدى؟ نېمە ئۈچۈن ئۇرۇشنىڭ دەسلەپكى باسقۇچىدا س س س ر ئىنتايىن چوڭ زىيان تارتىشقا، ئاساسسىز ئۆرگۈنلىگەن قۇرۋان بېرىشكە مەجبۇر بولدى، ئۇنىلغان يىللار «يېگىلمەس ۋە رىۋايەتكە ئايلانغان» دەپ مەدھىلەنگەن قىزىل ئارمىيە مىللىونلىغان ئۆز جەڭچىلىرى بىلەن كوماندىرلىرىدىن ئايرىلىپ ئارقىغا چېكىندى؟ فاشىستلار قانداقلارچە موسكۋا ۋە لېنىنگراد بوسۇغىسىغا يېتىپ كەلدى؟

ئۇرۇشنى باشتىن كەچۈرگەنلەر ۋە ئۇنىڭدىن كېيىن تۇغۇلغانلار مۇنداق سوئاللارنى ئۆزلىرىگە پات - پاتلا بېرىدۇ. لېكىن مىللىونلىغان ئادەملەرنى قىيناپ كەلگەن مۇنداق سوئاللارغا ئۇرۇشتىن كېيىنكى يېرىم ئەسىرگە يېقىن ۋاقىتقىچە ھەر خىل جاۋاپلار بېرىلىپ كەلدى.

پەقەت ك پ س س 20 - قۇرۇلتىيىدىن كېيىنلا ئاشكارا ئۇرغۇنلىغان ئەمەلىي ماتېرىياللار ئاساسىدا ئەينە شۇ ۋۇقۇردىكى سوئاللارغا خېلە ئوبيېكتىۋ جاۋاپ بېرىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولدى. ئەندى قايتا قۇرۇش ۋە ئاشكارىلىق دەۋرىدە بولسا ئۇرۇشنىڭ دەسلەپكى دەۋرىدىكى بىر قاتار مەسىلەرگە باھا بەرگەندە بىر تەرەپلىمىلىك، سۇبيېكتىۋ كۆز قاراشلاردىن ۋاز كېچىش ئىمكانىيىتى پەيدا بولدى. يېڭى فاكتلار پەيدا بولدى. 1939 - 1941 - يىللاردىكى س س س رنىڭ تاشقى سىياسىتىنى، مەملىكەتنىڭ دۈشمەن تەجاۋۇزىغا زەربە بېرىش تەييارلىق دەرىجىسىنى، شۇ دەۋردىكى ستالىن باشلىق رەھبەرلىكنىڭ كونكرېت پائالىيىتىنى، 1941 - يىلى ياز - كۈز پەسلىدە فرونتلاردىكى ئەھۋالنى باشقىچە يورۇتقان ئۇرغۇنلىغان ماتېرىياللار پەيدا بولدى.

ئەينە شۇ ماتېرىياللاردىن بىز پارتىيە، سوۋېت، ئىگىلىك ۋە ئەلۋەتتە ھەربىي كادىرلارغا قارشى ئاممىۋى تۈزدە ئېلىپ بېرىلغان تەقىبلەش - جازالاش ھەرىكەتلىرىنىڭ ئارمىيە ئۈچۈن ئىنتايىن ھالاكەتلىك ئاقىۋەتلەرى ئېلىپ كەلگەنلىكىنى ...

باشلىقلاردىن م. ن. تۇخاچېۋسكىي، ئا. ئى. يېگوروۋ، ۋ. ك. بليۇخېر، ئى. پ. ئۇبورېۋىچ، ئى. ئې. ياكىر ۋە باشقىلارنىڭ ئاساسسىز تەقىپلەش قۇرۋانلىرى بولغانلىقىنى بىلىمىز. يەنە شۇ ماتېرىياللاردىن پولكلار كوماندىرلىرىنىڭ يېرىمىغا يېقىنى، بىرىگادىلار بىلەن دىۋىزىيەلەرنىڭ ھەممە كوماندىرلىرى دېگىدەك، كورپۇسلارنىڭ ھەممە كوماندىرلىرى ۋە ھەربىي ئوكرۇگلارنىڭ قوماندانلىرى، ھەربىي كېڭەشلەرنىڭ ئەزالىرى، كورپۇسلار، دىۋىزىيەلەر ۋە بىرىگادىلارنىڭ كۆپلىگەن سىياسىي خادىملىرى، ئالىي ۋە ئوتتۇرا ھەربىي ئوقۇش ئورۇنلىرىنىڭ كۆپلىگەن ئالاتتىلىق ئوقۇتقۇچىلىرى تەقىپلەندى. سوۋېت ھەربىي مۇتەخەسسىس - كادىرلىرىنىڭ مۇنداق جازالىنىشى بېرلىندا چوڭ مەمنۇنىيەت بىلەن قارشى ئېلىنغانلىقىنى پەرەز قىلىش تەس ئەمەس.

ئەلۋەتتە، س س س ر رەھبەرلىكى گىتلېر گېرمانىيەسىنىڭ تەجاۋۇزىغا زەربە بېرىش مەخسىتىدە تەييارلىق كورۇش ئۈچۈن كوپ ئىشلارنى قىلدى. ئۇرۇش ھارپىسىدا قۇراللىق كۈچلەر سانى 5.4 مىللىون ئادەمگە يەتتى. كېچىكىپ بولسىمۇ ھەربىي تېخنىكىنىڭ يېڭى ئەمۇنىلىرى پەيدا بولدى، مۇداپە سانائىتى باشقا ساھالارغا قارىغاندا ئۈچ ھەسسە چاپسان تەرەققىي ئەتتى. لېكىن بۇ چارىلەر ئۇرۇشنىڭ دەسلەپكى باسقۇچىدىكى قىيىنچىلىقلارنىڭ ئالدىنى ئېلىشقا قادىر بولالمىدى.

سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ قەھرىمانى

داداش باباجانوۋ.

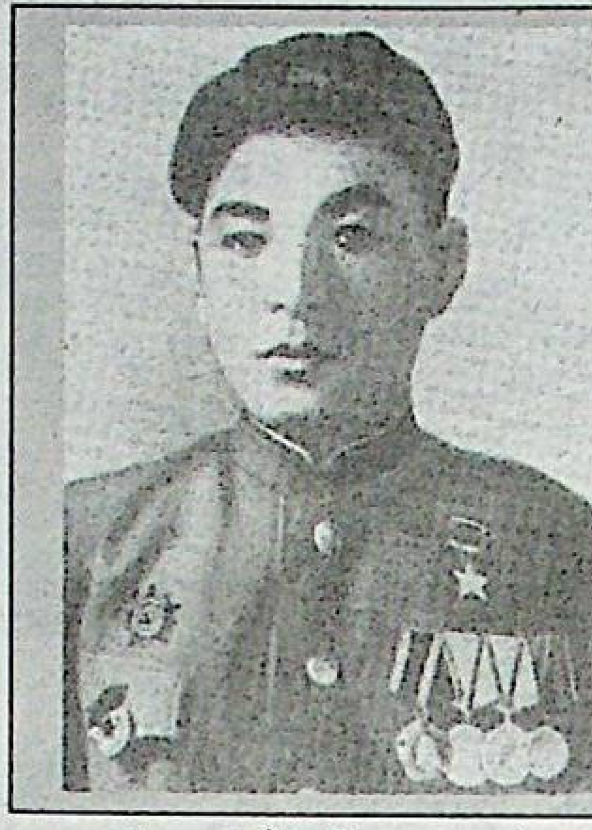

سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ قەھرىمانى

سۇلھى لۇتپۇللايېۋ.

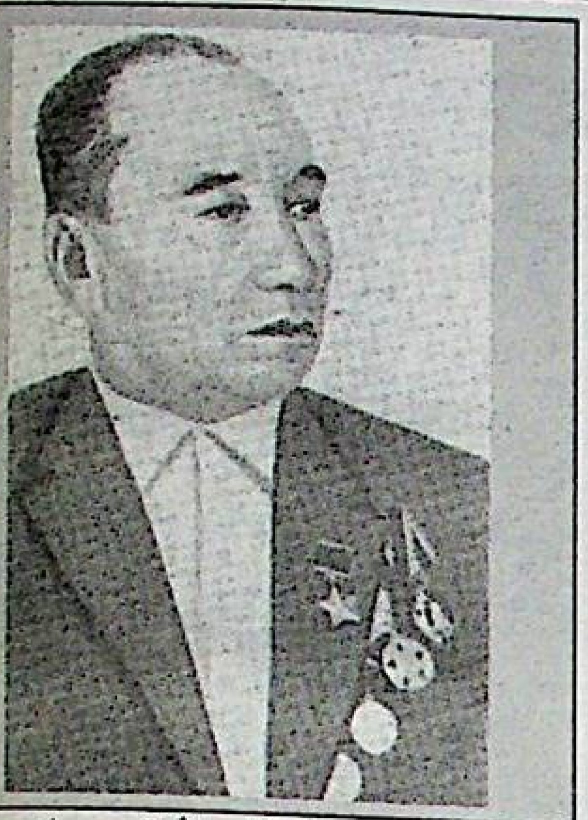

سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ قەھرىمانى

مەسىم ياقۇپوۋ.

ئۇيغۇرلارنىڭمۇ ھەسسىسى بار

ئۇلۇق ۋەتەن ئۇرۇشىنىڭ ئەڭ بېشىدىلا پۈتكۈل سوۋېت خەلقى ئۆز ۋەتىنىنى دۈشمەندىن ھىمايە قىلىشقا ئاتلاندى. باشقا خەلقلەر قاتارىدا ئۇيغۇرلارمۇ ئانا يەرنى قوغداشقا بەل باغلىدى. «ئۇرۇشنىڭ دەسلەپكى كۈنلىرىدە، برېست سېپىلىنى ھىمايە قىلىپ، ئا. سوپىيېۋ، ق. تۇردىيېۋ، ئى. كامالوۋ ئوخشاش ئۇيغۇر جەڭچىلىرى قەھرىمانلارچە ھالاك بولدى. گىتلېرچىلار سېپىلنى قورشاۋالغاندا، ئى. كامالوۋ ئېغىر يارىدار بولغان ئىدى. ئۇ ئاخىرقى كۈچ - قۇۋۋىتىنى يىغىپ، جەملەپ باغلانغان گراناتلار بىلەن دۈشمەن تانكىسىنىڭ ئاستىغا ئوزىنى ئاتتى ۋە ئۇنى پارتلىتىۋەتتى... برېست سېپىلىنى ھىمايە قىلىشقا قاتناشقانلار ئارىسىدا ھازىر ھايات، قىزىل غەيرەت ئۇيغۇر ئوتتۇرا مەكتىۋىنىڭ مۇئەللىمى مەخسۇت نىيازوۋمۇ بولغان. ئۇ دۈشمەن ھۇجۇملىرىنىڭ بىرىگە زەربە بېرىشتە فاشىستلارنىڭ ئىككى تانكىسىنى زەخمىلەندۈرگەن...» (ن. شاخوۋ. «كازاخستانىسى - زاشتىنكى برېستسكوي كرېپوستى»، ئالما - ئاتا، 1964، 48، 49 - بەتلەر). ھە، بۇ ئۇرغۇنلىغان فاكتلارنىڭ بىرى.

ئېغىر، دەھشەتلىك 1941 - يىلى كەچ كۈزدە دۈشمەن موسكۋا بوسۇغىسىغا يېقىنلاشقاندا، كۆپلىگەن ئۇيغۇر جەڭچىلىرىگە پايتەختنى ھىمايە قىلىش جەڭلىرىگە قاتنىشىش شەرىپى نېسىپ بولدى. «نېمىسلار ھۇجۇمغا ئۆتكەن شىددەتلىك جەڭلەرنىڭ بىرىدە، - دەپ تەكىتلىنىدۇ ئۇيغۇرشۇناسلىق بولۇمىدە ساقلىنىۋاتقان ھۆججەتلەر سەھىپىلىرىدە، - كىچىك لېيتېنانت ش. زۇلىياروۋ دۈشمەننى 200 - 250 مېتر ئارىلىققىچە قويۇپ بېرىپ، ئۆز پۇلېميوتى بىلەن 50 فاشىستنى يەر چىشلەتتى. يەنە بىر جەڭدە ئۇ قەھرىمانلارچە ھالاك بولدى». موسكۋا بوسۇغىسىدا بولغان جەڭلەردە يەركەنت ناھىيەسى پەنجىم يېزىسىدىن سنايپېر ئوسمان ئۇسەنوۋ ھەقىقىي قەھرىمانلىق ئۈلگىسىنى كورسەتتى. ئۇنىڭ شەخسىي ھېساۋىدا ئۇجۇقتۇرۇلغان فاشىستلار ئاز ئەمەس. ئۇ ئۇرۇشتىكى تاپقۇرلىغى ۋە شەخسىي جاسارىتى ئۈچۈن قىزىل بايراق، قىزىل يۇلتۇز ئوردېنلىرى ۋە كۆپلىگەن مېداللار بىلەن مۇكاپاتلانغان. «موسكۋا ئۈچۈن بولغان جەڭلەردە، - دەپ يازغان ئىدى «كازاخىستانسكايا پراۋدا» گېزىتى 1942 - يىلى 28 - فېۋرال ساندا، - گۋاردىيەچى يېفرېيتور - سنايپېر (مەرگەن) ياقۇپ ئەخمەتدىنوۋ دۈشمەننىڭ 28 سولدات ۋە ئوفىتسېرىنى يوقاتتى».

ئۇلۇق ۋەتەن ئۇرۇشىنىڭ بارلىق فرونتلىرىدا دېگىدەك كۆپلىگەن ئۇيغۇر جەڭچى - ئوفىتسېرلىرى قەھرىمانلىق ئۈلگىلىرىنى كورسىتىپ جەڭ قىلدى. نېمىس - فاشىستلىرىنى ستالىنگراد بوسۇغىسىدا تار - مار قىلىشتا سوۋېت ئەسكەرلىرى تەرىپىدىن قازىنىلغان تارىخىي غەلبە جەڭچىلەرنى تېخىمۇ چوڭ قەھرىمانلىقلارغا ئىلھاملاندۇرغان ئىدى. بۇ يەرلەردىكى جەڭلەرنىڭ ئىشتىراكچىسى، قاتاردىكى سولدات ئابدۇراخمان سەمەتباقىيېۋ ئوزىنىڭ تۇغۇلۇپ ئوسكەن ئاۋات يېزىسىدىكى ئائىلىسىگە مۇنداق خەت يازغان:

«مېنىڭ قەدىرلىك ئايالىم خاسىيەت بىلەن ئوغلۇم ئەبەيدۇللام! سىلەرگە فرونتتىن خەت يېزىۋاتىمەن. بىز ھۇجۇمغا ئوتتۇق. ستالىنگرادنى قەھرىمانلارچە ھىمايە قىلغانلار بىلەن بىللە جەڭگە كېتىپ بارغانلىغىم بىلەن پەخىرلىنىمەن. بىز ئالغا ئىلگىرلەۋاتىمىز، بىز دۈشمەننى قوغلاۋاتىمىز. مېنىڭ بىلەن دوستلىرىم: رۇس ئاۋتوماتچىك مىخائىل داۋىدوۋ، قازاق ئاتقۇچى جاۋسارباي شابىنبىروۋ. لاتىش ئارتىللېرىست ئاندرېي كلاۋا، قىرغىز پۇلېميوتچى ئاتاقاندوۋ يانمۇ - يان تۇرۇپ جەڭ قىلماقتا. بىز كەچتە كۈن بويى قانچە كىلومېتر يول باسقانلىغىمىزنى ھېساپلايمىز... بىزنىڭ باسقان ھەر بىر قەدىمىمىز ئازاتلىق كۈنىنى يېقىنلاشتۇرىدۇ...

قىممەتلىك خاسىيەت، سەن ئاخىرقى خېتىڭدە ستاخانوۋچىلار قاتارىدىن ئورۇن ئالغانلىغىڭنى يېزىپسەن، بۇ ناھايىتى ياخشى. ھەممە كولخوزدا ناھايىتى ياخشى ئىشلىشى كېرەك، مېنىڭ دوستلىرىم بۇ ھەقتە ئىلتىماس قىلىۋاتىدۇ. خاسىيەت، ئوغلىمىزغا ياخشى قارا، ئۇ دۈشمەن ئۈستىدىن غالىبىيەت قازانغاندىن كېيىنكى بەختلىك دەۋردە ياشايدۇ.» (سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ مارشالى ئا. ئى. يېرېمېنكونىڭ «ستالىنگراد» ناملىق كىتاۋىدىن، موسكۋا، 1961 - يىل، 383 - بەت).

ئۇيغۇر جەڭچى - ئوفىتسېرلىرىنىڭ مۇنداق خەتلىرىنى، شۇنداقلا ئۇلارنىڭ جەڭ مەيدانلىرىدىكى پائالىيەتلىرى توغرىلىق ھۆججەتلەرنى كۆپلەپ كەلتۈرۈش مۇمكىن.

مەن جەڭچى - ژۇرنالىست مايور مەدەلىيېۋ بىلەن ئۇنىڭ ئۆيىدە، ئەمگەكچىقازاق ناھىيەسىنىڭ ئاۋات يېزىسىدا بىر نەچچە قېتىم ئۇچراشقان ئىدىم. ئەينە شۇنداق ئۇچرىشىشلارنىڭ بىرىدە ئۇ لېنىنگرادلىق يازغۇچى پاۋېل لۇكنىتسكىنىڭ «لېنىنگراد دېيستۋۇيېت» دېگەن كىتاۋىنى مەغرۇرلىنىش ھېسسىياتىدا كورسىتىپ: يازغۇچى مەن بىلەن خەت ئېلىشىپ، خېلە نەرسىلەر توغرىلىق مەلۇمات ئالدى، مەن بىلگەنلىرىم...

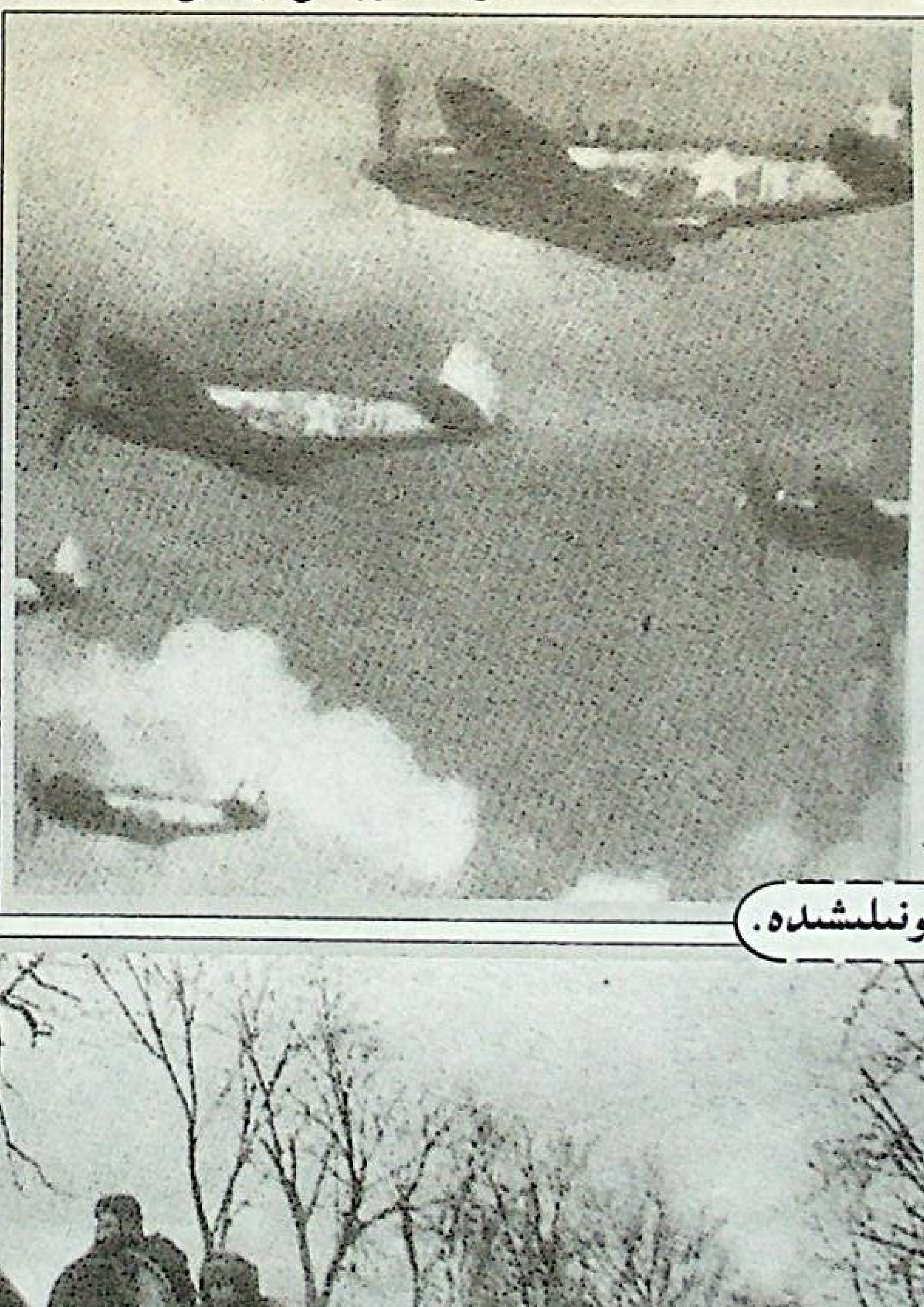

بېرلىن يونىلىشىدە.

55 يىل

پولشا قەھرىمانى
قاھار شەرىپوۋ.

خەلىق قەھرىمانى
موردۇن تىيىپوۋ.

نى ئېيتىپ بەردىم، بەزى ھوججەتلەرنى بەردىم. ماڭا كىتاپنى كۆرۈپ باق، - دەپ قاتتىق تاشلىق قىلىن كىتاپنى ماڭا ئۇزاتتى. كىتاپتىن ئاۋا مۇسلىم ئاكا تۇغرىلىق مونۇ قۇرلارنى ئوقۇدۇم:«4 - دېكابر. لېنىنگراد. باش شتاب. فرونت گېزىتى «نا ستراژى رودىنى» قازاق تىلىدا چىقىدۇ. ھازىر لېنىنگراد فرونتىدا قازاقستانلىق جەڭچىلەر كۆپ. گېزىت «ئوتاندى قورغاۋدا» دەپ ئاتىلىدۇ. ئۇنىڭ باش مۇھەررىرى ئاۋا - مۇسلىم مەدەلىيېۋ. ئۇ 55 - ئارمىيەدىن. ئا.مەدەلىيېۋ ئالمۇتا ۋىلايىتىدىن كەلگەن بولۇپ، لېنىنگرادتا ئوقۇغان. قازاقستاندا ناھىيەلىك پارتىيە كومىتېتىنىڭ كاتىپى بولۇپ ئىشلىگەن. ئۇرۇش باشلانغاندىن بېرى ھەرىكەتلىنىۋاتقان ئارمىيەدە: غەربىي، ۋولخوۋ، ھازىر بولسا لېنىنگراد فرونتلىرىدا... گېزىت چىققان كۈنلا ئالدىنقى سەپكە يەتكۈزۈلۈپ تۇرىدۇ. گېزىت بىلەن يازغۇچى ن. تىخونوۋ ھەمكارلىشىدۇ، گېزىتتا ئى. ئېرېنبۇرگنىڭ ماقالىسى بېسىلغان... گېزىتتا قازاقستانلىق سىناپېرلار ۋە باشقا جەڭچىلەر توغرىلىق ماتېرىياللار داۋاملىق بېرىلىپ تۇرىدۇ. بۈگۈنكىدا كەسپىي ژۇرنالىست گۋاردىيەچى مايور ئا. مەدەلىيېۋنىڭ ھەسسىنى ئالاھىدە تىلغا ئېلىش كېرەك...» بىز ئاۋامۇسلىم ئاكا ئوخشاش ئوفىتسېر - ژۇرنالىستلىرىمىز بىلەن ھەقلىق پەخىرلىنىمىز.

ئۇلۇغ ۋەتەن ئۇرۇشىدا ئورغۇنلىغان ئۇيغۇر جەڭچى - ئوفىتسېرلىرى ھەقىقىي قەھرىمانلىق ئۈلگىلىرىنى كۆرسىتىپ ئوردېن - مېداللار بىلەن مۇكاپاتلاندى. ئەندى داداش باباجانوۋ، سۇلىھى لۇتپۇللايېۋ، مەسىم ياقۇپوۋلار سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ قەھرىمانى، موردۇن تىيىپوۋ قازاقستان خەلىق قەھرىمانى، قاھار شەرىپوۋ پولشا قەھرىمانى دېگەن يۈكسەكناملىرىغا سازاۋەر بولدى.

ئالمۇتا ۋىلايىتىنىڭ ئۈزۈناغاچ يېزىسىدىن بولغان داداش باباجانوۋ 1942 - يىلى جەڭ مەيدانىغا ئاتلانغان. ئۇ كۆپلىگەن جەڭلەرگە ئىشتىراق قىلىپ، 1943 - يىلى دوندىكى روستوۋ شەھىرى يونىلىشىدىكى بىر قاتتىق ئۇرۇشتا يارىدار بولىدۇ. گوسپىتالدا داۋالىنىپ چىقىپ ئۇ يەنە فرونتقا ئاتلىنىدۇ. 1944 - يىل مارت. جەڭچىلەرگە سېۋاستوپول شەھىرىنى ئېلىش ۋەزىپىسى قويۇلدى. شەھەر ئالدىدا ساپۇن تېغى مەغرۇر تۇراتتى. كىم بۇ تاغنى ئىگىلىسە، شەھەرنىمۇ سوزسىز ئىگىلەيتتى. بۇيرۇققا بىنائەن جەڭچىلەر سايۇن تېغىغا ھۇجۇمغا ئۆتىدۇ. جەڭچىلەر تىكەنلىك سىملار بىلەن قورشالغان دەسلەپكى پاسىلغا كەلگەندە نېمىسلار قاتتىق ئوق ياغدۇردى. بۇ ھەقتە ئۈزۈناغاچتا بولغان بىر سورۇندا داداش ئاكىدىن سورىغىنىمدا (بۇ مەزگىلدە ئۇ جامبۇل ناھىيەسىنىڭ مەمۇرىي مەركىزى ئۈزۈناغاچ يېزا سوۋېتىنىڭ رەئىسى ئىدى): «سەپداشلىرىم كۈزنېتسوۋ، مىخايلوۋلار بىلەن تىكەنلىك سىمدىن يول ئېچىپ دۈشمەنگە ھۇجۇم قىلدۇق. فاشىستلار پوتەيلىرىگە چېكىندى. موشۇ ۋاقىتتا مىخايلوۋقا ئوق تېگىپ ھالاك بولدى. كۈزنېتسوۋ ئىككىمىز ئومۇلەپ كېلىپ دۈشمەن پوتىيىگە تانكىغا قارشى گراناتىلارنى تاشلىدۇق. نەتىجىدە بۇ يەردىكى 40 فاشىست ئۆجۈق تۇرۇلدى. قوماندانلىق ساپۇن تېغىغا پولك بايرىقىنى ئورنىتىشنى بۇيرۇق قىلدى. بۇ ۋەزىپىنى ئورۇنداشتا ئورغۇنلىغان جەڭچىلەر قازا بولدى، سەپدىشىم كۈزنېتسوۋمۇ ھالاك بولدى. مەن قانداقلا قىلىپ بولمىسۇن تاققا بايراقنى قاداشنى قارار قىلدىم. مەن ئۇيغۇرچىسىغا بايراقنى بېلىمگە پوتا قىلىپ باغلاپ، ئاندىن ئومۇلەپ، ئۈچرىغان ياۋغا ئوق ئېتىپ، ئاخىر تاغ چوققىسىغا بايراقنى ئورناتتىم...» - دەپ ھېكايە قىلغان ئىدى.

ساپۇن تېغىدا كۆرسەتكەن باتۇرلىغى ۋە جاسارىتى ئۈچۈن داداش باباجانوۋقا سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ قەھرىمانى نامى بېرىلدى.

ياركەنتلىك سۇلىھى لۇتپۇللايېۋ ۋىسلا ۋە ئودېر دەريالىرىدىن ئۆتۈشتە بولغان جەڭلەردە ئالاھىدە قەھرىمانلىق ئۈلگىسىنى كۆرسەتتى. «ۋىسلا دەرياسىنىڭ غەربىي قىرغىقىدىكى مەيدانىنى كېڭەيتىش ئۈچۈن بولغان جەڭلەرنىڭ بىرىدە ئارتىللېرىست س.لۇتپۇللايېۋ زەمبىرىگى بىلەن دۈشمەننىڭ تۆرت تانكىسىنى ۋە ئىككى برونېماشىنىسىنى پارتلىتىپ، 140 سولدات ۋە ئوفىتسېرىنى يەر چىشلەتتى. جەڭلەردە كۆرسەتكەن شەخسىي قەھرىمانلىغى ۋە تاپقۇرلىغى ئۈچۈن ئارتىللېرىست سۇلىھى لۇتپۇللايېۋ سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ قەھرىمانى نامىغا سازاۋەر بولدى». («گېروپىي سوۋېتسكوگو سويۇزا - قازاخستانسى» ئالما - ئاتا. 1968- يىل، 1 - توم، 471 - 472 - بەتلەر).

ئالمۇتىلىق مەسىم ياقۇپوۋمۇ فرونتتا ئەجايىپ قەھرىمانلىق كۆرسەتكەن باتۇرلارنىڭ بىرى. بۇ ھەقتە، ژۇقۇرىدا كۆرسىتىلگەن كىتاپتا مۇنداق تەكىتلىنىدۇ: «1943 - يىلى سېنتەبىرنىڭ ئاخىرىدا سوۋېت ئەسكەرلىرى كەڭ دائىرىدە دنېپر دەرياسىغا يېقىنلاشتى. ستارشىنا مەسىم ياقۇپوۋ خىزمەت قىلغان دىۋىزىيە بىرىنچىلەر قاتارىدا بۇ يەرگە كەلدى. دەريادىن ئۆتۈشكە ئاتلانغان قىسىملار دۈشمەننىڭ شىددەتلىك ئوقى بىلەن قارشى ئېلىندى. بىر نەچچە قېتىملىق ئۇرۇنۇشتىن كېيىن ئوڭ قىرغاققا 25 جەڭچى چىقتى، ئۇلارنىڭ ئىچىدە ستارشىنا مەسىم ياقۇپوۋمۇ بار ئىدى. جەڭچىلەر دنېپردىن پۈتۈن باتالون ئۆتمىگىچە، بىر كېچە - كۈندۈز دۈشمەننىڭ ھۇجۇمىغا بەرداشلىق بېرىپ تۇردى.

ھە، بۇ شىددەتلىك جەڭنىڭ كۆپلىگەن ئىشتىراكچىلىرى شانلىق قەھرىمانلار سېپىنى تولۇقلىدى. سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ قەھرىمانى دېگەن يۈكسەك نامىغا ستارشىنا مەسىم ياقۇپوۋمۇ سازاۋەر بولدى». (شۇ كىتاپ، 425 - 426 - بەتلەر).

ئۆزگەنلىك جەڭچى قاھار شەرىپوۋ پولشادا پارتىزانلار ئوترەدىدە فاشىستلارغا قارشى جەڭلەرگە قاتنىشىپ، پولشىنىڭ ئازاتلىغى ئۈچۈن ھەسسە قوشتى.

«مەن شۇنى چوڭ مەمنۇنىيەت بىلەن خەۋەر قىلىمەنكى، - دەپ يازغان ئىدى 1969 - يىلى ئوكتەبىردە ق. شەرىپوۋقا موسكۋادىكى پولشا ئەلچىخانىسى ھۇزۇرىدىكى ھەربىي ئاتتاشى دىۋىزىيە گېنېرالى زگېنئۇش كۆشكو، - پولشا تەۋەسىدە نېمىس - فاشىست باسقۇنچىلىرىغا قارشى كۆرەشتىكى چوڭ خىزمەتلىرىڭىز ئۈچۈن سىز «ئالتۇن كرېست» ئوردېنى بىلەن مۇكاپاتلاندىڭىز.

بىزنىڭ ھەربىي ئاتتاشېنىڭ بارلىق خادىملىرى ۋە شەخسەن ئوزەم سىزنى ژۇقىرى مۇكاپات بىلەن سەممىي تەبرىكلەيمىز ۋە سىزگە ھاياتىڭىزدا بەخت - سائادەت تىلەيمىز...» (خەتنىڭ كوچۈرمىسى تەھرىرات ئارخىۋىدا).

1995 - يىلى ئۇلۇق غالىبىيەتنىڭ 50 يىللىغى ھارپىسىدا دولەت رەھبىرى نۇرسۇلتان نازارباييېۋنىڭ پەرمانى بىلەن ئۇلۇق ۋەتەن ئۇرۇشىدا ۋە ياپونىيە مىلىتارىستلىرىغا قارشى ئۇرۇشىدا ئالاھىدە قەھرىمانلىق كورسەتكەن ئۇيغۇر ناھىيەسىنىڭ تۇرغۇنى موردۇن تىيىپوۋقا «خەلىق قەھرىمانى» پەخرى نامىنى بەردى. (شۇ چاغدا بىز موردۇن ئاكا توغرىلىق چوڭ ماتېرىيال بەرگەن ئىدۇق).

ھە، بىز ژۇقۇرىدا نامىنى ئاتىغان قەھرىمانلىرىمىز، ئەپسۇس، ھازىر ئارىمىزدا يوق. ئۇلارنىڭ كورسەتكەن جاسارىتى كېلەچەك ئەۋلاتقا دايىم ئۈلگە بولغۇسى.

غالىبىيەت بايرىمىڭلار بىلەن ئەزىز ۋېتېرانلار!

يادىكار سابىتى.

1945 - يىلى 9 - ماي 0 سائات 43 مىنۇت. سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ مارشالى گېورگىي كونستانتىنوۋىچ ژۇكوۋ گېرمانىيەنىڭ شەرتسىز تەسلىم بولۇش توغرىلىق ھوججەتكە ئىمزا چەكمەكتە.

1945 - يىل 9 - ماي. موسكۋا.

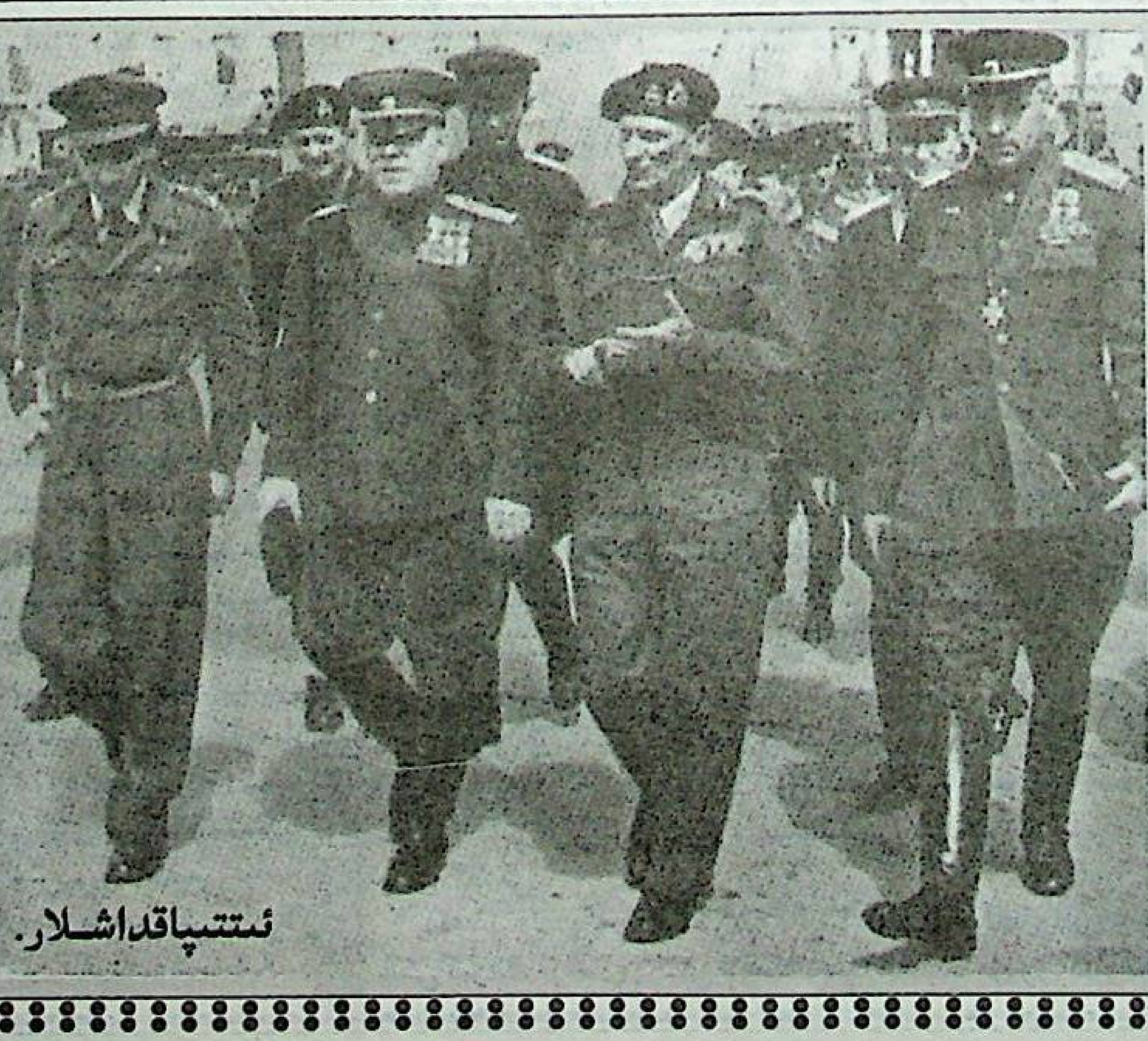

ئىتتىپاقداشلار.

غالىبىيەت بىلەن ئۆيگە قايتىش.

ئۆزىمىزنى ئېتراپ قىلايلى

(داۋامى، بېشى ئۆتكەن سانلاردا)

سائادەت يولى بىلىم بىلەن ئېچىلىدۇ،
بىلىم ئال، سائادەت يولىنى تاپ!
ئەدىب ئەھمەد يۈكنەكى.

مەرپەتسىزلىك ۋە پەزىلەتسىزلىك

بۈگۈنكى دۇنيادا، ھەر جەھەتتە ئالدىن مېڭىۋاتقان ئىلغار مىللەتلەر مەرىپەت بىلەن پەزىلەتنى ئۆز مىللىتىنىڭ تەرەققىياتىنى يۈكسەكلىك ئاسمىنىدا مەڭگۈ مۇۋاپپەقىيەتلىك پەرۋاز قىلدۇرىدىغان تەگداشسىز ئىككى قانات دەپ بىلمەكتە. چۈنكى، مەرىپەت ھازىرقى زامان سائادەت غەزنىسى دارۋازىسىنىڭ ئالتۇن ئاچقۇچى بولسا، پەزىلەت بۈگۈنكى دەۋر مەدەنىيەت يولىنىڭ يورۇتقۇچىسى ۋە نۇر چاچقۇچىسى بولماقتا.

بۇ يەردە دېيىلىۋاتقان مەرىپەت (ياكى مەرىپەتلىك بولۇش) ئاددىي ھالدىكى مائارىپ كورۇش ۋە مەكتەپكە كىرىپ ئوقۇش،شاھادەتنامە ئېلىشنىلا كورسەتمەيدۇ. بەلكى ئۇ تېگى ـ تەكتىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا ئىنسانغا مائارىپ ئارقىلىق، مەكتەپكە كىرىپ ئوقۇش ئارقىلىق، شۇنداقلا رېال ھايات پائالىيىتى ۋە تۇرمۇش ئەمەلىيىتى ئارقىلىق ئۆزلەشكەن مەدەنىي يېتىلىكنى كورستىدۇ. ئەندى، پەزىلەتكە كەلسەك. ئۇ ئىنسانغا ئۆزلەشكەن مەرىپەتتىن تورلىدىغان، مەرىپەت ئارقىلىق ۋايىغا يېتىدىغان يۈكسەك ئىنسانىي ئەخلاق ئۆلچىمى. شۇنداقلا مەرىپەت كوزلىگەن غايىنى ئەمەلىياتتا ئايلاندۇرىدىغان، مەرىپەت ئېگىسىنى ئۇتتۇق ـ نۇسرەتكە يېتەكلەيدىغان كاپالەت مىزانى بولۇپ ھېساپلىنىدۇ.

مۇناسىۋەت نۇقتىسىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، مەرىپەت پەزىلەتنىڭ ئاساسى. پەزىلەت بولسا مەرىپەتنىڭ ساپا تارازىسى ۋە ئۇنىڭ ئەمەلىي ئۇنۇمىنى قازاندۇرغۇچىسىدۇر. بىر مەدەنىي ئىنساندا مەرىپەت بولۇشلا كۇپايە قىلمايدۇ، بەلكى يەنە ئەشۇ مەرىپەتكە مۇناسىپ بولغان پەزىلەتمۇ بولۇش شەرت. پەزىلەت پەقەت مەرىپەتلىك ئىنساندىلا بولىدۇ. مەرىپەتسىز ئادەمدە بولسا پەزىلەت بولمايدۇ، بەلكى ئۇنىڭدا پەقەت ئادەتلا بولىدۇ. ۋاھالەنكى، ئادەت چاھارپاي ھايۋاندىمۇ بولىدىغان تۇغما خۇسۇسىيەتتۇر. پەزىلەت بولسا مەرىپەتتىن تۇغۇلىدىغان مەدەنىي ئىنسانلىق شەرەپ بەلگىسىدۇر.

ئىستىمال قىممىتى جەھەتتىن ئېلىپ ئېيتقاندا، مەرىپەت كومۇكلۇك غەزىنىگە ئەمەس، بەلكى ئىجتىھات سۈيى بىلەن كوكلەپ تۇرىدىغان دەرەخقە ئوخشايدۇ. ھالبۇكى، مەرىپەتنى ئۆز مەۋسۇمىدا بىخلاندۇرۇپ ۋە ئۇنى بىخ ئۇرغۇزۇپ كوكلىتىپ تۇرىدىغان نەرسە دەل پەزىلەتتۇر. مۇشۇ مەنادىن ئېلىپ ئېيتقاندا، پەقەت پەزىلەتلىك ئىنسانلا ئۆز ئېگىدىكى مەرىپەتنى ئەمەلىيات مەيدانىدا راۋۇرۇس گەۋدىلەندۇرەلەيدۇ ۋە ئۇنىڭ بىلەن ئۆز مىللىتىگە، ئۆز خەلقىگە، ھەتتا پۈتكۈل ئىنسانىيەتكە چەندىكىدەك بەھىر يەتكۈزەلەيدۇ. ھەي، ئەزىز قېرىنداشىم، ھازىرقى زامان ئىلغار مىللەتلىرىنىڭ بەس ـ بەستە مائارىپ ئىنقىلاۋى قوزغاپ، مۇناسىپ ھالدىكى پەزىلەتكە ئېگە مەرىپەتلىك ئالىملاردىن تەشكىل تاپقان كەڭ كولەملىك ۋە مۇنتىزىم زىيالىلار قوشۇنىنى شەكىللەندۇرۇشكە شۇنچە ئەھمىيەت بېرىشىنىڭ سەۋەبىمۇ دەل مۇشۇ يەردە!

لىلا مەيدانىدا تۇرۇپ ئېيتقاندا، ئۇيغۇرلار ھازىرقى زامان مەدەنىيىتىگە ئۆز پەيتىدە يۈزلىنىشكە جۈرئەت قىلالمىغان مىللەت ياكى مائارىپ ئىنقىلاۋى قوزغاپ، ئۆز ئېلىدا مەرىپەت ئېكىنزارلىقىنى بەرپا قىلىشقا تىرىشچانلىق كورسىتىپ باقمىغان مىللەتمۇ ئەمەس. موشۇ 20 ـ ئەسىرنىڭ 30 ـ ۋە 40 ـ ژىللىرىدىكى «مەدەنىي ئاقارتىش ھەركىتى» ئەمەلىياتتىكى مائارىپ ئىنقىلاۋى بولۇپ، شۇ مەزگىلدە، ئابدۇقادىر داموللا، مۇھەممەد ئەلى تەۋفىق، مەسئۇد سابىرى، مەھمۇد مۇھىددىدەك ئوزى مەكتەپ ئېچىپ، ئوزى بالا ۋىغىپ، ئوزى دەرىس سوزلەيدىغان مائارىپ گېنېراللىرى مەيدانغا چىققان. مۇھەممەد ئەلى تەۋفىق ئەپەندى باش بولۇپ ئوقۇغان مائارىپ مارشى ـ «ئىزچىلار ناخشىسى»نىڭ ساداسى ئۇيغۇر ئېلىنىڭ پۈتكۈل يېزا ـ قىشلاقلىرىنى قاپلىغان. گەرچە شۇ چاغلاردا، ئابدۇخالىق ئابدۇراخمان ئۇيغۇرى، لوتپۇللا مۇتەللىپ «قايىنام ئورگىشى» قاتارلىق مەرىپەت جەڭچىلىرى ئوتتۇرىغا چىققان پۈتكۈل ماھارىتىنى ئىشقا سېلىپ تەشۋىق قىلغان، ھەممە ئامال ـ چارىلەر بىلەن، ھەتتا ئەزىز جېنى ۋە ئىسسىق قېنى بىلەن پىداكارلىق كورسەتكەن بولسىمۇ، بىراق، پەزىلەت يوقلىپ ئادەتلا قالغان زىيالىلار ئامىسى ئويغانمىغانلىقتىن، ئاخىرىدا، ئەسەبىي جاھىلىيەت كۈچلىرى تەرىپىدىن مەغلۇپ قىلىۋېتىلگەن.

خىتايدا جۇمھۇرىيەت قۇرۇلغاندىن كېيىن، خۇسۇسەن شىنجاڭدا ئۇيغۇر ئاۋتونوم رايونى قۇرۇلغاندىن بۇيان، ئۇيغۇرلاردا زامانىۋى پەننىي مەكتەپتە ئوقۇغانلار كوپەيدى. ھازىرقى زامان ئىلىم ـ پېنى بويىچە بىلىم ئېلىپ، باشلانغۇچ، ئوتتۇرا ۋە ئالىي مەكتەپنى پۈتتەرگەنلەرنىڭ سانى 30 ـ ۋە 40 ـ ژىللاردىكىگە سېلىشتۇرغاندا، كورۇنەرلىك دەرىجىدە ئاشتى. بۇ ـ ئەمەلىيات. بىراق، سانىنىلا كورۇپ ھاياجانلىنىپ كەتمەي، سۈپەت ـ ساپا ئولچىگىنى تارازا قىلىپ تۇرۇپ، ئۇيغۇر زىيالىلىرىنى ئومۇمىيەت جەھەتتىنمۇ، خاسلىق تەرەپتىنمۇ ئىنچىكىلىك بىلەن تارازىلاپ كورىدىغان بولساق، مائارىپ كورۇپ، شۇ مائارىپنى ئوزلەشتۇرگەن ئىلىم قۇرۇلمىسى مەھكەم، ئەخلاق تۈزۈلمىسى مۇستەھكەم بولغان زىيالىلارنىڭ بىز بىلەن زاماندىش ياشاۋاتقان ئىلغار مىللەتلەرنىڭ شۇ ئولچەكتىكى زىيالىلىرىغا قارىغاندا، ئاسمان ـ زېمىن پەرقلىق دەرىجىدە تۆۋەن تۇرىدىغانلىقىنى، ئەدناسى ئۇيغۇردا تېخى مۇناسىپ پەزىلەتكە ئىگە ھەققىي مەرىپەتلىك ئالىملاردىن تەشكىل تاپقان زىيالىلار قوشۇنىنىڭ زامانغا لايىق كولەمدە شەكىللەنمىگەنلىكىنى ئەلەم بىلەن ھېس قىلىمىز.

دەرۋەقە، بىر قەۋمدە مۇئەييەن بىر خىل ئىلىم بويىچە بىلىملىك بولغان ئالىملارنىڭ جىق ياكى ئاز بولۇشى ھېچ قانچە گەپ ئەمەس. بىراق، بىر مىللەتتە، ئىلىم ئالدىدا ھەممە ئادەمنى باب ـ باراۋەر كورىدىغان، ئورتاق ئىستەك، ئورتاق غايە نۇقتىسىدا تۇرۇپ بىر ـ بىرىنى ئېتراپ قىلىشىدىغان مەرىپەتلىك ۋە پەزىلەتلىك ئالىملار قوشۇنىنىڭ بولۇش ـ بولماسلىقى بولسا، شۇ مىللەت زىيالىلىرىنىڭ ساپاسىغا تالىق بولغان بىر مۇھىم ئىش بولۇپلا قالماستىن، بەلكى ئوز نۆۋىتىدە يەنە شۇ مىللەتنىڭ تەرەققىيات ئىستىقبالى-

ما ۋە تەقدىرىگە مۇناسىۋەتلىك بولغان ھەل قىلغۇچ ئەھمىيەتكە ئىگە زور ئىش، ئەلۋەتتە. ھېكايەت، جۇڭگودا نۆۋەتتىكى يۇقۇرى تېخنىكىلىق ئىلىم-پەن بويىچە مەزمۇت قەدەم بىلەن تەرەققىي قىلىشنى كاپالەتكە ئىگە قىلىپ، دۇنيانى ھەيران ـ ھەسلىكتە قالدۇرۇۋاتقان «863 پىلانى» دېيىدىغان بىر پىلان بار. بۇ پىلان ئەسلىدە، جۇڭگودىكى نەچچە تونۇلغان ئالىمنىڭ بىرلىشىپ دېڭ شياۋپىڭغا خەت يېزىشى ۋە دېڭ شياۋپىڭنىڭ 1986 ـ ژىلى 3 ـ ئايدا، «بۇ پىلان تەخىرسىز ئىجرا قىلىنسۇن» دەپ تەستىق سېلىشى بىلەن ۋۇجۇدقا كەلگەن. بۇ پىلاندىكى ئالتۇنغا تېگىشلىك بولمايدىغان بىباھالىق شۇكى، نەچچە ئون ئالىم بىر مۇددەت بىر غەرەز ۋە بىر ئارمان ئاساسىدا، بىر يەرگە جەم بولۇپ، [illegible] دەپ ئولتۇرالىغان: بىر بۈيۈك ئىستەك ئۈچۈن بىر يەقادىن باش چىقىرىپ، كوڭۈلدىكى ئوخشاش ئارزۇ ھەققىدە كەڭ ـ كۇشادە سۆزلەشلىگەن؛ بىر ئۇلۇغ مەخسەت ئاساسىدا [illegible] ئورتاق پىكىرلىشىدىن ئىبارەت بۈيۈك پىكىرنى ئوتتۇرىغا قويغان. مانا بۇ ـ [illegible] مىسال سەمەرىسى. مانا بۇ ـ پەزىلەتنىڭ ئالىملارغا تىمسال ئەتىجىسى!

ئەبگا ئۇيغۇرلاردىكى ئەھۋال كويا دەل بۇنىڭ ئەكسىچە. ئالدى بىلەن، مەيلى خاس ئىلىم بويىچە بولسۇن ۋە مەيلى ئومۇمىي بىلىملەر بويىچە بولسۇن،

مېغىزى،

زاغرا تىل بىلەن ئېيتقاندا، قوسىقىدا ھەققىي ئومۇچى بار، ئۇزۇقى بار بىلىمە بىلىدىغان ئالىملار سان ـ ساناقلىق جەھەتتىن بەكلا ئاز. ئالىم ئاز بولغانغا باقماي، بارلىرى بىر ـ بىرىدىن داغىۋاز. ھەر قانداق بىر ئالىمنىڭ ئالدىغا بارساڭ، [illegible] «باشقىلارنىڭ ھەممىسى سامان قوساق، مەنىلا ياخشى بىلىمەن» دېگەن پىكرىنى [illegible] ساڭا بىلدۈرىدۇ. [illegible] «باشقىلارنىڭ ھەممىسى [illegible]، ئاللاھ تەئالاتىنى مەنىلا بىلىمەن» [illegible]

[illegible]

بىر يەردە [illegible] ئاۋتونوم رايونىنىڭ بۈگۈنى ۋە ئەتىسى ھەققىدە ئوز ئويلىغانلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇشۇپ، كوللىكتىۋ پىكىر لايىھەسى تۈزۈپ، ئۇنى ژۇقىرىدىكى ئىش باشقۇرغۇچى ۋالىيلەرگە يەتكۈزۈش دېگەنلەر بولسا، ئۇخلىسا چۈشىگىمۇ كىرمەيدۇ.

ئاندىن زالىم ئالىملار كوپ. خاتالىقنى، تەتۈرلۈكنى ئۇنىڭ خاتالىق ۋە تەتۈرلۈك ئىكەنلىكىنى بىلىپ تۇرۇپ قىلىدىغان ئۇقۇمۇشلۇق ئادەملەرنى «زالىم ئالىم» دەيمىز. مەھەللىۋازلىق، يۇرتۋازلىق ۋە تەپرىقىچىلىق بىزدەك ساندا ئاز، قېرىنداشلىق ئورۇندا ياشاۋاتقان مىللەت ئۈچۈن ئېيتقاندا بەجايىكى مەرەزنىڭ ئوزى. بۇنى ئالدى بىلەن ئوقۇغانلار، مائارىپ كورگەنلەر، ئالىملار ئەڭ ياخشى بىلىدۇ. بىراق، ئالىملار ئېنىق بىلىپ تۇرۇپ، مەھەللىۋازلىقنى باشلاپ قىلىدۇ: ئوقۇش پۈتتۈرگەن بىر ستۇدېنت خىزمەت ئىزدەپ كەلسە، ئالدى بىلەن «سىز قەيەرلىك؟» دەپ سورايدۇ. يۇرتداش بولسا، تىكىلىپ قارايدۇ، يۇرتداش بولمىسا، دەرھال بېشىنى بۇرايدۇ. مەنمەنلىك، يېكانىلىقنى قوغلىشىش مەرىپەت بىلەن ئۇيۇشقان مەدەنىي بىر گەۋدە ھاسىل قىلىشنىڭ ئەڭ ئەشەددىي دۈشمىنى. بۇنى ئالىملار بىلىدۇ. شۇڭا، ئۇلار ھەمىشە «يېكانىلىق بىر ئاللاھقا خاستۇر» دەپ باشقىلارغا تەنبىھ بېرىدۇ. بىراق، ئۇلارنىڭ ئەمەلىياتتا قىلىۋاتقان ئىشى «مەنلا ئالىم بولسام، باشقىلار ماڭا ئەبەدىي تالىپ بولسا» دېگەننى ئىسپاتلاپ تۇرىدۇ. ھېكايەت، بىر پېشقەدەم ئالىم بىمار بولۇپ، دوختۇرخانىدا يېتىپ قاپتۇ. مەزكۇر ئالىمغا بۇرۇندىنلا چوقۇنىدىغان ۋە ئۇنى ئۇلۇغلايدىغان بىر ياش زىيالىي ئېھتىرام بىلەن ئالىمنى دوختۇرخانىغا يوقلاپ كەپتۇ. ئەپسۇسكى، بۇ يوقلاپ كەلگۈچىنىڭ «ئەسسالام!» دېگەن ئاۋازىنى ئاڭلىغان كېسەل ئالىم دەرھال يۈزىنى تام تەرەپكە ئورۇپ يېتىۋاپتۇ. يوقلاپ كەلگۈچى قانچە ئىززەت ۋە قانچە ئىكرام كورسەتكەن بولسىمۇ، ئالىم بىر نەزەرمۇ ئىلتىپات قىلماپتۇ. ئاخىرىدا، كېسەل ئالىمنى بېقىۋاتقان ھەمراھ كىشى ئوززە بىلەن يوقلاپ كەلگۈچىنى كېسەلخانىدىن چىقىپ كېتىشكە تەۋسىيە قىپتۇ ۋە ئۇنى ئىشىكنىڭ سىرتىغا ئۇزىتىپ چىقىپ: «سىز يازغان ھېلىقى پالانى ئادەممۇ ئۇيغۇردىن چىققان بۈيۈك ئالىم، دېگەن ماقالىڭىزنى ئالىم تۈنۈگۈن كوردى» دەپتۇ. ئاللاھۇ ئەكبەر! مەسىلە ئايدىڭ بولدىكى، مەزكۇر موتىۋەر ئالىم يەنە بىر ئادەمنى ئوزى بىلەن تەڭ ئورۇنغا قويۇپ ماختاشقا ئۇلسىمۇ رازى بولمايدىكەن. ۋاھالەنكى، بۇ جاھان ئىشلىرىنىڭ بىرلا ئەمەس، بەلكى بىر تۈركۈم داھىيلارنىڭ شەخسىيەتسىز ھەمكارلىقى بولغاندىلا ۋە بىرلا ئەمەس، بەلكى توپ ـ توپ ئالىملارنىڭ «مەن» دېگەن ئۇقۇمنى ئۇنۇتقان ھالدا، بىر گەۋدىگە «بىز» بولۇپ ئۇيۇشۇپ، ئورتاق كۈرەش قىلىشى بولغاندىلا، ئاندىن ئۇتۇقلۇق يۈرۈشدىغانلىقىنى بىزنىڭ ئالىملىرىمىز بىلمىسە ئېدى، كاشكى!

يەنە دېسەك، پالەچ ئالىملار تولا. ئېغىزىدا شەھەر ئالىدىغان، «ئۇنداق قىلىش كېرەك، مۇنداق قىلىش لازىم» دەپ ئېغىزىدا قۇرۇق داۋراڭلا سالىدىـ

غان، ئەمەلىياتتا ئوزى پائالىيەت قىلمايدىغان، ئوز ئەمەلىيىتى ئارقىلىق مىسال كەلتۈرەلمەيدىغان ئالىمنى «پالەچ ئالىم» دەيمىز. پالەچ ئالىملار ئەڭ ھەسەتخور ۋە چايان مىجەز كېلىدۇ. كىم ئەمەلىيات بايرىقىنى كوتىرىپ، ئىلىم ساھاسىدا يېڭىلا باش كورسەتسە، ئۇلار مەزكۇرنى تونۇمىسىمۇ، قالايمىقان سوزلەپ، زىيىنىغا باھالاپ، دەرھال ئۇنجۇقتۇرۇۋېتىشكە ۋە ئۇنى يوقىقا چىقىرىۋېتىشكە ئورۇنىدۇ. ئۇلار بىر نەرسە بىلمەيدۇمۇ ئەمەس،ئانچە-مۇنچە بىلىدۇ. ئۇلار ئاز ـ تولا بىر نېمە بىلگەنلىكى ئۈچۈنلا، سورۇن تاپسىلا كاسىلداپ، تورت ئادەمنى ئېغىزىغا قارىتالايدۇ. بىراق، يېرىم چېلەك سۇ بەكرەك شالاخشىغاندەك، ئۇلارنىڭ ئېغىزىدىكى كېپى ھەممىدىن چوڭ، چەكلىك بىلىمى بىلەن چەكسىز لاپ ئاتىدۇ. ئۇلارنىڭ ئەڭ ئۇچ كورۇدىغىنى ئېغىزىدا دېگىنىنى ئەمەلىياتتا كورستەلەيدىغان ئەمەلىيەتچى ئالىملار. ئۇلار پەزىلەتسىزلىكتە زالىم ئالىملار بىلەن دوست تارتىشىپ، پىتنە ـ پاسات ئارقىلىق، ئەمەلىياتچى، پائالىيەتچى ئالىملارنىڭ ئالدىنى ئوپۇپ، كەينىنى كولاپ تۇرغاچ، ئۇيغۇر ئىلىم ساھاسىدا تا شۇ كۈنگىچە ئەجداتلارنىڭ كوڭلىنى تىندۇرغىدەك، ئەۋلاتلارنىڭ قەلبىنى ئىنتىلدۇرگىدەك سەرخىل ئالىملار قوشۇنى شەكىللىنەلمەيۋاتىدۇ.

ئىلىم ئەھلى ئىچىدىكى بۇ خىل ئەمەلىياتتىكى مەرپەتسىزلىك ۋە ئېغىر دەرىجىدىكى پەزىلەتسىزلىك ئىللىتىنى تۈگەتمەي تۇرۇپ، پۈتكۈل ئۇيغۇر خەلقىنىڭ زامانغا ماس قېدىمىكى مەدەنىيەت ساپاسى ھەققىدە ئېغىز ئاچقىلى بولمايدۇ. شۇڭا، ۋىجدانغا ئۇندەش يولى بىلەن ئالىملىرىمىز ئىچىدىكى جىددىي ئۇقسانلارنى ئىمكان بار تېز پۇرسەتتە تۈزىتىش لازىم.

ئىجىل ـ ئىناق بولۇپ، ئومۇر بويى ئوز ئارا ھەمدەم بولۇشۇپ، بىر دىل، بىر نىيەت بىلەن بىرلىكتە كۈرەش قىلىش ھەر قانداق بىر ئالىم ئۈچۈن باش پەزىلەت. ئىناقسىزلىق ئۇيغۇرنىڭ ئەسلى خاراكتېرى ئەمەس، ئۇ پەقەت ئەبگالقىنىڭ مەھسۇلى. ئەسلىدە ئۇيۇشقاق ئۇيغۇر ئەجداتتىن تورەلـ

شاكىلى

گەن تۇرۇپ،ئەمەلىياتتا ئۇرۇشقاق ئۇيغۇر ئەۋلاتى بولۇپ ياشاش نومۇس. بۇ قانۇننىڭ ھەقىقىتىگە چوڭقۇر چوككەن ۋە ئۇنى ئوز ئەمەلىيىتىدا كورسەتكەن ئالىملار بىزدە يوق ئەمەس. ئالايلۇق، تېيىپجان ئېلىيېۋ بىلەن ئابدۇكېرىم خوجايېۋنى. ھېكايەت، ئەقىدىلىك خەلق شائىرى، پەزىلەتلىك جامائەت ئەربابى مەرھۇم تېيىپجان ئېلىيېۋ قېدىمىي ئۇيغۇر شەھىرى ئىلىدا تۇغۇلۇپ ئوسكەن ئۇيغۇر ئېدى. ئەل سويەر شائىر، تالانتلىق تەرجىمەشۇناس ئالىم مەرھۇم ئابدۇكېرىم خوجايېۋ بولسا، ئۇيغۇر ئېلىنىڭ شەرقىي دارۋازىسى بولغان قۇمۇللۇق ئۇيغۇر ئېدى. تېيىپجان ئېلىيېۋ كىچىكىدىن تارتىپلا ئۇيغۇرچە مەكتەپتە ئوقۇپ چوڭ بولغان، باشتىن- ئاياق ئۇيغۇر مۇھىتىدا ئوسۇپ چوڭ بولغان زات ئېدى. ئابدۇكېرىم خوجايېۋ بولسا، لەنجۇ شەھىرىدە دۇنياغا كوز ئاچقان، كىچىكىدىن خەنزۇچە مەكتەپتە ئوقۇپ، دەسلەپكى شېئىر ـ قوشاقلىرىنى خەنزۇچە توقۇپ چوڭ بولغان كىشى ئېدى. تىللاردا داستان بولۇپ كېلىۋاتىدۇكى، ئۇلار پەقەت مەرىپەتلىك ۋە پەزىلەتلىك زاتلار بولغانلىقى ئۈچۈنلا، ئورتاق ئىستەك بىلەن ئۇيغۇر تىل ـ ئەدەبىياتى ۋە تەرجىمشۇناسلىقى ساھاسىدا، ئومۇر بويى ئەقىدىداش سەپداش ھەمنەپەس يولداش ۋە ئارزۇلۇق قولداش بولۇپ ئوتكەن. ئوز زامانىدا، تېيىپجان ئەمەلىي ھەرىكىتى ئارقىلىق ئابدۇكېرىم خوجايېۋقا ئۇيغۇر تىلى ۋە ئەدەبىياتىنىڭ سېھرىي كۈچىنى تونۇتقان ۋە ئۇنى دوستانە يېتەكلەپ ئوز ئانا تىلى بىلەن شېئىر يېزىشقا ئوگەتكەن بولسا، ئابدۇكېرىم خوجايېۋ تېيىپجان ئېلىيېۋنىڭ شېئىرلىرىنى خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلىپ، ئۇنى «خەلق كېزىتى» قاتارلىق جۇڭگونىڭ ئاتاقلىق گېزىتلىرىدا ئېلان قىلدۇرۇپ، تېيىپجاننى جۇڭگوغا، ھەتتا پۈتۈن دۇنياغا تونۇتقان. شۇنداق قىلىپ، تېيىپجان تونۇلدى. ئابدۇكېرىم ئۇنتۇلدىمۇ؟ ياق! ئۇنىڭ مۇنداق ئەقىدىۋازلىقى ۋە مۇنداق ئالىيجاناپلىقى پۈتكۈل ئۇيغۇر خەلقىنىڭ قەلبىنى ئىشغال قىلدى. شۇندىن بۇيان ئۇيغۇر خەلقى تېيىپجان ئېلىيېۋنى ئابدۇكېرىم خوجايېۋ دېگەن مۇبارەك نام بىلەن بىللە زىكرى قىلىدىغان بولدىكى، مانا بۇ ـ نەق پەزىلەتنىڭ نەتىجىسى.

خەلق ئوز ناخشىلىرىدا: «ئالىملار ئالەمنىڭ، ئىنساننىڭ جېنى، ئالىمنىڭ يەيدىغىنى خەلقنىڭ غېمى» دەپ تەرىپلەيدۇ. مېنىڭچە، بۇ خەلقنىڭ ئالىملارنى ئېغىزىنىڭ ئۈچىدا شۇنداقلا بىر ماختاپ قويغىنى ئەمەس، بەلكى ئۇ چىن قەلبىدىن ئالىملارغا بەرگەن تەبرى ۋە باھاسى. ئالىمى يوق مىللەت مىللەت ئەمەس.خەلقنىڭ غېمىنى يېمەيدىغان ئالىم ئالىم ئەمەس.بىراق، خەلقنىڭ غېمى ئۇنداق بىرلا ئالىم يەپ تۈگىتەلەيدىغان غەمۇ ئەمەس. شۇڭا، خەلقنىڭ ئوز ئالىمىدىن ئېھتىرام بىلەن ئالىدىغان بىرىنچى ئېمتىھانى «ئىناقلىق پەزىلىتى بارمۇ ـ يوق؟» دېگەندىن ئىبارەت. خەلقنىڭ غېمىنى يېيىش، خەلقنىڭ مەنپىيىتى ئۈچۈن باش قاتۇرۇش يولىدا، ئوز ئارا بىر ـ بىرىنى ئېتراپ قىلىشىپ، بىر ـ بىرىنى قوللىشىپ، بىرىنىڭ يېتەرسىزلىكىنى ئىككىنچىسى تولۇقلاپ، ئىككىنچىسىنىڭ خاتاسىنى ئۈچىنچىسى توغرىلاپ ماڭىدىغان پەزىلەتلىك ئالىملارنى خەلق بەك ياخشى تونۇيدۇ ۋە ئۇلارنى ئەۋلىيا كەبى ھۆرمەتلەيدۇ. ئەبەدىي سويىدۇ!

ئېغىزدا دېگەننى ئوز قولى بىلەن قىلىپ كورستەلەيدىغان ئەمەلىياتچان، ئىش ـ ھەرىكەتتە باشچى، پائالىيەتچان ۋە كۈرەشچان بولۇش بىر ئالىم ئۈچۈن بۈرج پەزىلەت. ئالىمنىڭ قىممىتى ئاداقىي جەھەتتىن ئېيتقاندا، ئۇنىڭ قانداق دەبدەبىلىك كەپلەرنى قىلغانلىقى بىلەن ئەمەس، بەلكى ئۇنىڭ ئوزىنىڭ دېگىنىنى ئەمەلىيلەشتۈرۈپ، قانداق پايدىلىق پائالىيەتلەرنى قىلغانلىقى بىلەن ئولچىنىدۇ. ھېكايەت، بۈيۈك بوۋىمىز ئەلشىر ناۋائىي ئېبنى غىياسىدىن بەش ئەسىرنىڭ مابەينىدە ئۇيغۇرلارنىلا ئەمەس بەلكى پۈتكۈل تۈركىي خەلقلەرنى سويۈندۈرۈپ كېلىۋاتقان ئۇلۇق ئالىم. ئۇ ھېلىقىدەك ھايات ۋاقتىدا ئىشىكنى تاقاپ ئولتۇرۇپ كىتاپلا يېزىپ، ۋاپاتىدىن كېيىن ئاندىن خەلق تەرىپىدىن ئېتراپ قىلىنغان زات ئەمەس، بەلكى ئاشۇ ئەقىل يېشىغا يېتىپ، ئىلمىي ئەمگەك ۋە تۇرمۇش ئەمەلىيىتىگە ئىشتىراك قىلغىنىدىن باشلاپلا خەلقنىڭ ئاپىرىنلىق قايىللىقى، سويۈن-

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

گەن كوكۇللەرنىڭ بىردەكلا مايىللىشىغا مۇيەسسەر بولغان ئەجدات ئىدى. ھىرات ئۇيغۇرلىرى، شۇنداقلا پۈتكۈل خۇراسان خەلقى ئالىم ناۋائىيغا شۇ دەرىجىدە ئىخلاس قىلاتتى ۋە ئۇنىڭ ھەر بىر قەدەم، ھەر بىر ھەرىكىتىدىن ئۈلگە ئېلىشنى شۇ دەرىجىدە شەرەپ بىلەتتىكى، بىر نۆۋەت ناۋائىينىڭ چىشى ئاغرىپ قېلىپ، بوغۇزى بىلەن قوشۇپ ئىششىپ كەتكەنلىكتىن، كوچىغا چىققاندا، ئالىم بىر ياغلىق بىلەن بويۇن - بوغۇزىنى تېڭىۋالسا، ئەتىسىدىن باشلاپ ھىرات ئاياللىرى شۇ تەرىقىدە بويىنىغا ياغلىق چىگىۋېلىشنى مودا قىلىۋالغان. نېمە ئۈچۈن خەلق ناۋائىينى دوراشقا ۋە ئۇنى ئورنەك قىلىشقا شۇ دەرىجىدە ئامراق؟ بۇنىڭ سەۋەبى، ئۇ زاتنىڭ ئەزەلدىن ئەبەتكە تىلى بىلەن دىلى ماس، گېپىدىن ھەرىكىتى ئايرىلماس بولۇپ، ئىلمىي ھاياتىنىڭ تۈرلۈك مەزمۇنلىرى بويىچە ئوخشاشلا ئەمەلىياتچان ۋە پائالىيەتچان بولغانلىقىدا. خەلق بىلىدۇ، ناۋائىي ئوز زامانىسىدا ئادەتتىكى ھەر قانداق بىر پۇخراغا ئوخشاشلا قولىغا قورال ئېلىپ، ھىراتنى قوغداش جېڭىگە قاتناشقان. ئۇ ئاستىرابادتا ھاكىم بولغاندىمۇ، ئوردىدا ئەمىر بولغاندىمۇ، ئوخشاشلا تۇرمۇش ئەمەلىيىتىگە چوڭقۇر چوكۇپ، ھاكىمىيەتنى ئادىل سورىغان. كۇتۇپخانا قاتارلىق مەرىپەت ئەسلىھەلىرىنى بىنا قىلغاندىمۇ، ئالىملارنى تەشكىللەپ، ئۇيۇشتۇرۇپ ئەنجۇمەن تۈزگەندىمۇ ئوخشاشلا ھەممىشە ئوزى قول تىقىپ ئىشلىگەن، ھامان ئوزى پائالىيەتنىڭ بىرىنچى سېپىدە تۇرغان. شۇڭا، ئوز ۋاقتىدا، ئەلشىر ناۋائىينىڭ پۈتكۈل ئومۇر پائالىيىتى ھۆرمەت بىلەن «ھايات بېغى» دەپ تەرىپلەنگەن. يەكۇن شۇكى، ئەمەلىياتچانلىق مەرىپەت ئەھلىنى قىممەتلىك ۋە ئەزىز قىلىدۇ؛ پائالىيەتچانلىق ۋە كۆرەشچانلىق ئالىمنى خەلق قەلبىدە موھتەرەم ۋە ئۇنتۇلغۇسىز قىلىدۇ!

ئەلۋەتتە، بىز چوڭلار، دادا ۋە ئانا زىيالىلار ئوزلىرىمىزدىكى پەزىلەتسىزلىكنى تۈگەتكەندە، ئاندىن كېلىمىزنى قىرىپ تۇرۇپ، بالا زىيالىلارغا، خۇسۇسەن مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان ئىزباسارلارغا تەربىيە قىلىشقا ئۈنۈملۈك بولىدۇ.

پېشقەدەملەرنىڭ ھېكايە قىلىپ بېرىشىچە، 30 - ۋە 40 - ژىللاردىكى ئاشۇ مەدەنىي ئاقارتىش ھەرىكىتى ۋاقتىدا، ئۇيغۇر پەرزەنتلەرنى پەننىي مەكتەپكە ئوقۇشقا ئەكىلەلمەي ۋە ئۇلارنى مەكتەپتە تۇرغۇزالماي، بالىلارنىڭ قاشقاقلىقىدىن غەزەپ پەيمانىسى تولغان جاپاكەش ئوقۇتقۇچىلار بەزەن بالىلارنى مەكتەپكە باغلاپ ئەكىلىپ، سىنىپقا سولاپ قويۇپمۇ باققانىكەن. زامان ئېلېكترون دەۋرىگە قەدەم تاشلىغان ھازىرقى ۋاقىتتا، توققۇز ژىللىق مەجبۇرىي مائارىپنى ئەمەلىيلەشتۈرۈش جېڭىگە قاتنىشىۋاتقان ئۇي-

بار ھەر نەرسىنىڭ..

غۇر ئوقۇتقۇچىلارنىڭ مەكتەپ بويىچە ئاتلىنىپ چىقىپ، ھەر كۈنى يېرىم كۈننى سەرىپ قىلىپ، ئويمۇ - ئوي ژۇرۇپ بالا ژىغىۋاتقانلىقىنى، مەكتەپكە ئەۋەتمەسلىك ئۈچۈن بالىسىنى يوشۇرۇپ قويغانلارغا ئامال قىلالماي، ئۇلارنىڭ كالا - ئېشەكلىرىنى جەرىمانە ئۈچۈن مەكتەپكە يېتىلەپ كېتىۋاتقانلىقىنى كورگىنىمىزدە، «بىز ئۇيغۇر مىللىتى تېخىمۇ جاھىلىيەت دەۋرىدە ياشاۋاتامدۇق - نېمە؟» دەپ ئوزىمىزدىن سورىغىمىز كېلىدۇ. ئۇنىڭسىزمۇ، مەرىپەت ئۇچىغى بولغان ئالىي مەكتەپلەردىكى بەزى ئەھۋاللار ئادەمنى تېخىمۇ چوچۇتىدۇ:

— «قانداق قىلارمىز؟» دەپ بازىرىمىز ئەلەم بىلەن بىر ئاق كوڭۇل ستۇدېنت — «ئادەمدە قىزىقىش بولىدۇ. مەنمۇ چەت ئەل تىلىغا قىزىقاتتىم. شۇڭا، ئالىي مەكتەپكە كىرگەن ژىلىلا ئىنگلىز تىلى كۇرسىغا قاتناشتىم. كۇرسانتلار مېنىڭ ئويلىغىنىمدىنمۇ كۆپ ئىدى. ئەنەدەر تىرىشچان ستۇدېنتلار بۇ - ھە!، دەپ ئويلىدىم ئىچىمدە. ئوقۇتقۇچىمىز ناھايىتى قابىلىيەتلىك بولۇپ، دەرسنى ناھايىتى ياخشى سۆزلەيتتى. ھەر قېتىم كۇرستىن تولىمۇ خۇشال چىقاتتىم. ئەگەر مۇشۇنداق ماڭىدىغان بولسام، ئىككى ژىلدىلا ئىنگلىز تىلىنى [illegible] يېتىپ قالاتتىم. بىراق، كۇرستىكى قىزغىنلىق كەيپىياتى ئۇزاققا بارمىدى. دەرس باشلىنىپ [illegible] ئوتكەندىن كېيىن، سىنىپتا بەشلا كۇرسانت قالدى... شۇندىن قىلىپ، كۇرس تاقىلىپ قالدى. ئەندىلا ئېچىلغان كىتاپ يەنە يېپىلدى. توۋۋا دەيمەن، بۇ دۇنيادا، يەنە بىزدەك دوت ئادەم بارمىدۇ؟ «كىتاپ ئوقۇ!» دېسە، بېشىمىز ئاغرىيدۇ، ئويۇن دېسە، [illegible] «ياشلىقىمىزدا كۈل قىس، كۈل! [illegible]» دەيمىز. ئاتا - ئانىمىز بىزنى ئۇنىۋېرسىتېتقا مەرىپەتتىن [illegible] دەپ [illegible] تارقاتقان كىتاپنى [illegible] ... ئالتمىش باھارلىق ئانا تولدۇرۇپ ئالغان باكالاۋرلىق ئۇنۋانى بىلەن مۇكەممەل ئېگىلەنمەي [illegible]...»

ئۇيغۇر ئاۋتونوم رايونىمىزدا، بولۇپمۇ ئالىي مەكتەپلەردە [illegible]...

قەدەم بىلەن ژۇرۇشلىرى ئەمەلىياتتا ستۇدېنتلىق ئوبراز مودىسى. شۇ قىياپەتتە كوپلىرىنىڭ ئاڭلاۋاتقىنى چەت ئەل تىلى ئەمەس، بەلكى بەل تولغىما ئۇسسۇل مۇزىكىسى. ئۇلارنىڭ خېلە كوپچىلىكى ئوزىنىڭ تىلىنى، ئوزىنىڭ تارىخىنى، ئوزىنىڭ ئەدەبىياتىنى ۋە ئوزىنىڭ شۇ تۇرۇقتا ئوگىنىۋاتقان كەسپىنى بىرىنچىدىن بىلمەيدۇ، ئىككىنچىدىن مۇتلەق سويمەيدۇ. ئەدەبىيات دېسە، موپاسساننى گەپ باشلايدۇ؛ تارىخ دېسە، ئەرەبلەرگە نەزەر تاشلايدۇ؛ ئۇيغۇر تارىخىدىكى ئەڭ شانلىق دەۋر قايسى دېسە، بېشىنى قاشلايدۇ. ئۇلارنىڭ مەسىلىلەرنى چۈشىنىشى ۋە چۈشەندۈرۈشىدىكى غەلىتىلىككە ئوبدانلا ئەقلى يەتمەيدۇ. بۇ ھەقتە مۇنداق ئىككى مىسال كاللامدىن زادى نېرى كەتمەيدۇ. ھېكايەت، 1995 - ژىلى، ئىچكىرىدىكى مەلۇم بىر ئالىي مەكتەپتە، بىر نەچچە قېتىم بالىلار بىلەن ئۇرۇشۇپ قەتئىي جېدەل چىقارغان، قايتا - قايتا ئاگاھلاندۇرۇش ۋە تەربىيە بېرىشمۇ ئوزگەرمىگەن بىر ئۇيغۇر ئوقۇغۇچىنى ئوقۇش پۈتتۈرۈشكە بىر نەچچە ئاي قالغاندا، مەكتەپتىن قوغلاندى قىلىشقان. غەلىتىلىك شۇكى، ئاشۇ ئوقۇغۇچى ئوقۇغان پۈتۈن بىر سىنىپ جەمئىي ئوتتۇز نەچچە ئۇيغۇر ئوقۇغۇچى [illegible] بالىنى خۇددى غالىپ گېنېرالنى [illegible] داغدۇغا بىلەن ئۇزىتىپ قويۇپتۇ. [illegible] «بۇ نېمە قىلغىنىڭلار؟» دەپ سورىسا، ئۇلار خاتىرجەم ھالدا: «ئالىي مەكتەپتىن ھەيدەلگەن...» دەپ جاۋاپ بېرىپتۇ. شۇ ژىلى، بېيجىڭ چەت ئەل تىللىرى ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئەرەب تىلى فاكۇلتېتىنى پۈتتۈرگەن [illegible] مىڭ ژىللىق تارىخنى ئون بەش تومۇلۇق كىتاب قىلىپ يېزىپ چىقىمىز» دەپ [illegible]

دەپ مەكتەپتىن چېكىنىپ يۇرتىغا كەتكەن. ئۇلار يۇرتىغا قايتىش ئالدىدا [illegible] ... بىر قېتىم [illegible] «خۇدا، بەندەڭنى ئوتلۇك قىل!» ئىشتىن ئۇلغان ئادەم [illegible] ... تۇرمۇشىدا [illegible] ئون بەش تومۇلۇق تارىخ ئەمەس، ئۇن بەش بەتلىك چوچەكمۇ يازالمايدۇ». بۇ گەپنى قىلغان ئادەم مەلۇم بىر ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ئوقۇتقۇچىسى. ئۇ كىشىنىڭ ئېيتىپ بېرىشىچە، ھېلىقى چەت تىللار ئۇنىۋېرسىتېتىدىكى ئوقۇشنى تاشلاپ كەتكەن ئىككى بالا ئۇنىڭ يۇرتدىشى بولۇپ، ئۇلارنىڭ بىرسى ھازىر كالا ئېلىپ بوداپ سېتىپ، بوداقچىلىق قىلىپ ژۈرۈپتۇ. يەنە بىرسى بولسا، باشلانغۇچ مەكتەپتە بىر سىنىپتا ئوقۇغان زاسۇپەز ئاغىنىسىگە ياللىنىپ، «كېلىڭلار، مېھمانلار، كېلىڭلار، يېڭى كاللىنىڭ شورپىسى چىقتى، كېلىڭلار!» دەپ ۋارقىراپ ژۈرۈپتۇ.

بىلىشىمىزچە، زاڭ مىللىتىنىڭ پەرزەنتلىرى ئىچكىرى ئولكىلەرنىڭ ئوتتۇز نەچچە يېرىدە ئېچىلغان مەخسۇس مەكتەپ ۋە سىنىپلاردا، ئالىي، ئوتتۇرا ۋە ئوتتۇرا تېخنىكوم بىلىملىرى بويىچە تەربىيىلىنىۋاتىدۇ. زاڭ مىللىتى پەرزەنتلىرى ئىلىمغا زوقمەن، مەرىپەتكە ھېرىسمەن، تۇرمۇشتا رەتلىك، مۇناسىۋەتكە ئەپلىك بولغاچ، ئۇلارنى تەربىيىلەشكە ئامراق مەكتەپلەر ژىل سېرى كوپىيىۋېتىپتۇ. بىراق، بىزنىڭ ئۇيغۇر پەرزەنتلىرىمىز بولسا، بارغانلا يېرىدە «پولو ئېتىپ بېرىسەن، گىردە يېقىپ بېرىسەن» دەپ، مەكتەپ ئاش - تاماق بولۇمىنى تەڭقىسلىقتا قويغاچ، 9 - ئاي كەلسىلا، «ئوقۇشقا كىرىش تەلىم - تەربىيىسى قىلدۇق» دەپ، كونا بالىلار يېڭى بالىلارنى شاپىلاق بىلەن ئۇرۇپ، ئوزىگە ئالدۇرغان ھاراقنى ئىچمەيمەن دېسە ئوزىنىڭ كارىنىيىغا زورلاپ قۇيغاچ، ھېيت - بايرام بولسىلا، ئاشۇ يات دىيار، ياقا يۇرتلاردىمۇ، سەن شىماللىق، مەن جەنۇبلۇق، ئۇ غەربىلىك، بۇ شەرقلىق دەپ بولۇنۇپ ئوز ئارا مۇشلىشىپ، بىر - بىرىنىڭ باشلىرىنى يېرىشىپ، مەكتەپ قوغداش بولۇمىنىڭ بايراملىق ئارامىنى بۇزغاچ، خېلە ساندىكى ئاتاقلىق ئۇنىۋېرسىتېتلار «ئۇيغۇردىن دات، ئۇيغۇر ئاۋتونوم رايونى سىنىپى ئاچقاندىن پەندىيات!» دەۋېتىپتۇ. دەرىخا! ئاڭلىسام، مۇشۇنداق توقى - لەنەتلىك ئەھۋالىمىزنى كورگەنلەر بىر - بىرىدىن: «ھوي، بۇلار راستىنلا ئاشۇ تارىختىكى مەرىپەتپەرۋەر ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ ئەۋلاتلىرىمۇ ياكى شۇ نامنى سۇيئىستېمال قىلىۋالغان يارىماسلارنىڭ يارىماسلىرىمۇ؟!» دەپ سوراۋېتىپتۇ!

ئۇيغۇردا: «بولىدىغان زىرائەت كوكىدىن مەلۇم» دەيدىغان ماقال بار. بۈگۈنكى ئۇيغۇر ئالىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى 21 - ئەسىر ئۇيغۇر جەمئىيىتىنىڭ سەردارلىرى، سەركەردىلىرى ۋە ئېگىلىرى. ئۇلارنىڭ ژۈرىكى ھېچ نەرسىنى ئۇيماۋاتامدىغاندۇ، ئەجەبا؟!

بىز ئۇيغۇر مىللىتى مۇسۇلمان مىللەت بولغانىكەنمىز، بۇ شاراپەت بىلەن، ئىسلامىيەت ئىلمى بويىچە سەۋىيەسى يېتۈك ۋە ئەمەلىيەت ئالىملىرىمىز بولۇشى كېرەك ئىدى. ئەپسۇسكى، بىزنىڭ بۇ ساھامىز تېخىچە بىرىنچىدىن ئاق، ئىككىنچىدىن قاغجىراق. ھېكايەت، مەن پۇرسەت بولۇپ، 96 - ژىل 10 - ئايدىن 97 - ژىل 6 - ئايغىچە، مىسىر ئەرەب جۇمھۇرىيىتىنىڭ قاھىرە ئۇنىۋېرسىتېتى ۋە ئەزھەر ئۇنىۋېرسىتېتىدە زىيارەتچى ئالىم سۈپىتى بىلەن «كلاسسىك ئىسلام دىنى نەزەرىيەسى» (ئۇسۇلۇددىن) قاتارلىق دەرسلەر بويىچە ئىلىم تەھسىل قىلىشقا مۇشەررەپ بولدۇم (ئەلھەمدۇلىللاھ). تەكشۈرۈپ بىلگىنىم ۋە ئوز كوزۇم بىلەن كورگىنىم شۇ بولدىكى، شۇ تاپتا دۇنيا بويىچە ئەڭ چوڭ ئىسلام دىنى ئوقۇتۇش ۋە تەتقىقات مەركىزى بو ئەزھەر ئۇنىۋېرسىتېتىدا، جۇڭگو ھوكۇمىتى ئىجازىتى بىلەن كېلىپ ئوقۇۋاتقان ئاتمىش نەپەر مۇسۇلمان ئوقۇغۇچى بار ئىكەن. مەسخىرىلىك يېرى شۇكى، ئۇلارنىڭ ھەممىسى تۇڭگان مىللىتىدىن بولۇپ، ئون مىليونلۇق جۇڭگو ئۇيغۇرلىرىدىن بىرسىگىمۇ ھوكۇمەت خىراجىتى ۋە ئىجازىتى بىلەن كېلىپ ئوقۇش نېسىپ بولماپتۇ!؟

دىن دېمەك ئىلىم دېمەكتۇر. شۇڭا، بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتى قاتارلىق ئالىي ئىلىم مەركەزلىرى مەخسۇس دىن تەتقىقات ئورنى تەسىس قىلىپ، خاس ئالىملارنى ئاجرىتىپ، تۈرلۈك دىنلار ئۈستىدە ئەستايىدىل تەتقىقات ئېلىپ بېرىۋاتىدۇ. ئىسلام دىنى مۇكەممەل ئىلىم قۇرۇلمىسىغا ئىگە دىندۇر. ھالبۇكى، تەتقىقات ئۇقتىسىدىن بولسىمۇ مەخسۇس ئادەم ئاجرىتىپ، ئىسلام دىنى نەزەرىيەسىنى ئەستايىدىل ئوگىنىش، ئىسلام دىنىنىڭ بۈگۈنكى دۇنيا ئاڭ - ئىدېئولوگىيە ساھاسىدا تۇتۇۋاتقان ئورنىنى تولۇق چۈشىنىش ۋە ئوبدان بىلىش كېرەك. بۇ ئەمەلىياتتا، جۇڭگو مۇسۇلمانلىرىنىڭ، جۈملىدىن ئۇيغۇر پەرزەنتلىرىنىڭ دىنىي ئىلىم بىلەن زامانىۋىي پەن ئىلىملىرى ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنى ئىلمىي ھالدا چۈشىنىپ، مەرىپەت بىلەن تەمىن ئېتىلىدىغان زورۇر ئىش!

ۋاھالەنكى، ئۇيغۇردا ئىسلام دىنىنىڭ ئەسلى نەزەرىيەسىنى پىششىق بىلىدىغان مەرىپەتلىك ھەم پەزىلەتلىك ئولىمالار يوقنىڭ ئورنىدا بولغاچ شۇ تۇرۇقتا ئۇيغۇر جەمئىيىتىدە، ئىسلام دىنىنى زامانىۋىي ئىلىم - پەنگە قارشى قويىدىغان، پەرزەنتلەرنى پەننىي مەكتەپتىن چىقىرىۋېلىپ دىنىي چالا موللىلارغا تاپشۇرۇپ قىلىپ بېرىشنى ئاشكارا تەرغىپ قىلىدىغان قاششاقلىق ئاۋام خەلقنى كاڭگىراتماقتا. ئاتالمىش دىنىي زاتلار باش بولغان ھالدىكى، پەرزەنتلەرنىڭ ئوقۇشسىز قېلىۋاتقىنى، ئەۋلاتلارنىڭ ئىلىمسىز قېلىۋاتقىنى بىلەن كارى بولماي، تاپقان پۇلىنىڭ ھەممىنى سەرىپ قىلىپ ئىككى ھەرەمنى تاۋاپ قىلىش مۇسابىقىسى خەلق ئىختىسادىنى ھالسىراتماقتا. قېنى، قايسى ئولىما چۈشەندۈرۈپ باقىدۇ: «قايسى ئىسلام تەلىماتىدا، نەدىكى كلاسسىك ئىسلام كىتابىدا، ئوزى ئىلىمسىز كوزى ئوچۇق قارىغۇ ياشاپ ئوتكەننى ئاز دەپ، ئوز پەرزەنتلىرىنىمۇ مەكتەپتە ئوقۇتماي، شۇ پۇلنى خەشلەپ مەككىنى ئۈچ قېتىم ھەتتا تورت قېتىم ھەجلىسۇن دەپتۇ؟!» ئۇيغۇر ئاۋتونوم رايونىمىزدىكى ئۇيغۇرلار ھەر ژىلى كام دېگەندە ئون مىليونلىغان يۈەن پۇلنى بايلىغىدىن ئالتۇننى سىغدۇرىدىغان يەر تاپالماي قېلىۋاتقان سەئۇدىي ئەرەبىستانىنىڭ خەزىنىسىگە بىھۇدە تاپشۇرۇپ كېلىۋاتىدۇكى، ئۇنىڭ بەدىلىگە ژىلىغا نەچچە ئون مىڭلىغان ئوقۇش يېشىغا يەتكەن ئۇيغۇر پەرزەنت پۇل بولمىغانلىقتىن مەكتەپتىن قېلىۋاتىدۇ؛ مەكتەپتىكى نەچچە ئون مىڭلىغان ئۇيغۇر پەرزەنت بولسا، پۇلسىزلىقتىن ژىرتىق ئىشتاندا تاختىغا چالما بىلەن خەت يېزىۋاتىدۇ. مانا بۇ - بۈگۈنكى ئۇيغۇر جەمئىيىتىدە يۈز بېرىۋاتقان ئەنئەنىۋى پاجىئە!

مەرىپەتسىزلىك ۋە پەزىلەتسىزلىك ئۇيغۇرنى يېڭى قالاقلىق گىرداۋىغا سورەۋاتىدۇ ھەي، ئالىملار!

قاششاقلىق ۋە مەدەنىيەتسىزلىك ئۇيغۇرنى ئەمەلىي گادايلىق تېمىغا يولەۋاتىدۇ!

ھەممە بىلىدۇ، ئۇيغۇردا پۇل بار، مال بار، بايلىق زاپاس - زاپىسى بىلەن بار. سەممىيەت بىلەن ئېيتقاندا، راستچىللىق بىلەن ئېيتقاندا، ئۇيغۇر بۈگۈنكى زامان مىللەتلىرى ئىچىدىكى ئەڭ باي مىللەت قاتارىغا كىرىدۇ.

ئۇيغۇردا ئەقىل بار، پەم - پاراسەت بار، زېھنى - زۇكاۋەت بار. تەگرى تېغى گۇۋاھ بولۇپ، تارىخ داۋاملىق ئىسپاتلايدۇكى، «كاللىسى ئاددى، كالۋا» دېگەن تۆھمەت ئۇيغۇرغا ھەرگىز، ھەرگىزمۇ يار ئەمەس!

بىراق، بىلمەك كېرەككى، مەرىپەتسىزلىك ھەر قانداق باي مىللەتنىمۇ ئاخىرقى ھېساپتا قول - ئىلكىدە يوق قىلىپ قويىدۇ. پەزىلەتسىزلىك ھەر قانداق ئەقىللىق مىللەتنىمۇ ھامان بىر كۈنى دەلتە، كاللىسى قۇرۇق قىلىپ قويىدۇ!

سەن بىلمىگۈچى ئەمەس، قېدىمىي تارىم مەدەنىيىتى ئۇيغۇر بىلەن گۈللەنگەن. شۇڭا، تارىم دەرياسىنىڭ ئۇ زامانىدىكى نامى «ئۇغۇرداش»، يەنى «ئۇيغۇر ئېقىنى، ئۇيغۇر دەرياسى» ئىدى. سەن كورەلمىگۈچىمۇ ئەمەس، بۈگۈن يېڭى تارىم مەدەنىيىتى چېچەك ئېچىش ئالدىدا تۇرۇپتۇ. شۇڭا، پۈتكۈل تارىم ۋادىسى ساڭىمۇ ئۈمۈتلىك ۋە تەلەپچان كوزلىرىنى تىكىپ يېتىپتۇ. ھالبۇكى، سەنمۇ ئويغىنىپ، ئەجدادىڭدىن ئۇدۇم جاسارىتىڭنى قايتا ئۇرغۇتۇپ، سويۈملۈك ئانا يەر تارىمنىڭ چېكىسىگە مەرىپەتتىن گۈل تاقىمىسەن ياكى ئەزىم دەريا تارىمنىڭ سۈيىگە غەرىق بولۇپ مۇڭلۇق ئاقامسەن، ئويلان، ئۇيغۇرۇم!

دوكتور ماھىر موللاق،
ئۇيغۇرشۇناس ئالىم، قاھىرە.
(داۋامى بار).

ئۇلۇغ مۇتەپەككۇر، پەيلاسوپ شائىر يۈسۈپ خاس ھاجىپ.

ئەللامە قامۇسچى ئالىم مەھمۇد قەشقەرىي.

بۈيۈك ئۇيغۇر شائىرى ئەلىشىر ناۋائىي.

تېپىلما

قىيا تاشلارغا چېكىلگەن رەسىملەر

بۇ خارابە ئىزى ش ئۇ ئار قۇتۇبى ناھىيە بازىرىنىڭ غەربىي ـ جەنۇبىغا جايلاشقان. بۇ جايدىكى قىيا تاش يۈزىدە ئىپتىدائىي جەمئىيەتنىڭ جىنسىي تېۋىنىش ئادىتى ناھايىتى روشەن ئىپادىلەنگەن. بۇ ماۋزۇدىكى شۇنچىلىك زور كۆلەمدىكى تاشقا چېكىلگەن رەسىملەر يالغۇز خىتاي مىقياسىدىلا ئەمەس، بەلكى دۇنيا بويىچىمۇ تۇنجى قېتىم تېپىلدى. شۇڭا ش ئۇ ئار دا ھازىرغىچە مەلۇم بولغان قىيا تاش رەسىملىرى ئىچىدە مەزكۇر خارابە ئىزى ئالاھىدە ئېتىۋار بېرىپ مۇھاپىزەت قىلىشقا ئەرزىيدىغان بىر ئورۇن ھېساپلىنىدۇ. ئۇنىڭ ئىلمىي قىممىتى ئىنتايىن زور، چۈنكى ئۇنىڭدا ئېنىق ئىپادىلەنگەن مول ئىدىيەۋىي مەزمۇنلار بولۇپ، ئۇ خەلقىمىزنىڭ ئىپتىدائىي جەمئىيەت تارىخىنى، ئىپتىدائىي پىكىر قىلىش خۇسۇسىيەتلىرىنى، ئىپتىدائىي دىنىنى، ئۇسسۇل، ھەيكەلتاراشلىق سەنئىتىنى ۋە ئۇيغۇرلار دىيارىدىكى ئورغۇنلىغان ئىلىم ـ پەنگە ئائىت ساھالارنى تەتقىق قىلىشتا كام بولسا بولمايدىغان قىممەتكە ئىگە بايلىقتۇر. بۇ رەسىملەر ئىپتىدائىي جەمئىيەتنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىدە ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئىدىيە ۋە مەدەنىيەت تارىخىدىن تەگرىتاغ قىيا تاشلىرىغا چېكىپ قويۇلغان بىر سەھىپىدۇر. بۇ رەسىملەردە ئەجداتلىرىمىزنىڭ ئىستەكلىرى، دۇئا ـ تىلاۋەتلىرى، شات ـ خۇراملىقى، ئېستېتىك ئىنتىلىشى ۋە سەنئەت ئەمەلىياتلىرى، ئۇلارنىڭ جانلىق ئوبرازلىرى خۇددى فوتوسۈرەتكە، ۋىدىئو (سىنالغۇ) لېنتىسىغا يېزىپ خاتىرىلەپ قويغاندەك ئەينەن تەسۋىرلەنگەن. شۇڭا ئۇ ھەر قانداق يېزىقتىنمۇ چۈشىنىشلىك ئىپادىلەنگەن.

بۇ 3 مىڭ يىلدىن ئوشۇق تارىخقا ئىگە رەسىملەرنىڭ پەنگە چېتىلىدىغان دائىرىسى ناھايىتى كەڭ. بۇ قىيا تاش سۈرەتلەرنىڭ شەرقتىن غەربكە ئۇزۇنلىغى 14 مېتىر، ئېگىزلىكى 9 مېتىر، رەسىملەر يەردىن 2.5 مېتىر ئېگىزلىكتە تۇرىدۇ. ئەڭ يۇقۇرىدىكى رەسىم يەردىن 10 مېتىردەك ئېگىزلىكتە تۇرىدۇ. ئادەم رەسىملىرى ئىچىدە ئەرمۇ، ئايالمۇ، ئۆرە تۇرغانلارمۇ، ياتقانلىرىمۇ، كىيىم كىيگەنلىرىمۇ، يالىڭاچلىرىمۇ بار. بەزى ئەرلەرنىڭ زەكەرلىرى ۋە ئۇرۇقدانلىرى ناھايىتى ئېنىق ئىپادىلەنگەن. ھەتتا جىنسىي مۇناسىۋەت قىلىۋاتقان كۆرۈنۈشلەرمۇ ئىپادىلەنگەن. بۇ تاشتىكى ئادەملەر ئوبرازىنىڭ ئومۇمىي سانى ئۈچ يۈزدەك بار. مۇنچىۋالا چوڭ تېپتىكى رەسىملەرنىڭ بىرلا دەۋردە پۈتۈپ چىقىشى مۇمكىن ئەمەس، ئەلۋەتتە. بايقىشىمىزچە بۇ ئادەم ئوبرازلىرىنىڭ بىر مۇنچىلىرى ئۈستى ـ ئۈستىگە ئىشلەنگەنلىكىنى، يەنى دەسلەپكى مەزگىلدىكى رەسىمنىڭ ئۈستىدىن قايتىلاپ سىزىلغانلىغى كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ. بىز بۇ تاش رەسىمنىڭ مەزمۇنىنى چۈشىنىشلىك بولۇشى ئۈچۈن بىر قانچە توپلارغا بۆلدۇق.

ئا) بىر يۈرۈشلۈك چوڭ تېپتىكى يالىڭاچ ئاياللارنىڭ ئۇسسۇل ئويناۋاتقان كۆرۈنىشى. ئۇلارنىڭ يېنىدا يەنە يېنىچە ياتقان بىر ئەرنىڭ ئوبرازى قوشۇمچە قىلىنغان. ھەر ئۈچ كىشى ئارىلىغىغا بىر جۈپتىن ھايۋان رەسىمى چۈشۈرۈلگەن. مۇنداق ھايۋان رەسىمى چۈشۈرۈلگەن كۆرۈنۈش ئىككى توپقا بۆلۈنىدۇ. بۇ رەسىملەر قىيا تاشنىڭ يۇقۇرىسىغا جايلاشقان بولۇپ، ناھايىتى چوڭ ئادەملەرنىڭ رەسىملىرى سىزىلغان. ئەڭ كىچىكلىرى ئەينەن ئادەم بىلەن تەڭ كېلىدۇ. ئادەملەر بېشىغا ئېگىز قالپاق كىيگەن، قالپىغىغا ئىككى تال پەي تاقىغان بولۇپ، ئوڭ ـ سول تەرەپلەرگە قېيىسىپ تۇرىدۇ. يۈزى سەل ئورۇق ھەم سوزۇنچاق، قاش، كىرپىكلىرى توشقان، يوغان كۆز، قاڭشارلىق، ئاغزى كىچىك. ئاياللارنىڭ سۈمبات چېھرى ۋە ئالاھىدىلىكى گۈزەل سۈرەتلەنگەن. بويىنى ئورۇق، كۆكسى كەڭ ھەم توشقان، بېلى ئىنچىكە. ساغرىسى چوڭ، پۇتلىرى ئۇزۇن، پاچاقلىرى سەل ئېگىلگەن. ئوڭ بىلىكىنى كۆتەرگەن، ئوڭ جەينىكى يۇقۇرىغا ئېگىلگەن، بەش بارمىقى ئېچىلغان. سول بىلىكىنى تۈز چىقارغان، سول جەينىكى تۆۋەنگە ساڭگىلىغان، بارماقلىرى ئېچىلغان بولۇپ، ئۇسسۇل ئويناۋاتقان ھالەتتە كۆرىمىز.

ئاياللارنىڭ سول تەرىپىدە يېنىچە ياتقان بىر ئەرنىڭ رەسىمى بولۇپ، ئۇمۇ يالاڭاچ، بىراق پۈتۈن بەدىنى قىزىل رەڭ بىلەن بويالغان.

بىر توپ ھايۋانلار 3 ـ 4 ـ ئايال رەسىملىرى ئارىلىغىدا بولۇپ، قىزىل رەڭدە بويالغان. ئىككى جۈپ ھايۋان بىر ـ بىرىگە ئۇدۇلمۇ ـ ئۇدۇل قاراپ تۇرىدۇ. بېشى ھەم ئالدى ـ كەينى پۇتلىرى بىر ـ بىرىگە تۇتۇشۇپ كەتكەن بولۇپ، قۇيرۇقلىرى تۆۋەنگە ساڭگىلاپ تۇرىدۇ، ئۇلارنىڭ باش ۋە بويۇنلىرى ئۇزۇن، بەدىنى ئىنچىكە ۋە ئورۇق بولۇپ، خۇددى تۇلپارغا ئوخشاپ كېتىدۇ.

ب) بۇ رەسىملەر ھەققىدە تەكىتلەپ ئىزاھلاشقا تېگىشلىك مۇنداق بىر نەچچە نۇقتا بار. يەنى رەسىم كۆرۈ- [illegible]

قاۋۇل كىشىنىڭ خۇسۇسىيىتى ئېنىق بىلىنىپ تۇرىدۇ. ئۇ ئوڭ قولىنى يۇقۇرىغا كۆتىرىپ، سول قولىنى پەسكە ساڭگىلاتقان ھالدا چاڭگاللاپ تۇرغان زەكەرنى ئۇدۇلىدىكى ئايالغا كۆزا ـ كۆزاڭ قىلىۋاتقاندەك تۇرىدۇ. ئايالنىڭ بېشىدا ئېگىز قالپاق، قالپاققا پەي تاقىغان، بەدىنىنىڭ يۇقۇرى ئۈچ بۇلۇڭ شەكىلدە بولۇپ، ئىنچىكە بەل، ئۇزۇن چاپان، تەن قۇرۇلۇشى خېلە چىرايلىق، پۈتۈن ئەزاسى قىزىل بوياقتا بوياۋېتىلگەن. يەنە بۇ سۈرەتلەرنىڭ ئاستىدا ئىككى توپ ئۇششاق ئادەملەرنىڭ كۆرۈنۈشى بولۇپ، ئۇلارنىڭ بويىنىڭ ئېگىزلىكى تەخمىنەن 20 سانتىمېتىر كېلىدۇ. بۇنىڭ يۇقۇرىدا 34 ئادەمنىڭ، تۆۋىنىدە 21 ئادەمنىڭ رەسىمى سىزىلغان. ئۇنىڭدا ئىنتايىن تەكشى ئۇسسۇل ئويناۋاتقان كۆرۈنۈش بار. موشۇ رەسىملەرنىڭ سەل ئارقىسىدا قالپاق كىيگەن بىر ئايالنىڭ رەسىمى بولۇپ، ئۇنىڭ ئوڭ يېنىدا بولسا زەكەرنى چىقىرىپ تۇرغان ئەر كىشىنىڭ قىياپىتى كۆرىنىدۇ. مانا بۇ رەسىملەردىكى تەسۋىرلەر قەدىمىي ئەجداتلىرىمىزنىڭ نوپۇسنى كۆپەيتىشنى ـ يەنى بالا تېپىشنى ئۈمۈت قىلىۋاتقانلىغىدىن ئىبارەت ئارزۇلىرىنى ئىپادىلەيدۇ. مەسىلەن: جىنسىي مۇناسىۋەت ھارپىسىدىكى كۆرۈنۈشنىڭ ئاستىدىكى شات ـ خورام سەكرىشىپ ئويناشىۋاتقان كىچىك باللار دەل ئۇلارنىڭ ئاشۇ ئارزۇسىنىڭ جانلىق ئىپادىسىدۇر.

گ) بۇ توپىدىكى رەسىم ئىلگەركى رەسىم بىلەن بولغان ئارىلىقتىكى قىيا تاشلاردا تەبىئىي يېرىلغان ئىز بولغاشقا رەسىملەر دېگەندەك بىر ـ بىرى بىلەن باغلاشمىغان. بۇنىڭدا ئېنىقراق دېگەنلىرى ئاران 40 ـ 50 دىن سەل ئاشىدۇ. بۇ رەسىملەردىكى ئاساسىي ئوبراز ئەر ـ ئاياللاردىن ئىبارەت. بۇ رەسىملەرنىڭ ئوتتۇرىسىدا گەۋدىسى سەل چوڭراق بولغان، ئۇچىسىغا كوفتا ـ يوبكا كىيگەن بىر ئايال بولۇپ، كىيىملىرى قىزىل رەڭدە بويالغان. بېلى ئىنچىكە بوغۇلغان، پۇتلىرى ئۇزۇنراق كەلگەن بولۇپ، بېشىغا ئېگىز قالپاق كىيگەن. قالپىغىغا پەي تاقىغان. ئەندى بۇ ئايالنىڭ سول تەرىپىدە ئەرلەرنىڭ رەسىملىرى، شۇنداقلا ئۇسسۇل ئويناۋاتقان بىر جۈپ كىشىنىڭ، يەنە شۇنداقلا قۇچاقلىشىپ تۇرغان قىياپەتتىكى رەسىملەرمۇ بار. بۇ يەردىكى قىيا تاش رەسىملىرىدە قايتا ـ قايتا، توپە ـ توپلەپ سىزىلغان رەسىملەر بار. بۇ جىددىي ئۆگىنىشنى تەلەپ قىلىدىغان مەسىلە.

د) بۇ توپتىكى رەسىملەرنىڭ ئاساسىي ماۋزۇسى ئۇسسۇل ئويناۋاتقان كۆرۈنۈشتىكى بىر قۇر تىزىلغان 31 كىچىك ئادەم رەسىمىدىن ئىبارەت. بىز بۇ رەسىملەردىن ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئۇسسۇل ئويناش سەنئىتىنىڭ نەقەدەر قەدىمىدىن ھاياتقا ھەمرا بولۇپ كېلىۋاتقانلىغىنى ياققال كۆرىۋالىمىز.

ژ) بۇ توپىدىكى رەسىملەر تۆۋەن جايلاشقانلىقتىن لاتقابىسىپ كېتىش سەۋەبىدىن خېلە بۇزۇلۇپ زەخىملەنگەن. ھازىر تەخمىنەن 40 تىن ئوشۇق ئادەم رەسىمى بار. بۇ قىيا تاشنىڭ يۇقۇرى ـ تۆۋەن ۋە ئوڭ ـ سول تەرەپلىرىدە بىر توپ ئۇسسۇلچى ئەرلەرنى كۆرىمىز، ئۇلارمۇ زەكەرلىرىنى چىقىرىۋالغان. دېمەك جىنسقا تېۋىنىش ناھايىتى ئۇزۇن تارىخقا ئىگە دۇنياۋىي خاراكتېرلىق بىر خىل مەدەنىيەت ھادىسىسى بولۇپ، ئۇ ئىنسانىيەتنىڭ ياۋايىلىقتىن مەدەنىيەت دەۋرىگە ئۆتكەنلىكىدىكى مۇھىم بەلگۈلەرنىڭ بىرىدۇر. جىنسقا تېۋىنىش ئىپتىدائىي ئىنسانلارنىڭ ئۆز ۋۇجۇدىدىكى جىنسىي ئالاھىدىلىكلەر، يەنى تۇغۇش ۋە كۆپىيىشتىن ئىبارەت فىزىئولوگىيەلىك فۇنكسىيەلەرگە قارىتا سىرلىق، سېھىرلىك، قورقۇش ۋە قىزىقىشقا ئوخشاش مۇرەككەپ پسىخولوگىيەلىك ھالەتلەرنىڭ پەيدا بولۇشى نەتىجىسىدە بارلىققا كەلگەن ئىپتىدائىي ئېتىقاتتۇر.

بەزى ئالىملار «ئىپتىدائىي دەۋرلەردە ئىنسانلار بىر تەرەپتىن توتېمغا چوقۇنسا، يەنە بىر تەرەپتىن جىنسقا چوقۇنغان بولۇپ، توتېمىزمنىڭ بارلىققا كېلىش مەنبەسىنى جىنسقا چوقۇنۇشتىن ئايرىۋەتكىلى بولمايدۇ» دېگەن پىكىرنى ئىلگىرى سۈرىدۇ. دېمەك جىنسقا تېۋىنىش باشقا ھەر قايسى ئىپتىدائىي ئېتىقادلارنىڭ مەزمۇنىدا ئەكس ئەتكەچكە، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئىپتىدائىي ئېتىقاتلار ئەپسانە، رىۋايەت ۋە ئۇنىڭ ماددىي ئىپادىسى بولغان تام سۈرەتلىرىگە ئوخشاش ئەدەبىيات ۋە تەسۋىرىي سەنئەت تۈرلىرىدە ئىپادىلىنىپ بىزگىچە يېتىپ كەلگەچكە جىنسقا تېۋىنىش تەبىئىي ھالدا بىر خىل مەدەنىيەت ھادىسىسىنى شەكىللەندۈرگەن. شۇڭا ئىنسانىيەت مەدەنىيىتى ھەقىقىي تۈردە جىنسقا تېۋىنىش ھادىسىسى ئىچىدە مەيدانغا كەلگەن، دەپ قاراشقا ھەقلىقمىز.

ئىپتىدائىي جەمىيەتتە ئىشلەپ چىقىرىشنىڭ دەرىجىسى تۆۋەن بولغانلىقتىن ئىپتىدائىي ئىنسانلارنىڭ تەبىئەتتىن پايدىلىنىش ئۈنۈمىمۇ تۆۋەن بولغان. ئۇلار دايىم تەبىئىي ئاپەتلەرنىڭ قۇربانلىرى بولۇپ زەرداپ چېكەتتى. شۇڭا ئىنسانلارنىڭ كۆپىيىش سۈرئىتى سۇس ئىدى. ئارخېئولوگلارنىڭ تەكشۈرۈشىچە، شۇ دەۋر كىشىلىرىنىڭ ئوتتۇرىچە ئۆلۈش نىسبىتى 50 پائىز بولۇپ، نىاندىر ئادىمىنىڭ ئوتتۇرىچە ئۆمۈر سۈرۈشى ئاران 20 ياش بولغان. تاغ ئۆڭكۈرلىرىدە ياشايدىغان ئادەملەرنىڭ ئوتتۇرىچە ئۆمۈر كۆرۈشى 30 ياش ئەتراپىدا بولغان. شۇڭا ئەينى زاماندا ئىنسانلارنىڭ تۇغۇش ـ كۆپىيىش نىسبىتىنى ئاشۇرۇشنى ئارزۇ قىلىشنى چۈشىنىش تەس ئەمەس. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئىپتىدائىي ئىنسانلار تۇغۇش ـ كۆپىيىشنى پەقەت ئايال تەرىپىدىن ئورۇنلىنىدۇ دەپ قارىغاچقا، بارلىق ئۈمۈتنى ئايالغا باغلىغان. توتېمغا چوقۇنۇش بىلەن ئاياللارغا چوقۇنۇش قەدىمدا زىچ بىرلىشىپ كەتكەنلىكتىن ئىپتىدائىي ئىنسانلار توتېم ۋۇجۇدى بىلەن ئايال ۋۇجۇدى بىرلەشكەندىلا ئەۋلاد قالىدۇ دەپ قاراپ، ئەرلەرنىڭ رولىنى چەتكە قاققان. شۇنداق بولغاچقا توتېم بىلەن ئايال ئىلاھ ئېتىقاتچىلىغى ئومۇملاشقان. بۇ خىل كۆپىيىش قارىشىنىڭ تەسىرىدە ئاياللارغا تېۋىنىشتىن يەنە ئاياللار ئالاھىدىلىكىگە رەمز بولالايدىغان بارلىق بەلگۈلەرگىمۇ تېۋىنىلغان. شۇنىڭدەك ئاياللارنىڭ ئالاھىدە فىزىئولوگىيەلىك ۋە جىسمانىي ئالاھىدىلىكلىرى، ئۇلارنىڭ ھامىلدار بولۇپ پەرزەنت كۆرۈش ئالاھىدىلىكى، بالاغەتكە يەتكەندىكى ئالاھىدىلىكلىرى ئىپتىدائىي ئىنسانلار قەلبىدە چۈشۈنۈكسىز، سىرلىق تۇيغۇلارنى شەكىللەندۈرگەن. بولۇپمۇ ئاياللار جىنسىي ئەزا سىستېمىسىغا بولغان تېۋىنىش بارلىققا كەلگەن. مەسىلەن، لوپنۇردىكى كونچى دەريا ۋادىسىدىن تېپىلغان بۇنىڭدىن 4 مىڭ يىلدىن بۇرۇنقى جەسەتنىڭ يېنىغا تاش ۋە ياغاچتىن ئوبرازلىق قىلىپ ياسالغان ئايال قورچاقلار قويۇلغان. ئۇلارنىڭ كۆكسى ۋە كاسىسى ئالاھىدە گەۋدىلەندۈرۈلگەن. يەنە قۇمۇلدىكى يان بۇلاق قەدىمىي قەبرىلىرىدىنمۇ جىنسىي ئەزالىرى ئالاھىدە گەۋدىلەندۈرۈلۈپ ياسالغان ئايال ئوبرىزىدىكى قورچاقلار تېپىلغان. بەزى قىيا تاش رەسىملىرىدە ئاياللارنىڭ بەدىنى سىزىلماي، پەقەت جىنسىي ئەزالىرىلا ئالاھىدە گەۋدىلەندۈرۈلۈپ سىزىلغان. جىنسقا تېۋىنىش ھادىسىسىنىڭ ئۇزاق تەرەققىياتىدىن قارىغاندا ئەڭ دەسلەپ ئىنسانلارنىڭ ئەۋلادنى كۆپەيتىشتىكى پىسخىك تەلۋىسى بىۋاستە ئەكس ئەتكەن بولسا، كېيىن جىنسقا تېۋىنىشتا يەنە ئۇلارنىڭ ئېستېتىكىلىق تۇيغۇلىرىمۇ ئۆزۈۋىي قېتىلىپ كەتكەن. يەنى ئاياللار جىنسىنى گۈزەللىكنىڭ ئۆلچىمى دەپ قارايدىغان كۆز قاراشلارمۇ ئەكس ئەتكەن. مەسىلەن، قۇتۇبىدىن تېپىلغان رەسىملەردە ئاياللارنىڭ فىگۇرا گۈزەللىكى بىلەن جىنسىي ئالاھىدىلىكى ئورتاق ئەكس ئەتكەن.

ئىنسانىيەت مەدەنىيىتىنىڭ تەرەققىي ئېتىشى، ئىنسانلار ئېڭىنىڭ بىر قەدەر يۇقۇرى كۆتۈرۈلۈشى ئارقىسىدا يۇمىلاق، كاۋاك ۋە دوگىلەك نەرسىلەر ئاياللار جىنسىغا تېۋىنىشتىكى ئەڭ مۇھىم بەلگۈلەر بولۇپ قالغان. ئاياللارنىڭ جىنسىي ئەزاسى بارا ـ بارا پەرھىزلىك نەرسىگە، نامىنى ئاتاش پەرھىزلىك تىلغا ئايلاندى. ئۇنىڭ ئورنىغا كىشىلەر رەمزلىك ھالدا بۇلاقلارغا، بىر ئۆڭكۈرلەرگە، دۈگىلەك تاشلارغا چوقۇنىدىغان بولدى. مەسىلەن، تېكەس ناھىيەسىدە بىر چوڭ ئۆڭكۈر بولۇپ، ئۇنىڭ يېنىدا بىر بۇلاق بار. بۇلاق يېنىدا بىر تۈپ دەرەخ ئۆسىدۇ. مەزكۇر ئۆڭكۈردىن توختىماي ئىسسىق ھو چىقىپ تۇرىدۇ. تۇغماس ئاياللار، بالىلىرى ئۇششاق ئاياللار بۇ جايغا كېلىپ ئۆزلىرىگە خاتىرجەملىك، سالامەتلىك ۋە پەرزەنت ئاتا قىلىشنى تەلەپ قىلىدۇ. تۇرپاندىكى «يەتتە ئەۋلىيا ئۆڭكۈرى»مۇ ئاياللار جىنسىغا تېۋىنىشنىڭ ئىزنامى بولۇپ، بۇ جايغىمۇ تۇغماس ئاياللار، ياكى بالاغەتكە يەتكەن ئاياللار تاۋاپ قىلىشىدۇ.

خەلق ئەپسانىلىرىغا نەزەر سالساقمۇ ئۆڭكۈر تەسۋىرلىرىنى كۆپ ئۇچرىتىمىز. مەسىلەن خىتاي تارىخىدا، يەنى «شىمالى جو خانلىقىنىڭ تۈركلەر ھەققىدە قىسسە»دە خاتىرىلەنگەن ئەپسانىدا پۇت ـ قولى كېسىۋېتىلگەن ئوغۇل بالىنى بىر ئۇرغاچى بۆرە قۇتقۇزۇپ قېلىپ، تۇرپان خانلىقىنىڭ شىمالىدىكى بىر تاغقا ئېلىپ چىقىپ بىر ئۆڭكۈر ئىچىدە بېقىپ چوڭ قىلىپ، ئاخىرىدا ئۇنىڭدىن 10 ئوغۇل تۇغۇپ كۆپەيگەنلىكى تەسۋىرلىنىدۇ. دېمەك ئۆڭكۈر تەسۋىرىنىڭ ئالاھىدىلىكى شۇكى، مىللەت ئەجدادىنىڭ تۇنجى پەرزەندى ئۆڭكۈردە دۇنياغا كەلگەن. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ رۇس تارىخچىسى كلياشتورنىمۇ ئۆڭكۈرنى «ئانىنىڭ قوسىغى»، «بالا ياتقۇسى» دەپ يازغان ئىدى. خىتاي ئالىمى ياڭ كۇن بولسا «توتېم ئاياللار جىنسىنىڭ رەمزى بولسىمۇ، يەنىلا جىنسىي ئەزاسىغا چوقۇنۇشنىڭ رەمزى» دەپ يازغان.

ئىپتىدائىي دەۋردە ئاي ـ ئاياللار جىنسىي ئەزاسىغا تېۋىنىشنىڭ يەنە بىر مۇھىم رەمزى بولغان. ئاي ئۆز نۇرىنى چاچمىسا ئىنسانلار ۋە ھايۋانلار كۆپىيەلمەيدۇ، ئانىلار پەرزەنت كۆرەلمەيدۇ ـ دەپ قارالغان. شۇڭا ئۇيغۇرلاردا يېڭى چىققان ئايغا تازىم قىلىدىغان، ھامىلدار ئاياللار ھەر كۈنى ئايغا قارايدىغان، قىزلىرىغا «ئاي» دەپ ئىسىم قويىدىغان ئادەتلەر كېلىپ چىققان.

يۇقۇرقىلاردىن باشقا ئالما، ئانار، گۈل غۇنچىسى قاتارلىقلارمۇ ئاياللار جىنسىي ئالاھىدىلىكىگە رەمز قىلىنغان. مەسىلەن ش ئۇ ئار دا تېپىلغان بەزى قىيا تاش رەسىملىرىگە گۈل غۇنچىلىرى سىزىلغان بولۇپ، ئۇلار ئاياللار جىنسىغا تېۋىنىشنىڭ بەلگۈلىرىدۇر. ئۇيغۇرلاردا ئۆز مەشۇقلىرىنى گۈلگە، گۈل غۇنچىلىرىغا ئوخشىتىدىغان ئادەت شۇنىڭدىن قالغاندۇر.

خۇلاسىلاپ ئېيتقاندا، ئاياللارنى ئۇلۇغلاش، ئايال جىنسىغا تېۋىنىش قەدىمدىن شەكىللەنگەن مۇكەممەل مەدەنىيەت كاتېگورىيەسى بولۇپ، ئۇنىڭدا ئىپتىدائىي ئىنسانلارنىڭ ئىجتىمائىي ئىشلەپ چىقىرىش تەرەققىياتىغا بولغان كۈچلۈك ئارزۇسى ئىپادىلەنگەن.

* * *

بىز يۇقۇرىدا بايان قىلغان قىيا تاشتىكى رەسىملەرگە ھەيران قالماسلىغىمىز لازىم، چۈنكى جىنسقا تېۋىنىش ناھايىتى ئۇزۇن تارىخقا ئىگە دۇنياۋىي خاراكتېرلىك بىر خىل مەدەنىيەت ھادىسىسى بولۇپ، بۇ دۇنيا بويىچە تۇنجى قېتىم ش ئۇ ئار دا تېپىلغان قىيا تاش رەسىملىرىدىن مەلۇم بولىۋاتىدۇ. بۇ ھەقتە تۇنجى تەتقىقات ش ئۇ ئار ئالىملىرى تەرىپىدىن ئوتتۇرىغا قويۇلىۋاتىدۇ. ش ئۇ ئار ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيەسىنىڭ خادىمى ئارخېئولوگ ۋاڭ بىڭخۇا تۇنجى قېتىم بۇ قىيا تاش رەسىملىرىنى تەكشۈرۈپ، ئىلمىي ماقالىسىدا ئۇنىڭ تارىخىي جەريانىنى بايان قىلدى. شۇنداقلا ئېتنوگراف ئالىمە قەلبىنۇر مۇھەممەت قىزى بۇ ھەقتە ئۆزىنىڭ كەڭ ئىلمىي تەتقىقات مۇلاھىزىسىنى ئېلان قىلدى. پېقىر مەزكۇر ماقالىنى تەييارلاشتا ئەينە شۇ ئالىملارنىڭ ئەمگەكلىرىدىن پايدىلاندى.

ئابدۇكېرىم سابىت.
ئارخېئولوگ.

يېڭى شېئىرلار

ئەخمەت ھەسەن

قەشقەر

1

ئانا يۇرتۇم ـ ژۇرەك باغرىم،
ئۇيغۇرۇمنىڭ ئۇزى، قەشقەر.
ئالتۇن ئۇزۇك ـ دىيارىمنىڭ،
مىسلى ياقۇت كۆزى ـ قەشقەر.

ئەرتە ـ ئاخشام كۆز ئالدىمدا،
ئۇزەڭ بىلەن ئويۇم قەشقەر.
دىلدا لاۋلاپ يېنىپ تۇرار،
ئەجدات ياققان ئوتۇڭ قەشقەر.

كوڭۈلكە خۇش ئارام بەرگەن،
ھوسنى كامىل ـ گوزەل قەشقەر.
يالقۇنجىغان مېھرى كۈچلۈك،
ئېلىم مېنىڭ ـ ئەزەل قەشقەر.

قانچە شەھەر كۆرۈپتىمەن،
ھەممىدىن سەن ئۇلۇق ـ قەشقەر.
قىياسى يوق ئالەم ئارا،
تەنھا ئۇزەڭ نۇرلۇق قەشقەر.

گۆھەر زىمىن، ئالتۇن دىيار،
كۈي ـ ناخشامدا راۋان ـ قەشقەر.
ژىللار ئارا بىر كورمىسەم،
ئىنتىزارىم ھامان قەشقەر.

ئۇزۇم، ئەنجۇر، ئانار بېغى،
كۆز چاقنىتار چار باغ ـ قەشقەر.
شان ـ شۆھرىتى دىلدا داستان،
كەڭ ئېتەكلىك، ھۆر باغ قەشقەر.

يۇسۇپ، مەخمۇت بۇۋام چىققان،
تارىخى مول ـ ئەۋزەل قەشقەر.
ئەن ـ نەغمىنىڭ قۇتلۇق كانى،
بەستىكارىم، غەزەل، قەشقەر.

ئىلىم ـ سەنئەت رىۋاج تاپقان،
ھۇنەر يۇرتى ـ ئېسىل قەشقەر.
قەھرىتان قىش كۈنلىرى ھەم،
باغرى چىمەن ـ يېشىل قەشقەر.

كۆزلىرىمدىن گاھ ئاقسا ياش،
سەۋرى بېرەر ئانام قەشقەر.
كوڭۈل رەنجىپ، ئۇنۇم ئۇچسە،
يارۇ ـ يولەك پانام قەشقەر.

2

قەدىرىڭگمۇ يەتمەپتىمەن،
ئىشلىرىم كاژ ـ چالا، قەشقەر.
دېمەك، مەنمۇ ئېزىپتىمەن،
ئىچىم پۇتمەس يارا، قەشقەر.

ئېمىشكىمۇ كەتكەندىمەن،
سەندىن ژىراق ـ نېرى، قەشقەر.
بەكمۇ ئەزىز ئىكەن بىلسەم،
ھەر كىمگە ئوز يېرى، قەشقەر.

قىيىن ئىكەن چەتتە ژۈرمەك،
بۇ نە ئازاپ ماڭا، قەشقەر.
ئوگۈمدىمۇ، چۈشۈمدىمۇ،
كويىمەن بىر ساڭا قەشقەر.

ئەخمەت ھەسەن 1936 ـ ژىلى قەشقەر شەھرىدە تۇغۇلغان. شىنجاڭ پېداگوگىكا ئىنستىتۇتىدا ئوقۇغان. 1959 ـ ژىلى ئوقۇشنى تۈگەتكەندىن كېيىن 1961 ـ ژىلغىچە پېداگوگ بولۇپ ئىشلىگەن. ئوقۇپ ژۈرگەن ژىللىرى شېئىرىيەتكە ئىشق باغلاپ، ئۇنىڭ شېئىرلىرى «شىنجاڭ ئاياللىرى»، «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنااللىرىدا، ۋە كېيىن «يېڭى ھايات» گېزىتىدا نەشر قىلىنغان.
تۆۋەندە ئەخمەت ھەسەننىڭ كېيىنكى ژىللىرى ئىجات قىلغان بىر تۈركۈم شېئىرلىرىنى دىققىتىڭلارغا ھاۋالە قىلدۇق.

يوللار ئۇزاق، كۆڭلۈم يېقىن،
ژۈرۈگۈمنىڭ ئوتى قەشقەر.
ئۇيغۇر دېگەن ئېتىم ئۇلۇق،
ئۇلۇقلارنىڭ يۇرتى قەشقەر.

قانچە يازسام سېنى ماختاپ،
پۈتمەيدۇ بۇ كۈيۈم قەشقەر.
پۈتمەيدۇ مىڭ ئېيتقان بىلەن،
مېنىڭ دەردىم، مۇڭۇم قەشقەر.

ئامراقلىغىم ئاشتى چەكسىز،
كورۇشكە دىل خۇمار قەشقەر.
ياقا يۇرتتا ژۈرگەن بىلەن،
چىمدىم توپاڭ تۇمار قەشقەر.

3

سەيلى قىلاي باغلىرىڭنى،
جانغا ھۇزۇر باھار، قەشقەر.
ئارام ئېلىپ، كۆڭلۈم قانسا،
مېھرىم نۇردەك ئاقار، قەشقەر.

دىلىمغا گۈل تۇمار چەكتى،
چىمەن دوپپاڭ گۈلى، قەشقەر.
سېنى داڭلىق ئاۋات قىلغان،
ئۇلۇق ئەجدات قولى، قەشقەر.

بۈگۈن مانا ھېيتگاھتىمەن،
ژۈرۈمەن خۇش كۈلۈپ، قەشقەر.
قانات قاققان قۇشلار كەبى،
ھاياجانغا تولۇپ، قەشقەر.

بىر جان ـ بىر تەن ـ خەلقى ئىناق،
ئۇندا ئىخلاس ـ ئەركىم، قەشقەر.
ئالدى مېنى ئۇز قوينىغا،
مەردان خەلقىم ـ بەرگىم، قەشقەر.

ئەي! سەھلىگاھ، گۈللۈك ھېيتگاھ،
پۈتكۈل شەرىق ـ كوزى، قەشقەر.
يازغان كىتاپ ـ تارىخىنىڭ،
ئالتۇن مىسرا ـ سوزى، قەشقەر.

ھېيتگاھدا كور، نەغمە ـ ناۋا،
باشقىچە تۇس بۈگۈن، قەشقەر.
سالام ـ ھورمەت، مېھرى ـ شەپقەت،
گۈلدەك ھۆسۈن ـ پۈتۈن، قەشقەر.

4

بىرى دېدى:
ـ سىز قاياقتىن؟
دېدىم: مېنىڭ ئېلىم ـ قەشقەر.
مۇڭلۇق نىدا، ياڭراق ناخشام،
شىرىن سوزۇم ـ تىلىم قەشقەر.

ئىلمۇ ھېكمەت، كۈي ـ مۇقامغا،
چەشمە ـ بۇلاق قېدىم قەشقەر.
كىندىك قېنىم بىلەن بىللە ـ
ئىشقىم چۈشكەن ئەزىم قەشقەر.

مۇساپىرلىق مۇڭلۇرۇمغا،
بولغىن مەلھەم ـ داۋا، قەشقەر.
سەندە ئۇتكەن دەقىقىگە،
ئەسرىي تەلەي راۋا، قەشقەر.

كورەرمەنمۇ سېنى بىر دەپ،
بولاتتىم بەك بېھال، قەشقەر.
نېسىپ بولدى، ئېنشا ئاللا،
دىلىم قۇۋناق ـ خۇشھال، قەشقەر.

ئىسسىق مېھىر ـ باغرىڭنى ئاچ،
قۇچۇپ ـ قېنىپ كېتەي، قەشقەر.
قەدەم جايلار ھورمىتىگە،
توقسەن تازىم ئېتەي قەشقەر.

دەرتكە ـ داۋا، تەنگە ـ قۇۋەت ـ
ئابىھايات سۇيۇڭ، قەشقەر.
گۈل ـ گىياڭغا قالسون سىڭىپ،
ئوتلۇق نەپەس ـ كۈيۈم، قەشقەر...

ۋاقىت چەكلىك، كېتەر بولدۇم،
خوش قال ژۈرەك قېنىم قەشقەر.
خوش قال، ئەزىز ئانا يۇرتۇم،
گۈل جەننىتىم ـ جېنىم قەشقەر.

1999 ـ ژىل، ئالمۇتا ـ قەشقەر ـ ئالمۇتا.

ئەلۋىدا، شائىر!

(شائىر ئىبراھىم بارات ۋاپاتىغا بېغىشلايمەن)

كوڭلۇم بىھارام ئويۇمدە ئېدىم،
ئاھ، بىر شۇم خەۋەر ئەزدى دىلىمنى.
تېنىم تىترەپ ئوچتى ھەم ئۇنۇم،
سوراپ تورغاندەك بىرى جېنىمنى.

ئوز ئاكامدەكلا يېقىندىڭ ماڭا،
قاناتسىز قوشتەك موجۇلدى ژۈرەك.
پۈتكۈل ئومرىدە ھالال تەر توككەن،
ئىلغار پىكىرلىك ئېدىڭ سەن ـ زېرەك.

يۇرتۇڭ ۋە دوستلار يېنىڭدا ھاغدا،
ھەممىنىڭ كوڭلى ئېغىر جاراھەت.
تۆكۈلدى گويا دەريا ئېقىندەك،
مۇسىبەت يېشى ئوتلۇق ھارارەت.

تۇرمەن مانا قەبرىگاھتا جىم،
ئايرىلىش پەيتى قىلدى پەرىشان.
بىلمەن ئۇستاز سېنى ئۇزۇندىن،
ئېدىڭ سەن قەيسەر ـ جەڭچى كۆرەشچان.

يۇرتۇڭغا توھپە ـ ئەمگىكىڭ سىڭگەن،
سادىر سولەتلىك ئەلۋىدا، شائىر.
ئەلنىڭ قەلبىدە ئىبراھىم بارات ـ
شۇنداق دېيىشكە ژۈرۈگۈم قابىل.

قەلەم بىلەن كۈي دەردىنى توككەن،
شائىر ئولەمدۇ؟
ياق،
ياق! ئۇ ھايات.
ۋەتەن تەغدىرى ئازاپلاپ ئۇنى،
دەتتى «چۈقۇم بىز بولىمىز ئازات».

ئاھ، ھەسرىتا!
سەن كەتتىڭ ئارىدىن.
رۇھۇڭ ئەبەدىي ـ ئوچمەي ياندۇ.
قەدىرلەپ ئېلىڭ.
ئوغۇل ـ قىز، ئەۋرەڭ.
«قەبرەڭ ئۇستىگە گوللەر ياپىدۇ».

2000 ـ ژىل، فېۋرال.

تۇغۇلغان كۈن

(ئوغلۇم ئۇمۇتجانغا)

تۇغۇلغان كۈن خاسىيەتلىك ئىكەن شۇنداق،
تەبرىك سوزۇم ـ كۆڭلۈمنى ئال، دىلىم ئورتاق.

ئاي شولىسى كەبى نورلۇق كوزۇڭ چاقناق،
ئېتار تىلەك دۇنيامنى بېرەي ئاڭلا!

رەنجىشىم يوق ھالىمغا ـ ھال ماڭا مۇڭداش،
يالغۇز ئەمەس، سەن يېنىمدا ھامان يولداش.

ئومرۇم تېڭى ـ خوشال كۈلكەم ئەركە بالام،
ئىسسىق مېھرىم، كۆڭۈل رىشتىم بىرگە بالام.

ئوزى ئالتۇن، پەسلى باھار بار قىممىتىم،
بەرگىم مېنىڭ ـ دىل چىرىغىم ئۇر ھىممىتىم.

ئومرۇڭگە زور بەخىت تىلەپ كۈلنى سۇنغان،
كۈلگە چىكىپ جان رىشتىنى بىللە سۇنغان.

ئاكا ـ ئىنىڭ، يېقىن تۇققان قىز ـ كېلىنلەر،
يار ـ يولىگىڭ، باھار ـ يازىڭ نۇر جىلۋىلەر.

كەلگىنە، بىر سۈيەي يەنە، ئاچقىن قانات،
ئاتاڭ مېھرى تېنىڭگە كۈچ ـ ئابى ـ ناۋات.

بۈگۈن سېنى قۇچاغلايمىز قىلىپ ئىززەت،
بۇ ئەقىدە ـ بۈيۈك ھىسيات چوڭقۇر ھورمەت.

ئەي، ئۇمۇتجان! ئۇمۇت بىلەن ئاتلان ئالغا!
ھالال ئەمگەك قىلىش بىزنىڭ ژۈرەك ـ قاندا.
2000 ـ ژىل، يانۋار.

كېلىن كەلدى

كېلىن كەلدى، بىر رېيھان ئاي كۈلۈپ كەلدى،
سويگۈ دەريا ـ شاتلىغىغا تولۇپ كەلدى.

ئوزگە سۈيەت، ئەدەپ ـ ئەخلاق ئېلىپ كەلدى،
گوزەل لالە، ئوتقاش كەبى يېنىپ كەلدى.

تاڭ چولپىنى نۇرۇ ئاپتاپ باھار كەلدى،
رەڭگى سۈزۈك قىزىل ئالما ـ ئانار كەلدى.

كېلىن ئەمەس، ئەتىۋالىق قىزىم مېنىڭ،
ئىنشائاللا، نەۋرە ـ چەۋرە ئىزىم مېنىڭ.

ئوغلۇمغىمۇ ياراشقان پاھ، سىنىم دەيمەن،
جۈيتىنى دەل تاپقان ئۇ «يا، پىرىم» دەيمەن.

تىل تېگىشتىن ئېگەم ساقلاپ پانا بولغاي،
ئوز يارلىغى، قىز ـ ئوغلىغا ئانا بولغاي.

«كېلىن بولسا ـ بەلەن بولسا» دېگەن خەلقىم،
مېنىڭ قىزىم ـ كېلىنىمدەك بولغاي، بەلكىم.

مەنمۇ شۇنداق بولسا دەتتىم ئۇيغۇر قىزى،
مىللىتىمنىڭ ئىپتىھارى ـ مەغرۇر ئوزى.
1999 ـ ژىل، ئاپرېل.

قېرىلىق

(بىر تونۇشنىڭ ئېيتقانلىرى)

كۆچتىن قېلىپ، پۇت شىقىراپ ماغدۇر كەتكەندە،
ئوزەڭگە بىر ئېغىر كۈلپەت ـ دەرت ئىكەندە.

ھەي، قېرىلىق چىقىش نەدە مەن تالا ـ تۈزگە،
يامان ئاتلىق بولمىغىم ھەق يېقىنىم ـ ئوزگە.

قېنى ئېلپەت ـ دوستلۇرۇم! بىرى كورۇنمەس،
شۇ ھالدا مەن رەڭگىم ئوسال، كوكلۇم سۈيۈنمەس.

دەردىم تولا، تۇرىمەنمۇ تىك ئېگەم بىلىدۇ،
لېكىن بەندە بېخەۋەردۇر ئېمەم بىلىدۇ.

كۈلۈپ ئوينىاپ، قايغۇ بىلەن كېتەركەن بو جان،
يەر ئىشىگى ئېچىلىپ كەڭ ژۇتاركەن شۇ ئان.

لېكىن يەنە ئۇمۇت بىلەن ياشايدۇ ئىنسان،
ئۇمۇت ـ ئەجرى بىلەن دۇنيا بولۇر گۈلستان.
2000 ـ ژىل، فېۋرال.

تۇرپان ناخشىسى

بىر تۇتاش ئۇزۇمزارلىق،
يەر زىمىنى تۇرپاننىڭ.
جاسارىتى ـ مېھنىتى ـ
ھورمىتى بۇ ماكاننىڭ.

كۆڭلى يورۇق بىر ئالەم،
ئۇزۇم چېپى تارتقاننىڭ.
مىڭ ئويدەك ئىشى چىققان،
بىر نىيەتلىك ھەر جاننىڭ.

قەد كۈتەرگەن بۇ دىيار،
سۇ ئىچىپ قۇدۇقلاردىن.
تۇرپان گوزەل ـ سەيلىگاھ،
ئۇلۇق ئۇ ئۇلۇقلاردىن.

مۇھەببىتى ئوت يالقۇنكەن،
كارىز سۈيى تۇرپاننىڭ.
جانغا راھەت ـ شىپالىق،
قۇۋۋىتى ژۈرەك ـ قاننىڭ.

ئالتۇن بۇلاق كارىزنى،
قازدۇرغان مىيىم ھاجى.
ئىككى يۈز ژىل ئالدىدا،
قالغان ئۇنىڭ ئىز ـ نامى.

ئاۋغۇست ئېيى خۇش كەلدى،
ئۇزۇم تويى تۇرپاندا.
يەردە ساما، كوكتە شار،
بىز مەركىزىي مەيداندا.

توي ئېگىسى ـ باغۋىنىم،
ئاتا ـ بۇۋام مەردانە.
كۈي ـ ناخشىسى ھەمرايى،
ئەزىز خەلقىم پەرۋانە.

بۇ خوشاللىق تەنتەنە،
سۇندى دىلغا ئوت ـ يارلىق،
سەيلى قىلىڭ تۇرپانغا،
ژىراق ئەمەس ئارىلىق.
1999 ـ ژىل، ئاۋغۇست،
تورپان ـ ئالمۇتا.

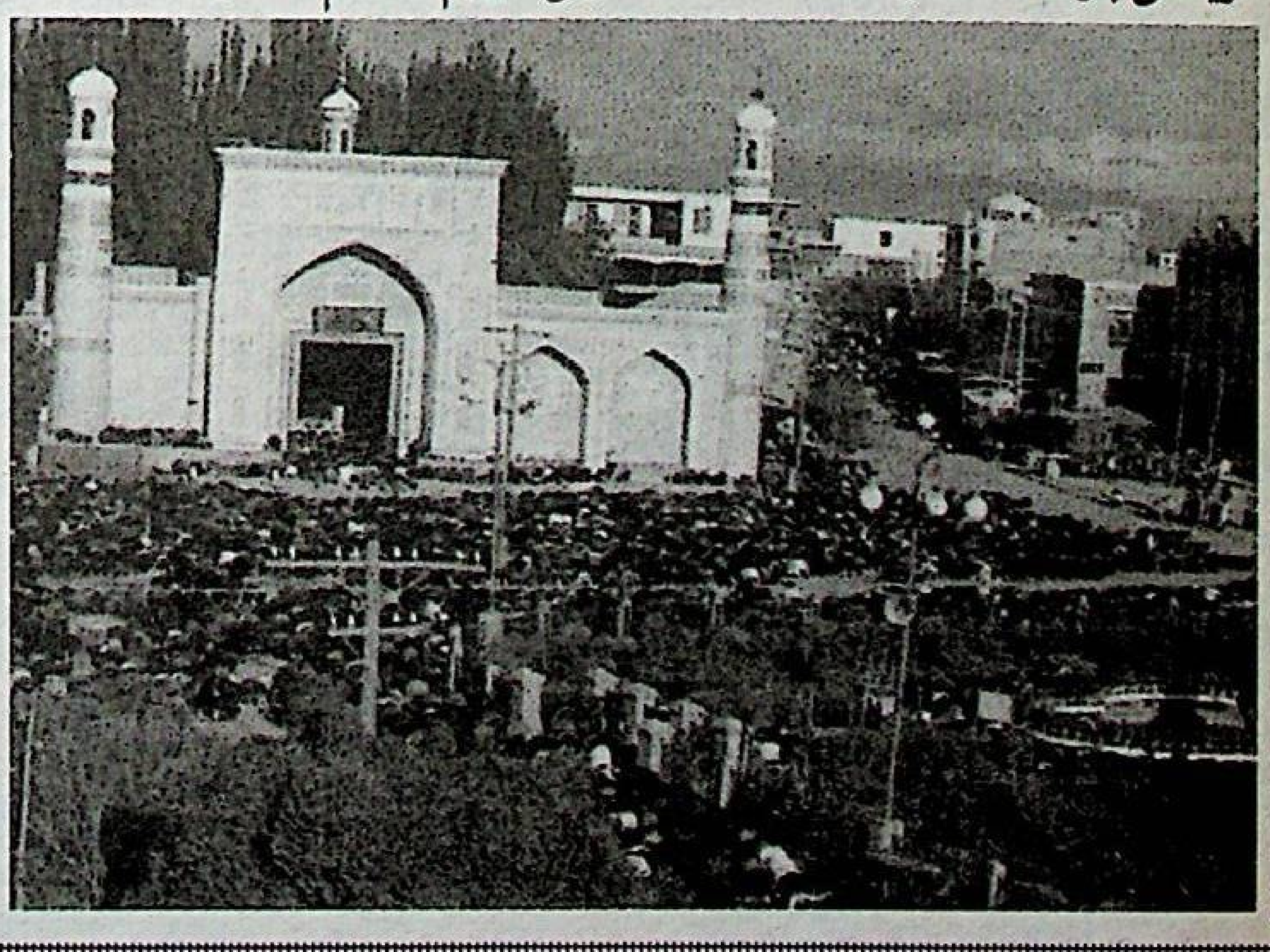

ئۇمۇتلىرىڭ ئۇچمىگەندۇ كۈننى ساناپ...

«دۇنيادا شۇنداق ياشاش كېرەككى ئۇ-
لۇمدىن كېيىن ھەم ئۇلمەس بولۇپ قال-
سۇن» - مۇسا جەلىل.

«ياخشىلقنى ئۇز يېرىدە تاپالمىغان ئادەم ھەر قانچە ئالەم كەزگەن بىلەنمۇ تاپالمايدى-كەن». بالىلىق چېغىدىنلا باشلانغان ۋەتەن، خەلق ئىستىقلالىيىتى دېگەن جۇشقۇن ئارزۇ - ھەۋەس ۋە خوشاللىق دەملەر ئاندىن ياشلىقتىكى تولۇپ - تاشقان جەڭگىۋار ژىللار كەلگۈسى بەختلىك كۈنلەرگە، ئەركىنلىككە بولغان ئۇمۇتۋارلىق ئارزۇ - ئارمانلىرى بىلەن كوزگە كورۇنۇۋاتقان چاغلاردا، ئوز ئىچىدىن چىققان مىللىي خائىنلىق كاساپىتىدىن بىگۇنا تۈرمىگە چۈشۈپ 14 ژىل كېسىلىپ، بىر ژىلدىن ئوشۇق ۋاقىت ھەسرەتلىك، مۇساپىرلىق كۈنلەرنى بېشىدىن ئوتكۇزۇۋاتقان باتۇر، مۇشۇ كۈنلەرنى كورۇشنى ئويلىمىغان بولۇشى مۇمكىن. ھە، تەغدىرنىڭ يازمىشى شۇنداق ئوخشايدۇ.

مەن يېقىندا تۈرمىگە قىلغان سەپىرىمدە ئەينە شۇ سەۋەپسىز قارىلانغان ئۇيغۇرنىڭ ۋەتەنپەرۋەر ئوغلى ئادىلنى يوقلاپ كېلىش مەخستى ئىدى. مەن ئوزەم بىلەن بىر ھاجى دوستۇمنى ھەمرا قىلىپ بارغان ئىدىم. بىز تۈرمىنىڭ قوراسىغا كىرىپ كەلگىنىمىزدە تۈرمىنىڭ تورت ئەتراپىدىكى توك سىملىرى بىلەن قورشالغان ئېگىز بېتون تاملار بىزنى ئەجايىپ سۈرلۈك ھالەتكە سېلىپ قويغان ئىدى.

بىز قوبۇلخانىغا كىرگەندە، نوۋەت كۈتۈپ تۇرغانلارنىڭ جىقلىغىدىن، چۈشتىن كېيىن سائات 1.00 دە بىزگە نوۋەت كېلىدىغانلىغىنى ئېنىقلاپ بىلدۇق. بىز ئەتىگەن سائات 9.00 دىن باشلاپ سائات 1.00 گىچە تاقەتسىزلىك بىلەن كۈتتۇق. ۋاقىت يېتىپ كەلگەندە پاسپورتلىرىمىز بىلەن يازغان ئەرزىلىرىمىنى تاپشۇردۇق. شۇنىڭ بىلەن ئىشىككە كوزىمىزنى تىكىپ ئادىلنى تەقەززالىق بىلەن كۈتتۇق.

ئارىدا 10 مىنۇت ئوتكەندىن كېيىن بىز ئولتارغان ئويىنىڭ ئىشىگى ئېچىلىپ، ئەجايىپ مەغرۇر قىياپەتتە، باتۇرلارچە ئادىلجان كىرىپ كەلدى. ماڭا قاراپ:

- ئانا! جېنىم ئانا!.. ۋەتەندىن ئانام كەلدىمۇ؟ مۇساپىرىڭمۇ ئانىسى بولدىكەن... - دېدى. مەن: - جېنىم بالام، باتۇر بالام، - دەپ ئانىلىق مېھرىم بىلەن باغرىمغا باستىم. ئوكسۇپ - ئوكسۇپ ژىغلاشتۇق. يېنىمدىكى ھاجى دوستۇممۇ خۇددى مېنىڭدەك كورۇشتى. كوز ياش توكتى. خۇدايىمدىن دۇشمەنگە زاۋاللىق، باتۇرغا كۈچ - قۇۋۋەت ۋە تەن - ساقلىق تىلەشتۇق. باشقا نېمە ئامالىمىز بار دەيسىز. ئۇزاق مۇڭداشتۇق. مېنىڭ كوز ئالدىمغا ئەجايىپ بىر باتۇرنىڭ قىياپىتى تىكلەندى. تېخىمۇ غەيرەتلىك، تېخىمۇ جۇشقۇن بولۇپ كەتكەندەك مەن ئوزەمگە ئىشەنمەي قالدىم. كوز ئالدىمدا ئۇ تومۇر قەپەز ئىچىدىكى بۇركۇتتەك كورۇنۇپ كەتتى.

مېنىڭ بەرگەن تەسەللىرىمگە ئەجايىپ تەمكىنلىك بىلەن: «ماڭا بۇ كۈنلەرنى ئاللا ئوزى كورسىتىۋاتىدۇ. ھاياتتا ئارزۇ قىلغان مەخسەتلەرگە يېتىش ئۇچۇن مۇشۇنداق بوران - چاپقۇن، دۇشمەننىڭ، مىللىي خائىنلارنىڭ تۇرلۇك ئويۇنلىرى، سۇيقەستلىرى بولىدۇ. ھەر قانداق ئىشتا يەتتە ئولچەپ بىر كەسكەنلىك. دوست - دۇشمەننى ئايرىپ بىلىشنىڭ مۇھىملىغىنى ساۋاق قىلىپ كورستىۋاتىدۇ. بۇنى كورگىنىمىز ياخشى ئىكەن. مەن ئۇرغۇن تەجرىبىگە ئېگە بولدۇم. قورۇنۇمدىكى دۇشمەنلەرنىمۇ بىلىۋالدىم. ئوز ئىچىمىزدىكى ئادەملەرنىڭ قانداقلىغىنى سىزىپ ئالدىم. ۋەتەننى ئازات قىلىشتا ئەينە شۇ توسالغۇ بولغۇچى تۇرۇپ مەخسەتكە يېتىشىمىز مۇمكىن ئەمەس» - دېدى.

مەن بۇ گەپلەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، بۇ باتۇر ژىگىتكە ئانىلىق مېھرىم تېخىمۇ ئاشتى.

- جېنىم بالام، ئاللا رەھمەت قىلسۇن! غەيرىتىڭىزگە غەيرەت قوشۇلسۇن، -دېدۇق.

خەلقىنىڭ خوشاللىغى بىلەن مۇڭ - زارىنى، ئانا ۋەتەن ئازاتلىغى ئۇچۇن بولغان تارىختىكى قانلىق كورەشلەرنى ئوزىگە تەجرىبە قىلغان ھالدا كېلەچەك تەغدىرىمىز ئۇچۇن جېنىنى، قېنىنى پىدا قىلىپ تۈرمىنىڭ ئېغىر زەرداپلىرىغا بەرداشلىق بېرىپ يېتىۋاتقان بۇ باتۇر ژىگىتىمىزنىڭ ھالىغا يېتىپ، بىرەر قېتىم ھال سورىشىپ يارىمىغان قوسىغى توق، دۇنيادىن بېغەم ژۇرگەن ئۇيغۇر جامائەتچىلىگىگە ۋە تىجارەتچى، بايۋەتچى ژىگىتلىرىمىزگە ئاچچىقلاندىم.

كوچا - كويلاردا، نەزىر - چىراق، توي - توكۈنلەردە داش قازاندا قايناۋاتقان تاماقلارنى بىر قاچىغا ئېلىپ تورت نان بىلەن مۇساپىرنىڭ ھالىنى سوراپ قويۇشنى خىيالىغىمۇ كەلتۈرمىگەن، ئاغىزىدا ۋەتەن، خەلق دەپ جار سېلىپ ژۇرگەن ئۇرراچى ياسالما ۋەتەنپەرۋەر ئۇيغۇرلىرىمىزغا ۋەتەن، خەلق ئۇچۇن جېنىنى تىككەن مۇشۇنداق ژىگىتلىرىمىزنى يوقلاپ، ھال سوراپ قويساڭلار، ھەردەمگە بارغاندىن ئۈلۈق ساۋاپ بولماسمىدى.

- سىزدەك قەيسەر ئىرادىلىك باتۇر ژىگىتلىرىمىزگە ئاللا رەھمەت قىلدۇ. بىز كۆتكەن يورۇق تاڭ جەزمەن ئاتىدۇ. ئەينە شۇ چاغدا سىزگە قەست قىلغان مىللىي مۇناپىقلار ئۇستىدىن تەنتەنە قىلىمىز. ھەرگىز كۆڭلىڭىزنى يېرىم قىلماڭ بالام، ئاللا بار، - دېدۇق. بىزگە قاراپ: - پات يېقىندا مەخسەتلىرىمىز ئەمەلگە ئېشىپ قالار، - دېدى، ئىشەنچ بىلەن.

بىز ئەينە شۇ تىلەكلەر بىلەن تۈرمىنىڭ تومۇر ئىشىگىدىن چىقىپ تەبەتنىڭ ساپ ھاۋاسىدىن ئەركىن نەپەس ئېلىپ ئوز مىللىتىمىز ئىچىدىكى ئوڭشالمايۋاتقان پاسكىنا ئىللەتلەرگە نەپرەت ئوقۇدۇق. مۇشۇ مۇساپىر ژىگىتنىڭ ناھەق جازالىنىشىغا سەۋەپ بولغان مۇناپىقلارنى تازىلىماي تۇرۇپ، ئىستىقلالىيەتنى قولغا كەلتۇرەلمەيدىغانلىغىمىزغا تېخىمۇ كوزۇم يەتتى.

يېنىمدىكى ھەمرايىمغا قاراپ، بۇ ژىگىتكە ئاللا مەددەت بولسۇن! تومۇر قەپەز ئىچىدىكى بۇركۇت، دەپ پىچىرلىدىم. ھەمرايىم. ئەلۋەتتە شۇنداق، دېدى، مېنى قۇۋۋەتلەپ. بىز ئويگە، بىكەتنى كوزلەپ كېتىۋاتىمىز. باتۇرغا بولسا بىر تەرەپتىن ئېچىنىش، بىر تەرەپتىن غەيرەت تىلەپ، مونۇ مىسرالارنى ئىختىيارسىز توقۇدۇم:

باتۇر بالام رۇجەكلەردىن ئايغا قاراپ.
ئولترامەن ئازاپ چېكىپ زەي زىنداندا.
ئۇمۇتلىرىڭ ئۇچمىگەندۇ كۈننى ساناپ.
تەنلىرىڭ ھەم ئوتتا كويۇپ پۇچۇلغاندا.

ئۇمۇتىڭنى ئوزمە ئوغلۇم سەۋرى قىلغىن.
قورقما ھەرگىز دۇشمەنلەرنىڭ ھەيۋىسىدىن.
ئازاتلىقنىڭ تېڭى ئاتار بىر كۈن بىزگە.
دوستلىرىڭنىڭ كۈرىشىدىن. غەلىبىسىدىن.

پۇتۇگىدىكى كىشەنلىرىڭ پارچىلىنار.
قۇتۇلارسەن جاھالەتنىڭ تەلۋىسىدىن.

خەيرىنسا تۇردى.
بىشكېك.

رېكوردلار

سابىق س س س ر دەۋرىدە ئون بالىنى تۇغۇپ، تەربىيىلىگەن ئانىغا «قەھرىمان ئانا» ئۇنۋانى بېرىلگىنى ھەممىمىزنىڭ خاتىرىمىزدىن تېخى چىققىنى يوق. ئەگەر خۇددى شۇ ئۇقتەئى نەزەردىن قارايدىغان بولساق، چىلىدىكى يېزىلارنىڭ بىرىدە ياشايدىغان لېۋتىنا ئېسپىنوزا يەتتە قېتىم «قەھرىمان ئانا» ئۇنۋانىنى ئالغان بولار ئىدى. چۈنكى ئۇنىڭ 73 نەپەر پەرزەندى بار. ئۇ 63 ياشتا. بىراق شۇ يېشىدىمۇ يەتمىش تورتىنچى پەرزەندىنى كوردى.

ئۇ 16 قېتىم ئادەتتىكىدەك تۇققان. 23 قېتىم بولسا ئۇچ كېزەك تۇققان. ئامما ئېسپىنوزىنىڭ كوپ پەرزەندىلىك خسلىتى بالىلىرىغا ئېمشكىدۇر «ژۇقمىغان». ئۇنىڭ ئارانلا 11 نەۋرىسى بار خالاس.

* * *

نورۋېگىيەدە ياشىغۇچى كارىن يېللىنگسون ئوزىگە خاس رېكوردچى بولۇپ ھېساپلىنىدۇ. كارىن مومايىنىڭ 55 ياشتىكى قىزى، 39 ياشلىق نەۋرىسى، 21 ياشلىق ئەۋرىسى بار. ئۇنىڭ ئەۋرىسى پەرزەنت كورۇپ، مومىسىنى چەۋرىلىق بولغانلىغى بىلەن تەبرىكلىگەن.

ئەندى ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى پەرقنى ئوزىڭىز ھېساپلاپ كورۇڭ.

* * *

كانادىلىق ۋۇدىت كازدېيننىڭ نامى مەملىكەتنىڭ مەشھۇر كىشىلىرى قاتارىدىن ئورۇن ئالغان. 71 ياشلىق بۇ كەرىيا ھەپتىسىگە 50 كىلومېتر مۇساپىگە ژۇگرەپ، 25 مېترلىق سۇ ھاۋۇزىدا 200 قېتىم ئۇزىدۇ. قېرىغاندا مۇنداق مەشغۇلەرنى قىلىش كورگەنلا ئادەمنىڭ قولىدىن كەلمەيدۇ ئەلۋەتتە. بىراق كانادىلىق ئۇزۇن مۇساپىغا ژۇگرەكۈچى بولسا بۇنىڭ ھوددىسىدىن چىقالىغتا. ۋۇدىت 46 يېشىدا بىر ئاز ئورۇقلاش مەخسىتىدە ژۇگرەشنى باشلىغان بولسا. بۇگۇنكى كۇندە 34 قېتىم مارافونچە ژۇگرەش مۇسابىقىلىرىغا ئىشتىراق قىلدى.

* * *

گرېتسىيەلىك دېمېترىوس ئوردىنىس 1976 - ژىلى ئافىنا شەھرىدە ئوتكۇزۇلگەن مارافونچە ژۇگرەشتە پەللىگە 7 سائات 33 سېكۇنتتا يېتىپ كەلدى. تاماشىبىنلار ئۇنى گۈللەر ۋە گۈلدۇراس ئالقىشلار بىلەن قارشى ئالدى. بۇ ئالقىش ۋە تەبرىكلەر سپورتچىنىڭ كورسەتكەن نەتىجىسىگە ئەمەس، بەلكى يېشىغا بېرىلگەن ئىدى. چۈنكى ئوردىنىسنىڭ يېشى 98 دە ئىدى!

* * *

67 ياشلىق پېنسونېر پائول ئېپپېل جاھاندا خىزمەت كورسەتكەن ھەۋەسكار - ژۇگەرگۈچىدۇر. گېرمانىيە فېدېراتىۋ جۇمھۇرىيىتىنىڭ پۇخراسى بۇ كەرىيا 2955 دانە مېدال، دىپلوم ۋە باشقا مۇكاپاتلار ساھىبى. ئېپپېل بولارغا 27 ژىل داۋامىدا تۇرلۇك مۇسابىقىلارغا قاتناشقانلىغى ئۇچۇن (كوپچىلىگىدە غەلىبە قازانغان) ئېرىشكەن. تىزىنىڭ كوپ ژىللاردىن بۇيان ئاغرىشىغا قارىماي، سابىق سېتىقچى ھامان سپورت ئىشقىۋازلىغىنى تاشلىغىنى يوق.

«يېڭى ھايات» تەھرىراتى جۇمھۇرىيەتلىك «يېڭى ھايات» ۋە «ئۇيغۇر ئاۋازى» گېزىتلىرىنىڭ باش مۇھەررىرى يولداش ئابدىقادىر ئوغلى ئازاماتوۋقا ئانىسى

جەننەتبۇۋىنىڭ

ۋاپات بولغانلىغى مۇناسىۋىتى بىلەن چوڭقۇر قايغۇرۇپ تەزىيە بىلدۇرىدۇ.

«يېڭى ھايات» تەھرىراتى گېزىتىمىزنىڭ سابىق خادىمى ئالىمجان باۋدىنوۋقا ئانىسى

موھىددىننىڭ

ۋاپات بولغانلىغى مۇناسىۋىتى بىلەن چوڭقۇر قايغۇرۇپ تەزىيە بىلدۇرىدۇ.

يارى بۇ قېتىممۇ ياردى

يارمۇھەممەت ئىسكەندەروۋ كوپچىلىككە ئوزىنىڭ خەيرى - ئېھسانلىق پائالىيىتى بىلەن تونۇلۇپ كېلىۋاتقان چىمكەنتلىك تىجارەتچى ژىگىتلەرنىڭ بىرى. ئۇنىڭ گېزىتلىرىمىزگە ماددىي ياردەم بەرگەنلىكىنى ھەممە بىلىدۇ. يېقىندا ئەينە شۇ يارى ئىسكەندەروۋنىڭ ھامىلىغىدا چىمكەنت شەھرىدە «يارى» ۋىدېوستۇدىيەسى رەسمىي روېختەتىن ئوتتى.

ئەينە شۇ مۇناسىۋەت بىلەن بېيىل 22 - ئاپرېل كۈنى چىمكەنت شەھرىدە مەزكۇر ۋىدېو ستۇدىيەنى كەڭ جامائەتچىلىك ئەھلىگە تونۇشتۇرۇش مەراسىمى بولۇپ ئوتتى. چىمكەنت شەھرىدىكى «ئارزۇ» كافېسىدا بولغان بۇ مەراسىمغا ئالمۇتىدىن، تاشكەنتتىن، سىردەرىيادىن، بىشكەكتىن، تارازدىن ۋە جەنۇبىي قازاقستان ۋىلايىتىنىڭ بەزى ناھىيەلىرىدىن ئۇيغۇر جامائەتچىلىگى ۋەكىللىرى، شۇنداقلا يەرلىك ھاكىمىيەت ۋەكىللىرى قاتناشتى.

- يارمۇھەممەتنىڭ ياخشى نىيەت بىلەن خەلقىمىزنىڭ مەدەنىيىتىنى، ئورپى - ئادەت، ئەنئەنىلىرىنى، تارىخىنى كېيىنكى ئەۋلاتقا قالدۇرۇشنى نىيەت قىلىپ، ئوز مەبلىغى بىلەن ۋىدېو ستۇدىيە ئاچقانلىغى، ئەلۋەتتە مەدھىلەشكە ئەرزىيدىغان ئالىجاناپ ئىشتۇر، - دەپ تەكىتلىدى جەنۇبىي قازاقستان ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزىنىڭ ھەيئەت ئەزاسى ئالىمجان ئەخمەدۇللايېۋ. ئۇ مەراسىمنى ئوچۇق دەپ جاكالاپ، بىرىنچى تەبرىك سوزنى يارمۇھەممەتنىڭ ئاتىسى ئومەرجان ھاجىمغا بەردى. ئومەرجان ئاقساقال بۇ خەيرىلىك ئىشقا ئاق يول تىلەپ دۇئا بەردى.

ئاندىن ئالىمجان ئەخمەدۇللايېۋ ۋىدېوستۇدىيەنىڭ كېلەچەكتە ئېلىپ بارىدىغان پائالىيىتى ۋە ئۇنىڭ ۋەزىپىلىرىگە كەڭ دائىرىدە توختالدى. ئۇ ھازىرقى ئىلىم - پەن جوش ئۇرۇپ تەرەققىي ئېتىۋاتقان دەۋرىدە ئاممىۋىي ئەخبارات ۋاستىلىرىنىڭ ئادەملەر ئاڭ - سېزىمىغا ئىنتايىن چوڭ تەسىر كورسىتىۋاتقانلىغىنى تەكىتلەپ، تېلېۋىدېنىي، ئىنتېرنېت، كومپيۇتېرلىق ئەخبارات ۋە ۋىدېو ۋاستىلىرىمۇ ئەينە شۇلار جۈملىسىدىن ئېكەنلىگىنى ئالاھىدە قەيت قىلدى.

مەراسىمدا پەن نامزىتى رابىك ئىسمائىلوۋ، «ئۇيغۇر ئويى» جەمىيەتلىك فوندىنىڭ پرېزىدېنتى مەھەممەتجان جانباقىيېۋ، ئوزبەكىستانلىق كىنو رېژىسسېيور ئابرار قاسىموۋ، كىنو ئاكتيور مەخسۇت مەكسۇروۋ، پەن نامزىتى ئابدۇللا بەرايېۋ ۋە باشقىلار تەبرىك سوز قىلىپ مەزكۇر «يارى» ۋىدېو ستۇدىيەسىنىڭ پائالىيىتىگە ئاق يول تىلىدى ۋە پايدىلىق پىكىر - تەكلىپلىرىنى ئىزھار قىلدى.

مۇختەر ئابدۇراخمانوۋ.
چىمكەنت شەھرى،
جەنۇبىي قازاقستان ۋىلايىتى.

مەراسىم ئىشتىراكچىلىرىنىڭ بىر توپى. سولدىن تورتىنچى يارى ئىسكەندەروۋ.

ئاتاقلىق كىنو رېژىسسيور ئابرار قاسىموۋ بىر توپ تاشكەنتلىك ئارتىستلار بىلەن. پەيزۇللا ئەخمەت سۇرەتلىرى..

باش مۇھەررىر
ي. ئازاماتوۋ.

يېڭى ھايات

ئالمۇتا. 480044
ئيەك يولى كوچىسى
50 بىنا، 8 - قەۋەت،
813 - خانە

گېزىتنى تەسىس قىلغۇچى - جاۋاپكەرلىگى چەكلەنگەن «ۋىسال» شىركىتى.
تىراژى 1238 زاكاز 9698

تېلېفون:
33 - 84 - 59

«Йени хаят» (Новая жизнь) индекс 65359, республиканская общественно-политическая газета, регистрационное свидетельство №603 -- Г. Выдано Министерством культуры, информации и общественного согласия Республики Казахстан 17 марта 1999 г.

گېزىتىمىز سەھىپىلىرىدە بېسىلغان ماقالىلار مۇئەللىپلىرىنىڭ مەۋقەسى تەھرىراتىمىزنىڭ مەۋقەسى بولۇپ ھېساپلانمايدۇ. تەھرىراتتىن ماتېرىياللار قايتۇرۇلمايدۇ ۋە جاۋاپ بېرىلمەيدۇ.

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com

2000 ـ يىل
10 ـ ئىيۇن
شەنبە
№ 6
(4131)

يېڭى ھايات

Йеңи һаят

جۇمھۇرىيەتلىك ئىجتىمائىي ـ سىياسىي گېزىت. 1970 ـ يىلى 1 ـ يانۋاردىن باشلاپ چىقىۋاتىدۇ

بىر ماقالىغا ئىنكاسلار

ئويلىنىدىغان ۋاقىت كەلدى

30 يىلدىن بېرى بىز بىلەن سەممىي دوست، سىرداش بولۇپ كەتكەن سۆيۈملۈك گېزىتىمىز «يېڭى ھايات» ئىقتىسادىي قىيىنچىلىقلار تۈپەيلى ئايدا بىر قېتىم بولسىمۇ، گېزىت مۇخلىسلىرى بىلەن ئۈز كورۇشۇپ تۇرۇشى زور مەنىۋى بايلىق دەپ ئويلايمەن. چۈنكى گېزىتسىز بىزگە مەدەنىي ھايات يوقتەك بىلىنىدۇ. بولۇپمۇ، ھازىرقى شارائىتتا ئۆزبەكستاندا بىزگە قانۇنىي ئېلىپ ئوقۇش ئىمكانىيىتى يوق بولسىمۇ، ئالمۇتا شەھرىگە ئادەم ئەۋەتىپ، شۇ ئارقىلىق «يېڭى ھايات» گېزىتىنى ئېلىپ، ئوقۇۋاتىمىز.

ئۆتكەن ۋاقىت ئىچىدە گېزىت سەھىپىلىرىدىن، بىز خەلقىمىزنىڭ شانلىق تارىخىنى، مەدەنىيىتىنى، ئەدەبىيات ـ سەنئەت دۇردانىلىرىنى ئوقۇپ، بەھرىلەنگەن بولساق، كېيىنكى بىر يىل ئىچىدە ئۆزىنىڭ ئايدا بىر قېتىم نەشر قىلىنىشىغا قارىماي،تارىخىمىزدا يۈز بەرگەن ۋاقەلەرگە ئائىت چوڭ كولەملىك ماقالىلارنى ئوقۇپ، كەڭ دائىرىلىك چۈشەنچىگە ئېگە بولدۇق.

بولۇپمۇ، بىيىل مارتتىن باشلاپ بېرىلىۋاتقان، ئۇيغۇرشۇناس ئالىم، دوكتور ماھىر موللاقىنىڭ «مېغىزى، شاكىلى بار ھەر نەرسىنىڭ» سەرلەۋھەلىك، چوڭ كولەملىك ماقالىسىنى بارلىق ۋۇجۇدۇم بىلەن ئوقۇپ چىقىپ، ھاياجانلاندىم. ھەقىقەتەنمۇ، ئۆزىمىزدىكى سەلبىي تەرىپىمىز بولغان ـ ئىتتىپاقسىزلىقىمىزنى، مەھەللىۋازلىقىمىزنى، ساتقۇنلۇق، مۇناپىقلىق، خوشامەتچىلىكىمىزنى يوقاتماي تۇرۇپ، مۇستەملىكىچىلىك دەردىدىن قۇتۇلالمايمىز. چۈنكى، بىزگە تارىخىمىز ساۋاقلىرىدىن ئىبرەت ئالمىغان، خەلقىمىزنىڭ كېلەچىكى توغرىلىق ئويلىنىدىغان، ياش ئەۋلادلىرىمىزنى ھازىرقى زامان تەلىۋىگە لايىق تەربىيىلەشكە بارلىق بىلىممىزنى، كۈچ ـ قۇۋۋىتىمىزنى سەرىپ قىلىدىغان ۋاقىت كەلدى.

ھورمەتلىك «يېڭى ھايات»! سىلەرگە ئىجادىي مۇۋاپىقىيەتلەر تىلەش بىلەن خەلقىمىزنىڭ شانلىق تارىخىغا ئائىت كولەملىك، پۇبلىتسىك ماقالىلارنى پات ـ پات گېزىت بەتلىرىدە بېرىپ تۇرۇشىڭلارنى ئىلتىماس قىلىغان بولار ئېدىم.

ئېھتىرام بىلەن شامىل ھاجىم ئالماسبېكوۋ، دوختۇر.
تاشكەنت شەھرى، ئۆزبەكستان جۇمھۇرىيىتى.

ھەر كىمنى ئويغىتىدۇ

ھورمەتلىك «يېڭى ھايات»! بىز، گېزىتىڭىز بىيىلقى 8 ـ مارت سانىدىن باشلاپ چىقىۋاتقان، ئۇيغۇرشۇناس ئالىم، دوكتور ماھىر موللاقىنىڭ قەلىمىگە مەنسۇپ «مېغىزى، شاكىلى بار ھەر نەرسىنىڭ» سەرلەۋھەلىك چوڭ پۇبلىستىك ماقالىسىنى ئوقۇپ چىقىپ، ناھايىتى تەسىرلەندۇق ۋە مەزكۇر ماقالىنىڭ ھەقىقەتەنمۇ تەربىيەۋىي ئەھمىيەتكە ئېگە ئىكەنلىكىگە كوزىمىز يەتتى. چۈنكى، ماقالىدا ئىسپاتلانغان بىزدىكى ئەيگالىقنى تەن ئالىدىغان ھەم ئۇنىڭغا خاتىمە بېرىدىغان دەۋىر كەلدى، دەپ ئويلايمىز. بولۇپمۇ، بىزنىڭ تېنىمىزگە سىڭىپ كەتكەن مەھەللىۋازلىق، خوشامەتچىلىك، كورەلمەسلىك، ماختانچاقلىق، ئىتتىپاقسىزلىق خىسلەتلىرىمىزگە نەپرەتلىنىش تۇيغۇمىزنى قوزغىدى.

بىز، باشقا گېزىتخانلارغا ئوخشاش مەزكۇر چوڭ كولەملىك ماقالىنىڭ داۋامىنى تاقەتسىزلىك بىلەن كوتۈمىز، شۇنداقلا خەلقىمىزنىڭ تارىخىغا ئائىت مەزمۇنلۇق ماقالىلار دايىم گېزىتىمىز بەتلىرىدە بېسىلىپ تۇرۇشىنى ئۈمۈت قىلىمىز.

ھورمەت بىلەن ئالمۇتا شەھرى، گاگارىن، سەتبايېۋ، ئا.روزىباقىيېۋ كوچىلىرىدا ئىستىقامەت قىلىۋاتقان، «يېڭى ھايات» گېزىتىنىڭ مۇخلىسلىرى:
مۇناجىدىن باراتوۋ ـ ئۇرۇش ۋە ئەمگەك ۋېتېرانى، يارمەھەممەت غازىيېۋ، ئابدۇسالام نادىروۋ ـ ژىگىت بېشى، نىغمەت ئىبراھىموۋ، نۇراخۇن ھېتاخۇنوۋ، جالالىدىن خەيرىلوۋ ۋە باشقىلار.

غەپلەت ئۇيقۇسىدا قالمايلى

ھورمەتلىك «يېڭى ھايات»! مەن، ئۇيغۇرشۇناس ئالىم دوكتۇر ماھىر موللاقىنىڭ بىيىل مارتتىن باشلاپ بېرىلىۋاتقان«مېغىزى، شاكىلى بار ھەر نەرسىنىڭ»ناملىق كولەملىك پۇبلىستىكلىق ماقالىسىنى ئوقۇپ، ئىنتايىن تەسىرلەندىم. مۇئەللىپ مەزكۇر ماقالىسىدا خەلقىمىزنىڭ ئىجتىمائىي ھاياتىدىكى مۇئاممالارنى دادىل ئوتتۇرىغا قويغان. ھەقىقەتەنمۇ جاپاكەش ئۇيغۇر خەلقىنىڭ تارىخى كوپلىگەن پاجىئەلىك ۋە شۇنىڭ بىلەن بىللە قەھرىمانلىق سەھىپىلەر بىلەن تولغان. ئەينە شۇنداق چىغىر يوللارنى بېسىپ ئۆتكەن خەلقىمىزنىڭ ھازىرقى ئىجتىمائىي ھاياتىدىكى بەزى نۇقسانلارنى ـ يەنى ئىتتىپاقسىزلىق، مەھەللىۋازلىق، خائىنلىق، مەرتىپەتسىزلىك كەبى ئىللەتلەرنى ئېتىراپ قىلىدىغان ۋە ئۇلارغا خاتىمە بېرىدىغان ۋاقىت كەلدى. ئەگەر بىز يەنىلا غەپلەت ئۇيقۇسىدا قېلىپ، «بىز قېدىمىي مەدەنىيەتلىك خەلق» دەپ قۇرۇق ماختىنىپ ژۈرۈۋەرسەك، باشقا خەلقلەرنىڭ مەدەنىيەت دەرىجىسىدىن يەنە خېلىلا ئارقىدا قېلىشىمىز مۇمكىن. ئەندى ھازىرقى دەۋىر تەلىۋىگە جاۋاپ بېرىش ئۈچۈن پەقەت بىرلا يول بار، ئۇ بولسىمۇ مۇمكىن قەدەر باللىرىمىزنى، نەۋرىلىرىمىزنى ئوقۇتۇشىمىز، ئالىي بىلىملىك مۇتەخەسسىسلەردىن بولۇپ يېتىشىشكە قولىمىزدىن كەلگەن بارلىق ئىشلارنى قىلىشىمىز كېرەك. ئەكسى ھالدا ئەيگالىقتىن قۇتۇلالمايمىز.

ئابدۇكېرىم ئەنىيېۋ، يارموچى.

يېقىندا پانفىلوۋ ناھىيەسى ئالتىي يېزىسىنىڭ ئە. قاستېيېۋ نامىدىكى ئوتتۇرا مەكتىۋىنى بۈگۈندىن 20 يىل ئاۋال تامامىلىغان سابىق ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئۇچرىشىشى بولۇپ ئۆتتى.

بۇ كۈنى ئالاھىدە زىننەتلەنگەن مەكتەپ ھويلىسىغا ئىراق ـ يېقىندىن كەلگەن مېھمانلار ۋە سابىق ئۇستازلار يىغىلدى. مەراسىمنى مەكتەپ مۇدىرى ن. ژۇمابايېۋا ئېچىپ ئۇچرىشىشقا كەلگەن بارلىق مېھمانلارنى، ئاتا ـ ئانىلارنى، ئۇستاز ـ مەكتەپنى بۈتكەندىن بۇيان ئۆتكەن 20 يىل بۇرۇن ئۇزاتقان سابىق ئوقۇغۇچىلارنى سەممىي تەبرىكلىدى. ئاندىن سابىق ئوقۇغۇچىلار ھەمبەھىت سۆيېۋاتا ئادەملەر ئالدىدا قىزى، ئاتا ـ ئانىلار ۋە ۋەكىللىرى ۋە باشقىلار سۆزگە چىقىپ، بىلىم بەرگەن ئۇستازلىرىغا ئىسمىنى ئىزھار قىلىشتى. ئۇلارنىڭ ھەربىرى ئۆزى سىنىپتا چوڭ ئۆتكۈزلىرىنى قولغا كەلتۈرۈشكە تۈز تىلەكلىرىنى بىلدۈردى.

مەراسىم ئاخىرىدا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى تەرىپىدىن تەييارلانغان سەھنە ئويۇنلىرى ھەم كونسېرت كورسىتىلدى. قىسقىسى، مەزكۇر ئۇچرىشىش مەزمۇنلۇق ئۆتتى.

سۈرەتتە: ئۇچرىشىشتىن كورۇنۇش.

سەيدەخمەت روزاخۇنوۋ چۈشەرگەن سۈرەت.

ھورمەتلىك گېزىتخان!

ئەگەر سىز:
ـ دۇنيادا، م د ھ ئەللىرىدە، جۇمھۇرىيىتىمىزدە ۋە ئۆزىڭىز ياشاۋاتقان شەھەر ياكى يېزىدا يۈز بېرىۋاتقان يېڭىلىقلاردىن تېزلىقتا خەۋەردار بولۇپ تۇرۇش نىيىتىدە بولسىڭىز؛
ـ مىللىي مەدەنىيىتىمىز بىلەن تارىخىمىزنىڭ، ئەدەبىياتىمىز بىلەن سەنئىتىمىزنىڭ، تىلىمىز بىلەن ئۆرپى ـ ئادەت ۋە ئەنئەنىلىرىمىزنىڭ تېخىمۇ تەرەققىي ئېتىشىنى خالىسىڭىز؛
ـ ئۇمۇمەن، مىللىتىمىز تەغدىرىگە بىپەرۋا بولمىغىڭىز كەلمىسە،
«يېڭى ھايات» ۋە «ئۇيغۇر ئاۋازى» گېزىتلىرىغا يەنە ئالتە ئايغا يېزىلىشنى ئۇنتۇماڭ.

«ئۇيغۇر ئاۋازى» مۇشۇ يىلنىڭ ئىككىنچى يېرىمىدىن تارتىپ ھەر ھەپتىدە چىقىشقا باشلايدۇ.

يادىڭىزدا بولسۇن:
«يېڭى ھايات»نىڭ 6 ئايغا يېزىلىش باھاسى 219 تەڭگە 66 تيىن.
ئىندېكسى ـ 65359.
«ئۇيغۇر ئاۋازىنىڭ» ئالتە ئايغا يېزىلىش باھاسى قىسمەن ئەرزەنلىتىلدى ۋە ئەندى ئۇ يېزىدىكىلەر ئۈچۈن 513 تەڭگە 30 تيىننى، ئالمۇتا شەھرىدىكىلەر ئۈچۈن 486 تەڭگە 66 تيىننى تەشكىل قىلىدۇ.
ئىندېكسى ـ 65357.
ئالمۇتا شەھرىدىكىلەر «يېڭى ھايات» ۋە «ئۇيغۇر ئاۋازى» گېزىتلىرىغا «ئۇيغۇر ئاۋازى» گېزىتى تەھرىراتىدىمۇ (ئىپەك يولى كوچىسى، 50 ـ ئۆي، 8 ـ قەۋەت، 817 بولمە) يېزىلالايدۇ.

مەرھەمەت خالىس ئىقتىسادىي ياردەم قولىنى سۇنغۇچىلارغا
ھېسابات نومۇرىمىز:
р/с 406467897 ТОО
"Висал" РНН600400099802
МФО 190501719.
код 719 АГФ ОАО
Банк "Центр Кредит"

قىسقا خەۋەرلەر

ئاستانا. قازاقستان خەلق ئارا ۋاليۇتا فوندىنىڭ كرېدىتلىرى بويىچە 385 مىللىون ئا ق ش دوللىرىغا تەڭ قەرزىنى مۇددىتىدىن ئىلگىرى تولىگەن. بۇ ھەقتە خەلق ئارا ۋاليۇتا فوندى ئوز مەتبۇئات خەۋىرىدە بىلدۇردى. بۇ، جۇملىدىن، قازاقستاننىڭ ئېكسپورت تاۋارلىرى باھالىرىنىڭ ئوسۇشى مۇناسىۋىتى بىلەن مۇمكىن بولدى، دېيىلىدۇ مەتبۇئات ئۈچۈن بېرىلگەن خەۋەردە. ن. نازاربايېۋنىڭ بىلدۇرۇشىگە قارىغاندا، قازاقستان ـ خەلق ئارا ۋاليۇتا فوندىنىڭ كرېدىتلىرىنى مۇددىتىدىن ئىلگىرى قايتۇرغان م د ھ ۋە شەرقىي ياۋروپادىكى بىردىن ـ بىر دولەتتۇر.

* * *

ئالمۇتا. ئالاكول ناھىيەسىنىڭ قايناربۇزىسى ئەتراپىدا دۆڭگاتېلىنىڭ كاردىن چىقىشىدىن دېلتاپلان يەرگە غۇلىغان. 32 ياشلىق ئۇچقۇچ ھالاك بولغان. دېلتاپلان يېزا ئېگىلىكى ئېتىزلىرىغا زەھەرلىك خىمىكاتلارنى چېچىش ئۈچۈن سەپەۋەر قىلىنغان ۋە ئۇ «ئاگروئاۋىاسېرۋىس» شىركىتىگە تەئەللۇق ئېدى.

* * *

تاشكەنت. ئۆزبەكستاننىڭ تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىگىدە ئاۋغانىستان ئەخبارات ئاگېنتلىغىنىڭ ئۆزبەكستان ھەربىي سامولىيوتلىرى تەرىپىدىن گويا ئاۋغانىستاننىڭ ھاۋا بوشلۇغىغا خىلاپلىق قىلىنغانلىغى توغرىلىق خەۋىرىنى قەتئىي رەت قىلىدى. «بىز مۇنداق خەۋەرلەرنى خەلق ئارا جامائەتچىلىك پىكرىنى ئالداش سۈيىتىدە قارايمىز». ـ دەپ بىلدۈردى ئۆزبەكستان تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىكىدە.

* * *

ئاستانا. ل. ن. گۇمىليوۋ نامىدىكى يېۋرازىيە ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ شەرقشۇناسلىق فاكۇلتېتى ئۆزىنىڭ بىر يىللىغىنى نىشانلىدى. بۇنىڭدىن بىر يىل ئىلگىرى بۇ فاكۇلتېتقا16 ستۇدېنت قوبۇل قىلىنغان ئېدى. ئۇلار ئالتە يىل ئوقۇيدۇ. ئاخىرقى كۇرستا ستۇدېنتلارنىڭ چەت ئەلدە ستاژىروۋكىدىن ئوتۇشى كوزدە تۇتۇلغان. ئۇلار ئەرەب ئەللىرىنىڭ، خىتاينىڭ، ياپونىيەنىڭ ۋە ئىراننىڭ تارىخىنى، مەدەنىيىتىنى، ئورپى ـ ئادەتلىرىنى ۋە دىنلىرىنى، چەت تىللارنى ئوگىنىدۇ. دەرىس قازاق ۋە ئىنگلىز تىللىرىدا ژۇرگۈزۈلىدۇ. بۇ يەردە بېجىن، توكيو ئۇنىۋېرسىتېتلىرىنى پۇتتەرگەن تەجرىبىلىك ئوقۇتقۇچىلار دەرىس بېرىدۇ.

ياش فاكۇلتېت ئىراننىڭ، خىتاينىڭ، ھىندىستاننىڭ ئەلچىخانىلىرى ۋە شۇنداقلا بەزى مەدەنىيەت مەركەزلىرى بىلەن ھەمكارلىشىدۇ.

* * *

نيۇ ـ يورك. ئا ق ش پرېزىدېنتى لاۋازىمىغا ئۇمىدكار، تېخاس شتاتىنىڭ گۇبېرناتورى جورج بۇش (سابىق ئا ق ش پرېزىدېنتىنىڭ ئوغلى)، پرىنسىپ جەھەتتىن قۇراللارنىڭ يېڭى تۈرلىرىنى كەشىپ قىلىش يولى بىلەن ئامېرىكىنىڭ ھەربىي ئۈستۈنلىكىنى تەمىنلەش زورۇرىيىتى توغرىلىق بىلدۈردى. ئۇ بۈگۈنكى قۇراللىق كۈچلەر «ئەخبارات تېخنولوگىيەلىرى ئەسرىدە جەڭ قىلىش ئۈچۈن ئەمەس، بەلكى سانائەتلەشكەن ئەسىردە ھەربىي ئوپېراتسىيەلەرنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن» تەييارلانغانلىغىنى تەكىتلىگەن.

* * *

بريۇسسېل. خەلق ئارا ۋاليۇتا فوندىنىڭ ئىش باشقۇرغۇچى دىرېكتورى خورست كېلېر ئاسىيە ئەللىرى تەرىپىدىن ئوز ۋاليۇتا فوندىنى (ئا ۋ ف) قۇرۇش ئىدىيەسىنى قوللاپ قۇۋۋەتلىدى. كېلېرنىڭ بىلدۇرۇشىچە، ئازىيە ۋاليۇتا فوندى خەلق ئارا ۋاليۇتا فوندىنى تولۇقلىشى مۇمكىن ۋە ئۇنىڭ تەسىس قىلىنىشى چوڭ بىر مۇئامما بولماسلىغى كېرەك. كېلېرنىڭ مەۋقەسى خەلق ئارا ۋاليۇتا فوندىنىڭ ئىلگەركى باشلىغىنىڭ مەۋقەسىگە تامامەن قارىمۇ ـ قارشى كېلىدۇ.

ئۇيغۇر خانىم ـ قىزلىرىغا بېغىشلاندى

21 ـ مای ـ يەكشەنبە كۈنى، ئالمۇتىدا، كارگانلارنىڭ تەن ـ تەربىيە مەيدانىدا «ئانازكۈم» فوندىنىڭ ئۇيۇشتۇرۇشى بىلەن خانىم ـ قىزلىرىغا بېغىشلانغان بايرەملىك شوئۇ ـ پروگراما بولۇپ ئۆتتى.

تەدبىرنى «ئانازكۈم» فوندىنىڭ پرېزىدېنتى دىلبىرىم ساماساقوۋا ئەركىن سۆز بىلەن ئاچتى. ئۇ ئۆز سۆزىدە مەزكۇر بايرەمنىڭ ئىككى قېتىم ئۆتكۈزۈلۈۋاتقانلىقىنى قەيت قىلدى. بۈگۈن مەزكۇر تەن ـ تەربىيە مەيدانىغا كەلگەن كۆپلىگەن تاماشىبىنلارغا ئۆزىنىڭ مىننەتدارلىقىنى ئىزھار قىلىپ، ئانىلارنى، خانىم ـ قىزلارنى باھار بايرىمى بىلەن تەبرىكلىدى. ئالمۇتا شەھىرى ئۇيغۇر ناھىيىسى ھاكىمىنىڭ ئورۇنباسارى، «ئوتان» پارتىيىسىنىڭ ئالمۇتا شەھىرى، ئەۋېزوۋ ناھىيىسى بويىچە شۆبىسىنىڭ رەئىسى ئۆمۈرخان مولدابايېۋ ئىنىقلاتلارنى باھار بايرىمى بىلەن تەبرىكلەپ، بىيىلقى مەدەنىيەتنى قولاپ ـ ئۆۋۈتلەش ئۇلىدا مەزكۇر چارە ـ تەدبىرنى ئۇيۇشتۇرۇۋاتقان دىلبىرىم ساماساقوۋاغا «ئوتان» پارتىيىسىنىڭ پەخرىي گراموتىسىنى تاپشۇردى.

ئاندىن سەھنىگە كۆتۈرۈلگەن موتىۋەر ئانا پاتىمە ھاجىم كېلەچەك ئەۋلادىمىزغا مەدەنىيىتىمىزنى، ئەدەبىياتىمىزنى، سەنئىتىمىزنى، ئەڭ ئۆزلۈكى، تىلىمىزنى ساقلاپ قېلىشقا كۆپ كۈچ چىقىرىش لازىملىقىنى تېتىپ، بارلىق مېھمانلارغا ئۆزىنىڭ دۇئاسىنى بەردى.

سەھنىگە تاماشىبىنلار تاقەتسىزلىك بىلەن كۈتكەن يەر ـ ئانا تەكلىپ قىلىندى. يەر ـ ئانىنىڭ رولىنى ئۇيغۇر تىياتىرىنىڭ ئاتاقلىق ئارتىستى تۇردىبۇۋى ئابلىزوۋا ئۇيناۋاتقان كەچە ماھارەت بىلەن ئورۇنلاپ چىقتى. ئاندىن بىلەن يەر ـ ئانىنىڭ ئالدىدىن سەپ تۈزۈپ، خەلقىمىز ئارىسىدا چوڭ ئابرۇي ـ ئاتاققا ئېرىشكەن ئۇزانىي ئانىلار بىلەن خانىم ـ قىزلىرىمىز ئۆتتى. يەر ـ ئانا سەپ تۈزۈپ كېلىۋاتقان ئۆلۈك ۋە تەن ئۇرۇشتا قەھرىمانلىق كۆرسەتكەن ئانىلارغا، سەنئەت يولتۈزلىرىغا، ئىلىم ـ پەن، مەدەنىيەت، تىببىي، ئىختىسات ۋە باشقىمۇ ساھەلاردا خىزمەت قىلىۋاتقان خانىم ـ قىزلارغا تازىم قىلىپ، ئۇلارغا ئاپىرىن ئېيتتى.

كېيىن سەھنىدە تارىخىي شەخسلىرىمىز ـ ئامانىساخان، ئانازۇكۈم، رىزۋانگۈللەرنىڭ ئوبرازلىرىنى ئۇيغۇر تىياتىرى ئارتىستلىرى، تياتر ئىنستىتۇتىنىڭ ستۇدېنتلىرى چوڭ ماھارەت بىلەن يارىتىشتى. تاماشىبىنلار ھەقىقەتەنمۇ قەھرىمان قىزلىرىمىز بىلەن ئۆچۈرىشىپ، سۆگۈنلىشقاندەك بولدى.

نۇۋەتتە تەبرىك سۆزىگە چىققان پېداگوگىكا پەنلىرىنىڭ نامزاتى بۇۋخان ئاللاخۇنوۋا، قازاقىستان خەلق ئارتىستى زىنەت ئەكبەروۋا، ئالمۇتا شەھەرلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزىنىڭ يېنىدىكى خانىم ـ قىزلار كېڭىشىنىڭ رەئىسى ئەختەرىمە ئەخمەتوۋا، ئوزبەكىستاندىن كەلگەن كومپوزىتور شاھىدەم شەيمەردانوۋالار ئانىلارغا ئۆزلىرىنىڭ ئىزگۈ ـ تىلەكلىرىنى بىلدۇردى. ئاندىن نۇۋەت ئۇيغۇر تىياتىرىنىڭ سەنئەتكارلىرىغا بېرىلدى. كۆرەكلىك ئارتىستلار ـ ئۆروۋزى مەمەتوۋا، مارات مەمەتنىيازبېكوۋا، رەھمانجان ئاتاۋوتۇرۇق ئۆزالىم ئازىرسوۋا، «سادا» ئانسامبلى، «ياشلىق» تۈيى ۋە «روخسارە» ئانسامبلىنىڭ نەزىلىرى ئۆزلىرىنىڭ شوخ ناخشىلىرى، ئۇسسۇللىرى بىلەن باھار بايرىمىنى تېخىمۇ جانلاندۇردى. شۇنداقلا ئوزبېكىستاندىن كەلگەن مېھمان سالامەت شەرىپجانوۋا، قازاقىستاننىڭ خىزمەت كۆرسەتكەن ئارتىستى سۇلۇشاش نۇرماقامبېتوۋا، ياش ناخشىچى تاھىر ئىبراگىموۋ خەلق ناخشىلىرىنى ئورۇنلاپ، تاماشىبىنلارنىڭ كەيپىياتىنى تېخىمۇ كۆتەردى. ئۇ كۈنى بايرەمنى ھەقىقەتەنمۇ باھار بايرىمىغا ئايلاندۇردى.

بەختىشات سويىبېۋ.

قازاقىستان خەلق ئارتىستى زىنەت ئەكبەروۋا،
ئالمۇتا شەھەرلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركـ

سۈرەتلەردە: بايرەملىك شوئۇ ـ پروگراممىدىن كورۈنۈشلەر.
رۇستەم يۈسۈپوۋ ۋە پەرھات ھەمرايېۋنىڭ سۈرەتلىرى.

پىكىرلەر، تەكلىپلەر ۋە مۇلاھىزىلەر

ئۇيغۇرلاردا بالا تەربىيەلەش ئاساسى ۋە مىللەت ساپاسى

«يېڭى ھاياتنىڭ» بىيىلقى 4 ـ سانىدا كورنەكلىك يازغۇچى ـ ژۇرنالىست ئەختەم ئومەرنىڭ «ئۇيغۇرلاردا ئانا تەربىيىسى ۋە ئانىلارنىڭ ساپاسى» سەرلەۋھەلىك ماقالىسىنى ئوقۇپ، كوزۈمگە ئەرىكسىز ياش ئالدىم. مېنىڭ كوزۈمگە ياش ئالغۇزغان ئەختەم ئومەرنىڭ جامائەت ئالدىغا كۆتىرىپ چىققان ناھايىتى مۇھىم مەسىلىسى. ئۇنى ئىككى ئېغىز سوز بىلەن ئېيتقاندا، بىز باشقا خەلقلەردىن ھەممىلا جەھەتتىن نېمىشكە كېيىن قالدۇق، روناق تاپمىدۇق؟ بۇنىڭ ئاساسى تۈگىنى نېمىدە؟ مۇئەللىپنىڭ موشۇ سوئاللارغا بەرگەن ئەترابلىق جاۋابلىرى مېنىڭ كوڭلۈمنى بۇزۇۋەتتى.

كوپلىگەن ۋىرىك ئالىملارنىڭ تەتقىقاتلىرىغا قارىغاندا، 3 ـ 6 مىڭ ئەندى ئىنگلىز ئالىمى جېيمىس چېرچۋاردنىڭ «قېدىمىي مۇ قىتئەسى» ناملىق كىتاۋىدىكى فاكتلارغا قارىغاندا بىز، ئۇيغۇرلارنىڭ 15 ـ 20 مىڭ ژىل ئىلگىرى تارىخ سەھنىسىدىن مۇناسىپ ئورۇن ئالغان ۋە دۇنيا خەلقلىرىنىڭ تارىخىغا، مەدەنىيىتىگە ئوچمەس توھپىلەر قوشقان. ئەينە شۇ ئۇزاق ژىللار ئىلگىرى ئۇيغۇر دولەتلىرىنى قۇرۇپ باشقۇرغان دانىشمەن پادشالار ۋە بۇنىڭدىن ئىككى مىڭ ئىككى يۈز ژىل ئىلگىرى: ـ «مەن ئۇيغۇرلارنىڭ خاقانى، تورت ئەتراپ مېنىڭ ئاغزىمغا قارسۇن!»، ـ دەپ ھوكۈم چىقارغان ئوغۇزخاندەك ئوغلانلار تۇغۇلغان مىللىتىمىزنىڭ ساپاسى نېمىشكە توۋەنلەپ كەتتى؟

ئەگەر ئانىنى يەر ـ زىمىن دەپ پەرەز قىلساق، ئۇ چاغدا بىز ئۇرۇق. ئەشۇ ئۇرۇقنىڭ ياخشى ئوسۇپ، ياخشى ھوسۇل بېرىشى ئۈچۈن ئىككى مۇھىم شارائىت بولۇشى لازىم: ئۇرۇق پۈچەك ئەمەس ـ ساغلام، يەر تاشلىق ھەم قاتتىق ئەمەس ـ يۇمشاق بولۇشى كېرەك. ئەندى ئۇرۇق چىققاندىن كېيىن سۇغارمساڭ، قىسقىسى، كۈتمىسەڭ ياخشى ھوسۇل بەرمەيدۇ. بىز ئىنسانلارمۇ ئەشۇ ئۇرۇق مىسالى. ئۇنداقتا، شۇ يەرگە ئۇرۇقنى تەرگەن كىم؟ ئاتام ئەمەسمۇ؟ شۇنداق ئېكەن، مېنىڭ جەمىيەت ۋە ئانا ۋەتەن ئۈچۈن مىسقالدەك بولسىمۇ پايدا كەلتۈرگىدەك ئىنسان بولۇپ ئوسۇپ، يېتىلىپ چىقىشىمغا ئانام بىلەن تەڭ ئاتامۇ جاۋابكەر. بىز ئۇيغۇرلاردا، «ئاتىغا قاراپ بالا ئوسىدۇ»، دېگەن گەپ بار. ئەگەر مەن هاراقكەش، نەشىخور، قىمارۋاز، ئوغرى بولسام، بالىلىرىمدىن ئىنژېنېر، مۇئەللىم، دوختۇر ۋە هاكازىلار يېتىلىپ چىقىشى ناتايىن.

قىزلار ـ كېلەچەكتىكى ئانىلار! ئەينە شۇ ئانىلاردىن مىللەت ئوغۇنىدۇ. ئانىلار بىلىملىك، ئاڭ سەۋىيىسى يۇقىرى بولسا، مىللەت ھەم خەلىق ساپالىق بولىدۇ دېگەن سوز.

بۇ پىكىرگە قوشۇلماي مۇمكىن ئەمەس. ئامما بالىنىڭ بىلىملىك، ئاڭلىق، سەۋىيەلىك ئوسۇشى ئۈچۈن يالغۇز ئانىلىڭلا بىلىملىك بولۇشى مېنىڭچە كاملىق قىلىدۇ. راست، ئۇيغۇرلاردا، «ئاتىسى ساراڭنىڭ بىرسى، ئانىسى ساراڭنىڭ ھەممىسى ساراڭ»، دېگەن گەپ بار. شۇ چاغدا ساراڭ ئانا كىمنىڭ ئۇرۇغى؟ ھەرگىز ئۇنىڭ ئانىسىنىڭ ئەمەستۇ؟! «ئوغرىنىڭ بالىسى ـ ئوغرى!» ـ دەيدۇ ئىندۇسلار. ئوغرى بالىنى ئوستۇرگەن ئوغرى ئوۋۇقلارنى يەرگە تەرگەن، ئۇلارنى ئەينە شۇ دەرىجىگە يەتكۈزۈپ قويغان ئاتىمۇ جاۋابكەرغۇ؟

ھەر قانداق ئانا ئالىي بىلىملىك، ھەتتا ئالىمە بولۇپ، ئاتا هاراقكەش، ناركومان، قىمارۋاز، ھورۇن، هارامتاماق، ئوغرى بولسا، ھەر قانداق ساپالىق ئانا بالىسىمۇ، ساپالىق بالا تۇغۇپ، سۈپەتلىك ئوستۇرەلمەيدۇ، دېمەك، ساپالىق مىللەت ۋۇجۇتقا كەلمەيدۇ. بۈگۈنكى كۈندە بالا ـ چاقىنىڭ قوسىغىنى تويدۇرۇپ ئاچتىن ئولتەرمەس ئۈچۈن، دۇمبىلىرىگە مىشكاپلىرىنى ئارتىۋېلىپ، كوچىمۇ ـ كوچا، بازارلاردا سەرگەردان بولۇپ ژۈرگەن ئانىلاردىن قانداقمۇ سۈپەتلىك بالىلار، ساپالىق مىللەت يېتىلىپ چىقار؟! شۇنىڭ ئۈچۈن بالا تەربىيەسىگە پەقەت ئانىلا ئەمەس، بەلكى ئاتا ھەم، ھوكۈمەت تەڭ كۈچ چىقىرىپ، لازىملىق شارائىت يارىتىشى لازىم. ئامما بىز ئاتا ـ ئانىلار ئوزىمىز ساۋاتلىق بولمىساق، بالىلىرىمىزغا كوكۈلدىكىدەك بىلىم بېرەلمەيمىز. بۇ ـ قوشۇمچە دەلىل ئىسپاتنى تەلەپ قىلمايدىغان ھەقىقەت.

ئەختەم ئومەر: «بىز ئىشەك مىنسەكمۇ، ئاۋروپالىدا ئوچىساقمۇ سۈيىتىمىزدە ئوزگىرىش بولمىدى. كىيىم ئوزگەرگەن بىلەن كىيىمنىڭ ئىچىدىكى ئادەم ئوزگەرمىدى. تەكلىماكاندا ياشىساقمۇ، ئامېرىكىدا ياشىساقمۇ، بەيتۇل ھەرەمدە ياشىساقمۇ ۋە ياكى قاۋاقخانىدا ياشىساقمۇ يەنىلا ھېلىقى ئۇيغۇرلارنىڭ دەل ئوزى بىز...» ـ دەپ تەكىتلەيدۇ. مەن بۇ پىكىرگە قوشۇلالمايمەن. مەن، «ھېلىقى» دەپ ياقتۇرمىغاندەك، ئۇچىنچى «سورتلۇق» بېتەك ئەمەس. مېنىڭ ئوزگە خەلقلەر ئوخشاش ئوزەمگە چۇشلۇق نامىم ھەم ھورمىتىم بار! گەپ «... ھېلىقى ئۇيغۇرنىڭ دەل ئوزىدە» ئەمەس. مېنىڭ پىكىرىمچە، ئەجدادلىرىمىزدىن يالدامىا قالغان بۇ مۇقەددەس نامنى ھورمەتلىمەي دەپسەندە قىلغان مەن ئەبگادا. مەن ئەبگا بولمىسام، ياراتقان ئېگىمىز مۇبارەك قولى بىلەن ھەدىيە قىلغان مۇنبەت دىيارنىڭ قەدىر ـ قىممىتىنى بىلمەي، ياقتۇرماي، ياتلارنىڭ قولىغا تۇتقۇزۇپ قويۇپ، ژۇقۇرىدا مۇئەللىپ تەكىتلىگەندەك، ئامېرىكىدا، كانادىدا، بېلگىيەدە، شۋېتسىيەدە، قىسقىسى ياقا يۇرتلاردا سەرگەردان بولۇپ، كىشىنىڭ بوسۇغىسىدا تېنەپ ژۈرمەيمەنمۇ؟ مېنىڭ ۋۇجۇدۇمغا مۇجەسسەملەنگەن شەخسپەرەسلىك، مەنسەپپەرەسلىك، ماختانچاقلىق، قىمارۋازلىق، ھىيلىگەرلىك، خائىنلىق، خۇراپاتچىلىق، قىسقىسى ئەبگالىق بىسىم بولغاچقا مەن روناق تاپمىدىم. مۇنداق ئەبگالىق دۇنيا خەلقلىرىنىڭ بىرىسىدىمۇ يوق.

ئەگەر ھەر بىرىمىز ئوزىمىز تۇغۇلۇپ ئوسكەن ئانا ماكانىنى، كىندىك قېنىمىز تامغان يەرنىڭ قەدىر ـ قىممىتىنى توغرا باھالاپ: «بۇ مېنىڭ روزغار دىيارىم! بۇ مېنىڭ قۇتلۇق زىمىنىم! مېنى يورۇق دۇنياغا ئېلىپ كەلگەن باغرى ئىسسىق ئانام» دەپ ھىس قىلىپ، ئەشۇ ئانىنىڭ باغرىغا ئوزىمىزنى يېقىپ، ئۇنىڭدىن كۈچ ـ قۇۋۋەت، مەدەت ئېلىپ، ئانا يەرنى كوزىمىزنىڭ قارچۇغىدەك ساقلىغان بولساق، تەغدىرىمىز بۈگۈنكىدەك پاجەلىك ھالەتكە چۈشۈپ قالماس ئېدى. ئەپسۇس، مىڭ ئەپسۇس.

مۇمكىن، مۇدھىش تومۇر، مەنبە بولەكمىكىن؟ مەسلەن، ئەخمەتجان قاسىمىنىڭ مونۇ بىر پىكىرىگە دىققەت ئاغدۇرايلى. ئەخمەت ئەپەندى ماتارىپ ھەققىدە گەپ قوزغالغاندا: «... بۇرۇن شىنجاڭنى ئوزۇن ژىللار مابايىندا ياڭ زىڭشىڭ دېگەن كىشى سورىغان. بىر كۈنى بېجىن خان ئوردىسىغا تەكلىپ قىلىپ، ئەلنى قانداق باشقۇرۇۋاتقانلىقى ھەققىدە ھېساۋات بېرىشنى تەلەپ قىپتۇ. ياڭ زىڭشىن تېگىشلىك جاۋاپ بەرگەندىن كېيىن، خان: ـ قولۇڭدا قانچە چېرىك بار؟ ـ دەپ سوراپتۇ. ـ ئون مىڭ چېرىك، خان ئورنىدىن سەكرەپ تۇرۇپ: ـ ھەي، مۇنچىلىك ئاز چېرىك بىلەنمۇ چوڭ بىر دولەتنى باشقۇرغىلى بولامدۇ؟! سەن دەررۇ، يە چېرىكلىرىڭنىڭ سانىنى كوپەيتكىن، يە كۈدىي ـ كەپەگىنى دۇمبەگگە ئارتىپ، جېنىڭنىڭ بارىدا ئېلىڭنى تاپقىن، ـ دەپتۇ. بۇنى ئاڭلىغان ياڭ قاقاخلاپ كۈلۈپ: ـ مۇھتەرەم خان! مەن ئەشۇ ئون مىڭ چېرىكىنىمۇ تارقىتىۋېتەي دەۋاتىمەن. چۈنكى، ئۇيغۇرلارنى چېرىكسىزلا باشقۇرغىلى بولىدۇ، ـ دەپ جاۋاپ بېرىپتۇ. خان ھەيران بولۇپ: ـ قېنى ئۇنداقتا، جەمىيەتنى قانداق باشقۇرىسەن، ئاشكارىسىنى بايانلا! ـ دەيدۇ. ياڭ زىڭشىن: ـ مەن ئۇيغۇرلارغا سورىغان نەرسىلىرىنى بېرىمەن. خان: ـ ھەممىنى بېرىۋەتسەڭ، بىر كۈنى ئۇلار ھوقۇقىنىمۇ بەر دەپ سورىمامدۇ؟ ياڭ ـ مەن ئۇيغۇرلارغا ماتارىپتىن بولەك خالىغىنىنى بېرىمەن. دىن ئەركىنلىكىنى بېرىمەن. كۈنىگە بەش قېتىم ئەمەس ژىگىرمە بەش قېتىم ناماز ئوتىسەكمۇ مەيلى. مەسچىتلارنى كوپ سالغان دوتەي ـ ئامباللارنى مۇكاپاتلايمەن. مەسچىتنى ئاز سالغانلارنى جازالايمەن. ماتارىپى يوق مىللەت كومتىرىپ قويغان قازاننىڭ ئاستىدىكى قوڭغۇزغا ئوخشايدۇ. بېيىش بېغى موشۇكەن دەپ، خۇراپەتچىلىكتە ياشاۋېرىدۇ. سادىدە خەلقنى باشقۇرماق ئاسان، ئۇلارنى قوي ئوخشاش خالىغان تەرەپكە ھايداپ كەتكىلى بولىدۇ... ـ دەپ جاۋاپ بېرىپتۇ. شىنجاڭنى ياڭ سورىغان ژىللىرى مەسچىتلەر سانى 4 مىڭغا يەتكەن. خالايىق! بىز ياڭنى دورىمايلى. كوپرەك ماتارىپقا كوڭۈل بولۇپ، بالىلىرىمىزنى مەكتەپلەرگە جەلىپ قىلايلى»، دەپ تەكىتلىگەن ئېكەن.

بۇنىڭ بىلەن مەن ئەخمەت ئەپەندىنى مۇسۇلمان دىنىدىن يالتايغان ئېكەن، دېمەكچى ئەمەس، ئۇنداق پىكىردىن ژىراق. ئۇ ئادەمنى تونىغان، بىلگەنلەرنىڭ ئېيتىپ بېرىشىچە، ئەخمەتجان قاسىمى ناھايىتى بىلىملىك، ئىلىم ـ پەندىن ساۋاتلىق، شۇنداقلا ھەقىقىي تەقۋادار ئىنسان بولغان. دىن بىلەن ماتارىپنى قاتار ئېلىپ مېڭىشىنىڭ تەشەببۇسكارى ئېدىكەن. ماتارىپسىز ئىلگىرى بېسىش مۇمكىن ئەمەسلىكىنى توغرا چۈشەنگەن. ھە، قۇرئان كەرىمدىكى قىرىق پەرىزنىڭ بىرى: «ئوقى، بىلىم ئال ...»، دېگەن پەرىزنى ئاپپاق غوجا، ئەخمەتخان غوجا، مەزەمخان قاتارلىق مۇناپىق چالا موللىلار بۇرمىلاپ، خەلقىمىزنى غەپلەتتە قالدۇرغانلىقىنى بىلىمىز.

ئەپسۇسكى، بىز رەھبىرىمىز ئەخمەت ئەپەندىنىڭ ۋۇقۇرىدىكى دانا پىكرىنى ئىناۋەتسىز قالدۇرۇپ، ئوزىمىز بىلگەن «سەنەمگە» ئۇسسۇل ئويناپ كېلىۋاتىمىز.

قىسقىسى، ئەختەم ئومەر ئىجتىمائىي ھاياتىمىزدىكى ئىنتايىن مۇھىم مەسىلىنى كوتەرگەن، بۇ مەسىلە ئۈستىدە ھەممىمىز مۇقۇم ئويلىنىپ ئىش تۇتۇشىمىز لازىم، دەپ ئويلايمەن.

مارس ھوۋەيداروۋ.

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئورچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

ئىنسان ۋە ئىمان

يارکەنت ئەۋسەدىكى چۈلۈقاي يېزىسىدا 600 ئورۇنلۇق مەسچىت 1993 – 94 – يىللىرى ياسىلىپ پايدىلىنىشقا بېرىلدى. [illegible]

ئېتىقات ۋە تەربىيە دەرگاھى

[illegible] 1976 – يىلى [illegible] 1997 – 98 – يىللىرى [illegible]

ئابدۇكېرىم غەنىيېۋ. پائىچىلىق ئاھىيەسى.

ئىسا ئەلەيھىسسالامنىڭ مۆجىزىلىرى

موجىزە – ئادەتتە ئىنسانلارنىڭ قولىدىن كەلمەيدىغان ئادەتتىن تاشقىرى ئەجايىپ ئىش دېمەكتۇر. ئاللا ئۆز ھېكمىتىگە ئاساسەن، ھەر قانداق پەيغەمبەرنى كىشىلەرگە پەيغەمبەر قىلىپ ئەۋەتىشتە ئۇنىڭ پەيغەمبەرلىك داۋاسىنىڭ راستلىقىنى ئىسپاتلاش ئۈچۈن ئۇنى موجىزىلەر بىلەن بىللە ئەۋەتكەن، شۇڭلاشقا ئىسا ئەلەيھىسسالامنىمۇ بەزى موجىزىلەر بىلەن ئەۋەتكەن. قۇرئان كەرىم ئىسا ئەلەيھىسسالامنىڭ موجىزىلىرىنى مۇنداق بايان قىلىدۇ: «ئۆز ۋاقتىدا مەريەم ئوغلى ئىسا ئېيتتى:» «ئى، مەريەم ئوغلى ئىسا! ساڭا ۋە سېنىڭ ئاناڭغا بەرگەن نېمىتىمنى ئەسلىگىن. ئەينى زاماندا ساڭا روھۇلقۇدۇس (يەنى جىبرىئىل) بىلەن مەدەت بەردىم،(كىچىككىدە) بۆشۈكتە ۋە (پەيغەمبەر بولغان) ئوتتۇرا ياش ۋاقتىڭدا كىشىلەرگە سۆزلەتتىڭ. ئەينى زاماندا ساڭا كىتابنى، ھېكمەتنى، تەۋراتنى ۋە ئىنجىلنى ئۆگەتتىم. ئەينى زاماندا مېنىڭ ئىزنىم بىلەن لايدىن قۇشنىڭ شەكلىدە بىر نەرسە ياساتتىڭدە، ئۇنى پۈۋدەسەڭ ئىزنىم بىلەن ئۇچىدىغان قۇش بولاتتى.مېنىڭ ئىزنىم بىلەن تۇغما كورنى، بەرەس كېسىلىنى ساقايتتىڭ، ئەينى زاماندا مېنىڭ ئىزنىم بىلەن ئۆلۈكلەرنى (تىرىلدۈرۈپ، قەبرىلىرىدىن) چىقاردىڭ. ئەينى زاماندا بەنى ئىسرائىلنى ساڭا چېقىلىشتىن توسىدىم.سەن ئۇلارغا موجىزىلەر بىلەن كەلگەن چېغىڭدا ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى كاپىرلار:«بۇ پەقەت روشەن سېھىردۇر»– دېدى. مائىدە سۈرىسى، 110 – ئايەت.

قۇرئاندا تەسۋىرلەنگەن ئىنجىل

ئىنجىل ئىسرائىل ئەۋلادىنى توغرا يولغا باشلاش ئۈچۈن ئىسا ئەلەيھىسسالامغا ئاللادىن نازىل بولغان ئىلاھى كىتاپتۇر. ئۇنىڭدا كىشىلەرنى بىر ئاللاغىلا ئىبادەت قىلىشقا چاقىرغان ۋە ئاخىرقى زامان پەيغەمبىرى (يەنى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ) كېلىشى ۋاقتىنىڭ يېقىنلاشقانلىقى بىلەن خۇش خەۋەر بېرىلگەن. ھەتتا مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ سۈپەتلىرى ئىنجىلدا بايان قىلىنغان. شۇڭا قۇرئان كەرىم خرىستانلارنى ئۆزلىرىنىڭ مۇقەددەس كىتاۋى بولغان ئىنجىلنىڭ ھوكۈمى بويىچە ھوكۈم قىلىشلىرىغا ندا قىلغان، ئاللا مۇنداق دېگەن: «ئەھلى ئىنجىللار (يەنى خرىستانلار) ئاللا ئىنجىلدا نازىل قىلغان ئەھكاملار بويىچە ھوكۈم قىلسۇن». (مائىدە – 47). ئىنجىلدىكى ئەھكاملار بويىچە ھوكۈم قىلىش دېگەنلىك ئىسا ئەلەيھىسسالامنىڭ ئىنسانلىقىغا ئۇنىڭ پەيغەمبەر ئىكەنلىكىگە ئېتىراپ قىلىش، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ ئاخىرقى زامان پەيغەمبىرى ئىكەنلىكىگە ئېتىراپ قىلىشتىن ئىبارەت ئىدى. چۈنكى، ھەقىقىي ئىنجىل مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ كېلىشىدىن خەۋەر بەرگەن. «ئۇلار ئەلچىگە (يەنى ئۇممىي پەيغەمبەر مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامغا) ئەگىشىدۇ. ئۇلار ئۇز ئىلكىدىكى تەۋرات، ئىنجىللاردا ئۇنىڭ (سۈپىتىنىڭ)يېزىلغانلىقىنى كورىدۇ. ئۇ، ئۇلارنى ياخشى ئىشقا بۇيرىيدۇ. يامان ئىش قىلىشتىن توسايدۇ. ئۇلارغا پاك نەرسىلەرنى ھالال قىلىدۇ، ناپاك نەرسىلەرنى ھارام قىلىدۇ». (ئەئراف سۈرىسى، 157 – ئايەت).

خرىستان، يەھۇدىلەر ئۆزلىرىنىڭ مۇقەددەس كىتابلىرىغا ئەمەل قىلغان بولسا ۋە شۇنىڭدىكى ئەھكاملار بىلەن ھوكۈم چىقارغان بولسا،ئۇلار ئەلۋەتتە مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامغا ئىمان كەلتۈرگەن بولاتتى. شۇنىڭ بىلەن ئۆز دىنلىرىنىمۇ كاپىر بولمىغان بولاتتى. ئۇ ئۆز ۋاقتىدا مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامغا ئىمان كەلتۈرمىگەنلىكلىرى ئۈچۈن ئۆزلىرىنىڭ كىتابلىرىغا ۋە مۇسا، ئىسا پەيغەمبەرلەرنىڭ ۋەسىيەتلىرىگە خىلاپلىق قىلغان بولىدى. شۇ سەۋەپتىن ئۇلار ئاللانىڭ نەزىرىدىن چۈشكەن ۋە كاپىر بولۇپ كەتكەن.

ئىسا ئەلەيھىسسالامغا ئاللادىن ئىنجىل نامىلىق ئىلاھى كىتاپ نازىل بولغانلىقى ئېنىقتۇر،ئاما ھازىر ئەشۇ ھەقىقىي ئىنجىل نەدە؟ ئىسا ئەلەيھىسسالامغا كەلگەن ھەقىقىي ئىنجىل ئۇنىڭ مۇرىتلىرىنىڭ قولىدا يوقالغان. ئەسلى ئىنجىلنىڭ ھازىر تېپىلمايدىغانلىقىغا پەقەت ئىنجىل دەپ ئاتالغان كىتاپلار ئىسا ئەلەيھىسسالامنىڭ مۇرىتلىرى دەپ داۋا قىلغان كېيىنكى ئەسىردىكى كىشىلەرنىڭ قوللىرى بىلەن يېزىلىپ قالدۇرۇلغانلىقىغا مۇسۇلمان ئالىملىرى ۋە خرىستان ئالىملىرى ئورتاق ئىتتىپاقتۇر. ئەسلى ئىنجىل يوقالغانلىقى ئۈچۈن ئىنجىل مەتتا، ئىنجىل لوقا، ئىنجىل بەرنابا ۋە ئىنجىل يۇھەننا قاتارلىق 4 خىل ئىنجىل مەيدانغا كەلگەن.

بۇ تۆرت خىل ئىنجىلنى، ئىسا ئەلەيھىسسالامنى كورمىگەن، پەقەت ئۇنىڭ دەۋىتىنى ئاڭلاپ، خرىستان دىنىغا ئەگەشكەن كېيىنكى ئەسىردىكى دەۋەتچىلەردىن 4 ئادەم ئۆز قوللىرى بىلەن يېزىپ چىقىپ، ئۆزلىرىنى ئىسا ئەلەيھىسسالامنىڭ يېنىدا بولغان مۇرىتلارنىڭ قاتارىغا قويغان. ئەمەلىياتتا ئۇلارنى ھازىرقى زامان خرىستان ئالىملىرى ئىسا ئەلەيھىسسالامنىڭ مۇرىتلىرى دەپ سانىمايدۇ. ئۇلارنىڭ بىرى مەتتا، يەنە بىرى لوقا، ئۈچىنچىسى – يۇھەننا، تۆرتىنچىسى – بەرنابادۇر.

1. ئىنجىل مەتتا ئىبرانى تىلى بىلەن يېزىلغان بولۇپ، ئۇنىڭ ئەسلى نۇسخىسى يوقالغان. ھازىر ئۇنىڭ تەرجىمىسى تېپىلغان، لېكىن كىمنىڭ تەرجىمە قىلغانلىقى مەلۇم بولمىغان.

2. ئىنجىل لوقامۇ ئىبرانى تىلى بىلەن يېزىلغان. لېكىن ئۇنىمۇ كوپلىگەن ئۆزگىرىشلەرگە ئۇچرىغان. چۈنكى ئۇ بىر قانچە ئەسىر يوقىلىپ كېتىپ، كېيىن ئۇنىڭ باشقىلار كوچەرگەن نۇسخىسى تېپىلغان.

3. ئىنجىل يۇھەننا توغرىلىق ئانگلىيەدە بەش يۈز خرىستان ئالىمنىڭ قاتنىشىشى بىلەن ئېلىپ بېرىلغان تەتقىقات نەتىجىسىدە، تۆۋەندىكى خۇلاسىغا كەلگەن:«ئاما ئىنجىل يۇھەننا شۈبھىسىزكى، ئۇ ئۇيدۇرما كىتاپتۇر. ئۇنى يازغان ئادەم يۇھەننا سەييىد بولۇپ، ئۇ ئىسانىڭ مۇرىتلىرىدىن ئەمەس، ئۇ ئۆزىنى ئىسائەلەيھىسسالامنىڭ يېنىدا بولغان مۇرىت يۇھەننانىڭ ئوخشىتىۋالغان. چىركولار بۇ ئىككىسىنىڭ ئارىسىنى ئاجرىتالماي، بۇنى ئىسانىڭ مۇرىتى دەپ، كەلگەن. ئۇ توغرا ئەمەس».

4. ئىنجىل بەرنابا مىلادىنىڭ 5 – ئەسرىدە مەيدانغا كەلگەن. كېيىن ئاردىن يوقىلىپ كېتىپ، 1709 – يىلى روسسىيە پادىشاسىنىڭمەسلىھەتچىسى كرىيمىر تەرىپىدىن تېپىلغان. ئۇ ئىتالىيەن تىلىدا يېزىلغان بولۇپ، چۈرىسىدە ئەرەپ تىلى بىلەن شەرھىلىرى ئېلىنغان.

ۋۇقۇرىدىكى ئىنجىللارنىڭ بىر – بىرىگە ئۇيۇتىن ئوخشىماسلىقىدىكى سەۋەپ، ئۇلارنى يازغان ئادەملەرنىڭ ياشىغان مۇھىت ۋە زامانىنىڭ تەسىرىدىن ئىدى.ئۇلار ئىسا ئەلەيھىسسالامنىڭ تۇغۇلۇشى، پەيغەمبەرلىكى، دىن تارقىتىشى يولىدىكى ئىش پائالىيەتلىرىنى بىر – بىرىگە ئوخشىمىغان شەكىلدە تەسۋىرلىگەن.

خرىستانلارنىڭ ئۈچلۈك ئەقىدىسى

ئىسا ئەلەيھىسسالامغا ئاللادىن نازىل بولغان ئىنجىلدىكى دىنى ئەقىدە بىلەن مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامغا نازىل بولغان قۇرئان كەرىمدىكى دىنى ئەقىدە ئوخشاشتۇر. ئىسا ئەلەيھىسسالاممۇ مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامغا ئوخشاشلا كىشىلەرنى بىر ئاللاغا ئېتىقات قىلىشقا چاقىرغان ۋە ئۆزىنى ئاللانىڭ ئوغلى دەپ،داۋا قىلمىغان. بەلكى ئۆزىنى ئاللانىڭ بەندىسى ۋە ئەلچىسى دەپ تونۇشتۇرغان. لېكىن ئىسا ئەلەيھىسسالامغا نازىل بولغان ئىنجىلنىڭ يوقىلىشى، خرىستان دىنىغا ئەگەشكەن بەزى كىشىلەرنىڭ ئۆزلىرى ئاڭلاپ ئۇگەنگەن ھەر خىل رىۋايەتلەرگە يولىنىپ، ئىنجىل نامى بىلەن تورت خىل كىتاپنى يېزىپ چىققانلىقى ۋە ئەسىرلەرنىڭ ئوتۇشى بىلەن بۇ كىتاپلارمۇ تۈرلۈك ئۆزگىرىشلەرگە ئۇچراپ،ئۆز ئەسلىنى ۋە دىنىي ئەھمىيىتىنى يوقاتقانلىقى سەۋەپلىرىدىن خرىستانلارنىڭ ئەقىدىسىدە ئۈچلۈك ئەقىدىسى ئورۇنلاشقان.

ئۈچلۈك ئەقىدە دېگەن نىمە؟ ئۈچلۈك ئەقىدە ئۇلارنىڭ گۇمانلىرىدا ئۈچ ئاساسى پىرىنسىپ بولۇپ، ئۇلارنىڭ بىرى: ئاللا ئۇ – ئاتا، يەنە بىرى ئىسا، ئۇ – ئاللانىڭ ئوغلى، ئۈچىنچىسى جىبرىئىل، ئاللا موشۇ ئۈچىنىڭ بىرىكىشىدىن تۈزۈلگەن بولىدۇ. ئۇلارنىڭ ئېتىقاتىدا موشۇ ئۈچلۈك ئەقىدىگە ئىمان كەلتۈرمىگەن ئادەم جەننەتكە كىرمەيدۇ. ئۇلار ئاللانى ئۈچ ئىلاھنىڭ بىرى، ئىسا ئەلەيھىسسالامنى بولسا ئاللانىڭ ئوغلى دەپ، ئېتىقات قىلىدۇ. يەنە ئۇلار ئىسا ئەلەيھىسسالامنى «لاھوت» ۋە «ناسۇت» دېگەن ئىككى سۈپەت بىلەن سۈپەتلەيدۇ. «لاھوت» ئىسا ئەلەيھىسسالامنىڭ ئىنسانلىقى، «ناسۇت» – ئۇنىڭ ئىلاھلىقى دېگەنلىكتۇر. بۇ ئىككى سۈپەت ئىسانىڭ تەبىتىدە بار دەپ، ئېتىقات قىلىدۇ. مەزكۇر ئۈچلۈك ئەقىدىلەر خرىستانلارنىڭ ئاساسى ئەقىدىلىرىدۇر. ئاما ئۇلارنىڭ ئىنجىللىرى ئىسا ئەلەيھىسسالامنى بىرلا تەبەت بىلەن سۈپەتلەيدۇ. ئۇ بولسىمۇ، ئىسا ئەلەيھىسسالامنىڭ ئىنسانلىقى.

ئاللا خرىستانلارنىڭ بۇ خاتا ئېتىقاتلىرىغا رەددىيە بېرىپ، مۇنداق دەيدۇ: «شۈبھىسىزكى، ئاللا مەريەمنىڭ ئوغلى ئىسادۇر، دېگۈچىلەر كاپىر بولدى. ئىسا: «ئىسرائىل ئەۋلاتلىرى! مېنىڭ پەرۋەردىگارىم ۋە سىلەرنىڭ پەرۋەردىگارىڭلار بولغان ئاللاغا ئىبادەت قىلىڭلار. كىمكى، ئاللاغا شېرىك كەلتۈرىدىكەن، (يەنى ئاللادىن غەيرىگە ئىلاھ دەپ ئېتىقات قىلىدىكەن) ئاللا ئۇنىڭغا جەننەتنى ھارام قىلىدۇ. ئۇنىڭ جايى دوزاخ بولىدۇ. زالىملارغا ھېچ بىر مەدەتكار بولمايدۇ»، دېدى. ئاللا ئۈچ ئىلاھنىڭ بىرى دېگۈچىلەر شەكسىز كاپىر بولدى. بىر ئىلاھتىن باشقا ھېچ ئىلاھ يوقتۇر. ئەگەر ئۇلار ئېيتىۋاتقان سوزلىرىدىن قايتمىسا، ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى كاپىر بولغانلار قاتتىق ئازاپقا قالىدۇ. ئۇلار ئاللاغا تۆۋا قىلمامدۇ؟ ئاللادىن مەغپىرەت تەلەپ قىلمامدۇ؟ ئاللا تۆۋا قىلغۇچىلارنى ناھايىتى مەغپىرەت قىلغۇچى ۋە ناھايىتى مېھرىۋاندۇر. مەريەم ئوغلى ئىسا پەقەت (ئۆتكەن پەيغەمبەرلەرگە ئوخشاش) پەيغەمبەردۇر، ئۇنىڭدىن ئىلگىرى نۇرغۇن پەيغەمبەرلەر ئۆتكەن، ئۇنىڭ ئانىسى ناھايىتى راستچىل خوتۇندۇر». (مائىدە سۈرىسى 72 – 75 – ئايەتلىرى).

ئىنجىل مەتتا، 26 – باب، 64 – تېكىستتا مۇنداق دېيىلگەن: «ئىسا ئېيتتى: مەن سىلەرگە ھازىردىن باشلاپ، شۇنى ئېيتىمەنكى، سىلەر كورۈۋاتقان كىشى ئىنسان ئوغلى».

ئىنجىل يۇھەننا بىرىنچى باب، 51 – تېكىستتا مۇنداق دېيىلگەن: «مەن ھازىردىن باشلاپ،ھەقىقەتنى جاكالايمەنكى، ئاسماننى ئوچۇق كورۈۋاتسىلەر، ئاسمان پەرىشتىلىرى ۋۇقۇرىغا ئورلەپ ۋە ئىنسان ئوغلىغا ۋەھى ئەكىلىپ تۇرىدۇ». خرىستانلارنىڭ ئەغلەبىيەت مەزھەپلىرى ئىسا ئەلەيھىسسالامنى ئىلاھ دەپ ئېتىقات قىلسىمۇ، ئۇلاردىن يەنە باشقا مەزھەپلىرى ئۇنى پەيغەمبەر ۋە ئىنسان دەپ ئېتىقات قىلىدۇ.ئۇلاردىن «ئەريۇس»نىڭ ئەگەشكۈچىلىرى بولۇپ، «ئەريۇس» ئىسكەندەرىيەدىكى پوپ ئىدى. ئۇ «ئىسا ئاللانىڭ بەندىسى ۋە پەيغەمبىرى» دېگەن سوزنى تەكرارلاتتى.

«بولس شەمشاتى»نىڭ ئەگەشكۈچىلىرى، ئۇلارمۇ ئىسا ئەلەيھىسسالامنى ئاللانىڭ بەندىسى ۋە باشقا پەيغەمبەرلەرگە ئوخشاش پەيغەمبەر دەپ ئېتىقات قىلاتتى. «مۇقەددەنيۇس» ئەگەشكۈچىلىرىمۇ (ئىستامبۇلدا ئوتكەن)، ئۇلارمۇ ئىسا ئەلەيھىسسالامنى پەقەت پەيغەمبەر ۋە ئىنسان دەپ ئېتىقات قىلاتتى.

ئىسلام دىنىنىڭ ھەقلىقىغا قىل سىغمايدۇكى، خرىستانلارنىڭ كوپ سانلىقى مەزھەبلىرى ئىسا ئەلەيھىسسالامنى ئىلاھ دەپ ئېتىقات قىلسا، مۇسۇلمانلارنىڭ دىنىدىن ئەڭ ئۇزاقلىشىپ قالغان، ئەڭ تۆۋەن مەزھەپتىكى كىشىلىرىمۇ ئىسا ئەلەيھىسسالامنى ياكى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنى ئىلاھلىق دەرىجىسىگە كوتەرمەيدۇ. خرىستانلارنىڭ ئېتىقاتلىرى ۋە شەرىئىتى ئەسىردىن ئەسىرگە ئۆزگىرىپ تۇرسا، مۇسۇلمانلارنىڭ ئەقىدىسى ۋە شەرىئىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامدىن باشلاپ، تا ھازىرغىچە ئۆزگەرمىگەن ۋە قىيامەتكىچە ئۆزگەرمەيدۇ. ئىسلام دىنى بۇنىڭدىن كېيىنمۇ ئېخىمۇ گۈللىنىپ،رىۋاجلىنىدۇ، ئۇنى ھېچ قانداق كۈچ توسالمايدۇ.

قۇرئان بىلەن ئىنجىللارنىڭ ئارىسىدىكى پەرقلەر

مۇھەممەد پەتھۇللا بەدرات ئۆزىنىڭ «دىنلار تارىخى»ناملىق كىتاۋىنىڭ 55 – بېتىدە مۇنداق دەيدۇ: «پۈتكۈل دۇنيا بىلىدۇكى، تەۋرات ۋە ئىنجىللار كوپلىگەن تىللاردىن باشقا تىللارغا تەرجىمە قىلىنغان. ئۇلار پەيغەمبەرلەردىن كېيىن يېزىلغان، ئۇلار ئاللا سوزىنىڭ تېكىستلىرى ئەمەس، پەيغەمبەرلەر سوزلىرىنىڭ تېكىستلىرىمۇ ئەمەس، پەقەت ئۇ كىتاپلارنى پەيغەمبەر ئالەمدىن ئوتۇپ، ئۇزاق ۋاقىتلاردىن كېيىن پەيغەمبەرلەرنىڭ دىنلىرىغا ئەگەشكۈچىلەر يېزىپ چىققان. ئاما قۇرئان كەرىم بولسا، مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامغا ۋەھى قىلىنىۋاتقان ۋاقىتلارنىڭ ئوزىدە ئايەت – ئايەت، كەلىمە – كەلىمە ئەينەن يېزىلغان. قۇرئان ئالىملارنى ھەيران قالدۇرغان ھالدا، ئەڭ ئىشەنچلىك ۋە ئەڭ توغرا ئىلمىي ئۇسۇل بىلەن يېزىلغان، دۇنيا يۈزىدە قۇرئان كەرىمدەك ئىشەنچىكە، ئەڭ كامالىغا يەتكەن بىرەر كىتاپنىڭ تېپىلمايدىغانلىقىغا پۈتكۈل ئالەم گۇۋادۇر. ئالىملارنىڭ ھەممىسى گۇۋا بېرىدۇكى، دۇنيادا ھېچ قانداق بىر كىتاپ قۇرئان كەرىمدە يېزىلغان ئۇسۇلدا يېزىلمىغان. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ دەۋرىدە ئۇنىڭغا نازىل بولغان قۇرئاننى يېزىشقا ئىشلىرىغا بەلگۈلەنگەن تورت كاتىپ بار ئىدى. ئۇلار «كۇتتا بۇلۋەھى» يەنى (ۋەھىنى يازغۇچىلار) دەپ ئاتىلاتتى. ئۇلارنىڭ ئەتراپىدا يۈزلەپ ساھابىلار پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئوقۇپ بەرگەن قۇرئاندىن خالىغانلىرىنى يېزىۋالاتتى.

بۇنىڭ بىلەن قۇرئان كەرىم ئۆز تېكىستىنى ساقلاپ قېلىشتىكى ئىلمىي جەھەتتە تەۋرات ۋە ئىنجىللاردىن ئالاھىدە پەرقلىنىپ تۇرىدۇ. شۇڭا ئۇ بىزنىڭ بىردىن – بىر يولىنىدىغان ئەڭ ئىشەنچلىك دىنى ۋە ئىلمىي دەستۇرىمىز. يەنە بىر مىسال: ئىنجىللار كوپ، قۇرئان ھەممىلا يەردە بىر خىل.ئەجەپلىنەرلىكى، ئىنجىللار ئۇنى يازغان ئىنسانلارغا مەنسۇپ قىلىنغان. ئىنجىللارنى يازغان ئىنسانلار پەيغەمبەرمۇ ئەمەس، ياكى پەيغەمبەرنىڭ مۇرىتلىرىدىنمۇ ئەمەس، پەقەت ئىسا ئەلەيھىسسالامدىن كېيىن 4 – ئەسىرگە كەلگەندە مەزكۇر ئىنجىللار يېزىلغان. ئاما، قۇرئان كەرىم ئۇ ئاللانىڭ كالامىدۇر، ئۇ ئاللاغىلا مەنسۇپتۇر.ئۇ ھېچ ۋاقىت مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامغا ياكى ئۇنىڭ يېنىدا كاتىپلىق قىلغان ساھابىلارنىڭ بىرەرسىگە مەنسۇپ ئەمەستۇر. شۇڭا ئۇنى ئاللانىڭ سوزى دەيمىز.

قۇرئان پۈتكۈل جاھان ئەھلى گۇۋاكى، ئۇ ئاللانىڭ سوزى، تەۋرات ئىنجىللار بولسا، ئىنسانلارنىڭ سوزلىرى، ئىنسانلارنىڭ سوزلىرىنى ئاللانىڭ سوزىگە ھەرگىزمۇ تەڭ قىلغىلى بولمايدۇ. شۇنداقلا مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ سوزلىرىگە (يەنى ھەدىسلىرىگىمۇ) تەڭ قىلغىلى بولمايدۇ. چۈنكى، مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام پەيغەمبەر، ئۇنىڭ ھەدىسلىرى ئاللادىن كەلگەن ئىلھاملار بىلەن سوزلەنگەن ھەمدە ئۇنىڭ ھەدىسلىرىنى توپلىغان ئىمام بۇخارىي ۋە مۇسلىملارغا ئوخشىغان ئالىملار ئىشەنچىدە كامالىغا يەتكەن ۋە جاھانغا تونۇلغان زاتلار. ئاما تەۋرات ۋە ئىنجىللارنى يازغان ئىنسانلار پەيغەمبەرمۇ ئەمەس،ياكى پەيغەمبەرلەرنىڭ يېنىدىكى مۇرىتلىرىمۇ ئەمەس. بەلكى، ئۇلار كېيىنكى ئەسىردىكى ئادەملەر.ئۇلارنىڭ قانچىلىك ئىشەنچلىك ئىكەنلىكى ۋە بۇ كىتاپلارنى قانداق مەنبەلەرگە ئاساسلىنىپ يازغانلىقى توغرىسىدا خرىستان ئالىملىرىمۇ ھوكۈم چىقىرالمايدۇ. چۈنكى، ئۇلار چوڭ قىلسا، ئىسا ئەلەيھىسسالامنىڭ سوزلىرىنى ئاڭلىغانلاردىن ئېغىزمۇچە ئاڭلاش ئارقىلىق يازغان بولۇشى مۇمكىن. لېكىن ئىسا ئەلەيھىسسالام بىلەن ئۇلارنىڭ ئارىسىدا 4 ئەسىر ئوتكەن تۇرسا، مۇنچە ئۇزۇن ۋاقىت ئىچىدە ئېغىزچە رىۋايەتلەر قانداقمۇ ئۆز ئەسلىنى يوقاتمىسۇن؟!

يەنە بىر مىسال: تەۋرات ۋە ئىنجىل قاتارلىق كىتاپلار دىۋان قىلىنغان ھالدا مۇسا ۋە ئىسا ئەلەيھىسسالاملارغا ئاللا تەرىپىدىن بېرىلگەن ئۇ ۋاقىتلاردا ئىلاھى كىتاپلارنى ياتلىۋالىدىغان ئادەت يوق ئىدى. بىرەر ئادەمنىڭ شۇ كىتاپلاردىن بىرەرىنى ياتلىغانلىقى مەلۇم ئەمەس، ئاما قۇرئان كەرىم مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامغا ئايەت – ئايەت، كەلىمە – كەلىمە شارائىتلارنىڭ تەلۋىگە جاۋاپ بولۇپ، ئاز – ئازدىن 23 يىلدا نازىل بولۇپ بولغان ۋە ئۇنى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام كاتىپلىرىغا يازدۇرۇش بىلەن بىرگە ساھابىلارغا ياتلىتاتتى.كوپلىگەن ساھابىلار قارى ئىدى. تەۋرات، ئىنجىللار مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام دۇنياغا كەلگۈچىلىك ئەمەل قىلىنغان ۋاقىتلىق كىتاپلار ئىدى، ئۇلارنىڭ پەيغەمبەرلىرىمۇ ۋاقىتلىق پەيغەمبەرلەر ئىدى. ئاما قۇرئان كەرىم تا قىيامەتكىچە ئۆزگەرمەس دەستۇردۇر. 14 ئەسىردىن بىرى بىر خىل كەلگەنلىكى ئۇنىڭ مەڭگۈلۈكىنىڭ بىر دەلىلىدۇر. مۇھەممەد ئەلەيھىسسالاممۇ تا قىيامەتكىچە دىنى ئۆزگەرمەيدىغان ئاخىرقى پەيغەمبەردۇر.

يۈسۈپ خوتەنىي.

ئۇزىمىزنى ئېتىراپ قىلايلى

(داۋامى، بېشى ئۆتكەن 3 - 4 - 5 - سانلاردا)

مۇھەببەت - جۇلالاپ تۇرغان بىر گوھەركى، ئۇ ئىنسانلىق تاجىغا زىنەت ۋە قىممەت بېرىدۇ.

ئەلشىر ناۋائىي.

بىر - بىرىنى سويمەسلىك ۋە ئورتاق ئىشقا كويمەسلىك

بۈيۈك ئۇيغۇر مۇتەپەككۇرى ئەلشىر ناۋائىي ئىبنى غىياسىدىن مۇنداق دېگەن «مۇھەببەت - جۇلالاپ تۇرغان بىر گوھەركى، ئۇ ئىنسانلىق تاجىغا زىنەت ۋە قىممەت بېرىدۇ» بۇ چوڭقۇر مەنىلىك تەپەككۇر جەۋھىرى بىزگە شۇنى ئۇقتۇرىدۇكى، ئاڭ - ئىنساننى مەخلۇقاتلار تۇپىدىن ئايرىپ چىققان ئەنگۇشتەر بولسا، مۇھەببەت ئۇنى بۇگۇنكىدەك مەدەنىي ئىنسانلىق سىياقىغا كەلتۇرگەن ۋە ئۇنى مەخلۇقلار دۇنياسىدا تەڭداشسىز يۈكسەك قىممەتكە ئىگە قىلغان گوھەردۇر. دۇنيانىڭ تەرەققىي قىلىپ بۇگۇنكىدەك مۇشۇنداق قوۋناق ۋە روناق ھالغا كېلەلىشىمۇ، ئۇنىڭدا ياشاۋاتقان ئىنسانلارنىڭ ھاياتقا، كەلگۇسىگە، بولۇپمۇ ئۇلارنىڭ ئۆز ئارا بىر - بىرىگە بولغان مۇھەببىتىنىڭ مەھسۇلىدىن بولغان دېيىش مۇمكىن. تەبىئەت ئادەمنى ياراتقان، ئادەم دۇنيانى گۈللەندۇرگەن. ئادەم بىلەن دۇنيانى ۋاقىت تارازىسىغا قويۇپ كورگەندە، دۇنيا ئەبەدىيلىك، ئادەمنىڭ ھاياتى بولسا ۋاقىت. يەنى ئادەم ھامان ئۆلۈپ كېتىدۇ، ئامما دۇنيا قالىدۇ. شۇنداق ئىكەن، ئادەم يەنە نېمە ئۇچۇن يۇرتىنىڭ ئامرات ھالىنى ئۆزگەرتىمەن، ۋەتەننى گۈللەندۇرىمەن، دۇنيانى تېخىمۇ رەڭدار، تېخىمۇ گۈزەل قىلىش ئۇچۇن تۆھپە قوشىمەن دەپ ئاكتىپلىق كۈرەش قىلىدۇ؟ ھەتتا بۇ دۇنيادا تۆرت كۈنلۈك ئومرى قالغان كېسەل، قېرى كىشىلەرمۇ ئۆزلىرى شۇغۇللىنىۋاتقان تۈرلۈك تەتقىقات ئىشلىرىنى تاكى ھاياتىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى مىنۇتلىرىغىچىمۇ توختاتمايدۇ؟ چۈنكى، ئىنسانلار بىر - بىرىنى سويىدۇ. ئادەملەر مۇھەببەت بىلەن ياشايدۇ. بۇ ئادەتتە، قېرىنداشلارنىڭ بىر - بىرىنى سويۇشى، مىللەتداشلارنىڭ بىر - بىرىگە كويۇنۇشى، چوڭلارنىڭ كىچىكلەرنى ئەزىزلىشى، كىچىكلەرنىڭ چوڭلارنى قەدىرلىشى، شۇنىڭدەك تۈرلۈك ئىرق، خىلمۇ - خىل دىنغا تەئەللۇق ئىنسانلارنىڭ بىر - بىرىنى ھۆرمەتلىشى ۋە ئىززەتلىشى بولۇپ ئىپادىلىنىدۇ. ئىنسانىيەت دۇنياسىدىكى بۇ خىل مۇھەببەت، بۇ خىل سويۇك گويا تۈگمەس - پۈتمەس قۇۋۋەت مەنبەسى بولۇپ، بۇ ئالەمنىڭ تەرەققىياتىنى مەڭگۇ ئالغا سىلجىتىش كۈچى بىلەن تەمىنلەپ تۇرىدۇ. شۇڭا، ئادەم قېرىپ، ئۆلۈپ كېتىدۇ. دۇنيا بولسا، مەڭگۇ قېرىمايدۇ، مەڭگۇ ياشناپ تۇرىدۇ.

بىر مىللەتنىڭ گۈللەپ ياشنىشى ۋە روناق تېپىشى ئۇچۇنمۇ بىر قېرىداس قۇۋۋەت مەنبەسى لازىم بولىدۇ. بۇ قۇۋۋەت مەنبەسىنىڭ ئىسمىمۇ «مۇھەببەت، سويۇك» بولۇپ، ئۇ مەزكۇر مىللەت خەلقى ئەزالىرىنىڭ بىر - بىرىنى سويۇشى، بىر - بىرىنى ئەزىزلىشى ۋە بىر - بىرىنى قەدىرلىشىدە ئۆز ئىپادىسىنى تاپىدۇ. ھازىرقى دۇنيادا ئىككى مىڭدىن ئارتۇق مىللەت بار. ئۇلارنىڭ بەزىلىرى كۈچلۈك مىللەت، يەنە بەزىلىرى بولسا، ئاجىز مىللەت بولۇپ سانىلىدۇ. كۈچلۈك مىللەتلەر قانداق قىلىپ كۈچلۈك بولغان؟ ئالدى بىلەن، ئوم - ئىناق بولۇپ، ئاندىن قولنى قولغا تۇتۇشۇپ، بارلىق ئەقىل - پاراستىنى ئورتاق ئىشقا سېلىپ، بىرلىشىپ كۈرەش قىلىش ئارقىلىق ئاشۇنداق كۈچلۈك بولغان. مۇنداقچە قىلىپ ئېيتقاندا، بىر مىللەتنىڭ كۈچلۈك ياكى ئاجىز بولۇشىنى بەلگىلەيدىغان بىرىنچى ئامىل ئۇلارنىڭ ئىچكى ئىتتىپاقلىقىنىڭ مەھكەم ياكى بوش ئىكەنلىكىگە باغلىق. ئەندى، ئىنسانىيەتنىڭ تەبىي توپى ھېساپلىنىدىغان بىر مىللەت، بىر قەۋم خەلقىنىڭ ئۆزىگىلا خاس بولغان بۇ خىل ئىچكى ئىتتىپاقلىقىنىڭ قانداق ۋە قايسى دەرىجىدە بولۇشى ئېنىق قىلىپ ئېيتقاندا، شۇ مىللەت خەلقى ئەزالىرىنىڭ ئۆز ئارا بىر - بىرىنى سويۇش، بىر - بىرىنى ئەزىزلەش ۋە بىر - بىرىنى قەدىرلەش دەرىجىسىنىڭ قانچىلىك ئىكەنلىكىگە باغلىق. ئۇيغۇر كۈچلۈك مىللەتمۇ ياكى ئاجىز مىللەتمۇ؟ دۇدۇقلىماي، ئىنجىقلىماي ئېيتىمىزكى، بۇگۇنكى ئۇيغۇر مىللىتى بىر ئاجىز مىللەت. نېمە ئۇچۇن ئۇ مۇشۇنداق ئاجىز بولۇپ قالغان؟ چۈنكى، ئۇنىڭ ئىچكى ئىتتىپاقلىغى ئوتە ئوسال، ئۆزىگە خاس بولغان ئوم - ئىناقلىق دەرىجىسى تولىمۇ ناچار بولغانلىغى ئۇچۇن مۇشۇنداق ئاجىز مىللەت بولۇپ قالغان. ئۇنداق بولسا، زادى نېمە ئۇچۇن بۇگۇنكى ئۇيغۇرلارنىڭ ئىچكى ئىتتىپاقلىغى شۇ قەدەر ئوسال ۋە شۇنچە ناچار بولىدۇ؟ بۇنىڭ سەۋەۋى، ئۇيغۇرلاردا بىر - بىرىگە بولغان مۇھەببەت تولىمۇ كام. بىر - بىرىنى سويۇش، بىر - بىرىنى ئەزىزلەش ۋە بىر - بىرىنى قەدىرلەش دەرىجىسى ئىنتايىن تۆۋەن، خۇسۇسەن ئەبگا ئۇيغۇر بىر - بىرىنى مۇتلەق سويمەيدۇ، ھەتتا بىر - بىرىدىن ژىرگىنىدۇ. بۇ مەسىلىنى چۈشىنىشكە ياردىمى بولسۇن ئۇچۇن، بىز ئادەتتە ئانچە ئېتىۋار بىلەن قاراپ كەتمەيدىغان مۇنداق ئەھۋاللارغا نەزىرىمىزنى ئاغدۇرۇپ كورەيلى:

جەمىيەتتىن ئۇچ كورۇنۇش. بىرىنچى كورۇنۇش: ئۇرۇمچى دوڭكورۇكنىڭ قاساپ بازىرى. چۈش مەزگىلى. دۇكىنى خوشنا ئىككى قاساپ قوي گوشى ئېسىغلىق كانارىلىرىدىن ئىككى - ئۇچ قەدەمچە نېرىغا قويۇلغان بىر ئۇززۇن ئورۇندۇقتا كەپلىشىپ ئولتۇراتتى. بىر تەرەپتىن، 30 ياشلار چامىسىدىكىلەر، مەدەنىي كىينىگەن، كەسمە چاچ بىر ئۇيغۇر چوكان كېلىپ، كانارىدىكى گوشلەرگە مۇنداقلا بىر قارىۋەتكەندىن كېيىن، بىر جىڭ گوش ئالىدىغانلىغىنى ئېيتتى. قاساپ «ئا» خوشياقمىغان ھالدا ئورنىدىن تۇرۇپ، گوشنى كېسەي دەپ تۇراتتى، «ياغ قوشماي قارىراق يېرىدىن بېرىڭ، ئۇستام» دەپ قوشۇپ قويدى خېرىدار. قاساپ بىر پىچاق بىلەنلا بىر جىڭ گوشنى كېسىپ، جىڭلاپ، خېرىدارنى يولغا سالدى. ئاندىن قايتىپ بېرىپ، بايا ئولتارغان ئورنىغا كېلىپ، قاساپ «ب»گە قاراپ، بىر خىل تولىمۇ زېرىككەن تەرىزدە ئېيتتى: «كۆللەرنىڭ بىر كۈنى كېلىپ، خەنزۇ خەق «بىز شىنجاڭنى ئېچىش ۋە گۈللەندۇرۇشكە ياردەم قىلىپ بولدۇق. قالغىنىنى ئەندى ئۆزەڭلەر تەرەققىي قىلدۇرۇۋېلىڭلار» دەپ شىنجاڭنى تاشلاپ بېرىپ، ئىچكىرى ئولكىلىرىگە كىرىپ كېتىپ قالسا، سىز - بىزنىڭ مۇشۇ قاساپچىلىغىمىز ئولىدۇ، جۇمۇ! قارىمامسىز، بۇ ئۇيغۇرلىرىمىغا، ئېلىشى ئاران بىر جىڭ گوش، «ئۇ يەردىن بېرىڭ، بۇ يەردىن قوشۇپ سالماڭ» دەپ بىر تاغار شەرت قويۇپ، ئادەمنىڭ سەپراينى ئورلىتىدۇ، تېخى!».

ئىلاۋە: ئىنچىكە بىلىنى بويلاپ چۈشكەن ئۇززۇن، قارا، ئورىمە چاچلىرى «لەپ - لەپ» قىلىپ ئىككى تەرەپكە تاشلىنىپ ئويناپ تۇرىدىغان قىز - چوكانلارنى كورۇش گويا موجىزىگە ئايلىنىپ كېتىۋاتقان، ئۇيغۇرلارنىڭ نوپۇسى شەھەر ئومۇمىي نوپۇسىنىڭ ئاران ئون نەچچە پائىزىگە چۈشۈپ قېلىۋاتقان ئۈرۈمچى شەھىرىدە، «ئەگەر مۇشۇنداق كېتىۋەرسە «بىرەر - يېرىم جىڭ گوش قوشۇپ بەرسەكمۇ بەرسەك، ئۇيغۇر خېرىدار كەلسە بولاتتى» دەپ زارىقىپ كېتىدىغان، «ۋاي، سىز ئۇيغۇرمۇ؟» دەپ، ژىغلاپ كورۇشىدىغان كۈنگە قالامدۇق - نېمە؟» دەپ ئەندىشە بايان قىلماي، ئەكسىچە ھېلىقىدەك قايناپ كېتىشلەر غەلىتە ئەمەسمۇ؟!

ئىككىنچى كورۇنۇش: پايتەخت بېيجىڭ، گەنجياكو كوچىسىدىكى ئۇي-

مېغىزى،

غۇر كەنتىنىڭ كوزگە چېلىقىپ تۇرىدىغان يېرىگە سېلىنغان ياسىداق بىر ئاشخانا. كۈن ئولتۇراي دەپ قالغان مەزگىل. بىرسى بادام دوپپىلىق، يەنە بىرسى چىمەن دوپپىلىق، دېخان سۈپەت ئىككى ئۇيغۇر ئادەم «ئەسسالام»نى ھارغىن ئېيتىپ، ئاشخانىغا كىرىپ كەلدى ۋە سالامنى ھېچكىم ئىلىك ئالمىغان بولسىمۇ، كوڭلىگە ئالماي، ئاشخانىنىڭ بۇلۇڭىدىكى بىر شىرەگە بېرىپ، دېرىزە تەرەپكە يۈزلىنىپ ئورۇن ئالدى. شۇ دەم قولىدا چەينەك تۇتقان كۇتكۇچى ژىگىت پەيدا بولدى. «ئىككى قاچا سۈيۈق ئاش!» دەپ بۇيرىدى مېھمان. «سۈيۈق ئاش» دېگەن گەپنى ئاڭلىغان ھامان، كۇتكۇچى ژىگىتنىڭ چاي قۇيۇۋاتقان قولى ھەرىكەتتىن توختىدى ۋە تەنە - تەئەددى قىلغان ئاھاڭدا ئېيتتى: «خاپا بولۇشمايلا، بۇ سۈيۈق ئاش دۇكىنى ئەمەس. يېيىشلىرى ھەر خىل قورۇما، لەگمەن ۋە سومەن بار. بولمىسا، مەرھەمەت!» تۇرۇقىدىن پايتەختكە بىرەر ئەرىز - ھال ئىشى بىلەن كەلگەنلىكى چىقىپ تۇرىدىغان مەزكۇر 40 - 50 ياشلار ئوپچۇرىسىدىكى ئىككى ئۇيغۇر ئەركەك سېلىۋاتقان چاپانلىرىنى قايتىدىن كىيىشىپ، ئاستا چىقىپ كېتىشتى. «ئىچىشى ئىككى چىنە سۈيۈق ئاش»دەپ ئۇلارغا ئاڭلىتىپ دېگۈدەك قايناپ كەتتى ھېلىقى كۇتكۇچى ژىگىتنىڭ يېنىدا خۇددى يەردىن ئۇنۇپ چىققاندەكلا پەيدا بولۇپ قالغان ئايال غوجايىن، قولىغا قوشلاپ سېلىۋالغان ئالتۇن بىلەيزۇكلىرىنى ئويناپ تۇرۇپ: «بىر - بىرسىنى قاسماق دوپپىسى بىلەن يەلپۈشۈپ، ئاشخانىنى سېسىق تەرپۇرتىپ، ئورۇننى بىكار قىلماي تورت سائەت ئولتۇرىدۇ بۇ سەھرايى دادامالار. مۇنداق خەققە «سۈيۈق ئاش ئەتمەيمىز» دەپلا قۇتۇلغان تۈزۈك».

ئىلاۋە: ئىشەنچلىك ماتېرىياللارنىڭ ئىسپاتلاپ كورسىتىشىچە، چەت ئەل ياكى يات يۇرتلاردا ئولتۇراقلىشىپ قالغان يەھۇدىيلەر ئۆز مىللىتى بولغان يەھۇدىي ئاچقان دۇكانغا بېرىپ سودا قىلىشنى ئۆزىگە بۇرج ۋە شەرەپلىك ئىش دەپ بىلىدىكەن. مىسالى، بىر يەھۇدىينىڭ ئويى چوڭ كوچىنىڭ شەرقىي بېشىدا بولۇپ، سودىگەر يەھۇدىي ئاچقان دۇكان شۇ كوچىنىڭ غەربىي ئېغىزىدا بولسا، گەرچە پۈتۈن كوچا لىق دۇكانلار، تۈرلۈك ماللار ماگازىنلىرى بىلەن تولغان بولسىمۇ، مەزكۇر ھاجەتمەن يەھۇدىي ئاشۇ تىجارەت كوچىسىنى بېسىپ ئۆتۈپ، سودىگەر، يەھۇدىينىڭ دۇكىنىدىن مال ئالىدىكەن، سودا قىلىدىكەن. نېمىشكە؟ چۈنكى، ھاجەتمەن يەھۇدىينىڭ كوڭلى ئاشۇ تىجارەتچى يەھۇدىينىڭ دۇكىنىدا باشقا ھەر قانداق دۇكاندارنىڭ مۇئامىلىسىدىن ئەلا بولغان مۇھەببەتلىك مۇئامىلىگە ئائىل بولىدىكەن، دىلى سۇ ئىچىدىكەن. ئەندى، ئۆز كېپىمىزگە كەلسەك، بېيجىڭدا ياشايدىغان ئۇيغۇرلار ناھايىتى ئاز. بىراق، ئۇيغۇرلار تاماق يېيەلەيدىغان تۆگكان ئاشخانىلىرى ئون قەدەمدە بىر دېگۈدەك بار. ھالبۇكى، ھېلىقى ئىككى نەپەر دېخان سىياق كىشىنىڭ ئۇيغۇر كەنتكە قانداق ئارمان بىلەن كەلگەنلىكىنى بىلىپ تۇرۇپ، تورت پۇللۇق پايدىنى دەپ، قەستەن ئۇلارغا سۈيۈق ئاش ئېتىپ بەرمەي چىقىرىۋېتىش ئۆز قېرىنداشلىرىغا بولغان مۇھەببەتسىزلىكنىڭ ۋە بىرەھىملىكنىڭ دەللى ئەمەسمۇ؟!

ئۇچىنچى كورۇنۇش: ئۈرۈمچىدىكى مەلۇم بىر ئىدارىنىڭ ئائىلىلىكلەر قوراسى. بىر زىيارەتچى كورۇشمىگىلى بىر ژىل بولغان كونا ئاغىنىسىنىڭ ئويىنى ئىزدەپ - سوراپ، خېلى تەستە تاپتى. «ئويۇڭ بۇ چاققىچە ئۇيغۇرلار بىناسىدا ئىدىغۇ. نېمە دەپ بۇ بىناغا كوچۇۋالدىڭ؟ قارىسام، بۇ ئويۈڭنىڭ خانە سانىمۇ بۇرۇنقىسى بىلەن ئوخشاشلا تۇرىدۇ. بىرەر خاپىلىق بولمىغاندۇ - ھە؟!» - ئەجەپلىنىپ سورىدى زىيارەتچى. «ھەي... ئۇيغۇرلار بىلەن ھەمسايە بولۇپ ئولتۇرساڭ، «ۋاي، ئەينە ئاۋۇ كەلدىيەي، ۋاي، مانا ماۋۇ كەتتىيەي» دەپ، ھەممە ئىشىڭغا كوز - قۇلاق بولۇپ تۇرىدۇ» - دەپ چۈشەندۇردى ئوي ئېگىسى گويا ئاپەتتىن قۇتۇلۇپ ئامەتكە ئېرىشكەن ئادەمدەك شات - خۇرام قىياپەتتە - «بۇ يولداشلار بىلەن ھەمسايە ئولتۇرساڭ، ئۇنداق گەپلەر يوق، قۇلىغىڭ تىنچ بولۇپ قالىدىكەن، ئاداش».

ئىلاۋە: ژىتىم قوزىدەك يېگانە ياشاشنى «تىنچ تۇرمۇش» دەپ ئارزۇلىساڭ، خەينەنداۋغا كوچۇپ كەت، ئاغىنە، مانا شۇ چاغدا، ئەتىگەن تۇرغاندا، ئىشىكىڭنىڭ ئالدىدا بىر ئۇيغۇر بىلەن «ئەسسالام» لىشىۋېلىشنىڭ قانچىلىك روھىي ئوزۇق ئىكەنلىكىنى تونۇپ يېتىسەن!

مۇنداق مىساللار ناھايىتى كوپ. ئەگەر بۇلارغا بىپەرۋالىق ئادىتىڭ بويىچە مۇنداقلا قارىساڭ، ھېچبىر ئىش ئەمەستەك بىلىنىدۇ. ئەگەر ئۇلاردىكى ئوخشاشلىقنى، بولۇپمۇ مەزكۇر ئوخشاشلىقنى بارلىققا كەلتۈرگەن مەنبە ۋە ماھىيەتنى تەھلىل قىلىپ كورسەڭ، ئىشنىڭ ئۇنداق ئاددىي ئەمەسلىككە پەمىڭ يېتىدۇ.

دەرۋەقە، بىر مىللەت، بىر قەۋمگە تەئەللۇق خەلق ئىچىدە، ئۆز ئارا كوڭۇلسىزلىنىش مۇتلەق بولماسلىغى كېرەك دېگىلىمۇ بولمايدۇ. چۈنكى مەزكۇر بىر مىللەت، بىر قەۋمگە تەۋە خەلق ئەزالىرىنىڭ بويي - تۇرۇق قامىتىدىن تارتىپ، ژۇرۇش - تۇرۇش ھالىتىگىچە، يېيىش - ئىچىش ئادىتىدىن تارتىپ، گەپ - سوز، سالام - خاتىنىگىچە بولغان ھەممە تەرەپلىرى بىر - بىرىگە تولىمۇ تونۇشلۇق، بەكمۇ چۈشىنىشلىك ۋە ئوخشاش بولغاچقا، ئۇ ئىنسانىدا مۇئەييەن زېرىكىشنى كەلتۇرۇپ چىقىرىشىمۇ تەبىي. شۇڭلاشقا، ياقا يۇرتتا تولىمۇ ئوم، بىر گەۋدە بولۇشۇپ ئوتىدىغان خوتەنلىكلەرمۇ ئوز يۇرتىدا پۈت تېپىشىپ قالىدۇ. باشقا شەھەرلەردە ياشىغاندا، ئىجىل - ئىناقلىقتىن سايىسى بىر - بىرىدىن ئايرىلالماي قالىدىغان ئاتۇشلۇقمۇ ئوز مەھەللىسىدە پېتىشماي، «ئاتۇشۇڭغا بارغۇنچە» ناخشىسىنى ئېيتقان پېتى، بېشىنى ئېلىپلا چىقىپ كېتىپ، ئوزگە يۇرتقا يەرلىشىپ قالىدۇ. ھەتتا، بەزىدە بىر قوساقتىن چىققانلارنىڭ ئوز ئارا چىقىشالماي قېلىپ كەتكەن جەڭگى - جېدەللىرىگە قاراپ، ئادەم «يا، ئەييۇھەنناس!» فىزىكا ئىلمىدىكى «بىر قۇتۇپلۇقلار تېپىشىدۇ» دېگەن قانۇنىيەت ئىنسانىيەت جەمىيىتىدىكى ئوز ئارا مۇناسىۋەتكىمۇ تازا مۇۋاپىق كېلىدىكەن جۇمۇ، دەپ قالىدۇ. بىراق، بۇ خىل قېرىنداشلار ئارا كوڭۇلسىزلىك، ئوز ئارا زېرىكىش ۋە بىر - بىرى بىلەن چىقىشالماسلىقنىڭ چەكسىز مىقداردا ئەدەپ ۋە تەرەققىي قىلىپ، بىر - بىرىنى سويمەسلىك، ھەتتا بىر - بىرىدىن ژىرگىنىش دەرىجىسىگە يېتىپ قېلىشى بولسا، بىر خىل قورقۇنچلۇق مەرەز ئىللەت بولۇپ، بۇ ئىللەتكە دۇچار بولغان ھەر قانداق ئادەم ئوز قېرىنداشلىرىدىن ھامان ئايرىلىپ قالىدۇ. بۇ ئىللەتكە مۇپتىلا بولغان ھەر قانداق مىللەت بولسا، دۇنيا مىللەتلىرى سورۇنىدىكى ئورنىدىن ئاتقۇۋەت مەھرۇم قالىدۇ. شۇڭا، ئۆز ئارا بىر - بىرىنى سويمەسلىكتىن ئىبارەت بۇ مەرەز ئىللەتكە ھەرگىزمۇ سەل

شاكىلى

قارىماسلىق لازىم. ۋاقتىدا دادىل تەدبىر قوللىنىپ، ئۇنىڭ يامراش يولىنى توسۇش، بۇنىڭ ئۇچۇن، ئالدى بىلەن بىر - بىرىنى سويگەننى خارلاپ، بىر - بىرىنى ساتقاننى رەغبەتلەندۇرىدىغان ۋە مۇكاپاتلايدىغان ئىشنى ئەندى ھەرگىز قىلماسلىق لازىم. بىلمەك كېرەككى، ئىنساندا پەقەت بىر - بىرىنى سويۇش مەھەببىتى بولغاندىلا، ئاندىن ئۇ ھېلىقىدەك ئولتۇرسا - قوپسا بىر - بىرىنىڭ پېيىنى قىرقىش كويىدا بولىدىغان، ماڭسا - تۇرسا بىر - بىرىنىڭ ژىقىلىپ چۈشۈشىنى تىلەش ئويىدا بولىدىغان قارا كوڭۇللۇككە خاتىمە بېرىپ، ئۇنىڭ ئورنىغا ھەر قانداق سەۋەنلىك ئوتكەن تەغدىردىمۇ بىر - بىرىنى كەچۇرۇم قىلالايدىغان، ھەر قانداق ئېزىتقۇلۇقلار ئالدىدىمۇ دۇشمەنلىشىپ قالماي، بىر - بىرىنى قېرىنداشلارچە قوچاقلىيالايدىغان سۈزۈك ۋە ساپ قېرىنداشلىق قەلبىنى يارىتالايدۇ. ئادەمدە بىر - بىرىنى ئەزىزلەش ۋە بىر - بىرىنى قەدىرلەش سويگۈسى بولغاندىلا، ئاندىن ئىككى قېرىنداش بىر - بىرىنىڭ كوزىگە سىغىدىغان، گەپ - سوزى بىر - بىرىگە يېقىملىق تۇيۇلىدىغان، ئىش - ھەركىتى بىر - بىرىگە ماقۇل كورۇلىدىغان بولىدۇ. مانا شۇ چاغدىلا، قېرىنداشلار ئارا ئىشەنچ ئاساسىدىكى ئىچكى ئىتتىپاقلىق بەلبېغى شەكىللىنىپ، بىرسى ھەق گەپ قىلسا، قالغانلىرى ئىككىلەنمەي ئۇنى ياقلايدىغان، بىرسى ھەق يولغا باشلىسا، قالغانلىرى شەكلەنمەي ئۇنىڭغا ئەگىشىپ بىرلىكتە قەدەم تاشلايدىغان بولىدۇ. پەقەت ئىچكى ئىتتىپاقلىق ئەسلى ھاجەتكە لايىق سەۋىيىگە يەتكەندىلا، ئاندىن ئۇيغۇرنىڭ ھەر قايسى ساھە ۋە ھەر قانداق سورۇندىكى ئورنى ئوز ھەققىگە مۇناسىپ دەرىجىدە ژۇقۇرى كوتۇرۇلىدۇ ۋە بۇ خىل ژۇقۇرى كوتۇرۇلۇشنىڭ ئەمەلىي پايدىسى ھەر بىر ئۇيغۇرنىڭ مەنپىيەت دەستىخىنىدا مانا مەن دەپلا كورۇنىدۇ. دېمەككى، قېرىنداشلار ئارا بىر - بىرىنى سويۇش - غالىبىيەت كاپالىتى بولغان ئىچكى ئىتتىپاقلىقنىڭ مەنىۋى تۇۋرۇكى ۋە تەشكىلىي ئاساسىدۇر!

بىر - بىرىنى سويمەسلىك كېسىلىگە جورا بولۇپ، ئۇيغۇر جەمىيىتىنى رىۋۋكلاشتۇرۇۋاتقان يەنە بىر ئىللەت ئورتاق ئىشقا كويمەسلىك بولۇپ ھېساپلىنىدۇ. بۇ يەردە دېيىلىۋاتقان ئورتاق ئىشقا كويمەسلىك بىلەن بىر - بىرىنى سويمەسلىك ئىللىتىنىڭ مۇناسىۋىتى سەۋەپ - نەتىجە مۇناسىۋىتى بولۇپ، بىر - بىرىنى سويمەسلىك، بىر - بىرىگە مېھرى - شەپقەتسىزلىك ۋە ئوز ئارا مۇھەببەتسىزلىك سەۋەۋىدىن ئورتاق ئىشقا كويمەسلىك، ئومۇمىي مەنپىيەتكە تالىق پاتالىيەتلەرگە كويۇنمەسلىك نەتىجىسى كېلىپ چىققان. ئوچۇق قىلىپ ئېيتقاندا، ئەبگا ئۇيغۇردا بىر - بىرىگە بولغان قېرىنداشلىق مۇھەببىتى تولىمۇ كام، ئوز ئارا مېھرى - شەپقەت گويا نولگە تەڭ بولغاچ، ئۇ ئوز قېرىنداشلىرىدىن بىراۋ باش بولغان، ئومۇمىيۈزلۈك ئورتاق مەنپىيەتكە ئالاقىدار بولغان ھەر قانداق بىر ئىشنى مۇتلەق قوللىمايدۇ. مەزكۇر ئىشنىڭ ئومۇمنىڭ جانىجان مەنپىيىتىگە بېرىپ تاقىلىدىغان، شۇنىڭ ئىچىدە ئۇزىنىڭمۇ نېسىۋىسى بولغان ھەققەتەنمۇ مۇھىم بىر ئىش ئىكەنلىكىنى كوڭلى تۇيۇپ، ھەتتا كوزى كورۇپ تۇرسىمۇ، ئۇنىڭ ئاشۇ ئىشنى باشلىغان قېرىندىشىغا بولغان مېھرىسىزلىكى ۋە مۇھەببەتسىزلىكى ئۇنى قوللاتمايدۇ. بۇ يەردە پەقەت چۈشەندۇرۇشكە قولاي بولسۇن ئۇچۇن، مۇنداق بىر ئىشنىڭ جەريانىنى مىسال قىلىمەن:

ھېكايەت، 1994 - ژىلى، 7 - ئاينىڭ 10 - كۈنى، بېيجىڭ مەركىزىي مىللەتلەر ئۇنىۋېرسىتېتىدا، ئۇيغۇرلارنىڭ تىلى، ئەدەبىياتى، سەنئىتى، مائارىپى، پەن - تېخنىكىسى، ئىختىسادى، تارىخى، دىنى، پەلسەپەسى ۋە فولكلورى قاتارلىق ھەر قايسى ساھالىرىنى تەتقىق قىلىدىغان ئورگان «ئۇيغۇرشۇناسلىق تەتقىقات ئورنى» قۇرۇلدى. بۇ ئەلىمساقتىن بۇيان جۇڭگودا قۇرۇلغان تۇنجى ئۇيغۇرشۇناسلىق تەتقىقات ئورنى بولۇپ، ھەر بىر ئۇيغۇر ئۇچۇن تولىمۇ خوشاللىنارلىق ئىش ئىدى. خوشال بولدۇق. دەرھال تۇتۇش قىلىپ، ئۇنىڭ نىزامنامىسىنى تۈزۈپ، ژۇقۇرى تەشكىلگە تەستىقلىتىپ، «جۇڭگو تۈركىي تىللار تەتقىقات خەۋەرلىرى» ۋە «مىللەتلەر تەتقىقات ئۇچۇرلىرى» قاتارلىق ژۇرناللاردا، پۈتۈن تېكىستى بىلەن ئېلان قىلدۇق. رەتتىكى تەييارلىقلارنى پۇتتۇرۇپ، بالدۇرراق ئەمەلىي

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com

ئاتاقلىق مەرىپەتچى ۋە ئەدىب ئابدۇقادىر داموللام

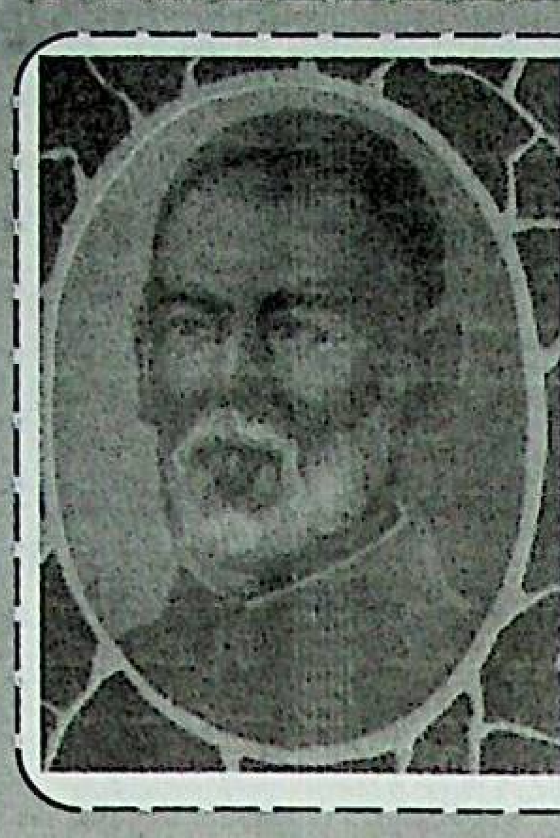
مەشھۇر تارىخچى موللا مۇسا سايرامى

ئاتاقلىق مۇتەپەككۇر، دېموكرات شائىر ئابدۇخالىق ئۇيغۇر

پائالىيەت باشلاشقا ئالدىرىدۇق.

شۇنى ئۇچۇقلاش لازىمكى، گەرچە بىزنىڭ بۇ ئۇيغۇرشۇناسلىق تەتقىقات ئورنىمىز ئاممىۋىي تەشكىلات ئەمەس، بەلكى ھوكۇمەت ئىدارىسى قارىمىقىدىكى تەتقىقات ئورنى بولسىمۇ، بىراق ئۇ قۇرۇلۇشىدىنلا پۇتكۇل پائالىيەت خىراجىتىنى ئۆزى ھەل قىلىدىغان ئورگان بولۇپ قۇرۇلغاندى. شۇڭا، پائالىيەت خىراجىتى ئۇچۇن قېرىنداشلاردىن پۇل ياردەم سوراشقا توغرا كەلدى. شۇنىڭ بىلەن، «خەۋەردار بولۇپ قېلىڭ، كەسپىي ئالاقە ئورنىتىڭ، ياردەم قولىڭىزنى ئۇزىتىڭ» دېگەن ئۇچ جۇملە قوشۇمچە ماۋزۇ، «مەركىزىي مىللەتلەر ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئۇيغۇرشۇناسلىق تەتقىقات ئورنى قۇرۇلدى» دېگەن بىر جۇملە باش ماۋزۇ قىلىنغان، مەكتەپ تەشكىلىنىڭ ئىناۋەتلىك تامغىسى بېسىلغان مەخسۇس ھوججەت تەييارلاپ، ئۇنى مىڭ پارچە كوپەيتىپ بېسىپ، مەملىكەت ئىچىدىكى مۇناسىۋەتلىك تەتقىقات ئورگانلىرىغا، ئەخبارات، نەشرىيات ئورۇنلىرىغا، مەكتەپلەرگە، فوندى جەمىيەتلىرىگە، ئاندىن ئەڭ مۇھىمى ئىقتىسادىي كىرىمى ئوبدان تىجارەتچىلەرگە، مەرىپەتپەرۋەر بايلارغا تارقاتتۇق. خىزمەت ۋە ئوقۇش مۇناسىۋىتى بىلەن تۈركىيە، مىسىر قاتارلىق دولەتلەرگە چىققاندا، تەشكىلىنىڭ ئىجازىتى ئارقىلىق، مەزكۇر دولەتلەردىكى ئۇيغۇر زىيالىيلارغا ۋە بايلارغا تارقاتتۇق. ھەتتا ئۇلارنىڭ ۋاستىسى ئارقىلىق سەئۇدىيە ئەرەبىستانىدىكى باي قېرىنداشلىرىمىزنىڭ قولىغىمۇ تەگكۇزدۇق ۋە بۇ خىل تەشۋىق قىلىش، پۇل ياردەم تەلەپ قىلىش پائالىيىتىمىزنى تا ھازىرغىچە داۋام ئەتكۇزدۇق.

بۇ يەردە ئالاھىدە كورسىتىپ ئوتۇشكە تېگىشلىك بىر ئىش شۇكى، تەشۋىق قىلىش ۋە پۇل ياردەم سوراش مۇددىتىدا تەييارلاپ تارقاتقان ھېلىقى ھوججىتىمىزدە، ئۇيغۇرشۇناسلىق تەتقىقات ئورنى دېگەن بۇ ئورگاننىڭ سىياسىي خاراكتېرى، پائالىيەت مەخسىتى، خىزمەت نىزامى ۋە تەشكىلىي ئاپپاراتى قاتارلىقلار مېغىزلىق بايانلار بىلەن ئېنىق چۈشەندۇرۇلگەندىن باشقا، ئىانە قىلىنغان پۇللارنى نېمىگە ئىشلىتىدىغانلىغىمىز، يەنى بېيجىڭدا، «نەۋرۇز مۇكاپاتى» تەسىس قىلىپ، پايتەخت ئالىي مەكتەپلىرىدە ئوقۇۋاتقان ئۇيغۇر ئوقۇغۇچىلارنى ھەر ژىلى نەۋرۇزدا بىر قېتىم باھالاپ، مۇنەۋۋەرلىرىنى مۇكاپاتلايدىغانلىغىمىز؛ كونا كىتاپ، قېدىمىي شەرىي - ۋەقايىلەرنى تەتقىق قىلىش بىلەنلا چەكلەنمەي، ھازىرقى زامان ئۇي-

بار ھەر

غۇر ياشلىرى تەتقىقاتى، ئۇيغۇر مائارىپى تەتقىقاتى ۋە ئۇمۇت قۇرۇلۇشى تەتقىقاتى ئۇچۇن ئالاھىدە كۇچ سەرىپ قىلىدىغانلىغىمىز؛ شۇنداقلا ئۇيغۇرشۇناسلىققا دائىر زورۇر ۋە پايدىلىق بولغان پائالىيەتلەرنى، مۇھاكىمە يىغىنلىرىنى ئۇيۇشتۇرىدىغانلىغىمىز؛ مۇشۇ ئىشلىرىمىزنى قوللاپ، بىزگە پۇل ئىانە قىلغۇچىلارغا خاس شەرەپ گۇۋاھنامىسى بېرىدىغانلىغىمىز ۋە گېزىت - ژۇرناللاردا ئاشكارا تەشەككۇر ئېيتىدىغانلىغىمىز قاتارلىقلار تەپسىلى شەرھلەنگەندى.

تەشۋىق قىلىش ۋە ياردەم سوراشنى خەت يېزىش ۋە تەشۋىق ۋارەقىسى تارقىتىپ قويۇش بىلەن چەكلەپ قويمىدۇق، بەلكى ئۇزىمىز تاغ ئېشىپ، دەريا كېچىپ، پۇل تۇتىدىغانلارنى باشقۇرىدىغان ئەمەلدارلارنىڭ ئالدىغىمۇ، يېنىدىكى پۇلىنى بىر كىمدىن سورىمايلا خىراجەت قىلالايدىغان داڭلىق - داڭلىق بايلارنىڭ ئالدىغىمۇ، باشلىقنىڭ ئالدىغىمۇ، پۇخرانىڭ ئالدىغىمۇ باردۇق. «ئۇيغۇرشۇناسلىق تەتقىقات ئورنىمىزنىڭ خىزمىتىنى قوللاپ قويۇڭلار، ياردەم قىلىپ قويۇڭلار!» دەپ قولىمىزنى ئۇزىتىپ يالۋۇردۇق. بىراق، مىڭ ئەپسۇس، مىللىون ئەپسۇس! ئۇيغۇرشۇناسلىق تەتقىقات ئورنىمىز قۇرۇلغان ئاشۇ 1994 - ژىلى 7 - ئاينىڭ 10 - كۇنىدىن، 1997 - ژىلى 1 - ئاينىڭ 31 - كۇنىگىچە، ھېچقانداق بىر يەردىن، ھېچ بىر شەخستىن بىر تىيىنمۇ ئىانە پۇل تاپشۇرۇپ ئالمىدۇق!

دەسلەپكى چاغلاردا، قېرىنداشلىرىمىز بەلكىم «بۇلار راست پائالىيەت قىلالامدۇ ياكى قىلالامدۇ، دەسلەپ بىر كورۇپ باقايلى» دەپ، بىزگە تازا ئىشەنچ قىلالماي تۇرۇپ قالغان بولسا كېرەك دەپ ئويلاپ، ئەمەلىي پائالىيەتنى باشلاۋەردۇق. ئالدى بىلەن، 1994 - ژىلى، 12 - ئاينىڭ 29 - كۇنى، تورت يۇز كىشىلىك ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى ئېچىپ، بۇيۇك ئۇيغۇر ئالىمى مەھمۇد قەشقەرىي تۇزگەن قامۇس «تۇركىي تىللار دىۋانى» دۇنياغا كەلگەنلىگىنىڭ توققۇز يۇز ژىگىرمە ژىللىغىنى تەنتەنىلىك خاتىرىلىدۇق. ئاندىن، 95 - ژىلى 2 - ئاينىڭ 9 - كۇنى ئىككى يۇز كىشىلىك ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى ئېچىپ، ئۇلۇق ئۇيغۇر مۇتەپەككۇرى، شائىرى ۋە جامائەت ئەرباپى ئەلشىر ناۋائىي ئىبنى غىياسىدىن تۇغۇلغانلىغىنىڭ بەش يۇز ئەللىك تورت ژىللىغىنى ئەھمىيەتلىك خاتىرىلىدۇق. ئارقىدىن، شۇ ژىلى 3 - ئاينىڭ 13 - كۇنى، ئۇچ يۇز كىشىلىك ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى ئۇيۇشتۇرۇپ، مىللەتپەرۋەر، پىداكار شائىر ئابدۇخالىق ئابدۇراخمان ئۇيغۇرى ۋاپاتىنىڭ ئاتمىش ئۇچ ژىللىغىنى تەسىرلىك خاتىرىلىدۇق. ئارقىدىن، شۇ ژىلى 9 - ئاينىڭ 17 - كۇنى كەچتە، يەتمىش كىشىلىك ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى ئوتكۇزۇپ، ئوت ژۇرەك شائىر، پىداكار جەڭچى لوتپۇللا مۇتەللىپ قەتلى قىلىنغانلىغىنىڭ ئەللىك ژىللىغىنى ھۇرمەت بىلەن خاتىرىلىدۇق.

بۇ خىل پائالىيەتلەرنى تەشكىللىك، پىلانلىق ۋە ۋەزنىلىك ئېلىپ بېرىش ئۇچۇن، شۇ ژىلى 4 - ئاينىڭ 23 - كۇنى، ئۇيغۇرشۇناسلىق تەتقىقات ئورنىنىڭ قارىمىقىدا، «ئۇيغۇرشۇناسلىق تەتقىقات ئەنجۇمەنى (ئىلىم سوزلەش سورۇنى)» تەشكىللەپ، قارارلىق ئىلىم سوزلەش پائالىيىتىنى باشلىۋەتتۇق. شۇندىن تارتىپ، 96 - ژىلى 9 - ئاينىڭ 25 - كۇنىگىچە، جەمىي ژىگىرمە بەش مەيدان ئەنجۇمەن پائالىيىتى قىلدۇق. قاتناشقانلارنىڭ سانى ئۇچ مىڭ ئادەم قېتىمدىن ئاشىدۇ. بىزنىڭ ئەنجۇمەن پائالىيىتىمىزدە ئىلىم سوزلىگەنلەرنىڭ ئىچىدە، بېيجىڭدا ئىشلەيدىغان ۋە ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىمىزدىن بېيجىڭغا ئوگىنىشكە، خىزمەتكە ۋە يىغىنغا كەلگەن ئۇيغۇر دوكتور ئاشتى، دوكتور، پروفېسسورلاردىن باشقا، مۇئاۋىن ۋالىي، فاكۇلتېت مۇدىرى قاتارلىق رەھبىرى كادىرلارمۇ بار. بېيجىڭدىكى ھەر قايسى ئالىي مەكتەپلەردە ئوقۇۋاتقان دوكتور – ئاسپىرانتلارنى ئىلىم سوزلەشكە تەكلىپ قىلىپ، ياش ئوقۇغۇچىلارنى ئۇزلىرىدىن ياش جەھەتتە كوپ پەرقلىنىپ كەتمەيدىغان ياش ئالىملار بىلەن ئىلىم سوزلىتىپ، ئۇلاردا ساۋاتلىق ئۇگىنىش پۇرسىتىگە ئىگە قىلدۇق. بىراق، بىز مانا مۇشۇنداق ساۋاتلىق ۋە مۇشۇنداق ھازىر جاۋابلىق ئىلمىي پائالىيەتلەرنى قىلىۋاتىمىز – تۇشتىن قانات يايدۇرساقمۇ، قېرىنداشلىرىمىزنى تەسىرلەندۇرەلمىدۇق. يەنىلا ھېچكىم شۇ چاغقىچە، ئۇيغۇرشۇناسلىق تەتقىقات ئورنىمىزغا بىر تىيىنمۇ ئىانە قىلمىدى!

بىز بۇ يەردە، بىزگە پۇل بەرسە ياخشى، بەرمىسە يامان دېمەكچىمۇ ئەمەسمىز. دەرۋەقە! بۇغداينى تېرىغانلار بولمىسىمۇ، بۇغداي سوزۇلگانلارمۇ بار بولىدۇ. ياش ئوقۇغۇچىلارنى بەرمىسەڭلار، بىزنىڭ ياش جەھەتتە بولمايدۇ ياكى ماقالە ئۇيغۇرشۇتوپ بولالماي ساپراپ كېتىۋاتقان گېزىتلىرىمىزنىڭ سەھىپىسىدە بولسىمۇ، ئىككى كەلىمە كەپ بىلەن قوللاپ قويغان بولساڭلار ياق، سىلەر كاپىپ ماقالە يېزىپ قوللىمىساڭلارمۇ، ئەمىش يېزىپ تۇرىدىغان ھەققىدە بىزنىڭ يازغان خەۋەر ماقالىلىرىمىزنى ئېلان قىلىپ بەرگەن بولساڭلار كىمنىڭ دەردى – ھە؟!

بىلىشىمىزچە، بىرلەشكەن مىللەتلەر تەشكىلاتىنىڭ مائارىپ – پەن – مەدەنىيەت كومىتېتى ئىنسانىيەت دۇنياسىدىكى ئىلىمپەرۋەر ئەجداتلارنى ھەمىشە ئەسلەپ تۇرۇش، شۇ ئارقىلىق ئەۋلادلارنىڭ ئىلىمپەرۋەرلىك روھىنى ئۇلغايتىش مەقسىتىدە قارار ئېلان قىلىپ، ھەر ژىلى دۇنيادىكى ئاتاقلىق ئالىملارنىڭ ئىسمى بىلەن ژىللارغا نام بېرىدۇ ۋە شۇ چاغقىچە «خەلىق ئارا ماناس ژىلى»، «خەلىق ئارا ئاباي ژىلى» دېگەن شەرەپ-

نەرسىنىڭ..

ژىللىرى بولۇپ ئوتتى. ۋاھالەنكى، نېمە ئۇچۇن «خەلىق ئارا مەھمۇد قەشقەرىي ژىلى»، «خەلىق ئارا يۇسۇپ خاس ھاجىپ ژىلى»، ۋە «خەلىق ئارا موللا مۇسا سايرامى ژىلى» دېگەنلەر بولمايدۇ؟ سەۋەپ، خەلىق ئارادىكى ئالىملار، خەلىق ئارا ئىلمىي تەشكىلاتلار بىزنىڭ بۇ ئالىملىرىمىزنى تازا بىلمەيدۇ، ئوبدان تونۇمايدۇ. نېمىشكە؟ چۇنكى بىزنىڭ ئوزلىرىمىزمۇ ئاشۇنداق بۇيۇك ئالىملىرىمىزنى تۇزۇك خاتىرىلىمەيمىز، خۇددى «كەلىمە تەمجىد» سۇرىسىنى ئىچىدە ئوقۇپ ئولتۇرغان قارىملارغا ئوخشاش ھەممە ئىچىمىزدىلا بىلىپ ژۇرىمىز. ھەتتا، «تۇركىي تىللار دىۋانى» دەك مۇشۇنداق خەلىق ئارا قىممەت، خەلىق ئارادا زىننەت ۋە خەلىق ئارادا ئەھمىيەتكە ئىگە قامۇس ئۇچۇن بىرەر قېتىممۇ خەلىق ئارا ژىغىن ئاچالمىدۇق. بۇنىڭ ئۇچۇن يا ئويالمىدۇق، ھەي، بىچارىلىك – ھەي!

مېنىڭچە، ئۇيغۇر مىللىتى باشقا مىللەتلەرگە ئوخشاشلا ئىلىمپەرۋەر ئەجداتلارنى ئەسلەش ۋە ئەمەلىي پائالىيەت ئارقىلىق خاتىرىلەش ئەنئەنىسىگە ئىگە مىللەت. ھالبۇكى، مەھمۇد قەشقەرىي، يۇسۇپ خاس ھاجىپ، موللامۇسا سايرامى قاتارلىق بۇيۇك ئالىملىرىمىزنى كەڭ كولەملىك، داغدۇغىلىق ۋە تەسىرلىك خاتىرىلىسەك، شۇ ئارقىلىق ئەۋلاتلىرىمىزنىڭ ئىپتىخارلىق تۇيغۇسىنى ئاشۇرۇپ، ئۇلارنى ئالىم بوۋىلىرىمىزنىڭ ئىزىدىن مېڭىپ، ئىلىم - پەن تەتقىقاتىدا يەنىمۇ زور نەتىجە قازىنىشقا ئۇندىسەك، يېتەكلىسەك، بۇ - نېمە دېگەن ئىلمىي ئىش ۋە نېمە دېگەن شەرەپلىك پائالىيەت - ھە! ئەمەلىيەتتە، بۇ خىل پائالىيەتلەرنى كەڭ ئېلىپ بېرىش جۇڭخۇا خەلىق جۇمھۇرىيىتىنىڭ تۇرلۇك قانۇنلىرىغا ئۇيغۇن كېلىدۇ. ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ھەر خىل نىزام ۋە ئىنتىزاملىرىغا ئۇيغۇن كېلىدۇ. ئەڭ مۇھىمى، ئىلىم سويەر ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ ئەخلاق مىزانى ۋە ئادىمىي ۋىجدانىغا ئۇيغۇن كېلىدۇ!

بىز مۇشۇنداق ياخشى نىيەت ۋە دۇرۇس ئوي بىلەن 1994 - ژىلى 29 - دېكابىردا، مەھمۇد قەشقەرىينىڭ «تۇركىي تىللار دىۋانى» دۇنياغا كەلگەنلىگىنىڭ 920 ژىللىغىنى خاتىرىلىگەندىن باشقا، 1996 - ژىلى 1 - ئايدا، ئۇيغۇرشۇناسلىق تەتقىقات ئورنى رىياسەتتى قارار قىلىپ، 1996 - ژىلنى «موللا مۇسا سايرامى ژىلى» دەپ ئېلان قىلدۇق (بۇ قارارىمىزنى مەركىزىي خەلىق رادىو ستانسىيەسى ئۇيغۇر بولۇمى پۇتۇن دۇنياغا جاكالاپ بەردى. مىللىونلارچە رەخمەت!) ۋە 9 - ئايدا، «ئاتاقلىق تارىخشۇناس ئالىم موللا مۇسا سايرامى تۇغۇلغانلىغىنىڭ160 ژىللىغىنى خاتىرىلەش ئىلمىي مۇھاكىمە ژىغىنى» ئېچىشنى قارار قىلدۇق. ئۇقتۇرۇش تارقاتتۇق. ئالىم موللا مۇسا سايرامىنىڭ ۋىلايىتىدىكى باشلىقلارغا ئالاھىدە خەت يېزىپ، بۇ پائالىيەتنى قوللاپ قويۇشنى، يەنى بولغاندا، ئىقتىسادىي جەھەتتە ئازىراق ياردەم قىلىشنى، بولمىغاندىمۇ، خاتىرىلەش ژىغىنى ئاچقان چېغىمىزدا، ئىككى كەلىملىك تېلېگرامما ياكى تورت قۇر خەتلىك تەبرىك خېتى ئارقىلىق بولسىمۇ ئىپادە بىلدۇرۇپ قويۇشنى ئوتۇنۇپ سورىدۇق. شۇنداق قىلىپ، توققۇز ئاي ژىگىرمە كۇن تەييارلىق قىلىش ئارقىلىق، 1996 - ژىلى 22 - سېنتەبىر كۇنى، مەركىزىي مىللەتلەر ئۇنىۋېرسىتېتى مەركىزىي بىناسىنىڭ چوڭ زالىدا ئۇچ يۇز ئەللىك كىشى قاتناشقان «ئاتاقلىق تارىخشۇناس ئالىم موللا مۇسا سايرامى تۇغۇلغانلىغىنىڭ 160 - ژىللىغىنى خاتىرىلەش ئىلمىي مۇھاكىمە ژىغىنى»نى داغدۇغىلىق، تەسىرلىك ۋە ئەھمىيەتلىك قىلىپ ئاچتۇق. بىراق، مۇشۇ پائالىيەتلىرىمىز ئارقىلىقمۇ ھېچبىر ئانىچى قېرىنداشىمىزنى تەسىرلەندۇرەلمىگەندىن باشقا، شۇ قەدەر ئىلمىي پائالىيەتلىرىمىزنىڭ ئومۇمىيەتلىك ئەھۋالىنى مېغىزلىق بايان قىلىپ يازغان خەۋەر ماقالىلىرىمىزنى ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ھېچ قانداق بىر گېزىت - ژۇرنالدا ئېلان قىلدۇرالمىدۇق. مانا شۇ چاغدا، ئىچ - ئىچىمىزدىن ئىختىيارسىز ئورغۇپ چىققان ئەپسۇسلۇق ۋە ئاچچىق ئەلەم بىلەن دېدۇقكى، ھەي، ئۇيغۇر ئەۋلاتلار، بىزدە بىر ئىش قىلماق نېمە دېگەن تەس - ھە!؟

ھەسرەتا! ۋۇقىرىقىلار خۇسۇسىي ئىشمۇ ياكى ئورتاق ئىشمۇ؟ ھەممە ئۇيغۇر بىلىدۇ. ئورتاق ئىشقا كويۇش لازىممۇ ئەمەسمۇ؟ ھەممە قېرىنداش ئۇقىدۇ. بىلىپ تۇرۇپ كويمەيدۇ. ئۇقۇپ تۇرۇپ كويۇنمەيدۇ. ئورتاق ئىشقا كويمەسلىك ئىللىتىنىڭ مەردلىگى دەل مانا مۇشۇ يەردە!

ئادەمنى ئويلاندۇرىدىغان يېرى شۇكى، تارىخىي فاكتلاردىن قارىغاندا، ئۇيغۇرلار ئەسلىدە مۇنداق بىر - بىرىنى سويەيدىغان ۋە ئورتاق ئىشقا كويەيدىغان، مۇھەببەتسىز ۋە كويۇمسىز خەلىق ئەمەس ئىدى. ئەگەر ئۇيغۇر ئەسلىدىنلا بىر - بىرىنى سويەيدىغان ۋە ئورتاق ئىشقا كويەيدىغان مىللەت بولىدىغان بولسا، ئۇ ئوزى مىللەت بولۇپ شەكىللەنگەندىن بۇيانقى ئاشۇ ئۇزاق تارىخنىڭ مابەينىدا، يالغۇز شەرىق مىللەتلىرىلا ئەمەس، بەلكى پۇتكۇل يەر شارىدىكى مىللەتلەر، خۇسۇسەن دۇنيادا ئەڭ مەدەنىيەتلىك سانىلىدىغان مىللەتلەرمۇ قايىللىق تۇيغۇسى بىلەن ئېتىراپ قىلغان ۋە قىلىۋاتقان «ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى»، «تۇركىي تىللار دىۋانى»، «قۇتادغۇ بىلىك»، «قېدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىدىكى مايترى سىمىت» قاتارلىق ژىرىك مەدەنىيەت مىراسلىرىنى يارىتالىغان بولاتتى. ئەگەر ئۇيغۇر بۇرۇندىنلا بىر - بىرىنى سويەيدىغان ۋە ئورتاق ئىشقا كويەيدىغان مىللەت بولىدىغان بولسا، دۇنيانىڭ ئۇزاق ئوتمۇشىدىكى بوزەكنى تاپسا، بوزەك ئېتىپ يوقىتىۋەتمىگىچە ئامان تاپمايدىغان ئاشۇ جاھىلىيەت دەۋرلىرىدىمۇ يوقىلىپ كەتمەي، ئاسسىمىلياتسىيە بولۇپ كەتمەي، ئەكسىچە، قەددى رۇس ياشاپ، ئەچچە مىڭ ژىللىق پارلاق مەدەنىيەت يارىتىپ، بۇگۇنكى زامان مىللەتلىرى قاتارىدىن ئورۇن ئالالىغان بولاتتى. دېمەكچىمەنكى، ئۇيغۇر ئەسلىدە بىر - بىرىنى سويىدىغان، بىر - بىرىگە مېھرىۋان، ئورتاق ئىشقا كويىدىغان، ئۇمۇمىي مەنپىيەتكە تالىق ھەر قانداق بىر ئىش بولسا، تالىشىپ تۇرۇپ ئۇزىنى پىدا قىلىدىغان مىللەت ئىدى. ئۇنىڭ قىسمەن ئەزالىرىنىڭ بۇگۇنكى كۇندە، بىر - بىرىگە كوڭۇلسىز، ئوز ئارا چىقىشالمايدىغان، بىر - بىرىنى كورسە مىجەزى قورداكىشىپ، ژىراغىراق كەتكۇسى كېلىدىغان بولۇپ قېلىشى پۇتۇنلەي تارىخىي سەۋەپلەر تۇپەيلىدىن پەيدا بولغان سۇنئىي ئەھۋال شۇنداقلا ئەبگالىق كېسلى بىلەن ئىللەتلەنگەنلىگىدىن ئاپىرىدە بولغان ۋاقىتلىق ھال بولۇپ، ئۇنى جەزمەن تۇزەتكىلى ۋە تۇگەتكىلى بولىدۇ. بۇنىڭ ئۇچۇن، ئۇزىنىڭ قىلغان - ئەتكەنلىرىنى يۇزىگە سېلىپ تۇرۇپ ھەقىقىي ئۇيغۇر ۋىجدانىنى ئۇرغۇتۇش، ئۇيغۇرنى ئۇزىنى - ئۇزىگە تونۇتۇش، شۇ ئارقىلىق ئۇيغۇرنىڭ ئەسلى ۋۇجۇدىدىكى سويگۇ، بىر - بىرىگە بولغان قېرىنداشلىق مۇھەببەت تۇيغۇسىنى ئويغىتىش لازىم.

ئىنسان ئۇچۇن نېمىنىڭ شەرەپ ئىكەنلىگىنى تونۇپ يېتىشمۇ بىر خىل مەرىپەتتۇر. بىلگەن ئادەمگە، مۇھەببەت، سويۇك ئىنسانىيەت تۇيغۇ ئالىمىنىڭ شاھىنشاھى. ئادەم - مۇھەببەت بىلەن ئادەم؛ ئالەم - سويۇك بىلەن ئالەم. ھالبۇكى، سەن ئوزەڭنىلا ئەمەس، بەلكى ئوز مىللەتداشلىرىڭنى، قېرىنداشلىرىڭنىمۇ سويسەڭ قېرىنداشلار ئارا بىرلىك، ئىناقلىق ئورۇغى تېرىلىدۇ. نەتىجىدە، سېنىڭ سويگۇڭ بەدىلىگە سەنمۇ بىر ئەزا بولغان كۇچلۇك كوللېكتىۋ تورىلىدۇ. بۇ كۇچلۇك كوللېكتىۋ سەن بىر ئادەم پۇتكۇل ئومرۇڭ بويى يارىتىشىڭ مۇمكىن بولمىغان ئاجايىپ مول ۋە ئاجايىپ گوزەل تۇرمۇش مەنزىرىلىرىنى يارىتىدۇ. ھاياتىڭدا، سەن ئوزەڭمۇ بار بولغان بۇ كوللېكتىۋ ياراتقان تۇرمۇش مەنزىرىلىرىنى ھەمجامائەت بولۇپ تاماشا قىلىپ، ھوزۇرلىنىپ ياشاش نېمە دېگەن شەرەپ - ھە!

ئىنساندا نومۇس ئېڭى بولۇش بىر خىل يۇكسەك پەزىلەتتۇر. بۇگۇنكى مۇشۇ مەدەنىي دۇنيادا، ئوزىنىلا ئويلاش، ئوزى ئۇچۇنلا ياشاش، شۇ ۋەجىدىن ئوز قېرىنداشلىرىنى سويمەسلىك، ئوز قېرىنداشلىرىنىڭ ئىشىغا كويمەسلىك بولسا، ئەڭ نومۇسلۇق زەلىلەتتۇر. بىلىمىز، نومۇس ئېڭى يوق ئادەمنى ئۇيغۇر جانلىق تىلىدا «نومۇس قىلىشنى بىلمەيدىغان ئادەم» دەيدۇ. ۋاھالەنكى، سەن - بىز ئەگەر مۇشۇ گەپكە قالساق، بۇ ھاياتتىن ئەندى نېمە مەنە ۋە نېمە مەززە بار زادى، ئويلان، ئەبگا!

دوكتور ماھىن موللاق،
ئۇيغۇرشۇناس ئالىم. قاھىرە.
(داۋامى بار).

باشقا نەشرلەر سەھىپىلىرىدىن

1989 - يىلى باھاردا بېيجىڭدا يۈز بەرگەن ۋاقەلەر

خىتايدا دېموكراتىك زامانىۋىلاشتۇرۇش جەريانىغا ۋە ئۇنىڭ غەرب دېموكراتىيەلەرى بىلەن ئۆز-ئارا مۇناسىۋەتلىرىگە چوڭ تەسىر كۆرسەتكەن ۋاقەلەردىن بىزنى ئون بىر يىل ۋاقىت ئايرىپ تۇرىدۇ. 1989 - يىلى ئىيۇندا بېيجىڭدىكى تيەنئەنمېن مەيدانىدا يۈز بەرگەن بۇ ۋاقەنى خىتاي ھاكىمىيىتى ئورۇنلىرى «ئەكسىل ئىنقىلابىي ھەرىكەت» دەپ باھا بېرىپ، رەھىمسىز باستۇردى، ئەندى غەرب ئەللىرى بولسا ئۇنى «دېموكراتىك ھەرىكەت» دەپ باھالىدى.

بۇ يىلى خىتايدا زادى قانداق ۋاقە يۈز بەردى؟ نېمىشكە ئۇنداق بولدى؟ بۇ ۋاقەنىڭ دېموكراتىك زامانىۋىلاشتۇرۇش جەريانىغا تەسىرى قانداق بولدى؟ خىتاي يۈز بەرگەن بۇ ۋاقەدىن قانداق ساۋاق ئالدى؟ بۇلارنىڭ ھەممىسى - ئاددىي سوئاللار ئەمەس، ئۇلارغا بېرىلىدىغان جاۋابلار ھازىرقى زامان خىتاي تارىخىدىكى كۆپلىگەن ھادىسىلەرنى چۈشىنىۋېلىشقا ياردەم بېرىدۇ، بەلكى س س س ر پارچىلانغاندىن كېيىن يۈز بەرگەن دۆلەتلەردىكى ۋاقەلەر بىلەن سېلىشتۇرۇش ئىمكانىيىتىنى بېرىدۇ.

مەنبەلەر ۋە سەۋەبلەر

1989 - يىلى 16 - ئاپرېل كۈنى «مەدەنىيەت ئىنقىلابى» دەپ ئاتالمىش ئون يىللىق [illegible] قالايمىقانچىلىقتىن كېيىنكى خ ك پ مەركىزىي كومىتېتىنىڭ ئۇنچى باش كاتىپى خۇ ياۋباڭ ۋاپات بولدى. ئۇنىڭ رەھبەرلىكىدە خىتاي ئۆز تەرەققىياتىدا تۈپ - ئاساسىي ئىقتىسادىي ئىسلاھاتلارنى ئۆزگەرتىش بىلەن باغلىق يېڭى سەھىپە ئاچقان ئىدى. خىتاي جەمىيىتى ئىجتىمائىي - سىياسىي ۋەزىيىتىنى ئۆزگەرتكەن بۇ ئىسلاھاتلارنىڭ ھەر خىل نەتىجىلىرى، 1989 - يىلى باھاردا يۈز بەرگەن ۋاقەلەرنىڭ ئاساسى بولۇپ خىزمەت قىلغان ئىدى.

ھە دېگىچە 70 - يىللارنىڭ ئاخىرلىرىدىن 80 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىغىچە بولغان ئارىلىقتا خ ج ج دا ئۆزگەرتىپ قۇرۇش جەريانلىرى ئىجتىمائىي ئادالەت ۋە ئىقتىسادىي مۇۋەپپەقىيەت ئۆز ئورنىدا ناھايىتى ياخشى تەڭپۇڭلۇقتا بولغان ئىدى. «يېڭى ئىقتىسادىي موجىزە» توغرىلىق سۆز بولغان. لېكىن «موجىزىلەر» چاپسانلا يوقىلىشقا باشلىدى. يېزىلاردىن، شۇنداقلا شەھەرلەردە ئىسلاھاتلار ئالغا ئىلگىرىلىگەنسېرى، ئىسلاھاتلارنى داۋاملاشتۇرۇش داۋامىدا بارغانسېرى ئاھالىنىڭ كۆپ قىسمى تۇرمۇشى ناچارلاپ دەپ ھېسابلاشقا باشلىدى. ھايات كەچۈرۈش سەۋىيىسى پەسلىشىش ۋە دۆلەت سىياسىتىدىكى ئۆزگىرىشلەر ئىجتىمائىي ئادالەتلىككە بولغان ئېھتىياجنى كۈچەيتتى. خ ك پ مەركىزىي كومىتېتى بولسا بۇ ئىسلاھاتلارنى «پىلانلىق ئىقتىسادنى» «پىلانلىق تۈزۈملەشتۈرۈش» پايدىسىغا ئۆزگەرتتى. ئون ئۈچىنچى قېتىم سايلانغان خ ك پ مەركىزىي كومىتېتىنىڭ 3 - پلېنۇمى (1988 - يىل سېنتەبىر) قۇرۇلتاي قارارلىرىغا زىت ھالدا مۇنداق قەيت قىلدى: «كونا سىستېمىدىن يېڭىغا كۆچۈشتە ئىقتىسادىي ھاياتتا قالايمىقانچىلىقلارغا يول قويماسلىق مەخسىتىدە مەمۇرىي چارىلەرنى ئالدىن - ئالا ۋە يېتەكلىك بىلەن ئاجىزلىتىشقا زادىلا بولمايدۇ». شۇنداق قىلىپ، ئەمەلدارلار، ئۆزلىرىنىڭ ئالىي ئۈستۈنلۈككە ۋە «ئىجتىمائىي ئادالەتلىك» ئورناتقۇچى ئەھۋالىغا جىددىي خۇرۇپ پەيدا بولغانلىقىنى ھىس قىلىپ، نۆۋەتتىكى قېتىم جەمىيەتكە پەقەتلا بيۇروكراتىيەنىڭ غەرەزلىك مەخسەتلىرىنىلا كۆزلەيدىغان ئۆزلىرىنىڭ تەرەققىيات مەنتىقىسىنى تاڭدى.

لېكىن خىتاي ستۇدېنتلىرى ئەندى مۇنداق ئارقىغا چېكىنىشنى قوبۇل قىلماتتى: ستۇدېنتلار ئارىسىدا ئىقتىسادىي ئىسلاھاتلار ۋە دېموكراتىك زامانىۋىلاشتۇرۇش جەريانىنى چاپسانلىتىش، ئەمەلدارلار ئارىسىدا پارىخورلۇققا قارشى كۈرەشنى كۈچەيتىش تەلەپلىرى ئۈستۈن ئىدى. بۇ دەۋىردە ئىقتىسادىي ئىسلاھاتلاردىن خېلە چاپسان ئۆزگۈرۈلۈۋاتقان، سىياسىي ئىسلاھاتلارنى ئېلىپ بېرىش بىلەن باغلىق بولغان س س س ردا يۈز بەرگەن ۋاقەلەر ياشلار ماكسىمالىزمىنىڭ تۇتۇشىغا سۇ قۇيغان ئىدى.

ۋاقەلەر جەريانى

1989 - يىلى 19 ئاپرېل كۈنى مىتىڭلىغان ستۇدېنتلار بىلەن ئىشچىلار خ خ ج دۆلەت كېڭەشنىڭ پرېمىيېرى لى پېڭ بىلەن «دېموكراتىيە توغرىلىق» ئوچۇق سۆزلىشىشنى ۋە ئۇنىڭ 1987 - يىلى يانۋاردا خۇ ياۋباڭنىڭ ئىستىپاغا چىقىش سەۋەبلىرىنى چۈشەندۈرۈشنى تەلەپ قىلىپ، خىتاي رەھبەرلىكىنىڭ قارارگاھى جۇڭنەنخەي ئەتراپىغا ژىغىلىشقا باشلىدى. 20 - ئاپرېل كۈنى دەسلەپكى سىياسىي شارلار پەيدا بولدى، نامايىشچىلار دۆلەت ئەمەلدارلىرى ئارىسىدا پارىخورلۇققا قارشى ئېنىق چارىلەرنى كۆرۈشنى ۋە ژۇقۇرى دەرىجىلىك شەخسلەرگە تەئەللۇق مۈلۈكنىڭ تىزىمىنى ئېلان قىلىشنى تەلەپ قىلدى. 22 - ئاپرېل كۈنى ستۇدېنتلار ئۆزلىرىنىڭ دەسلەپكى غالىبىيىتىنى قازاندى: ئۇلارغا تيەنئەنمېن مەيدانىدا ماتەم مەراسىمىغا ئىشتىراك قىلىشقا رۇخسەت بېرىلدى. توقۇنۇش ھەل بولغاندەك ۋە ئىجتىمائىي كەسكىنلىك ئەھۋال پەسەيگەندەك قىلغان ئىدى.

لېكىن «رىنمىن ژىباۋ» گېزىتى 26 - ئاپرېل كۈنى رېداكسىيون ماقالە بېسىپ، ئۇنىڭدا «كۆپ بولمىغان بىر ئوچۇم ئادەملەرنى» «مىش - مىشلارنى تارقىتىشتا، پارتىيە لىدېرلىرىغا ۋە رەسمىي شەخسلەرگە ھۇجۇم قىلىشتا، نارازىلىق ھەرىكەتلىرىنى ئۇيۇشتۇرۇشتا» ئەيىپلىدى. 27 - ئاپرېل كۈنى بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ 50 مىڭ ستۇدېنتى تيەنئەنمېن مەيدانىدا نارازىلىق مارشىنى ئۇيۇشتۇردى، بۇ يەردە ئۇلارغا پايتەختنىڭ باشقا ئالىي ئوقۇش ئورۇنلىرى ستۇدېنتلىرىنىڭ ۋەكىللىرى قوشۇلىدۇ. بەزىبىر باھالارغا قارىغاندا، نامايىشچىلارنىڭ ئۇمۇمىي سانى 200 - 300 مىڭ ئادەمگە يېتىدۇ.

4 - ماي كۈنى - ئىمپېرىيالىزمغا ۋە فېودالىزمغا قارشى «4 - ماي» ھەرىكىتىنىڭ 70 يىللىقىدا قارىمۇ - قارشى تۇرۇشنىڭ يېڭى باسقۇچى باشلاندى. «رىنمىن ژىباۋ» خىتاي ياشلىرىغا «پارتىيە ئەتراپىغا جىپسىلىشىش، جاۋاپكەر ھەم ئىنتىزاملىق بولۇش» چاقىرىقى بىلەن مۇراجەت قىلىدۇ. مۇراجەتكە ھېچ كىم پەرۋا قىلمايدۇ. 13 - ماي كۈنى بىر نەچچە يۈز ستۇدېنت تيەنئەنمېن مەيدانىدا ئاچلىق ئېلان قىلىدۇ. 16 - ماي كۈنى م. گورباچېۋنىڭ خىتايغا قىلغان سەپىرىنى يورۇتۇۋاتقان چەت ئەل ژۇرنالىستلىرى نامايىشچىلار سانىنى 500 مىڭ - 1 مىللىون ئادەم دەپ باھالايدۇ. مەيداندا ئۈچ مىڭ ستۇدېنت ئاچلىق ئېلان قىلىدۇ، ئاچلىقتىن ئاجىزلاشقان ستۇدېنتلار دەرھال باشقىلار بىلەن ئالماشتۇرىلىدۇ. 18 - ماي كۈنى خىتاينىڭ ئالىي رەھبەرلىكى نامايىشچىلارغا نۆۋەتتىكى يېڭىلچىلىككە يول قويىدۇ. خىتاي دۆلەت كېڭەشنىڭ پرېمىيېرى لى پېڭ بىلەن خ ك پ مەركىزىي كومىتېتىنىڭ باش كاتىپى جاۋ زىياڭ ئاچلىق ئېلان قىلىپ ئاغرىقخانىغا چۈشۈپ قالغانلارنى زىيارەت قىلىدۇ. 19 - ماي كۈنى لى پېڭ مەيداندىكى ئاچلىق ئېلان قىلغانلارنى زىيارەت قىلىدۇ. جاۋ زىياڭ ئۇلارنى بۇ ھەرىكەتنى توختىتىشقا چاقىرىدۇ، نامايىشچىلارنىڭ ئەمەلىياتتىكى شىتابى - ستۇدېنتلارنىڭ ئاۋتونوم ئىتتىپاقىنىڭ ۋەكىللىرىمۇ بۇ توغرىلىق تەكىتلەيدۇ. بۇنىڭغا ئىنكاس بولمايدۇ، ۋەزىيەت نازارەتتىن چىقىشقا باشلايدۇ.

20 - ماي يېرىم كېچىدە لى پېڭ ھەربىي ھالەت ئېلان قىلىدۇ ۋە خىتاي خەلق ئازادلىق ئارمىيەسىنى «دۆلەتچىلىك ئاساسلىرىنى ھىمايە قىلىشقا» چاقىرىدۇ. لېكىن بېيجىڭ گارنىزونىنىڭ ئەسكەرلىرى بۇيرۇقنى ئورۇنلاشتىن ۋاز كېچىدۇ ۋە ئەمەلىياتتا نامايىشچىلار بىلەن ئاچلىق ئېلان قىلغان ستۇدېنتلار تەرەپكە ئۆتۈپ كېتىدۇ. توقۇنۇش خىتاي پايتەختى دائىرىسىدىن چىقىپ، پۈتكۈل خىتاي خاراكتېرىغا ئىگە بولىدۇ. پايتەختكە مەملىكەتنىڭ ھەر خىل رېگىونلىرىدىن ستۇدېنتلار كېلىشكە باشلايدۇ. ستۇدېنتلار ۋە ئوقۇتقۇچىلاردىن تاشقىرى نامايىشلارغا ئاھالىنىڭ ھەر خىل قاتلاملىرىنىڭ ۋەكىللىرى ئىشتىراك قىلىدۇ. لېكىن قانداقتۇ جىددىي تەرتىپسىزلىكلەر بايقالمايدۇ، نامايىشچىلار ئۆزلىرى جەمىيەت تەرتىۋىنى تەمىنلەيدۇ. جاۋ زىياڭ مەملىكەتنىڭ ئالىي رەھبەرلىكىنى كۈچ قوللىنىشتىن ۋاز كېچىشكە ۋە ستۇدېنتلار ۋەكىللىرى بىلەن مۇزاكىرىلەرنى باشلاشقا چاقىرىدۇ.

24 - ماي كۈنى جاۋ زىياڭغا ھۇجۇم باشلىنىدۇ، ئۇ ستۇدېنتلارنى قوللىغانلىقىدا ئەيىپلىنىدۇ. 25 - ماي كۈنى «رىنمىن ژىباۋدا» ماقالە بېرىلىپ، ئۇنىڭدا جاۋ زىياڭغا دوگ گەلگەن جىنايەتلەر تەپسىلىي تەسۋىرلىنىدۇ. ئۇ بارلىق لاۋازىملىرىدىن ئېلىپ تاشلىنىدۇ.

2 - ئىيۇن كۈنى ھەربىيلەر ئاخىرى ئاممىۋىي تەرتىپسىزلىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش بويىچە ئاكتىپ ھەرىكەت باشلايدۇ. ۋاقەلەر ئۆزىنىڭ ئاخىرقى خۇلاسە پەللىسىگە يېتىدۇ. بېيجىڭنىڭ مەركىزىگە تانكىلار، برونېترانسپورتيورلار ۋە ھەربىي ئاۋتوموشىنىلار ئەۋەتىلىدۇ. ئارمىيە قىسىملىرى ۋە پۇخرا ئوتتۇرىسىدا توقۇنۇش يۈز بېرىدۇ. 3 - ئىيۇن كۈنى رادىودىن بېيجىڭلىقلار «ئۆزلىرىنىڭ بىخەتەرلىكى مەخسىتىدە ئۆيلىرىدىن چىقماسلىغى» ۋە «نامايىشلارنى قوللىماسلىق» توغرىلىق رەسمىي ئاگاھلاندۇرۇلدى، لېكىن نامايىشچىلارنىڭ مىڭلىغان تەرەپدارلىرى، ھاكىمىيەت ئورۇنلىرىنىڭ كۈچ قوللانماسلىقىغا ئىشىنىپ، مەيدانغا كېلىدۇ. يېرىم كېچىدە تانكىلارنىڭ بىرىنچى توپى مەيداننى قورشايدۇ. ئەسكەرلەر ئارمىيە قىسىملىرىغا قارشىلىق قىلىشقا ئۇرۇنغانلارغا ئوق ئاتىدۇ. 4 - ئىيۇن كۈنى تانكىلارنىڭ ئىككىنچى توپى تيەنئەنمېن مەيدانىغا كېلىدۇ. نامايىشچىلار تانكىلارغا تاشلارنى ۋە كۆيدۈرىدىغان سۇيۇقلۇق ئارىلاشما قاچىلانغان بوتۇلكىلارنى ئاتىدۇ. كۈندۈزى سائەت ئۈچتە تانكىلار بەش مىڭ ئادەمدىن ئىبارەت توپنى خەلق قەھرىمانلىرى يادىكارلىقى تەرەپكە قىستايدۇ ۋە ئۇلارنى قورشايدۇ. 5 - ئىيۇن كۈنى يۈزدىن ئوشۇق تانك يېڭى نامايىشچىلارنىڭ يولىنى توساش ئۈچۈن مەيداننى ۋە ئۇنىڭغا كېلىدىغان يوللارنى تولۇق قورشايدۇ. قىزىل كرېست 2600 ئادەمنىڭ ھالاك بولغانلىقى توغرىلىق خەۋەر قىلىدۇ. 9 - ئىيۇن كۈنى ھۆكۈمەت ئەسكەرلىرى بېيجىڭنىڭ ئاساسىي ئوقۇش ئورۇنلىرى ئورۇنلاشقان خايدىن رايونىنى نازارەت ئاستىغا ئالىدۇ.

ۋاقەلەر يەكۈنى

خ ك پ مەركىزىي كومىتېتىنىڭ باش كاتىپى لاۋازىمىدا جاۋ زىياڭنى ئالماشتۇرغان جياڭ زېمىن تيەنئەنمېن مەيدانىدىكى پاجەلىك ۋاقەلەردىن كېيىن 1989 - يىلى خ خ ج قۇرۇلغانلىقىنىڭ 40 يىللىقى مۇناسىۋىتى بىلەن سۆزگە چىقىپ پارتىيە 13 - قۇرۇلتىيىدا بەكىتىلگەن ئىقتىسادىي ۋە سىياسىي ئۆزگەرتىشلەر كونسېپسىيەسىنى ئىدېئولوگىيەلىك جەھەتتىن رەت قىلدى. قۇرۇلتاي قارارلىرى بىر نەچچە يىلغا قەدەر تىلغا ئېلىنمايدىغان بولدى. شۇ چاغدا يەنە 1989 - يىلى باھاردىكى ۋاقەلەر «خ ك پ ھەم سوتسىيالىزمنىڭ ئىچكى ۋە تاشقى دۈشمەنلىرى تەرىپىدىن ئۇيۇشتۇرۇلغان ئەكسىل ئىنقىلاۋىي ئىسيان» ئىكەنلىكى، ۋە «ئۇلارچىلار». شۇنداقلا «بۇرژۇئازىيەلىك لىبېراللاشتۇرۇش» پارتىيەنىڭ ۋە خىتايدا سوتسىيالىزمنىڭ تەغدىرى ئۈچۈن ئاساسىي خۇرۇپ تۇغدۇرىدىغانلىقى، ئەندى ئۇلارغا قارشى كۈرىشىش - بىرىنچى نۆۋەتلىك ۋەزىپە ئىكەنلىگى بىلدۈرۈلدى. جامائەتچىلىك پىكىرى يەنە ھېساپقا ئېلىنمايدىغان بولدى، مەتبۇئاتتا يەكدىللىق ھۆكۈم سۈردى. سىياسىي ئىسلاھاتلارنى ژۈرگۈزۈش ۋەزىپىسى كۈن تەرتىۋىدىن ئېلىپ تاشلاندى.

لېكىن مۇنداق قارارلار ئەندى خىتاينىڭ تارىخىي تەرەققىيات ئاساسىغا ماس كەلمەتتى. خىتاي جەمىيىتى چاپسان ئۆزگىرىشكە باشلىدى. ئەندى داۋام قىلىۋاتقان ئىقتىسادىي ئىسلاھاتلار بارغانسېرى ئۇلارنىڭ سىياسىي ئىسلاھاتلار بىلەن تولۇقلىنىشىنى قەتئىي تەلەپ قىلاتتى. خ ك پ «مەدەنىيەت ئىنقىلاۋى» دەۋرىنىڭ ئاخىرىدىكى جەمىيەتتىن تۈپ ئاساسىدىن پەرقلىنىدىغان جەمىيەتنى باشقۇرۇشقا ئۇرۇناتتى. بۇ يېڭى جەمىيەت دۆلەتكىمۇ، پارتىيەگىمۇ ئانچىلا بېقىنماتتى، ئۇ يېڭى قەدرىيەتلەرنى قوبۇل قىلىشقا كۆپىرەك ئىنتىلاتتى ۋە ئەنئەنىۋىي ئىدېئولوگىيەلىك مۇراجەتلەرگە ئانچە مۇ ئىنكاس قىلمايدىغان بولدى. پارتىيە ۋە مەملىكەت رەھبەرلىكى بۇنى ھېساپقا ئالماسلىغى مۇمكىن ئەمەس ئىدى.

1992 - يىلى خىتاي كومپارتىيەسىنىڭ 14 - قۇرۇلتىيىدا جياڭ زېمىن ئۆزى تەرەپىدىن 1989 - يىلى تەكىتلەنگەن بىر قاتار قائىدىلەرنى ياقلىۋاشتىن قاراپ چىقتى. 15 - قۇرۇلتايدىكى دوكلادتا (1997 - يىل) چوڭقۇر ۋە تۈپ ئاساسىي ئىسلاھاتلارنىڭ زورۇرىيىتى شەرتسىز ئېتىراپ قىلىندى. 1989 - يىلقى ۋاقەلەرگە «خەلق ئارا ۋە ئىچكى سىياسىي غۇلغۇلىلارنىڭ ئاچچىق تەجرىبىسى» سۈپىتىدە باھا بېرىلدى. ئۇنىڭدىن تاشقىرى قۇرۇلتاي دېلېگاتلىرى 1989 - يىلى تيەنئەنمېن مەيدانىدا يۈز بەرگەن ۋاقەلەرگە بېرىلگەن باھانى ياقلىۋاشتىن قاراپ چىقىشقا چاقىردى.

ھازىر ھېچ كىم خىتاينىڭ سىياسىي سىستېمىسىنى ئۆزگەرتىش ۋە ئۇنى پەيدىن - پەي دېموكراتىيەلەشتۈرۈش زورۇرىيىتىنى ئىنكار قىلمىساكېرەك. بۇنىڭدا نېمە كۆزدە تۇتۇلىدىغانلىقى ۋە ئۇنى قانداق ئەمەلگە ئاشۇرۇش، بۇ باشقا مەسىلە.

كونستانتىن سىروپېژكىن،
سىياسەتشۇناس.
«كونتىنېنت».

بېيجىڭ. 1989 - يىل. مىتىڭلىغان ئوقۇغۇچىلارنىڭ بىرى...

بېيجىڭ، بۈگۈنكى تيەنئەنمېن.

يۈز شاھزادە ۋە مىڭ مەلىكە

سەئۇدىيە ئەرەبىستانىنىڭ رەھبەرلىرىگە ھاكىمىيەت ئاللا تەرىپىدىن بېرىلىدۇ ۋە ئۇ ئائىلەۋىي تۇگۈنلەرگە تايىنىدۇ

[illegible]

بىلەن پاراگلىنىپ، كىچىككىنە قاچىلاردا كو-
پى ئىچىپ ئولتۇرىدۇ. ھازىرمۇ خۇددى دە-
لەپكى خەلپىلەر دەۋرىدىكىگە ئوخشاش باش
شاھزادىلەرنىڭ ئەنئەنىۋى قەدىرىياتلارنى
ئۆزلەشتۈرۈشى ۋە بەدۋىئىنلار ھاياتىنى ئۆگى-
نىشى ئۈچۈن، ئۇلارنى ئەرەبكە بولغان
دەۋرىگە قەبىلىلەرنىڭ بىرىگە ئەۋەتىدۇ.

كورول فەھد ۋە يېلىزاۋېتا 2 .

قۇمغا كېتىدىغان يىلتىزلار

ئەگەر سىز سەئۇدىيە ئەرەبىستانىنىڭ پايتەخ-
تى ئەر - رىيادتىكى ھاشامەتلىك ئۆيلەر قەد
كۆتەرگەن رايوندا ئۈچۈق دارۋازىدىن ھەيۋەت-
لىك ساراي ئالدىدا ئادەتتىكى كىگىز چېدىر-
نى ۋە ئۇنىڭدا ئاددىي بەدۋىئىن كىيىمىدىكى
ئۆي ئىگىلىرىنى كۆرۈپ قالسىڭىز، ئەجەبلەن-
مەڭ، سىز شۇنداقلا بەش يۇلتۇزلۇق مېھمان-
خانىنى ئەسلىتىدىغان بۇ ھاشامەتلىك بىنا -
نىڭ ئارقىسىدا چوقۇم توگىلەر بىلەن قويلار
تۇرىدىغان لاپاس بارلىقىغىمۇ گۇمان قىلماي-
سىز.

ئەسىرلەر بويى بەدۋىئىنىنىڭ ھاياتى قاغجى-
راپ كەتكەن چۆلدە ئامان قېلىش ئۈچۈن
كۆرۈشتىن ئىبارەت بولغان ئەرەب-
ىستاندا، سىۋىلىزاتسىيەنىڭ ئانچىمۇ ئىشەشلىك
بولمىغان ۋاستىلىرىغا تامامەن تايىنىشقا ئالدى-
رىمايدۇ.

ئەينە شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ كۈن راسا قىزى-
غان يازدا كورول ئائىلىسى پات - پاتلا كوندى-
سىيونېرلار بىلەن تەمىنلەنگەن سارايلاردىن
دالاغا كۆچىدۇ. توغرا، چېدىرلارنىڭ يېنىدا
ئېلېكتروگېنېراتورلار تاراقلاپ ئىشلەپ تۇرى-
دۇ، تاۋاق ئانتېنىلار ئورنىتىلغان، ئەندى يې-
قىنلا يەردە بولسا ئادەتتىكى مەيدانغا قونۇش-
قا لايىقلاشتۇرۇلغان «گېركۇلېس» ترانسپورت
ساموليوتلىرى ئۇچۇشقا تەييار تۇرىدۇ. بۇ يەر-
دە شۇنداقلا بەدۋىئىنلار قەبىلىلىرى داھىلىرى-
نىڭ جىپ ماشىنىلىرى تۇرىدىغان مەيدانلار
بار. ئۇلار خۇددى ئۆزلىرىنىڭ 14 ئەسىر ئىل-
گىركى ئەجداتلىرىغا ئوخشاش، ئۆز كورولى

ئائىلە ھەممىدىن مۇھىم

غەربىي ژۇرنالىستلىرىنىڭ بىرىنىڭ ھەزىل
قىلىپ: «ھەي شاھزادە!» دەپ ۋاقىرساڭ،
سەئۇدىيەلىكلەر تۈپىدىن كام دېگەندە ئون
ئادەم ساڭا قارايدۇ، دېگەن چاقچىقىدا ھەقى-
قەت بار. رەسمىي ستاتىستىكا مەلۇماتلىرى
بولمىسىمۇ، ھازىر كورول تۇخۇمىغا تەئەللۇق
ئادەملەر 7 مىڭغا يېتىدۇ دەپ ھېساپلانماقتا
(ئەرلەر بىلەن ئاياللار تەخمىنەن باراۋەر). بۇ-
لارنىڭ ھەممىسى كورول ئابدۇل ئەزىزنىڭ
(ئۇ 1902 - ژىلدىن 1953 - ژىلغىچە دۆ-
لەت باشقۇرغان) 37 ئوغلى ۋە ئۇرغۇنلىغان
قىزلىرىنىڭ ئەۋلاتلىرى. كېيىنرەك كورول ئا-
ياللىرىنىڭ سانىنى ئازايتىشقا، دېمەك، شۇن-
داقلا باللارنىڭمۇ سانىنى ئازايتىشقا بولغان

خائىش بايقالماقتا.

ئەلۋەتتە، ئائىلىدە كورول ۋە مىراسخور شاھ-
زادە مۇھىم رول ئوينايدۇ، لېكىن يېشىغا قا-
راپ خىزمەت تەخسىم قىلىش پرىنسىپىغا قەت-
ئىي رىئايە قىلىنىدۇ. كورول بىر مەزگىلدە ئا-
لىي باش قوماندان ۋە مىنىسترلار كابىنېتىنىڭ
باشلىقى، مىراسخور شاھزادە بولسا - پرېمىير -
نىڭ مۇئاۋىنى ۋە 35مىڭ ئەسكەرگە ئىگە مىل-
لىي گۋاردىيەنىڭ باشلىقى بولۇپ ھېساپلىنى-
دۇ. ئەندى بەزى شۆھرەتپەرەس شاھزادىلەر
ئۈچۈن دۆلەتتە ۋۇقۇرى لاۋازىملار تەسىس
قىلىنغان. ھازىر ئائىلە ئەزالىرى ئەڭ مۇھىم

ئۇلارنىڭ ھاياتى

مەھكىمىلەرنى، ئىچكى ئىشلار، تاشقى ئىشلار
مىنىسترلىكلىرىنى، تاشقى رازۋېدكىنى، ۋاشىن-
گتوندىكى ئەلچىخانىنى باشقۇرىدۇ... ئۇنىڭ-
دىن تاشقىرى، سەئۇدىيە قانۇنلىرىغا مۇۋاپىق،
چەت ئەل تىجارەتچىلىرى يەرلىك شېرىك بى-
لەن ئىشلىشى كېرەك. ئەلۋەتتە، چەت ئەللىك-
لەر شاھزادىلارنىڭ بىرى بىلەن شېرىك تىجا-
رەت قىلىش - ئەڭ ئىشەشلىك بولىدىغانلىقى-
نى چۈشىنىدۇ. دېمەك، پايدىلىق تەكلىپلەر
ئىنتايىن ئۇرغۇن.

كورول ئۇرۇق - تۇققانلىرى ھەر خىل ئىمتىيازلارغىمۇ ئىگە: ئېلېكتر ئېنېرگىيە - سى، تېلېفون، كوممۇنال خىزمەتلىرى ئۈ - چۈن ھەق تۆلىمەسلىكى مۇمكىن... ئەرزى- مەس نەرسىدەك كۆرۈنىدۇ. لېكىن، ئەگەر سىزنىڭ ھەر بىر بۆلمىدە كوندىسىيونېرلار بولغان ئىككى سارىيىڭىز بولسىچۇ...

لېكىن پات - پاتلا «ئېغىز ئاچمايدىغان
كۈيچىلىك» شاھزادىلەر ئۆزلىرىنى خېلە جىد-
دىي ھالدا كۆرسىتىپ قويىدۇ. ئاتمىشىنچى
ژىللارنىڭ ئوتتۇرىدا، كورول سائۇد دۆلەتنى
ۋەيرانچىلىققا ئېلىپ كەلگەندە شۇنداق بولغان
ئىدى. ئۇ چاغدا دۆلەت غەزنىسىدە 317
رىيال - 100 دوللارغا يېقىن مەبلەغ قالغان
ئىدى. مىراسخور شاھزادە فېيسال خېلە ئىستى-
داتلىق دۆلەت ئەربابى سۈپىتىدە ئۆزىنى
كۆرسەتتى، لېكىن ئۇ بىر كۈنى ئۆلۈم ئالدىدا
ياتقان ئاتىسىغا ھېچ قاچان ئاكىسىنىڭ يولىنى
توسمايدىغانلىقى ھەققىدە قەسەم بەرگەن.
ئەينە شۇ چاغدا ئائىلە ئۆزىنىڭ ھەل قىلغۇچى
سۆزىنى ئېيتقان ئىدى.

يەتمىش شاھزادە بىرىنىڭ سارىيىغا ژىغىل-
دى. بۇ يەردە ساقىلىغا ئاق كىرگەن ياشانغان-

لارمۇ، ۋىگىرمە ياشلىق ياشلارمۇ ئىشتىراك قىل-
دى. بۇ «ئائىلەۋىي پارلامېنت» سائۇدنى
شەكلەن كوروللۇقتا قېلىشقا، لېكىن ئەمەلىياتتا
بولسا، ھاكىمىيەتنى فېيسالغا تاپشۇرۇشقا چا -
قىردى. كورول غەزەپلىنىپ: «مەن سىلەرگە
برىتانىيەنىڭ يېلىزاۋېتىسى ئەمەس! كورول -
كورول بولۇشى، ياكى ھېچ يەردە يوق بولۇ -
شى كېرەك!» دەپ ۋايسىدى. بىر نەچچە ئاي-
دىن كېيىن سائۇد يەنە ئائىلەۋىي كېڭەشكە
تەكلىپ قىلىندى، ئۇنىڭغا ئەندى يۈز شاھزا-
دە ئىشتىراك قىلدى. ئۇرۇق - تۇققانلىرىنىڭ
بېسىمى ئاستىدا كورول ئىنىسىنىڭ پايدىسىغا
ھاكىمىيەتتىن ۋاز كەچتى ۋە ئۆزىنىڭ ئاخىر-
قى ھاياتىنى گرېتسىيەنىڭ پايتەختى ئافىنىدا
مۇھاجىرلىقتا ئاياقلاشتۇردى.

مايكىل جېكسون كىمنىڭ پۇلىغا ناخشا ئېيتىدۇ

... ئەنئەنىۋىي بەدۋىئىنلار كىيىمىنى كىيىۋال-
غان 42 ياشلىق كىشى ئورنىتىلغان تېلېفون ئاپ-
پاراتلىرى ۋە كۆپلىگەن مونىتورلار ئالدىدا ئول-
تۇرىدۇ. مونىتورلارنىڭ ئېكرانلىرىدا يەر شا -
رى ھەمراھلىرىدىن قوبۇل قىلىنىدىغان ئاخىر -
قى بىرژا يېڭىلىقلىرى كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ. ئېك-
رانلارغا قاراپ، بايقاپ تۇرۇپ ئۇ تېلېفون
تۇرۇبكىسىنى ئېلىپ، تورت شىركەتنىڭ نامى-
نى ئاتايدۇ ۋە ئۆزىنىڭ جەنۋەدىكى بروكېر-
غا قىسقىچە قىلىپ: «1,2 مىللىارد دوللارلىق
سېتىۋال!» دەپ بۇيرۇق بېرىدۇ. بۇ سودا تا-
رىخقا بىر شەخس تەرىپىدىن قىلىنغان ئەڭ
چوڭ كېلىشىم سۈپىتىدە كىردى. «ئۇ ئول -
سترىتتا ھەممە ھەيران قېلىشقان ئىدى، -
دەيدۇ شاھزادىنىڭ مەسلىھەتچىسى، - ئەل -
ۋالىد «مونوپولىيەگە ئوينىغاندەك قىلىدۇ، لې-
كىن بۇ ھەقىقىي پۇل بىلەن بولغان ئويۇن
ئىدى».

كورول فەھدنىڭ جىيەنى ئەل - ۋالىد
سەئۇدىيە ھەربىي ئاكادېمىيەسىنى ۋە ئاق ش-
تا ئۇنىۋېرسىتېتىنى پۈتەرگەن. ئۇ ئەرەب، ئىن-
گىلىز، فرانسۇز تىللىرىدا بىمالال سۆزلىشەلەي-
دۇ.

شاھزادە پەقەت ئۆزىنىڭ ئەجايىپ قابىلىيى-
تى ۋە ئەمگەكچانلىقى ئارقىسىدا باھالىق قە -
غەزلەردە 12 مىللىارد دوللارغا ئىگە.

ئولۇق ئابدۇل ئەزىزنىڭ نەۋرىسى سۈپىتى-
دە ئەل - ۋالىدقا ھازىرنىڭ ئۆزىدىلا بايا-
شەت ياشاش تەمىنلەنگەن: ئۇ ھەر ئايدا كو-
رول سارىيىدىن 19 مىڭ دوللارغا چېك ئال-
دۇ. لېكىن مەئىشىي خىراجەتلەر ئۈچۈن
(40 ئادەمدىن ئىبارەت كېمە كوماندىسىنى
ۋە 160 ئادەمدىن ئىبارەت شتاتقا ئىگە سا -
راي خىراجەتلىرى) 50 ھەسسە ئۇرغۇن مەب-
لەغ سەرىپ قىلىنىۋاتقاندا، ئۇنىڭ ئۈچۈن بۇ
قانچىلىك پۇل؟ ئاددىي شاھزادىگە مۇنداق
ھايات كەچۈرۈش دەرىجىسى قول يەتمەيدى-
غان ئىش، ئەينە شۇنىڭ ئۈچۈن ئەل ۋالىدقا
خېلە ئەمگەك قىلىشقا توغرا كەلدى.

شاھزادە تىجارەت دۇنياسىدا ھەممىگە مە-
لۇم، لېكىن، ئۇنى كۆرۈش ئۈچۈن، ئەرەبستان
چۆلىگە بېرىش كېرەك، ئۇ ئەر - رىيادتىن 50
كىلومېتر ژىراقلىقتىكى ئۆز «ئوفىسىدا» ئو-
چۇق دالادا ئىشلەيدۇ. بۇ يەردە ئۇ 38 - كا-
لىبىرلىق تاپانچىلار بىلەن قۇراللانغان، تونۇش
شىيىخلار ئارىسىدا تاماقلىنىپ، پات - پاتلا

سۈنئىي ھەمرا ئالاقە ۋاستىلىرى ئارقىلىق
سەييارىنىڭ يېتەكچى كاپىتال بازارلىرى بى-
لەن ئالاقىلىشىپ تۇرىدۇ. ئۆزىنىڭ ئەجدات-
لىرىغا ئوخشاش، ئەل - ۋالىد كۈن بويى
توگىدە بىيابان ئەرەبستان چۆلىنى ئارى-
لاپ ژۈرىدۇ، پەقەت شاھزادە ئۆزى بىلەن
ئوقيا ۋە ئوقدانلارنى ئەمەس بەلكى ھېچ
نەرسە بىلەن ئالماشتۇرۇپ بولمايدىغان
سوتىلۇق تېلېفوننى ئېلىپ ژۈرىدۇ.

شاھزادە مايكىل جېكسوننىڭ ئاساسىي مې-
ئىدىۋېرى بولۇپ ھېساپلىنىدۇ. بۇنىڭدىن
بەش ژىل ئىلگىرى ئۇلار دىسنېيلېند تەخلىتى-
دىكى كۆڭۈل ئېچىش ئىستىراھەت باغلىرىنى
بەرپا قىلىش ئۈچۈن بىرلەشكەن كارخانا قۇ -
رۇش توغرىلىق شەرتنامە ئىمزالىدى. ئىنتايىن
چوڭ كومپلېكسنىڭ بىرىنچى لايىھەسى ھا-
زىرنىڭ ئۆزىدە تەييار.

شاھزادىنىڭ ئاساسىي ئىشلىرىغا 20 ئېكس-
پېرتتىن ئىبارەت شتات رەھبەرلىك قىلىدۇ،
ئۇلارنىڭ ھەر بىرى تېلېفوندا سۆزلىشىش ئۈ-
چۈن ئېيىغا 80 مىڭ دوللارغىچە سەرىپ قى-
لىدۇ. ئۇي خىزمەتچىلىرى ئارىسىدا - توگى-
لەرگە قارايدىغان ئادەم، نامازغا چاقىرىدىغان
شەخسىي مەزىن ۋە 18 فۇتبولچى بار، ئەل -
ۋالىد فۇتبولچىلارغا بالىسى بىلەن ئوينىغانلى-
غى ئۈچۈن ھەق تۆلەيدۇ.

شاھزادە ئەل - ۋالىد ئىچىملىك ئىچمەيدۇ،
تاماكا چەكمەيدۇ ۋە ئۆزىنىڭ قامىتىنى يوقات-
ماسلىق ئۈچۈن سپورت بىلەن شۇغۇللىنىدۇ.
ئىككى قېتىم ئايالىدىن ئاجراشقان ئۇ، ئۆز كې-
مىسىنى ناھايىتى ياخشى كۆرىدۇ. ئۇ ھەر
ژىلى ئۈچ ھەپتە داۋامىدا ئازۇرنىي كۆلىنىڭ
قىرغاقلىرىدا كېمىدە سەيلە قىلىدۇ.

ئۇ ئىش بابىدا سەپەرگە چىققاندا ئۈچ سا -
مولېيوتنىڭ بىرىنى تاللايدۇ، ئۇلارنىڭ ئىكك-
سى - «بوئىنگ» ماركىلىق ساموليوتلار. شاھ-
زادىنىڭ ئاۋتوموبىل پاركى 300 ئاۋتوماشىنى-
دىن ئىبارەت. شاھزادە ئۆز بالىلىرى بىلەن
ياشايدىغان يېڭى سارايي 317 بۆلمىلىك بو-
لۇپ ئۇلاردا 250 تېلېۋىزور بار. سۇ پرووۋو -
دى كرانلىرىغا ئەلۋەتتە، ئالتۇن ياللىتىلغان.
سارايدا بەش ئاشخانا بار: ئۇلارنىڭ تورتى
نىسبەتەن ئەرەب، لىۋان، ياۋروپا ۋە ئاسىيە
تائاملىرىنى ۋە بىرى - مەخسۇس دېېرتلار -
نى تەييارلاش ئۈچۈن بەلگۈلەنگەن. شاھزادە
ۋە ئۇنىڭ ئويىدىكىلەر دېڭىز قولتۇغىنى تەخ-
لىت قىلىدىغان باسسېيندىن ۋە 45 ئورۇن-
لۇق ئۇي كىنوتېئاتىرىدىن پايدىلىنىدۇ.

ئىككى ھەرەمنىڭ خىزمەتكارى

سەئۇدىيەنىڭ ھازىرقى كورولى فەھد
1986 - ژىلى ئۆزىگە «**ئىككى ھەرەمنىڭ
خىزمەتكارى**» دېگەن ئۇنىۋانىنى ئەۋزەل كۆ-
رۈپ، «**ئالىي جاناپلىرى**» ئۇنىۋانىدىن ۋاز
كەچتى. بۇ يەردە سۆز ئىسلامنىڭ ئىككى مۇ-
قەددەس شەھىرى مەككە ۋە مەدىنە توغرىلىق
بولۇۋاتىدۇ. بۇ يەرلەرگە ھەج قىلىش ھەر بىر
مۇسۇلماننىڭ بەش پەرىزىنىڭ بىرى بولۇپ
ھېساپلىنىدۇ.

پەيغەمبەر ھەج قىلىش پەرزىنى ئورنىتىپ،
ئىسلام دىنىغا ئېتائەت قىلىدىغان بارلىق خە-
لىقلەر ئۈچۈن سەئۇدىيە ئەرەبىستانىنى ئۆزىگە
تارتىش مەركىزىگە ئايلاندۇرۇپ بۇ دۆلەتنىڭ
رەھبەرلىرىگە ناھايىتى چوڭ خىزمەت كۆر -
سەتتى. كورول فەھد ئۆز ئۇنىۋانىنى ئالماش-
تۇرغانلىقى بىكار ئەمەس.

دۇنيادا ھازىرچە «**ئالىي جاناپلىرى**» دې-
گەنلەر خېلە يېتەرلىك، ئەندى «**ئىككى
ھەرەمنىڭ خىزمەتكارى**» پەقەت بىرلا بو-
لۇشى مۇمكىن.

(چەت ئەل مەتبۇئات ماتېرىياللىرىدىن).

ھەۋەسكارلار ئىجادىدىن

كىم سەۋەپكار؟

قۇرئاندىمۇ ئېيتىلغان : «ھەممە ئىنسان تەڭ»،
قانۇندىمۇ يېزىلغان؛ ھوقۇق بەرگەن كەڭ.
بەختى ئۈچۈن ھەر ئىنسان بىلىم ئىزدىسە،
بىز نېمىشكە باشقىلاردىن كام قالدۇق دەڭ؟

باشقا ئىخلىم مىنىسە پولات قۇشقا مانا،
ھەيران بولىمىز، بەجايىكى ھاماقەتتەك.
بىلىم بىلەن كۆكەرگەن ئەلنى كۆرگەندە،
كورۇپ ئۆزگىدىن، ژۈرۈمىز پالاكەتتەك.

ياراشمىدۇ بىزگە، شۇنداق دانا بولساق،

پەتنۋاغا باش قويۇپ ژۈرۈمىز يانا!..
ئەقىل تاپماي، بايلىق تېپىشقا قىزىقىپ،
چاپتۇق پۇتقا كەكە، تاپالماستىن پانا.

بىلىم - ھېكمەتلىك بايلىغىمىز، بىلىمىز،
بىلىم نام بېرىپ، شۆھرەت تاپقان خەلقىمىز.
مەھمۇد قەشقەرىي، يۈسۈپ خاس ھاجىپلار ئەجرى شۇڭا،
تارىخ بېتىدە مورە - ئۆچمەس ئۆلگىمىز.

كور ئېكەنمىز كۆز ئۇچۇق، بىلىمدىن قاچقان،
ئوخشاشلىغۇ باشقىلار بەختىنى تاپقان.
تەل - توكۇز ، جەم، ھەممە ئەزايىمىز بىزنىڭ،
كىمدىن كىمنى كام قىلىپ قانداق ياراتقان.

ئازاپلىنىمەن - باغرىم پارە - پارە ھەر كۈن،
ئارمان بىلەن دىلىم سەكپارە ھەر تۈن.
«يارىلىشىم ئوزەمدىن» ياراتقۇچ مەدەت،
«ئانا سالماس ئەمچەك» بالا چىقارمىسا ئۈن.

ھېچ كىم بەرمەس

ئۆز قېرىندىشىمنى يامان دېسەم،
ياخشىنى ماڭا ھېچ كىم بەرمەس.
ھامان ئۆلۈپ تۈگەيمىز بىر كۈنى،
مىڭ قاخشىساقمۇ يېنىپ كەلمەيدۇ.

«ھەي، بىۋاپا دۇنيا!» دەيمىز ھەر ۋاق،
ئۆزىمىزدە تۇرسا ۋاپاسىزلىق.

ئۆز مەنپىيىتىم ئەلا بىلىپ ھەر چاغ،
جاھىلچە قىلىمىز نومۇسسىزلىق.

بارىدا تىرىك، قەدىرىگە يەتمەي،
ئۆلگەندە، ئاھۇ - پەرىيات ئۇرىمىز.
ئىنسانچە ئەقىل - ئىدرەك ئىشلەتمەي،
شائىلىق مەخسەتكە قانداق يېتىمىز.

ئۆز قېرىندىشىمنى يات كۆرۈپ،
ياخشىسىنى نەدىن، قانداق تاپاي؟
زىرائەت ئەمەس يەرگە تەركىلى،
يار - يۆلەك بولماي، نەگە قاچاي.

ئۇمەر ئىسلام.

ئالمۇتىدا «مەلىكە - 2000» كونكۇرسى بولۇپ ئۆتتى

بىزنىڭ ئۇيغۇر قىزلىرى پەقەت گۈزەللىك ئۈچۈن يارالغان. ئۇنىڭغا، ئۇنلىغان، يۈزلىگەن ئىسپات - دەلىللەرنى كەلتۈرۈشكە ھەر قايسىمىز قادىر ...

يېقىندا، ئالمۇتا شەھرىدە ئۇيۇشتۇرۇلغان ئۇيغۇر قىزلىرىنىڭ «مەلىكە - 2000» 2 - خەلق ئارا گۈزەللىك كونكۇرسى يەنە بىر قېتىم ھەممىمىزنىڭ بېشىنى كۆككە يەتكۈزدى.

ئۇچۇغىنى ئېيتىش كېرەككى، ھېچ كىم مۇنداق مۇۋاپپەقىيەتنى كۈتمىگەن ئېدى. «ياخشى بولسا، ئۇتكەن ژىلقىدەك بولار»، دەپ ئۇچۇق ئېيتقانلارمۇ بولدى. بىراق، پەقەت بۇ گۈزەللىك كونكۇرسىنى ئۇيۇشتۇرغۇچىلارغا - «ئۇيغۇر ئۆيى» جەمىيەتلىك فوندى، «لەززەت» شىركىتى، مېتسېنات سەدىردىن ئەھەتوۋ ۋە ئۇلارغا ھەمدەم بولغان مەھكىمىلەر بىلەن ئايرىم شەخسلەرلا - ئۇتتۇققا، يەنە كېلىپ، چوڭ ئۇتتۇققا چوقۇم ئىشەندى. بارلىق ئۇيۇشتۇرۇش ئىشلىرىنى ئۆز ھۆددىلىرىگە ئالغان پرودىيۇسېرلىق مەركىزىنىڭ رەھبىرى، كومپوزىتور ۋە پرودىيۇسېر ئادىلجان جاناقىيېۋ ۋە ئۇنىڭ «بىر يەڭدىن قول، بىر ياقىدىن باش چىقىرىپ» ئىشلەشكە ئادەتلەنگەن ئەزىز مەسىموۋ، دىلمۇرات باھاروۋ، خالمۇرات ھېيتمەمەتوۋ ۋە رەھىم ھەمرايېۋلاردىن ئىبارەت ئىناق كوماندىسى بۇ كۈنلەردە ھەتتا ئۇيقىنىمۇ ئۇنتۇپ قالدى. ھازىر ئۇلار ئۆزلىرى قولغا ئالغان ئىشنىڭ نەتىجىسىگە خوشال.

... جۇمھۇرىيەت سارىيىنىڭ زالىغا لىق تولغان تاماشىبىنلار ھېچ تەكرارلانماس گۈزەللىك دۇنياسىغا غەرىق بولۇپ، مەپتۇنكار ئۇيغۇر قىزلىرىنىڭ شەھلا كۆزلىرى بىلەن قىياقتەك قاشلىرىغا، تۇم قارا چاچلىرىغا تېخىمۇ سولەت بېغىشلىغان رەڭمۇ - رەڭ يورۇقنىڭ تەسىرىدىن ھاياجانلىنىپ، خۇددى ئۇرىيېغىپ تۇرغاندەك بىلىنگەن سەھنىگە كۆڭۈل رىشتىلىرىنى ژىپسىز باغلاۋالغىنى ئېنىق.

ھەر قانداق چارە - تەدبىرنىڭ، بولۇپمۇ، شوئۇ - پروگراممىنىڭ مەزمۇنلۇق ۋە قىزىق ئۆتۈشى ئەڭ ئالدى بىلەن ئۇنى ئېلىپ ماڭغۇچىلارغا باغلىق. «مەلىكە - 2000» كونكۇرسىمۇ قىرغىزستان تېلېۋىدېنىيېسىنىڭ يورۇق يۇلتۇزى ئاسسول مولداخمېتوۋانىڭ ماھارىتىگە، ئۇنىڭ ژۇقۇرى كەسپى دەرىجىسىگە ماس كەلدى. ئۇنىڭغا ھەمرا بولغان ئالمۇتا تېاتر ۋە كىنو ئىنستىتۇتىنىڭ ستۇدېنتى دىلشات ئامانبايېۋمۇ كەسپى سەھنىدە دەسلەپكى قېتىم «ئېلىپ بارغۇچى» رولىغا سازاۋەر بولغىنىغا قارىماي، ئۆزىگە ژۈكلەنگەن جاۋاپكەرلىك ۋەزىپە ھۆددىسىدىن شەرەپلىك چىقتى.

مانا، تاماشىبىنلار تاقەتسىزلىك بىلەن كۈتكەن پەيتمۇ كەلدى. سەھنىگە بىر - بىرلەپ كونكۇرس قاتناشقۇچىلىرى چىقىشقا باشلىدى. بۇ يەردە شۇ نەرسىنى ئالاھىدە تەكىتلەش كېرەككى، كونكۇرسنى ئۇيۇشتۇرغۇچىلار سەھنىنىڭ ئەڭ كورنەكلىك يېرىگە مەخسۇس چوڭ ھەجىملىك ئېكران ئورناتقان. ئەينە شۇ ئېكراندا ئۇتتۇز كونكۇرسانتنى ۋىدېئو تونۇشتۇرۇش پروگراممىسى ناھايىتى ئۇتتۇقلۇق بولغان. ئالتاغىنىڭ گۈزەل مەنزىرىسىدە چۈشىرىلگەن بۇ سيۇژېتلاردا ھەر بىر كونكۇرسانت ئۆزى توغرىلىق قىسقىچە مەلۇمات بېرىپ ئۆتتى.

بال باشلاندى. بىز شۇنىڭغا ئىشىنىمىزكى، كونكۇرسانتلارنىڭ ھەر بىر قەدىمىنى ھۆرمەتلىك ۋە ئىناۋەتلىك ژيۇرى ئەزالىرى توغرا باھالايدىغان بولىدۇ.

ئەلۋەتتە، بۇگۈن مۇنداق شوئۇ - پروگراممىنى ھامىلارنىڭ ياردىمىسىز ئۇتكۇزۇش ئەسلا مۇمكىن ئەمەس. كەچ داۋامىدا ئۇلارنىڭ نامى بىر نەچچە قېتىم ئاتالدى. ئەندى سەھنىدىكى ھېلىقى ئېكراندا ھامىلارنىڭ ۋىدېئو رولىكلىرىمۇ بىر نەچچە قېتىم تەكرارلاندى. ئۇ ۋىدېئو رولىكلارغا كەچنىڭ سىسېنارىيسى بويىچە مەخسۇس ۋاقىت شۇنداق بولۇنگەنكى، ئۇلار ئارىلىقتىكى قىسقا ئۈزۈلۈشنى ناھايىتى ئۇتتۇقلۇق تولۇقتۇرۇپ تۇردى. «مەلىكە - 2000» گۈزەللىك كونكۇرسىغا ماددىي ۋە مەنىۋىي ياردەم بەرگەن «دېكلېر» كوسمېتىكا شىركىتى، «كونىكا»، «گېفىست» شىركەتلىرى، «ئېل نۇر» تۇرىستىك شىركىتى، «ئىنتېللىسېرۋىس» باسمىخانىسى، «ئوئازىس - ل ك» خەلق ئاراگۈللەر شىركىتى ۋە «سپېكتروم» كومپانىيەسى، ئەخبارات بىلەن تەمىنلىگەن جۇمھۇرىيەتلىك «ئۇيغۇر ئاۋازى» گېزىتى، «سېزون» ئاياللار ژۇرنالى، «ئېكسپرېسس ك»، «31 - كانال»، «شاخار»، «ن ت ك» تېلېرادىو كومپانىيەلىرى، «ئاسپان»، «ئېي پي ئېم» كومپانىيەلىرى، «درايۋ» تېلېبې پروگراممىسى نامىغا ئېيتىلغان تەشەككۇرلەرگە تاماشىبىنلار «ھارماڭلار ھامىيلار!» دەپ رازىمەنلىكىنى ئالقىشلار بىلەن ئىزھار قىلىشتى.

مەلۇمكى، «مەلىكە - 2000» گۈزەللىك كونكۇرسىدا مۇشۇنداق باشقا كونكۇرسلارغا ئوخشاش، بويىنىڭ، پۇتىنىڭ ئۇزۇنلۇغى، كوكرەك بىلەن بەلىنىڭ ھەجمى ئىناۋەتكە ئېلىنمايدۇ. پەقەت كونكۇرسانتلارنىڭ ئانا تىلىنى، مىللىي مەدەنىيەت بىلەن تارىخىنى، ئۆرپى - ئادەت ۋە ئەنەنىلىرىنى قانچىلىك دەرىجىدە بىلىشى سىنىلىدۇ. يېشۇرۇشنىڭ كېرىكى يوقكى، ھازىرقى زامانىۋىي قىزلار مىللىي ئۆرپى - ئادەت ۋە ئەنەنىلەرگە قارىغاندا، چەت ئەل تىللىرىنى ئۆگىنىشنى، كومپيۇتېرنى ئۆزلەشتۈرۈشنى ئەۋزەل كۆرىدۇ. بۇ پىكرىمىز نۆۋەتتىكى كونكۇرس داۋامىدا ئېنىق بايقالدى. كونكۇرسانتلار ئۆزلىرىنىڭ قاتار نومېرى بويىچە نۆۋەت بىلەن سەھنىگە چىقىپ، مىللىي تارىخىمىزدىن، ئەدەبىياتىمىز بىلەن سەنئىتىمىزدىن، ئۆرپى - ئادەت ۋە ئەنەنىلىرىمىزدىن تۈزۈلگەن ئاددىي سوئاللارغا جاۋاپ بەردى. بىر قارىماققا، ھەتتا بىرىنچى سىنىپ ئوقۇغۇچىلىرى دۇدۇقلىماي جاۋاپ بېرىدىغان سوئاللار. لېكىن بەزى بىر كونكۇرسانتلار ھەتتا ئانا تىلىنى ئۆز دېگىدەك بىلمەيدىغان ھالەتكە چۈشۈپ قالدى.

راست، بارلىق كونكۇرسانتلار ئۇنداق «كېكەچلەر» ئەمەس. جاراڭلاپ تۇرۇپ، ئېنىق ۋە توغرا جاۋاپ بەرگەنلەر كوپ بولدى. بولۇپمۇ، كونكۇرسانت شاھىدەم ئەھەتباقىيېۋانىڭ «تۇۋۇق ساقلاش دېگىنىمىز نېمە؟» دېگەن سوئالغا بەرگەن جاۋاۋى دىققەتكە سازاۋەردۇر. ئەندى گۈزەل ساۋۇتوۋانىڭ ئىسلامنىڭ بەش پەرزىنى قىسقىچە ئىزاھلار بىلەن ئېيتىپ بېرىشىمۇ ھەممىنى قايىل قىلدى. شۇنى تەكىتلەش كېرەككى، ئاددىي سوئاللارغا جاۋاپ بېرەلمىگەن قىزلارغا قارىغاندا، توغرا جاۋاپ بەرگەنلەر كوپ بولدى.

شۇنداق قىلىپ، ئون ئۈچ ئادەمدىن تەركىپ تاپقان ژيۇرى ئۆز قارارلىرىنى چىقاردى. بارلىق كونكۇرسانتلار ئىچىدە گۈزەل ساۋۇتوۋا «مەلىكە - 2000» ئاتالدى. ئۈچ مىڭغا يېقىن تاماشىبىن ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ، مەلىكىگە ھۆرمەت بىلدۈردى. ئاندىن كونكۇرس غالىپلىرىغا سوغىلار تاپشۇرۇلدى.

ئىۋرايىم باراتوۋ.

سۈرەتلەردە 1. سەھنىدە كونكۇرس قاتناشقۇچىلىرى. 2. كونكۇرسانتلارنىڭ بىر تۇپى خاتىرە ئۈچۈن سۈرەتكە چۈشتى.

پەيزۇللا ئەخمەتوۋ چۈشەرگەن سۈرەتلەر.

فۇتبول

تەن - تەربىيەدە چېگارا يوق

ماي ئېيىنىڭ ئاخىرى. قازاقستان ئۇيغۇرلىرى ھاياتىدا تارىخىي ئەھمىيەتكە ئىگە ۋاقىئەلەرنىڭ بىرى يۈز بەردى. ئالمۇتىدا، تۈركىستان شەھرىنىڭ 1500 ژىللىقىغا دائىر فۇتبول بويىچە خەلق ئارا تۇرنىر بولۇپ ئۆتتى.

مەزكۇر تۇرنىرغا «ئوتان» (قازاقستان)، ئۇررۇمچى (ش ئۇئار)، «ئارزۇ» (قىرغىزستان)، «يارى» (چىمكەنت)، «گرېمو» (تۈزدىباستاۋ)، «دوستلۇق» (ئۈززۈناغاش)، «سۇلتان» (ئالمۇتا) ۋە چېلەك (ئەمگەكچىقازاق ناھىيەسى) كوماندىلىرى ئىشتىراك قىلدى. مەزكۇر تۇرنىرنىڭ تەشەببۇسكارى ۋە بىۋاستە ئۇيۇشتۇرغۇچىسى، شۇنداقلا باش ھامىيى، «يارى» فۇتبول كلۇبىنىڭ پرېزىدېنتى يارمەھەممەت ئىسكەندەروۋ تەبرىك سوز قىلدى. ئۇ ئۆزىنىڭ كۆزلىگەن مەخسىتىگە يەتكەنلىكىنى ئالاھىدە ئاتاپ ئۆتۈپ، مۇسابىقىغا چۈشۈۋاتقان بارلىق كوماندىلارغا ئاق يول تىلىدى. ئاندىن سوزگە چىققان ئالمۇتا شەھىرى، ئەۋېزوۋ ناھىيەلىك ھاكىمىنىڭ بىرىنچى ئورۇنباسارى باراش چېنگىزبايېۋ مۇنداق خەلق ئارا دەرىجىدىكى چوڭ ئىشنى ئۇيۇشتۇرۇۋاتقان يارمەھەممەت ئىسكەندەروۋقا ئۆز مىننەتدارلىغىنى ئىزھار قىلدى. شۇنداقلا قازاقستاننىڭ خىزمەت كورسەتكەن ترېنېرى تىمۇر سېگىزبايېۋ، ش ئۇ ئا ر لىق مېھمان مىرزات مۇھەممەت، سۇدىيە ئالېكساندر پېرېپېنتلار سوزگە چىقىپ، كوماندىلارغا ئۆزلىرىنىڭ تىلەكلىرىنى بىلدۈردى.

شۇنداق قىلىپ، دەسلەپكى كۈنى مەيداندا مۇسابىقىغا چۈشكەن «ئوتان» - «گرېمو» (4 : 0)، «يارى» - «سۇلتان» (2 : 0)، ئۇررۇمچى - ئارزۇ (4 : 1) كوماندىلىرى ژۇقۇرىدىكى كورسەتكۈچ بىلەن ئويۇننىڭ بىرىنچى كۈنىنى ئېچىپ بەردى. كورۇپ تۇرۇمىزكى، بۇگۈنكى ھېساپ بويىچە ئالمۇتىدا ئاتىغى چىققان گرېمو كوماندىسى ئۆزلىرىنىڭ تەن - تەربىيە ئىشقىۋازلىرىنىڭ كۆڭلىدىن چىقالمىدى. ئامما ئۇررۇمچى كوماندىسى ئويۇننىڭ بىرىنچى كۈنىلا ئۆزلىرىنىڭ دەسلەپكى ئورۇنلارنىڭ بىرىنى ئىگىلەيدىغانلىغىنى كورسەتتى. كوماندا ئەزالىرىنىڭ چىرايلىق ئويۇنلىرى رەقىپلىرىنى چوچۇتتى، فۇتبول ئىشقىۋازلىرىنى تا مۇسابىقە پۈتكىچە ستادىيونغا كېلىشكە مەجبۇر قىلدى. ئەتىسى بولسا، ئويۇن تۆۋەندىكىچە ھېساپ بىلەن ئاياقلاشتى: «دوستلۇق» - چېلەك (2 : 1)، «ئوتان» - «ئارزۇ» (0 : 2)، ئۇررۇمچى - «گرېمو» (2 : 5). كۈتۈلمىگەن يەردىن ئۇررۇمچى كوماندىسى مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىدى.

ئەڭ قىزىق ئويۇن ئۈچىنچى كۈنى بولۇش كېرەك ئېدى. بۇ كۈنى «سۇلتان» - «دوستلۇق» 2 : 0، «يارى» - «چېلەك» 3 : 0، ئۇررۇمچى - «ئوتان» 3 : 0 ھېساۋى بىلەن ئاياقلاشتى.

قىزىغى ئەڭ كۈچلۈك كوماندىلار ئۇررۇمچى بىلەن «ئوتاننىڭ» ئويۇنلىرى ئېدى. ئېمىشكىدۇ، ئۇ كۈنى «ئوتان» كوماندىسى ئويۇن تەرتىۋىنى بۇزۇپ، مۇسابىقىغا كەلمىدى. شۇڭلاشقا ئويۇن قائىدىسى بويىچە يېڭىش 3 : 0 ھېساۋى بىلەن ئۇررۇمچى كوماندىسىنىڭ پايدىسىغا يېشىلدى.

ئۇررۇمچى كوماندىسى بولسا، «يارى» كوماندىسىنىڭ دەرۋازىسىغا بىر پوكزەكمۇ سالغىنى يوق. ئامما، ھېساپ بويىچە يەنە شۇ بەرى بىر كوماندىلارنىڭ ئويۇن تەرتىۋىنى بۇزۇشىغا باغلىق ئۇررۇمچى كوماندىسى ئۈچىنچى ئورۇننى «ژۇگرىمەستىنلا» ئېگىلىدى. بۇ مۇسابىقىدا چىمكەنتتىن كەلگەن «يارى» كوماندىسى بىلەن ئۈززۈناغاش مەھەللىسىنىڭ «دوستلۇق» كوماندىسى ئۆزلىرىنىڭ ئەجايىپ ئويۇنلىرى بىلەن فۇتبول ئىشقىۋازلىرىنىڭ كوڭلىدىن چىقىپ، ئۇلارنى قايىل قىلالىدى. فىنالدا «دوستلۇق» كوماندىسىنىڭ فۇتبولچىلىرى 3 : 1 ھېساۋى بىلەن بىرىنچى ئورۇننى ئۇتتۇۋالدى. ھەر ئۈچىلا كوماندا ئەزالىرىغا ئۇيۇشتۇرغۇچىلار تەرىپىدىن ماددىي سوغىلار تاپشۇرۇلدى.

بەختىشات سوپىيېۋ.
ئالمۇتا.

باش مۇھەررىر
ي. ئازاماتوۋ.

يېڭى ھايات

ئالمۇتا، 480044
ئېيەك يولى كوچىسى
50 بىنا، 8 - قەۋەت،
813 - خانە

گېزىتنى تەسىس قىلغۇچى - جاۋاپكەرلىكى چەكلەنگەن «ۋسال» شىركىتى.
تىراژى 1238 زاكاز 9698

تېلېفون:
33 - 84 - 59

«Йени хаят» (Новая жизнь) индекс 65359, республиканская общественно-политическая газета, регистрационное свидетельство №603 -- Г. Выдано Министерством культуры, информации и общественного согласия Республики Казахстан 17 марта 1999 г.

گېزىتنىڭ سەھىپىلىرىدە بېسىلغان ماقالىلار مۇئەللىپلىرىنىڭ مەۋقەسى تەھرىراتىمىزنىڭ مەۋقەسى بولۇپ ھېساپلانمايدۇ. تەھرىراتتىن ماتېرىياللار قايتۇرۇلمايدۇ ۋە جاۋاپ بېرىلمەيدۇ.

www.ewlat.org

2000
ژىل
8 - ئىيۇل
شەنبە
№ 7
(4132)

يېڭى ھايات

Йеңи һаят

جۇمھۇرىيەتلىك ئىجتىمائىي - سىياسىي گېزىت. 1970 - ژىلى 1 - يانۋاردىن باشلاپ چىقىۋاتىدۇ

بىر ماقالىغا ئىككى ئىنكاس

ئەسلى مۇددىئا...

خەلقىمىزدە: «ئاز بولسىمۇ ساز بولسۇن» دېگەن تەمسىل بار. ھە سويۇملۇك گېزىتىمىز «يېڭى ھايات» ئەينە شۇنداق ئايدا بىر قېتىم چىقسىمۇ، لېكىن، كوڭۇلدىكىدەك، مۇشتىرىلار قەلبىدىن ئورۇن ئالىدىغان ماتېرىياللارنى بېرىپ، بىز گېزىت مۇخلىسلىرىنى خۇرسەن قىلماقتا. مەسىلەن، «يېڭى ھاياتنىڭ» ئۆتكەن ژىلىقى 13 - نويابىر سانىدا ئاتاقلىق ئالىم، پروفېسسور شېرىپىدىن ئۆمەرنىڭ «ئۇيغۇرلار يۈكسەك، باي مەدەنىيەتكە ئىگە خەلقتۇر» سەرلەۋھەلىك كولەملىك ماقالىسىنى ئوقۇپ، قەدىمىي ۋە باي مەدەنىيەتكە ئىگە بىر ئۇلۇغ خەلقنىڭ يۈكسەك ئىجادىي پائالىيىتىگە مىراسخور ئىكەنلىكىمىزگە ھەقلىق يوسۇندا پەخىرلەندۇق. گېزىتنىڭ شۇ ساندىكى زىيا سەمەدىي ۋە ئابدۇراۇف مەخسۇم ئىبراھىمىي قاتارلىق مويسەپىتلەر بىلەن بولغان سوھبەتلەرنى ئوقۇپ، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مۇستەقىللىق كۇرەشلىرىگە سابىق س س س ر ۋە قىزىل ختاي ئىمپېرىيەلىرىنىڭ زامىن بولغانلىقىنى ئېنىق دەلىللەر ئارقىلىق يەنىمۇ كەڭرەك چۈشەندۇق.

موشۇ ژىلى مارت ئېيىدىن باشلاپ بېرىلىۋاتقان ئۇيغۇرشۇناس ئالىم ماھىن موللاقىنىڭ «مېغىزى، شاكىلى بار ھەر نەرسىنىڭ» دېگەن كولەملىك ماقالىسى بىزنى بەك تەۋرەندۇردى، ئۇنى قايتا - قايتا ئوقۇپ، خەلقىمىزنىڭ ھازىرقى ئەھۋالىغا چۈشۈپ قېلىشىنىڭ كوپلىگەن سەۋەپلىرىنى ئوزىمىزدىن، ئوزىمىزنىڭ ناچار ئىللەتلىرىدىن ئىزدىشىمىز لازىم ئىكەنلىكىگە كوز يەتكۈزدۇق. ئالىم ماھىن موللاق بۇ ماتېرىيالدا «مەن ئۇيغۇر!» دەپ مەيدىسىگە ئۇرىدىغان ھەر قانداق ئادەمنى پەرۋاسىز قالدۇرالمايدىغان مۇھىم ئىجتىمائىي مۇئاممالارنى كوتەرگەن ۋە ئۇلارنى ھەل قىلىش يوللىرىنى بايان قىلغان. 21 - ئەسىرنىڭ بوسۇغىسىدا تۇرغان ھازىرقى ۋاقىتتا خەلقىمىزنىڭ تەرەققىياتىغا كاشىلا بولۇۋاتقان ئىللەتلەركە قەتئىي زەربە بېرىپ، كېلەچەك ئەۋلاتنى تەرەققىي ئەتكەن مىللەتلەر قاتارىدىن ئورۇن ئالدۇرۇش ئۇچۇن ھازىردىن ھۇل ھازىرلاش ئەسلى مۇددىئا بولسا كېرەك.

ھورمەت بىلەن مەشرەپ ئەھلى: سابىرجان غاپپار، ئىمىنجان ئېلىيېۋ،
نۇرمەھەممەت پەخىردىنوۋ، خەمىت غاپپار، تاشمۇھەممەت تالىپ،
ھېبىبۇللام توختى ۋە باشقىلار.

ئالمۇتا شەھىرى

* * *

ئەقىدىسىگە تەشەككۇر

ماھىن موللاق ئىنىمىزنىڭ «مېغىزى، شاكىلى بار ھەر نەرسىنىڭ» سەرلەۋھەلىك ئىلمىي ئەمگىكىنى ئوقۇپ چىقتۇق. مۇئەللىپنىڭ بۇ مۇھىم مەسىلىدە كوپ ئىزدەنگەنلىكى، مەسىلىنى ئەتراپلىق، ئىلمىي ئاساستا تەھلىل قىلغانلىقى، ھاياتىي تەجرىبىگە باي ئىكەنلىكى بايقىلىدۇ. مەزكۇر ئىلمىي ئەمگەككە ئىنكاس سۈپىتىدە ئىككى ئېغىز سوز ئېيتماقچىمەن. ئىنىمىز ئىنسانلارنىڭ دوستلۇق، ئىناقلىقى ھەققىدە مۇلاھىزە ژۈرگۈزىدىكەن، بۈگۈنكى ئۇيغۇرلىرىمىزدىكى بېۋاپالىق، بىمېھىر، ئىناقسىزلىقلارنى مىسالغا كەلتۇرۇپ، ئۇلارنىڭ ئوز ئارا ھورمەت قىلماسلىقى، ھەمايە قىلماسلىقى، سەۋىيەسىنىڭ ئاجىزلىقى توغرىلىق ئەتراپلىق توختىلىدۇ.

جۈملىدىن، خەلق ئىچىدىلا ئەمەس، زىيالىلار ئارىسىدىمۇ يۈرتۋازلىق، قەبىلۋازلىق كېسىلى مەۋجۇت دەيدۇ. بىزنىڭ ئەزەلدىن ئوغۇزخان ئەۋلادى سۈپىتىمىز بىلەن ئۇيۇشقاقلىقىمىز، بىر - بىرىمىزگە يېپىشىپ ئۇيغان ئۇيغۇر ئىكەنلىكىمىز قېنى؟ - دەپ سوئال قويۇپ، پىتنە - پاسات، ھەسەتخورلۇق، ئىغۋاگەرلىك، نەپسانىيەتلىك، يالاقچىلىق، مەنسەپپەرەسلىك، ساتقۇنلۇق ئىللەتلەرنى كورسىتىدۇ.

توغرا، ئەجداتلىرىمىزدا بۇ خىل ناباپ خىسلەتلەر بولمىغان. جەسۇر خەلق ئىدى، ھازىرقى ئۇيغۇرلارغا، ھەتتا زىيالى ۋە ئالىملارغا مەنۋىي قاشاقلىق، ئەبگالىق كېسەلىنى كىملەر قانداق ئېلىپ كەلدى؟ بۇ ھەقتىمۇ دادىل مۇلاھىزىلەر ژۈرگۈزۈلسە، تېخىمۇ ياخشى بولاتتى.

ئىنىمىزنىڭ بۇ كەڭ كولەمدىكى ئىلمىي ئەمگىكى ئۈستىدە يەنە شۇنى ئېيتىش كېرەككى، مۇئەللىپ: «... ختايدا جۇمھۇرىيەت قۇرۇلغاندىن كېيىن شىنجاڭ - ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىدا زامانىۋى بەنزىن مەكتەپلەر كوپەيدى. 30 - 40 - ژىللارغا سېلىشتۇرغاندا، كورنەكلىك دەرىجىدە ئاشتى...» دەپ، ئوزىدە مەمنۇنىيەت ھېس قىلىدۇ. پىكىرنى داۋاملاشتۇرۇپ، ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىمىزدا ھەر ژىلى يۈزمىڭ ... [illegible] ... ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىدا ... [illegible] ... ئالىي مەكتەپلەرگە كىرىدىغانلار ... ئون ئىچچە مىڭ ...» دەيدۇ. بۇ دەلىلدىن ئىككى ئەرسى روشەنكى، ئالىي ئوقۇش ئورۇنلىرىغا ناھايىتى ئاز بالا چۈشۈپ، ... كوپچىلىك بالىلار ئوقۇشسىز قالىدىكەن. بۇ مەسىلىدە ئەسلى غەرەز نېمىدە ... ئىشىدۇ.

ئۇمۇمەن، ئىنىمىز ماھىن موللاقنىڭ مەزكۇر ماقالىسىدا ... مۇھىم مەسىلىلەر ئۈستىدە ناھايىتى ... ئېيتىش پۇرسىتى كەلگەن، لېكىن ... ماۋزۇ ئۈستىدە ... ئىلمىي ئەمگىكى ئۇچۇن ئەقىدىسىگە تەشەككۇر ئېيتىمەن.

مەسۇمجان زۇلپىقار، يازغۇچى.

سۇرەتتە: خەلق ھاپىزى سېيىتجان ھەمرايېۋ.
سەنئەتكار توغرىلىق ماقالىنى گېزىتىمىزنىڭ 6 - بېتىدىن ئوقۇيسىز.

«ئالتۇن بەلگۇ» بىلەن مۇكاپاتلاندى

يېقىندا، خەلق ئارا ۋە جۇمھۇرىيەتلىك پەن ئولىمپىيادىلىرىدا غالىپ چىققان، ئىلمىي لايىھەلەرنىڭ مۇئەللىپلىرى بولغان، خەلق ئارا تىل - ئەدەبىيات مۇسابىقىلىرىدا مۇكاپاتلانغان ئوقۇغۇچىلارنى ئىگىلىگەن 90 ئوقۇغۇچى «ئالتۇن بەلگۇ» بىلەن مۇكاپاتلاندى. ئاتاپ ئېيتقاندا، جۇمھۇرىيەت پايتەختى ئاستانا شەھىرىنىڭ 11، ئالمۇتا شەھىرىنىڭ 35، ئالمۇتا ۋىلايىتىنىڭ 10 ئوقۇغۇچىسى قولىغا ئالاھىدە شاھادەتنامە ۋە «ئالتۇن بەلگۇنى» ئالدى. جۇمھۇرىيەت بىلىم ۋە پەن مىنىستىرى قىرىمبېك كوشېربايېۋ پايتەخت مىدالستلىرى بىلەن بولغان ئۇچرىشىشتا ئېلىمىز پرېزىدېنتىنىڭ مەكتەپلەرنى زامانىۋي تېخنىكا بىلەن تەمىنلەش، يېڭى ئۆلگىدىكى دەرسلىكلەرنى ئىشلەپ چىقىرىش ۋە ئىندرەكلىك باللار بىلەن ئىش ئېلىپ بېرىش پروگراممىلىرى ئوقۇغۇچىلارنىڭ سۈيەتلىك بىلىم ئېلىشى ئۇچۇن بارلىق شارائىت يارىتىشقا ئىمكانىيەت بېرىۋاتىدۇ، دەپ تەكىتلىدى.

ئەندى «ئالتۇن بەلگۇنىڭ» ئىگىلىرى ئوزلىرىنى جۇمھۇرىيەتنىڭ ھەر قانداق ئالىي ئوقۇش دەرگاھىنىڭ ستۇدېنتلىرى دەپ ھېساپلايدۇ. شۇنى ئېيتىش كېرەككى، بۇ ئوقۇغۇچىلارنىڭ كوپچىلىكى قازاقستان دولەت ۋە يېۋروئازىيە ئۇنىۋېرسىتېتلىرىنىڭ ستۇدېنتلىرى بولۇشنى خالايدىكەن.

شۇنى ھەم تەكىتلەپ ئوتۇش كېرەككى، 90 ئوقۇغۇچىنىڭ بەشى ئۇيغۇر ئوغۇل - قىزلىرى ئىكەنلىكى بىزنى ئالاھىدە خوشال قىلدى. ئۇلار ئالمۇتا شەھىرى ئا. روزىباقىيېۋ نامىدىكى 153 - ئۇيغۇر ئوتتۇرا مەكتىۋىنىڭ ئوقۇغۇچىسى ... ئۇيغۇر نامىدىكى 101 - ئۇيغۇر ئوتتۇرا مەكتىۋىنىڭ ئوقۇغۇچىسى ب. ئاللاخۇنوۋ، كورنى - كىگانت مەھەللىسىدىكى 77 - رۇس - ئۇيغۇر ئوتتۇرا مەكتىۋىنىڭ ئوقۇغۇچىسى س. جەلىلوۋا، ئۇيغۇر ناھىيەسى دولاتا ئۇيغۇر ئوتتۇرا مەكتىۋىنىڭ ئوقۇغۇچىسى ن. جەلىلوۋ، پانفىلوۋ ناھىيەسى جۇلۇقاي ئوتتۇرا مەكتىۋىنىڭ ئوقۇغۇچىسى ك. ئارۇپۇۋالاردۇر.

مەزكۇر ئۇچرىشىشتا ئوقۇغۇچىلارغا ھەر تەرەپلىمە ۋە پۇختا بىلىم بېرىشتە كوزگە كورۈنگەن تورت مۇئەللىمگە «قازاقستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ بىلىم ئەلاچىسى» كوۋانامىسى، ئون مۇئەللىمگە مىنىسترلىكنىڭ پەخرىي گراموتىسى تاپشۇرۇلدى.

ئاسىراخۇن روزاخۇنوۋ.
ئالمۇتا شەھىرى.

ئىنسان ۋە ئىمان

مەۋلۇت ئوتكۇزۇلدى

يېقىندا ئالمۇتا شەھىرىنىڭ دروۇبا مەھەللىسىدىكى «مۇزەممىل» مەسچىتىدە پەيغەمبىرىمىز مۇھەممەد ئەلەيھىسساالامنىڭ تەۋەللۇدىغا مۇناسىۋەتلىك مەۋلۇت ئوتكۇزۇلدى.

بۇ كۈنى مەزكۇر مەسچىتقا ئادەتتىكىدىن ئوزغۇن ئادەم ژىغىلدى. چۈنكى پەيغەمبىرىمىزنىڭ تەۋەللۇدىنى ئەسلەپ ئۇيۇشتۇرۇلغان بۇ ئەنئەنىۋي چارە - تەدبىركە پەقەت دروۇبا جامائەتچىلىك ۋەكىللىرىلا ئەمەس، بەلكى ئالمۇتا ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى ئۇيغۇرلار زىچ ئولتىراقلاشقان مەھەللەردىنمۇ مېھمانلار ئىشتىراك قىلدى.

دەسلەپ دروۇبا مەسچىتىنىڭ ئىمامى ئاياس قارى ھاجىم بۇ مەراسىمنى ئېچىپ، جامائەتچىلىككە مەۋلۇت ۋە ئۇنىڭ ئەھمىيىتى ھەققىدە قىسقىچە توختىلىپ ئوتتى. ئاندىن مەۋلۇت، ئۇنىڭدىن كېيىن جۇمە نامىزى ئوقۇلدى.

ئاخىرىدا مەسچىت قومىنىڭ ئۇيۇشتۇرۇشى بىلەن ئەزىر ئوتكۇزۇلدى.

(ئوز مۇخبىرىمىز).

р/с 406467897 ТОО "Висал"
РНН600400099802 МФО 190501719,
код 719 АГФ ОАО Банк "Центр Кредит"

مەرھەممەت خالىس ئىختىسادىي ياردەم قولىنى سۇنغۇچىلارغا بىزنىڭ ھېساپ چوتىمىز:

ئاتاقلىق قازاق يازغۇچىسى سەبىت مۇقانوۋنىڭ تۇغۇلغىنىغا — 100 ژىل

ئۇيغۇرلارغا سەممىيەت بىلەن قارايدىغان...

ئەگەر «ئادىمىي» دېگەن سۆز ئىنسانچىلىقتا كىشىلەرگە بېرىلىدىغان ئالىي باھا بولسا، بۈگۈنكى كۈندە تۇغۇلغىنىغا 100 ژىل تولغان قېرىنداش قازاق خەلقىنىڭ كۆرنەكلىك يازغۇچىسى، جەمئىيەت ئەربابى سەبىت مۇقانوۋ ئەينە شۇ ئالىي ھۆرمەتكە لايىق ئىنسان. ئۇنىڭ تۇغرىلىق ئىجابىي ئىنكاسلارنى ئىلگىرى شەرقىي تۈركىستاندا ۋۈركەن چاغلىرىمىزدا ئۇرغۇن ئاڭلىغانىدىم. ھە، كېيىنرەك بۇ ئاتاقلىق ئەدىب بىلەن بەتمۇ - بەت ھەمسۆھبەتتە بولۇشقا، ئۇنىڭ مېھىر - شەپقىتىنى، سۆزلەش خۇسۇسىيەتلىرىنى يېقىندىن بايقاشقا مۇيەسسەر بولدۇم.

1956 - ژىلنىڭ ياز ئايلىرى ئىدى. ئۇ ژىللىرى مەن ش ئۇ ئار دا مەدەنىيەت مىنىستىرى لاۋازىمىدا ئىشلەۋاتاتتىم. بىر كۈنى بېجىڭدىن «قازاق يازغۇچىسى سەبىت مۇقانوۋ كەلگىدەك»، - دېگەن خەۋەرنى ئالدۇق. كېلىدۇ دېگەن كۈنى بىر توپ كىشىلەر بىلەن ئۇنى كۈتۈۋالدۇق. سۈرۈشتۈرسەك، ئۇ ئۇيغۇرلار دىيارىغا خەلقىنىڭ تۇرمۇش تەرىزىنى ئۆگىنىش ھەم مۇقەددەس جايلارنى زىيارەت قىلىش مەخسىتىدە كەلگەن ئىكەن. شۇ كۈنى يازغۇچى بىلەن يېقىندىن تونۇشتۇق. ئۇزى كۆڭلىگە پۈككەن تارىخىي جايلارنى زىيارەت قىلىشقا مۇمكىنچىلىك يارىتىپ بەردۇق. سەپەر جەريانىدا ئۇ تولاراق خەلق ئارىسىدا ۋۈردى. شۇ ۋاقىتتا مەن سەبىت مۇقانوۋنىڭ ئۇيغۇر خەلقىنىڭ تارىخىغا، ئەدەبىيات - سەنئىتىگە، مىللىي ئۆرپى - ئادەت، ئەنئەنىلىرىگە ئالاھىدە ھۆرمەت ۋە زور سەممىيەت بىلەن قارايدىغانلىقىنى بايقىدىم. مانا شۇ سەپەردىن كېيىن، كۆپ ۋاقىت ئۆتمەيلا سەبەڭنىڭ ئۇيغۇرلار ھاياتىغا مۇناسىۋەتلىك بىر نەچچە ئەسەرلىرى، مەسىلەن، «ئالىپتىڭ ئادىمدارى»، «ئىپارخان» پوئېمىسى، «قەشقەر قىزى» دىرامىسى يورۇق كۆردى. كېيىن مەن ئۇنىڭ «قەشقەر قىزى» دىرامىسىنى ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلدىم. [illegible]

سەبىت مۇقانوۋ [illegible] چوڭ كوچىلارنىڭ بىرىدە ئولتۇراتتى. [illegible] سالام - [illegible] كېيىن ئۇ [illegible] مېنىڭ [illegible] ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلىشقا [illegible] «قەشقەر قىزى» دىرامىسىنى ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلىشقا [illegible] ئەينە شۇ كۈنى مەن بىرىنچى قېتىم سەبىت مۇقانوۋقا خىزمەت قىلىپ قويغۇدەم.

ھاياتتا مۇھاجىر بولۇشتەك ئېغىر تەرىپ بولمىسا كېرەك، دەپ ئويلايمەن. مېنىڭ بېشىمغا ئەينە شۇنداق ئېغىر كۈنلەر چۈشتى. تەغدىر تەقەززاسى بىلەن [illegible] سەبىت مۇقانوۋ [illegible] مېنى خۇددى بىر تۇققان قېرىنداشتەك [illegible] ھېچ تېنەت [illegible]

قازاق ئەدەبىياتىنىڭ چارىلىرى - سەبىت مۇقانوۋ، مۇختەر ئەۋېزوۋ، غابىت مۇسىرېپوۋ، غەبىدىن مۇستاپىن قاتارلىقلار ئۇيغۇر يازغۇچىلىرىغا، ئۇيغۇرلارغا قەلبى [illegible] يېقىن ئىدى. [illegible] خەلقىمىزنىڭ مۇشكۇل ئەھۋالىنى كۆرۈپ، [illegible] ئېيتقان قەلب سۆزلىرى ھېلى يادىمدا.

1966 - ژىلى، يارقىن تالانت ئىگىسى، ئاتاقلىق ئالىم مۇرات ھەمرايېۋقا تەرەپ - تەرەپتىن ھۇجۇم باشلانغان پەيتلەر ئىدى. ئەينە شۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە قازاق ئەدەبىياتىنىڭ سەردارلىرى غابىت مۇسىرېپوۋ بىلەن سەبىت مۇقانوۋ [illegible] بېرىپ، مۇراتنى [illegible] قازاق يازغۇچىلار [illegible] سەبىت مۇقانوۋ [illegible] ھوزۇرخانلىق بىلدۈرۈپ، «[illegible]»، - دەپ [illegible] ئۇلتىرىپ [illegible] تۇ[illegible] كەپنى [illegible] شمەكچە [illegible] بىلەم[illegible] ھىمايە قى[illegible] ھە. تا[illegible] ئۇيغۇر [illegible] ئەينە شۇ [illegible] ئىدى. ئۇ[illegible] دايىم [illegible] ئالاپ [illegible] بىر زىيالىسى كىرىپ كەلدى. چىرايى ئۇمسۇل، قىسقىلا ئاماندلاشتىدە، ئاندىن «سەبەڭ، سىز پلاگىيات مۇرات ھەمرايېۋنى ھىمايە قىلىپ، چوڭ سىياسىي خاتالىق ئەۋەتتىڭىز. سىز ئۇنىڭ كىملىكىنى تېخى ياخشى بىلمەيسىز»، - دەپ پەندى - نەسىھەت قىلىشقا ئۆتتى. ئاچچىغىمدا ئۇنى ئۇرۇۋۆەتكىلى تاسلا قالدىم. قالغان پىتنە - پاساتلىرىنى ئاڭلىمىدىمدە، ھېلىقى خۇمپەرنى بولمىدىن قوغلاپ چىقتىم. مۇراتتەك تالانتنى ھېچ قاچان ياۋغا بەرمەيمىز، خاتىرجەم بول»، - دەپ مۇرىمنى تۇتۇپ، شۇ كۈنى ئېيتقان قەلب گەپلىرى ھېلى يادىمدا. سەبىت مۇقانوۋ ئەينە شۇنداق ئادىل ھەم دادىل ئەدىب بولىدىغان. ئۇ ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ، مىللىي مەدەنىيىتىمىزنىڭ يېقىن دوستى ئىدى.

بىر كۈنى ئۇ: «سىلەر، ئۇيغۇرلار نەگە قاراپ ژۈرۈۋسىلەر؟ ئۆزبەك ئاغىنىلەر تارىخچىلارنى ئوغرىلاپ قويىمىدىغۇ. بىر نېمە دېسەڭلارچۇ» دەپ قالدى.

- توغرا دەيسىز، - دېدىم جىددىي قىياپەتتە. - بۇ ھەقتە مەنمۇ كۆپتىن بېرى ئويلاپ ژۈرەتتىم. بىز، ھەقىقەتەنمۇ ھېچ نېمە دەلەلمەيۋاتىمىز. مابادا، دېگەن ھالەتتىمۇ، بىزنىڭ كېپىمىز ئۆتەرمۇ. ئۆزبەكلەرنىڭ موسكۋا بىلەن ئالاقىسى بۈرۈۋندىن ياخشى. شۇنىڭ ئۈچۈن بىز دېگەندىن كورە، قېرىنداش تۈركىي خەلقلەر، جۈملىدىن، قازاق، قىرغىز، تۈركمەن قېرىنداشلار ئۇيغۇر خەلقىنىڭ تارىخىدىن خەۋەردار بولغاندىن كېيىن، قويۇڭلار ئۆزبەك ئاغىنىلەر، - دەپ خالىس پىكرىنى ئېيتسا، شۇ ئۆتەمەدۇ، - دېۋىدىم.

- توغرا دەيسەن، ئەكە قولۇڭنى. بۇ قېتىم سەن يەڭدىڭ، - دەپ قولۇمنى ئالدى سەبەڭ.

ئۇ ھەر بىر مەسىلىگە ئەينە شۇنداق چوڭقۇر، ئەتراپلىق قارايدىغان. ئۇمۇمەن، قازاق ئەدەبىياتىنىڭ سەردارى، مەشھۇر ئىجاتكار سەبىت مۇقانوۋنى قانچە مەدھىيلەپ ماختىساق تولۇق ئەرزىيدۇ. ئۇ ئادىمىي دېگەن ئالىي باھاغا مۇناسىپ نامايەندىلەردىندۇر.

زىيا سەمەدىي.
قازاقستان خەلق يازغۇچىسى.

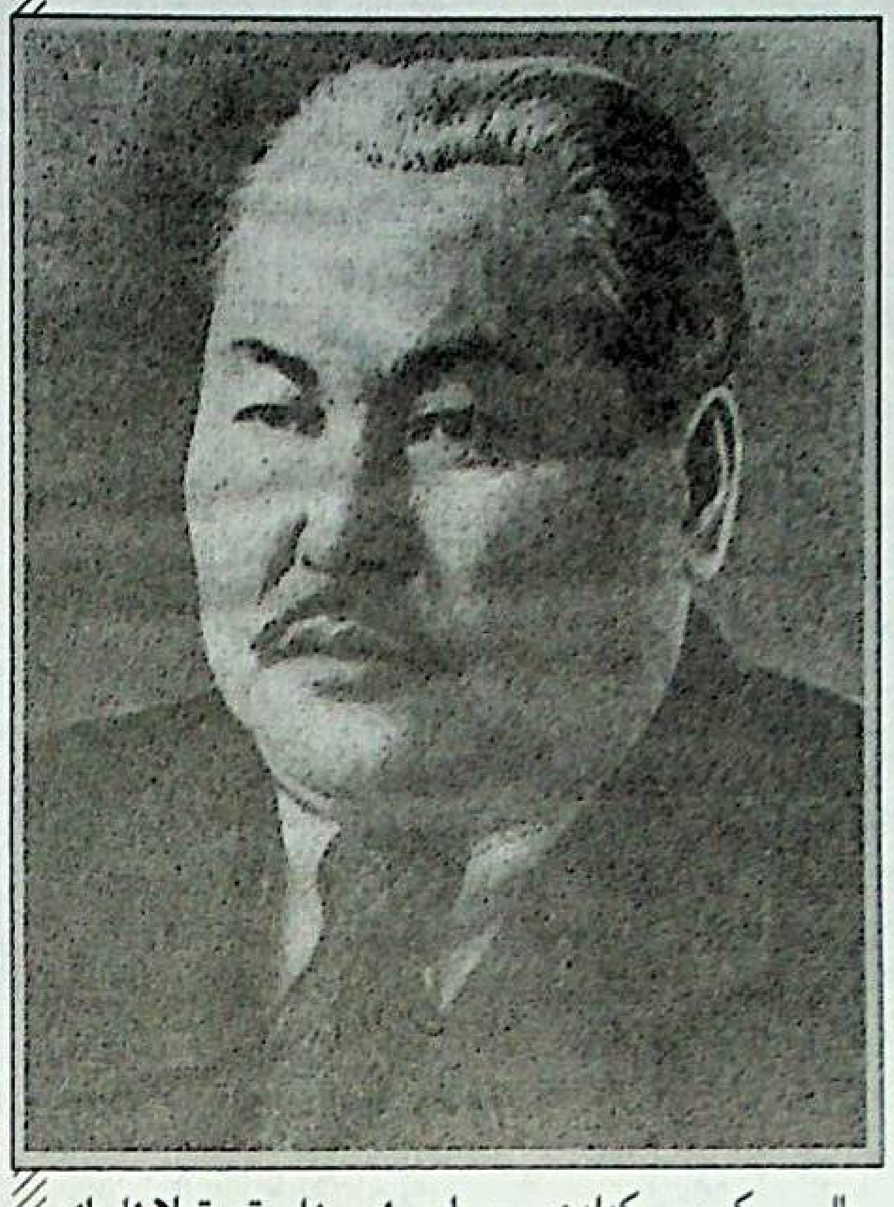

كورنەكلىك ئۇيغۇر يازغۇچىسى ھېزمەت ئابدۇللىن قازاق ئەدەبىياتىنىڭ داڭلىق سەردارى، ياغۇچى سەبىت مۇقانوۋ بىلەن يېقىن ئارىلاشقان. ئۇ 1984 - ژىلى «ژازۇشى» نەشرىياتىدا بېسىلغان «تاللانما ئەسەرلىرىنىڭ» ئىككىنچى تومىدا سەبىت مۇقانوۋ ھەققىدە «ھەقىقىي خەلق يازغۇچىسى» ناملىق خاتىرە يېزىپ قالدۇرغان ئىدى. بىز مەزكۇر خاتىرىنىڭ قىسقارتىلغان ۋارىيانتىنى كىزىتخانلار دىققىتىگە ھاۋالە قىلىۋاتىمىز.

ھەقىقىي خەلق يازغۇچىسى

سەبىت ئاغا ناھايىتى ئاددىي، خۇش مىجەز، دايىم ھاياتقا، يېڭىلىققا تەشنا، خۇشچاقچاق ئادەم ئىدى. قازاق كېڭەش ئەدەبىياتىنىڭ ھۇلىنى قۇرۇپ، تەرەققىي ئەتكۈزگەنلەرنىڭ بىرى سۈپىتىدە، ئۇ كوپلىگەن قازاق شائىر - يازغۇچى، ئالىملىرى بىلەن شەخسىي دوست ئىزدەپ - دايىم ئۇلارنىڭ ئىجادىيىتىدىن خەۋەر ئېلىپ تۇرۇشقا، ئويي - پلانلىرىدىن ۋاقىپ بولۇشقا ئىنتىلاتتى. سەبىت ئاغا ئۆز خەلقىنىڭ تارىخىغا، بېسىپ ئۆتكەن يوللىرى، مەشھۇر ئادەملىرى ۋە كەلگۈسى ھەققىدە قانداق چوڭقۇر تەۋرىنىپ كەلگەن بولسا، باشقا قېرىنداش خەلقلەر تارىخىغا، ھازىرقى ھالەت ۋە ھەرىكەتلىرىگىمۇ شۇنداق يېقىندىن يانداشىپ كەلدى. جۈملىدىن، ئۇ ئۇيغۇر خەلقىنىڭ تارىخى، ئەدەبىياتى، سەنئىتىگىمۇ زور دىققەت بىلەن قارىغان ۋە ئۇ ھەقتە كوپلىگەن يارقىن سەھىپىلەر، سەممىي سوزلەر ئېيتىپ كەلگەن. ئۇيغۇر خەلقىنىڭ دۇنياۋىي مەشھۇر شائىر، ئالىملىرى مەھمۇد قەشقەرىي، يۈسۈپ خاس ھاجىپ بالاساغۇنىي ۋە بۇلارغا ئوخشاش يەنە بىر قانچە نامايەندىلەرنىڭ كېلىپ چىقىشى - پەقەت ئۇيغۇر خەلقى، ئۇيغۇر دىيارىغا تەن ئېكەنلىكى توغرىلىق سەبىت مۇقانوۋ تا ئومرىنىڭ ئاخىرىغىچە ئۆز پىكرىنى ھىمايە قىلىپ كەلدى. ئۆزبەك ئەدەبىياتىنىڭ قازاقستاندا بولغان ئون كۈنلۈكى ۋاقتىدا باش قوشقان بىر مەجلىستە سەبىت ئاغا باشتا ئاتالغان شائىر، ئالىملارنىڭ كېلىپ چىقىشى پەقەت ئۇيغۇرلاردىن بولۇپ، ئۇلارنىڭ بۈيۈك ئەمگەكلىرىنى، ھەممە تۈركىي خەلقلەر تارىخى، مەدەنىيىتىگە مۇناسىۋەتلىك ئېكەنلىكىنى ئوچۇق ۋە دادىل ئېيتتى. سەبىت ئاغا بۇنىڭدىن 35 ژىل مۇقەددەم ھېزىم ئىسكەندەروۋ ئىجادىيىتىنىڭ ئون ژىللىقى جۇمھۇرىيەت مىقياسىدا نىشانلىنىپ، ئۇ مەراسىمغا شەخسەن ئۆزى ئىشتىراك قىلغان بولسا، 1966 - ژىلى شائىرىمىزنىڭ 60 ژىللىق مەرىكىسىنى ئۇيۇشتۇرۇپ، بۇ تويىنىمۇ سەبىت ئاغا باشقۇرغان ئىدى.

بىر كۈنى كېچىسى موسكۋادا (س س س ر يازغۇچىلىرىنىڭ 5 - قۇرۇلتىيى ۋاقتىدا) سەبەڭ مېنىڭ مېھمانخانىدىكى نومېرىمغا تېلېفون بېرىپ، ئۆز خانىسىغا چاقىردى. «روسسىيا» مېھمانخانىسىنىڭ 20 - قەۋىتىدىكى لىيۇكسقا كىرسەم، سەبەڭ ھاياجانلانغان ھالدا، ئۇ ياق - بۇ ياققا مېڭىپ ژۈرۈپتۇ. ئۇ، مەرىيەم ئاپاينىڭ مېنى چايغا تەكلىپ قىلىۋاتقانلىقىغىمۇ دىققەت بولمەي، باشتا زىكىر قىلغان «قەشقەر قىزى» پيېسىنى ھېلىلا ئۆزۈل - كېسىل تۈزىتىپ بولغانلىقىنى، ئەندى ئۇزلىرى كۆرۈرتقا ماكماقچى ئېكەنلىكىنى، شۇڭلاشقا پيېسىنىڭ بىر نۇسخىسىنى مېنىڭ تەرجىمە قىلىشىمنى، يەنە بىر نۇسخىسىنى قىزدۇسكامغا يەتكۈزۈپ بېرىشىمنى ئۆتۈندى.

- دېمەك، شۇنداق كېلىشتۇق ... قېنى، ئەندى كەل، قازاقچە چايغا، - دېدىدە، ھاياجانلىق ۋە تاقاتسىزلىك بىلەن ئالىقانلىرىنى ئۇگىلىدى. شۇندا بۇ قەددى ئېگىلگەن، ئاپپاق باش ئۇستازنىڭ نەقەدەر ئىجادىي كۈچ - قۇۋەتكە، تۈگىمەس - پۈتمەس ئىنتىلىش - ھەۋەسكە ئېگە ئېكەنلىكىنى بايقاپ، بەھرلەندىم.

لېكىن مەن «قەشقەر قىزى» پيېسىنى تەرجىمە قىلىشقا سەبىت ئاغا كۆرورتتىن قايتىپ كەلگىچە كىرىشەلمەي، خىجالەت بولۇپ ژۈردۈم، چۈنكى پيېسا تېكىستى ئۇنىڭ ئۇمۇمىي كەيپىياتىدا جاپاكەش ئۇيغۇرلارنىڭ دىتىغا تېگىپ كېتىدىغان، غەيرىي مىللەت يازغۇچى ئېھتىياتلىق بىلەن تەسۋىرلەشكە تېگىشلىك پەيتلەر بار ئىدى... بۇ ھەقتە مەن ئۆز پىكرىمنى ئوچۇق يېزىپ، قول يازمىنى ئىپاترغا قالدۇرۇپ كەتتىم.

بىر ئايدىن كېيىن، كوماندىرۇۋكىدىن كېلىشىم بىلەن، دەرۋ ئىپاترغا يولۇقۇپ، مەزكۇر نازۇك مەسىلىنىڭ قانداق ھەل قىلىنغانلىقىنى بىلىشكە ئالدىراپ بارغىنىمدا، سەبىت ئاغىنىڭ ئۆزىنى ئۇچرىتىپ قالسام بولىدۇ!.. مەن ئۇنىڭدىن پيېسا تەرجىمىسىنى كېچىكتۈرۈپ قويغانلىقىم ئۈچۈن كەچۈرۈم سوراشقا تەمشىلىپ، ھودۇقۇپ تۇرغىنىمدا، سەبىت ئاغا مېنى سەسكەندۈرۈۋەتتى: «سەن نېمە، يازغۇچىمۇسەن ياكى تەنقىتچىمۇ؟! مەن ساڭا قول يازمىنى تەھلىل قىل دەپ بېرىپمىدىم، ھە؟!». مانا شۇ يوسۇندا مەشھۇر يازغۇچى - مويسەپىت ئاغا بىر نەچچە دەقىقە داۋام قىلدى، يەنە كېلىپ، شۇ قەدەر سەممىي ھاياجان ئوچۇق كۆڭۈللۈك بىلەن كايىدىكى، ھەتتا مەن شۇ مەزگىلنىڭ ئۆزىدە ئۆز پىكرىمنىڭ توغرا ئېكەنلىكىدىن كۈمانلىنىپ قالغان ئىدىم... ئامما چوڭ ئەدىبلەرنىڭ مەغرۇرلۇغى بىلەن دادىللىغى شۇ قەدەر ماسلىشىپ كېلىدىكەن، - سەبىت ئاغا يەنە بىر پەيتتە ئادالىق بىلەن كۈلۈۋەتتى ۋە مېنى ئاندىن ئوشۇق ھەيران قىلىپ: «بىراق سەن ماڭا رەنجىمە، ھېزمەتجان»، - دەپ ئەپۇ سورىغاندەك بولدى. - سەن مېنىڭ ئۇيغۇرلار ھەققىدىكى ئەسەرىمگە ئەينى ئۆز خەلقىڭنىڭ كوزى، كوڭلى بىلەن قاراپسەن. توغرا، ھەر قانداق ئەسەردە، بولۇپمۇ غەيرىي مىللەت خۇسۇسىدىكى بەدىي ئەسەردە، ئۇ مىللەت ھاياتى، تارىخىدىكى ھەممىلا نەرسىلەرنى ئەينى يېزىشقا بولمايدۇ، - تالغام، ئېھتىيات لازىم. پىكرىڭنى قوبۇل قىلدۇق. بىراق ئىش ئالدىراش بولغاچقا، پيېسىنى زىيا ئاغاڭ تەرجىمە قىلىدىغان بولدى...» پەقەت شۇنىڭدىن كېيىن ژۈرىكىم ئورنىغا چۈشۈپ، ئۆز خۇرسەنلىكىمنى، يەنى زىيا ئاكىنىڭ قەشقەر ھاياتىنى ياخشى بىلىدىغانلىغى، دېمەك تەرجىمە جەريانىدا، پيېسا تېكىستىنىڭ ئۇيغۇرچە نۇسخىسى ھەر جەھەتتىن ھاياتىي ۋە بەدىي رېئاللىققا ماسلىشىپ كېتىشى مۇمكىن ئېكەنلىكى توغرىلىق ئېيتقان ئىدىم...

مەشھۇر ئادەملەر ۋاپاتىدىن كېيىن ئۇلارنى قىزغىن ئۇلۇقلاش، ئۇلار بىلەن يېقىن مۇناسىۋەتلىك بولغانلىقتىن كوپ تەكىتلەش ئادىتى بار. بۇمۇ بىر بەندىچىلىك، ئەلۋەتتە. لېكىن سەبىت ئاغىنى خاتىرىلەش، ئۇنى ياد ئەيلەش ھەر قانداق ئادەت - ئەنئەنىدىن، تاشقىرى، كەڭ ۋە سەممىي ھالەتتە يۈز بەرمەكتە. ھەم كەلگۈسىدىمۇ شۇنداق بولىدۇ، سوزسىز. چۈنكى ئۇنىڭ كىلاسسىك ئىجادىي مىراسى، ئۇنىڭ ئۆزى شۇنداق سەممىيەتكە لايىق. زېھنىلىق ئاغا، زور غەمخورچى، ئۇستاز سەبەڭنىڭ ۋاپاتى قازاق خەلقى، قازاق يازغۇچىلىرى ئۈچۈن قانداق ئېغىر بولسا، ئۇيغۇر خەلقى، ئۇيغۇر يازغۇچىلىرى ئۈچۈنمۇ شۇنداق زور جۇدالىق، ئۇ ئۇيغۇر خەلقىنىمۇ چىن قەلبىدىن سويگەن، ئۇيغۇر يازغۇچىلىرىنى ئۆز قېرىندىشىدەك كورگەن.

«مەن ئۆزەمگە شۇنداق ھەيكەل ياراتتىم،
ئۇنىڭ يولى ئۇرار كوكات باسماستىن ...»

- دېگەن ئېكەن ئۇلۇق پۈشكىن. ئۇن ئالتە توملۇق تاللانما ئەسەرلىرى چىقىۋاتقان، ئۇنىڭدىنمۇ كوپ ئىجادىي مىراس قالغان سەبەڭ ۋە ئۇنىڭ ھايات يولى ئۆز خەلقى ئۈچۈن، بىز ئۈچۈن، يەنە شۇنداق بىر مەنىۋى ھەيكەل.

سۈرەتتە: (سولدىن ئوڭغا): ئابدۇخالىق سۈرەتچى، زىيا سەمەدىي، سەبىت مۇقانوۋ، قاۋىغۇمار شابدان ئۇلى (1956 - ژىلى. ش ئۇ ئا ر).

ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

بىزنىڭ سوھبەت

گېزىتىمىزنىڭ شتاتتىن تاشقىرى مۇخبىرى تايىر ناسىروۋنىڭ «بىرلىك» ئىشلەپ چىقىرىش كوئوپېراتىۋىنىڭ رەئىسى ئوغۇز جامالدىن ئوغلى نىيازوۋ بىلەن ئۆتكۈزگەن سوھبىتىنى گېزىتخانلار دىققىتىگە ھاۋالە قىلىۋاتىمىز.

ئوغۇز نىيازوۋ: «يېزىدا پەقەت ھورۇنلارغىلا ئىش يوق»

— ئوغۇز جامالدىن ئوغلى، سوھبىتىمىزنى ئىشلەپچىقىرىش كوئوپېراتىۋى تارىخىدىن باشلىساق؟

— كوئوپېراتىۋ 1994 - ژىلى تەشكىل قىلىندى. ئايرىم كولخوزچىلار ئۆزلىرىنىڭ تېگىشلىك مۈلۈك - ئۈلۈشلىرىنى ئېلىپ، دېھقان ئىگىلىكلىرىنى قۇرۇشقا باشلىدى. لېكىن، كولخوزچىلارنىڭ كۆپچىلىكى بولۇپ چىقىشنى خالىمىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئىگىلىك مۈلكىنى چاچماي ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن ئۇمۇمىي يىغىننىڭ قارارى بويىچە كوئوپېراتىۋ قۇرۇشنى قارار قىلدۇق ۋە ئۇنى «بىرلىك» دەپ ئاتاپ، كولخوزنىڭ ئىلگەركى نامىنى قالدۇردۇق.

— كوئوپېراتىۋقا تەئەللۇق مۈلۈك خېلىلا كۆپمۇ؟

— 1300 گېكتار سۇغىرىلىدىغان تېرىلغۇ يېرىمىز بار، 10 «خېرسون - 200» كومباين، 40 قا يېقىن تراكتور، 16 ژۈك ماشىنىسى ئىشلەۋاتىدۇ. شۇنداقلا 2300 قوي، 160 سىيىر، 100 ئىلقىمىز بار. ئىگىلىك تەركىۋىگە چۇلۇقاي، دېھقان - غەيرەت ۋە جىگدىلىك يېزىلىرى كىرگەن. كوئوپېراتىۋتا 705 ئادەم ئىشلەيدۇ.

— ئىلغار كوئوپېراتىۋ ئەزالىرى ۋە دېھقان ئىگىلىكلىرىدىن كىملەرنى ئاتايسىز؟

— ئۆتكەن ژىلى كوئوپېراتىۋ ئەزالىرى ئارىسىدا بۇغدايىنىڭ ھەر گېكتارىدىن 41 سېنتنېردىن ھوسۇل ئالغان رەخمجان ئەلاخۇنوۋنىڭ زۋېنوسىنى تىلغا ئېلىشقا ئەرزىيدۇ. شۇنداقلا سابىت تىلىبنىشىيېۋ، توختاخۇن ئىبراگىموۋ، خەرسەي رەجەپوۋ ئوخشاش دېھقانلارمۇ ھوسۇل ئېلىشتا ژۇقۇرى كورسەتكۈچلەرگە يەتتى. ئىگىلىك ئىختىسادىنى كۈتىرىشتە مېخانىزاتورلارنىڭمۇ ئەمگەكلىرى چوڭ.

— يېتىشتۈرۈلگەن مەھسۇلاتلارنى سېتىشتا قىيىنچىلىقلار بارمۇ؟

— مانا، بۇ ئىنتايىن مۇرەككەپ مەسىلە بولۇۋاتىدۇ. مەھسۇلاتنى كىمگە، قانچىدىن ساتىدىغانلىقىنى بىلەلمەيمىز. بۇغداينىغۇ ئەرزەن باھادا بولسىمۇ، ساتتۇق. ئۇنىڭ خېرىدارى بار. ئامما كومۇقوناق دېنىنى ئەرزەنگە سېتىۋاتىمىز، چىقىمنى ئۆتىمەيۋاتىدۇ. يېزا ئىگىلىكى مەھسۇلاتلىرىغا دۆلەت بۇيرۇتمىسى كېرەك. ئۇنداق بولمىسا، بۇ ساھەدا ئىلگىرىلەش بولمايدۇ.

— ئاڭلىشىمچە، كوئوپېراتىۋ قارىمىغىدا بىر نەچچە سېخ بار ئىكەن؟

— كوئوپېراتىۋ قارىمىغىدا تېخنىكىلارنى رېمونتلاش، ياغاچچىلىق، يەم تەييارلاش سېخلىرى ئىشلەيدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا كېسەك قۇيۇش زاۋۇدىمىز بار.

— كوكتات ئوستۇرۇش ئىشى قانداق؟

— ئۆتكەن ژىلى 2 گېكتار يەرگە كوكتات تەرگەن ئىدۇق، كوئوپېراتىۋ ئەزالىرىنىڭ كوكتاتلارغا بولغان ئېھتىياجىنى تولۇق تەمىنلىدۇق.

— يېزا ئاھالىسى ئارىسىدا مەدەنىي چارە - تەدبىرلەر ئۆتكۈزۈلۈپ تۇرامدۇ؟

— ئۆزىمىزنىڭ «ئوسەك ئاۋاسى» خەلق ئانسامبلى تۇراقلىق ئىشلەۋاتىدۇ. ئۆتكەن ژىلى يازغۇچى جامالدىن بوساقوۋنىڭ 80 ژىللىقىنى تەنتەنىلىك ھالدا نىشانلىدۇق. ئىلگىرى 400 ئورۇنلۇق مەدەنىيەت ئۆيىنى سېلىش قولغا ئېلىنغان ئىدى، ئىشنىڭ توختاپ قالغىنىغا خېلە بولدى. بۇ چوڭ ئوبيېكتنى تاماملاش ئاساسىي ئىشىمىز بولۇۋاتىدۇ. شۇنى ئېيتىش كېرەككى، ئۆتكەن ژىلى دېھقان - غەيرەت يېزىسىدا 9 ژىللىق مەكتەپ پايدىلىنىشقا بېرىلدى.

— كوئوپېراتىۋ ئەزالىرىنىڭ ئەتىكى كۈنىگە بولغان ئىشەنچىسى قانداق؟

— بۇ توغرىلىق يېقىندا بولغان ئاگرار - سانائەت كومپلېكسلىرى خادىملىرىنىڭ جۇمھۇرىيەتلىك كېڭەشمىسىدە ئەتراپلىق سوز بولدى. بىزنىڭ كوئوپېراتىۋ ئەمەلىيىتىغا قارايلى: ئۆتكەن ژىلى 860 گېكتار يەرگە بۇغداي تېرىپ، 1720 توننا تازا دان ئالدۇق. ئىلغار دېھقانلىرىمىز 9 تونىنىدىن، كەينى 3 تونىنىدىن ئاشلىق ئالدى. كومۇقوناق ئوستۇرگۈچىلەرگە، مالچىلارغا ئەمگىكىگە قاراپ، بۇغداي بەردۇق. ئومۇمەن، بارلىق كوئوپېراتىۋ ئەزالىرى بىر ژىللىق ئوزۇغى بىلەن تولۇق تەمىنلەندى. تۇرمۇشى ناچاراق ئائىلىلەرگە، قېرىلارغا ئىككى سېنتنېردىن بۇغداي ھەقسىز بېرىلدى.

— ئوغۇز جامالدىن ئوغلى، ئۆزىڭىزنىڭ ئىش پائالىيىتىڭىز توغرىلىق قىسقىچە توختىلىپ ئوتسىڭىز؟

— مەن 1966 - ژىلى ئالمۇتىدىكى زوئوۋېتېرىنار ئىنستىتۇتىنى تاماملىغاندىن كېيىن، كىرىۋ نامىدىكى كولخوزدا مال دوختۇرى بولۇپ ئىشلىدىم. ئودەك ئوستۇرۇشكە كوڭۇل بولۇنگەن ژىللىرى قۇش فېرمىسىنى باشقۇردۇم. يامان ئىشلىمىگەن بولسام كېرەك، 1980 - ژىلى «بىرلىك» كولخوزىنىڭ ئەزالىرى مېنى باشقارما رەئىسى قىلىپ سايلىدى. مانا 20 ژىل بولدى چۇلۇقايدا ئىشلەۋاتىمەن. ئائىلىمىز بىلەن بۇ بېرەكەتلىك، ئىناق، يۇرتقا ئىچەكىشىپ، ئۆگىنىپ كەتتۇق.

پانفىلوۋ ناھىيەسى.

«ئون ئىككى مۇقام» تارىخىنى ساختىلاشتۇرۇشنىڭ ئەۋج ئېلىشى

ختاي مۇستەملىكىچىلىرى شەرقىي تۈركىستاننى (ئۇيغۇرستاننى) ئۆز زېمىنى ۋە ئۇيغۇرلارنى ئۆز پۇشتى قىلىپ كۆرسىتىش ئۇرۇنۇشىنى خېلە بۇرۇنلا، ئۇيغۇر مەدەنىي مىراسلىرىغا «ئورتاق» ھەم «جۇڭگولۇق» سۈپەت كىرگۈزۈش بىلەن باشلىغانىدى. جۈملىدىن، «ئون ئىككى مۇقام»نى [illegible]

غا ھەم ئۇنىڭ مۇقامىغا غوجايىن، ھامى ئىگەنلىكىنى ئۇختۇرغان. بۇ ماقالە ئاۋتورى ھازىر ش ئۇ ئار دا مەجبۇرىي قانات يايدۇرۇلۇۋاتقان: «ۋەتەن بىرلىكى»، «شىنجاڭ ئەزەلدىن جۇڭگو يېرى» دېگەن سەپساتاغا باغلاشتا (يەنى بۇ سەپساتانى مۇزىكا تەتقىقاتىدا ئەكس ئەتتۈرۈشتە) ختاينىڭ خەن، (ئاۋالقى چىن) تاڭ دەۋرلىرىدە غەربىي دىياردىن سىبىڭ، خۇاڭ، بەربات، غۇڭقا، نەي قاتارلىق چالغۇ ئەسۋاپلارنى ختايلار ئۆز يۇرتىغا ئېلىپ بارغانلىقى كۇسەن (كۇچار)، ئۇدۇرغۇل (قۇمۇل)، قۇچۇ (تۇرپان) مۇزىكىلىرى ئىچكى ختايغا يەتكەنلىكى كەبى مەلۇماتلار كەلتۈرۈلىدۇ. دەل مانا موشۇ روھتىكى «تەتقىقاتنى» ئۇيغۇر تارىخىغا، مەدەنىيىتىگە ئارىلىشىپ، چات كەرگەن ختايلارنىڭ ھەممىسىدىن ئۇقۇيمىز. بولۇپمۇ ھاماقەت ئۇيغۇرلار - بىزدىن ختايلار مۇزىكا ئۆگەنگەنىكەن، دېگەن بىر دەملىك قىزغىنلىقتا بېرىلىپ، بۇ «ئۆگىنىشنى» كەڭ تەرغىپ قىلىشقا ئات سېلىشماقتا. مۇنداق ئات سېلىشىنىڭ ئالدىنى بەرمىگەن ئا. مۇھەممەد ئىمىننىڭ «ئۇيغۇر خەلىق كلاسسىك مۇزىكىسى ئون ئىككى مۇقام ھەققىدە» كىتاۋىنىڭ يېرىمىنى موشۇ ئەپسانە بىلەن بېزەشتىن تاشقىرى، مەخسۇس، «تاڭ دەۋرىدىكى شىنجاڭ ناخشا - ئۇسسۇل سەنئىتى» كىتاپچىسى بىلەن «ئۇيغۇر مۇقاملىرىنىڭ مەنبە ئېقىملىرى توغرىسىدا» (ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى ھەققىدە توپلامغا كىرگەن) ماقالىسىنى ئېلان قىلدى. ئۇ بۇنىڭ بىلەن ئۇيغۇر - ختاي يېقىنلىقى دېگەن ئەكسىيەتچى تەرغىبات چېپىشىدا رېكورد ياراتتى ۋە بۇ ئىشلىرىدا ئۇ جۇڭگو ئاتالغۇسى ئورنىغا «ۋەتىنىمىز» دېگەن ئىبارىنى قىزىت بىلەن كوپلەپ قوللاندى.

مانا، ئۇنىڭ «مۇزىكا ئالاقىسى» باھانىسى ئاستىدا كەۋدىلەنگەن ۋەتەن ئەپتىبەشىرىسى: «تاڭ دەۋرى مەدەنىيىتى ئىچىدە، - دەپ يازغان ئۇ - شىنجاڭ ناخشا - ئۇسسۇل سەنئىتى ئالاھىدە ئورۇننى ئىگىلىگەن ئىدى. ئۇ (ئۇيغۇر سەنئىتى دېمەكچى) تاڭ دەۋرى مەدەنىيىتىنى گۈللەندۈرۈش، مىللەتلەر مۇناسىۋىتى ۋە ئۆز ئارا چۈشىنىشنى ئىلگىرى سۈرۈشتە مۇھىم رول ئوينىغان». مانا موشۇ قارا نىيەتنى ئارقا تىرەك قىلغان بۇ كىتاپچە («شىنجاڭ تاڭ دەۋرىدىكى ناخشا - ئۇسسۇل» ئۈرۈمچى، 1980 - ژىل، مۇقەددىمە) ئۇيغۇرلار زېمىنىنىڭ ختايلار دۆلىتىگە تەۋە ئىكەنلىكىنى تاڭ دەۋرىگە باغلاشتا مۇشۇنداق ھېلە ئىشلەتكەن ھەم ھازىرقى مىللەتلەر مۇناسىۋىتى ھەققىدىكى يامان ئاقىۋەتنى تاڭ دەۋرى ئۆلگىسى بويىچە ئالغا سۈرۈشنى ئۆتۈنۈپ سورىغان. دېمەك، بۇ كىتاپچىنى يېزىشتىكى (يەنى ختايلارنىڭ ئۇيغۇرلاردىن مۇزىكا ئۆگەنگەنلىك دەبدەبىسىنى پەيدا قىلىشتىكى) مەخسەت، بۇ ئاددىي مۇزىكا تەرغىباتى ئەمەس، بەلكى، ئەڭ مۇھىمى «ۋەتەن بىرلىكىدىن» ئىبارەت يېڭى ختاي مۇستەملىكىچىلىك سىياسىتىگە تارىخىي ئاساس يارىتىشتەك يامان غەرەزنىڭ بولغانلىقىدا ئىدى.

ختاينىڭ قىدىمقى ئەپسانە يازما مەنبەلىرىدىكى ئۇيغۇر تارىخىغا دائىر ئەپسانىلارغا تېگىپ كەتسەك، ئۇنىڭ بالاسىغا قالىدىغانلىقىمىز ئۇنۇتما. بۇ بالا، ژۇقۇرىدا ئېيتقىنىمىزدەك، سىنىڭ زېمىنىڭدا ئەزەلدىن ختاي ياشىغان بولۇپ چىقىدۇ. دېمەك، ئۇلار خەن دەۋرىدىلا تارىم ۋادىسىدا ياشىغان ئىكەن، دېمەك، يەر شۇلارنىڭ بولغان، «جۇڭگونىڭ شىنجاڭى»، «جۇڭگونىڭ ئۇيغۇر مىللىتى» ۋە «بۇ يەرنىڭ ئاۋالقى نامى غەربىي دىيار» بولۇپ چىقىدۇ.

ئا. مۇھەممەد ئىمىن ئوخشاشلار ختايلارنىڭ بۇ ھېلىگەرلىك يەر داۋاسىنى پەشاڭ بىلەن تۇرغۇزۇپ بېرىشتەك سادىقلىق خىزمەتلىرىمۇ مۇقام تەتقىقاتىدا ۋەزىپە بولغانلىقى ھەممىگە ئايان.

شۇنى ئېيتىش كېرەككى، ختاي كوپ نوپۇسلۇق، ئۇزاق تارىخقا ئىگە ئەل بولسىمۇ، لېكىن مۇزىكىسى تەرەققىي قىلمىغان ئەل. بۇ ئەلنىڭ مۇزىكىسىنى نامايىش قىلىدىغان ختاي ئىپاترى بولۇپ، پۈتۈن بىر ئېپوس ئوينىلىپ توگۇگەنگە قەدەر بولغان بىر - ئىككى ئاي ئىچىدە بىر غېجەك بىلەن بىر ئاھاڭ تەكرارلىنىشى كېرەك بولغان. مانا بۇ ھال پۈتۈن ختايدا رېگونلارغا خاس 2 - 3 ئاھاڭلار كېزىپ ژۈرگەنلىكىنى بەلگۈلىگەن. بۇنىڭ نېمە ئۈچۈن شۇنداقلىقىنى ختايلارنىڭ ئوزلىرىنىڭ جاۋاپ بېرىشىگە قالدۇرۇپ، بىز ئۇلارنىڭ ئۇيغۇر مۇزىكىلىرىدىن «ئېلىپ كەتكەنلىرىدىن» ھازىر ھېچ نېمە قالمىغانلىقى ھەققىدە ئېيتىشقا مەجبۇرمىز. ختايلارنىڭ ھېچ غەيرى خەلقتىن مەدەنىيەت قوبۇل قىلىپ ئالالماسلىق پىسخىك خۇسۇسىيىتى «ئۇيغۇرلاردىن مۇزىكا ئالغانلىقىنىمۇ» ختايچە لاپ دېيىشكە ئاساس بولىدۇ.

ختاي مۇزىكىسى بىلەن ئۇيغۇر مۇزىكىسىنىڭ تاڭ دەۋرىدىكى (618 - 907) يېقىنلىقى مەسىلىسىنى ئويدۇرۇپ چىقىرىش ئارقىلىق ئۇيغۇرلارنىڭ تاڭ سۇلالىسىغا بېقىندى بىر ئەل بولۇشىدەك ئەپسانىنى تەرغىپ قىلىشنى ئوز ئۇستىگە ئالغان ماقالىدىن بىرى گوۋەن يۈۋىنىڭ «تاڭ دەۋرىدىكى چوڭ نەغمە ۋە غەربىي رايوندىكى مۇقاملار» ماقالىسى بولۇپ سانىلىدۇ. ئۇنىڭ بۇ سەپساتالىرى ئا. مۇھەممەد ئىمىننىڭ: «شىنجاڭ ۋەتىنىمىز بىلەن بولغان تارىخىي مۇناسىۋىتى ... مىلادىدىن ئىلگىرى غەربىي خەن دەۋرىدىن باشلانغان»، «شىنجاڭ ناخشا - ئۇسسۇل سەنئىتى... تاڭ دەۋرى مەدەنىيىتىگە مۇھىم توھپە قوشقان ئىدى» («شىنجاڭ تاڭ دەۋرىدىكى ناخشا - ئۇسسۇل» كىتاپچىدىن) دېگەن ئويدۇرمىلىرى بىلەن بىردەك ئاھاڭغا ئىگە بىر خىل مۇستەملىكىچىلىكنىڭ تەرغىباتى، خالاس. ئەگەر گوۋەن يۈۋى تاڭ دەۋرىدىكى ختاي - ئۇيغۇر مۇزىكىسىنىڭ ئوخشاشلىقى ھەققىدە يازسا، ئا. مۇھەممەد ئىمىن شىنجاڭ تاڭ دولىتىنىڭ يېرى ئىدى، دەپ تەستىقلەشكە بارغان.

ختاي مۇستەملىكىچىلىرى ئۇيغۇرستاننى غەرىپ دۇنياسىدىن، (بولۇپمۇ، ئەرەپ ۋە پارس دۇنياسىدىن) بولۇپ ئىدارە قىلىشتا چېكارا بېكىنىشى ئىستىھكاملىرىنى قۇرۇپ چىققاندىن تاشقىرى، مەنىۋىي بېكىنىش جەھەتتىمۇ تۇرلۇك - تۈمەن ئويدۇرما تارىخ، ئىدىيەۋىي قورغان، پىتنە - پاساتلارنى ياساپ چىقىپ، خەلقىمىزنى زەھەرلەپ ئۆلگەردى. جۇملىدىن، مۇزىكا ھەققىدە يازغاندا، جۇ - جىڭباۋ دېگەن بىر ختاي: «ئۇزۇن ژىللىق ئۇرۇشلار 10 - ئەسىردىن باشلاپ ئەرەپ مۇزىكىسىنى نابۇت بولۇشقا يۈزلەندۇردى. شىنجاڭ رايونى شۇ دەۋرلەردە تۇراقلىق ھالەتتە ئىدى. بۇ ھال كۇسەن مۇزىكىسىنىڭ غەرىپكە تارقىلىشى ئۈچۈن ئۇبدان شارائىت يارىتىپ بەردى. نەتىجىدە كۇسەن مۇزىكىسى ئەرەپلەرنىڭ ۋوكال مۇزىكىسىنى ئىنسترۇمېنتاللىق دەرىجىگە كوتىرىلىشكە ئىمكانىيەت يارىتىپ بەردى»، دەپ يازغان. (شىنجاڭ سەنئىتى. 1982 - ژىل، قوشۇمچە 1 - سان، 157 - بەت). بۇنىڭ ھەممىسى يالغان گەپ. چۈنكى، غەلبە قىلغۇچى ئەرەپتە مۇزىكىنىڭ نابۇت بولۇشى ئەمەس، گۈللىنىشى كېرەك! ھەم شۇنداق بولدى. يالغاننىڭ چوڭى شۇكى، بىر تەرەپتىن ئەرەپ مۇزىكىسى نابۇت بولۇۋاتقان چاغدا، ئىككىنچى بىر تەرەپتىن كۇسەن مۇزىكىسى ئۇنى گۈللەندۈرگەنمىش. بۇ خىل ختاي تەرغىباتىنىڭ ئارقا كورۇنۇشىدە: «شىنجاڭ ختاينىڭ يېرى بولغاچقا ئەرەپ تەسىرىگە ئۇچرىمىغان» دېگەن مۇستەملىكىچىلىك، كەككەيمىچىلىك ئىدىيەنىڭ يوشۇرۇنغانلىقىنى كورمىگەن بىر ئۇيغۇر ئەپەندىسى خوشال بولۇپ كېتىپ: «دېمەك، ئۇيغۇر مۇزىكىسى ئەرەپلەرگە تەسىر قىلغان ئىكەن» دەپ، مەيدىسىگە ئۇرغان. (مۇقام ھەققىدە مۇلاھىزە. ئۈرۈمچى، 1995- ژىل، 115 - بەت). چەت ئەلگە قارشى تۇرۇش، ئىشىك تاقاپ مۇلاھىزە قىلىش، ختايچە چالا كورەڭلىك كەبى بۇ خىل جاھانگىرلىك تەرغىبات - دۇنياغا كوز ئاچالمىغان ئۇيغۇرلارغا مانا موشۇنداق قارغۇلارچە ئۇزلەشكەن.

باتۇر ئەرشىدىنوۋ.
ئالمۇتا شەھىرى.

ئۆزىمىزنى ئېتىراپ قىلايلى

(داۋامى، بېشى ئۆتكەن 4 ـ 5 ـ 6 ـ سانلاردا)

تەدبىرىڭ قانداق بولسا،
تەغدىرىڭ شۇنداق بولىدۇ.
ئۇيغۇر خەلق ماقالى.

تۈنۈگۈن بىلەن كارى بولماسلىق ۋە ئەتىگە ئۈبدان نەزەر سالماسلىق

بۈگۈننىلا بىلىش، كوز ئالدىدىكىنىلا كورۇش، يا ئوتكەندىن ساۋاق ئالماسلىق، يا كەلگۈسى ئۈچۈن پلان تۈزمەسلىك، تەدبىرسىزلىك قاتارلىق ئالامەتلەرنى ئوزىگە بەلگە قىلغان تۈنۈگۈن بىلەن مۇتلەق كارى بولماسلىق، ئەتىگە بولسا، ياخشىلاپ نەزەر سالماسلىق، ئەپلەپ ـ سەپلەپ كۈن ئوتكۈزۈشنىلا ئويلاش، يەنى جاھاندارچىلىق كېسىلى ئەبگا ئۇيغۇرنىڭ ۋۇجۇدىدىكى يەنە بىر ئەجەللىك ئىللەت.

بۈگۈن رىيال، بۈگۈن نەق، بۈگۈننىڭ قىممىتى مۇتلەق. شۇڭا، بۈگۈننى تولىمۇ قەدىرلەش، بۈگۈننىڭ مىنۇت ـ سېكۇنتىنىمۇ چىڭ تۇتۇپ ياشاش، بۈگۈنكى ھاياتنى جەزمەن ئەڭ مەنىلىك ئوتكۈزۈش كېرەك. بىراق، بۈگۈنكى ھاياتنىڭ مەنىلىك ئوتكەنلىكىنى ياكى مەنىسىز ئوتكەنلىكىنى ئىسپاتلايدىغان، كوز ئالدىمىزدىكى مۇشۇ تۇرمۇشنىڭ ئەھمىيەتلىك بولۇۋاتقان ياكى ئەھمىيەتسىز بولۇۋاتقانلىقىغا شاھىت بولىدىغان ئەڭ ئىناۋەتلىك نەرسە نېمە؟شەكسىز، ئۇ تۈنۈگۈندۇر. تۈنۈگۈن مەيلى ئۇ ئوتكەن تارىخنىڭ ئەڭ ئاخىرقى كۈنى، بۈگۈن بولسا. يېڭى بىر ئىرانىڭ باشلانما كۈنى بولۇپ كېتىشىدىن قەتئىي نەزەر، بۈگۈننىڭ ئەمەلىي قىممىتىنى ئولچەيدىغان، بۈگۈنكى كۈننىڭ رىيال ئەھمىيىتىنى چۈشەندۈرەلەيدىغان ۋە بۈگۈنكى كۈننىڭ مەنىلىك دەرىجىسىنى خالىس باھالايدىغان نەرسە پەقەت ۋە پەقەتلا تۈنۈگۈندۇر. مۇشۇ مەنىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، تۈنۈگۈننىڭ قىممىتى بۈگۈننىڭ قىممىتىدىن قىلچىمۇ تۆۋەن ئەمەس، تۈنۈگۈننىڭ ئەھمىيىتى بۈگۈننىڭ ئەھمىيىتىدىن ئازراقمۇ كام ئەمەس. شۇڭا، ئىنسان ئاڭلىق ۋە ئىدرەكلىق مەخلۇق بولۇش سۈپىتى بىلەن، بۈگۈننى ئۈبدان قەدىرلەش بىلەن بىر چاغدا، ئوزىنىڭ تۈنۈگۈنىنىمۇ ئوز ئەھمىيىتى بويىچە ياخشى قەدىرلىشى ۋە ئەزىزلىشى لازىم.

تۈنۈگۈن دېمەك ئوتمۈش دېمەكتۇر. تۈنۈگۈن دېمەك تارىخ دېمەكتۇر. دەرۋەقە، ئوتمۈش دېگەن ئۇزاق ئوتمۈشنى، يېقىنقى ئوتمۈشنى، شۇنداقلا ئادەمنىڭ تېخى تۈنۈگۈنكى ئىشتەكلا ئېسىدە بار ئوتكەن ئىشلارنىڭ ھەممىسىنى ئوز ئىچىگە ئالىدۇ. تارىخ دېگەن قەدىمقى تارىخنى، يېقىنقى تارىخنى، ھازىرقى تارىخنى ۋە بۈگۈنكى تارىخنى ئوز ئىچىگە ئالىدۇ. ئىنسان نېمە ئۈچۈن ئوتمۈشنى ئەسلەيدۇ؟ ئەسلەپ ئويناش ئۈچۈن ئەمەس، بەلكى بۈگۈننى ئەشۇ ئەھمىيەتلىك ئوتمۈشتەك ياخشى قىلىش ياكى بۈگۈننى ھېلىقى مەنىسىز ئوتمۈشتىن ياخشى ۋە ئەۋزەل قىلىش ئۈچۈن ئەسلەيدۇ. بىر مىللەت نېمە ئۈچۈن ئوز تارىخنى ئوگىنىدۇ ۋە تەتقىق قىلىدۇ؟ قىلغىلى ئىش تاپالمىغانلىقتىن ئەمەس، بەلكى تارىختىن ساۋاق ئېلىپ بۈگۈننى تېخىمۇ ئەھمىيەتلىك قىلىش ئۈچۈن ئوگىنىدۇ ۋە تەتقىق قىلىدۇ. مۇشۇنداق قائىدىلار ئاساسىدا ئېيتالايمىزكى، تۈنۈگۈن بەزەنلەر ئېيتقاندەك ئۇنداق ۋاقتى ئوتۇپ كەتكەن چەك ياكى بىلەتكە ھەرگىز ئوخشىمايدۇ. لىللا مەيداندا تۇرۇپ ئېيتقاندا، تۈنۈگۈن بىر خاسىيەتلىك ئەينەككە ئوخشايدۇكى، بۇ ئەينەك ئاشۇ ئوتمۈشكە تەئەللۇق بولغان ئىشلارنىڭ ھەممىسىنى خالىس ئەكس ئەتتۈرۈپ تۇرىدۇ؛ تۈنۈگۈن بىر مۇكەممەل خاتىرىگە ئوخشايدۇكى، بۇ خاتىرە، بۈگۈننىڭ تەۋەللۇد بولۇش جەريانى ئۇجۇر ـ بۇجۇرىغىچە خاتىرىلەنگەن بولىدۇ. ھالبۇكى، تۈنۈگۈندىن ئىبارەت بۇ ئەينەككە دايىم قاراپ تۇرۇش بۈگۈنكى تۇرمۇشنىڭ يۈزىنى تېخىمۇ نۇرلۇق قىلىشتا ئالاھىدە ئەھمىيەتلىك بولۇپلا قالماستىن، بەلكى يەنە ئەتىگە، كەلگۈسىگە تەئەللۇق ھايات قەدىمىنى مەزمۇت، ئاق يوللۇق ۋە نۇسرەتلىك ئېلىشتىمۇ ئوخشاشلا ئەھمىيەتلىك ۋە زورۇردۇر.

تۈنۈگۈننى ئۇنتۇماسلىق، ئوتمۈشنى ئەسلەپ، تارىخنى ياد ئېتىپ تۇرۇش ئەمەلىي تۇرمۇشتا، ئەشۇ ئەھمىيەتلىك تۈنۈگۈنگە، ئەشۇ ئۇنتۇلماس ئوتمۈشكە ۋە ئەشۇ شانلىق تارىخقا ۋەكىللىك قىلىدىغان ئەجداتلارنى ۋە ئۇلارنىڭ ئۇلگىلىك پائالىيەتلىرىنى ئەسلەش، ئورنەك ئىش ـ ئىزلىرىنى ياد ئېتىپ خاتىرىلەش ئارقىلىق كونكرېت ئىپادىسىنى تاپىدۇ. ئەندى، ئەجداتلارنى ئەسلەش ۋە خاتىرىلەش ئۇسۇلى ئۈستىدە ... ئەجداتلارنى خاس كىتابلارنى پۈتۈش، ئۇلارنىڭ ئىش ـ ئىزلىرى ھەققىدىكى ھېكايىلەرنى توقۇشلۇق كەچلىك ... خاس خاتىرە سارايلىرى بەرپا قىلىش، خاتىرە مۇنارلىرى تىكلەش ... ئۇلارنىڭ ... ئەمەلىي ... پائالىيەت ... قىلىش ...

ئۇيغۇر مىللىتى ئەسلە ئىبلىسقا ئەرزىيدىغان تۈنۈگۈنگە، ئۇنتۇلماس ئوتمۈشكە ۋە ھەققىي شانلىق تارىخقا ئىگە مۇنەۋۋەر مىللەت. ئۇيغۇر مىللىتى مەيلى ھاكىمىيەت تىكلەپ جاھان سوراشتا بولسۇن، مەيلى پارلاق مەدەنىيەت يارىتىپ ... ئەمەلىي ... بولسۇن ... 8 ـ 9 ـ ئەسىرلەردىكى ... 16 ـ 17 ـ ئەسىرلەردىكى يار... ئەۋلادلىرى ... بىر ... پۈتۈن ...

www.ewtdn.uz

بۈگۈن ئۈچۈن تولىمۇ ئەھمىيەتلىك بىر فاكت شۇكى ئۇيغۇر مىللىتى بۈگۈنكى تارىخىمۇ قۇرۇق قول كىرىپ كەلگەن ئەمەس. مەشھۇر ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋى ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تارىخىدىكى كوز چاقنىتىپ تۇرىدىغان ئىپتىخارلىق بىر باپ بولۇپ، بۇنى بۈگۈنكى ئۇيغۇر ئەۋلاتلار بىلمەيدۇ ئەمەس. جاھان ئەھلىنىڭ گويا تېخى تۈنۈگۈنكى ئىشتەكلا ئېسىدە تۇرۇپتۇكى، ئەل سويەر ئەجداتلىرىمىز ئوز زامانىسىدا، ئوتتۇز مىڭدىن ئارتۇق ئەسكەرلىك سەرخىل ھەربىي قوشۇن تەشكىللەپ، ئورگانلىرى مۇكەممەل بولغان ھاكىمىيەت ئورنىتىپ، ئۇيغۇرلار دىيارىنىڭ شىمالىدا مۇنتىزىم ھوكۇمرانلىق ۋۇرگۈزگەن ۋە ئاخىرىدا، ئۇيغۇر ئاۋتونوم رايونىنىڭ قۇرۇلۇشىغا ھەل قىلغۇچ توھپە قوشقان. مانا بۇلار مۇبارەك ئۇيغۇر ئاۋتونوم رايونىنىڭ بەرپا قىلىنىشى ئەمەلىيەتتە ھېچ قانداق بىر غايىبانە ئامەت ئەمەس، ياكى بىراۋ قىلغان سەدىقە، بەخشەندە مۇكاپاتمۇ ئەمەس، بەلكى ئۇ ئۇيغۇر دېموكراتىك ئىنقىلاۋىنىڭ تەبىي سەمەرىسى ۋە ئۇيغۇر مەنپەيتىنىڭ ئېتىراپ قىلىنىشى ئىكەنلىكىنى دەلىللەيدىغان شانلىق تارىخ!

شۇنداق ئىكەن، بىز ئۇيغۇرلارنىڭ ئاشۇنچىلاۋا شانلىق تارىخىمىز بار ئىكەن، ئاشۇنچىۋالا ئىپتىخارلىق تۈنۈگۈنىمىز بار ئىكەن، بىز ئۇنى ھەرگىزمۇ ئېسىمىزدىن چىقىرىپ قويماسلىقىمىز، بىز ئۇنى ھېمىشەم ئەسلەپ تۇرۇشىمىز لازىم. بىزنىڭ ئەشۇنداق شانلىق تارىخىمىز ۋە ئەشۇنداق ئىپتىخارلىق تۈنۈگۈنىمىزنى يارىتىشتا سەردار بولغان تاغ ۋۇرۇك، خەلقپەرۋەر ئەجداتلىرىمىزنى ئۇنداق يادىمىزغا كەلگەندە،ناگان ـ ناگاندا، بۇلۇڭ ـ پۇشقاقتا ۋە ھاراق سورۇنىدا ئەمەس، بەلكى ھېمىشەم، ۋاقتى ـ ۋاقتىدا، رەسمىي سورۇندا ۋە تەنتەنىلىك قىلىپ خاتىرىلىشىمىز لازىم. ئەپسۇسكى، ئەزىز قېرىنداشىم، بىز ئۇنداق قىلمىدۇق، بىز ئۇنداق قىلالمىدۇق، بەلكى بارغانسېرى ئۇنداق قىلالماس بولۇپ كېتىۋاتىمىز. نېمىشكە؟ ئۇيغۇر جەمىيىتىمىزدە، ئەبگالىق كېسىلى بارغانسېرى يامراپ كېتىۋاتقانلىقتىن؛ خۇسۇسەن، بۈگۈننىلا بىلىش، كوز ئالدىنىلا كورۇش، ئەپلەپ ـ سەپلەپ كۈن ئوتكۈزۈشنىلا ئويلاش، تۈنۈگۈننى بىرلسا، ئېسىگە ئېلىپمۇ قويماسلىقتىن ئىبارەت جاھاندارچىلىق،جانباقتىلىق ئىللىتىنىڭ كۈندىن ـ كۈنگە ئەدەپ كېتىۋاتقانلىقىدىن.

مىغىزى

ھەممە ئادەم بىلىدۇ، جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ھېچ قانداق بىر قانۇنى ئۇيغۇرنىڭ مەھمۇد قەشقەرىي، يۈسۈپ خاس ھاجىپ، ئەلشىر ناۋائىي، موللا مۇسا سايرامى، سۇلتان ساتۇق بۇغراخان، سۇلتان ئابدۇرەشىتخان قاتارلىق ئالىم ۋە باھادىرلارنى خاتىرىلىشىنى مۇتلەق چەكلىمەيدۇ. ئۇيغۇر ئاۋتونوم رايونىنىڭ ھېچ قانداق بىر نىزامىدا، ئەخمەتجان قاسىمىي، رەھىمجان سابىرھاجى، لوتپۇللا مۇتەللىپ ۋە ئابدۇخالىق ئۇيغۇرى قاتارلىق ئىنقىلاپ رەھبەرلىرى ۋە دەۋىر سەركەردىلىرىنى ئەسلەشنى، يادلاشنى ۋە خاس پائالىيەتلەر بىلەن خاتىرىلەشنى ھەرگىز مەنئى قىلمايدۇ. بۇ ھەقتە ھېچ قانداق بىر چەكلىمە ھوججەت يوق. بىراق، ئەلەملىك يېرى شۇكى، بۇنى پەقەت جاھاندارچى ئەبگا ئۇيغۇرنىڭ ئوزى خاتىرىلىمەيدۇ. ھەتتا،«خاتىرىلەيلى» دېگەن گەپنى ئېغىزىدىنمۇ چىقىرالمايدۇ. نېمىشكە؟ بۇ گەپنى چىقىرىپ قالسام، يولداشلار «ھە، بۇنىڭ ئۇيغۇر غۇرۇرى باركەن» دەپ ماڭا چېكىت قويۇپ قويىدۇ، مەنسەپ بەرمەيدۇ، ئەمەلىمنى ئوستۇرمەيدۇ، دەپ ئويلايدۇ. باشقىلار «خاتىرىلەيلى» دېسە ۋە مىكىر مۇشەققەتتە خاتىرىلەش پائالىيىتى ئويۇشتۇرسا، ئۇ بۈيۈك ئەجداتلارنى خاتىرىلىگۈچىگە ھەر جەھەتتىن بىر ئومۇر يەتكىدەك قىلىپ زەربە بېرىدۇ. ئوزى بولسا، بۇنىڭ بەدىلىگە«ئۇيغۇر غۇرۇرى يوق»دېگەن شەرمەندە مۇكاپاتقا ئېرىشىپ، بەخىرامان ياشاپ كېتىۋېرىدۇ.

دەردىما! نېمە دېسەك بولار.ئەمەلىيەتتە،خەنزۇ يولداشلارنىڭ لىن زېشۇي، لۇشۇننى خاتىرىلىگىنى ۋە ئۇلارنىڭ ھەيكىلىنى تۇرغۇزغۇسى كەلگىنىگە ئوخشاشلا، بىز ئۇيغۇر قېرىنداشلارنىڭمۇ سادىر پالۋاننى، لوتپۇللا مۇتەللىپنى خاتىرىلىگىمىز ۋە ئۇلارنىڭ ھەيكىلىنى قاتۇرۇپ تۇرغۇزغۇمىز كېلىدۇ. چۈنكى بىزمۇ خۇددى خەنزۇلارغا ئوخشاشلا غۇرۇرلۇق ئىنسان. ئەگەر بىزنىمۇ ئوز ئەجداتلىرىمىزنى يۈرەكتىن چىققۇدەك خاتىرىلىگىلى قويسا، ئوز زېمىنىمىزدە باشقىلار بىلەن باراۋەر ياشاۋاتقانلىقىمىزنى ھېس قىلىپ، ۋەتەننى سويۈش تۇيغۇمىز تېخىمۇ كۈچىيىدۇ. ئەكسىچە، ئەجداتلىرىمىزنى مۇۋاپىق پائالىيەتلەر بىلەن ياد ئەتكىلى، ئاتا ـ بوۋىلىرىمىزنى مۇناسىپ ئىش ـ ھەرىكەتلەر بىلەن خاتىرىلىگىلى قويمىسا، تەبىيكى ۋۇرىكىمىز ئېغىر زەخىملىنىدۇ، كوڭلىمىز قاتتىق ئازار يەيدۇ. بۇنىڭ بىلەن نارازىلىق، ئاداۋەت ۋە ئوچلۇك تۇيغۇمىز ئۇلغىيىدۇ. ۋاھالەنكى، ئەبگا ئۇيغۇرنىڭ بۇنىڭ بىلەنمۇ كارى يوق. ئۇ كادىر تاللاش ۋە مەنسەپ ئوستۇرۇشتە، ھېلىقىدەك ئۇيغۇر ۋۇرىكى سۇغۇرۇۋېتىلىپ، ئورنىغا باشقىلارنىڭ ۋۇرىكى سەپلەپ قويۇلغان، ئوزى ئۇيغۇر تۇرۇپ «ئەندى، «ئۇيغۇر» دېگەن گەپنى قويۇپ «مىللىي» دېگەن ئۇقۇمنى ئومۇملاشتۇرۇشىمىز لازىم» دەيدىغان مۇناپىقلارنى ئەۋرىشكە قىلىدىغان لەنەتلىك ئادەتكە كونۇپ كەتكەچ، كالىندارنىڭ ۋارىقىنى ۋىرتىۋېتىپلا «تۈنۈگۈن ئەندى ئەھمىيەتسىز، چۈنكى ئۇ كەلمەسكە كەتتى» دەپ ۋۇرۇۋېرىدۇ.

بىراق، ئى، ئەزىز قېرىندىشىم، سەن، مەن ۋە ئۇ ـ بىز ھەممىمىز بۈگۈنلا ئاسماندىن «توككىدا» چۈشۈپ قالغان ئەمەس، ياكى زېمىندىن بۈگۈنلا «مىرتتىدە» ئۈنۈپ چىققانمۇ ئەمەس. بىز ھەممىمىز تۈنۈگۈندىن، ئوتمۈشتىن، تارىختىن بىر قەدەم، بىر قەدەمدىن مېڭىپ كەلگەن، تۈنۈگۈن بەجايىكى بىزنى ئۇتقان ئانا، تۈنۈگۈن ئەمەلىيەتتە بىزنى چوڭ قىلغان ئاتا. ھالبۇكى، تۈنۈگۈننى ئۇنتۇش خۇددى ئاتا ـ ئانىغا ۋاپاسىزلىق قىلغاندەكلا گۇناھلىق ئىش؛ ئوتمۈشنى ئۇنتۇش گويا ئەبا ـ ئەجداتنى خارلىغاندەكلا نومۇسلۇق ئىش. ئەگەر بۇ قانۇنىڭ مەنىسىگە چوڭقۇر چوكسەك ۋە بۇ چۈشەنچىنىڭ چىنلىقىغا تەسلىم بولساق، بۇرۇلۇپ ئارقاڭغا قاراپ باق؛ بۈگۈنكى زامان ئۇيغۇر تارىخىغا ئائىت بۈيۈك ئىشلارنى بىر ـ بىرلەپ ساناپ باق. ئۇيغۇرئاۋتونوم رايونى قۇرۇلغان چاغدىن تارتىپ ھازىرقى كۈنگىچە، سەن ئېرىشىشكە تېگىشلىك نېسىۋە ئەشۇ باشتا دېيىشكەندەك بارغانسېرى ئېشىپ ۋاتامدۇ ياكى كېمىيىۋاتامدۇ؟ ئىدارىلاردىكى كادىرلار نىسبىتى، زاۋۇتلاردىكى ئىشچى ۋە تېخنىكلار قوشۇنى تۈزۈلمىسى، شەھەرلەردىكى نوپۇس سانى ۋە مەھەللە ـ كوي قۇرۇلمىسى... قاتارلىقلاردا ساڭا تەئەللۇق ئۈلۈش يىلسېرى كوپىيىۋاتامدۇ ياكى ئازىيىۋاتامدۇ؟ بىلگىنكى، بۇلارنى ئايدىڭلاشتۇرۇشنىڭ ئەھمىيىتى بۈگۈنكى كۈنۈڭنى تېخىمۇ گوزەل قىلىشتا، بۈگۈنكى تۇرمۇشۇڭنى تېخىمۇ ئەۋزەل قىلىشتا ھەقىقەتەنمۇ ئەسقاتىدۇ؛ بۇنىڭ پايدىسى سېنى جاھاندارچىلىق ۋە جانباقتىلىق ھاياتنىڭ مەنىسىز قايىنىمىدىن قۇتقۇزۇپ چىقىپ، ئاناڭ بەرگەن سۈتنىڭ ئەجرىنى ۋە ئانا يەر بەرگەن تۇزنىڭ ھەققىنى ئاقلايدىغان ۋاپادار ئەۋلاتلار قاتارىغا قاتىدۇ!

پەقەت تارىخنى ئۇنتۇمىغان ۋە تۈنۈگۈنكى كۈرەشلەرنى ئەستە چىڭ ساقلىغاندىلا، ئاندىن ھېلىقىدەك بۈگۈننىڭ قەدرىگە يەتمەي، ياخشى ـ يامانىنى پەرىق ئەتمەي، بولۇر ـ كېتۇر كۈن ئوتكۈزىدىغان، بىخۇدلۇق قىلىپ بۈگۈنگىمۇ، كەلگۈسىگىمۇ ئېغىر زىيان يەتكۈزىدىغان ئىشلارنى قىلىپ قويىدىغان ئىللەتنىڭ يىلتىزىغا پالتا چاپقىلى بولىدۇ. ئالايلۇق، «شىنجاڭ»، «شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاۋتونوم رايونى»ۋە «ئاۋتونوم رايون» دېگەن ئاتالغۇلارنى بىر ـ بىرىگە بەدەل قىلىپ ئىشلىتىش مەسىلىسىنى. ھەممە ئادەم بىلىدۇ، جۇڭگو تارىخىدىكى مەنچىڭ زوزۇڭتاڭ زامانىسىدا، ئەزەلدىن تارتىپ ئۇيغۇرلار تۇپلىشىپ ئولتۇراقلىشىپ ياشاپ كەلگەن بۇ ئۇيغۇر زېمىنى «شىنجاڭ»(يېڭى چېگرا) دېگەن سىياسىي نام بىلەن ئاتىلىدىغان بولغان. پۇتكۇل گومىنداڭ دەۋرىدىمۇ مۇشۇ نام قوللىنىلغان. ئەندى، جۇڭگودا دېموكراتىك ئىنقىلاپ غەلىبە قىلىپ، جۇمھۇرىيەت قۇرۇلغاندىن كېيىن، «شىنجاڭ» ئاتلىق بۇ زېمىنغا ئۇيغۇر ئاۋتونوم رايونى قۇرۇلغان، يەنى شۇندىن ئېتىبارەن بۇ زېمىنغا «شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاۋتونوم رايونى» دەپ يېڭى ئات قويۇلغان. ئازىراقلا سىياسىي ئېڭى بار ئادەم ئۈچۈن خۇددى ئاسماندا پارلاپ تۇرغان كۈندەكلا روشەن ئىش شۇكى، «شىنجاڭ» بىلەن «شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاۋتونوم رايونى» ئوخشاش بولمىغان زامان ۋە ئوخشاش بولمىغان پارتىيەلەر باسقان ئېنىق دەۋىر تامغىسى بار سىياسىي ئاتالغۇلار بولۇپ،

شاكىلى

ئۇلارنى ئوز ئارا ئارىلاشتۇرۇۋېتىشكە ۋە ئۇلارنى بىر ـ بىرىگە بەدەل قىلىپ ئىشلىتىشكە ھەرگىز بولمايدۇ. چۈنكى، «شىنجاڭ» دېگەن ئىسىم ئۇيغۇرلارنى بوزەك قىلىدىغان ۋە ئاننى تاپىدىغان ئەكسىيەتچى ھوكۇمەت قويغان نام. ھالبۇكى، 1935 ـ يىلى تەسىس قىلىنىپ، «شىنجاڭ گېزىتى» ئاتالغان بۇ ئەكسىيەتچى شىنجاڭ ئولكىلىك ھوكۇمەتنىڭ ئورگان گېزىتى، ئەگەر 1955 ـ يىلى 10 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى قۇرۇلغان «شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاۋتونوم رايونى»نى ئېتىراپ قىلغان بولسا، شۇ كۈندىن ئېتىبارەن مەزكۇر گېزىتنىڭ باش بەت باش ستون يۈزىنى «شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاۋتونوم رايونلۇق خەلق ھوكۇمىتى ۋە پارتكومنىڭ ئورگان گېزىتى» دېگەن سوز بىلەن بېزىگەندىن باشقا، گېزىت نامىنى جەزمەن «ش ئۇ ئار گېزىتى»گە ئوزگەرتىشى كېرەك ئېدى! ھازىر ئىشلىتىلىۋاتقان «شىنجاڭ ياشلىرى»، «شىنجاڭ خەلق قۇرۇلتىيى»، «شىنجاڭ ئاياللىرى»، «شىنجاڭ مەدەنىيىتى»، «شىنجاڭ سەنئىتى»، «شىنجاڭ ئىشچىلار ھەرىكىتى» ۋە «شىنجاڭ ئىشچىلار ۋاقىت گېزىتى» دېگەندەك گېزىت ـ ژۇرنال ناملىرى، شۇنداقلا «شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى»، «شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى»، «شىنجاڭ تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى» قاتارلىق ئىدارە ـ ئورگان ناملىرىنىڭ ھەممىسى خاتا. ئۇلار پەقەت «ش ئۇ ئار ياشلىرى»، «ش ئۇ ئار خەلق قۇرۇلتىيى»، «ش ئۇئار ئاياللىرى»،«ش ئۇئار مەدەنىيىتى»، «ش ئۇئار سەنئىتى»، «ش ئۇئار ئىشچىلار ھەرىكىتى»، «ش ئۇ ئار ئىشچىلار ۋاقىت گېزىتى»، «ش ئۇ ئار ئىجتىمائىي پەنلەر تەتقىقاتى» ۋە «ش ئۇ ئار ئۇنىۋېرسىتېتى»، «ش ئۇ ئار خەلق نەشرىياتى»، «ش ئۇ ئار تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى»... بولغاندىلا ئاندىن توغرا بولىدۇ. چۈنكى، بۈگۈنكى جۇڭگودا «شىنجاڭ» ئاتىلىدىغان يەر يوق. ئۇ مەنچىڭ ھوكۇمىتىنىڭ ئاغدۇرۇلۇشى ۋە گومىنداڭ ھوكۇمىتىنىڭ يوقلىشى بىلەن يوقالغان. ھازىر ئۇنىڭ ئورنىدا قەد كوتىرىپ تۇرۇۋاتقىنى «شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاۋتونوم رايونى»(ش ئۇ ئار)دۇر. شۇڭا، «شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاۋتونوم رايونى»نى قىسقارتىپ «شىنجاڭ» دەپ ئاتاش ئېغىر سىياسىي خاتالىق، ئانۇنسىزلىق ھەتتا ئەكسىيەتچىلىك بولىدۇ!

بىراق، بۇنى تېخى ئاز دېگەندەك، «شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاۋتونوم رايونى»نى تېخىمۇ غەلىتە قىسقارتىپ «ئاۋتونوم رايون» دەيدىغان ئىللەتلىك ئادەتنىڭ ئەدەپ كېتىۋاتقىنىغا ئەيىۋھەنناس! خەت ـ سوزلەرنىڭ ئوزىدىنلا كورۇنۇپ تۇرۇپتىكى،«ئاۋتونوم رايون» دېگەن گەپ «ئاۋتونومىيىلىك ھوقۇق ۋۇرگۈزۈلىدىغان رايون» دېگەن ئابستراكت مەنىدىن باشقا، ھېچ قانداق بىر كونكرېت جاي ئۇقۇمىنى يورۇتمايدىغان تومتاق ئاتالغۇ. ھالبۇكى، شۇنداق تۇرۇقلۇق، زادى نېمە ئۈچۈن «ئۇيغۇر ئاۋتونوم رايونى» دېمەي، «ئاۋتونوم رايون» دەپ ئاتاش شۇنچە بازار تېپىپ كېتىدۇ؟ مېنىڭچە، بۇنىڭدا مۇنداق تورت خىل ئەھۋال بار. بىرىنچى، خېلى بىر بولەك كوڭلى سادداپەمى كالتە كىشىلىرىمىز، بىز مۇشۇ ئۇيغۇر ئاۋتونوم رايونىدا تۇرۇپ گەپ قىلىۋاتقاندىكىن، «ئاۋتونوم رايون» دېسەكمۇ تەھقىق ھالدا «ئۇيغۇر ئاۋتونوم رايونى» دېگەن بولىدۇ، دەپ قارايدۇ. ئىككىنچى، ئېغىزىغا نېمىنى سېلىپ قويسا، ئاڭقارماي يەۋېرىدىغان گومۇش بالىدەك، سىياسىي ئاتالغۇلارنى باشقىلار نېمە دەپ قىسقارتىپ بەرسە، چۈشىنىپ ـ چۈشەنمەي، شاتۇتىدەك دوراپ دەۋېرىدىغان چالا ساۋات ئەبگا زىيالىلىرىمىزنىڭ ئېڭىدا، «مىللىي»دېگەن سوز «ئۇيغۇر» دېگەن سوز بولىدۇ، «ئاۋتونوم رايونى» دېگەن سوز بولسا، ھەر قانداق يەردە مەڭگۈ «ئۇيغۇر ئاۋتونوم رايونى»دېگەن بولىدۇ. ئۈچىنچى، ئەگەر «ئۇيغۇر ئاۋتونوم رايونى» دېگەن بۇ قانۇنىي ئاتالغۇدىن مەركىزىي سوز بولغان «ئۇيغۇر» ئاڭلىق ھالدا ئېلىپ تاشلىنىۋاتىدۇ دېيىلگەن تەغدىردە، بۇ بىر قىسىم غەيرىي نىيەتلىك كىشىلەرنىڭ غەرەزلىك قىلىۋاتقان ئىشى. بۇ خىل كىشىلەر تارىختىكى «شىنجاڭ»دا، ئۇيغۇر ئاۋتونوم رايونىنىڭ قۇرۇلغانلىقىغا ئەسلىدىن ئاقايىل. ئۇلارنىڭ كوڭلى ھېلىھەم مەنچىڭ ۋە گومىنداڭ دەۋرىگە مايىل. شۇڭا، كومپارتىيەنىڭ سىياسىي تامغىسى بېسىلغان «ئۇيغۇر ئاۋتونوم رايونى» دېگەن سوز بىلەن ئۇلارنىڭ زادىلا خوشى يوق. تورتىنچى، يەنە بەزەن ساددا قېرىنداشلار بولسا، «ئۇيغۇر ئاۋتونوم رايونى» دېسەك، «بۇ زېمىن ئۇيغۇرلارنىڭلا ئاۋتونوم رايونى» دې-

گەن بولۇپ قېلىپ، بىزنىڭ مەۋجۇتلۇقىمىز تازا گەۋدىلەنمەي قالىدىكەن دەپ قاراپ، «ئۇيغۇر» سۆزىنى قەستەن تاشلىۋېتىدۇ. ئۇلار ھەتتا مۇشۇ خىل خاتا قاراشنى چىقىش ئۇقتىسى قىلىپ تۇرۇپ، «شىنجاڭ ئۇيغۇرلارنىڭ ئاپتونوم رايونىمۇ؟» دېگەندەك بىمەنا ۋە لاۋزا ماقالىلارنىمۇ يازدى.

بىز بۇ يەردە خالىس نىيەت ۋە سەممىي كۆڭلىمىز بىلەن شۇنى ئېيتىمىزكى، بۈگۈنكى دۇنيادا، قازاق قېرىنداشلارنىڭ قازاقستانى ۋە قىرغىز تۇغقانلارنىڭ قىرغىزستانى بولسا، جۇڭگونىڭ ئاساسلىق مىللەتلىرىدىن بولغان بىز ئۇيغۇرلارنىڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىمىز بار. بىراق، خۇددى قازاقستاننى ئەشۇ يەردە ياشاۋاتقان رۇس، نېمىس، ئۇيغۇر قاتارلىق مىللەتلەرنىڭ قازاقستانى ئەمەس، «پەقەت قازاقلارنىڭلا قازاقستانى» دېيىش تولىمۇ كۈلكىلىك گەپ بولغىنىدەك، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىمۇ «پەقەت ئۇيغۇرلارنىڭلا ئاپتونوم رايونى» دەپ چۈشەنگىلى بولمايدۇ. ئەمەلىيەتتە، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىمۇ مۇشۇ زېمىندە ياشاۋاتقان خەنزۇ، قازاق، قىرغىز، تاجىك، ئۆزبەك قاتارلىقلارنىڭمۇ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى. «ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى» دېگەن بۇ نام مۇشۇ زېمىندە ئەزەلدىن تارتىپ، ئاساسىي گەۋدە ھالىتى بىلەن ياشاپ كەلگەن ئۇيغۇرلارنىڭ ئىسمى بىلەن قانۇنلاشتۇرۇلۇپ ئاتالغان ئىكەن، ئۇنى ئەينەن ۋە تولۇق ئاتاش بۇ زېمىندە ياشاۋاتقان ھەر قايسى مىللەت خەلقىنىڭ ئورتاق بۇرچى! ھالبۇكى، «ئۇيغۇر ئاپتونوم رايون» دىن «ئۇيغۇر»نى تاشلىۋېتىپ «ئاپتونوم رايون» دەپ ئاتاش سېپى ئۆزىدىن بىمەنىلىك ۋە يامان غەرەزلىك!

دەرۋەقە، «شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى» دېگەن ئاتالغۇ بىر ئاز ئۇزۇن. بۇنىسى ئەمەلىيەت، شۇنداق ئىكەن، ئۇنى بەزىدە قىسقارتىپ ئاتاساق بولمامدۇ؟ مېنىڭچە، بولىدۇ،بىراق قىسقارتقاندا، خۇددى«ئىچكى موڭغۇل (نېيمېڭ) ئاپتونوم رايونى» ۋە «شىزاڭ (غەربىي زاڭ) ئاپتونوم رايونى»دېگەنلەردە،«موڭغۇل»(مېڭ) ۋە «زاڭ»(زاڭ مىللىتى)دېگەن ناملار چۈشۈرۈپ قويۇلمىغانغا ئوخشاشلا، «شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى»دىن قىسقارتىلغان ئاتالغۇدىمۇ ھەر قانداق ئەھۋالدا، «ئۇيغۇر»(ۋېي) دېگەن نام ھەرگىزمۇ چۈشۈرۈپ قويۇلماسلىقى كېرەك. شۇنداق بولغاندا، «شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى» دېگەن ئاتالغۇنى قىسقارتىپ ئاتاشقا توغرا كەلگەندە، ئۇيغۇرچە، قازاقچە، قىرغىزچە ۋە موڭغۇلچىلاردا بىردەكلا «ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى» ياكى «ش ئۇ ئا ر» دەپ ئاتىسا بولىدۇ.

بار ھەر

شۇنى ئېنىق بىلىش كېرەككى، تارىختىكى شىنجاڭدا، ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ قۇرۇلۇشى تۈنۈگۈنكى ئەل سۆيەر بۈيۈك ئەجدادلار ئىنقىلاۋىي كۈرىشىنىڭ ئۆلمەس نەتىجىسى. ھالبۇكى، ئۇنىڭ نامىنى تولۇق، ئەينەن ئاتاش ياكى، چالا، ئۆزى بىلگەنچە ئاتاش ئەمەلىيەتتە، شۇ ئاتىغۇچىنىڭ تارىخقا، تۈنۈگۈنكى ئەجدادلار ئىنقىلاۋىي كۈرىشىگە ۋە بۈيۈك ئەجدادلارغا بولغان كۆز قارىشىنى ۋە ۋاپا دەرىجىسىنى ئىپادىلەيدۇ. شۇڭا، بۇ مەسىلىگە نىسبەتەن ھەممىمىز يۈكسەك سىياسىي ئېڭىمىز ۋە يۈللۇق مەسئۇلىيىتىمىز بىلەن تولۇق ئەھمىيەت بېرىشىمىز لازىم.

ئەبگا ئۇيغۇرنىڭ ۋۇجۇدىدا تۈنۈگۈن بىلەن كارى بولماسلىق كېسىلى بىلەن قولتۇقلىشىپ كېلىۋاتقان ئىللەت ئەتىگە ئۈبدان نەزەر سالماسلىق يەنى پىلانسىزلىق بولۇپ، بۇ ئىللەتنىڭ يامان تەسىرى شۇ تاپتا، ئۇيغۇر جەمئىيىتىنىڭ ئىستىقبالىنى بارغانسېرى كۆڭگىلاشتۇرماقتا.

شۇنداق، تۈنۈگۈننى ئۇنتۇپ قالمىغاندىلا، ئاندىن بۈگۈننىڭ قەدرىگە يەتكىلى بولىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، بۈگۈنكى ھەر بىر پۇرسەتنى غەنىيمەت بىلىپ ۋە چىڭ تۇتۇپ، ئەتىنىڭ پىلانىنى ئالدىن تۈزۈپ ماڭغاندىلا، ئاندىن بۈگۈنكى نەتىجىنى داۋاملاشتۇرۇپ، ئەتە بۈگۈندىنمۇ گۈزەل كۈننى بارلىققا كەلتۈرگىلى بولىدۇ. يەنە بىر جەھەتتىن ئېيتقاندا، ئىنساننىڭ تۇرمۇشى تۈنۈگۈندىن ساۋاق ۋە زورۇر ئوزۇق ئېلىش، شۇنداقلا ئەتىكى يېڭى ھاياتقا تەلپۈنۈش ۋە ئىنتىلىش ئارقىلىق ئىلگىرىلەش ۋە تەرەققىياتقا ھامىلدار قورىماس ھاياتى كۈچكە تولۇپ تۇرغاندىلا، ئاندىن ئۇ ھەقىقىي مەنىلىك تۇرمۇش ۋە چىن لەززەتلىك ھايات بولىدۇ. ئىنساننى ئەتىگە تەلپۈندۈرىدىغان نەرسە يۈكسەك غايە. يۈكسەك غايىنى ئەمەلگە ئاشۇرىدىغان نەرسە، ئىلمىي پىلان، جانلىق تەدبىر ۋە قەتئىي ئىرادە. شۇنداق دېيىش مۇمكىنكى، پىلانلىق ھايات ئاكتىپ ھايات، تاتلىق ھايات. پىلانسىز ھايات بولسا، پاسسىپ ھايات، قاقسىق ھاياتتۇر. ئەمەلىي تۇرمۇشقا تەدبىقلاپ ئېيتساق، سەن پىلان بىلەن ئىش قىلالىۋاتامسەن ياكى ھېچ بىر پىلانىڭ يوق كۈن ئۆتكۈزۈشنىلا بىلىۋاتامسەن، خەلق كالۋا ئەمەس، ھەممىنى بىلىدۇ. ئۈرۈمچى شەھىرىدىكى شاخماتنىڭ ئورۇقچىلىرىدەك تىزىلىپ كەتكەن راۋاقلار پىلان بىلەن قىلىنغان ئىش. سېنىڭ پىلانىڭ بولمىغاچ، قىرىق ژىلنىڭ مابەينىدە، ئۈرۈمچىگە ئەقەللىسى مىڭ ئادەم دەلنەزى تۇرۇپ ھېيت نامىزى ئوقۇغىلى بولىدىغان بىرەر مەسجىتمۇ سالالمىدىڭ. تۇرۇپلا نەۋرۇز بايرىمىنى قىلدۇرمايدىغان بولسەن. تۇرۇپلا رامىزان ھېيتىنى ئەمەلدىن قالدۇرىدىغان بولسەن، خەلقىڭ ئاشۇنداق ناماز ئوقۇيدىغان مۇسۇلمان مىللەت. سېنى ئۇ قاتاردىن چىقىپ كەتتىمكىن دېسە، ھېيت بولسا، ھەممىدىن بۇرۇن كىرىپ، تۆرنىڭ كاللىسىغا مىنىپ ئولتۇرۇپ گۆش يەيسەن. بۇ پاسسىۋلىقمۇ ياكى ئاكتىپلىقمۇ؟ ئۇيغۇرلار «شىخەنزە» دەپ ئاتايدىغان شىخىزى شەھىرى مۇشۇ يېرىم ئەسىرنىڭ مابەينىدە بىنا قىلىنغان بىر شەھەر. ئۇنىڭدا، «شىخىزى ئۇنىۋېرسىتېتى» قۇرۇلۇپ بولدى. ئامما، ئۈچ مىليوندىن ئارتۇق نوپۇسى، نەچچە مىڭ ژىللىق تارىخى بار قەشقەردە بولسا، تا شۇ كۈنگىچە بىرمۇ ئۇنىۋېرسىتېت يوق. خەق ئون ئىككى ژىل سەرىپ قىلىپ، نى نى ئارمانلار بىلەن پەرزەنتلىرىنى ئوقۇتسا، ۋاقتى كەلگەندە كىرىپ ئوقۇيدىغانغا ئۇيغۇرچە ئۇنىۋېرسىتېتنىڭ تايىنى بولمىسا، ئۇلارنى موللىلارنىڭ ھوزۇرىغا تاپشۇرۇپ تالىپ قىلماي قانداق قىلىدۇ، ئەندى؟!

مۇنداق ئىشلارنى ساناپ كەلسەك، ئاسماندىكى يۇلتۇزدىنمۇ جىق. سەممىي ئۈمۈت شۇكى، سەن خەلقىڭنىڭ بىر رەھبىرىي كادىرىسەن. ئۆزەڭ خىزمەت ئۆتەيدىغان ئاشۇ سەككىز - ئون ژىلنى قۇساق سىلىپ سەمرىۋېلىشنىڭ، پارا ئېلىپ بېيىۋېلىشنىڭ پۇرسىتى قىلماي، خەلقىڭنىڭ كەلگۈسى ئۈچۈن چىن كۆڭلۈڭدىن چىقىرىپ بىر - ئىككى بولسىمۇ ياخشى ئىش قىلىشنى پىلان قىل. شۇ پىلانىڭنى خەلقىڭگە ئوچۇق ئېلان قىل. مانا شۇ چاغدا سەن كەلگۈسىدىن ئۈمىتلەنگەن خەلقىڭنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىنى كۆرىسەن. پىلانىڭ ئەمەلگە ئاشقاندا بولسا، ئۆز ئىقبالىدىن سۆيۈنگەن خەلقىڭنىڭ ھەقىقىي ئېھتىرام ۋە چىن ھۆرمىتىنىڭ قاينىمىدا ھۇزۇرلىنىپ ئۈزىسەن.

سەن بىر مەكتەپ باشلىغىسەن. مائارىپ ئىدارىسى چۈشۈرۈپ بەرگەن سان- سىفىرغا، مائارىپ نازارىتىنىڭ ئىلتىپاتىغا قاراپ ئولتارماي، ئۈچ ژىللىق، بەش ژىللىق ۋە ئون ژىللىق قىلىپ ئۆزەڭ پىلان تۈز. مەكتەپ باشلىغى دېگەن ئىز باسار ئەۋلات تەربىيەلەيدىغان باش ئىنژېنېر دېگەن سۆز. ھالبۇكى، سېنىڭ پىلانىڭ ئەڭ ئىناۋەتلىك. سېنىڭ تەدبىرىڭ ئەڭ كارامەتلىك، ئالدىڭدىكى ساڭا تەلمۈرۈپ قاراپ تۇرغان مەھمۇد قەشقەرى چىراي، ئامانىساخان رۇخسار ئوغۇل - قىز ئەۋلاتلارنى كۆر. ساھىبتەدبىر بولۇپ، ئۇلاردىكى ئارزۇ - تىلەكلەرگە ھەقىقىي كۆڭۈل بۆل. ئەمەلىيەتتە، 21 - ئەسىر ئۇيغۇر جەمئىيىتىنىڭ خوجايىنلىرى سېنىڭ ئىز باسار يېتىشتۈرۈش ماھارىتىڭگە باغلىق. ئۇيغۇر ئىلمىنىڭ مەرىپەتلىك كەلگۈسى سېنىڭ باشچىلىق جاسارىتىڭگە باغلىق!

سەن ھەر قانداق بىر مەكتەپنىڭ ئوقۇغۇچىسىسەن. كەلگۈسىدىكى مەدەنىيەتلىك ئۇيغۇر جەمئىيىتىنىڭ ئۈمۈت يۇلتۇزىسەن، باشتىنلا پىلان بىلەن ياشاشنى ئۆگەن. ۋەتەن ئۈچۈن بىلىم ئال، ۋەتەن ئۈچۈن تەشكىللەن. ئېھتىياتچان ئەزىملەردىن ئىبرەت ئال. ئىجتىھاتچان تەۋەككۈلچىلەردىن ئۈرنەك ئال. «سېكرېتارنى پالانى تۇغۇپ بېرىدۇ»،«مۇدىرنى،رەئىسنى پۈستانى يەردە ياساپ بېرىدۇ» دەپ ھاڭۋېقىپ ئولتۇرماي، كىچىكىڭدىنلا ناھىيەگە ھاكىم، ۋىلايىتىڭگە ۋالىي ۋە ئۇيغۇر ئېلىڭگە رەئىس بولۇشنى كۆڭلۈڭگە مەھكەم پۈك. «چوڭ بولسام، چوقۇم ئەجدادىمدەك باشلامچى ئەزىمەت بولىمەن» دېگەن نىيەتنى قەلبىڭگە مەزمۇت پۈت. مۇشۇنىڭ ئۈچۈن تەدبىر ئويلا، پىلان تۈز. ھايات قويندا، ئۆمۈر بويى پىلان بويىچە، شىجائەت بىلەن ئالغا قاراپ ئۈز. غايىبانە بىر موجىزاتنىڭ ئاسماندىن چۈشۈشىنى كۈتۈپ ئولتۇرما. ئۆزەڭ قىلالايدىغان ئىشنى كېيىنكىلەرگە قالدۇرما. ئىلىم بەيگىسىدە ئۆزۈڭلا چىقساڭ، ئىقبال سېنىڭكى. بىلىملىك بولۇپ يېتىلسەڭ، ۋەتەننىڭ ئىستىقبالى چوقۇم سېنىڭكى!

بۈگۈنكى دۇنيادىكى تەرەققىياتتا ئالدىدا مېڭىۋاتقان ئىلغار مىللەتلەرنىڭ ئەمەلىيىتى بېرىۋاتقان ساۋاقلاردىن قارىغاندىمۇ، شانلىق تارىخى بار، شۇنداقلا ئۆز تارىخىنى ئۇنتۇمىغان، تارىخىي ساۋاقلارغا ھەقىقىي ئەھمىيەت بەرگەن مىللەتلەرنىڭ يەنە پارلاق ئىستىقبال يارىتالىشىدىن ئۈمۈتى زور. ئېپتىخارلىق تارىخى بولسىمۇ، تەجرىبە - ساۋاقلارنى يەكۈنلەپ، ئەتە ئۈچۈن، كەلگۈسى ئۈچۈن يېڭىدىن يېڭى پىلانلارنى تۈزۈپ مېڭىشنى بىلمەيدىغان مىللەتتىن بولسا، تازا ئۈمۈت يوقتۇر.

نەرسىنىڭ

ژۇقۇرىدا دېدۇق، ئۇيغۇر شانلىق تارىخقا ئىگە مىللەت. بۇنىڭدا گەپ يوق. ئەندى، ئۇيغۇر يەنە پارلاق ئىستىقبال يارىتالامدۇ - يوق؟ بۇ - پال باقىدىغان ئىش ئەمەس. پەقەت سەن، مەن ۋە ئۇ - بىز ھەممىمىز بىر نىيەتكە كېلىپ، ئورتاق ئەمەلىيىتىمىز بىلەن جاۋاپ بېرىدىغان ئىش. بۇۋىمىز ئېيتقان «تەدبىرىڭ قانداق بولسا، تەغدىرىڭ شۇنداق بولىدۇ» دېگەن ئۇدۇم ئاتا سۆزى بەشارەت بېرىپ تۇرۇپتۇ. دۇنيادىكى ئۈرگۈن مىللەتلەرنىڭ مۇۋەپپەقىيەتلىك تەجرىبىلىرى دالالەت بېرىپ تۇرۇپتۇ. ئىلمىي پىلانلىق ۋە ئىلغار تەدبىرلىك بولساق، ئەل سۆيەر ئەجداتلارنىڭ ئىزىنى باساق، ئۆزىمىزنىلا بۈگۈننىلا ئويلىماي، كەلگۈسىنى، ئەۋلاتلارنىمۇ ئويلىساق، بىر گەۋدىگە ئۇيۇشۇپ، ئۇسرەت ئۈچۈن بەلنى مەھكەم باغلىساق، مىللىتىمىز ئۇيغۇر چوقۇم ئۈتمۈشتىكىدىنمۇ پارلاق ئىستىقبال يارىتالايدۇ!

سېنىڭچىچۇ؟ مۇشۇ قاراشنى ياقلاپ، ئويغانغان سەپكە قوشۇلامسەن ياكى «مەن يەنە قاراپ باقاي» دەپ، تىكىۋېتىپلا قۇتۇلامسەن، ئويلان ئۇيغۇرۇم.

ئەزمە ئويلانغىچە،
تەۋەككۈلچى مەخسىتىگە يېتىپتۇ.
ئۇيغۇر خەلق ماقالى.

پىداكارسىزلىق ۋە جەڭگىۋارسىزلىق

ھەق ئۈچۈن، ھەقىقەت ئۈچۈن ئۆزىنىڭ بارلىقىنى، ھەتتا ئەزىز جېنىنىمۇ بېغىشلاش پىداكارلىق دېيىلىدۇ. ئۆزىنىڭ ۋە ئۆز كوللېكتىۋىنىڭ جانىجان مەنپىيىتى، ھەقلىق ھوقۇقى ۋە ئىززەت ھۆرمىتى ئۈچۈن تىز پۈكمەي كۆرەش قىلىش جەڭگىۋارلىق بولىدۇ. پىداكارلىق بىلەن جەڭگىۋارلىق ھەر قانداق بىر مىللەتنىڭ ئاداققىي مەۋجۇتلۇغىنى ۋە ئاقىۋەت ئىستىقبالىنى ئەمەلىي كاپالەتكە ئىگە قىلىدىغان مەنىۋىي تۈۋرۈكتۇر. پىداكارلىق بىلەن جەڭگىۋارلىق ھەر قانداق بىر مىللەتنى داغدام يوللۇق، ئۇزۇن قوللۇق، ئۆز رىزقىدىن ئۆزى بەھرىلىنەلەيدىغان، ئۆز ھوقۇقىدىن ئۆزى ھوزۇرلىنالايدىغان قىلىدىغان زورۇر روھىي قۇۋۋەتتۇر. ئىنسانىيەت تارىخىنىڭ فاكتلىق ئەمەلىيىتىدىن ئېلىپ ئېيتقاندىمۇ، كىشىلىك ھاياتنىڭ، مەۋجۇتلۇغىنىڭ يولى پىداكارلىق بىلەن ئېچىلىدۇ. ئىستىقبالنىڭ يولى بولسا، جەڭگىۋارلىق بىلەن كېڭىيىدۇ. ھېكايەت. «تۇم تاغنىڭ كەينى» ناملىق ئامېرىكا كىنو فىلىمىنى كۆرگەن ئادەملەر بىلىدۇ ۋە كۆز ئالدىغا كەلتۈرەلەيدۇكى، ھازىرقى ئامېرىكا ئېگىرلىرى مۇندىن يۈز ژىللار بۇرۇن، ئىنگلىز سودىگەرلىرى تەرىپىدىن ئافرىكا چوڭ قۇرۇقلۇغىدىن يۆتكەپ كېلىنىپ، مال - ئەشيا بازىرىدا، ئەركىن ھالدا ئېلىم - سېتىم قىلىنىدىغان قارا قۇللار ئىدى. خاس قۇل بازارلىرىدا، خېرىدارلار ئەركەك قۇللارنى خۇددى ئىشەك سېتىۋالغان چېغىدىكىدەكلا، كالپۇكلىرىنى يىرىپ تۇرۇپ چىشلىرىنى كۆرۈپ بولىجۇق گۆشلىرىنى مۇشتلاپ بېقىپ ئالاتتى. ئايال قۇللارنى ئالىدىغان چاغدا بولسا، كۆپ تۇغۇپ بېرەلەيدىغان ياكى بېرەلمەيدىغانلىغىنى بىلىمىز دەپ، كۆكسىلىرىنى خالىغانچە مۇجۇقلاپ، ساغرىلىرىنى سىلاپ، غىرىچلاپ بېقىپ ئالاتتى. ئۇز زامانىسىدا، ئېگىرلار ئامېرىكىنىڭ ھەر قايسى شەھەرلىرىدە، كان - كارخانىلىرىدا، ئېكىنزارلىق قورۇقلاردا، ئىشەكنىڭ ئورنىدا ئىشلىتىلەتتى، ئىشتىنىڭ ئورنىدا خارلاپ ئولتۇرۇلەتتى. بۈگۈنچۇ؟ بۈگۈنكى ئامېرىكا ئېگىرلىرى ئامېرىكا پرېزىدېنت سايلىمىغا قاتنىشىپ، پرېزىدېنت نامزاتى بولالايدىغان بولدى. ئامېرىكا جەمئىيىتىنىڭ ھەر قانداق ساھاسى ۋە ھەر قانداق مەخپىي ئورگانلىرىدا بەخىرامان ئىشلىيەلەيدىغان بولدى. بۈگۈنكى ئامېرىكىدا، ھەربىي سەپتىكى بەش يۇلتۇزلۇق ئېگىر گېنېراللار، سەنئەت كۆكىدە پارلاپ جۇلالاپ تۇرغان ئېگىر چولپانلار، تەنتەربىيە مەيدانىنى قاپلاپ، سەپنىڭ ئالدىدا قارا تۇلپاردەك چېپىپ كېتىۋاتقان ئېگىر تەنھەرىكەتچىلەر، سوت مەھكىمىسىدە رەت - رېتى بىلەن قارا بۆركۈتتەك ئولتۇرغان ئېگىر باش سۇدىيالار ئېگىرلارنىڭ مۇندىن يۈز ژىللار بۇرۇنقى ھايۋان ئورنىدىكى مەھكۇملۇق ھالىتىنى تۈپتىن ئۆزگەرتىپ، ئامېرىكا دۆلىتىنىڭ ھەقلىق خوجايىنلىرىغا ئايلانغانلىقىنى مەدەنىيەت دۇنياسىغا ۋە پۈتكۈل ئالەمگە جاكالاپ تۇرۇپتۇ. روشەنكى، بۇ ھېچ بىر ئاسماندىن چۈشكەن غايىبانە نامەتكە تايىنىپ ئەمەس. بەلكى ئەجداتتىن ئەۋلاتقا مىراس پىداكارلىق ۋە جەڭگىۋارلىققا تايىنىپ قولغا كەلتۈرۈلگەن شانلىق غەلىبە! مانا بۇ- پىداكارلىق ۋە جەڭگىۋارلىق روھىنىڭ بۇ ئالەمدىكى ھەر قانداق بىر مىللەتنىڭ كىشىلىك ھاياتتىكى ئورنى ۋە مەۋجۇتلۇقىغا كاپالەتلىك قىلىدىغان بىباھا ئەنگۈشتەر ئىكەنلىكىگە شاھادەت بېرەلەيدىغان ئەڭ جانلىق نەمۇنە!

ئەكسىچە، ئامېرىكا ئىندىئانلىرى ياۋروپالىق بايۋەتچە سەييار ۋە تەۋەككۈلچى كولۇمبۇ ئامېرىكا قىتئەسىنى بايقىماستىن بۇرۇن، ئاشۇ بوز زېمىننىڭ ئاتا مىراس خوجايىنلىرى ئىدى. ئىندىئانلار ئۇزاق ئۆتمۈشتە، مايا مەدەنىيىتى قاتارلىق ئىنسانىيەت تارىخىدىكى ئەڭ قېدىمىي ۋە پارلاق مەدەنىيەتلەرنى ياراتقان مەدەنىي مىللەت ئىدى. بىراق، ئۇلار كېيىنچە، بىپايان كەڭ زېمىندا كونا دەسمىنى يەپ ئېغىناپ يېتىۋەرگىنى، بىر كېچە ناخشا ئوقۇپ، گۈلخاننى چۆرىدەپ ئۇسسۇل ئويناپ ژۆرۈۋەرگىنى، ئەڭ مۇھىمى، ئەسلىدىكى پىداكارلىق روھىنى ژۈتتۈرۈپ قويغىنى ۋە بۇرۇنقى جەڭگىۋارلىق خىسلىتىنى ئۇنتۇرۇپ قويغىنى ئۈچۈن، بۈگۈنكى كۈنگە كەلگەندە، ئۆزىنىڭ زېمىنىدىكى جەمئىيەتنىڭ ئەڭ تۈۋەن تەبىقىسىگە، ھەتتا كوچىمەنلەردىن نان تىلەپ يەيدىغان تىلەمچىلەرگە ئايلىنىپ قالغان. مانا بۇ- يەر شارىدىكى قېدىمىي زېمىنلاردا، بىپەرۋالىق ناخشىسىنى سوزۇپ تۈۋۈلاپ ياتقان،يېڭى زامان، يېڭى تەرەققىيات قەدىمىگە كۆزىنى ئۈۋۈلتۈۋېتىپ نەزەر تاشلىماۋاتقان، ئۇيقۇسىنى ئېچىپ، كاللىسىنى سىلكىۋېتىپ، ھۆررىلۈق جاپىنىنى ئۈزۈل - كېسىل چۆرۈپ تاشلىماۋاتقان يەرلىك ئاھالىلار ئۈچۈن تىرىك ئىبرەتنامە!!!

مەلۇم مەنىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، بۈگۈنكى دۇنيا مىللەتلىرىنىڭ دىققەت نەزەرى غەربىي يېرىم شاردىكى ئامېرىكىنىڭ غەربىي قىسمىدىن ئاللىقاچان شەرقىي يېرىم شاردىكى جۇڭگونىڭ غەربىي قىسمىغا ئاغدۇرۇلدى. ئۇلار ھازىرقى دۇنيادا تېخى ئېچىلمىغان ئۈچ چوڭ رايوننىڭ بىرسى سانىلىدىغان تارىم - تەكلىماكان ۋادىسىغا سىناش نەزەرى بىلەن قاراپ تۇرغۇلى خېلى بولدى. ئۇلارنىڭ قارا، كۆك، ساغۇچ، ھەتتا سەل قىزارغان كۆزلىرىنىڭ قارىشىدىن:«كىرىپ كېلىۋاتقان 21 - ئەسىردە، ئۇيغۇرلار ۋە ئۇيغۇر مەدەنىيىتى بۇ قېدىمىي زېمىندا داۋاملىق قەد كۆتۈرۈپ،ئالغا تەرەققىي ئېتەمدۇ ياكى ئون ئىككى مۇقامىنىڭ كۈي - تېكىستلىرى بىلەن بىللە ئىنيە خارابىسىغا خۇشنا بولۇپ، قۇملۇقنىڭ ئاستىغا كۆمۈلۈپ كېتەمدۇ؟» دېگەن سوئال ئوپ ئوچۇق بىلىنىپ تۇرىدۇ. ھالبۇكى، بىز بۈگۈنكى زامان ئۇيغۇرلىرى ئېپىلا قىلساق، ئۆز ئەمەلىي ھەرىكىتىمىز ئارقىلىق جاھان ئەھلىنىڭ ژۇقارقى سوئالىغا جاۋاپ بەرسەك بولىدۇ. ئەگەر بىزنىڭ جاۋابىمىز «بىز ئۇيغۇرلار ئەجداتىمىز ياراتقان ئۇيغۇر تارىم مەدەنىيىتىنى 21 - ئەسىردە، ئۆز ئىختىدارىمىز ۋە ئىجتىھاتىمىز بىلەن زامانىغا ماس كېلىدىغان يېڭى تەرەققىيات پەللىسىگە كۆتۈرىمىز جەزمەن» دېگەن جاراڭلىق ۋە كەسكىن گەپ بولىدىكەن. بۇ ھالدا، خېلە بىر قىسىملىرىمىزنىڭ ۋۇجۇدىدا خېلە زامانلاردىن بېرى ھۆكۈمرانلىق ئورنىدا تۇرۇپ كېلىۋاتقان پىداكارسىزلىق ۋە جەڭگىۋارسىزلىق ئىللىتى بىلەن قەتئىي ئادا - جۇدالىششقا توغرا كېلىدۇ.

مېنىڭچە، ئەبگا ئۇيغۇر ۋۇجۇدىدىكى پىداكارسىزلىق ۋە جەڭگىۋارسىزلىق ئىللىتى ئەمەلىيات ۋە چۈشەنچە تەرىپىتىن بولۇپ ئۈمۈمەن تۆۋەندىكىدەك ئالامەتلەر بىلەن ئىپادىلىنىۋاتىدۇ.

بىرىنچى، ئۆزى قول تىقىپ ئىشلەپ، ئىجادىي ياشاشتىن، باشقىلارغا يۆلىنىپ، تەييارغا ھەييار بولۇپ ياشاشنى ئەۋزەل كۆرۈش.

مۇشۇ 20 - ئەسىرنىڭ 30 - ژىللىرىدا، ئۇيغۇر جەمئىيىتىدىكى دىنىي داھىي ئورنىغا چىقىۋالغان ھېلىقى «ئەگەر يەنە پەيغەمبەر كېلىش ۋاجىپ بولغان بولسا،شېڭ شىسەي جاناپلىرىغا پەيغەمبەرلىك ۋەھىسى كەلگەن بولاتتى» دېگەن مۇناپىق زات ئۇيغۇرلار دىيارىدىكى مەسجىد ئىماملىرى ۋە شۇ زاماننىڭ دىنىي ئۆلىمالىرىغا «تۈلكىنىڭ يولۋاس بىلەن دوست بولۇشى» ناملىق مۇنداق بىر مەسەلنى ئېيتىپ بېرىپ، ئۆزىنىڭ كۈندارچىلىق پەلسەپىسىنى ئاساسلايدىكەن. مەسەل: بۇرۇنقى زاماندا، تۈلكە يولۋاس بىلەن دوست بوپتۇ. بۇنى كۆرگەن ھايۋانلار تولىمۇ ھەيران بولغان ھالدا سوراپتۇ: «ئى، تۈلكە، سەن بىر ئاجىز ھايۋان تۇرۇقلۇق، نېمە دەپ بۇ ئورمانىنىڭ پادىشاھى سانىلىدىغان ۋەھشى ھايۋان يولۋاس بىلەن ئاغىنە بولىدۇڭ، قورقمامسەن، ئەجەبا؟!» تۈلكە جاۋاپ بېرىپ: «ۋەھشى ھايۋان يولۋاس بىلەن دوست بولسام، ماڭا مۇنداق ئىككى تۈرلۈك پايدا بار. بىرىسى، ماڭا بىراۋ ئالدىراپ چېقىلالمايدۇ. چۈنكى، مەن يولۋاسنىڭ دوستى - دە! ئىككىنچىسى، ئاچ قالارمەنمۇ دەپ ئەنسىرىمەيمەن. بىلىپ تۇرۇپسىلەر، يولۋاس دېگەن بۇ ئورمان دۇنياسىدا ئەڭ كۈچلۈك ھايۋان. ئۇ ھېچ بىر كۈچمەيلا، ھەر قانداق ئوۋنى ئوۋلىيالايدۇ. مەن پەقەت ئۇنىڭ كەينىدىن چىقمىسام، ئۇنىڭ چىشىغا تېگىپ قويمىسام، ئانچە - مۇنچە يۇگۈر - يېتىم ئىشلىرىنى قىلىشىپ بەرسەملا، ئۇنىڭدىن ئاشقان - تاشقان نەرسىلەرنى يەپمۇ قوسىغىم تويىدۇ، كۈنۈم ئۆتىدۇ» دەپتۇ.

دوكتور ماھىر مۇللاق،
ئۇيغۇرشۇناس ئالىم، قاھىرە.
(داۋامى بار).

خەلق ھاپىزى

خەلق ھاپىزى دېگەن شەرەپلىك نامغا سازاۋەر بولغان سەنئەتچىلىرىمىزنىڭ بىرى سېيىتجان ئاكا ھەمرايېۋ. بىيىل ئۇ ئۆزىنىڭ 90 ـ باھارىنى قارشى ئېلىپ تۇرىدۇ. بۇ ئىنسان ئۈچۈن ئاسان ياش ئەمەس. بىراق سېيىتجان ئاكا بوۋاي بولسىمۇ تېخى ھاسا تاياقنى ئۆزىگە ئايانچا قىلمىغان، ئۇنى پات ـ پاتلا ياركەنت شەھىرىنىڭ كەڭ كوچىلىرىدا ئەمىن قەدەم تاشلاپ كېلىۋاتقىنىنى كۆرۈمەن. ئەتراپقا زېھىن كۆزى بىلەن قارايدۇ، ھەر كىمنى ئوبراقتىلا تونۇپ بولىۋالىدۇ. ھەر قېتىم ئۇچراشقاندا، مۇھىم ۋاقىئەلەردىن، مىللىي مەدەنىيىتىمىزدىن ۋە كېيىنكى يىللىرىمىزنىڭ ئەھۋالىمىدىن گەپ باشلايدۇ. ئۆزى «يېڭى ھايات» گېزىتى سەھىپىلىرىدە تارىخىمىزغا، مەدەنىيىتىمىزگە، سەنئىتىمىزگە، ئۆرپ ـ ئادەتلىرىمىزگە، دىنىمىزغا ئائىت يېزىلغان ماقالىلارنى ياقتۇرۇپ ئوقۇيدۇ. ماقالىلارنىڭ مەزمۇنىنى [illegible] قىلىپ، مۇئەللىپلىرىنىڭ مەزگىلىدە ئۆز سۆيۈنۈشلىرىنى ئىپادىلەيدۇ، يېزىلىشقا دەۋەت قىلىدۇ.

خەلق ھاپىزى س. ھەمرايېۋ 1910 ـ ژىلى ياركەنت شەھىرىدە دۇنياغا كەلگەن. ئۆزىنىڭ بېشىدىن كەچۈرگەن سەرگۈزەشتىلىرى ئاز بولمىدى. ئاتىسى ئىسمايىل ئاكا، ئانىسى ھېبىبەملەر ئۆز پەرزەنتلىرىنى ئوستۇرۇپ، قاتارغا قوشۇشتا كوپ جاپالارنى تارتتى. ئۇ ۋىللىرى شەھىرىمىزنىڭ شەرقىي قىسمىدا تەشكىل قىلىنغان «ترود پاختىلىق» كولخوزىنىڭ دەسلەپكى ئەزالىرىدىن بولۇپ، پىداكارلىق ئەمگەك قىلدى. سېيىتجان ئاكا ئوتتۇرا سەنئەتخۇمار ئائىلىدە ئۆسۈپ يېتىلدى. ئاتىسى سىيىدق ماھىر تەمبۇرچى بولۇش بىلەن بىللە ئوبدان ناخشىچى، ئانىسى كۈيگە كۆڭۈل بۆلىدىغان دۇتارچى ئىدى. ئاتا ـ ئانىسىنىڭ ھۆنىرى، مۇڭلۇق ناخشا ـ سازلىرى سېيىتجاننى ئۆزىگە جەلپ قىلىش بىلەن بىللە سەنئەتكە بولغان ئىشتىياقىنى ئويغىتىدۇ. ئۇ ئالدى بىلەن ياغاشچىلىق كەسپىنى ئىگىلەيدۇ. ئاندىن كېيىن ئانىسىدىن دۇتار چېلىشنى ئۆگىنىدۇ. سەنئەتنىڭ سىرلىق دۇنياسى بارا ـ بارا ياش ژىگىتتى ئۆزىگە مەپتۇن قىلىۋالىدۇ. شۇ دەۋىرلەردە ئۇ «مەشۇغۇم»، «گۈللەۋلە»، «چىم ـ چىم ئەتتىم» ۋە باشقىمۇ خەلق ناخشا ـ سازلىرىنى خېلىلا ياخشى ئۆزلەشتۈرۈۋالىدۇ.

ـ ژىگىرمىنچى ژىللىرى ياركەنت سەنئەتچىلەر ماكانى ئىدى، ـ دەيدۇ سېيىتجان ئاكا شۇ ژىللارنى ئەسلەپ. ـ بۇ يەردە ئەجايىپ سازەندىلەر، ناخشىچى ـ ھاپىزلار، چاقچاقچى ـ قىزىقچىلار ھايات كەچۈرۈپ، ئوچمەس ئىزلارنى قالدۇرۇپ كەتتى. شۇلارنىڭ ئىچىدە يۇسۇپجان غاپپاروۋ، نادىر غېجەك، روزى تەمبىر، جامى ۋە باشقىلارنىڭ ياركەنتتە ئۇيغۇر مىللىي سەنئىتىمىزنى، مۇزىكىمىزنى رىۋاجلاندۇرۇشتىكى خىزمەتلىرى ئالاھىدە چوڭ. شۇ ژىللىرى ياركەنت ـ غۇلجا شەھەرلىرى ئارىسىدا ئالاقە ئۈزۈلمىگەن يولغا قويۇلغان، سەنئەتكارلار بىر ـ بىرلىرىگە بېرىپ ـ كېلىپ، كوپ نەرسىلەرنى ئۆگۈنەتتى. شۇنىڭ نەتىجىسىدە ياركەنتتە ناخشا ـ سازنىڭ تاشقىن بۇلاقلىرىنىڭ بىرى بولغان «كوك كوينەكلەر» تەشكىل قىلىنىپ، ئۆز پائالىيىتىنى قىزغىن ئېلىپ بارغان ئىدى. كېيىنرەك مىللىي ـ ئۇيغۇر تىياترىنىڭ شەكىللىنىشىگە ئېلىپ كەلدى.

ئوتتۇزىنچى ژىللارنىڭ بېشىدا ئېگىلىكلەرنى كوللېكتىۋلاشتۇرۇشقا باغلىق ياركەنت تەۋەسىدىمۇ قالايمىقانچىلىقلار، تەقىپلەشلەر ئۈۋج ئالدى. يۇرت ئىچىدە قورقۇنۇچلۇق ھالەت ھۆكۈم سۈردى، كوڭۈللۈك دەملەر ۋەھىمە ـ تەشۋىشكە ئالماشتى، جاراڭلىق ساز، ناخشىلارنىڭ ئۈنى ئۆچتى. ئادەملەر ئۆز ـ ئۆزىدىن ئۈركۈپ، چېگارىنىڭ ئۇ تەرىپىگە قېچىشقا باشلىدى. 1931 ـ ژىلى سېيىتجان ئاكا ئاتا ـ ئانىسى بىلەن ئانا ۋەتەنگە ئۆتۈپ، غۇلجا شەھىرىنىڭ ئۈچ دەرۋازا مەھەللىسىگە ئورۇنلىشىدۇ. ئاتا ـ بالا قولىدىن كېلىدىغان ياغاشچىلىق كەسپى بىلەن شۇغۇللاندى. شۇ ژىللىرى غۇلجا شەھىرىدە مىللىي سەنئەت خېلىلا گۈللەنگەن دەۋىر ئىدى. س. ھەمرايېۋمۇ شۇ سەنئەت بېغىغا كىرىدۇ، يېڭى دۇنياغا يۈزلىنىۋاتقان ئۇيغۇرلار دىيارىنىڭ باي سەنئىتىگە پۈتكۈل ۋۇجۇدى بىلەن ھەۋەس باغلايدۇ. ئۇنىڭ ماھىر سازەندە ـ ھاپىز بولۇپ يېتىلىشىگە خەلق سەنئىتى، مەشرەپلەر، ناخشىچى ـ سازەندىلەر ئىنتايىن چوڭ تەسىر كۆرسەتتى. بولۇپمۇ، ئاتاقلىق مۇقامچىلار، سازەندىلەر تۇرداخۇن، روزى تەمبىر، ھۈسەيىن تەمبىر، نادىر غېجەك، ئابدۇللا دۇمباق، ئۇسۇپاخۇن دۇتار، ساۋۇت ساتتار، ئابدۇراخمان چاڭ، قاسىم نەي ۋە باشقىلارنىڭ ئىسىملىرىنى موتىۋەر پەخىرلىنىش بىلەن تىلغا ئالىدۇ.

سېيىتجان ھەمرايېۋ ئەينە شۇنداق ئاتاقلىق سەنئەتكارلار بىلەن سورۇنلاردا، مەشرەپلەردە، توي ـ تۆكۈنلەردە بىللە بولۇپ، خەلق ناخشا ـ سازلىرىنى بىرگە ئىجرا قىلاتتى. شۇ ئارقىلىق ئۆگىنىش نەتىجىسىدە خېلىلا تونۇلۇپ، سەنئەتكارلار سېپىگە قوشۇلدى.

سەنئەتكە بولغان ئىشتىياق 1940 ـ ژىللارنىڭ ئاخىرلىرىدا سېيىتجاننى غۇلجا شەھىرىدىكى سەنئەت ترۇپپىسىغا ئېلىپ كەلدى. بۇ يەردە ئۇ سازەندە بولۇپ ئىشلەيدۇ. مەزكۇر ترۇپپا ئاتاقلىق سەنئەتكارلاردىن تەركىپ تاپقان ئىدى. ئۇلارنىڭ تەركىۋىدە ھۈسەيىن تەمبىر، نۇرمەھەممەت ناسىر، زىكرى ئەلپەتتا، جالالىدىن، قاسىمجان قەمبىرى ۋە باشقىلارنىڭ بولۇشى ـ ترۇپپا ئىشىنى جانلاندۇرۇۋەتكەن ئىدى.

1954 ـ ژىلى سېيىتجان ھەمرايېۋنىڭ ئائىلىسى قازاقستان دىيارىغا كوچۈپ چىقىدۇ. دەسلەپ، قاراغاندا ۋىلايىتىنىڭ «ۋانا ئارقا» سوۋخوزىغا كېلىپ ئورۇنلىشىدۇ. س. ھەمرايېۋ ياغاشچى بولۇپ ئىشلەيدۇ. ئىككى ژىلدىن كېيىن ئۆز يۇرتى ـ ياركەنتكە كوچۈپ كېلىدۇ. بۇ ژىللىرى ناھىيەدە سەنئەت ھەۋەسكارلار كوللېكتىۋلىرىنى تەشكىللەش ئىشلىرى باشلانغان ئىدى. ناھىيە مەركىزىدە قۇرۇلغان سەنئەتكارلار كرۇژوكىغا سېيىتجان ئاكىمۇ پائال قاتنىشىدۇ. س. ھەمرايېۋ ناخشا ئېيتىپ، ساز چېلىشتا ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىكى بىلەن كوزگە چۈشىدۇ. شۇنداقلا ئۇ جۇمھۇرىيەت سەنئەتچىلىرىنىڭ ھەر خىل دەرىجىدە ئۆتكەن كوپلىگەن سەنئەت كورۇكلىرىگە قاتنىشىپ، ئالدىنقى ئورۇنلارنى ئىگىلەيدۇ.

س. ھەمرايېۋ ئارىدا بىر ئاز ۋاقىت ئالمۇتىدىكى قازاقكونسېرتنىڭ ئۇيغۇر ئانسامبلىدا ئىشلەيدۇ. جاي ـ جايلارغا بارغان ئىجادىي سەپەرلەردە سېيىتجان ئاكا خەلق ناخشا ـ سازلىرىنى ئىجرا قىلىش ماھارىتى بىلەن تاماشىبىنلار ئالقىشىغا سازاۋەر بولدى.

ئاتاقلىق ھاپىز س. ھەمرايېۋ ئۇيغۇر مۇزىكا فولكلورىنى مۇكەممەل بىلىدىغان سەنئەتكارلىرىمىزنىڭ بىرى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ سەنئەتشۇناس ئالىملىرىنىڭ دىققىتىنىمۇ ئۆزىگە جەلپ قىلدى. س. ھەمرايېۋ 1981 ـ ژىلى ئالمۇتىدا بولۇپ ئۆتكەن مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىغا بېغىشلانغان جۇمھۇرىيەتلىك كونفېرېنسىيەگە دېلېگات سۈپىتىدە قاتنىشىدۇ. ئەندى 1982 ـ ژىلى، باھاردا ئالمۇتىدا ئۆتكەن شەرىق خەلقلىرى ئېپوسى مۇزىكىسىغا بېغىشلانغان پۈتكۈل ئىتتىپاقلىق كونفېرېنسىيەگە ئىشتىراك قىلىپ، سەھنىگە چىقتى. ئەينە شۇ چاغدا قازاق، ئۆزبېك، قىرغىز، تۈركمەن، قاراقالپاق، ياقۇت ئېپوسلىرى مۇزىكىسىنىڭ نەمۇنىلىرى ياڭرىغان كونفېرېنسىيەنىڭ كەڭ زالىدا تاماشىبىنلار ئۇيغۇر ھاپىزى سېيىتجان ھەمرايېۋنى ئالاھىدە تەۋرىنىش بىلەن قارشى ئالدى. ئۇ ئۇيغۇر داستانلىرى «پەرھات ۋە شېرىن»، «يۈسۈپ ۋە زۇلەيخەلەردىن» ئۈزۈندىلەرنى تەمبۇردە ئەجايىپ ماھىرلىق بىلەن ئىجرا قىلغان ئىدى. 1982 ـ ژىلى موسكۋاغا بارغان سەپىرى ئۇنىڭ خاتىرىسىدىن ھېچ قاچان چىقمايدۇ. شۇ ژىلى س س س رنىڭ 60 ژىللىغىغا بېغىشلانغان فولكلورىستلارنىڭ پۈتكۈل ئىتتىپاقلىق پلېنۇمىغا قاتناشتى. شۇ چاغدا يېشى يەتمىشتىن ئالقىغان سېيىتجان ئاكا ئاۋازىنىڭ يېقىملىقى، تېكىست مەناسىنى تولۇمۇ ئېنىق چۈشەندۈرۈشى بىلەن دېلېگاتلارنى ئۆزىگە قىزغىن جەلپ قىلالىغان ئىدى.

س. ھەمرايېۋ ئۇيغۇر مۇزىكىسى فولكلورىنىڭ، مۇقاملىرىنىڭ قەدىمىي باي نەمۇنىلىرىنى ئەتراپلىق بىلىدىغان ۋە ماھارەت بىلەن ئىجرا قىلىدىغان چوڭ سەنئەتكار، پېشقەدەم ئۇستاز، ئاز ئۇچرىشىدىغان ھەر تەرەپلىملىك قابىلىيەت ئىگىسى، خەلق ھاپىزىغا مىگلىغان تاماشىبىنلار نامىدىن ھەر قاچان سالامەتلىك تىلەيمىز.

ئابدۇكېرىم تۇدىياروۋ.
ياركەنت شەھىرى.

كومپوزىتور روھىنى خۇش قىلىپ

ۋاقىت ئادىل سىنچى. ئۇ ھەممىنى ئورنىغا قويۇشقا قابىل. ئەجايىپ ئىنسان، سەنئىتىمىزنىڭ پەخرى، س س س ر خەلق ئارتىستى، س س س ر ۋە قازاقستان دولەت مۇكاپاتلىرىنىڭ ساھىبى كومپوزىتور، پروفېسسور قۇددۇس غوجامىياروۋقا بولغان ھورمەتنىڭ زورلىغىمۇ، خەلقىنىڭ ئۇنىڭغا بولغان چەكسىز مىننەتدارلىغىنىڭ ئىسپاتى. كېيىنكى ژىللىرى مەرھۇم ئىسمىنى ئەبەدىيلەشتۈرۈش مەخسىتىدە چوڭ ئىشلار ئەمەلگە ئاشۇرۇلدى. يېقىندا بولسا، ناھىيەمىزدە ق. غوجامىياروۋ نامىدىكى سەنئەت مەكتىۋى تەنتەنىلىك ھالدا ئۆز ئىشىكىنى ئاچتى.

تەنتەنىنى مەزكۇر سەنئەت دەرگاھىنىڭ باشلىقى، زۆھرا ئۇردەخمەت قىزى شاۋدۇنوۋا كىرىشمە سۆز بىلەن ئېچىپ، ژىغىلغانلارغا تۆۋەندىكىچە مۇراجىئەت قىلدى:

ـ بىزنى ئۆزگىلەر سەنئەت سويەر، سەنئەتخۇمار خەلق سۈپىتىدە تونۇيدۇ. شۇ باھاغا مۇناسىپ بولۇش ياش ئەۋلادنىڭ پەرزى. چۈنكى، ئەشۇ سىرلىق دۇنيادا خەلقىمىزنىڭ تەغدىرى، ئەركىنلىككە تەشنا ئىنيانكار ژۈرىكى، گوزەللىككە ئامراق قەلبى نامايەن. زامان ئېغىر دەپ، بىز، ياشلار خەلقىمىزنىڭ ئەسىرلەر بۇيان كەشىپ قىلىپ، بىزگە قالدۇرغان ئەجايىپ مىراسىنى ئۇنتۇشقا ھەققىمىز يوق. رەخمەت، مۇددىئامىز ئاكا ـ ھەدىلىرىمىز قوللاپ، بىزگە مەدەت، قول ـ قانات بولدى. ناھىيە ھاكىمى ۋلادىمىر توختاسۇنوۋ ئىدارە مەسىلىسىنى دەرھال يېشىپ بەردى. ئۇستازىمىزنىڭ رەپىقىسى ئىنىلەم روزىباقىيېۋامۇ بېشى كوككە يېتىپ، كوپ ياردەم بەردى. مەراسىمغا قاتناشقان كونسېرۋاتورىيە ئوستازى، سەنئەتشۇناس رىزۋانگۈل قۇددۇس قىزى ھەر قەدىمىمىزدە يولەك بولدى. ئۇلارنىڭ ھەممىسىگە چوڭ رەخمەت. ئىشەنچىڭلار يەردە قالمايدۇ، قېرىنداشلار.

ئاندىن تەبرىك سوزگە چىققان ناھىيە ھاكىمىنىڭ ئورۇنباسارى بايغوجا ئۇرغوجايېۋ بېيىل مەدەنىيەتنى قوللاپ ـ قۇۋۋەتلەش ژىلىدا دەل ئەينە موشۇنداق چارە ـ تەدبىرلەر كوزدە تۇتۇلغىنىنى ئالاھىدە تەكىتلىدى. ئىلھىيەلىك مەسلىھەت كاتىۋى تېلمان تۇرسۇنوۋ، ھاكىم ئورۇنباسارلىرى ئا. يېسۇپاتوۋ، ئە. رامازانوۋ، ئالىم س. تۇردىيېۋ، ژۇرنالىست ق. مەخسۇتوۋلارمۇ كوپچىلىكنى تەبرىكلەپ، بۇ مەكتەپنىڭ رولى، مۇھىملىغىنى ئاتاپ ئوتتى. مەراسىمغا قاتناشقان رىزۋانگۈل قۇددۇس قىزىمۇ غوجامىياروۋلار ئەۋلادى نامىدىن تەشەككۇر بىلدۈرۈپ، يېڭى ئېچىلغان مۇزىكا مەكتىۋىگە سوغىلار تاپشۇردى. يەنە بىر سەنئەتشۇناس ئالىمە، كونسېرۋاتورىيە ئوقۇتقۇچىسى رىزۋانگۈل ئابدۇۋاقىيېۋا ئاق يول تىلەپ، ھەر قاچان بۇ مەكتەپنىڭ سەنئەت ئەھلىنىڭ نەزىرىدە بولۇپ، گۈللىنىشىگە ھەسسە قوشىدىغانلىقىغا ۋەدە بەردى.

ئۆز مۇخبىرىمىز.
ئۇيغۇر ناھىيەسى.

يارقىن سىمالار

ياۋغا باش ئەگمىگەن باتۇر قىز

ھورمەتلىك «يېڭى ھايات» بىز، رۇس مەكتىۋىدە ئوقۇغانلىقىمىز تۈپەيلى خەلقىمىزنىڭ شانلىق تارىخى، ھەم قەھرىمان شەخسلەر توغرىلىق بىخەۋەرمىز. ئەگەر مۇمكىن بولسا ئۇيغۇر خەلقىنىڭ باتۇر قىزى نازۇگۇم توغرىلىق قىسقىچە تونۇشتۇرۇپ ئۆتسەڭلار.
ئېھتىرام بىلەن:
سادىق تۇرسۇن، ئابدۇماناپ ئابلىز
ئالمۇتا شەھىرى.

ئۇيغۇر خەلقىنىڭ قەھرىمان قىزى نازۇگۇم 1808 ـ ژىلى قەشقەر كونا شەھەردە ھۈنەرۋەن ـ كاسىپ ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. 17 يېشىدا مەھەللىدىكى دېنىي مەكتەپنى تاماملاپ، شۇ يەردە قىزلارغا مۇئەللىملىق قىلىدۇ.

1826 ـ ژىلى باھاردا جاھانگىرخوجا باشچىلىقىدا قوزغىلاڭ كۆتىرىلىدۇ. نازۇگۇم قىزلارنى ئۇيۇشتۇرۇپ، ئازاتلىق ئۈچۈن كۆرەشكە قاتنىشىدۇ. ئۈچ ئاي ئىچىدە قەشقەر ۋىلايىتى باسقۇنچىلاردىن ئازات قىلىنىدۇ. ئامما 1827 ـ ژىلى ئاقسۇدىن كەلگەن مانجۇر ـ خىتاي قوشۇنلىرىغا قارشى خەلق يەنە جەڭگە ئاتلىنىدۇ. قوزغىلاڭچىلار ئارقى دەقىقىغىچە كۈرەشىدۇ. ئاخايىتى كوپ ساندىكى قوزغىلاڭچىلار دۈشمەن قولىغا چۈشىدۇ. نازۇگۇم ۋە ئۇنىڭ ئاكىسى تۇرسۇنلار قاتارىدا قولغا ئېلىنىدۇ. زالىملار ئەسىرلەرنىڭ بىر باشتىن كاللىسىنى ئالدىدا، قىزلارنىڭمۇ بارلىغىنى بىلىپ قالىدۇ. ئەسىرلەرنىڭ باش كىيىمىنى ئېلىپ تاشلاپ، قىزلارنى قالدۇرىدۇ. نازۇگۇم بىلەن ئۇنىڭ ئاكىسى باقى ئىلىغا سۈرگۈن قىلىنىدۇ. بۇ چاغدا نازۇگۇم 18 ياشتا ئىدى. خوتۇنلىرى نازۇگۇم بىلەن باقىنى چوڭ يۇلتۇزدىكى بىر باي ئامبال قالماققا ساتىدۇ. ئامما باقى مەپىي تەييارلىق قىلىپ، نازۇگۇمنى قاچۇرىۋېتىدۇ. نازۇگۇم قومۇچتىن قولۋاق تۇتۇپ، دەريا بىلەن ئالمۇتا تەرەپكە يول ئالىدۇ، ئۇ يولنى ياخشى بىلەتتى. سەۋەۋى ئوتتۇنلار قېدىمقى قەشقەر ـ جۇڭغارىيە كارۋان يولى ئارقىلىق كەلتۈرۈلگەن ئىدى. نازۇگۇم يۇرتى ـ قەشقەرگە موشۇ كەلگەن يولى ئارقىلىق قاچىدۇ.

قالماقلار تورتىنچى كۈنى نازۇگۇمنىڭ قاچقانلىغىنى بىلىپ، ئاكىسىنى قىيىن ـ قىستاققا ئالىدۇ، باقى سىرنى پاش قىلمايدۇ.

بىر قالماق دەريادا قولۋاقتا ئادەمنىڭ ئۈزۈپ كېتىۋاتقانلىغىنى كورۇپ قېلىپ، ئامبالغا خەۋەر قىلىدۇ. ئۇ كۆرەدىكى جاڭ ـ جۇڭغا مۇراجىئەت قىلىدۇ. جاڭ ـ جۇڭ ئاتلىق چېرىك چىقىرىپ، شۇ كىشىنى تۇتۇشقا ئەمىر قىلىدۇ.

نازۇگۇم كەتمەن يېزىسىنىڭ يېنىغا كەلگەندە، قىرغاققا چىقىپ، قومۇچلۇققا موكۇنىدۇ ھەم ئۆزىگە كەپە ياساپ، بىر نەچچە كۈن قومۇچلۇقنى ماكان قىلىدۇ. بىراق، كەينىگە چۈشكەن چېرىكلەر قومۇچلۇققا ئوت قويۇۋېتىدۇ. نازۇگۇم تاققا قاراپ قاچىدۇ. كەتمەن تېغىدىكى بىر ئۈڭكۈرگە يوشۇرۇنىدۇ (ھازىر بۇ جاي «نازۇگۇم ئۈڭكۈرى» ئاتىلىپ، تارىخىي جاي بولۇپ قالدى). چېرىكلەر نازۇگۇم يوشۇرۇنغان ئۈڭكۈرنى تېپىپ، قىزنى قولغا چۈشەرگەندە، ئۇنىڭ گوزەللىگىگە ھەيران قىلىپ، جاڭ ـ جۇڭغا سوغا قىلىدۇ. جاڭ ـ جۇڭ ئۆز نۆۋىتىدە نازۇگۇمنى شىسەن دالويە دېگەن مانجۇ ئەمەلدارىغا ساتىدۇ. دالويە قىزنى ئۇيغۇر خوتۇنىغا قۇللۇققا بېرىدۇ. لېكىن ئۇنى تۇتقان چېرىكلەرنىڭ باشلىغى سولان چىدىماي، بارلىق دۇنياسىنى تىكىپ، نازۇگۇمنى ئۆزىگە سېتىپ ئالىدۇ. سولان خوشاللىقتا كوپ ھاراق ئىچىپ، ھوشسىز ياتقاندا، باتۇر قىز ئۇنى بوغۇزلاپ، يەنە قاچىدۇ. ئۇ ئالتە ئاي قومۇچلۇقتا موكۇپ كۈن كەچۈرىدۇ. لېكىن چېرىكلەر ئۇنى بەرى ـ بىر تۇتىدۇ. زىندانغا تاشلاش بىلەن جاڭ ـ جۇڭغا خەۋەر قىلىدۇ. ۋۇقۇرىدىن «ئولتۇرۇلسۇن» دېگەن پەرمان كېلىدۇ ۋە شۇنىڭغا بىنائەن باتۇر قىز جاللات قولىدا جان ئۈزىدۇ.

نازۇگۇم قەھرىمانلارچە ھالاك بولسىمۇ، ئۇنىڭ قىياپىتى خەلق قەلبىدە، قوشاقلىرى ھەر بىر ئۇيغۇرنىڭ ئېسىدە مەڭگۈ ساقلىنىپ كەلمەكتە. 19 ـ ئەسىردە ياشاپ، ئىجات قىلغان مەشھۇر شائىر بىلال نازىم ئۇيغۇر خەلقىنىڭ باتۇر قىزى نازۇگۇمغا ئاتاپ «نازۇگۇم ھەققىدە قىسسە»سىنى يازىدۇ.

يامىن.

ھورمەتلىك گېزىتخان! نازۇگۇمنىڭ بىر نەچچە قوشىغىنى دىققىتىڭلارغا ھاۋالە قىلدۇق:

قومۇچ ئارىلاپ كۈن چۈشتى،
يالغۇز بېشىمغا مۇڭ چۈشتى.
مەن نازۇكنى تۇتقىلى،
سولان كاپىرلار چىقتى.

كەپە قىلدىم ياۋانغا،
مانجۇ كەلدى داۋانغا.
ئون ئىككى كۈن بولغاندا،
تۇتۇلدۇم مەن نادانغا.

ئالتە ئاي ياتتىم جاماندا،
نان پىشەردىم ساماندا.
ئاجىز نازۇك جاڭگالدا،
ئاتام يۈرەر قاياندا؟

www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

بۇنىڭدىن 30 ژىلچە ئىلگىرى «كوممۇنىزم تۇغى» (ھازىرقى «ئۇيغۇر ئاۋازى») گېزىتىدا كورۈنەكلىك يازغۇچى ھېزمەت ئابدۇللىنىنىڭ ئاق يول تىلەپ يازغان كىرىش سوزى بىلەن تۇرغان توختەمۇۋنىڭ «كونا توگمەن» ناملىق دەسلەپكى پوۋېستى ئېلان قىلىنغان ئىدى. گېزىتنىڭ بىر نەچچە سانىدا بېرىلگەن بۇ ئەسەر ماۋزۇسىنىڭ مۇھىملىغى، قەھرىمانلىرىنىڭ يېقىملىقلىغى، يېزىلىشىنىڭ راۋانلىغى، ئاددىيلىغى بىلەن كىتاپخانلارنى ۋە بولۇپمۇ ئۇرۇش ژىللىرى ئارقا سەپنىڭ بار ئېغىرچىلىقلىرىنى بىۋاستە ئوز بېشىدىن كەچۈرگەن يېزا ئادەملىرىنى ئوزىگە جەلىپ قىلدى. مۇئەللىپ ق. توختەمۇ بولسا، ھاياتنى چوڭقۇر چۈشىنىدىغان ۋە شۇڭلاشقىمۇ ئۇنىڭ مۇرەككەپ زىددىيەتلىرى بىلەن ئىنچىكە تەرەپلىرىنى سۇنئىي قوشۇمچىلارسىز، ھەققانىي ئىپادىلەشكە ماھىر ئىستىداتلىق قەلەم ئېگىسى سۈپىتىدە تونۇلىدى ھەم ئالاھىدە ھورمەتكە سازاۋەر بولدى.

ت. توختەمۇ ئەدەبىيات مەيدانىغا مانا موشۇنداق خېلىلا ژۈقۈرى پەللىدىن بوسۇپ كىرگەنلىكتىن، ئەدەبىي تەنقىتچىلەر ۋە ئۈمۈمەن كەڭ كىتاپخانلار ئاممىسى ئۇنىڭ كېلەچىكىگە چوڭ ئۈمۈت بىلەن قاراپ، ئۇنىڭغا قويۇلىدىغان تەلەپلەرنىمۇ ژۈقۈرى ئېكەنلىكىنى بىلدۈرگەن ئېدى. ئىخلاسمەنلىرىنىڭ بۇ ئىشەنچىسىدىن تېخىمۇ روھلانغان ھەم شۇنىڭ بىلەن بىر قاتاردا ئۇنىڭغا ناھايىتى جاۋاپكەرلىك بىلەن قارىغان تۇرغان توختەمۇ پۇتكۈل ۋۇجۇدى بىلەن ئىجادىيەت دولقۇنىغا ئېتىلىپ كىرىپ، ئۇ كەينى - كەينىدىن ھېكايە، پوۋېست، رومانلارنى يارىتىشقا باشلىدى - «دادامنىڭ ئاخىرقى خېتى»، «قاقىرلار قايتقاندا»، «كېيىنكى پۇشايمان»، «ئاخىرقى توغۇت»، «بازغان ساداسى»، «ئاق يېغىن»... ئەسەردىن ئەسەرگە قەلىمىنى چىڭداپ، تەدرىجىي ژۇقۇرى ئورلىگەن تۇرغان ئاكىنىڭ يېتىشكەن ئۇتۇقلىرى، ئاشقان داۋانلىرى كىتاپخانلارنىمۇ بەك خۇرسەن قىلدى، ئەلۋەتتە. يازغۇچىنىڭ ھەر بىر يېڭى ئەسەرىنى ئوقۇش، كىتاپخان ئۈچۈن ھاياتنىڭ يېڭى - يېڭى قىرلىرى بىلەن سىرلىرىنى ئېچىش، ئۇزلىرىنىڭ ئاددىيلىغى، پاكلىغى، مېھرىۋانلىغى ۋە باشقىمۇ ئالىي پەزىلەتلىرى بىلەن ئادەمنى قايىل قىلىدىغان يېقىملىق قەھرىمانلار بىلەن ئۇچرىشىش، بەس - مۇنازىرە ھاسىل قىلىدىغان ھاياتنىڭ چىگىش، مۇرەككەپ مەسىلىلىرى توغرىسىدا ئويلىنىش بولغان ئېدى.

تۇرغان ئاكا ئوزىنىڭ ئەسەرلىرى ئارقىلىق ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنى پۈتكۈل ئىتتىپاقلىق مەيدانىغا ئېلىپ چىققانلارنىڭ بىرى. ئۇنىڭ ئەسەرلىرى «مولودايا گۋاردىيە»، «رومان - گازېتا» ژۇرناللىرىدا بېسىلغان، «مولودايا گۋاردىيە»، «دېتسكايا لىتېراتۇرا» نەشرىياتلىرىدىن چىققاندا، ئۇنىڭغا قوشۇمچە تۇرغان ئاكا «مولودايا گۋاردىيە» ژۇرنالىنىڭ لائۇرېاتى دېگەن ئاتاققا سازاۋەر بولدى.

ئەلۋەتتە، بىز - كىتاپخانلار ئالدى بىلەن يازغۇچىنىڭ قەلىمىدىن چىققان تەييار ئەسەرنى ئوقۇپ، ئوزىمىزنىڭ بەدىئىي ئەدەبىياتقا بولغان تەشنالىغىمىزنى قاندۇرىمىز، ھوزۇرلىنىمىز. ئامما يازغۇچىنىڭ شۇ ئەسەر ئۇستىدە قانداق ئىزدىنىپ، ئوزىنىڭ قانچىلىك كۈچ - قۇۋۋىتىنى، ئەقىل - پاراسىتىنى سەرىپ قىلغانلىغى توغرىسىدا ئويلىنىۋەرمەيمىز، پەقەت توختالسىز ئىزدىنىش، ھارماي - تالماي ئىشلەش، ئۆگىنىش ئارقىسىدىلا ياخشى ئەسەرلەرنىڭ دۇنياغا كېلىدىغانلىغىنى پەرەز قىلمايمىز. ئەگەر بىز مەسىلىنىڭ موشۇ تەرىپىنىمۇ ھېساپقا ئېلىپ، ت. توختەمۇ ئىجادىي پائالىيىتىگە سان ۋە ساپا جەھەتتىن قارايدىغان بولساق، ئۇنىڭ ھەقىقەتەنمۇ كېچە - كۈندۈز تەر توكۈپ كېلىۋاتقان ئەدىپلىرىمىزدىن ئېكەنلىكىنى كورىمىز. ئۇنىڭ كېيىنكى ژىللىرى يازغان «ئۇزۇگۇم»، «ۋىجدان ئازاۋى»، «سەرگەردان» ناملىق رومانلىرى، «ئانىنىڭ كوز يېشى» پوۋېستى، ئورغۇنلىغان ھېكايىلىرى بۇنىڭ روشەن ئىسپاتىدۇر. ھە، ئەندى ئۇنىڭ ئەسەرلىرىنىڭ مەزمۇنى ۋە بەدىيلىگىگە كەلسەك، بۇنىڭمۇ مۇھىم كورسەتكۈچلىرى ئاز ئەمەس. كۆپلىگەن ئەسەرلىرىنىڭ ئانا ۋەتىنىمىزدىمۇ ئالاھىدە قىزىقىش ھاسىل قىلىپ بېيجىن، شاڭخەي، ئۈرۈمچى، قەشقەر شەھەرلىرىنىڭ نەشرىياتلىرىدىن بېسىلىپ چىقىشى، سابىق كېڭەش ئىتتىپاقى دائىرىسىدىكى جۇمھۇرىيەتلەردە رۇس، ئۇكرائىن، قازاق، ئۆزبېك، قىرغىز تىللىرىغا تەرجىمە قىلىنىشى، ئىلمىي ماقالىلاردا، مونوگرافىيەلەردە تەتقىق قىلىنىشى، مەكتەپ دەرسلىكلىرىگە كىرگۈزۈلۈشى - مانا بۇلارنىڭ ھەممىسى ت. توختەمۇ ئەسەرلىرىنىڭ ژۇقۇرى سەۋىيەسىگە ئېگە ئېكەنلىگىنى كورسىتىدۇ.

مەن بۇ ماقالىدا، ت. توختەمۇنىڭ ئىجادىيىتىگە تولۇق توختىلىپ، ئەسەرلىرىنى تەپسىلىي تەھلىل قىلىش نىيىتىم يوق ھەم بۇنىڭ ھاجىتى يوق بولسا كېرەك. چۈنكى بۇ توغرىلىق ئۇيغۇر، رۇس، قازاق مەتبۇئاتلىرىدا ئەدەبىي تەنقىتچىلەرنىڭ كۆپلىگەن ئىجابىي ئىنكاسلىرى، تەقرىزلىرى ئېلان قىلىندى [illegible]. شۇڭلاشقا مەن يازغۇچىنىڭ پەقەت كېيىنكى رومانى - «سەرگەردان» غا قىسقىچە توختىلىپ ئوتمەكچىمەن (بۇ ئەسەر توغرىسىدا تېخى ھېچ قانداق پىكىر ئېيتىلمىغانلىغىنى نەزەردە تۇتۇپ).

پارلاق مەنزىلنى كوزلەپ

(يازغۇچى تۇرغان توختەمۇ 60 ياشتا)

«سەرگەردان» رومانىنىڭ ۋۇجۇتقا كېلىشى بىلەن بەدىئىي ئەدەبىياتىمىز [illegible] ئاخىرى ئوزىنىڭ ئاساسىي ماۋزۇسىنى تاپتى دېسەك، مۇبالىغە بولماس. بۇ يازغۇچىلىرىمىز [illegible]

بۇ يەردە شۇ نەرسىنى ئالاھىدە تەكىتلەپ ئوتۇش لازىمكى، مەزكۇر روماندا تۇرغان توختەمۇ [illegible]

بىز «سەرگەردان» رومانىدا خىلمۇ - خىل مۇھاجىرلارنى ئۇچرىتىمىز [illegible] ۋەتىنىنى ئىزدەپ تېپىش مەخسىتىدە، لاگېردىكى كۆپلىگەن ياشلار ئوخشاش كېڭەشتىن ياردەم ئېلىپ، «ۋەتىنىنى ئازات قىلىش» خىيالىدا، غىل - پال كورۈنۈپ قالىدىغان ئايرىم ئادەملەرگە ئوخشاش «تۇرمۇش قەيەردە ياخشى بولسا، ۋەتەن شۇ يەردە» دېگەن پرىنسىپ بويىچە پەقەت ئوزىنىڭ قارا قورسىغىنىڭ غېمىدە چېگرا ئاتلىغان باشقىمۇ مۇھاجىرلارنى كورىمىز. [illegible] دەپ ژىغلايمىز. بۇلارنىڭ سوزلىرى بۇ تەرەپتە بولغىنى بىلەن ژۈرىگى ئۇ تەرەپتە»، ھە، قاسىم قادىرنىڭ «ئەڭ ئاساسى ۋەتەندىن ئايرىلماسلىق كېرەك ئىكەن. ۋەتەندىن ئايرىلغاندىن كېيىن سېنىڭ ھېچ كىمگە كېرىگىڭ يوق». باھارگۈلنىڭ «ۋەتەننىڭ سىرتىدا بەختلىك بولۇش مۇمكىن ئەمەس ئوخشايدۇ» دېگەنگە ئوخشاش سوزلىرى ئادەمنىڭ ژۈرىكىنى تەۋرىتەي ھەم چوڭقۇر ئويلارغا سالماي قويمايدۇ. بۇ مۇناسىۋەتتە، بولۇپمۇ، لاگېردا ياتقان ژىگىتلەرنىڭ ئوز يۇرتىغا قايتىپ كىرىش ھارپىسىدا ۋە غۇلجىغا بارغاندا سائادەت بىلەن ئۇچرىشىش مەزگىلىدە سادىقجاننىڭ ۋەتەن توغرىسىدا ئېيتقان پىكىر - مۇلاھىزىلىرى، ئارزۇ - ئارمانلىرى، تىلەكلىرى كىتاپخانلارغا چوڭقۇر تەسىرات، ھاياجانلىق ھەدىيە قىلىدىغانلىغى سوزسىز.

بۇ يەردە تۇرغان ئاكىنىڭ رومانىدىكى يەنە بىر ئالاھىدىلىكنى ئېيتماي مۇمكىن ئەمەس. ئەسەرنى يېزىش مەزگىلىدە روھىي ھالىتى شۇنداق بولدىمۇ، ياكى ئۇ ئاتايىن ئۇيغۇرلارنىڭ مەلۇم قىسمىغا ھەقىقەتەنمۇ خاس بولغان كەيپىياتنى قاپارتىپ كورسىتىشنى مەخسەت قىلدىمۇ، ئىش قىلىپ، «سەرگەرداندا» ئومۇمتۇرلۇقتىن چۈشكۈنلۈك، مەھكۇملۇق بېسىم. چېكارىدىلا سوت - سوراقسىز ختايلار تەرىپىدىن ئېتىپ ئولتۇرۇلگەن ئابدۇكېرىم ئەيسا، ئېسىلىپ ئولۇۋالغان تەلەت، روھىي كېسەللىككە ئۇچرىغان ئابدۇراخمان، ھاراقكەشلىككە، چېكىملىككە بېرىلگەن لاگېردىكى ياشلار، ئويلىرىنى بۇزۇۋەتكەن ھوكۈمەت ئادەملىرى ئالدىدا ئىلاجىسىز ژىغلاپ - قاخشاپ ژۇرگەن ئۇيغۇر ئائىلىلىرى، شەخسىي ھاياتلىرى ئاستىن - ئۇستۇن بولۇپ كەتكەن باھارگۈل، ئەسقەر، بارات ۋە باشقىمۇ ئورغۇنلىغان سالار بۇنىڭ ياققال ئىسپاتىدۇر. ھەتتا كوپ ياشىغان ھەم كوپنى كورگەن قادىر قاسىمنىڭ، مۇسلىم سەيۇللىنىڭ سوزلىرىدىنمۇ چارىسىزلىك، ئۈمۈتسىزلىك بايقىلىدۇ. لېكىن شۇنىڭ بىلەن بىر قاتاردا موشۇ كوكۇلسىز كورۈنۈشلەردىن تەركىپ تاپقان ئېغىر مۇھىتنى يېرىپ چىقىۋاتقان مۇئەللىپنىڭ «مىللەتنىڭ ئەھۋالى مۇشكۇللەشكەن موشۇنداق پەيتتە ئۇنىڭغا مۇناسىۋەتلىك مەسىلىلەرگىمۇ جىددىي قارايلى، تۇرمۇشنىڭ كەينىدە تۈزغاققا ئوخشاش تۈزۈپ، ھەر تەرەپكە چېچىلىپ كەتمەي، ئوم ياشايلى، ئىتتىپاقلىشايلى، ئانا يۇرتنى، ۋەتەننى قەدىرلەيلى، ئاسرايلى» دېگەن ئالىسمۇ ئېنىق ئاڭلىنىپ تۇرىدۇ.

خۇلاسىلاپ ئېيتقاندا، ت. توختەمۇنىڭ بۇ رومانى خەلقىمىز ھاياتىنىڭ مۇھىم تەرىپىگە، زورۇر مەسىلىلەرگە بېغىشلىغان.

ھە، ئەندى ت. توختەمۇنىڭ ئۈمۈمەن ئىجادىي پائالىيىتىگە قايتىپ كەلسەك، ئۇ ئوزىنىڭ 60 ژىللىق قۇتلۇق تويى ھارپىسىدا ئۈچ توملۇق «تاللانما ئەسەرلىرىنى» نەشردىن چىقىرىپ ئولتۇرىدۇ. ئوزىنىڭ بۇ ئەسەرلىرىدە تالانتلىق يازغۇچى سابىق كېڭەش ئۇيغۇرلىرىنىڭ ھاياتىنى ئەكس ئەتتۈرۈشكە تىرىشىدۇ.

ئۇ قىرىق ژىلغا يېقىن ۋاقىت ھەر خىل گېزىتلار تەھرىراتلىرىدا (دەسلەپ پانفىلوۋ ناھىيىلىك «يېڭىلىق ئاۋازى» ئاندىن «كوممۇنىزم تۇغى»، «يېڭى ھايات» گېزىتلىرىدا)، «ۋازۇشى» نەشرىياتىدا خىزمەت قىلىپ، تەھرىرلىك، تەشكىللىك ئىشلار بىلەن مەشغۇل بولدى. خىزمەت بابى بىلەن يېزىلغان ماقالىلارنى، ئوچېركلارنى، ھوججەتلىك كىتاپلارنى يېزىپ، مىللىي مەتبۇئاتىمىز تەرەققىياتىغىمۇ ئۆلۈش قوشتى. «پەرۋاز» مەجمۇئەسىنى تەسىس قىلىپ، ئۇنى دەسلەپكى ساندىن تا ئاخىرىغىچە چىقىرىپ تۇردى.

ئۇ ئوزىنىڭ جاپالىق ئەمگىگى، تىرىشچانلىغى بىلەن ئەدەبىياتىمىزنىڭ ئېغىر ژۈكىنى ئالغا سورەپ كېلىۋاتقان كورۈنەكلىك ئەدىپلىرىمىزدىندۇر.

قەلىمىڭ قاشاڭلاشمىسۇن، تۇرغان ئاكا!

كوممۇنار تالىپوۋ،
قازاقستان جۇمھۇرىيىتى بىلىم ۋە پەن مىنىسترلىگى، ر. سۇلەيمېنوۋ نامىدىكى شەرقشۇناسلىق ئىنستىتۇتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى، غ. سەدۋاقاسوۋ نامىدىكى ئۇيغۇرشۇناسلىق مەركىزىنىڭ رەھبىرى.

ئىككىنچى تومى نەشر قىلىندى

يېقىندا «ۋازۇشى» نەشرىياتىدىن يازغۇچى تۇرغان توختەمۇۋنىڭ 60 ژىللىق تەۋەللۇدى ھارپىسىدا ئەدىپنىڭ «نازۇگۇم» رومانى بىلەن «ئانامنىڭ كوز يېشى»، «ئاخىرقى توغۇت»، «كېيىنكى پۇشايمان»، «بازغان ساداسى» ۋە «دادامنىڭ ئاخىرقى خېتى» پوۋېستلىرىدىن تەركىپ تاپقان تاللانغان ئەسەرلىرىنىڭ ئىككىنچى تومى نەشردىن چىقتى.

ھورمەتلىك كىتاپخان، سىز بۇ ئەسەرلەردە نازۇگۇم، ئازنىخان، ئايەتخان، پاتەمخان، سالامەتخان ئوخشاش قەھرىمانلار بىلەن قايتىدىن ئۇز كورۈشىسىز. قىسقىسى، كورۈنەكلىك يازغۇچىنىڭ بۇ ئەسەرلىرى سوزسىز كىتاپخانلارنىڭ دىققىتىنى ئوزىگە جەلىپ قىلىدۇ.

(ئوز مۇخبىرىمىز).

سۈرەتتە: (سولدىن ئوڭغا) ھېزىم بەختىيازوۋ، رابىك ئىسمايىلوۋ، شاۋدۇن لومەرياقىيېۋ، ئەخمەتجان ھاشىروۋ، ئورە تۇرغانلار تۇرغان توختەمۇۋ، شايىم شاۋايېۋ (1980 - ژىللىرى چۈشىرىلگەن سۈرەت).

ھاياجانلانماي ئوقۇش مۇمكىن ئەمەس

... ئۇرۇش تامام بولغىنىغا ئوتتۇز ژىلدىن ئوشۇق ۋاقىت ئوتتى، تورت ژىللىق ئۇرۇش... بۇ كىتاپلارنى يېزىۋاتقان مۇئەللىپلەرنىڭ كوپچىلىكى ئۇرۇشتىن كېيىن تۇغۇلغانلار بىلەن ئۇرۇشنى باللىق چاغلىرىدا كوتۇپ ئالغانلار، ئۇلارنىڭ كوپچىلىكى ئۇرۇشنىڭ ئوت - يالقۇنى، يالاڭغداق، ئاچلىق ۋە ھەددى - ھېساپسىز قىيىنچىلىقلىرىنى كورگەنلەر.

ئامما ئەجايىپ بىر نەرسە، ئۇلۇق ۋەتەن ئۇرۇشىنىڭ سالتىرىغى ئۇرۇشتىن كېيىن تۇغۇلغان باللارغا، ئۇلارنىڭ ئەسەر قەھرىمانلىرىغا ۋەتەنپەرۋەرلىكنىڭ، ئادەمگەرچىلىكنىڭ ئولچىمى بولۇپ قالدى...

ئۇلار ئۇيغۇر يازغۇچىسى تۇرغان توختەمۇۋنىڭ «دادامنىڭ ئاخىرقى خېتى» ناملىق ئەسەرىدە كۈچلۈك ھەسرەت، نازۇك سېزىملار بىلەن يېزىلغان.

«دادامنىڭ ئاخىرقى خېتى» مۇئەللىپ ئۇچۇن ئوتكەن بىلەن ھازىرقىنى، ئۇرۇش ژىللىرىدىكى قەھرىمانلىقنى، ئادەملەرنىڭ ئىچكى ھىس - تۇيغۇلىرى بىلەن ئادەمگەرچىلىكنى، يازغۇچى بىلەن ئوقۇغۇچىنى باغلاشتۇرىدىغان ئالاھىدە مۇھىم كورۇك. بۇنىڭدا باللارغا ئاتىلارنىڭ سوزىنىڭ قانچىلىك ئەھمىيەتكە ئېگە ئېكەنلىگىنى كورسىتىدۇ. ئۇرۇشتىن كەلگەن يالغۇز خەت، ئەتە ئۇلار جەڭگە كىرىدۇ... ئاندىن ئۇلار خەت ئورنىغا ئاتىنىڭ ئولگەنلىكى ھەققىدە قارا قەغەزنى ئالىدۇ. ئاتىسىنى كورمىگەن بالىغا بۇ خەتنىڭ نەقەدەر تەسىرلىك ۋە قىممەتلىك ئېكەنلىگىنى ھىس قىلىش ھەممىدىن ئېغىر. «... ئەتە يەنە جەڭگە كىرىپ كېتىمىز. ئوغلۇم ساڭا ئامانەت...»، دېگەن ژۇرەك تەۋرىتىدىغان سوزلەرنى تەۋرەنمەي، ھاياجانلانماي ئوقۇش مۇمكىن ئەمەس...

فېلىكس كۇزنېتسوۋ،
س س س ر يازغۇچىلار ئىتتىپاقىنىڭ سېكرېتارى، موسكۋا شەھەرلىك يازغۇچىلار ئىتتىپاقىنىڭ بىرىنچى سېكرېتارى.

«رومان - گازېتا» 1978 - ژىل، 24 - سان.

باش مۇفتى سايلاندى

بىيىل 24 - ئىيۇن كۈنى بولغان قۇرۇلتايدا ئابساتتار دەربىسالىيېۋنى جۇمھۇرىيەت مۇسۇلمانلىرى ۋە مەسچىتلىرىنىڭ ۋەكىللىرى قازاقىستاننىڭ يېڭى باش مۇفتىسى قىلىپ سايلىدى.

قازاقىستان مۇسۇلمانلىرى دىنىي باشقارمىسىدىكى مەنبەنىڭ خەۋەر قىلىشىغا قارىغاندا، ئابساتتار دەربىسالىيېۋ مۇھاكىمە قىلىشقا تەكلىپ قىلىنغان بىردىن - بىر نامزات بولغان. ئابساتتار دەربىسالىيېۋ 53 ياشتا ئۇ ئەرەب تەللىرى بويىچە مۇتەخەسسى ئالىم، شەرقشۇناس، فىلولوگىيە پەنلىرىنىڭ دوكتورى. ئاخىرقى ۋاقىتلاردا قازاقىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ سەئۇدىيە ئەرەبىستانىدىكى ئەلچىخانىسىدا ئىشلىگەن. ئۇ ھېچ قاچان دىنىي پائالىيەتتە بولمىغان: ئۇنىۋېرسىتېتتا كافېدرا باشلىقى، دېكان لاۋازىملىرىدا، ئىلمىي ۋە ئوقۇتقۇچىلىق ئىشلاردا بولغان. ئۇنى قۇرئاننى ۋە ئىسلام ئەنئەنىلىرىنى ياخشى بىلىدۇ دەپ ھېسابلايدۇ. لېكىن يۈكسەك شىنىڭ ئەقىللىق ۋە ۋىجدانلىق ئىكەنلىكى ناھايىتى مۇھىمدۇر.

(ئۆز مۇخبىرىمىز).

باشقا ئەشرلەر سەھىپىلىرىدىن

دادىسى بالىسى ئۈچۈن جاۋاپ بېرىدۇ

سەددام ھۇسەيىننىڭ سەلبىي قىلىقلىرى بىلەن ھەممىگە مەلۇم (شۇنداقلا ئىراقتا ھەممە ئوچ كۆرىدىغان) ئوغلى ئۇداي سىياسىي مەنسەپ يولىنى باشلىدى، بۇ ئۇنىڭغا ئوڭايلا دادىسىنىڭ ئىزباسارى بولۇشقا ئىمكانىيەت بېرىدۇ.

ئۇداي باغداتتا ئۇنىڭ ئۈچۈن بېرىلگەن 99,9% ئاۋاز بىلەن پارلامېنتقا سايلاندى. 290 مىڭ سايلىغۇچىدىن پەقەت 30 ئادەملا زوراۋان ۋە قاتىلنى تىزىمدىن چىقىرىۋېتىشكە جۈرئەت قىلالىغان.

سەددام ھۇسەيىننىڭ دۈشمەنلىرى بۇ سايلامنى ئادالەتلىك بولدى دەپ ئېتىراپ قىلمايدۇ، ئۇلار ئادەملەرنى سايلام ئۇچاستىكىلىرىغا ھايداپ كېلىپ، قانداق ئاۋاز بېرىش كېرەكلىكىنى ئېيتقان. ھېچ بىر ئويالماي، 36 ياشلىق ئۇداي رېپورتيورلارغا: «مەن بۇ ئۇلۇق خەلىق ئۈچۈن، ئۇنىڭ جەسۇر ئەرلىرى ۋە ئەجايىپ ئاياللىرى ئۈچۈن پەقەتلا ئەڭ چوڭ ياخشىلىقلارنى تىلەيمەن»، - دېگەن.

يېقىندا سەددام ئۇداينىڭ مەيدىسىگە جاسارىتى ئۈچۈن مېدالنى ئۆز قولى بىلەن تاقاپ، ئوغلىنى مۇكاپاتلىدى. ئەندى ئۇداي، ئەتىمالىم، «يانچۇق» پارلامېنتنىڭ رەئىسى - دولەتتە ئەھمىيىتى بويىچە ئىككىنچى شەخسكە ئايلىنىدۇ، ئەندى بۇ بولسا ئۇنىڭغا سەددامنىڭ لاۋازىمىنى مىراس ئېلىشقا شەكلەن ھوقۇق بىلەن تەمىنلەيدۇ. ھازىرنىڭ ئۆزىدە پۇتكۇل ئەخبارات ۋاستىلىرى ئۇداينىڭ نازارىتى ئاستىدا تۇرىدۇ، ئەندى ئۇنىڭ ئۈنىۋانلىرى ئىراق ئولىمپىك كومىتېتىنىڭ رەھبىرىدىن ژۇرنالىستلار ئىتتىپاقىنىڭ رەئىسلىكىگىچە داۋام قىلىدۇ.

ئىراقلىقلار ئۇنىڭدىن ھۇسەيىنگە قارىغاندا كۆپىرەك قورقىدۇ ۋە ئۇنى ئۆچ كۆرىدۇ: باغداتتا ئۇنىڭ ئاچكۆزلىكى، قوپاللىقى ۋە ئاياللارغا نىسبەتەن ھېرىسمەنلىكى ئاللىقاچان ھەممىگە ياخشى مەلۇم.

غەرىبكە قېچىپ كەتكەن ئۇداينىڭ بىرنەچچە ياردەمچىسى ئۇنى ئەڭ ئەشەددىي ياۋۇز، مۇدھىش زورلۇق قىلغۇچى ۋە رەھىمسىز قاتىل سۈپىتىدە ئەسلەيدۇ. سەددامنىڭ ئوغلى نېفت كونتراباندىسىدا مىللىونلىغان دوللار مەبلەغ توپلىغان ۋە ئېيتىشلارغا قارىغاندا، كۆپ ئىچىدىكەن. كەچكى كلۇبلارنىڭ بىرىدە ئۇ بىر ئوفىتسېرنى ئېتىۋەتكەن، ئوفىتسېرغا ئۇداي ئۇنىڭ خوتۇنى بىلەن ئويناشقانلىقى ياقمىغان... شۇنداقلا، ئېيتىشلارغا قارىغاندا، ئۇداينىڭ ئىلتىماسىنى رەت قىلغان ئۇنىۋېرسىتېتنىڭ چىرايلىق ستۇدېنتكىسىنى قېپ يالاڭاچ يېشىندۇرۇپ، بەدىنىگە ھەسەل سۈركەپ ئاچ قالغان ئۆچ ئىشتقا تاشلاپ بەرگەن... غەرىبكە قېچىپ كەلگەنلەرنىڭ ئېيتىشلىرىغا قارىغاندا، ئۇداينىڭ فۇتبول بويىچە دولەت تاللانما كوماندىسىنى «رەغبەتلەندۈرۈشىنىڭ» ئۆزگىچە ئۇسۇلى بار - يېڭىلىپ قالغان تەقدىردە ئۇلار ئۇرۇش، قىيناشقا دۇچار بولىدۇ.

دەسلەپكى قېتىم ئۇداي 1988 - ژىلى ئوزىنى كۆرسەتكەن ئىدى، ئۇ مەسچىلىكتە (مىسىر پرېزىدېنتىنىڭ رەپىقىسى سيۇزان مۇبارەك شەرىپىگە بېرىلگەن زىياپەتتە) دادىسىنىڭ سۆيۈملۈك خىزمەتچىسىنى ئۇرۇپ ئولتىرىۋەتكەن.

سەددام ئۇداينى ئولۇم جازاسىغا بۇيرىغاندا ئەرەپ دۇنياسى ھەيدان قالغان ئىدى. لېكىن بىر ئاز ۋاقىتتىن كېيىن سەددام ئۇنى يېرىم ژىلغا جەنۋەگە پالىۋەتتى. 1991 - ژىلى، ئا ق ش «چۆلدىكى بوران» نامى بىلەن ئىراققا ھۇجۇم قىلغاندىن كېيىن، ئۇداي ئاقلاندى. 1996 - ژىلى ئۇدايغا سۇيقەست قىلىنمىغىچە، ئۇنى سەددام ھۇسەيىننىڭ توغرىدىن - توغرا سىياسىي ۋارىسى دەپ ھېسابلاپتتى. ئېغىر ياردار بولۇش نەتىجىسىدە دولەت رەھبىرىنىڭ ئوغلى بىر نەچچە ئاي ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قالدى. لېكىن يېقىندا ئۇداي تامامەن ساقايدى. ئۇنىڭغا مېڭىش قابىلىيىتى بىلەن، ئەتىمالىم، سىياسىي مەنسەپپەرەسلىك تاماگەرلىگىمۇ نەكسىگە كەلگەن بولسا كېرەك.

دانالار سوزى...

ئەقىل ئەقىلدىن قۇۋۋەت ئالىدۇ

كىشى قانچىلىك مەرىپەتلىك بولسا، ئۇ ئوز ۋەتىنىگە شۇنچىلىك پايدىلىقتۇر.

ئا. س. گرىبويېدوۋ.

* * *

ۋەتەن ئۈچۈن جان پىدا قىلىش لەززەتلىك ۋە پەخىرلىكتۇر.

ف. ك. گوراتسىي.

* * *

ھەقىقىي ۋەتەنپەرۋەرلىك بارچە مۇناسىۋەتلەر ۋە مەنپىيەتلەردىن ئۈستۈن تۇرىدۇ ۋە ئىنسانىيەتكە مېھىر - مۇھەببەت مۇستەھكەم ئالاقىداردۇر.

ن. ئا. دوبروليۇبوۋ.

* * *

ئىنسان تىرىك ئېكەن ئوز ۋەتىنى ئۈچۈن كۆرەشمىگى لازىم.

ئەلشىر ناۋائىي.

* * *

ئوتقا كىرگىن ۋەتەن شەنى ئۈچۈن،
ئېتىقاتىڭ ۋە سويگۈڭ ئۈچۈن.

ن. ئا. نېكراسوۋ.

* * *

ۋەتەنگە مۇھەببەت، دۈشمەنگە غەزەپ بىلەن بىللە قوشۇلسا - مانا شۇنداق مۇھەببەت بىزگە غەلىبە كەلتۈرۈشى مۇمكىن.

ن. ئوستروۋسكىي.

* * *

ۋەتەن ئۈچۈن ئەڭ قىيىن پەيتلەردە ئۇنىڭ ئەڭ مۇشكۈل ئىشلىرىنى ئوز زىممىسىگە ئالىدىغان كىشىلا ۋەتەنپەرۋەردۇر.

پ. پاۋلېنكو.

* * *

ئەركىنلىك ئىشتىياقىدا ياناركەنمىز،
قەلبىمىز ئار - نومۇس شەرەپچۈن تىرىككەن،
دوستۇم، ۋەتەنگە بەخش ئېتەيلۇق
بىر بارچە -
ھاياتىمىزنىڭ گوزەل ھەرىكەتلىرىن.

ئا. س. پۇشكىن.

* * *

ۋەتەن توشلىرىدىن بىزگە سۈت بېرەر،
ھايات ئېمەتتىدۇر بۇ شانلىق تۇپراق.
تۇلاق سال ئاناڭغا، ئېمە توكسەڭ،
شەرەپلە، قورغىغىن ياشغان ھەر چاغ.

سەممەد ۋۇرغۇن.

* * *

يېرىمىز، سۈيىمىز، پەرزەندىمىز دەپ،
خوتۇن، بالا - چاقا، دىلبەندىمىز دەپ.
بىرمۇ - بىر جېنىمىز ئېتىمىز پىدا،
ۋەتەننى دۈشمەنگە بەرمەيمىز ئەسلا!

ئا. فىردەۋسي.

* * *

مېنىڭ بىر تال ھاياتىم بار، بارىدىۇ، مىڭ تال ھاياتقا ئېگە بولغان تەقدىرىمدە، ھەممىسىنى ۋەتەن ئۈچۈن سەرىپلىگەن بولار ئېدىم.

م. فۇزۇلىي.

توپلىغان ئۇۋرايىمجان ئەخمەت سايىر.

ش ئۇ ئار دىكى «گۈزەل سايرام كولى»

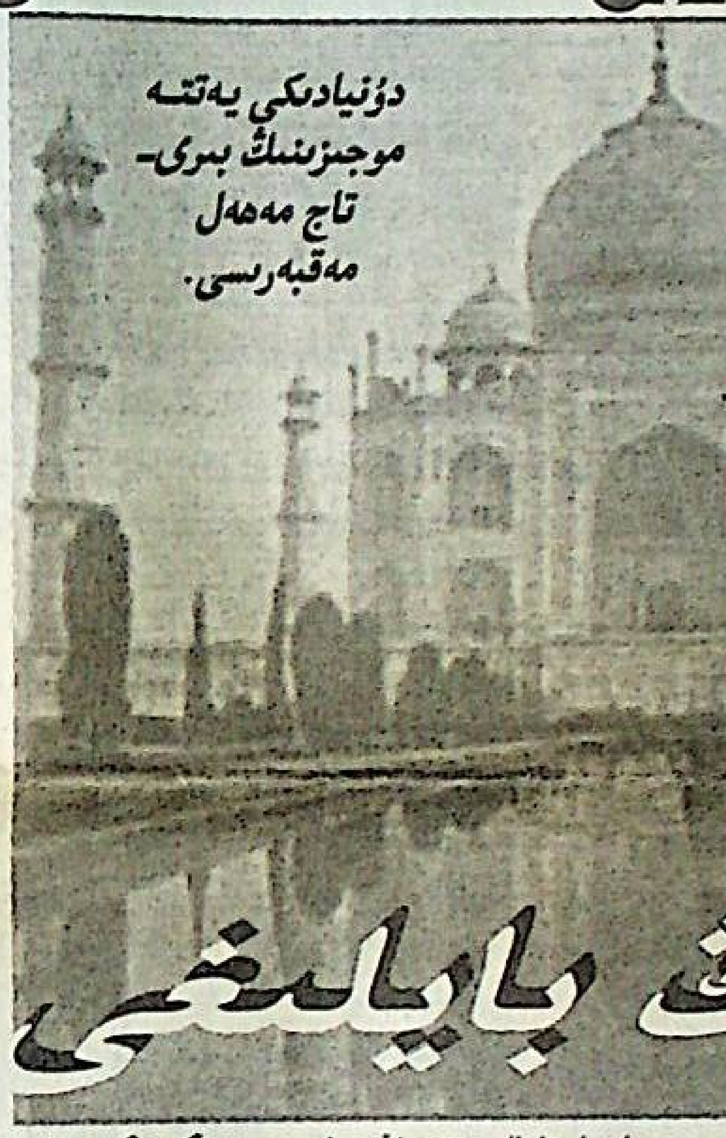

دۇنيادىكى يەتتە موجىزىنىڭ بىرى- تاج مەھەل مەقبەرىسى.

ئاگرىنىڭ بايلىقى

ئۇنىڭ يېنىغا دوستلىرىنى كەلتۈرمەتتى، ئۇنىڭغا كىتاپ ئوقۇشقىمۇ رۇخسەت قىلماتتى،تورت ئوغلىدىن ئۈچى ئولتىرىلگەن ئىدى. 1666 - ژىلي بۇ يەرگە، ئاگرا شەھىرىنىڭ قورغىنىغا، قىزىل قەلئەنىڭ مۇنارىسىغا ھىندىستاننىڭ سابىق شاھى شاھ - جاھاننى قامىغان ئىدى. بوۋاي مەرھۇملەرگە ژىغلىماتتى، ئوزىدىن تارتىۋېتىلگەن ھاكىمىيەتكە ئېچىنماتتى - ئۇنىڭ ھاياتىدا بىردىن - بىر ھەۋەس قالغان ئىدى... ئۇ ھەر كۈنى دەريانىڭ قارشى قىرغىنىغا قاراتتى،جامنا دەرياسىنىڭ ئۇ قىرغىنىدا ئاق مەرمەردە، ئالتۇن ۋە چاقناپ تۇرغان قىممەت باھالىق تاشلاردا كەۋدىلەنگەن ئۇنىڭ ئارزۇسى، مۇھەببىتى ئاسماندا پەرۋاز قىلىپ تۇراتتى. تاج- مەھەلنىڭ گۇمبەزلىرى، مۇنارىلىرى ۋە نەپىس نويىمكارلىق بىلەن زىننەتلەنگەن ئالدى تەرىپى خۇددى يەر ئۈستىدە ئۈزۈپ ژۈرگەندەك كورۇنەتتى. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، شاھ - جاھان ئوزىنىڭ مەھبۇبىنى بازاردا ئۇچراتقان - ئۇ قىز ياغاچتىن ياسالغان ماجانلارنى سېتىپ ئولتارغان ئىكەن. ئۇ شۇنچىلىك گوزەل ئىدىكى، ئەرزەن ماجانلار شاھزادىغا بىرىللىيانتلاردەك كورۇنۇپ كەتتى. ھەقىقەتتە بولسا - ئارجۇمان پادىشانىڭ ئەڭ يېقىن ۋەزىرىنىڭ قىزى ۋە ئۇنىڭ سۆيۈملۈك رەپىقىسىنىڭ جىيەنى ئىدى.

شاھزادە ئوز مەھبۇبىنى شۇنچىلىك ياخشى كورەتتىكى، ئۇنىڭدىن بىر سائاتقىمۇ ئايرىلغۇسى كەلمەتتى: ئۇ شاھزادىغا سەپەرلەردىمۇ ھەمرا بولاتتى: شاھ - جاھان دادىسىغا قارشى ئىسيان كوتىرىپ مەغلۇپ بولغاندا، ئايالى ئۇنىڭ بىلەن سۈرگۈنگە بىللە بارغان ئىدى. ئەندى ئارجۇماننى مۇمتاز - مەھەل (سارايىنىڭ سۆيۈملۈك ئادىمى) دەپ ئاتاشقا باشلىدى. باشقىلار بولسا ئۇنى تاج - مەھەل، ساراي تاجى دەپ ئاتاشنى ئەۋزەل كورەتتى. نەچچىلىگەن ئەسىرلەر ئوتتى، لېكىن ئۇنىڭ مەقبەرىسى تا ھازىرغىچە نەق شۇنداق ئاتىلىدۇ.

... ئەسكەرلەر شۇنچىلىك كوپ ئىدىكى، يول ئۈستىگە جايلاشقان يېزىلاردىن ئۇلار كۈن بويى ئوتەتتى. شاھ - جاھان ئىسيان كوتەرگەن پۇخرالارنى باستۇرۇشقا ژۈرۈشكە چىققان ئىدى، ئېغىر بويى ئايالى ئۇنىڭغا خىزمەتچىلەر كارۋىنى بىلەن ھەمرا بولاتتى. ئۇ تۇغۇتتا ئالەمدىن ئوتتى، ئولۇش ئالدىدا پادىشادىن ھېچ قاچان ئويلەنمەسلىكنى ۋە ئوزىنىڭ خاتىرىسىگە تەڭدىشى يوق ۋە بولمايدىغان مەقبەرە بىلەن ھورمەت بىلدۈرۈشنى ئىلتىماس قىلدى. شاھ - جاھان ۋەدىسىدە تۇردى: قۇرۇلۇش ژىگىرمە ئىككى ژىل داۋام قىلدى ۋە ئۇ ھەتتا پادىشا غەزنىسى ئۈچۈنمۇ بولۇپ كورۇلمىگەن مەبلەغقە توختىدى: تاملار ئېسىل قىزىل تاشلار - فىرۇزا،قىممەت باھالىق كوك تاشلار، ماجان تاشلار، مەرۋايىت ۋە يېشىل تاشلاردىن تۇرغۇزۇلدى، ئىچكى تاملار ئالتۇن ۋە قىممەت باھالىق تاشلار بىلەن زىننەتلەنگەن ئىدى.

رىۋايەت قىلىنىشىچە، قۇرۇلۇش ئاخىرلاشقاندا، پادىشاھ ئارخىتېكتورنىڭ قولىنى كېسىۋېتىشنى بۇيرىغان - ئۇ مېمارنىڭ خۇددى شۇنداق ئىككىنچى موجىزىنى ياسىشىنى خالىماتتى.

تاج - مەھەلنىڭ قارشىسىدا، دەريانىڭ ئۇ قىرغىنىدا شاھ - جاھاننىڭ قارا مەرمەردىن ياسالغان مەقبەرىسى قەد كوتىرىشى كېرەك ئىدى. ئاشىق - مەشقۇلەرنى ئاق - قارا نەپىس كورۈك - مەڭگۈ، ئوچمەس، دەۋىر ئىلكىدىن ئىستىسنا مۇھەببەت كورۈكى باغلاشتۇرۇپ تۇرغان بولار ئىدى. مەقبەرىنى سالدۇرۇش پادىشاھ ھاياتىنىڭ ئىشىغا ئايلاندى - ئۇ ئوز تەختىنى ساقلاپ قېلىشنى خالىغان ھوكۇمرانىنىڭ رەھىمسىز، بىتاقەت ۋە مەككار بولۇشى لازىم ئېكەنلىكى توغرىلىق ئۇنتۇپ قالدى. ئەندى ئۇنىڭ ئوغلى ئائۇرانگزېب ئەينە شۇنداق ژۇۋارقى خۇسۇسىيەتلەرگە ئېگە بولدى، ئۇ جەسۇر جەڭچى ۋە گۇمانلىنىشنى بىلمەيدىغان ئىسلام فاناتىكى ئائۇرانگزېب ئاكا - ئۇكىلىرىنى جازالاپ ۋە ھاكىمىيەتنى قولىغا ئېلىپ، مېمارلار بىلەن تاش كەسكۈچىلەرنى قوغلاۋەتتى، ئەندى دادىسىنى بولسا شەھەر سېپىلىنىڭ بۇلۇڭىدىكى مۇنارىغا سولاپ قويدى. سابىق پادىشاھقا بىر نەچچە خىزمەتچى ۋە كۇمۇچ ئەينەك قالدۇرۇلدى، بۇ ئەينەكتىن ئۇ تاج - مەھەل مۇنارىلىرىنىڭ ئەكسىنى كورۇپ ئولتىراتتى. بۇ يەرگە سولۇنۇپ، ئون ژىلدىن كېيىن بوۋاي كوزلىرىنىڭ نۇرلىرى ئوچۇپ، ئۇ ژىراقتىكى ھېچ نەرسىنى كورمەيدىغان بولۇپ قالدى.

ئائۇرانگزېب قۇدرەتلىك، خوشىنلارنى دەھشەتكە سالىدىغان دولەت قۇردى: ئۇنىڭ سوزى قانۇن ئىدى، يۈز مىڭلىغان قەھەرلىك جەۋاندازلار ئۇنىڭغا ئىتائەت قىلاتتى، ئۇنىڭ بۇيرۇغى بويىچە پۈتۈن سۇرۇك شەھەرلەر يەر بىلەن يەكسەن بولۇپ كېتەتتى. ھازىر ئۇنى ھېچ كىم ئەسلىمەيدۇ.

ھازىر مۇمتاز ۋە شاھ - جاھان مەقبەرىلىرى يانمۇ - يان تۇرىدۇ. شاھ - جاھاننىڭ جەسىدى ئائۇرانگزېبنىڭ ئىرادىسى بىلەن كېچىسي تاج - مەھەلگە كوچىرىلىپ دەپىن قىلىنغان. تاش تاۋۇتلار توۋەنكى، گۇمبەز شەكلىدىكى بولمىگە قويۇلغان، بۇ يەرگە، پەقەت ژۇقارقى ۋېستىبيۇلنىڭ ئىشىگى ئارقىلىقلا يورۇق چۈشىدۇ. قۇياش نۇرلىرى مۇمتازنىڭ سىلىقلانغان تاش تاۋۇتىدىن ئەكس ئېتىدۇ - ئۇنىڭ ئۈستى ئىسسىقتەك، نەپەس ئېلىۋاتقاندەك، جانلىقتەك سېزىلىدۇ. شاھ - جاھاننىڭ تاش تاۋۇتى مۇمتاز تاۋۇتىنىڭ يېنىغا، تامغا يېقىن جايغا قويۇلغان، ئۇ سايىدە بولغاشقا قۇياش نۇرلىرى چۈشمەيدۇ. پادىشا ۋە ئۇنىڭ رەپىقىسى ئوز ھاياتىنى ياشاپ دۇنيادىن ئوتتى، ئۇلارنىڭ ۋاپاتىدىن كېيىن ئەسىرلەر ئوتتى، لېكىن ھاكىمىيەتنى سۆيۈملۈك مەھبۇبىسىنىڭ خاتىرىسىگە ئالماشتۇرغان ئۇلۇق موغۇللار ئىچىدىكى ئەڭ بەختسىز شاھ - جاھان ئەجايىپ گوزەل مۇمتازدىن چۈشىدىغان يورۇقتىن بەھرىلەنمەكتە.

(چەت ئەل مەتبۇئات ماتېرىياللىرىدىن).

باش مۇھەررىر
ي. ئازاماتوۋ.

يېڭى ھايات

ئالمۇتا، 480044
ئىيەك يولى كوچىسى
50 بىنا، 8 - قەۋەت،
813 - خانە

گېزىتنى تەسىس قىلغۇچى - جاۋاپكەرلىگى چەكلەنگەن «ۋىسال» شىركىتى.
تىراژى 1238 زاكاز 9698

تېلېفون:
33 - 84 - 59

«Йени хаят» (Новая жизнь) индекс 65359, республиканская общественно-политическая газета, регистрационное свидетельство №603 -- Г. Выдано Министерством культуры, информации и общественного согласия Республики Казахстан 17 марта 1999 г.

گېزىتىمىز سەھىپىلىرىدە بېسىلغان ماقالىلار مۇئەللىپلىرىنىڭ مەۋقەسى تەھرىراتىمىزنىڭ مەۋقەسى بولۇپ ھېساپلانمايدۇ. تەھرىراتتىن ماتېرىياللار قايتۇرۇلمايدۇ ۋە جاۋاپ بېرىلمەيدۇ.

ئەۋلاد گۈزۈيىسى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

2000
ژىل
23 ـ سېنتەبر
شەنبە
№ 9
(4134)

يېڭى ھايات

Йеңи һаят

جۇمھۇرىيەتلىك ئىجتىمائىي ـ سىياسىي گېزىت. 1970 ـ ژىلى 1 ـ يانۋاردىن باشلاپ چىقىۋاتىدۇ

«يېڭى ھايات» بىلەن 21 ـ ئەسىرگە

مۇشتىرى توپلاش ـ 2001

ئەۋلاتلارغا سەن قەدىرلىك كېرەكسەن، بىلىملەرنىڭ غەزىنىسى ئاچقىنى

مانا ھەش پەش دېگىچە يازمۇ چىقىپ، بارغانسىرى ئالتۇن كۈز ئۆز ھوقۇقىنى ئورنىتىپ، بىزنى قىشقا تەييارلىق قىلىشقا ئۈندىمەكتە. ھە، ھايات قانۇنلىرى ھەر قانداق شارائىتتا بولسۇن، ئۆز قىنى بىلەن داۋاملىشىۋېرىدۇ. موشۇ سېنتەبر ئېيىدىن تارتىپ جۇمھۇرىيەتتە 2001 ـ ژىلى ئۈچۈن ئاممۇبىي ئەخبارات ۋاستىلىرى ـ گېزىت ـ ژۇرناللارغا مۇشتىرى توپلاش مەۋسۇمى ئۇمۇمىيۈزلۈك باشلاندى.

ھورمەتلىك گېزىتخان! «يېڭى ھايات» گېزىتى ئۆتكەن ئوتتۇز ژىلدىن ئوشۇق ۋاقىت ئىچىدە سىز بىلەن بىللە بولۇپ، سىزنىڭ يېقىن سىرداش ـ مۇڭدىشىڭىزغا ئايلاندى. بۇ دەۋر ئىچىدە دۇنيادا ئالەمشۇمۇل ئۆزگىرىشلەر يۈز بېرىپ، ھاياتىمىزغا كۆپلىگەن يېڭىلىقلارنى ئېلىپ كەلدى. دۇنيادىكى دەرىجىدىن تاشقىرى ئىككى قىزىل ئىمپېرىيەنىڭ بىرى ـ س س س ر ئىمپېرىيەسى پارچىلىنىپ، ئون بەش مۇستەقىل دولەت ئۆز بايرىغىنى تىكلىدى. ھە، بۇ بولسا، ئاسارەتتىكى، مەزلۇم خەلقلەرنى روھلاندۇردى، ۋاقتى ـ سائاتى كەلگەندە ئۆز ئىستىقلالىيىتىنى قايتا تىكلەشكە ئۈمۈتلەندۇردى.

بىز، ھورمەتلىك گېزىتخان، موشۇ ۋە باشقىمۇ چوڭ ۋاقەلەرنىڭ شاھىدى بولۇپ، ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى گېزىتىمىز سەھىپىلىرىدە مۇمكىن قەدەر ئىللا يورۇتۇشقا ھەرىكەت قىلىپ كەلدۇق. ئۆتكەن ژىلى نويابىردا گېرمانىيەنىڭ ميۇنخېن شەھىرىدە شەرقىي تۈركستان (ئۇيغۇرستان) مىللىي قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ، چەت ئەللەردە ئۆز ئالدىغا پائالىيەت ئېلىپ بېرىۋاتقان ۋەتەنپەرۋەر تەشكىلاتلارنى جەملەپ، بىرلىكتە ھەرىكەت قىلىش ئورتاق نىيىتىنى ئىزھار قىلدى. مانا بىيىل مارت ئېيىدا شەرقىي تۈركستان (ئۇيغۇرستان) مىللىي قۇرۇلتىينىڭ گېرمانىيەنىڭ ئەدلىيە ئورگانلىرى تەرىپىدىن رەسمىي روېخەتتىن ئۆتكەنلىكى توغرىلىق خۇش خەۋەر كەلدى. خەلقىمىزنىڭ ۋەتەن داۋاسى پەيدىن ـ پەي خەلق ئارا مەيدانغا چىقىشقا باشلىدى. 1999 ـ ژىلى 21 ـ ئاپرېلدا «خەلق ئارا كەچۈرۈم» تەشكىلاتىنىڭ ب م ت غا ش ئۇئاردىكى ئىنسان ھوقۇقلىرىغا قوپال خىلاپلىق قىلىنىۋاتقانلىقى ھەققىدىكى كولەملىك دوكلادى بۇنىڭ يارقىن دەلىلى بولسا كېرەك.

بىز گېزىتىمىزدە جاپاكەش ۋە قەھرىمان خەلقىمىزنىڭ بېسىپ ئۆتكەن كوپ ئەسىرلىك تارىخىنىڭ سەھىپىلىرىنى، بولۇپمۇ ئۇنىڭ موشۇ ۋاقىتلارغىچە سىر ساقلىنىپ كەلگەن بەزى مەسىلىلىرىنى، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ باي ئەدەبىيات ـ سەنئىتى، مەدەنىيىتى، دىن تارىخى، مۇھاجىرەتتىكى ئۇيغۇرلارنىڭ ھايات پائالىيىتى، مۇستەقىل قازاقستاننىڭ ئىچكى ۋە تاشقى سىياسىتى، جۇمھۇرىيەتتىكى ئۇيغۇرلارنىڭ ھازىرقى ھاياتى ۋە تىرىكچىلىكى، خەلقىنىڭ تۇرمۇش ئەھۋالى ۋە ھەل قىلىشنى كۈتۈپ تۇرۇۋاتقان مۇئاممالار ھەققىدە ئىمكانىيىتىمىزنىڭ يار بېرىشىچە ماتېرىياللار بېرىپ كەلدۇق.

ھورمەتلىك گېزىتخان! ئەگەر سىز يەنىلا ئەينە شۇنداق ماتېرىياللاردىن بەھرىمان بولۇشنى خالىسىڭىز، 2001 ـ ژىلغا «يېڭى ھايات» گېزىتىگە مۇشتىرى بولۇشنى ئۇنۇتماڭ.

«يېڭى ھايات»ۋە «ئۇيغۇر ئاۋازى»گېزىتلىرىنىڭ بىر ژىلغا يېزىلىش باھالىرى:

«كازپوچتا» ئاكسونېرلىق جەمىيىتى بويىچە:

«يېڭى ھايات» ـ ئىندېكسى 65359. ئالمۇتا شەھىرىدە ـ 439 تەڭگە 32 تيين؛

جۇمھۇرىيەت تەۋەسىدە ـ 451 تەڭگە 80 تيين.

«ئۇيغۇر ئاۋازى» ـ ئىندېكسى 65357. ئالمۇتا شەھىرىدە ـ 972 تەڭگە 36 تيين.

جۇمھۇرىيەت تەۋەسىدە ـ 1026 تەڭگە 48 تيين.

«كازپاسپاسوز» ئاگېنتلىقى بويىچە:

«يېڭى ھايات» ـ ئىندېكسى 65359. ئالمۇتا شەھىرىدە ـ 438 تەڭگە؛

جۇمھۇرىيەت تەۋەسىدە ـ 453 تەڭگە.

«ئۇيغۇر ئاۋازى» ـ ئىندېكسى 65357. ئالمۇتا شەھىرىدە ـ 947 تەڭگە 0.4 تيين.

جۇمھۇرىيەت تەۋەسىدە ـ 1007 تەڭگە 0.4 تيين.

مەرھەمەت خالىس ئىختىسادىي ياردەم قىلىشنى سۇنغۇچىلارغا بىزنىڭ ھېساپ چوتىمىز:

р/с 406467897 ТОО "Висал"
РНН600400099802 МФО 190501719,
код719 АГФ ОАО Банк "Центр Кредит"

قىسقا خەۋەرلەر

جۇمھۇرىيەتتىكى دېموگرافىيەلىك ئەھۋال

2000 ـ ژىلنىڭ يانۋار ـ ئىيۇل ئايلىرىدا قازاقستاندا ئاھالىنىڭ تەبىي ئوسۇشى 40 مىڭ ئادەمنى تەشكىل قىلغان، ئۆتكەن ژىلنىڭ شۇ دەۋرىدە بۇ رەقەم 35.9 مىڭ ئادەمنى تەشكىل قىلغان ئىدى. ستاتىستىكا ئاگېنتلىقىدا خەۋەر قىلىنىشىغا قارىغاندا، بۇ ۋاقىت ئىچىدە جۇمھۇرىيەتتە 131.2 مىڭ بالا تۇغۇلغان، بۇ ئۆتكەن ژىلنىڭ شۇ ۋاقتىدىكى بىلەن سېلىشتۇرغاندا 5.9 پائىز ئوشۇق. ئەڭ ژۇقۇرى تۇغۇت دەرىجىسى قازاقستاننىڭ جەنۇبىي رېگيونلىرىدا، جۈملىدىن جەنۇبىي قازاقستان ۋە قىزىلوردا ۋىلايەتلىرىدە ساقلانماقتا. بىيىل يانۋار ـ ئىيۇل ئايلىرى ئىچىدە قازاقستاندا 91.2 مىڭ ئادەم ئۆلگەن، بۇ ئۆتكەن ژىلنىڭ شۇ ۋاقتىدىكى بىلەن سېلىشتۇرغاندا 3.7 پائىز ئوشۇق.

تالىپلار تاجىكستان چېگارىسىغا يېقىنلاشتى

ئاۋغانىستان «تالىبان» ھەرىكىتىنىڭ قۇراللىق ئوترەدلىرى ئاۋغانىستاننىڭ شىمالىدىكى ستراتېگىيەلىك رايوننى قولغا ئالدى ۋە تاجىكستان چېگارىسىغا يېقىنلاشتى. تالىپلار تانكىلار ۋە ئارتىللېرىيەنىڭ ياردىمى بىلەن قۇندۇز ئولكىسىدىكى ئىماماساھىب رايوننى ئىشغال قىلدى. ئەينە شۇنىڭ بىلەن ئۇلار ئەخمەد شاھ مەسئۇدنىڭ قوماندانلىقى ئاستىدا ھەرىكەت قىلىۋاتقان شىمالىي ئىتتىپاق ئەسكەرلىرىنى تەمىنلەش يولىنى توستى. 6 ـ سېنتەبر كۈنى تالىپلار ھۇجۇم جەريانىدا تاخار ئولكىسىنىڭ مەركىزى تالۇقان شەھىرىنى ئىشغال قىلغان ئىدى. بۇ بولسا مەسئۇد ئەسكەرلىرىنىڭ قارشىلىق كورسىتىشىنى خېلە ئاجىزلاشتۇردى، چۈنكى كابۇلنىڭ شىمالىدىكى پاندشىر سېيىدىكى ئۇنىڭ ئاساسى بازىسىنى تەمىنلەش يولى كېسىلگەن ئىدى. تالىپلار تەرىپىدىن ئىماماساھىب رايونىنىڭ ئىشغال قىلىنىشى ئۇلارنىڭ ئاۋغانىستاننىڭ شىمالىدىكى مەۋقەسىنى تېخىمۇ كۈچەيتىدۇ ۋە شىمالىي ئىتتىپاق ئەسكەرلىرىنىڭ قارشىلىق كورسىتىشىنى ئاجىزلاشتۇرىدۇ.

ئىلمىي ـ ئەمەلىي كونفېرېنسىيە

ئاستانا. يېقىندا ئاستانادا تاموژنا ئىتتىپاقىغا قاتناشقۇچى دولەتلەر تاموژنا خىزمەتلىرىنى زامانىۋىلاشتۇرۇش ۋە ئىسلاھات قىلىش ئىشلىرىغا بېغىشلانغان خەلق ئارا ئىلمىي ـ ئەمەلىي كونفېرېنسىيە بولۇپ ئۆتتى. كونفېرېنسىيەدە مەملىكەتنىڭ توموژنا خىزمىتىنى تېخىمۇ تەرەققىي ئەتكۈزۈش ئۈچۈن قارىتىلغان مۇھىم چارە ـ تەدبىر-

لەر ئىشلىنىپ چىقتى.

مەتبۇئات كونفېرېنسىيەسى

20 ـ سېنتەبر كۈنى قازاقستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ ترانسپورت ۋە كوممۇنىكاتسىيەلەر مىنىستىرى كەرىم مەسىموۋ مەتبۇئات كونفېرېنسىيەسى ئېچىپ، ئۇنىڭدا ترانسپورت بويىچە ئىككىنچى خەلق ئارا يېۋرو ئازىيە كونفېرېنسىيەسىنىڭ نەتىجىلىرى توغرىلىق تەپسىلىي سوزلەپ بەردى. خەلق ئارا كونفېرېنسىيە سانكت ـ پېتېربۇرگتا 12 ـ 13 ـ سېنتەبر كۈنلىرى بولۇپ، ئۇنىڭ ئاساسىي مەخسىتى ـ كېلىشىلگەن ترانسپورت سىياسىتىنى ئىشلەپ چىقىشتىن ئىبارەت. بىر قاتار ھوججەتلەر ئىمزالاندى،ئۇلارنىڭ ئىچىدە ئەڭ مۇھىمى ـ قازاقستان بىلەن روسسىيەنىڭ ساھالىق مىنىسترلىكلىرى ئوتتۇرىسىدىكى كېلىشىملەر.

روېخەتكە ئېلىنمايدۇ

بىشكېك. دولەت تىلىنى بىلمەيدىغان دولەت رەھبىرى لاۋازىمىغا ئۇمۇتكارلار: ئا. ئارتىقوۋ، ئا. ئوسۇپبايېۋ، ئى. قادىرېكوۋ، يۇ. تويچىبېكوۋ، ئى. مەسەلىيېۋ، ئا. مالىيېۋ، ئو. سۇۋانالىيېۋ قانۇن تەلەپلىرىگە بىنائەن نامزاتلار سۈپىتىدە روېخەتكە ئېلىنمايدۇ. مۇنداق قارار مەركىزىي سايلام كومىسسىيەسى ئەزالىرىنىڭ نۆۋەتتىكى مەجلىسىدە قوبۇل قىلىندى.

ئۇيغۇر يۇرتلىرى

گېزىت بىلەن ئالاقىنى تېخىمۇ مۇستەھكەملەيمىز

يېقىندا «يېڭى هايات»، «ئۇيغۇر ئاۋازى» گېزىتلىرىنىڭ ژۇرنالىستلىرى ئالمۇتىدىكى ئۇيغۇرلار زىچ ئولتىراقلاشقان چوڭ ئۇيغۇر يۇرتلىرىنىڭ بىرى - درۇژبا مەهەللىسىدە بولۇپ جامائەتچىلىك ۋەكىللىرى بىلەن ئۇچراشتى. مەزكۇر ئۇچرىشىشقا يۇرت موتىۋەرلىرى، گېزىتلىرىمىزنىڭ ئاكتىۋىستلىرى ئىشتىراك قىلدى.

ئۇچرىشىشتا بىرىنچى بولۇپ سوز ئالغان درۇژبا «مۇززەممىل» مەسچىتىنىڭ ئىمامى ئابباس قارى هاجىم يۇرتتىكى هازىرقى ئىجابىي ئىشلارغا توختىلىپ، ئىسلام دىنىنىڭ هەقىقىي ئەخلاقىي، ئادىمىلىك پەزىلەتلىرى ئاساسىدا ئامما ئارىسىدا تەربىيەۋىي ئىشلارنى ژۇرگۈزۈشنىڭ، كىشىلەرنى بىر - بىرىگە نىسبەتەن مېهرشەپقەتلىك، قېرىنداشلىق روهىدا مۇناسىۋەتتە بولۇشنىڭ قانچىلىك زور ئەهمىيەتكە ئىگە ئىكەنلىگىنى ئالاهىدە تەكىتلەپ، ئېنىق مىساللار ئاساسىدا موشۇ ژىلى ئىچىدە مەسچىت تەرىپىدىن ئېلىپ بېرىلغان بىر قاتار ساۋاپلىق ئىشلار هەققىدە تەپسىلىي سوزلەپ بەردى. بولۇپمۇ، هازىرقى ئىختىسادىي بوهرانچىلىق توختىماي داۋام قىلىۋاتقان شارائىتتا، تۇرمۇشى ناچار، باققۇچىسىدىن ئايرىلغان ۋە باشقا ئائىلىلەرگە خەيرى - ئېهسانلىق ياردەم قولىنى سۇنۇش - بۇ ئادەمگەرچىلىكنىڭ ئەڭ ياخشى، ئېبرەتلىك كورۇنۇشلىرى بولسا كېرەك.

شۇنىڭدىن كېيىن سوزگە چىققان ئەۋېزوۋ ناهىيەلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزىنىڭ رەئىسى زاماندىن جامالدىنوۋ، درۇژبا مەهەللىسىنىڭ ژىگىت بېشى ئۇرەخمەت مالەنوۋ، ئەۋېزوۋ ناهىيەلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزى ياشلار كومىتېتىنىڭ باشلىقى پەرهات سەئىدوۋ ۋە باشقىلار درۇژبا يۇرتى ئۇيغۇر جامائەتچىلىكىنىڭ ئىناق - ئىتتىپاقلىغى، يۇرتتىكى ئوتكۈزۈلگەن بولىدىغان ئىشلار، توي - توكۈن نەزىر - چىراق ئوخشاش مۇهىم ئىشلارنى تەرتىپلىك، هازىرقى زامان تەلىۋىگە لايىق هاشامەتسىز ئوتكۈزۈش هەققىدە، ياشلارنى ناركومانىيە، هاراقخورلۇق، هەر خىل جىنايى ئىشلاردىن نېرى قېلىش يولىدا قىلىنىۋاتقان ئىشلار توغرىلىق، شۇنداقلا «يېڭى هايات»، «ئۇيغۇر ئاۋازى» گېزىتلىرىنىڭ هازىرقى جوشقۇن هاياتىمىزدىكى رولى، موشۇ مۇشتىرى توپلاش مەۋسۇمىدا مەزكۇر گېزىتلىرىمىزغا يۇرتداشلارنى تۈگەل مۇشتىرى بولۇشقا دەۋەت قىلىدىغانلىغى هەققىدە تەكىتلىدى.

ئاندىن رېگيوناللىق ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزى ئاقساقاللار كېڭىشىنىڭ رەئىسى ت. بېيشانوۋ، «ئۇيغۇر ئاۋازى»گېزىتىنىڭ خادىمى مۇختەر ئابدۇراخمانوۋلار سوز ئېلىپ، گېزىتلىرىمىز بىلەن جامائەتچىلىك ئوتتۇرىسىدىكى ئالاقىنى تېخىمۇ مۇستەهكەملەش، بارلىق مۇئەممالارنى بىرلىكتە هەل قىلىشنىڭ، هازىرقى شارائىتتا خەلقىمىزگە ئىناق - ئىتتىپاقلىغىنىڭ، ئېغىز بىرلىگىنىڭ قانچىلىك مۇهىم ئىكەنلىگى ۋە هاياتىمىزدا «يېڭى هايات»، «ئۇيغۇر ئاۋازى» گېزىتلىرىنىڭ قانچىلىك مۇهىم رول ئويناۋاتقانلىغىنى تەكىتلەپ يۇرتتىكى بارلىق جامائەتچىلىكنى تۈگەل مۇشتىرى بولۇشقا چاقىردى.

(ئوز مۇخبىرىمىز).

ئەجداتلىرىمىزنىڭ روهى بىزگە بولسۇن...

سۇلتانقورغان ئالمۇتىدىكى مەهەللىلىرىنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇر ئاهالىسى زىچ يۇرتلارنىڭ بىرىگە ئايلاندى. شەهەردىكى تۈركسىب ناهىيەسىنىڭ مەمۇرىيىتى مەهەللە موتىۋەرلىرى بىلەن هەمكارلىقتا ئورغۇن ئىشلارنى ئەمەلگە ئاشۇرۇۋاتىدۇ. بۇنىڭ ئوزى يۇرت ئابرويىنى تېخىمۇ كوتەرمەكتە.

بۇ يۇرتتا ئىككى مەسچىت بىرلىشىپ، ئومۇمىي سۇلتانقورغان مەسچىتى دىنىي باشقارمىسى تەشكىل قىلىنغاندىن بۇيان (رەئىسى نىزامدىن كەرىيېۋ) يەرلىك ئوزىنى - ئوزى باشقۇرۇش كومىتېتى، ناهىيەلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزى، ژىگىت باشلىرى ئوزلىرىگە تاپشۇرۇلغان ۋەزىپىنى جاۋابكەرلىك بىلەن ئورۇنلاپ، تەۋە جامائەتچىلىكى هاياتىدا كوپلىگەن ئوزگىرىش، يېڭىلىقلارنىڭ ئومۇمىي يۈز بېرىشىگە دەۋەتچى بولۇپ، جامائەتنى بىر مەخسەتكە سەپەرۋەر قىلىشقا سالماقلىق هەسسە قوشۇپ كېلىۋاتىدۇ.

يۇرتدارچىلىق ئىشلارغا باغلىق هەر قانداق مۇهىم مەسىلەرنى دىنىي باشقارمىنىڭ هەيئەت ئەزالىرى ئوز ئارا هەمكارلىشىپ هەل قىلىشنى قولغا ئالدى. هازىر سۇلتانقورغان مەهەللىسىدە خەلقىمىزنىڭ مەنىۋىي ۋە ئىجتىمائىي هاياتىغا مۇناسىۋەتلىك چارە - تەدبىرلەر ئەينە شۇ دىنىي باشقارما ئەزالىرىنىڭ قاتنىشىشىسىز، بېۋاستە رەهبەرلىگىسىز ئوتمەيدۇ. بۇ ئىشلاردا ئۇلار يۇرت ئاكتىۋىستلىرى ت. غوجامبەردىيېۋ، م. خۇدايقۇلوۋ، ت. مولدابېكوۋ، ت. قەمبەردىنوۋ، م. بىلالوۋ، د. رازىيېۋ، ه. ئازنىباقىيېۋ، ه. ئىبراگىموۋ، ئى، پارماشېۋ، ر. سادىقوۋ، ئە. غوجەخمەتوۋ ۋە باشقىمۇ مەدەنىيىتىمىز جانكويەرلىرىنىڭ چوڭ ياردىمىگە تايانماقتا. بۈگۈنكى كۈنگە قەدەر ئۇلار خېلىلا ئورغۇن چارە - تەدبىرلەرنى ئەمەلگە ئاشۇردى.

مىللىي مائارىپىمىز بىلەن مەتبۇئاتىمىز جانكويەرلىرىمۇ بۇ يۇرتتا كوپلەپ سانىلىدۇ. شۇنىمۇ ئالاهىدە تەكىتلەپ ئوتۇش كېرەككى، ژۇقۇرىدا، ئىسمى ئاتالغان ئاكتىۋىستلار ئانا تىلىمىزدا چىقىۋاتقان «ئۇيغۇر ئاۋازى»، «يېڭى هايات» گېزىتلىرىنىڭ يۇرت ئاهالىسى ئارىسىدا كەڭ تارىلىشىغىمۇ كۈچ سېلىۋاتىدۇ. يېقىندا «ئۇيغۇر ئاۋازى» ۋە «يېڭى هايات» گېزىتلىرى رېداكسىيەلىرىنىڭ خادىملىرى سۇلتانقورغان مەهەللىسىدە بولۇپ، يۇرت غېمىدە ژۈرگەن بىر توپ ئاكتىۋىستلار بىلەن ئۇچراشتى. ئەينە شۇ باش قوشۇشتا سوز ئالغان تۆۋەنكى مەسچىتىنىڭ باشلىغى تۇرسۇن قەمبەردىنوۋ كېلەر ژىلغا 30 ئائىلىگە «ئۇيغۇر ئاۋازى» گېزىتىنى مەسچىت قومى نامىدىن يازدۇرىدىغانلىغىنى ۋەدە بەردى. ئەندى ژۇقارقى مەسچىتىنىڭ باشلىغى هېمىت يۇسۇپوۋ ئوز سوزىدە: «هوكۈمەت قوللاۋاتقان گېزىتنى بىز، ئۇيغۇرلار نېمىشكە قوللىمايمىز. ئەگەر ئانا تىلىمىزدا چىقىۋاتقان گېزىتلارغا ئوزىمىز يېزىلمىساق، كىم يېزىلىدۇ؟ بېيىلدىن باشلاپ، «ئۇيغۇر ئاۋازى»، «يېڭى هايات» گېزىتلىرىغا مۇشتىرى توپلاشقا جىددىي كوڭۈل بولۇشىمىز كېرەك. «ئۇيغۇر ئاۋازى»،«يېڭى هايات» گېزىتلىرى سۇلتانقورغان مەهەللىسى بويىچە 2 - 2,5 مىڭغا يەتكۈزۈشكە ئېمىشكە بولمايدۇ.«يېڭى هايات» گېزىتىنىڭ مۇشتىرىلىرىنى كوپەيتىشمۇ ئەينى مۇددىما بولىدۇ. ئۇنىڭ ئۈچۈن پەقەت هەممىمىز بۇ ئىشقا بېپەرۋا قارىماي، بىرلىشىپ، تەشكىللىكچانلىق بىلەن ئىش ئېلىپ بېرىشىمىز لازىم. قىسقىسى، سۇلتانقورغاندا مۇشتىرىلار سانىنى كوپەيتىشىمىز كېرەك». يۇرتداشلىرىنىڭ سەممىي ئېيتقان پىكىرلىرىنى شۇ كۈنى ئۇچرىشىشقا قاتناشقان يۇرت ئاكتىۋىستلىرى، گېزىتلىرىمىز جانكويەرلىرى هوسمانجان ئوبۇلوۋ، مەهەممەتجان هاجىم هاسانوۋ، ماخمۇت خۇدايقۇلوۋ، يۇنۇس ئەرشىدىنوۋ، زۇنۇن سۇلايمانوۋ ۋە باشقىلار قوللاپ - قۇۋەتلىدى. ئۇلار كېلەر ژىلغا مۇشتىرى توپلاشقا ئوزلىرىنىڭ يېقىندىن ياردەم كورسىتىدىغانلىغىنى ئىزهار قىلدى. خوشال بولارلىق يېرى شۇكى، ئەگەر ئوز ۋەدىسىنى بەرگەن يۇرت ئاكتىۋىستلىرى سوزىدە تۇرسا، 2001 - ژىلى سۇلتانقورغاندا «ئۇيغۇر ئاۋازى»، «يېڭى هايات» گېزىتلىرى 2000 مىڭ نۇسخا تارايدىغان بولىدۇ.

بۇنىڭدىن 4 - 5 ژىل ئىلگىرى سۇلتانقورغاندا ئوتتۈز ژىلدەك چوڭ ژىگىت بېشى ۋەزىپىسىنى ئاتقۇرغان مۇرهۇم ئومەر ئىسلاموۋ بىر چوڭ مەراسىمدا: « هورمەتلىك يۇرتداشلىرىم ئەگەر ئانا تىلىمىزدا چىقىۋاتقان، دىلىمىزنى يورۇتىۋاتقان گېزىتلىرىمىزغا يېزىلمىساق، بىزنىڭ ئۇيغۇر بولغىنىمىز قېنى؟» دەپ يۇرتداشلىرىغا رەنجىگەن قىياپەتتە ئېيتقان ئۇچار سوزى كوپايە بولغانكى،شۇ سورۇندىلا كىشىلەر «ئۇيغۇر ئاۋازى» ، «يېڭى هايات» گېزىتلىرىغا كەينى - كەينىدىن يېزىلدى. بەزى مەرت ژىگىتلەر تۇرمۇشى ئېغىر ئادەملەرنىڭ مۇشتىرى بولۇشى ئۈچۈن 10 - 15 مىڭ تەڭگىدىن ئىئانە قىلغان ئېدى.

موشۇ قېتىم سۇلتانقورغاندا ئوتكەن ئۇچرىشىشتا بايقىغىنىمىز، بىزگە ئەشۇ ئەزىز، هورمەتلىك ئاكىمىزنىڭ ياخشى باشلانمىسى، ئۇنىڭ ۋارىسلىرى ئارقىلىق قايتىدىنلا تىكلىنىۋاتقاندەك بىلىندى. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ بىز، گېزىت خادىملىرى،سۇلتانقورغانلىقلارنىڭ ئەمەلگە ئاشۇرىۋاتقان ياخشى ئىشلىرىغا تىلەكداشلىق بىلدۈرۈپ، يۇرت ئۈچۈن جان كويدۈرگەن ئومەر ئاكا ئىسلاموۋ ئوخشاش قەدىرلىك ئاكىلىرىمىزنىڭ، ئەجداتلىرىمىزنىڭ روهى ئۇلارغا مەدەت بولسۇن دېمەكچىمىز.

شەمشىدىن ئايۇپوۋ.

www.uyghurkitap.com

تارىخنى ساختىلاشتۇرغۇچىلارغا رەددىيە

ئۇيغۇرلار توغرىلىق ئويدۇرمىلار ۋە ھەقىقەتلەر

(ئاخىرى، بېشى ئۆتكەن ساندا)

1990 – يىلى 2 – ئايدا تۇرغۇن ئالماسنىڭ «ئۇيغۇرلار» دېگەن كىتاۋى نەشر قىلىندى. بىراق، خىتاي مۇستەملىكىچىلىرى، بۇ كىتاب ئۇلارنىڭ دېگەن يېرىدىن چىقماي قالغانلىقىنى بىلىپ قېلىپ، بۇ كىتابنى مەنئىي قىلدى ۋە كەڭ كۆلەمدە تەنقىت قىلدى. بۇ كىتابنىڭ ياقىسغان يېرى – ئۇيغۇرلارنى 6000 يىللىق مەدەنىيىتى بار خەلق دەپ، خىتايدىنمۇ قەدىمىي قىلىپ يازغانلىقى، شۇنىڭدەك، مىللىي بۆلگۈنچىلىكنى، مۇستەقىللىقنى تەرغىپ قىلغانلىقىدا بولدى!..» گەرچە ئۇيغۇرلارنىڭ بەزى تەتقىقات ماتېرىياللىرى ھۆكۈمەت تەرىپىدىن ئېلان قىلىنمىغانلىقتىن، كەڭ كىتابخانلار بىلەن يۈز كۆرۈشمىگەن بولسىمۇ، ھازىرقى «ئىشكىنى ئېچىۋېتىش» شارائىتىدا داۋاملىق ھالدا رېۋاجلىنىپ تەرەققىي قىلىۋاتىدۇ.

يەنە چەت ئەللەردە قۇرۇلۇپ ھەرىكەت قىلىۋاتقان ۋەتەنپەرۋەر ئۇيغۇر تەشكىلاتلىرىنىڭ تىرىشچانلىقى ئارقىسىدا، دۇنيا جامائەتچىلىكىنىڭ ئۇيغۇرلارنى تونۇشىمۇ ئاستا – ئاستا كەڭىيىۋاتىدۇ... بۇ ئىش، ھازىر ئۇيغۇرلارنىڭ ۋەتەن مۇستەقىللىقىنى قولغا كەلتۈرۈش يولىدىكى كۈرىشىنىڭ تەركىۋى قىسمى بولماقتا...

ئۇيغۇرلارنىڭ ساختا تارىخنى يېزىشتىن ئىبارەت سىياسىي ئويۇن، بۈگۈنكى ئۇيغۇرلارنىڭ مىللەتچىلىك ئىدىيەسىنىڭ تېخىمۇ كۈچىيىشىگە سەۋەپ بولىدۇ. موشۇنداق كۆرەشلەر ئارقىلىق ئۇيغۇر خەلقى، ئاخىرى ئۆز مۇستەقىللىقىگە ئېرىشىدۇ.» (لىندا بېنسون. «بىرلىك» ژۇرنالى. 1996 – يىل 1 – سان.)

ئۇنداق بولسا، ئۇيغۇرلار زادى كىملەر؟

ئۇيغۇرلار – ئاسىيا قىتئەسىدىكى ئەڭ قەدىمىي، ئەڭ مەدەنىيەتلىك خەلقلەرنىڭ بىرى. ئۇلار مىلادىدىن بۇرۇنقى 20 – ئەسىردىن تارتىپ، مىلادىيىن كېيىنكى 20 – ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىغىچە بولغان ئۇزاق بىر تارىخىي دەۋرىدە ئۇلۇغ، قۇدرەتلىك، باي، مەدەنىي دۆلەتلەرنى قۇرۇپ، پارلاق مەدەنىيەت دۇردانىلىرىنى يارىتىپ، ئىنسانىيەتنىڭ مەدەنىي تەرەققىياتىغا ئۆچمەس تۆھپىلەرنى قوشقان خەلق. بۇلا ئەمەس، ئۇيغۇرلار – بارلىق تۈركىي تىللىق خەلقلەرنىڭ كېلىپ چىقىشىغا ئېتنىك مەنبە بولۇپ خىزمەت قىلغان. بەزى ئالىملارنىڭ پىكرىچە، ئىنسانىيەتنىڭ كېلىپ چىقىشىغا مەنبە بولغان بەش ئېتنىك گۇرۇپپىنىڭ بىرسىدۇر. تارىخىي دېرەكلەرگە ئاساسلانغاندا، دەسلەپكى ئۇيغۇر بەگلىكلىرى – قەبىلە ئاقساقاللىرى تۈزۈمى تەخمىنەن بۇنىڭدىن 8000 يىللار بۇرۇن پەيدا بولغانلىقى مەلۇم.

شەرق مۇئەررىخى ئابۇلغازىنىڭ «تارىخ شەجەرەئى تۈرك» ناملىق ئەسىرىدە قەدىمىي ئۇيغۇرلارنىڭ ياشىغان جاي – ماكانلىرى ھەم دەسلەپكى دۆلەتلىرى ھەققىدە تۆۋەندىكى مەلۇماتنى بېرىدۇ: – «ئۇيغۇرستاننىڭ زېمىنىدا ئاسمان پەلەك ئىككى تاغ بار ئىدى. بۇ تاغلارنىڭ ئۇزۇنلۇقى مەغرىبتىن – مەشرىققىچە سوزۇلاتتى. بىرىسىنىڭ ئېتى: «بۇغراتۇ بوزلۇق»، ئىككىنچىسىنىڭ ئېتى «ئۇچقۇنلۇق تەگرىم» ئىدى. بۇ تاغلارنىڭ بىر يېقىدىن ئون ساي، ئىككىنچى يېقىدىن توققۇز ساي تولۇپ سۇ ئاقاتتى. بۇلارنىڭ ھەممىسى چوڭ دەريالار ئىدى. ئون سايىنىڭ ياقىسىدا ياشىغان ئۇيغۇرلارنى – ئون ئۇيغۇرلار، توققۇز سايىنىڭ ياقىسىدا ياشىغان ئۇيغۇرلارنى – توققۇز ئۇيغۇرلار – دەپ ئاتاتتى. بىر زامانلارغا كەلگەندە، ئون ئۇيغۇرنىڭ بەگلىرى بىرلىشىپ بىر دۆلەت بولۇپ مەنغۇتاي دېگەن كىشىنى ئۆزلىرىگە خان قىلىپ سايلىدى. توققۇز ئۇيغۇرنىڭ بەگلىرى بىرلىشىپ كۆل ئەركىن دېگەن كىشىنى ئۆزلىرىگە خان قىلىپ سايلاپ ئېلىشتى. ئۇلار ئۆز خانلىرىغا «ئېل ئىلتەر» يەنى (خەلقنى يولغا باشلىغۇچى) دېگەن ئۇنۋانىنى بېرىشتى...».

تارىخچىنىڭ يۇقۇرىدىكى بايانلىرىدىن شۇنى بىلىۋېلىشقا بولىدۇكى: 1) ئۇيغۇرلار قەدىمىي زامانلاردىن تارتىپ، تەگرى تېغىنىڭ ئىككى تەرىپىدە يەنى، تارىم ۋادىسى بىلەن جۇڭغار ۋادىسىدا ياشاپ كەلگەن. 2) ئۇيغۇرلار مەلۇم دەۋرگە كەلگەندە تارقاق بەگلىكلەرنى بىرلەشتۈرۈپ، مەركەزلەشكەن دۆلەتلەرنى قۇرۇپ، ئۆز خانلىرىنىڭ ئىدارىسى ئاستىدا ياشىغان. 3) ئۇيغۇرلار دۆلەت باشقۇرىدىغان خانلىرىنى ئۆزلىرى سايلاپ قويىدىغان بولغان. بۇ پەقەت قەدىمىي زاماندىكى ئۇيغۇرلار توغرىلىق بېرىلگەن مەلۇمات. كېيىنكى دەۋرلەردە ئۇيغۇرلارنىڭ پائالىيەت دائىرىسى بۇ چەكتىن ئالقىپ چىقىپ ھىنگان تاغلىرىدىن تا، ئادرىئاتىك دېڭىزىغىچە، سىبىر تايگىسىدىن سەددىچىن سېپىلى، تىبەت ۋە ھىندىستانغىچە كېڭەيگەنلىكىگە تارىخ گۇۋا.

ئەندى «ئۇيغۇر» دېگەن نامنىڭ كېلىپ چىقىشىغا كەلسەك – 13 – ئەسىردە ياشىغان شەرق مۇئەررىخى راشىدىنىنىڭ «جامىئۇلتەۋارىخ»، 16 – ئەسىردە ياشىغان خىۋە خانى ئەبۇلغازىنىڭ «تارىخ شەجەرەئى تۈرك» ئەسەرلىرىدە بايان قىلىنىشىچە – «بۇنىڭدىن 6000 يىل ئاۋال ئۇيغۇر ئىللىق قەبىلىلەرنىڭ باتۇر ۋە ئۇيۇشقاق بىر قىسمىغا، جەڭلەردە كورسەتكەن ئەرلىكى ۋەتىنىگە ۋە خانىغا سادىقلىقى ئۈچۈن «ئۇيغۇر» دېگەن نام بېرىلگەن ئىكەن.

تۈرك تارىخچىسى مۇرات رەمزى بولسا، «ئۇيغۇر» دېگەن نام مىلادىدىن 2850 يىل مۇقەددەم بار ئىدى» دەيدۇ. ئالىمنىڭ موشۇ مەلۇماتىنى دۇرۇس دەپ قوبۇل قىلغان تەقدىردىمۇ، ئۇيغۇر نامىنىڭ كېلىپ چىقىشىغا سەل كام 5000 يىل بولغان بولىدۇ.

«ئۇيغۇر» ئاتالمىسىنىڭ مەنىسى بولسا، ئۇيىمغان، ئۇيۇشقان، بىرىككەن، ئىتتىپاق دېگەن مەنالارنى بېرىدۇ. بۇنداق قاراشنى بارلىق ئالىملار بىردەك ئېتىراپ قىلىشقان. توغرا، بۇ نام دەسلەپتە، بىرلا قەبىلىنىڭ نامى بولغان. بىراق، موشۇ «ئۇيغۇر» قەبىلىسى، باشقا قەبىلىلەرگە قارىغاندا سانى كوپ، جەڭگىۋارلىقى ئۈستۈن، قۇدرەتلىك قەبىلە بولغانلىقىدىن، دۆلەتنى ئىدارە قىلىدىغان خانلار كوپىرەك موشۇ قەبىلىدىن سايلىناتتى. ھۆكۈمران قەبىلە «ئۇيغۇر» قەبىلىسى بولغانلىقتىن، تەبىئىي ھالدا، بۇ دۆلەت ئۇيغۇر دۆلىتى دەپ، ئۇنىڭ پۇخرالىرى بولسا، «ئۇيغۇر ئۇلۇسى» دەپ ئاتالغان. شۇنداق قىلىپ، ئەشۇ دۆلەتنىڭ پۇخرالىرىنىڭ ھەممىسىلا «ئۇيغۇر» دېگەن ئورتاق نام بىلەن ئاتىلىدىغان بولغان. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇيغۇر بىرلا قەبىلىنىڭ نامى ئەمەس، ئۇيغۇر دۆلىتى تەركىۋىدىكى قەبىلىلەر ئىتتىپاقىنىڭ ئورتاق نامى ئىكەنلىكىنى كورىمىز.

قىسقىسى، ئۇيغۇرلار نەسلداش تۈركىي خەلقلەر بىلەن بىللە نەچچە مىڭ يىللىق تارىخىي تەرەققىيات جەريانىدا يېۋروئازىيەنىڭ سىياسىي تارىخىدا ئۆزلىرىنىڭ ئۆچمەس ئىزلىرىنى قالدۇرغان. 12 – 13 – ئەسىرلەردىكى ئۇلۇق موڭغۇل ئىمپىرىيەسى زامانىدىمۇ، موڭغۇللارنىڭ ھاكىمىيەت يۈرگۈزۈش ئىشلىرىدا، چەت مەملىكەتلەر بىلەن بولغان دىپلوماتىيە ئىشلىرىدا مەدەنىيەتلىك ئۇيغۇرلارنىڭ رولى ساۋاتسىز، كوچمەن موڭغۇللارنىڭ رولىدىن يۇقۇرى بولسا بولغانكى، توۋەن بولغان ئەمەس. ھەتتا چىڭگىزخاننىڭ باش مەسلىھەتچىسى ۋە قانچە سانغۇن – سەردارلىرى ئۇيغۇرلار ۋەكىللىرى بولغانلىقىنى كورسىتىپ ئوتۇشنىڭ ئۆزى كۇپايە.

قېنى ئەندى ئۇيغۇرلار توغرىلىق دۇنيا ئالىملىرى نىمە دەيدۇ، ئاڭلاپ باقايلى: 19 – ئەسىردە ياشىغان ئىنگلىز تارىخ تەتقىقاتچىسى جېيمىس چارچاۋارد: – «قەدىمىي كونتىنېت – مۇ» ناملىق كىتاۋىنىڭ 92 – 94 – بېتىدە مۇنداق دەپ يازىدۇ: – «ئۇيغۇرلارنىڭ مەدەنىيەت تارىخىنى ئەڭ قەدىمىي زامانلاردىن ئىزدەش كېرەك. ئۇيغۇرلار، ئارىيانلارنىڭ كېلىپ چىقىشىغا ئېتنىك مەنبە بولغان ئىدى. ھەتتا، پۈتۈن ئاسىيا قورۇقلۇغىغا ئىنسانلارنىڭ تارقىلىشى – ئۇيغۇرلارنىڭ ئۇلۇق كوچۇشلىرىدىن كېيىن بولغان... ئۇيغۇرلار بۇنىڭدىن 17000 يىل بۇرۇنلا مەدەنىيەتنىڭ يۇقۇرى پەللىسىگە يەتكەن ئىدى. ئۇلار يېزا ئىگىلىكى، كانچىلىق، مەتبەچىلىك، تېبابەت ئاسترونومىيە ۋە باشقا ساھالاردە يۇقۇرى تەرەققىياتقا ئېرىشكەن. ئۇيغۇرلار شۇ زامانلاردىلا يۇڭ، تېرە، ئىپەك، ياغاچ ماتېرىياللىرى، تومۇر، رەڭلىك مىتال، ئالتۇن ۋە كۈمۈشتىن پايدىلىنىپ، ئۇستىلىق بىلەن تورمۇشقا كېرەكلىك بۇيۇملارنى ئىشلەشنى بىلەتتى... بۇ – ئۇيغۇرلارنىڭ مەدەنىيىتى، مىسىر مەدەنىيىتىدىن خېلە بۇرۇن تەرەققىي ئەتكەنلىكىنى كورسىتىدۇ.

بۇلارنىڭ ھەممىسى ھىند ئىبادەتخانىلىرىدا ساقلىنىپ قالغان تېكىستلاردا يېزىپ قالدۇرۇلغان. قەدىمىي خىتاي مەنبەلىرى ۋە ئارخولوگىيەلىك تېپىلمىلارمۇ بۇ ھەقىقەتنى ئەستىقلەيدۇ.»

– «ئۇيغۇرلار، مىلادىدىن ئىلگىرىلا ئۆزلىرىنىڭ قۇدرەتلىك مىللىي دۆلەتلىرىگە ئىگە بولغان ئىدى. (ن. يا. بىچورىن)، «ئۇيغۇرلار مىلادىمىزدىن ئىلگەركى ئەسىرلەردىلا مەدەنىيەتنىڭ يۇقۇرى دەرىجىسىگە يەتكەن ئىدى.» (ۋ. بارتولد). «مىلادىدىن 2000 يىل ئاۋال ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆزلىرى ئىجات قىلغان مۇكەممەل يېزىغى ۋە مۇستەقىل ئېلىپبەسى بار ئىدى.» (يۇسۇپ زىيا شىرۋانى «تىل – ئەدەبىيات ۋە تارىخ مەسىلىلىرى» 66 – بەت). «شۇنىڭ ئۈچۈن بىزنىڭ ئەجدادلىرىمىز مىلادىدىن 2000 يىل بۇرۇنلا تارىخ دەۋرىگە كىرگەن» (تۇرغۇن ئالماس «ئۇيغۇرلار» ئالمۇتا، 1 – توم، 8 – بەت).

«بىز ئەندى يېۋرازىيەدە ئىككى مەدەنىيەت مەركىزىنىڭ بارلىقىنى تاپتۇق. ئۇلارنىڭ بىرى – ترانساكسونىيەدە، يەنە بىرى – ئۇيغۇرىيەدە. بۇ مەركەزلەر تاكى ئوتتۇرا ئەسىرلەرنىڭ ئاخىرىغىچە ئۆز ئەھمىيىتىنى ساقلالىغان. (ۋ. ۋ. بارتولد)، «ئۇيغۇرلارنىڭ تارىخىنى كېيىنرەك چىققان – «چىدى» (قىزىل دى)، «بەيدى» (ئاق دى) قەبىلىلىرى دەۋرىدىن باشلاپ ھېساپلىغاندىمۇ 3000 – 4000 يىللىق ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ئۇنىڭدىن ئىلگەركى ئەجدادلارنىڭ تارىخىنى ئۆگۈنۈش ئۈچۈن بولسا، يازما مەنبەلەرنى چوڭقۇرلاپ ئۆگۈنۈش كېرەك»، «ئۇيغۇرلارنىڭ تارىخى بىر نەچچە مىڭلىغان يىللار داۋامىدا مەركىزىي ئاسىيادىكى كوپلىگەن خەلقلەر بىلەن، شۇنىڭدەك – خىتايلار بىلەن بىر قاتاردا تەرەققىي ئەتكەن ئىدى.» (ۋ. مورژانوۋ)، «تەبىئىي كوچمەن بولغان ئۇيغۇرلار، مەركىزىي ئاسىيادىكى باشقا ھەر قانداق تۈركىي قەبىلىلەرگە قارىغاندا، سىۋىلىزاتسىيەلىك ھاياتقا خېلە قابىلىيەتلىك بولۇپ چىقتى.» (ئا. ستەين)، «ئۇيغۇرستاننىڭ قەدىمىي مەدەنىيەت ئوچاقلىرىنى تەكشۈرگەن ئارخولوگ ۋە مەدەنىيەت تارىخچىسى ستەين، تا ھازىرقى دەۋرگىچە تۇرپان ۋادىسىنىڭ غارلىرىدا ساقلىنىپ قالغان مەدەنىيەتنى يارىتىشتا ۋە تەرەققىي ئەتكۈزۈشتە ئۇيغۇرلارنىڭ ئاكتىۋ ئىشتىراك قىلغانلىقىغا قىلچە شۈبھەلەنمىگەن» (ئا. ئى. تىخونوۋ «كوممۇنىزىم تۇغى» 1986 – يىل 29 – ئوكتەبىر)، «دۇنيا مەدەنىيىتىنىڭ ئاچقۇچى تارىم ۋادىسىغا كومۇلگەنتۇر. قاچانكى، بۇ ئاچقۇچ تېپىلىدىكەن، شۇ چاغدا دۇنيا مەدەنىيىتىنىڭ سىرى ئېچىلىدۇ.» (مورگان).

شۇنىڭ ئۈچۈن ئاتاقلىق رۇس ئالىمى ئا. ن. بېرنشتام، ئۇيغۇرلار توغرىلىق ئىشەشلىك تەلەپپۇزدا مۇنداق دەپ يازغان ئىدى: «ئۇيغۇرلار مەركىزىي ئاسىيادىكى ئەڭ قەدىمىي، ئەڭ مەدەنىيەتلىك خەلقلەرنىڭ بىرسى. ئۇلار ئۆز ۋەتىنىدە ياشاپ، ئەجايىپ مەدەنىيەت نەمۇنىلىرىنى يارىتىش بىلەنلا قالماستىن، شەرقنىڭ ئالامەت چوڭ تارىخىي ۋەقەلىرىگە قاتنىشىپ ئامۇ، لېنا دەريالىرىنىڭ باشلىرىدىن، دۇنيانىڭ توۋەنكى ئېقىمىغىچە بولغان يېۋرازىيەنىڭ كەڭ پەزاسىغا ئۆز نامىنى تاراتقان خەلق»، «شەرق تارىخى بىلەن ئازىراق بولسىمۇ تونۇش بولغان ھەر كىشى، ئۇ تارىختا قەدىمىي زامانلاردا ئۇيغۇرلارنىڭ قانداق چوڭ رول ئوينىغانلىقىنى بىلمەسلىكى مۇمكىن ئەمەس. ئۇلارنىڭ نامى – ئۇيغۇرستاندا (ھازىرقى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاۋتونوم رايونى) پەيدا بولغاندىن تارتىپ، تا ھازىرغىچە يوقالماي كەلدى. ئۇيغۇر نامى بىر چاغلاردا خىتاينىڭ سەددىچىن سېپىلىدا ۋە موڭغۇلىيەنىڭ پايانسىز داللىرىدا ياڭرىغان ئىدى. ئالتاينىڭ ئېتەكلىرىدە ۋە يەتتىسۇنىڭ بويلىرىدا قەدىمىي زامانلاردىن تارتىپ ئۇيغۇرلار ياشىغان. بۇلا ئەمەس، بالقان يېرىم ئارىلى خەلقلىرى بولۇپمۇ، بولغارلارنىڭ تارىخىدا قەدىمىي ئۇيغۇرلار ئۆز تەسىرىنى قالدۇرغانلىقىنى تارىخچىلار ياخشى بىلىشىدۇ.

ئەگەر كىمدە – كىم دۆلەت ئېرمىتاژىنىڭ: «شەرق خەلقلىرى بۆلۈمى» دەپ ئاتالغان زاللىرىدا بولغان بولسا، ياكى ياۋروپا ۋە ئامېرىكىنىڭ ئەڭ چوڭ مۇزېيلىرىدىكى ئېكسپوناتلار تىزىملىكىنى كورسە ياكى ئىلمىي ئەسەرلىرىنى ۋاراقلىسا، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مەدەنىيەت ۋە سەنئەت دۇردانىلىرى ئەشۇ مۇزېيلارنى زىننەتلەپ تۇرغانلىقىنى كورمەسلىكى مۇمكىن ئەمەس. قىسقىسى، شەرقنىڭ مەدەنىيەت تارىخىدا ئۇيغۇر خەلقىنىڭ رولى ۋە ئەھمىيىتى ئالاھىدە ئورۇندا». ئاۋتور ئۆز پىكرىنى داۋاملاشتۇرۇپ، يەنە مۇنداق دەپ يازىدۇ: «ئۇيغۇرلار قەدىمىي خەلقتۇر. ئۇلارنىڭ تارىخىنى نەچچە مىڭ يىللار قامراپ ئالىدۇ. بۇ خەلق مەركىزىي ئاسىيەدە سىنىپىي جەمىيەت ئورنىغاندىن بېرى، شەرق خەلقلىرى تارتقان جەبرى – جاپالارنىڭ ھەممىسىنى باشتىن كەچۈردى ۋە ھازىرمۇ كەچۈرۈۋاتىدۇ...

ئۇيغۇرلار قەدىمىي زامانلاردىن تارتىپلا ھازىر ئۆزلىرى ياشاۋاتقان ماكاندا يەنى ئۇيغۇرستاندا ياشاپ، ئۆز قوللىرى بىلەن ھاشامەتلىك، گۈزەل شەھەرلەرنى بىنا قىلغان. ئىمارەتلەر سېلىپ ئۇنى ئۆز قوللىرى بىلەن نەقىشلىگەن. ئېرىق – ئۆستەڭلەرنى قېزىپ، كارىزلارنى ئېچىپ، بىپايان ئېتىزلىقلارنى كوكەرتكەن، باغلارنى باراقسانلاشتۇرغان. ئۇلارنىڭ پۈتۈن تارىخى – ئەينە شۇ ۋەتىنى بىلەن باغلىنىشلىق.

ئوتمۇشتە شۇنچە شوھرەت قازانغان ئۇيغۇر خەلقى، ھازىرقى كۈندە ئۆزىنىڭ ۋەتىنى ئۇيغۇرستاندا، خىتاي مۇستەملىكىچىلىرىنىڭ ھوكۈمرانلىقى ئاستىدا قۇللۇق ئازاۋىنى تارتماقتا... ئاھالىنىڭ كوپچىلىكىنى يەنى 86 پائىزىنى تەشكىل قىلغان ئۇيغۇر خەلقى، ئۆزلىرىنىڭ شانلىق تارىخىغا ئىگە بولالمايلا قالماستىن، بارلىق ھوقۇقلىرىدىن مەھرۇم قىلىنىپ، ئۆز ۋەتىنىدە قەدىر – قىممەتسىز خەلققە ئايلاندۇرۇلغان. مەن چىن كوڭلۈمدىن شۇنى خالايمەنكى، مېنىڭ بۇ قىسسەمنى ئوقۇغان ئۇيغۇر كىتاپخان، مەيلى ئۇ، غۇلجىلىق بولسۇن، ياكى تۇرپانلىق، چونجىلىق ياكى ئالمۇتىلىق بولسۇن بۇ قىسسىدە ئۆز خەلقىنىڭ شانلىق ئوتمۇشى توغرىلىق ھەقىقەتنى ئوقۇپ، چۈشىنىپ ۋە ھورمەتلەپلا قالماستىن، شۇنىڭ بىلەن بىللە ئۆز خەلقىنىڭ ئىجادىي كۈچىگە تېخىمۇ ئىشەنسۇن ۋە ئۇنىڭ پارلاق ئىستىقبالىغا قاراپ ئىنتىلسۇن.» («ئۇيغۇر خەلقىنىڭ قەدىمىي ۋە ئوتتۇرا ئەسىرلەر تارىخىنىڭ قىسسىلىرى» (1951 – يىل ئۇيغۇرچە نەشرى 4 – 5 – بەتلەر.)

ھورمەتلىك ئالىمنىڭ بۇنىڭدىن 50 يىل بۇرۇن ئېيتقان بۇ سەممىي سوزلىرى بۈگۈنمۇ كىشى قەلبىنى ھاياجانغا سالىدۇ. ئۇيغۇرلار توغرىلىق ئالىملارنىڭ پىكىرلىرى ئەينە شۇنداق.

ئۇنداق بولسا ئۇيغۇرلارنىڭ ئاتا ماكانى، ۋەتىنى زادى قەيەردە؟

جاۋابىمىز شۇكى: ئۇيغۇرلار – ئوتتۇرا ئاسىيەدىكى ئۈيلىك ئاھالىلارنىڭ بىرسى. ئۇلار نەچچە مىڭ يىللىق تارىخىي تەرەققىيات جەريانىدا ھىنگان تاغلىرىدىن تارتىپ – كاسپىي دېڭىزىغىچە، سىبىر تايگىسىدىن – ھىمالايى تاغلىرىغىچە بولغان كەڭ داللاردا كوچۈپ – قونۇپ ياشىغان ھەتتا، ياۋروپادىكى فىن قولتىغىدىن تارتىپ – بالقان يېرىم ئارىلىغىچە، رېين دەرياسىدىن – دوناي بويلىرىغىچە ئۇيغۇرلارنىڭ ئەجداتلىرى ئۆزلىرىنىڭ ئۆچمەس ئىزلىرىنى قالدۇرغان. بىراق، بۇنىڭ ھەممىسى ئوتمۇشتىكى تارىخ! كېيىنكى زاماندا تۈرلۈك سەۋەپلەر بىلەن ئۇيغۇرلارنىڭ زېمىنلىرى تارايدى يەنى، ئۇيغۇرلار ئۆزلىرىنىڭ قەدىمىي ماكانىغىلا ئىگە بولۇپ قالدى. ئۇيغۇرلارنىڭ ئاتا ماكانى – ھازىرقى خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ غەربىي – شىمال قىسمىغا جايلاشقان «شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاۋتونوم رايونى» دەپ ئاتىلىۋاتقان دىيار يەنى ئۇيغۇرستاندۇر.

«ئۇيغۇرلار ئەڭ قەدىمىي دەۋرلەردىن تارتىپلا تەگرى (تيانشان) تاغلىرى بىلەن قاراقورۇم تاغلىرى ئارىلىغىدىكى تارىم ۋادىسىدا، تەگرى تاغلىرى بىلەن ئالتاي تاغلىرى ئارىلىغىدىكى جۇڭغار دالاسىدا، تۇرپان ئويمانلىقىدا، ئىلى دەرياسى ۋادىسىدا، بالقاش كولى بىلەن ئېرتىش دەرياسى ئارىلىغىدىكى جايلاردا ياشاپ كەلگەن. «ئۇيغۇرستان (شەرقىي تۈركىستان) ئەزەلدىن ئۇيغۇر قەبىلىلىرى ئولتۇراقلىشىپ كەلگەن جايلاردۇر. بۇ ماكاندا 4000 يىلدىن بېرى ئۇيغۇرلار ياشاپ كەلگەنلىكىگە تارىخىي دەلىللەر بار.» (ئەخمەتجان قاسىمىي. تاللانما ئەسەرلەر 86 – بەت).

ئۇيغۇرلار قەدىمىي زامانلاردىلا: چارۋىچىلىق، دېھقانچىلىق، باغۋەنچىلىك، قول ھۈنەرۋەنچىلىك، سودا – تىجارەت بىلەن شۇغۇللىنىپ، ئۆزىگە خاس مىللىي مەدەنىيەتنى ياراتقان. بولۇپمۇ، ئىپەك ئىشلەپ چىقىرىش، ئۇنى چەت ئەللەرگە چىقىرىشتا مەشھۇر بولغان. شۇنىڭ ئۈچۈن قەدىمىي يۇنان ۋە رىم ئالىملىرىدىن – كتىسى (مىلادىدىن بۇرۇنقى 4 – ئەسىردە ياشىغان.)، ستىرابون (مىلادىنىڭ 19 – يىلى ئالەمدىن ئوتكەن.)، پلۇرۇس (مىلادىدىن ئىلگەركى 1 – ئەسىردە ياشىغان.) قاتارلىق ئالىملار، تارىم ۋادىسىدىكى ئۇيغۇر دۆلىتىنى «سېرسلار دۆلىتى» (ئىپەك دۆلىتى) دەپ ئاتاپ، بۇ دۆلەتنىڭ ئاساسىي ئاھالىسى بولغان ئۇيغۇرلارنىڭ ئىرقىي قىياپىتى ۋە ئېگىلىك پائالىيىتى ھەققىدە قىممەتلىك ماتېرىياللارنى يېزىپ قالدۇرغان.

مىلادىنىڭ 2 – ئەسىردە ياشىغان يۇنان ئالىمى پتولومېي ھازىرقى تارىم دەرياسىنى «ئۇيغۇردىس دەرياسى» دەپ ئاتاپ «بۇ دەريانىڭ ياقىسىدا ئۇيغۇرلار ياشايدۇ.» دەپ، مەلۇمات بەرگەن. مىلادىنىڭ 1271 – يىلى ئۇيغۇرستاننى ئارىلاپ ئوتۇپ، خىتايغىچە بارغان ئىتالىيە ساياھەتچىسى ماركو پولو ئۆزىنىڭ ئۆلمەس خاتىرلىرىدە: «ئۇيغۇرستان ئەڭ چوڭ ئەل. ئاساسىي شەھىرى قاراقوچۇ دەپ ئاتىلىدۇ. باشقا كوپلىگەن شەھەرلەر بىلەن يېزىلار ئاشۇ شەھەرگە بېقىنىدۇ... ئۇيغۇرلار ناھايىتى بىلىملىك. ئۇلار ئولتۇراقلىق ھالدا سەنئەت بىلەن شۇغۇللىنىدۇ. ئۇلارنىڭ ئۆز قانۇن – تۈزۈملىرى ۋە ئورپى – ئادەتلىرى بار.» دەپ يازغان. ئۇ زامانلاردا تۇرپان تېررىتورىيەسى، ئۇيغۇر دۆلىتىنىڭ ئاساسىي قىسمى بولغانلىقى ئۈچۈن – «ئۇيغۇر ئېلى» دېگەن نام بىلەن ئاتالغانلىقى ئۆز – ئۆزىدىن مەلۇم.

ياۋروپا تارىخچىسى پېنكس بىلەن ياپون تارىخچىسى موريياسۇ ۋە باشقا ئوۋتورلار خىتاي مەنبەلىرىگە ئاساسلىنىپ – «تۇرپاندا ئولتۇراقلاشقان ۋە ئۆز دۆلىتىگە ئىگە بولغان خەلق ئۇيغۇرلار ئىدى.» دەپ ناھايىتى ئېنىق قىلىپ ئېيتىشقان. شۇنىڭ ئۈچۈن ئاكادېمىك ۋ. ۋ. رادلوۋ: – «تيانشان (تەگرى تاغ) چوققىلىرىغا تۇتىشىپ ياتقان يەرلەر، بولۇپمۇ، ئۇنىڭ شەرقىدىكى ئولكىلەردە ئەڭ قەدىمىي زامانلاردىن تارتىپ ئۇيغۇرلار ماكانلاشقان» دەپ خۇلاسە چىقارغان.

بىچورىن بولسا، – «9 – ئەسىردىن بۇرۇنمۇ تارىم ۋادىسىدا ئۇيغۇرلار ياشىغان ئىدى.» دەيدۇ. يۇقۇرىدىكىلەرگە ئاساسلىنىپ ئا. ئى. تىخونوۋ: «تۇرپاننىڭ مەدەنىيىتى بىلەن كوپلىگەن رۇس ۋە چەت ئەل شەرقشۇناسلىرى شۇغۇللاندى. ئۇلارنىڭ ھەممىسىلا، سەنئەتتىكى ئۇيغۇر يادىكارلىقلىرىنى: ئۇيغۇر ستىلىنى، ئۇيغۇرنىڭ تام سۈرەتلىرىنى ئالاھىدە تەكىتلەشكەن ئىدى.» دەپ يازدى.

دېمەك، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئەجداتلىرى قەدىمىي زامانلاردىن تارتىپلا، تارىم ۋادىسى بىلەن جۇڭغار دالاسىدا، ئىلى ۋادىسى ھەم تۇرپان ئويمانلىقىدا ياشاپ كەلگەنلىكى ئېنىق ھەقىقەت!

شۇنىڭ ئۈچۈن بىز ئۇيغۇرلارنىڭ ئاتا ماكانى – ئۇيغۇرستان – دەپ ئىشەشلىك ئېيتالايمىز!

چولپان تۇرسۇن.
ئالمۇتا شەھرى.

ئۆتمۈش سەھىپىلىرىدىن

ئۇيغۇرلار قېدىمىي ۋە شانلىق تارىخقا ئىگە خەلقتۇر. موشۇ ئۇزاق تارىخىي دەۋىردە ئۇيغۇرلار قۇدرەتلىك دولەتلەرنى قۇرۇپ، مىللەت سۈپىتىدە دۇنياغا تونۇلغان. بۇ جەرياندا بىزدە، بۈيۈك دولەت ئەرباپلىرى، ئالىملار، خەلىق قەھرىمانلىرى، يازغۇچى ـ شائىرلار قاتارلىق تارىخىي شەخسلەر يېتىشىپ چىقتى. مەسىلەن، بىز ئۇلۇق ئامايەندىلىرىمىز ـ ئوغۇزخان، ئالىپ ئەرتۇڭاخان، مويۇنچۇرخان، بۇغراخان مىسالى دولەت ئەرباپلىرى، شۇنداقلا مەھمۇد قەشقەرىي، يۇسۇپ خاس ھاجىپ، ئەخمەد يۈگنەكىي، لۇتفىي، سەككاكىي،ئەلشىر ناۋائىي قاتارلىق بۈيۈك ئالىم، يازغۇچى ـ شائىرلىرىمىز بىلەن پەخىرلىنىمىز.

شۇنىڭدەك، ياخشىلىق بار يەردە يامانلىق، گۈل بار يەردە تىكەن بولغىنىدەك. شانلىق تارىخىمىزدا سەلبىي رول ئوينىغان قەبىھ كىمسەلەر غەزەپ ـ نەپرىتىمىزنى قوزغايدۇ. بولۇپمۇ، ئەينى دەۋىرلەردە مىللىي ـ مۇستەقىل دولەتلىرىمىزنىڭ پارچىلىنىشىغا، مەغلۇپ بولۇپ، مەھكۇملۇققا يۈز تۇتۇشىغا سەۋەپ بولغان خائىن شەخسلەر ئاز ئەمەس. بولۇپمۇ، كېيىنكى ئەسىرلەردە مىللىي ـ ئازاتلىق ئىنقىلاۋىمىز ئاقىۋىتىدە بارلىققا كەلگەن ھوكۇمىتىمىزنىڭ بەرىيات بولۇشىغا تاشقى كۈچلەرنىڭ ئوكتەملىكى ۋە زورۇۋانلىق بېسىمى سەۋەپ بولدى دەيدىكەنمىز، ئۆزىمىزنىڭ ئىچىدىكى ئىتتىپاقسىزلىق، مەھەللىۋازلىق، بولگۈنچىلىك كەبى مىللىي خائىن مۇناپىقلارنىڭ زىيانكەشلىكى ئىكەنلىكىنى تەكىتلەشكە ھەقلىقمىز.

مەن ئۇشبۇ ماقالامدا خەلقىمىزگە ھەم ياش ئەۋلاتلارغا ئىبرەت بولۇشىنى نەزەردە تۇتقان ھالدا، تارىخىمىزدىكى پەقەتلا ئەشەددىي خائىن شەخسلەرنىڭ قىياپەت ئوبرىزىنى ئېچىپ كورستىشنى لازىم دەپ، بىلدىم.

تارىخىمىزدىكى

ئورخۇن ئۇيغۇر دۆلىتى

7ـ ئەسىردە ئۇيغۇرلار شەرقىي تۇرانلارنى بىرلەشتۈرۈپ، ئۇيغۇر ئورخۇن قاغانلىقىنى قۇردى. ئۇنىڭ [illegible]

[illegible]

...دىمىي ياغما، قارلۇق چىگىل،باسمىل، چۇمۇل، تۈركەش، قىرغىز، سوغدى مەركىت قاتارلىق قەبىلىلەرنى بىرلەشتۈرىدۇ، نەتىجىدە يەتتىسۇ، ئىسسىق كول، سىر دەريا، ئامۇ دەريا ۋادىلىرىنى ئوز ئىچىگە ئالغان قاراخانلار خانلىقىنى قۇرىدۇ.

قاراخان ـ قېدىمىي ئۇيغۇرچە ـ بۈيۈك، ئۇلۇق دېگەن سوز. مەزكۇر غەربىكە كوچكەن ئۇيغۇرلار بىلەن ئوتتۇرا ئاسىيەدىكى يەرلىك ئۇيغۇر قەبىلىلىرى بىرلىشىپ قۇرغان بۈيۈك خانلىقنىڭ پايتەختى بالاساغۇن، قىشلىق پايتەختى قەشقەر شەھىرى ئىدى. ئۇنىڭ زىمىنى مەمۇرىي جەھەتتىن بولۇنگىنىدە: مەركىزى قىسمى ـ قەشقەر بالاساغۇنى بولۇپ، خاقانىيە ئەلەنكىسى ئاتالغان، غەربىي قىسمى ـ ئىلى ۋادىسى، يەتتىسۇ، سىر دەريا، ئامۇ دەريا ۋادىلىرى. بۇلار سەمەرقەنت ۋە تالاسنى مەركەز قىلغان؛ شەرقىي ـ جەنۇبىي قىسمى ـ كۇچارنىڭ غەربىي جەنۇبىدىن ھىندىستانغىچە بولغان يەرلەرنى ئوز ئىچىگە ئالغان بولۇپ،خوتەننى مەركەز قىلغان ئىدى.مەركىزىي قىسىم خانلىق تەخت سەلتەنەتىدىكىلەرنى باش خاقان(بوغراخان)دەپ ئاتىغان. مەركەزدىن باشقا يەرلەردىكى، يەنى مەركەزگە تەۋە خانلار: ئىلىك خان، تابقاچخان دېيىلگەن.

قاراخانلار خاقانىيە ـ ئوردۇن(قەشقەر)، كۇچار ۋە ماۋارائۇننەھىرنىڭ بۈيۈك خاقانى (ئىسمى شەرىپى) يۇسۇپ قادىرخانغا ئاتىبالار خەلىپىسى «مەلكۇم مەشرىق ۋە چىن» دېگەن ئىسلام پەخرىي ئۇنۋانىنى تەقدىم قىلغان. ئۇ قەشقەر، كۇچاردىن تاكى جەيغۇن ۋە سەيغۇن دەريا ئارىلىقىدىكى يەرلەرگىچە كەڭ زىمىننى، يەنى ئىلىك خانلارنى بىرلىككە كەلتۈرۈپ، مۇسلىمىز قۇدرەتلىك دولەت تەسىس قىلغاچقا، يۇسۇپ قادىر ئارسلان بوغراخان دەپ ئاتالغان.

قاراخانلار بىر تەرىپىدە توبۇت، غەزنەۋىلەر ئىخشۇا ـ كەرچىلىكى،كۈن پېتىش تەرىپىدە بولسا سەلجۇقلار قوزغىلىپ، پارەكەنچىلىك تۇغدۇراتتى. ئەتراپىدىكى ئىلىك خانلار ئارىسىدىمۇ غۇلغۇلا پەيدا بولدى. ئۇ كەمدە يۇسۇپ قادىرخان چوڭ ئوغلى سۇلايمان تېكىن ۋە كىچىك ئوغلى مۇھەممەت تېكىن خانلارنى ئىككى يونىلىشتە قوشۇن تارتىپ، ماۋارائۇننەھرىگە ماڭغۇزدى، ئۇلار سەيغۇن، جەيغۇن ئارىلىقىدىكى چوڭ ـ كىچىك تۇپىلاڭلارنى باستۇرغاندىن كېيىن، سۇلايمانغا ـ بوغرا تېكىن، مۇھەممەتكە ياغان تېكىن (يىل تېكىن) دېگەن نام بېرىلدى. مۇھەممەت تېكىنگە (مەھمۇد قەشقەرىينىڭ بوۋىسى) ئوز يۇرتى بولمىش ئوپال ھەدىيە قىلىندى؛ باتۇرلىقى ۋە دانالىقى بىلەن داڭق چىقارغان يۇسۇپ قادىرخان 1032 ـ ژىلى ۋاپات بولغاندا چوڭ ئوغلى سۇلايمان ئارسلان خانلىق سەلتەنەت سۈردى. كېكەش بولۇپ، قەشقەر، بالاساغۇن سۇلايمان خاننىڭ ئىگىدارچىلىقىدا مۇھەممەتخانغا، تالاس، ئىسپىجاپ ئارسلانخانغا، ئۇنىڭ شەرقىدىكى پەرغانە دىيارى كىچىك دادىسى تۇغان خانغا، سەمەرقەنت، بۇخارالار بوغراخاننىڭ ئوتقىنى ئىبراھىم تابغاچقا بېرىلدى.

قاراخانلار سۇلالىسى 9 ـ ئەسىرنىڭ 30 ـ ژىللىرىدىن باشلاپ، ملادى 1032 ـ ژىلى ماۋارائۇننەھىردە ئىل تېكىننىڭ ئوزىنى مۇستەقىل خان دەپ ئېلان قىلىشى بىلەن قاراخانلار ئىككىگە بولۇنۇپ كەتتى. نەتىجىدە ئىككى ئوتتۇردا كەسكىن ئۇرۇشلار باشلاندى.

سۇلايمان ئارسلان خاننىڭ كىچىك ئوغلى، مۇھەممەت خاننىڭ چوڭ ئايالى ئۇززۇن ئومۇر سۇرمىدى. ئۇنىڭ كىچىك ئايالى ئالتۇن تارىمدىن ئىبراھىم ناملىق بالا تۇغۇلغان ئىدى. مۇھەممەت خان ئەسلىدە چوڭ خانىشىدىن تۇغۇلغان ھۇسەيىننى (مەھمۇد قەشقەرىينىڭ دادىسىنى) مىراسخۇر قىلماقچى ئىدى. كىچىك خانىشى ئالتۇن تارىم بولسا، ئوزىنىڭ 21 ياشلىق ئىشرەتپەرەس ئوغلى ئىبراھىمنى مىراسخور قىلىش مەخسىتىدە ھەم ئېرىنى، ھەم ھۇسەيىننى ئوغلاپ ئولتۈرۈپ، ئىبراھىمنى تەختكە ئولتارغۇزىدۇ. نەتىجىدە قەشقەردە زور ئىختىلاپ يۈز بېرىدۇ. ئالتۇن تارىم مەھمۇد قەشقەرىينىڭ ئانىسى رابىيەبۈۋى خانىمنى ئولتەرگۈزىدۇ. مەھمۇد قەشقەرىي پەيتتىن پايدىلىنىپ، ئوزىنى چەتكە ئېلىپ، ژىتىم ئوغۇل ئىلتەمۇرنى ئوزىگە ھەمرا قىلىۋالىدۇ. ماۋارائۇننەھر خانى ئىبراھىم ئىل تېكىن ئۇنى سەمەرقەنتتە كوتۇۋالىدۇ. ئارىدا يۈز بەرگەن ھادىسىلەرگە باشقىلار بېشىنى ئىچىگە تىقىپ، يېتىۋالىدۇ. ئاقىۋەت، ئىسيانچى ئالتۇن تارىم ئوز ھوجرىسىدا ئوغا ئېچىپ، ئولۇۋالىدۇ. مانا بۇ ھادىسە قاراخانلارنىڭ ئىككىگە بولۇنۇپ، پارچىلىنىشىغا سەۋەپ بولغان ئىدى.

ئىبراھىم تابغاچ بىر كۈنى مەھمۇد قەشقەرىينى چاقىرتىپ: «سەمەرقەنتكە كەلگىنىڭىزگە بىر ژىل بولدى، كوپ سەزگۈزەشتىلەر چەكتىڭىز... ئوتكەنگە سالاۋات، ماتەم قايغۇسىنى سەۋىرلىك ۋە مۇھەببەت چىرىغى بىلەن يورۇتماقلىق كېرەك.دىمەكچىمەنكى، پەيغەمبىرىمىزنىڭ سۈننىتى ۋە شەرىئەت ئەھكاملىرى بىلەن بىشىڭىزنى ئوكشاپ قويسام، دېگەن ئۇمۇتىم بار، ـ دېگىنىدە، مەھمۇد قەشقەرىي مىننەتدارلىق تۇيغۇسى ئەكس ئەتكەن كوزلىرىنى خاقانغا تىكىپ، ھورمەت بىلدۈرۈپ:

ـ ھىممەتلىرىگە كوپ تەشەككۇر ئالىيلىرى،غېرىپلىغىمنى بىلدۈرمەي، ئاتىدارچىلىق قىلىپ كېلىۋاتىدىلا. بۇ ياخشىلىقلىرىنى ئولسەممۇ ئۇنتۇمايمەن. لېكىن كەمىنلىرى تېخى نېكاھ ئىشىنى ئويلاشمىدىم. ياخشى نىيەتتە ئېيتقان لەۋزىلىرىنى قوبۇل قىلالمىغانلىغىم ئۈچۈن ئەيىپلىكمەن. ئەپۇ قىلسىلا تابغاچ قاراخان ئالىيلىرى، ـ دەپ، ئېتىراز بىلدۈردى.

مەھمۇد قەشقەرىي چەت ئەلدە ئۇزاق ياشاپ، ئوزىنىڭ دۇنياغا مەشھۇر بولغان مۇقەددەس كىتاۋى «تۈركى تىللار دىۋانى»نى 1074 ـ ژىلى يېزىپ بولغىنىدا، ئوزىنى گويا چوڭ كۈرەشتە غەلىبە قازانغان سەركەردەك مەغرۇر ھىس قىلغان ئىدى. مەزكۇر كىتاپتىن بىر نۇسخىسىنى خەلىپە قاسىم ھەزرەتلىرىگە تەقدىم قىلغان. مەھمۇد قەشقەرىي ئومۇرىنىڭ ئاخىرىدا كىندىك قېنى توكۇلگەن مۇبارەك يۇرتى ئوپالغا كەلدى. ئوزى سالدۇرغان «مەدرىسەئى مەھمۇدىيە»نىڭ خارابلاشقانلىغىنى كوردى. كېيىن ئەشۇ خارابىلىق ئورنىدا يېڭى مەسچىت قەد كوتەردى. مەدرىسىنىڭ چوڭ ئىشىك باش تەرىپىگە قىزىل سىردا «مەدرىسەئى مەھمۇدىيە» دېگەن ھۆسنى خەت يېزىلدى. مەھمۇد قەشقەرىي ياش ئەۋلاتلارنى ئوقۇتۇش دۇنيادا ئەڭ زور ئۇلۇغلۇق ئىكەنلىكىنى نەزەردە تۇتۇپ، ئوتتۇزدەك ياش تالىپقا ئىلىم ـ تەربىيە بەردى، ئوگۈت ـ نەسىھەتلەر ئىزھار قىلدىكەن: «... دانىشمەنلەر تەكىتلەپ دەيدۇكى، ئېي، ئوغۇل، پەزىلەت تىلە، خەلىق ئارىسىدا ئۇلۇق ئالىم بولۇپ، بىلىمىڭنى تارقات، ئىلىم ـ ھېكمەت ئىستە، ئوگىنىشتىن باش تارتما. غادايىما. بىرەر نەرسىنى ئوگەنمەيلا، ئوزىنى بىلىمدان كورستىپ، ماختانغان ئادەم سىناقتا ھودۇقۇپ قالىدۇ.بىلىملىك،ئەقىللىق ئادەملەرنى تېپىپ، ئۇلارغا يېقىنلاش،ئۇلاردىن پايدىلان...»ـ دەپ تەكىتلەيتتى. مەھمۇد قەشقەرىي تالىپلارغا تىل ـ ئەدەبىيات، تارىختىن دەرس بەردى. ئوزگە پەنلەرنى ھەم بىلىشنى نەسىھەت قىلدى. «شۇنداق قىلغاندىلا ئوزەڭلارمۇ خار بولمايسىلەر، ئىلمىڭىزمۇ زوۋارلىققا يۈزلەنمەيدۇ...»، دېگەن ھېكمەتلەرنى ئېيتقان ئىدى.

ھەزرىتى مەھمۇد قەشقەرىي باغداتتا 30 ژىل ياشاپ، ئوز يۇرتى ئوپالغا قايتىپ كېلىپ، سەككىز ژىل ئومۇر سۈرۈپ، مۇدەرىسلىك قىلىپ، 97 يېشىدا ئالەمدىن ئوتىدۇ. ئاللا ئۇنىڭ روھىنى قۇتلۇق قىلغاي...

سەئىدىيە خانلىغى

مەلۇمكى، ئورخۇن ئۇيغۇرلىرى غەربىكە كوچكەندە بىر قىسىم ئوغۇزلار سەركەرى سالجۇق بەگ رەھبەرلىكىدە سىر دەريا توۋىنىدە ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلىدۇ.

شۇنىڭدىن كېيىن ئۇلار گاھى قاراخانلار، گاھى غەزنەۋىلەر تەۋەلىكىدە بولغان ئىدى. 1040 ـ ژىلى غەزنەۋىلەرنى مەغلۇپ قىلىپ، سەلجۇقلار سۇلتانلىغىنى قۇرغان ئىدى. كېيىن ئۇلارنىڭ دائىرىسى ۋىزانتىيە ۋە ئىراققىچە كەڭەيدى. قەشقەر، بالاساغۇننى مەركەز قىلغان قاراخانلار خانى ھەسەن بوغراخانغا كوز تىكتى. بىراق ھەسەن بوغراخان سالجۇقلار بىلەن ئۇرۇشىشنى خالىمىدى...

مەھمۇد قەشقەرىي ۋاپات بولۇپ، كوپ ئوتمەي، قىتانلار قاراخانلار يېرىگە ھۇجۇم قىلدى. كېيىن چىڭگىزخان زەربىسىدىن قېچىپ كەلگەن نايمانلارنىڭ قوشۇنلىرى قۇتلۇق يەرنى دەپسەندە قىلدى. نايمانلارنى قوغلاپ، موڭغۇللار قوشۇنى كەلدى. ئىدىقۇت ئۇيغۇرلىرى چىڭگىزخان بىلەن سۇلھى تۈزدى. قاراخانلار ئۇيغۇرلىرى نايمانلارنى مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىتىپ، موڭغۇل ـ ئۇيغۇر قوشۇنلىرىنى قارشى ئالدى. سابىق قاراخانلار سۇلالىسىگە تەۋە يەرلەر «چاغاتاي ئولۇسى» دېگەن نام بىلەن ئاتالدى. بىر ئەسىر ئوتكەندە يەكەندە سەئىدىيە خانلىغى بارلىققا كەلدى.

سەئىدىيە ئۇيغۇر دولىتىنىڭ تۇنجا سۇلتانى سەئىدخان بولدى. ئۇ دەۋىردە قەشقەر ئەمىرى، يەنى دولەتنىڭ مۇستەھكەملىشىگە زور پائالىيەت كورسەتكەن مىرزا سەئىد مۇھەممەت ھەيدەر دۇغلاتنىڭ ئابرويىدىن ھەسەتخورلۇق قىلغان مىرزا ئەلى تاغاي ئۇنىڭ ئۈستىدىن پىتنە ـ ئىغۋا توقۇيدۇ. ھادىسىگە شۇ سەۋەپ بولىدىكى، مىرزا مۇھەممەت ھەيدەر دوغلات سەئىدخاننى تىبەتكە ژۇرۇشكە دەۋەت قىلىدۇ. مىرزا ئەلى تاغاي بولسا سەئىدخاننى يەكەنگە قايتىش مەسلىھىتىنى بېرىدۇ. نەتىجىدە خان كەشمىرنى ئىشخال قىلغان مىرزا مۇھەممەت ھەيدەر دوغلاتنى تېكشىلىك قۇرال ـ ياراق، ئەسلىھەلەر بىلەن يەكەنتكە قايتۇرۇپ، ئوزى تىبەتكە ئاتلىنىدۇ. سەككىز كۈن ژۇرۇپ، قاراگۇ تاغدىكى كوكتارت داۋانىغا كەلگەندە سەئىدخاننى تۇتەك ئېلىپ كېتىپ، ھالسىزلىنىدۇ. يولنى داۋاملاشتۇرىدىكەن، مىرزا ئەلى تاغاي ئۇنى «شىرغىدا ئېلىپ ماڭغىنى بولمايدۇ» دەپ مۇغەمبەرلىك قىلىپ، ئاتتا ياندىپ يولەپ ئېلىپ ماڭىدۇ. شەھىدۇلاغا ئۇچ پەرسەڭ قالغاندا، تۇغلۇق تومۇرخاندىن كېيىنكى كۈچلۈك، سىياسەتۋاز سەئىدخان تىنىقىپ قالىدۇ. ئۇ كەمدە ئۇ 46 ياش ئىدى.

مىرزا ئەلى تاغاي ئوردىدا قالغان ئابدۇرېشىتخانغا مونۇ تەرىقىدە ئويدۇرما ۋەسىيەتنامە يازىدۇ: «... كەپىنىڭ پوسكاللىسى، مەن تىبەتكە بېرىپ، غازات قىلىش نىيەتتە ئەمەس ئىدىم. ماڭا مىرزا سەئىد مۇھەممەت دوغلات بىلەن مىرزا ئەلى سەئىد كوكۇلداش سايە قىلدى.

ـ سىز، ئوغلۇم ئابدۇرېشىت خانغا ۋەسىيەت قىلۇرمەنكى، ئۇل مەلئۇنلارنى قاتتىق جازالىمىسىڭىز رازى ئەمەسمەن. گەرچە ئۇلار ھايات ئىكەن، سىز سەئىدىيە سەلتەنەتىنىڭ مەڭگۇ تەخت ساھىبى بولالمايسىز!..«ئىسلام شەرئىسىنى رىۋاجلاندۇرۇش ئۈچۈن ھىمىشەم مەشغۇل بولغايسىز! ھىجرىيەنىڭ 939 ـ سەنەبىي ماھى زۇلھەججىنىڭ ئون ئالتىسى نامە تامام. بىن سۇلتان ئەخمەتخان مورەمنى باستىم».

ئوردىدا ئابدۇرېشىتخاننىڭ رەھنامىسى ھەم سەئىدىيە قوشۇنىنىڭ ئەمىر كبىرى بولۇش تاماسىدىكى، يەنى ھىلىگەرلىكتە «شەيتانلارنىڭ ئانىسى» دېگەن نام ئالغان مىرزا ئەلى تاغاي شۇم پەيلىدىن ئابدۇرېشىتخان بىگۇنا، بېئىللەت ئەرباپلارنى «دەررۇ ياساققا يەتكۇزۇپ، كاللىسى ئېلىنسۇن! ئۇلارنىڭ خانۇ ـ مالى مۇسادىرە قىلىنسۇن!» دەپ پەرمان بېرىدۇ. («بۇلاق» ژۇرنىلى. 2000 ـ ژىل، 1 ـ سان، 50 ـ 51 ـ بەتلەر).

ئاپپاق غوجا ئەجداتى مەغزۇم ئەزەم 16 ـ ئەسىردە ئوزىنى «ھەپتە مۇھەممەدان» (مۇھەممەد پەيغەمبەرنىڭ يەتتىنچى ئەۋرىسى) دەپ مەغزۇم ئەزەم ھىندىستان ئارقىلىق يەكەنتكە كېلىپ، سوپىلىقنى تەرغىپ قىلىدۇ. «دىنى ئىشلار ھوقۇقى پەيغەمبەر ئەۋلادىغا مەنسۇپ» دەپ، پەتۋا چىقىرىدۇ. ھەتتا مۇرتلىقىغا 1534 ـ ژىلى ئابدۇرېشىتخاننىمۇ تارتىدۇ. ئۇلار خەلىق مەشرەپلىرىنى «شەيتان سورۇنلىرى»،خەلىق نەغمىلىرىنى«شەرىمسار»، ئۇسسۇلچىلارنى «شەرمەندە» دەپ ھاقارەتلەيدۇ. ئابدۇرېشىتخاننىڭ ئايالى، مەشھۇر مۇقامچى، نازىمە ئامانىساخان ھەم «شەرمەندە شەرىمسار»دېگەن بەدنام بىلەن ھاقارەتلەنگەن؛ ئوردىدىكى قىدىرخان يەكەندى، غازى ھىبىبۇللا ۋە مىرزا مۇھەممەت دۇغلات قاتارلىق 9 كىشىنى «مۇرتەد» دەپ، ئوردىدىن چەتلەشتۇرگەن.

ئىلگىرى مىرزا ئەلى تاغاي جاسۇسلىغى تۈپەيلى، ئالجىزلاشقان، يەنى 1514 ـ 1679 ـ ژىلغىچە داۋام قىلغان ئاخىرقى سەئىدىيە خانى ئىسمائىلنىڭ ئورنىغا ئاپپاق غوجا 1678 ـ ژىلى ئوزىنى خان دەپ ئېلان قىلىپ، تەختكە چىقىدۇ.

ئاپپاق غوجا

1644 ـ ژىلى ئاپپاق غوجا ئاتىسى مۇھەممەت يۇسۇپ ئولگەندىن كېيىن ئوزىنى «پىر» دەپ ئېلان قىلىپ، ئىشقىيە سۇلۇك مۇرىتلىرىغا باشچىلىق قىلىش ئىمتىيازىغا ئىگە بولۇۋالىدۇ. بۇ كەمدە قەشقەرىيەدە «ئىشقىيە» ۋە «ئىسھاقىيە»چىلەر ئارىسىدا زىددىيەت ئوۋج ئالغان ئىدى. يەنى مەغزۇم ئەزەم ئولگەندىن كېيىن ئۇنىڭ ئوغۇللىرى ـ غوجا ئىسھاقۋەلى بىلەن غوجا مۇھەممەت ئىمىن كاللانلار ئوتتۇرىسىدا ئاتىسىغا ۋارىسلىق قىلغان سۇپىزمنى ۋە دىنىي مۇتەئەسسىپلىكنى تېخىمۇ كەڭ تارقىتىش ئۈچۈن كەڭ تۈردە مۇرىت توپلاشقا كىرىشىدۇ. نەتىجىدە ئۇلارنىڭ سانى 30 مىڭغا يېتىدۇ. سەئىدىيە دولىتىگە ۋارىسلىق قىلغان ئىسمايىل خاندىن ئۇ ئوز مۇرىتلىرىدىن سىيلىق ئالماسلىقنى تەلەپ قىلغاندا، مەسىلىگە سەل قارىغان خان ماقۇل بولىدۇ. بۇ ھال ئاپپاق غوجا مۇرىتلىرىنىڭ كوپىيىشىگە سەۋەپ بولغان ئىدى.

1766 ـ ژىللىرى«ئىشقىيە» ۋە «ئىسھاقىيە» سوپىلىرى ئوتتۇرىسىدا قاتتىق توقۇنۇشلار يۈز بېرىدۇ. ئاپپاق غوجا مۇرىتلىرىنىڭ بەلگۈسى ـ ئاق تەقىيە، ئەبەيدۇللا مۇرىتلىرىنىڭ بەلگۈسى ـ قارا تەقىيە (دوپپا، ياكى تۇماق) كىيىدۇ. ئۇرپاندىن قەشقەرغىچە ئارىلىق ئاپپاق غوجىغا، يەكەنت، قاغىلىق ۋە خوتەن تەۋەلىرى ئەبەيدۇللىغا قاراشلىق بولىدۇ. ئەينە شۇ چاغدا ئاق تەقىيەلىك، قارا تەقىيەلىك بارا ـ بارا «ئاق تاغلىق»، «قارا تاغلىق» بولۇپ،

سەلبىي شەخسلەر

ئاتىلىپ كەتكەن. ئارىدىكى كۈرەش ئىسمايىل خاننىڭ دولەت مۇستەھكەملىكىگە سەلبىي تەسىر يەتكۈزىدۇ. چۈنكى، ئىسمايىل خان 17 - ئەسىر باشلىرىدا جوڭغارلار خانى ئالتاي، قۇمۇل، ئۈرۈمچىلەرنى بېسىپ ئالغاشقا، ئەشۇ جايلارنى قايتۇرۇۋېلىش تەييارلىقىدا ئىدى. نەتىجىدە ئاپپاق غوجا قىلمىشى تۈپەيلى، قەشقەردىن قوغلاپ چىقىرىۋېتىلگەن، ئۇ شېرىكلىرى بىلەن قوغلاندىلىق سەرگۈزەشتىنى داۋاملاشتۇرۇپ، سېرىق قۇل (تاشقورغان)دىكى مىڭ تېكە ۋە كوكتارت داۋانلىرىدىن ئۆتۈپ، ئافغانىستانغا، ئاندىن بەدەخشانغا بارىدۇ. ئۇ جايدىن پەرغانە، كاسان قاتارلىق يەرلەرنى كېزىپ، ئىلى تەۋەسىگە كەلگىنىدە، دالاي لامىنى تاۋاپ قىلغۇچى تورغاۋۇتلارغا قوشۇلۇپ، 1677 - يىلى تىبەتكە كىلىدۇ. تىبەتتە ئۇ بۇتقا باش ئېگىپ ئىبادەت قىلىدۇ. لامانىڭ پەشلىرىنى سويۇپ، ئېتەكلىرىگە تاۋاپ قىلىپ، ژىغلاپ، ئىشەنچ قازىنىپ، ئىسمايىل خان ئۈستىدىن شىكايەت قىلىپ، ئۇنى ئاغدۇرۇشقا قوراللىق ياردەم سورايدۇ. «تارىخى نادىرىيە»دە يېزىلىشىچە، «بۇ ياخشى ئادەم ئىكەن» دېگەن پىكىرگە كەلگەن دالاي لاما ئىلىدىكى قالماقلار تورىسى غالدان خۇنتەيجىگە نامە پۈتۈپ بېرىدىكەن. ئۇنىڭدا «... ئەي، بوشۇدىخان غوجا، ئاپاق ئۇلۇق كىشى ئىكەن، يەكەنت، قەشقەرنىڭ غوجىسى ئىكەن. بۇنىڭ يۇرتىنى ئىسمايىل خان سويۇپ ئېلىپ، ئۆزىنى قوغلاپ چىقىرىپتۇ. كېرەككى، چېرىك بۇيرۇپ، يۇرتىنى قولىغا ئېلىپ بەرگەيسىز. نامە تامام...» شۇنىڭ بىلەن لاما ئۇنىڭغا دۇئاسىنى بېرىپ، «ئەرىكتە» ھاراق قويۇپ مېھمان قىلىپ، 15 قوتاز بىلەن يولغا سالىدۇ. 1678 - يىلى ئەتىيازدا ئۇنى خۇنتەيجى ھورمەت بىلەن كۈتۈۋالىدۇ. چۈنكى، خۇنتەيجى ئۆزىمۇ ئىسمايىل خاننى ئاغدۇرۇش نىيىتىدە ئىكەن. ئۇ ئوغلى سىمرىن رابدانىنى 12 مىڭ چېرىك بىلەن قەشقەرگە ماڭغۇزىدىكەن، «ئاق تاغلىق» غوجا ۋە كوپلىگەن مۇرىتلىرى ياردىمى بىلەن ئىسمايىل خاننىڭ ئوغلى باباق سۇلتان سەركەردە ۋە لەشكەرلىرىنى تامام قىرىپ، قەشقەرىيەنى ئىشغال قىلىدۇ. شۇ يىلى ئاۋغۇستتا يەكەنگە ھۇجۇم قىلغىنىدا، ئىسمايىل خان قان توكۇلۇشنى خالىماي، مۇراسىگە كېلىش نىيىتىدە، شەھەر دەرۋازىسىنى ئېچىپ بېرىدۇ. ئاپپاق غوجا مۇرىتلىرى شەھەردە قاتتىق قىرغىنچىلىق ئېلىپ بېرىپ، شەھەرنى ۋەيران قىلىدۇ. ھەۋەز بەك قاتارلىق 81 نەپەر ئەربابلارنى قاتار تۇرغۇزۇپ قويۇپ، ۋۇرىكىنى ئېلىپ، ئۆلتۈرىدۇ. يەكەنت ئالتۇن مەسچىتتا ئىبادەت قىلىۋاتقان مىڭلىغان ئادەمنى مەدرىسىنىڭ360 خانىلىق ھۇجرىلىرى بىلەن قوشۇپ، بىرە - تولا ئورتەيدۇ. ئىسمايىل خان 67 ئۇرۇق - ئەۋلادى بىلەن ئىلى غالدان خان ئىختىيارىغا پالاندى. ئاپپاق غوجا 120 ئورۇندا 400دىن كوپ قارا تاغلىقلارنى ۋە300 ئىسھاقىيە غوجا ئىشانلارنى باغلاپ، چاناپ ئۆلتۈرىدۇ. نەچچە مىڭلىغان خوتۇن - قىزلارنى جوڭغارلارغا تۇتۇپ بېرىدۇ.

1678 - يىلى ئوكتەبىردە ئۇ 165 يىل ھوكۇمرانلىق قىلغان سەئىدىيە دولىتىنىڭ ئاخىرقى مىراسخورى ئىسمايىل خاننى، يەنى سەئىدىيە ئۇيغۇر خانلىقىنى بەربات قىلىپ، قەشقەرىيەدە ئۆزى خانلىق قىلىدۇ. قورچاق ئاپپاق غوجا زامانىنى ئەجداتلىرىمىز ئالدانغان، خۇراپەت ۋە جاھالەت پاتقىقىغا پاتقان ھەم لەنىتى خائىنلىق تەنتەنە قىلغان ئوكۇنۇشلۇك زامان دەپ باھالىماقتا. «نېمە تەرسەك، شۇنى ئالىسەن» دېگەنىدەك، ئوزگىلەرگە قەست قىلىپ، زەھەرلەپ ئولتەرگەن ئاپپاق غوجا ئاقىۋەت ئوزى زەھەرلىنىپ ئولىدۇ.

1755 - 1758 - يىللىرىدىكى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ چىن ئىمپېرىيەسىگە قارشى ئۇمۇمىي يۈزلۈك ۋەتەن ئۇرۇشى

چىن ئىمپېرىيەسى 17 - ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدا قۇمۇل ۋىلايىتىنى بېسىۋالغاندىن كېيىن جوڭغارلارغا قارشى ھۇجۇم قىلىش ئۈچۈن ئاۋال تۇرپانىنى ئىشغال قىلىشنى مەخسەت قىلدى. 1720 - يىلى چىن لەشكەرلىرى ئاللان باشچىلىقىدا تۇرپانغا ژۇرۇش قىلغاندا، يەرلىك خەلققە: «بىز ئۇيغۇرلارغا قارشى ئەمەس، جوڭغارلارغا قارشى...» دەپ، تۇرپانىنى ئىشغال قىلغان ئىدى. بىر جوڭغار خانى سېۋىن ئاراپتان 1750 - يىلغا قەدەر تۇرپانىنى قايتۇرۇۋېلىش ئۈچۈن ھەرىكەت قىلغان بولسىمۇ، غەلىبىگە ئېرىشمىگەن ئىدى. 1755 - يىلى قۇمۇل بىلەن تۇرپانىنى ھەربىي بازا قىلىپ، جوڭغار خانلىقىنى تار - مار قىلىش بىلەن ئۇيغۇرستاننى تۈگەل ئىشغال قىلىش مەخسىتىدە گېنېرال جاۋخۇي ۋە فۇدېلەر قوماندانلىق قىلغان 200 مىڭغا يېقىن چېرىكلەر ئىككى يونىلىش بويىچە ھۇجۇمغا ئوتتى. ئۇلار ئاۋال ئۇيغۇرلار ئىچىدىكى ئىلگەركى «ئاق تاغلىق»، «قارا تاغلىق»لار قالدۇقى ئارىسىدىكى زىددىيەتتىن ھەم جوڭغارلار ئارىسىدىكى زىددىيەتلەردىن پايدىلىنىماقچى بولدى. «ئاق تاغلىق» غوجا بۇرھانىدىننى يېنىغا تارتىپ، «قارا تاغلىق»لىقلارغا قارشى قويماقچى بولدى. بىراق، بۇرھانىدىن ۋە خان غوجىلار ئىلگىرىكى ئون مىڭ لەشكەر بىلەن قاتتىق قارشىلىق كورسىتىپ ھاكىمىيەتنى قولغا ئالغان بولسىمۇ، ئىختىيارىدىكى ئاقسۇ، ئۇچ تۇرپان ۋە قىرغىز بەگلىرى دۈشمەننىڭ قورال كۈچىدىن ئەنسىرەپ، جەڭ مەيدانىدىن ئۆزلىرىنى تارتتى. ئەڭ خەتەرلىكى شۇ بولدىكى، تۇرپان ھاكىمى ئىمىن غوجا (ۋاڭ) ۋە قاراشەھەر ھاكىمى كايدامەتلەر ئۇ كەمدە دۈشمەن بىلەن ئاشكارە ھالدا، تىل بىرىكتۈرگەن بولسا، ئاقسۇ ھاكىمى ساتۋالدى ۋە ئۇچتۇرپان ھاكىمى غوجاس بەگلەر پىنھان ھالدا، تىل بىرىكتۈرگەن ئىكەن. مانا بۇ خىل ئاغمىچىلىق ئۇيغۇرلارنى ئاسان مەغلۇپ بولۇشقا ئېلىپ كەلدى. 1758 - يىلى ئوكتەبىردە مانجۇر - خىتاي باسقۇنچىلىرى ئاقسۇ، ئۇچتۇرپان شەھەرلىرىنى ئۇرۇشماي تۇرۇپ، ئىشغال قىلدى. ئامما، غوجا بۇرھانىدىن قەشقەردە ۋە خان غوجا يەكەنتتە، ئابدۇكېرىم بەگ خوتەندە ئۆز لەشكەرلىرى بىلەن قەتئىي مۇداپىئە چارىلىرىنى كوردى. ئەپسۇس، بىر تەرەپتىن جاۋخۇي، ئىككىنچى تەرەپتىن فۇدېلەر سانسىز قوشۇنى بىلەن قايتارما ھۇجۇمغا ئۆتتى.

ئىمىن غوجا ۋە ئۇنىڭ ئەۋلادى

1720 - يىلى چىڭ سولالىسىنىڭ پادىشاھى كاكشى جوڭغارلارنىڭ سەردارى سېۋان ئاراپتانغا جازا ژۇرۇشىنى قىلىدۇ. چىڭ قوشۇنى لوكچۇنگە كەلگەندە، ئىمىن غوجا جوڭغارلار ھوكۇمرانلىغىدىن ئۆز ئورۇپ چىڭ سولالىسىغا بەيئەت قىلىدۇ. بۇ ھال سېۋان ئاراپتاننىڭ غەزىۋىنى قوزغايدۇ. 1731 - يىلى جوڭغارلار ئۇنىڭغا قارشى چېرىك ئەۋەتكەندە، ئىمىن غوجا شەھەر دەرۋازىسىنى تاقاپ، قاتتىق قارشىلىق كورسىتىدۇ. ئاندىن چىڭ قوشۇنى بىلەن بىرلىكتە جوڭغارلارنى چېكىندۇرىدۇ. بىراق، جوڭغارلار كوچەپ ھۇجۇمغا ئوتۇپ، غەلىبە قازانغاندا، ئىمىن غوجا چىڭ سولالىسى چېرىكلىرى بىلەن چېكىنىپ، گەنسۇنىڭ ئەنشى تەۋەسىگە كوچۇپ كېتىدۇ. شۇ جايدا ئوزىنىڭ 10 مىڭلىغان پۇخراسى بىلەن دېخانچىلىق بىلەن مەشغۇل بولىدۇ.

1755 - يىللىرى چىڭ سولالىسى خانى چيەنلۇڭ جوڭغارلار قەبىلىسىنىڭ باشلىغى داۋاچىغا قارشى ژۇرۇش قىلغاندا، ئىمىن غوجا 300 قوراللىق كۈچى بىلەن جوڭغارلارغا قارشى ئاتلىنىپ چوڭ خىزمەت كورسىتىدۇ ۋە تۇرپاندا گوگلۇق مەرتىۋىگە ئېرىشىدۇ. داۋاچى بېسىقتۇرۇلغاندىن كېيىن ئامۇرسىنا قوزغىلىدۇ. ئۇنىڭغا تۇرپاندىكى مەگلىكمۇ ياندىشىپ، ئىمىن غوجىنى چىڭ سولالىسىغا قارشى چىقىشقا ھەرىكەت قىلىدۇ. ئىمىن غوجا مەگلىككە قارشى چىقىدۇ ۋە ئوغلى سۇلايماننى قۇمۇلغا، يەنى چىڭ قوشۇنىدىن ياردەم تەلەپ قىلىشقا ئەۋەتىپ، مەگلىكنى يېڭىدۇ. ئىمىن غوجىنىڭ مەرتىۋىسى ئىككى دەرىجە كوتىرىلىپ، بېزى دېگەن ئۇنۋانغا ئىگە بولىدۇ.

1757 - يىلى ۋەتىنىمىزدە چىڭ سۇلالىسى تەجاۋۇزچىلىرىغا قارشى ئاكا - ئۇكا بۇرھانىدىن بىلەن جاھان غوجىلار قوزغالدى. ئىلىدا تۇرغان غوجا جاھان بۇ كەمدە ئامۇرسىنا بىلەن بىرلىشىدۇ. لېكىن، ئامۇرسىنا بىلەن كېلىشەلمەيدۇ، ئالتە شەھەرگە بېرىپ، ئاكىسى بۇرھانىدىن بىلەن بىرلىكتە چىڭ قوشۇنىغا قارشى ئاتلاندى. چىڭ سۇلالە خانى چيەنلۇڭ 1758 - يىلى ئۇلارغا قارشى ئىمىن غوجا بىلەن قۇمۇل بېزىسى يۈسۈپلەرنى ھەرىكەتكە كەلتۈرۈپ، بۇ جاۋاپكەرلىكنى جازالاش سانغۇنى يارخاشەنگە تاپشۇردى. ئىمىن غوجا ئۇنىڭغا مەسلىھەتچى ئامبال، يۈسۈپ ئاغلاقچى ئامبال بولۇپ، ھەربىي ژۇرۇشكە كىرىشتى. قوشۇمچە ئاقسۇ، كۇچار قاتارلىق ئۇيغۇرلار باشلىغى سېتىۋالدى ۋە ھادىلارنى ھەم يانغا تارتتى. نەتىجىدە ئوز كوشىنى ئوز يېغىمىدا قورۇش غەرىزى چىڭ سۇلالە خانىغا زور ئىمكانىيەت بەردى. بولۇپمۇ، 5 مىڭ قوزغىلاڭچىغا ئىگە ئاكا - ئۇكا غوجىلار كۇچارنى قايتا ئېگىلىگەندە، بوشاڭلىق قىلغان يارخەشەننى جازالاپ، ئورنىغا جاۋخەينى ئەۋەتتى. ئۇرۇشتا سەپ ئالدىدا چيەنلۇڭغا ساداقەتلىك كورسىتىپ، جاراھەتلەنگەن ئىمىن غوجىنىڭ دەرىجىسى بېزىلىقتىن ئوستۈرۈلۈپ، بېيلىق مەرتىۋىسىگە كوتىرىلىدۇ. خۇلاسە، چوڭ - كىچىك غوجىلار ئاقىۋەت چېكىنىپ، بەدەخشانغا قاچتى. بەدەخشاننىڭ سەردارى غوجا جاھاننى ئولتۈرۈپ، كاللىسىنى چىڭ سۇلالىسى قوشۇنىغا تاپشۇرۇپ بەردى.

چيەنلۇڭ خان ھەم جوڭغار، ھەم چوڭ - كىچىك غوجىلار ئۈستىدىن غەلىبە قىلىپ، ئۇيغۇرىيەنى تۈگەل ئېگىلىگەندىن كېيىن ئىلى كورەدە جياڭجۈن ئورنىنى تەسىس قىلىدۇ. يەكەنگە ئىمىن غوجىنى ئىشانچخان قىلىپ تايىنلىدى، قۇمۇللۇق يۈسۈپنى قەشقەرگە تايىنلىدى. 1763 - يىلى ئىمىن غوجا يۇرتى تۇرپانغا قايتۇرۇلدى.

ئىمىن غوجا ئىككى نوۋەت بېجىنغا - چيەنلۇڭ خانغا چوڭ سوغا - سالام بىلەن بېرىپ، كورۇشتى. ئىككىنچى نوۋەتتە ئۇ بېجىندا 5 يىل تۇرۇپ قايتتى. ئىمىن غوجا جەمى 7 پەرزەنت كورگەن. چوڭ ئوغلى سۇلايمانغا بىرىنچى دەرىجىلىك تەيجى دېگەن ئۇنۋان بېرىلگەن.

ئىمىن غوجا ئۆلگەندە ئۇ ئاتمىشقا ۋارىسلىق قىلغان. ئىككىنچى ئوغلى مۇسا ۋە ئۈچىنچى ئوغلى ئارام زەربى ئىككىسى جەنۇبتىكى ئۇيغۇرلارنى ئىلىغا كوچىرىپ، دېخانچىلىق ئىشلىرىغا باشچىلىق قىلغان. مۇساغا ھەم ئارام زەربىگە گۇڭلۇق مەرتىۋە بېرىلگەن. مۇسادىن پەرزەنت بولمىغان. ئۇنىڭدىن كېيىن ئىلى تەۋەسىدە تەيجى بولغانلارنىڭ ھەممىسى ئارام زەربىنىڭ ئەۋلاتلىرى. تورتىنچى ئوغلى سەيپۇللا ئىككىنچى دەرىجىلىك يانداش تەيجى، بەشىنچى ئوغلى ئىسكەندەر قەشقەرگە ھاكىملىق ۋە قوشۇمچە ئامبال، ئالتىنچى ئوغلى پەرىدۇن ئىلگىرى - كېيىن ئىشانچخانلىق مەرتىۋىسىگە ۋارىسلىق قىلىدۇ. يەتتىنچى ئوغلى بايرام ئىككىنچى دەرىجىلىك تەيجى بولىدۇ. ئۇمۇمەن، ئىمىن غوجا ئائىلىسى - ۋاڭ، گۇڭلار ئائىلىسى بولۇپ، چىڭ سولالىسى خاندانلىقىغا ساداق بولۇپ ئوتىدۇ. («شىنجاڭدا ئوتكەن تارىخىي شەخسلەر» كىتاۋى 3 - سان، 71 - 82 - بەتلەر).

بۈگۈنكى قىزىل كوممۇنىستلا رەھبەرلىك قىلغان تارىخچىلار ھېچ قانداق نومۇس قىلماي:«ئىمىن غوجىنىڭ ھاياتىدىكى ئەڭ چوڭ تۆھپىسى شۇكى، ئۇ سېۋان ئاراپتان، داۋاچى، ئامۇرسىنا، مەگلىك ۋە بۇرھانىدىن ۋە غوجا جاھان قاتارلىقلارنىڭ بولگۈنچىلىك ھەرىكەتلىرىگە ئەمەلىي قارشى تۇرۇپ، ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى قوغدىدى. ئۇنىڭ ھاياتى بولگۈنچىلىككە قارشى ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى قوغدايدىغان ھايات دېسەك، قىلچە مۇبالىغە بولمايدۇ»، - دەپ مەدھىيلەيدۇ. ئەپسۇس، ۋەتەن ئەزلىدە بىزنىڭ بولسۇنۇ، تاجاۋۇزلۇق، بۇلاڭچىلىق تۈپەيلى، ئۇلارنىڭ بولۇپ قالغىنىغا، ئوز ئىلى،ئوز ۋەتىنىگە خائىنلىق قىلغانلارنىڭ ئەزىز بولغىنىغا مۇئەييەن ھەقىقىي تارىخ ۋە ئادالەت نېمە دەيدىكىن؟

چىن ئىمپېرىيەسىنىڭ ئاساسى مەخسىتى - ئۇيغۇر دولىتىنى، جۈملىدىن، جوڭغار خانلىقىنى تار - مار قىلىپ، مەركىزىي ئاسىيەنى ئىشغال قىلماقچى ئىكەن. بىراق، ۋەتىنىمىزدە باسقۇنچىلارغا قارشى كۆچلۈك قارشىلىقلار تۈپەيلى، چىن قوشۇنلىرى نېرىغا ژۇرۇش قىلىش ئىمكانىيىتىدىن مەھرۇم بولغان ئىدى.

شۇنى تەكىتلەش كېرەككى، باسقۇنچىلارغا قارشى ئۇمۇمىي يۈزلۈك ۋەتەن ئۇرۇشى خان غوجىنىڭ قىزى ئىپارخانغا ۋە ئۇنىڭ يولدىشى يەھيا غوجىلارغا تەسىر قىلماسلىقى مۇمكىن ئەمەس. ئۇلارمۇ جەڭ مەيدانىغا مەردانىلارچە ئاتلانغان ئىدى. 1757 - يىلدىكى جەڭدە يەھيا غوجا شېھىت بولىدۇ. ئىپارخان كوپ ئوتمەي، ئەسىرگە چۈشىدۇ. ئۇ كەمدە ئىپارخاننىڭ دادىسى ياردار بولۇپ، ئەنجانغا بېرىپ، ۋاپات بولىدۇ. گېنېرال جاۋخوي 7 تونىنا قاش تېشىغا قوشۇپ، ئىپارخاننى بېجىن خانىغا سوغا قىلىدۇ. خانىغا خوتۇن بولۇشنى ئاتا - بوۋىلىرىنىڭ شەنىگە، بولۇپمۇ، ئوزىنىڭ ئايالىق غورۇرىغا ھاقارەت دەپ بىلگەن ئىپارخان ئاخىر ئوزىنى قۇرۇۋان قىلىپ، 21 يېشىدا دۇنيادىن پاك ۋە مەردانىلارچە ئوتىدۇ.

ئىپارخان ھەققىدە كېيىنكى ۋاقىتلاردا ئىزدىنىپ، تەھلىل قىلىنغان ماقالىلاردا تەپسىلىي ئىزاھ بېرىلگەن.

ئۇچتۇرپان قوزغىلىڭى

1755 - 1759 - يىللىرى چىڭ سولالىسى ئۇيغۇرستاننى پۈتۈنلەي بېسىۋالغاندىن كېيىن ئەلدە قاتتىق قوللۇق سىياسەت يۈرگۈزدى؛ مانجۇر ئاق سۆيەك ئەمەلدارلىرى، يەرلىك فېودالالار ھەم دىنىي ئىمتىياز ئېگىلىرىدىن ئىبارەت ئۈچ تەرەپلىمە بىرلەشمە ھوكۇمرانلىق ئورنىتىلدى؛ خەلق سىياسىي، ئىختىسادىي جەھەتتىن زىيادە ئېزىلدى. قۇمۇل ۋاڭلىرى قوللىنىپ كەلگەن دارخانلىق تۈزۈمى يولغا قويۇلۇپ، دېخانلار ئالتە كۈن ۋاڭ، گۇڭ ۋە بەگلەرگە، بىر كۈن ئوزلىرىگە ئىشلەپ، ئەيجەنى چىقتى.ئۇنىڭدىن تاشقىرى، سېپىل سوقۇش، ئامبالغا ئىشخانە سېلىش، بۇتخانە سېلىش قاتارلىق ئالۋانلار تۈرى 65 كە يەتكەن ئىدى. يەرلىك خەلقنى خالىغىنىچە بۇلاش - تالاش سىرتىدا قىز - ئاياللارنى دەپسەندە قىلىشقا كىرىشتى.

خىتاي تارىخچىسىنىڭ يېزىشىچە، دەيدۇ تارىخ پەنلىرىنىڭ نامزاتى ۋ. س. كۇزنىتسوۋ:« ئۇچتۇرپان ئامبالى سۇ چىڭنىڭ ئىدارىسىگە ئۇيغۇر قىزلىرى بىلەن ئاياللىرىنى ئېلىپ كېلەتتى. سۇ چىڭ خىزمەتچىلىرىگە ئۇلارنى يېشىنتۇرۇشقا ھەم ئوزىنىڭ ئىشتىراكىدا نوۋەتلىشىپ زورلۇق قىلىشقا بۇيرۇق قىلاتتى».

1765 - يىلى كونا يىلنامە بويىچە 2 - ئاينىڭ 14 - كۈنى چەكسىز زۇلۇمغا قارشى ئاكا - ئۇكا رەخمىتۇللا ۋە ئەسمىتۇللا بەگلەرنىڭ باشچىلىغىدا ئۇچتۇرپاندا دېخانلار قوزغىلىڭى باشلىنىدۇ. چۈنكى شۇ يىلى ئۇچتۇرپان ئامبالى سۇ چىڭ خاننىڭ جىگدە كوچىتىنى يوتكەش يارلىغى بويىچە يۈز ساندۇقتا جىگدە كوچىتى قاچىلىنىپ، 240 ھاشارچىغا كوتەرگۈزۈپ، كىچىك بەگ ئەسمىتۇللا باشچىلىغى ۋە چېرىك نازارىتىدە بېجىنغا ئېلىپ بېرىش مەجبۇر قىلىنغان ئىكەن. بىر ھاشارچى يولدا ھالدىن كېتىپ ژىقىلغاندا، بىر چېرىك ئۇنى ئۇرۇپ، ئولتۇرۇپ قويىدۇ. ھەددىدىن ئاشقان زورلۇق، ئوكتەملىككە غەزەپلەنگەن رەخمىتۇللا: «جىگدىنى تاشلاپ، چېرىكلەرنى ئۇرۇڭلار)»دېيدۇ، سۈرەپ شۇ بولىدۇ، ئۇچتۇرپان قوزغىلىڭى ئۇمۇمىي يۈزلۈك باشلانغان ئىدى.

قوزغىلاڭ 2 - 3 كۈندە ئۇچتۇرپاننىڭ پۈتكۈل شەھىرىگە، قارا غوجا، ياۋاغ، قوماچلىق ۋە باشقىمۇ يېزىلارغا تارقالدى. شەھەردىكى چىڭ قىلىپ، شەھەرنى ئېگىلىۋىدى. ئامبال سۇ چىڭ قېچىپ «بولىچەر تاغ» قاشتىسىدە ئوزىنى ئولتۈرۈۋالىدۇ. ۋاڭ ئەۋلادى تۇتقىلا بەك كېچىپ كېتىدۇ. ئىلى جاڭجۈنىنىڭ پەرمانى بويىچە ئاقسۇ ۋە قەشقەر ئەمبالىرى چېرىك تارتىپ كېلىپ، قوزغىلاڭچىلار باستۇرۇشقا كىرىشىدۇ. قەھرىمان ئۇچتۇرپانلىقلار رەخمىتۇللا ۋە ئەسمىتۇللالار باشچىلىقىدا ئالتە ئاي كۈرەش قىلغان بولسىمۇ، شۇ يىلى 8 - ئاينىڭ 15 - كۈنى سودىگەرلەر ئاقالالىرى سابىر ۋە شېرىپ ئاخۇن دېگەن خائىنلار قوزغىلاڭچىلارنى، يەنى ئەسمىتۇللا ۋە ئۇنىڭ ئوغلى ئەمىرۇللا ۋە كىچىك ئوغلى ئاھىر قاتارلىق 12 ئادەمنى چىڭ قوشۇنلىرىغا تۇتۇپ بېرىدۇ. كېيىن خائىن شېرىپ ئاخۇننىڭ قوشۇنلىرىغا قاتناشقان دەپ، جازالايدۇ.

بىراق، رەخمىتۇللا بەگنىڭ سىڭلىسى مايىسخان شەھەردە قالغان بىر ناز ئەر ۋە ئاياللاردىن 150 نەپەر ئادەمنى تەشكىللەپ، تاغ، تورمان ۋە قىشلاقلاردا دۈشمەنگە قارشى كۈرەشنى داۋام قىلدۇرىدۇ. ئۇنىڭ ياردەمچىسى غەزنىچان باشلىغان بىر ئەتە نەپەر قىز - ئايال مايىسخان ياردەملىشىپ، دۈشمەن ئالدىدا تىز پۈكمىگەن. بىرنەچچە خېرى تۇزلار «ئاتتىقانى» دېگەن يەردە قورشاۋدا قېلىپ، بۇ نېچىللەرنىڭ قولىدا خار بولىغىچە ... تاغدىن ئېتىپ، كىز چوققىسىدىن بىردىن كېيىن بىرى ئوزلىرىنى يارغا تاشلاپ، مەردانىلارچە قۇربان بولىدۇ.

چىڭ ئىمپېراتورى: «... 13 ياشتىن ئۇلۇغراق بارلىق ئەرلەر ئولتۈرۈلسۇن!...ئۇچتۇرپان بىر بىلەن يەكسان قىلىنسۇن» دەپ پەرمان بەرگەندىن كېيىن، ئۇ كەمدە ئۇچتۇرپاندىكى 20 مىڭدىن ئوشۇق ئادەمدىن تولىسى ئولتۈرۈلۈپ، ئاز قىسمى سۈرگۈن قىلىنىدۇ.

جاھانگىر غوجا

1759 - يىلى چوڭ - كىچىك غوجىلار قوزغىلىڭى باستۇرۇلغاندىن كېيىن بۇرھانىدىن غوجىنىڭ ئوغلى ساماق قەشقەر ۋە بۇخارالاردا قوغلىنىش تۇرمۇشى ئەيىپلىگەندە بولىدۇ. 1784 - يىلى قەشقەر بەگلىرى بىلەن مەخپىي ئالاقە باغلىغانلىقى ئاشكارىلىنىپ، تىل بىرىكتۈرۈش، سۈيقەست ئىشلىرى تەكشۈرۈلىدۇ. 1797 - يىلى ساماقنىڭ ئوغلى يۈسۈپ قەشقەرگە ئاتلانماقچى بولسىمۇ، بىراق ئەمەلگە ئاشمايدۇ. يۈسۈپنىڭ ئىنىسى جاھانگىر غوجا بولسا، جاھانگىر غوجا ... ئىدى. جاھانگىر غوجا قوزغىلاڭنىڭ باشلامچىسى ... 300 دىن ئوشۇق ئادەم بىلەن قەشقەرگە كېلىپ، قوزغىلاڭ ... 1824 - يىلى 9 - ئايدا 200 دىن كۆپرەك ئادەم بىلەن ... قوزغىلىپ ... 1826 - يىلى 18 - ئىيۇلدا ... 500 ئادەمگە يېتىدۇ ... جاھانگىر غوجا ... 26 - سېنتەبىردە جاھانگىر غوجا قەشقەرنى ... ئىشغال قىلىدۇ.

ئىلى جاڭجۈنى چاڭ لىڭ قاتارلىقلار ... 1827 - يىلى مارتتا چىڭ چېرىكلىرى ... 11 - ئاپرېلدا چىڭ قوشۇنلىرى ... 24 - ئاپرېلدا ... 1828 - يىلى ... جاھانگىر غوجا ... تۇتۇلۇپ ... بېجىنغا ئېلىپ بېرىلىدۇ ... 1828 - يىلى جاھانگىر غوجىنى قىيما قىيما قىلىپ ئولتۈرىدۇ.

چىڭ قوشۇنلىرى قەشقەرىيەنى بېسىۋالغاندىن كېيىن يەرلىك خەلققە قاتتىق زۇلۇم ئوتكۈزۈپ، ... قاتتىق زۇلۇم يۈرگۈزدى ... ئۇلار بىلەن ئەمەلدارلار يۈزلىگەن جانلارنى ... پالانغان ئىدى.

مەسئۇمجان زۇلپىقار،

يازغۇچى.

داۋامى بار.

باشقا نەشرلەر سەھىپىلىرىدىن

مەدەنىي مىراسلىرىمىز

فرانسىيەدە ساقلىنىۋاتقان ئۇيغۇر يازما يادىكارلىقلىرىدىن دەسلەپكى ئۇچۇر

19 - ئەسىرنىڭ ئاخىرى 20 - ئەسىرنىڭ 30 - 40 - يىللىرىغىچە چەت ئەل ئېكسپېدىتسىيەچىلىرى ئۇيغۇرستاندىكى جۈملىدىن تۇرپان، دۇنخۇاڭ قاتارلىق جايلاردا قېزىش ئىشلىرىنى ئېلىپ باردى. ئۇلار بۇ جايلاردىن قەدىمىي ئۇيغۇر، تۈرك، مانى، براھماسۇرىيە، سوغدى، سانسكرىت، تىبەت، ساك، خەنزۇ ۋە قىسمەن ئەرەب يېزىقى ئاساسىدىكى ئۇيغۇر - چاغاتاي يېزىقلىرىدا يېزىلغان بىر تۈركۈم ئەسەرلەرنى ھەر خىل ئۇسۇللار بىلەن ئالدى، تارىخىي سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن بۇ يادىكارلىقلىرىمىزنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى چەت ئەللەرگە ئېلىپ كېتىلدى. ئۇلار ھازىر موسكۋا، سانكت - پېتېربۇرگ، لوندون، بېرلىن، توكيو، سېئۇل، خېلسىنكى، ستوكگولم، يېڭى دېھلى، كالكۇتتا، ئىستانبۇل، ئەنقەرە ۋە پارىژ قاتارلىق جايلاردا ساقلانماقتا. چەت ئەللەردە ساقلىنىۋاتقان بۇ يازما يادىكارلىقلىرىمىزنىڭ تۈرى ۋە مەزمۇنىنىڭ موللىقى جەھەتتە فرانسىيەدىكى ئالدىنقى ئىككىنچى ياكى ئۈچىنچى ئورۇندا تۇرىدۇ. يېقىنقى 100 يىلدىن بۇيان چەت ئەل ئالىملىرى بۇ يازما يادىكارلىقلىرىمىز ئۈستىدە تەتقىقات ئېلىپ بېرىپ ئۇنىڭ نەتىجىلىرىنى مەتبۇئاتتا ئېلان قىلىپ كېلىۋاتقان بولسىمۇ، بىراق ئۇيغۇر ئاۋتونوم رايونىمىزدىكى كۆپ سانلىق ئالىم، مۇتەخەسسىسلەرنىڭ بۇ يادىكارلىقلار ۋە ئۇلار ئۈستىدىكى تەتقىقات نەتىجىلىرى بىلەن تونۇشۇش پۇرسىتى ئاز بولغاچقا ئۇقۇشماسلىقتىن بەزى ناتوغرا يەكۈنلەر چىقىرىلىپ قېلىشتەك قىيىنچىلىقلار كېلىپ چىقتى. موشۇ خىلدىكى مەسىلىلەرنى توغرا بىر تەرەپ قىلىشتا ياردىمى بولۇپ قېلىشنى، يەنە بىر تەرەپتىن چەت ئەل كۈتۈپخانىلىرىدا ساقلىنىۋاتقان ئۇيغۇر يازما يادىكارلىقلىرىمىزنىڭ ئەھۋاللىرىدىن ئوقۇرمەنلەرنى قىسمەن بولسىمۇ خەۋەردار قىلىپ قويۇش ئۈمىدىدە فرانسىيەدە ساقلىنىۋاتقان ئۇيغۇر يازما يادىكارلىقلىرىنى تۆۋەندىكىچە تونۇشتۇرۇشنى لايىق تاپتۇق.

1. پارىژ دۆلەت كۈتۈپخانىسىدىكى ئۇيغۇر يازما يادىكارلىقلىرىنىڭ ساقلىنىش ئەھۋالى

ئۇيغۇر يازما يادىكارلىقلىرى ئاساسەن پارىژدىكى دۆلەت كۈتۈپخانىسىنىڭ شەرقشۇناسلىققا ئائىت ھۆججەتلەر بۆلۈمى بىلەن دۆلەت گۈيمېت ئاسىيا گۈزەل سەنئەت مۇزېيىدا ساقلانماقتا. ئۇنىڭدىن باشقا فرانسىيە ئاسىياشۇناسلىق كۈتۈپخانىسىدىمۇ بىر پارچە يازما يادىكارلىق ساقلانماقتا.

فرانسىيەدە ساقلىنىۋاتقان ئۇيغۇرشۇناسلىققا ئائىت يازما يادىكارلىقلار ئاساسەن فرانسىيەلىك پائۇل پېللىئوت (1874 - 1945) باشچىلىقىدىكى ئېكسپېدىتسىيە ئەترىتى (1906 - 1909 - يىللىرى) تەرىپىدىن ئۇيغۇرلار دىيارىدىن ئېلىپ كېتىلگەن.

پارىژ دۆلەت كۈتۈپخانىسىنىڭ شەرقشۇناسلىققا ئائىت ھۆججەتلەر بۆلۈمىدە ساقلىنىۋاتقان (دۇنخۇاڭ) ھۆججەتلەر ئىچىدە خەتتايچە 3216 پارچە، قەدىمىي ئۇيغۇرچە 405 پارچە، چاغاتايچە 60 پارچە، سوغدىچە 78 پارچە، سانسكرىتچە 643 پارچە، توخارچە 8 يېزىقتىكى ھۆججەتتىن 527 پارچە، قەدىمىي خوتەن ساك يېزىقىدىكى ھۆججەتتىن 66 پارچە، كىدان يېزىقىدىكىسىدىن 55 پارچە (398 پارچە فوتو سۈرەت) يازما يادىكارلىق بار.

2. فرانسىيە ئاسىياشۇناسلىق كۈتۈپخانىسىدا ساقلىنىۋاتقان تۈرك يېزىقىدىكى يازما يادىكارلىق (ھۆججەت) لىرىدىن:

قەدىمىي تۈرك، سوغدى، خەنزۇ ئۈچ تىلدا پۈتۈلگەن «تۇققۇز ئۇيغۇر خاقان ئابىدىسى»نىڭ پارچىسى ھازىر فرانسىيە ئاسىياشۇناسلىق كۈتۈپخانىسىدا ساقلانماقتا. بۇ ئابىدىنىڭ قەدىمىي ئۇيغۇر تىلى قەدىمىي تۈرك يېزىقىدا، سوغدى يېزىقىدا يېزىلغان قىسىملىرى نىسبەتەن ئېغىر ۋەيران بولغان. بۇ تاش ئابىدىنى روسسىيەلىك ئارخېئولوگ يادرىنسېۋ يېتەكچىلىكىدىكى تەكشۈرۈش ئۆترىدى 1889 - يىلى موڭغۇلىيە ئېگىزلىكىدىكى قەدىمىي ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ پايتەختى ئوردۇ بالىق (ھازىرقى قارا بالاساغۇن) دىن تاپقاندى. بۇ ئابىدە شەرقىي ئۇيغۇر قاغانلىقىنىڭ قاغانى بويى قاغان (مىلادى 808 - 821) دەۋرىدە ئورنىتىلغان. 1890 - يىلى يەنە ئەشۇ تاش ئابىدە تېپىلغان جايدىن شۇ ئابىدىنىڭ قالدۇقلىرىدىن 12 پارچىسى تېپىلدى. بۇلارنىڭ ئىچىدە نىسبەتەن چوڭراقلىرىدىن ئۈچ پارچە بار. ھازىرغا قەدەر بۇ ئابىدىنىڭ روسسىيەدىن قانداق قىلىپ پارىژغا كېلىپ قالغانلىقىنى بىلىدىغان كىشى يوق. بۇ ئابىدىدىكى (قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدىكى) قەدىمكى تۈرك ۋە سوغدى يېزىقلىرى ئۈستىدە ئىلگىرى ئاخىر بولۇپ رادلوۋ، ت. خانېدا، مۇللېر، ئۇ. خ. ئانسىن، ج. خامىلتون ۋە ي. يوسىدالار تەتقىقات ئېلىپ باردى.

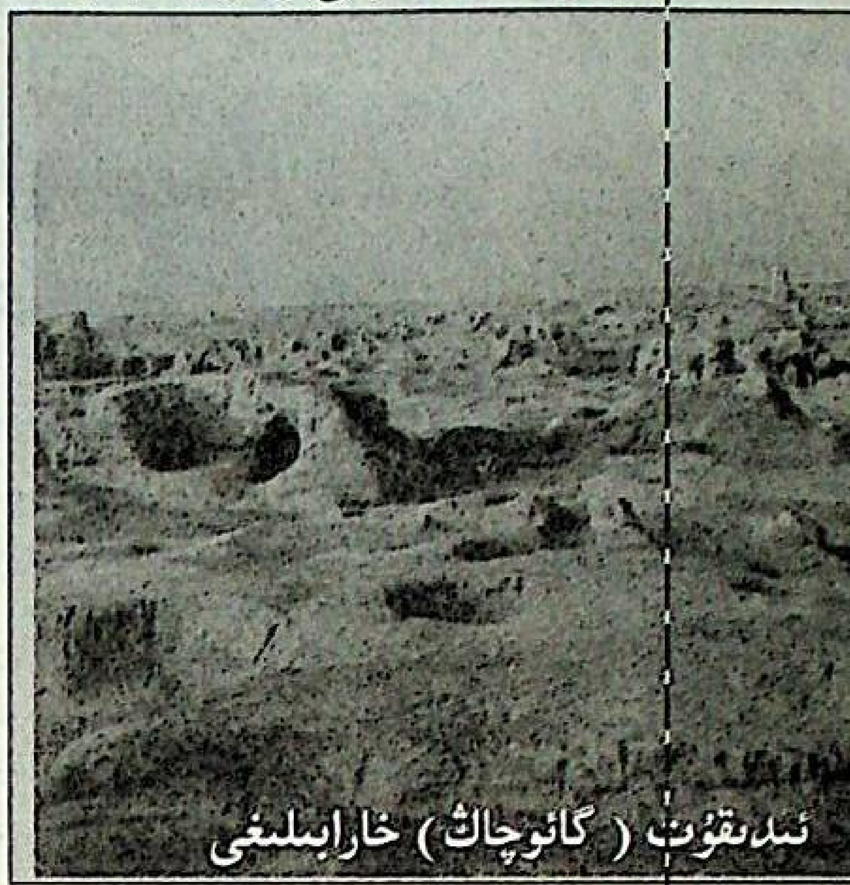

ئىدىقۇت (گائوچاڭ) خارابىلىكى

3. پارىژ دۆلەت كۈتۈپخانىسىدا ساقلىنىۋاتقان قەدىمىي ئۇيغۇر يېزىقىدىكى يادىكارلىق (ھۆججەتلىرىمىز)

پارىژدا ساقلىنىۋاتقان قەدىمىي ئۇيغۇر يېزىقىدىكى قولىيازمىلاردىن تەخمىنەن 408 پارچە بولۇپ، ئۇلارنىڭ كۆپۈنچىسىنى پېللىئوت دۇنخۇاڭ رايونىدىكى موگاۋ غارلىرىدىن ئېلىپ كەتكەن. ئۇلارنىڭ ئاساسلىقى پارىژ دۆلەت كۈتۈپخانىسىنىڭ شەرقشۇناسلىققا ئائىت ھۆججەتلىرى بۆلۈمىدە ساقلانماقتا. ئۇ يەردە ساقلىنىۋاتقان قەدىمىي ئۇيغۇر يېزىقىدىكى قولىيازمىلار تورت توپقا بۆلۈنۈپ سان قويۇلغان.

فرانسىيە دۆلەت گۈيمېت ئاسىيا گۈزەل سەنئەت مۇزېيىدا يەنە قەدىمىي ئۇيغۇر تىل - يېزىقىدىكى «شۈەنجۇاڭنىڭ تەرجىمىھالى» ناملىق زور ھەجىملىك نادىر ئەسەرنىڭ 100 ياپراق (200 بەت)دىن كۆپرەك قىسمى ساقلانماقتا. ئۇنىڭ ئىچىدە ۋەيران بولغان ياپراقلارمۇ ئاز ئەمەس. ئۇ بەت سانى جەھەتتە جۇڭگونىڭ ئاتاقلىق ئالىمى فېڭ جىياشىڭ ئەپەندى 1951 - يىلى رەتلەپ ئېلان قىلغان، ھازىر بېيجىڭ كۈتۈپخانىسىدا ساقلىنىۋاتقان «شۈەنجۇاڭنىڭ تەرجىمىھالى»نىڭ ئوخشاش بولمىغان ياكى باشقا جىلد ۋە بۆلۈملىرىنىڭ بىر قىسمى بىلەن دۇنيادا ئىككىنچى ئورۇندا تۇرىدۇ. بۇ ئەسەرنىڭ پېتېربۇرگتا ساقلىنىۋاتقان قەدىمىي ئۇيغۇر تىل - يېزىقىدىكى نۇسخىسىنىڭ بەزى قىسىملىرىمۇ بولۇپ، ھەجىم ۋە بەت سانىنىڭ كۆپلۈكى جەھەتتە ئۈچىنچى ئورۇندا تۇرىدۇ. ئۇنىڭ كۆپ قىسمى تۈركشۇناسلار تەرىپىدىن ئېلان قىلىندى. يەنە تۈركىيەدىمۇ بۇ ئەسەرنىڭ ژۇقىرىقىلارغا ئوخشايدىغان بىر قىسىم جىلد ۋە بۆلۈملىرىنىڭ پارچىسى ساقلانماقتا. بۇ سان ۋە ھەجىم جەھەتتىن تۆرتىنچى ئورۇندا تۇرىدۇ. 1992 - يىلى گېرمانىيەلىك مەشھۇر تۈركشۇناس كلوس روھربورن قەدىمىي ئۇيغۇر يېزىقىدىكى «شۈەنجۇاڭنىڭ تەرجىمىھالى»نىڭ ھازىر پارىژ ۋە بېيجىڭدا ساقلىنىۋاتقان نۇسخىلىرىدىن 7 - جىلدىنى تەتقىق قىلىپ نەتىجىسىنى ئېلان قىلدى.

پارىژ دۆلەت ئاسىيا گۈزەل سەنئەت مۇزېيىدا يەنە قەدىمىي ئۇيغۇر تىل - يېزىقىدىكى «كۇئانشىم پۇسار»، «سەككىز يۇكمەك» قاتارلىق بىر قانچە يازما يادىكارلىق بولۇپ، ئۇنىڭ ئىچىدىكى «كۇئانشىم پۇسار» ناملىق ھۆججەت (ئەسەر) نى ياپونىيەلىك ئالىم بەيچى كاگى ئەپەندى ئېلان قىلدى.

4. فرانسىيە دۆلەت كۈتۈپخانىسىدا ساقلىنىۋاتقان چاغاتايچە يادىكارلىقلىرىمىز

فرانسىيە دۆلەت كۈتۈپخانىسىنىڭ شەرقشۇناسلىق ھۆججەتلىرى بۆلۈمىدە خېلى كۆپ ساندا چاغاتايچە قول يازمىلار ساقلانماقتا. ئۇلارنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى يۇرتىمىزدىن ۋە بىر قىسمى ئوتتۇرا ئاسىيا رايونلىرىدىن ئېلىپ كېتىلگەن. تەكشۈرۈشلەردىن قارىغاندا، ئاز دېگەندە 10 پارچىدەك ئەسەر دىيارىمىزدا يېزىلغان ياكى كۆچۈرۈلگەنلىكى مەلۇم. پېللىئوت ئەپەندى توپلىغان چاغاتايچە ئەسەرلەر ئىچىدە بىر پارچە قول يازما - تارىخچى، شائىر مۇللا مۇسا سايرامى (1836 - 1917)نىڭ «تارىخى ئەمىنىيە» ناملىق ئەسەرىنىڭ قول يازمىسى ۋە «قىسسەسۇل ئەنبىيا» ناملىق تاش باسما ئەسەر 27 بەتلىك، خېلى ياخشى ساقلانغان. يەنە بىر چاغاتايچە ئەسەرنىڭ ئۆزى «تەزكىرەئى ئىرشاد» ناملىق بىردىن بىر نۇسخىدۇر.

فرانسىيە فرانسۇز ئىنستىتۇتى كۈتۈپخانىسىدىمۇ چاغاتايچە قول يازمىلار ساقلىنىۋاتقانلىقى مەلۇم. بۇلارنى دۇترېئىل دېرىنس ۋە ف. گرىناردلار 1893 - يىلى ئۇيغۇرلار دىيارىدىن قولغا چۈشەرگەن. مەزكۇر كۈتۈپخانىنىڭ كاتالوگىغا ئاساسلانغاندا، بۇ كۈتۈپخانىدا چاغاتايچە يازما يادىكارلىقتىن 62 پارچە بارلىقى مەلۇم، ئەمەلىيەتتە بولسا 56 پارچە ساقلانماقتا. چۈنكى ئۇنىڭ ئىچىدىكى ئالتە پارچىسى قوللانما (رىسالە) شەكلىدە بىر قىلىپ تۈپلەنگەن. باشقىچە قىلىپ ئېيتقاندا، ئۇلار تەكرارلانغان نۇسخىلار بولۇشى مۇمكىن. بۇلارنىڭ ئىچىدە يەنە 2 - 3354 م س نومۇرلۇق «پالنامە» كىتاۋىمۇ بار.

5. فرانسىيە دۆلەت ئاسىيا گۈزەل سەنئەت مۇزېيىدا ساقلىنىۋاتقان قەدىمىي ئۇيغۇر يېزىقىدىكى تامغا - ياغاچ مەتبەئە ھەرپلىرى

1906 - يىلى 17 - ئىيۇن كۈنى فرانسىيەلىك ئېكسپېدىتسىيەچى پېللىئوت ئۇزىنىڭ ئىككى ھەمراھى بىلەن بىرگە پويىزغا ئولتۇرۇپ پارىژدىن موسكۋا ئارقىلىق تاشكەنتكە كېلىدۇ. ئۇ، بۇ يەردە ئېغىر يۈك - تاقلىرىنىڭ كېلىشىنى كۈتۈپ ئىككى ئاي تۇرۇپ قالىدۇ. پېللىئوت بۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ رۇس تىلىنى پىششىقلايدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىرگە ئۇ يەردە تۈرك (ئۇيغۇر) تىلى ئۆگىنىدۇ. شۇ يىلى ئاۋغۇستنىڭ ئاخىرلىرىدا ئۇ مۇشۇق ئارقىلىق قەشقەرگە كىرىدۇ. ئۇ قەشقەردە ئۆز پائالىيىتى توغرىسىدىكى رەسمىيەتلىرىنى كۆڭۈلدىكىدەك بېجىرىپ بولغاندىن كېيىن قەشقەردىن يەكەنگە كېلىپ، يەكەندىن كۇچارغا كېلىدۇ. كۇچاردا قىزىل مىڭ ئۆي قاتارلىق بۇددا دىنى غارلىرىدا سەككىز ئاي پائالىيەت ئېلىپ بارىدۇ. ئاندىن تۇرپانغا كېلىپ تۇرپاندىن ئۈرۈمچىگە كېلىدۇ. ئۇ ئۈرۈمچىدە تۇرغان مەزگىلدە، 1900 - يىللىرى بېيجىڭدا تۇرغان چاغدا تونۇشۇپ قالغان، مەلۇم بىر ئىش سەۋەبى بىلەن ئۈرۈمچىگە سۈرگۈن قىلىنغان بېيجىڭلىق كونا تونۇشىنى ئۇچرىتىپ قالىدۇ ھەم ئۇنىڭدىن دۇنخۇاڭدا بىر مەخپىي قەدىمىي كىتاپلار ئامبىرى بارلىقىنى ئاڭلايدۇ. 1908 - يىلى مارتتا دۇنخۇاڭغا بېرىپ ئۇ يەردە پائالىيىتىنى باشلايدۇ. ئۇ مەخپىي كىتاپ ئامبىرىنى تاپقانلىقى توغرىسىدا مۇنداق دەپ يازىدۇ: «مەن راستىنلا داڭ قېتىپ قالدىم. ئۇ يەردىكى قول يازمىلار 16 - 20 مىڭ پارچە كېلەتتى. ئەگەر ھەر بىر توپلامنى (ئورامنى) ئېچىپ ئانچە - مۇنچە تەكشۈرۈش ئۈچۈنلا كام دېگەندە ئالتە ئاي ۋاقىت كېتەتتى». ئۇ موشۇ جەرياندا قەدىمىي كىتاپ ئامبىرىدىن 6000 پارچىدىن ئارتۇق يازما يادىكارلىقنى ئېلىپ كەتكەندىن باشقا قەدىمىي بىر ئۆڭكۈردىن بىر ياغاچ چېلەك قەدىمىي ئۇيغۇر يېزىقىدىكى تامغا - ياغاچ مەتبەئە ھەرپىنى تاپقان. 1909 - يىلى 24 - ئۆكتەبىر كۈنى قولغا چۈشەرگەن بۇ قىممەتلىك گۆھەرلەرنى ئېلىپ ئۇ پارىژغا يېتىپ بارىدۇ. پېللىئوت شۇ قېتىم ئېلىپ كەتكەن قەدىمىي ئۇيغۇر يېزىقىدىكى تامغا - ياغاچ مەتبەئە ھەرپلىرى ھازىر پارىژ دۆلەت ئاسىيا گۈزەل سەنئەت گۈيمېت مۇزېيىدا سىپتا يالىغان بىر سېرىق ياغاچ ساندۇقتا ئۈچ قەۋەتلىك ياغاچ تاختاي ئۈستىدە تىزىپ قويۇلغان. بۇلار جەمى 940 تالدەك كېلىدۇ. ئىشەنچلىك مەلۇماتلارغا ئاساسلانغاندا، پېللىئوتتىن كېيىن روسسىيە ئېكسپېدىتسىيەچىلىرى دۇنخۇاڭدىن قەدىمىي ئۇيغۇر يېزىقىدىكى تامغا - ياغاچ مەتبەئە ھەرپىتىن 10 تۈمەن تال تاپقان. بۇلار ھازىر سانكت - پېتېربۇرگدىكى شەرقشۇناسلىق ئىنستىتۇتىنىڭ دۇنخۇاڭ - تۇرپان يادىكارلىقلىرى بۆلۈمىدە ساقلانماقتا. ئېلىمىزنىڭ دۇنخۇاڭ تەتقىقات ئىنستىتۇتىدا پەقەت ئالتە تاللا بار. ئىلمىي تەتقىقاتلاردىن چىقىرىلغان يەكۈنلەرگە ئاساسلانغاندا، قەدىمىي ئۇيغۇر يېزىقىدىكى تامغا - ياغاچ مەتبەئە ھەرپلىرى، پەقەت بوغۇمنى ئاساس قىلىپ سۆز ياسىلىدىغان فونېما شەكلىدىكى تامغا - ياغاچ مەتبەئە ھەرپى ئىكەنلىكى ئېنىق.

1990 - يىلى دۇنخۇاڭدا چاقىرىلغان ب م ت مائارىپ، ئىلىم - پەن، مەدەنىيەت تەشكىلاتىنىڭ خەلقئارا ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىدا: «دۇنخۇاڭ مۇزېيى تاپقان قەدىمىي ئۇيغۇر يېزىقىدىكى ئالتە دانە تامغا - ياغاچ مىخ مەتبەئە ھەرپى دۇنيا بويىچە ئەڭ بۇرۇنقى ياغاچ مىخ مەتبەئە ھەرپى. ئۇ، ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ دۇنيا مەدەنىيىتىگە قوشقان زور تارىخىي تۆھپىسى» دەپ ئېنىق يەكۈن چىقىرىلدى ھەمدە خەلقئارا مىقياسدا رەسمىي بېكىتىشتىن ئۆتتى.

دۇنخۇاڭ تەتقىقات ئورنىدا ساقلىنىۋاتقان بۇ ئالتە تال ئۇيغۇرچە تامغا - ياغاچ مەتبەئە ھەرپىنىڭ يىل دەۋرى ھەققىدە پروفېسسور ياڭ فوشۇ ئەپەندى مۇنداق يازىدۇ: بۇ مىسرالارنىڭ دەۋرى ھەققىدە، پېللىئوت بۇنىڭ ساقلانغان ئورنى ۋە باشقا ئامىللارغا ئاساسەن 1300 - يىللىرى ئەتراپىغا توغرا كېلىدۇ دەپ تەھلىل قىلغان. ئەمەلىيەتتە، بۇ ئاشۇ تامغا - ياغاچ مەتبەئە ھەرپىنىڭ ئىشلىتىشتىن قالغانلىقى ۋە پېچەتلىنىپ ساقلانغان يىل چېكىدىن ئىبارەت بولۇپ، ئۇنىڭ ئويۇلغان ھەم ئىشلىتىلگەن يىل دەۋرى جەزمەن بۇنىڭدىن تېخىمۇ بۇرۇن. ئاددىسى ۋاڭ جېن 1298 - يىلى تامغا - ياغاچ مەتبەئە ھەرپلىرى بىلەن كىتاپ باسقان ۋاقىتتىن بۇرۇنلا بولۇشى لازىم. ئۇيغۇرلار دۇنيادا تامغا - ياغاچ مەتبەئە ھەرپىنى ئەڭ بۇرۇن كەشىپ قىلغۇچىلار ۋە ئىشلەتكۈچىلەردۇر.

«تارىخ ئوقۇتۇشى» مەجمۇئەسىنىڭ بىرىنچى جىلد 4 - سانىغا بېسىلغان فېيۇخۇەنىڭ «ئەڭ بالدۇرقى جۇڭگو مەتبەئە بۇيۇمى» دېگەن ماقالىسىدا مەلۇمات بېرىشىچە، 19 - ئەسىرنىڭ ئاخىرى، 20 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدا ئۇيغۇرلار دىيارىغا كەلگەن ئانگىلىيەلىك ئارخېئولوگ ئا. ستېيىن تۇرپاندىن مەتبەئە بىلەن بېسىلغان بىر قىسىم قەغەز پارچىلىرىنى تاپقان. ئۇنىڭ بىرىدە: «ئىدىقۇت 34 - يىلى ... ئائىلىسىدە غالىجىر ئىشت بار، ئۆتكۈچىلەر ئېھتىيات قىلىشى لازىم» دېگەن سۆزلەر بېسىلغان. تارىخچىلار ئىدىقۇتنىڭ 34 - يىلىنى مىلادىنىڭ 594 - يىلىغا توغرا كېلىدۇ، دەپ قارايدۇ. مانا بۇ فاكت ئۇيغۇرلاردا تامغا - ياغاچ مەتبەئەنىڭ 6 - ئەسىردىن بۇرۇن مەيدانغا كەلگەنلىكىنى ئىسپاتلايدۇ. بۇنىڭدىن بىز ئۇيغۇرلار مەتبەئەچىلىك - نەشرىياتچىلىق تېخنىكىسىنى ھەممىدىن بۇرۇن ئىجاد قىلىپ، ئۇنى غەرپكە - ياۋروپاغا تارقاتقان، دەپ ئېيتالايمىز. بۇ ئۇيغۇرلارنىڭ دۇنيا مەدەنىيىتىگە قوشقان ئۇلۇغ تۆھپىلىرىنىڭ بىرى ھېساپلىنىدۇ.

بېزەكلىك مىڭ ئۆيلىرى

6. پارىژ دۆلەت كۈتۈپخانىسىنىڭ شەرقشۇناسلىق ھۆججەتلىرى بۆلۈمىدە ساقلىنىۋاتقان باشقا يېزىقلاردىكى قەدىمىي ئۇيغۇرچە يازما يادىكارلىق (ھۆججەت)لىرىمىز

پارىژ دۆلەت كۈتۈپخانىسىنىڭ شەرقشۇناسلىق ھۆججەتلىرى بۆلۈمىدە يەنە بىر پارچە تىبەت يېزىقىدىكى قەدىمىي ئۇيغۇر تىلىدىكى ھۆججەت بولۇپ، ئۇنىڭغا پېللىئوت - تىبەت 1292 - دەپ نومۇر قويۇلغان. پېللىئوت ئۇنى «بۇددا دىنىنىڭ ئەقىدىلىرى» دەپ ئاتىغان. ئەپسۇسكى، بۇ يادىكارلىقنىڭ پەقەت 45 قۇرىلا ساقلىنىپ قالغان. شۇنداقتىمۇ قەدىمىي ئۇيغۇر تىلىدا تىبەت يېزىقى بىلەن يېزىلغان بۇ يادىكارلىق تىلشۇناسلىق، تارىخشۇناسلىق ۋە دىن تەتقىقاتى جەھەتتە ناھايىتى زور قىممەتكە ئىگە بولۇپ، ئۇنى ياپونىيەلىك ئالىم سىننەن ساۋفۇ تەتقىق قىلىپ ئېلان قىلدى.

ئۇنىڭدىن باشقا پارىژدا ساقلىنىۋاتقان ئۇيغۇرشۇناسلىققا ئائىت يازما يادىكارلىقلار ئىچىدە يەنە ئۇرغۇن قوش تىللىق ھۆججەتلەر بار. مەسىلەن، قەدىمىي ئۇيغۇر تىلى بىلەن خەنزۇ تىلى، قەدىمىي ئۇيغۇر تىلى بىلەن توخار تىلى، قەدىمىي ئۇيغۇر تىلى بىلەن قەدىمىي خوتەن ساك تىلى قاتارلىق تىللار سېلىشتۇرۇلغان لۇغەت خاراكتېرلىك يازما يادىكارلىقلار. ئۇنىڭ ئىچىدە پېللىئوت 2892 - دەپ نومۇر قويغان ھۆججەت قەدىمىي ئۇيغۇر تىلى بىلەن قەدىمىي خوتەن ساك تىلىنىڭ سېلىشتۇرما سۆزلۈكى (لۇغىتى)نىڭ پارچىسىدۇر.

پارىژ دۆلەت كۈتۈپخانىسىدا يەنە كام دېگەندە تۆرت پارچە مانى يېزىقىدىكى قەدىمىي تۈركچە ھۆججەت بىلەن ئىككى پارچە سۈرىيە يېزىقىدىكى قەدىمىي تۈركچە ھۆججەت ساقلانماقتا. ئۇلار تۇرپان ۋە دۇنخۇاڭدىن ئېلىپ كېتىلگەن. بۇ ئىككى ھۆججەتتىن ئانگلىيە كۈتۈپخانىسى ۋە گېرمانىيەنىڭ شەرقىي ۋە غەربىي بېرلىن، مايىنز شەھەرلىرىدىكى كۈتۈپخانىلاردىمۇ خېلى كۆپ ساقلانماقتا. ئۇلارنىڭ خېلى كۆپ قىسمى گېرمانىيەلىك ئا. ۋون لېكوك (1860 - 1930) بىلەن پېيوتر زىمېلار تەرىپىدىن ئېلان قىلىندى.

كىشىنىڭ دىققىتىنى تېخىمۇ جەلپ قىلىدىغان يەنە بىر ئىش شۇكى، پارىژ دۆلەت كۈتۈپخانىسىنىڭ شەرق پۇللىرى بۆلۈمىدە ئۇيغۇرلارنىڭ قەدىمىي ھەر قايسى تارىخىي دەۋرلەردىكى، مەسىلەن: قەدىمىي ئۇيغۇر، تۈركەش، قاراخان، چاغاتاي قاتارلىق ئوخشاش بولمىغان تارىخىي دەۋرلەردىكى پۇللىرى ساقلانماقتا. ئۇلار ئەسلىدە پېللىئوت تەرىپىدىن ئېلىپ كېتىلگەن.

ئۇزاق ۋاقىتلاردىن بۇيان فرانسىيە كۈتۈپخانىلىرىدا ساقلىنىۋاتقان قەدىمىي ئۇيغۇر يازما يادىكارلىقلىرى قەدىمىي زامان مىللەتلىرىنىڭ مۇناسىۋەت تارىخىنى، تىل تارىخىنى ۋە تەرجىمە سەنئىتى تارىخىنى تەتقىق قىلىشتا ناھايىتى زور قىممەتكە ئىگە بولۇش بىلەن بىر ۋاقىتتا بىزنىڭ ئۇلار بىلەن تونۇشۇشىمىز جەھەتتە ئوخشاش قىممەتكە ئىگە.

ئەركىن قۇتلۇق.

«شىنجاڭ كۈتۈپخانىچىلىقى» ژۇرنىلىدىن.

ئەۋلاد كۇتۇپخانىسى www.ewlat.org www.uyghurkitap.com ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

شائىرە قەلبى ـ ساداقەت، نازۇك ھىس تۇيغۇدۇر

خۇرشىدەم ئۇردۇنبەگ قىزى قازاقىستانغا چىققاندىن كېيىن «يېڭى ھايات» گېزىتىگە ئوزەم ئىشقا ئورۇنلاشتۇردۇم. گېزىتتا ئىشلەش جەريانىدا ژۇرنالىستلىك بىلەن بىللە شېئىرى ئىجادىيەتنى مەشىق قىلدى. شېئىرلىرى گېزىتلەردە، ژۇرناللاردا داۋاملىق بېسىلىپ تۇردى. بىر نەچچە شېئىرى توپلاملىرى «ۋازۇشى» نەشىرىياتىدا بېسىلىپ، كىتاپخانلارغا تەغدىم قىلىندى. خۇرشىدەمنىڭ شېئىرلىرى گۈزەل ياشلىق، ئۇلۇق تەبىئەت، دوستلۇق ـ مۇھەببەت ھەققىدىكى لىرىكىلار، ئەزىز ئانىلىق، قۇتلۇق تۇپراق، ۋەتەن مۇھەببىتى، مۇقەددەس تارىخىمىز ھەققىدىكى خەلقپەرۋەرلىك، مىللەتپەرۋەرلىك مەزمۇنىنى ئوز ئىچىگە ئالىدۇ. ئۇنىڭدا ئانىنىڭ ئۇلۇقلۇغى، مېھرىۋانلىغى، پەرزەنتكە مۇھەببىتى، تەشۋىشلىرى، تىلەكلىرى، ئايال ـ قىزلارنىڭ يارغا ساداقەتلىكى، ۋاپاسى، نازۇك ھىس تۇيغۇلىرى، تەۋرىنىشلىرى چۈشىنىشلىك، راۋان، خەلق تىلى بىلەن، يېزىلغانلىغىنى كورىمىز.

ھەممىمىزگە ئايانكى، شېئىرىيەت دېگەن ئۇلۇق بىر ئالەم، ئىنسانغا بېرىلگەن خاسىيەتلىك سېزىمدۇر. شۇڭلاشقا شائىر ـ يازغۇچى، ئىجاتكارلارنىڭ تەغدىرى قىيىن، كۈنىدەشلىرى كوپ، يولى مۇشەققەتلىكتۇر. بۇ تەغدىر خۇرشىدەمنىڭ ماڭلىيىغىمۇ پۈتۈلگەن ئىكەن. شائىرە سۈيىتىدە خۇرشىدەم داۋاملىق ئىللىق، گۈزەل ئىبارىلەر بىلەن يېڭى ـ يېڭى ئوي ـ پىكىردىكى شېئىرلارنى يېزىپ كېلىۋاتىدۇ. مەن بۇنى بايقاۋاتىمەن.

شېئىرىيەت مۇخلىسلىرى بۇنىڭدىن كېيىنمۇ، خۇرشىدەمدىن مەزمۇنلۇق، گۈزەل ئەسەرلەرنى يارىتىشنى كۈتىدۇ.

زىيا سەمەدى.

كورنەكلىك ئۇيغۇر شائىرەسى خۇرشىدەم ئىلاخۇنوۋا 1940 ـ ژىلى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاۋتونوم رايونىنىڭ غۇلجا شەھرىدە زىيالى ئائىلىدە دۇنياغا كەلگەن. ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرۈپ، ئۈرۈمچى شەھرىدىكى شىنجاڭ ئىنستىتۇتىنىڭ ئاگرونوملارنى تەييارلايدىغان فاكۇلتېتىدا بىلىم ئالغان. 1963 ـ ژىلى ئائىلىسى بىلەن قازاقىستان دىيارىغا كوچۈپ چىقىپ، قىزىلوردا ۋىلايىتىنىڭ «بىرلىك» سوۋخوزىغا ئورۇنلىشىدۇ، ھەم شۇ يەردە ئوز كەسپى بويىچە ئاگرونوم بولۇپ ئىشلەيدۇ.

1970 ـ ژىلى ئالمۇتا شەھرىگە كوچۈپ كېلىپ، «كوممۇنىزم تۇغى» (ھازىرقى «ئۇيغۇر ئاۋازى»)، «يېڭى ھايات» گېزىتلىرىدا كوررېكتور، مۇخبىر بولۇپ، خىزمەت قىلىدۇ.

بىلىملىك ئاتىسى ئۇردۇنبەگدىن شەرىق كلاسسىك ئەدەبىياتىنىڭ نەمۇنىلىرىنى ئاڭلاپ ئوسكەن ياش قىز ئون ئىككى يېشىدىن باشلاپ، شېئىر يېزىشقا باشلايدۇ. 1953 ـ ژىلى تۇنجا شېئىرى غۇلجا شەھرىدە چىقىدىغان «ئىلى» گېزىتىدا نەشىر قىلىنىدۇ. شۇنىڭدىن كېيىن ستۇدېنت دەۋرىدىمۇ شېئىرلىرى ش ئۇ ئار دىكى گېزىت ـ ژۇرناللاردا نەشىر قىلىنىپ تۇردى.

شائىرەنىڭ شېئىرلىرى قازاقىستان دىيارىغا كوچۈپ كەلگەندىن كېيىن «ۋازۇشى» نەشرىياتىدىن 1970 ـ ژىلى «مەدھىيە» (ئومۇم توپلام)، 1978 ـ ژىلى «تۇرنىلار»، 1983 ـ ژىلى «ئانىلار ئاۋازى» (ئاياللار توپلىمى)، 1988 ـ ژىلى «بوشۇك ناخشىسى» قاتارلىق توپلاملىرى نەشىر قىلىنغان. «مېھرىبۇلاق»، «ناماز دوڭ»، «ئىسيان» داستانلىرى شېئىرىيەت مۇخلىسلىرى بىلەن يۈز كورۈشتى. «قازاق ئەدەبىياتى» گېزىتىدا، «ژۇلدۇز»، «پەرۋاز»، «ئارزۇ» ژۇرناللىرىدا شائىرەنىڭ كوپلىگەن يېڭى شېئىرلىرى نەشىر قىلىنىپ كەلمەكتە.

«يۇرتۇم ـ ئانام پۇرايدۇ» ناملىق شېئىرلار توپلىمى 1995 ـ ژىلى «ۋازۇشى» نەشرىياتىغا تاپشۇرۇلغان.

شائىرە خۇرشىدەم ئىلاخۇنوۋانىڭ شېئىرلىرىنى ئاتاقلىق قازاق شائىرەسى فەرىزە ئوڭغارسىنوۋا، شائىرلار مېيىرخان ئاقدولەتوۋ، كېڭىسژان شالقاروۋ، سېرىك كاتتاباييۋ، غالىم تېنىبايېۋلار قازاق تىلىغا تەرجىمە قىلىپ، قازاق شېئىرىيەت مۇخلىسلىرىغا تەغدىم قىلدى.

شائىرە خۇرشىدەم قازاق خەلقىنىڭ ئۇلۇق كۈيچىسى جامبۇل جاباييۋنىڭ 150 ژىللىغىغا بېغىشلانغان جۇمھۇرىيەتلىك شائىرلار مۇشائىرىسىدە، شۇنداقلا م.ئەۋېزوۋنىڭ 100 ژىللىغىغا بېغىشلانغان ئۇيغۇر شائىرلىرىنىڭ مۇشائىرىسىدە مەزمۇنلۇق شېئىرلىرى بىلەن غالىپ ئاتىلىپ، مۇكاپاتلاندى.

تۇرۇش ژىللار قىرقىلغاندى يۇرت كەتمەن،
ياش قىرانلار يات جايلاردا بەرگەن جان.
قارا خەتلەر ئوززۇلمەستىن كەلگەندە،
ئانىلارنىڭ كوزلىرىدىن ئاقتى قان.

ناماز دوڭ

(داستان)

جوڭغار تېغىنى ياقىلاپ مەن كېلىمەن،
يان باغرىدا كوركەم گۈلباغ يېزىلار.
تارىخلارنى خىيالىمدا كېزىمەن،
قېدىم جايدىن بىلىندۇ كوپ ئىزلار.

بېشىمىزدا كۈن چاراقلاپ كۈلىدۇ،
ئاسمان كوپ ـ كوك كورۇنىدۇ بەك گوزەل.
تاغ شامىلى يەلپۈنىدۇ، كۈيلەيدۇ،
تازا خۇشبۇي ھاۋاسىدا مىڭ غەزەل.

ژىراقلاردىن مەن كېلىمەن تەلپۈنۈپ،
بۇ يېزىنى ئاتايدىكەن يۇرت كەتمەن.
باغ ئارىلاپ گۈل ھوسنىگە تەلمۈردۈم،
ئوتمۈشكە قۇلاق سالسام، بىر دەرتمەن.

ئەتراپىدا ئېدىرلىقلار، دوڭلەر كوپ،
قىزىل دوڭمۇ، قارا دوڭمۇ، توپۇلۇك.
«ناماز دوڭ» دەپ ئاتايدىكەن مازارنى،
ئوتمۈش ژىللار سىرىنى چېكىپ كوپچۈلۈك...

* * *

«ئاتۇ» ژىلى باشقا چۈشتى بالالار،
قىرغۇدىتى، يېزىلاردا ئاقتى قان.
مۇسۇلمانلار تەكبىر ئېتىپ «ئاللا» دەپ،
ئازاپلىنىپ كوز ژۇمغاندى بېرىپ جان.

كوممۇنىستلار تۈركىستاندا شۇ چاغلار،
مەدرىسلەرنى، مەسچىتلەرنى يوقاتقان.
مەرىپەتنىڭ ژۈرۈكىدە كوپ داغ بار،
«ئەل دۈشمىنى» دەپ تۇھمەت قىلىپ ئوق ئاتقان.

ـ دىن: زەھەرلىك، دىن: ئەپيۇن، ئاسارەت،
دېگەن بەدنام تارقاتقاندى قىزىل سوز.
ئىسلام دىنى بەندىسىگە ئاھانەت،
تەقىپ قىلىپ ئالىياتتى ياۋۇز كوز.

دىنىمىزنى يوقاتماق بوپ ھوكۇمران،
مەجبۇرلىدى كوممۇنىستلىق كويىنى.
ئەھلى ئىنسان ئىشكىدە دىر گۇمان ـ
پايلاقچىلار مارىلاتتى ئوينى.

قارا زامان باسقىلى قوتلۇق جاي ـ
كەتمەن يۇرتىنىڭ مەسچىدىنى بۇزغاندى.
مۇسۇلمانلار ئامالسىزدى نە قىلغاي؟
ۋەيران بولۇپ بەرىكىتىمۇ تۇزغاندى.

ئويلىرىدە ئوقىلاتتى نامازنى،
ئەرۋاھلارغا ياقىلاتتى شام ـ چىراق.
ئولگەنلەرنىڭ جۇشۇردىلەي نامىزنى،
قورقىشاتتى ئوتنجۇقۇپ ئەل، ئەشۇ ۋاق.

موسۇلمان بوپ تۇغۇلغانلار ئىمانىنى،
يوقاتمىدى، بىر ئاللا بار دىلىدا.
يات كوزلەردىن يوشۇرۇپتۇ شۇ مازار،
مۇناجاتلار ئوقۇپ ژۈردى تىلىدا.

بۇ دۇنيادىن ئۇ دۇنياغا كوچكەنلەر،
بىر دوڭلىكتە مازار بولۇپ يېتىپتۇ.
رىسقى تۈگەپ، ئۇر چىرىغى ئوچكەننى،
بىر ـ بىر تېرىپ ئوز قوينىغا قىپتۇ.

ئاتا ـ بابا روھلىرىدىن مەددەت ئېپ،
شۇ مازاردا ئوقۇشۇپتۇ، ئەل ناماز.
تاش، تۇپراقلار، گۈل ـ گىيالار سىلىنىپ،
مومىنلەرگە بولغان ئىكەن جەينىماز.

قىزىللارغا تويدۇرماستىن كوپ بەندە،
ئەشۇ دوڭدە روھىنى پاكلاپ ژۈرگەنكەن.
بىر ئاللاغا ئىبادەتتە قىلىپ سەجدە،
دىلى ئۇرغا تولۇپ ئومۇر سۈرگەنكەن.

شۇ سەۋەپلىك بۇ تۇپراقنى خالايىق،
«ناماز دوڭ» دەپ ئاتىغانكەن بەك لايىق.
دىنسىزلاردىن دىلىنى پاك ساقلىغان،
دىنى ئىسلام بەندىسىگە بۇ لايىق.

ئانا يەرنى قوچاغلايدۇ، قاخشايدۇ،
پەرزەندىگە تەككەن ئوقتىن ـ ئازاپتىن.
لەنەت ئوقۇپ شۇم ئورۇشنى قاغايدۇ،
ئاللا ئىگەم قايتۇرغىنە دەپ قازانى.

ئانا زىغلاپ: تەۋەتكەندىم «ئەللەي» دەپ،
تۇنلەر ئويغاق بوشۇكۇڭنى قۇچاغلاپ.
نېچۈن مېنىڭ قايتمىدى شۇ «ئەللە» رىم؟!
بەخىت تىلىگەن دۇئالىرىم ـ قوشۇغۇم؟!

ـ گۇناھلىرىم كوپتۇر ئىگەم ئالدىڭدا،
ئازغۇن زامان مەجبۇرلىدى ئەگىشىم.
شۇ سەۋەپلىك قايغۇ ـ دەرتكە قالدىممۇ؟
دىنسىزلارنىڭ سەتمىدە ئاداشتىم...

قىبلە تامان بىر ئاللاغا يىلىنىپ،
ئاتا تۇرار «ناماز دوڭ»دە ئېگىپ باش.
پەرزەنت دەردى بىلەن ژۈرەك تىلىنىپ،
ئاھ، نالە قىلىپ كوزلىرىدىن توكۇپ ياش.

بەربات بولدى دىنسىزلارنىڭ قورغانى،
زامان يەنە ئوز قىنىغا ئوزگەردى.
ئائىلىدە، مەكتەپلەردە قۇرئاندىن ـ
ئەدەپ، ئەخلاق ئىزگۈلىكنى ئۆگەندى.

«ناماز دوڭ» سولەتلىك قەد كوتەرگەن،
يېڭى مەسجىت بىناسىنى قۇردى يۇرت.
ھالال ئەمگەك دۇئا بىلەن كوكۇرۇپ،
ئۇلۇق تۇپراق ئەلگە بەرگەي يەرگە قۇت.

يۇرت كەتمەننىڭ ئادەملىرى ھەر سەھەر،
ئۇلۇق «ئەزەن» ئاۋازىدىن ئويغىنار.
كۈندىن ـ كۈنگە جامائىتى ئۇلغىيىپ،
بىر ـ بىرىنى ھورمەت قىلىپ ئۇلۇغلار.

«ناماز دوڭ» گە كېلەر قوتلۇق قەدەملەر،
خاسىيىتى بار دەيدۇ ئەھلى ئادەملەر.
ئاسمىنىدا قىرانەتنىڭ مۇڭى بار،
قېدىم يۇرتقا تېچلىق ئارام بولسۇن يار.

ۋەتىنىمنىڭ سۈرىتى

(ئاتاقلىق رەسسام زەينىدىن يۇسۇپوۋقا بېغىشلايمەن)

ئاتام يېتىلەپ بارغىنىمدا مەكتەپكە،
كوزۈم چۈشتى ئەجەپ گوزەل رەسىمگە.
مەكتۇۋىمنىڭ پېشانىسىدا ئېسىغلىق،
تۇرغانلىغى ھەر چاغ كېلەر ئېسىمگە.

بۇ تەگرىتاغ ۋەتىنىمنىڭ سۈرىتى،
كەڭرى دالا، تاغ كانلىرى بايلىغى.
ئاشلىقزارلىق، مېۋەزارلىق سولىتى،
قارىغايزارلىق چارۋا ماللار يايلىغى.

ئاق بۇلۇتلار كوتەرمەكتە ساماغا،
بۇيۇكلۇكتە خان تەڭرىنى كۈن سويۈپ.
تويىسى قارا، ئوستى گۈلباغ سالالار،
كوز ئالدىمدا ۋەتەن تۇرار نۇرلۇنۇپ.

شۇندىن بېرى كوڭلۈم يايراپ خۇش بولار،
ژۇرۇكۇمگە ۋەتىنىمنى كوچەردىم.
ۋەتەن ئىشقى ئومۇرۋاقى جوش ئۇرار،
بۇيۇك نامىڭ تۇغۇم قىلىپ كوتەردىم.

بۇ رەسىمنى سىزغان مېنىڭ ئۇستازىم،
ئەجرىڭىزگە، روھىڭىزگە مىڭ تازىم.
ئەۋلاتلارغا ئانا ۋەتەن مېھرىنى،
دىلىغا سالغان ئۇلۇق ئىنسان ئۇستازىم.

سۈرەتتە: (ئوڭدىن) مەسۇمجان زۇلپىقار، قىرغىز يازغۇچىسى چىڭگىز ئايتماتوۋ، شائىرە خۇرشىدەم ئىلاخۇن، شايىم شاۋايېۋ.

ئۇيغۇر گېزىتى

ھەر يېڭى كۈن سالامىنى قانات قىلىپ،
قالىغاچتەك ئۇچۇپ كېلەر گېزىتىم.
مىللىتىمنىڭ ئوچمەس ئۇنى، تىلى بوپ،
ھەر خاندا سېنىڭ ھورمەت ـ ئىززىتىڭ.

بۇ ئالەمنىڭ ئۇرۇپ تۇرغان ژۈرىكى، ـ
نەپەسىدىن ئۇچۇر بېرەر گېزىت بۇ،
قىزىق سوھبەت، خۇش خەۋىرى يۇرت كېزىپ،
ئۇيغۇرلارنى تونۇشتۇرغان گېزىت بۇ.

ئالىم مەھمۇد، يۇسۇپ خاسنىڭ غەزىنىسىنى،
سەندىن ئوقۇپ خەلقىم كوزگە سۈرگەندى.
ئىپارخاننىڭ قەھرىمانلىق غازاتى،
رىۋايىتى ئەل ئارىلاپ سوزلەندى.

دەيدۇ بىزنى، ـ خۇش مەردانە يارالغان،
ۋەتىنىگە ئەجرى، مېھرى تارالغان.
باسقانىسىرى كەلگەندىلەر ياۋانلار،
بېسىلمايدۇ كۈرەشلىرى، داۋاملار...

بوۋاقلىرى كوڭۇرايدۇ مۇقامغا،
بوشۇكىدىن تۇرۇپ، ئۇسسۇل ئوينار خەلق.
ماكانى گۈل، باغلار كىرسە قىيامغا،
بابا دېخان يۇرتنى ژىغىپ تويلار تەخت.

باتۇرلارنىڭ قېنى بىلەن پۈتۈلگەن،
قىسسە ئوقار ئىلى، تارىم كوز يېشى.
تەڭرىتاغدەك ئۇلۇق قەددى پۈكۈلمەس ـ
مىللەت دەيدۇ، ئاللا بەرگەن بەرداشنى.

ئەينە شۇنداق مىللىتىمىز ئەينىكى،
يورۇتىدۇ تارىخىمىز ئەينىنى.
ھۈنەر، سەنئەت، بىلىم نۇرى مەكتەپنى،
بۈگۈنىڭمۇ ئېغىر تۇرمۇش ئەرزىنى.

بۇ دۇنياغا تاراپ كەتكەن ئۇيغۇرنىڭ،
ئانىسىمۇ، ۋەتىنىمۇ بىر ئوزەڭ.
ئەجداتلىرىم بېسىپ ئوتكەن شۇ ئۇلۇق،
تارىخىمىز بولۇغسەن، كوزىسەن.

ھەر تاڭ سەھەر كوتۇپ خەلقىم ھاياتىن،
خۇش خەۋەرلەر ئىزلەر كوڭلۈم گېزىتتىن.
مىللىتىمنىڭ تىلى، دىلى، باياتىن،
بۇ دۇنياغا جاكا قىلغان گېزىتىم.

ھەر قۇتلۇق سان دەۋرلەردىن ئاشقىنىڭ،
قازاق ئەلدە ئەركىن يايراپ تاشقىنىڭ.
ئەۋلاتلارغا سەن قەدىرلىك، كېرەكسەن،
بىلىملەرنىڭ غەزىنىسىنى ئاچقىنى.

سۈرەتتە: (ئوڭدىن) شائىرە خۇرشىدەم ئىلاخۇن، پاتىگۈل سابىت، ئايشەم ئەخمەت (ش ئۇ ئار لىق يازغۇچى)، ھېبىبۇللام يۇنۇس، ئورە تورغانلار: ئابلىز ھېزىموۋ، توسۇناي يۇنۇس (ش ئۇ ئار لىق ژۇرنالىست) يادىكار سابىت، ئالمۇتا، 1990 ـ ژىل.

تارىختىن تەرىملەر

«خوتەن» دېگەن نامنىڭ كېلىپ چىقىشى توغرىسىدا

«خوتەن» دېگەن نامنىڭ كېلىپ چىقىشى ھەققىدە ھەر خىل رىۋايەتلەر بار. بەزىلەر خوتەن «ئۇدۇن» دېگەن سۆزنىڭ بۇزۇپ ئېيتىلىشى بولسا كېرەك، چۈنكى، قەدىمى زاماندا خوتەن ۋىلايىتىنىڭ شەرقىدە خەلقىمىزنىڭ «ئۇدۇن دۆلىتى» قۇرۇلغان، بۇ نام شۇنىڭدىن قالغان دېسە، بەزىلەر خوتەن «يوتقان» دېگەن سۆزنىڭ ئۆزگەرتىلمىسى، چۈنكى، هازىرقى خوتەن شەھىرى قەدىمىي «يوتقان» كەنتىدىن يوتكىلىپ بىنا قىلىنغان دەيدۇ. بەزىلەر: خوتەن دېگەن سۆز «قوتان»نىڭ ئۆزگەرتىلمىسى، چۈنكى، قەدىمكى چارۋىچى خەلقلەر چارۋىلىرىنى موشۇ يەرگە ژىغىپ باققانىكەن دەيدۇ. يەنە بەزىلەر: خوتەن بوقا خاننىڭ قىزى مەلىكە خوتەنىنىڭ نامى بىلەن ئاتالغان. ئەينى چاغدا مەلىكە خوتەننى خوتەنگە كەلگەن دەيدۇ. بۇ بىر نەچچە خىل قاراشنىڭ بەلگىلىك تارىخىي ئاساسلىرى بار. شۇڭا قايسى بىر خىل قاراش بولسۇن ئۇنىڭ توغرا بولۇش ئېهتىمالىنى چەتكە قېقىشقا بولمايدۇ.

6 - 8 - ئەسىر ئارىلىقىدا خوتەننىڭ يېڭى ئاۋات بولغان جايلىرىدىن كىرىيە ۋە نىيە تەرەپلەردە خەلقىمىزنىڭ «ئۇدۇن دۆلىتى» دېگەن بىر دۆلىتى قۇرۇلغان. بۇ دۆلەتنىڭ مەركىزى كىرىيە بولۇپ، ئېلچى، قاراقاش، لوپ تەرەپلەرمۇ ئۇدۇن دۆلىتىگە قاراشلىق ئىدى. ئۇدۇن دۆلىتى 560 ژىل داۋام قىلىنغان بولۇپ شۇ چاغدا خەنزۇ تىلىدا خوتەن شەھىرى «سىچىڭ». خوتەن ۋادىسى «يويتيەن» دەپ ئاتىلاتتى. تارىخىي ماتېرىياللاردا ئۇدۇن دۆلىتى يوقالغاندىن كېيىن ئۇنىڭ «ئۇدۇن» دېگەن نامى «خوتەن»گە ئۆزگىرىپ قالغان دېگەن سۆز ئۇچىرايدۇ. يوتقان دېگەن سۆزگە كەلسەك بۇنىڭدىن تەخمىنەن مىڭ ژىل بۇرۇن، خوتەندە يوتقان دېگەن جاي بولغان. (هازىرقى يوتقان خارابىسى بۇنىڭغا گۇۋالىق بېرىپ تۇرىدۇ).يوتقان شەھىرى كۇچلۇك خان تەرىپىدىن (12 - ئەسىردە) ۋەيران قىلىنغاندىن كېيىن، ئۇ يەردىكى خەلقلەر هازىرقى ئېلچى دەرياسى بويىغا كۆچۈپ كېلىپ، شۇ يەرنى مەھەللە قىلىپ ئولتارغان. بۇ مەھەللىلەر كېيىن تەرەققىي قىلىپ شەھەرگە ئايلانغان. بۇنىڭ ئورنى هازىرقى سۇ دەرۋازىسى، كۆجان دەرۋازىسى، هېيتگا دەرۋازىسىنىڭ ئارىلىغى بولۇپ، ئېلچى دەرياسى شەھەرنىڭ شەرقىي قىرغىقى ئىدى. يوتقان دېگەن جاينىڭ قەدىمكى خوتەن شەھىرى ئىكەنلىگى توغرىسىدا چەت ئەل تارىخىي ماتېرىياللىرىدىمۇ مەلۇمات بار.

خوتەننىڭ ئەسلى نامىنىڭ قوتان ئىكەنلىگى تارىخىي ئەھۋاللارغا خېلە ئويغۇن كېلىدۇ. مىلادىدىن 5 - 10 مىڭ ژىل بۇرۇن ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ شەرقىي - جەنۇبىي قىسمىدىكى تارىم ۋادىسى دەپ ئاتالغان جاي ناھايىتى ئاۋات، دەريا، كۆللىرى كوپ، تەبىي بايلىغى مول بولغان ماكان بولۇپ، ئۇنى مۇزلۇق كۆتنىلون تاغلىرى ئوراپ تۇرغاچقا ئېقىن سۇلار ئەلۋەك ئىدى. تارىم ۋادىسىنىڭ شەرقىي قىسمى بولغان كىرىيە، نىيە،چەرچەن، خوتەنلەرمۇ ئەينى چاغدا ئاۋات ئىدى. تارىم ۋادىسىنىڭ ئاھالىسى ئاساسەن چارۋىچىلىق ۋە دېھقانچىلىق بىلەن كۈن كۆرەتتى، بولۇپمۇ تارىم ۋادىسى ئوتسۇملۇق ۋە چەكسىز يايلاقلار بىلەن قاپلانغاچقا چارۋىچىلىق بىر قەدەر روناق تاپقانىدى. مىلادىدىن 2، 3 ئەسىر بۇرۇن بۇ تەرەپلەردە تۇپا ۋە قوم بالاسى يېغىپ كۈنلۈننىڭ مۇز تاغلىرى ئېرىپ تۈگەپ، پۈتكۈل تارىم ۋادىسى قوم بالاسى ئاستىدا قالغاندا، ئۇ يەردىن كۆچۈپ چىققان خەلقلەر تەرەپ -تەرەپلەرگە تاراپ كەتكەن. بىر قىسم چارۋىچىلار چارۋىلىرىنى هايداپ كىرىيە، نىيە، چەرچەن، چاقلىق ۋە خوتەن تەرەپلەرگە يېتىپ كەلگەن. بۇ ھەقتە تارىخىي كىتابلاردا ئېنىقلىق مەلۇماتلار بار. ئۇلار چارۋىلىرىنى [illegible] خوتەن، بۇيا، پىشە يايلاقلىرىدا ۋە خوتەن، قارقاش دەريا بويلىرىدا يەرلەشتۈرگەن. [illegible] قو[illegible]تان دەپ ئاتىغان. بۇ نامنىڭ كېيىنكى چاغلاردا خوتەنگە ئۆزگەرگەنلىكىنى ئەمەلىيەتتا بىر قەدەر ئويغۇن دەپ قاراشقا بولىدۇ. هازىرقى خوتەن ناھىيەسى (شەھەر ئىچى) ئىككى دەريانىڭ ئوتتۇرىسىدىكى كىچىك بىر ئارالچە بولغاچقا، بۇ جاينى «ئارالچە» دەپ ئاتىغان، كېيىن ئارالچە سۆزى «ئىرىلچى» ۋە «ئىلچى» دېگەن سۆزلەرگە ئايلانغان.

ئەتىگەنلىك قۇياش ئىلچى دەرياسىنىڭ شەرقىي تەرىپىنى دەسلەپ يورۇتىدىغانلىغى ئۈچۈن دەريانىڭ كۈن چىقىش تەرىپى «يورۇڭقاش» كېيىنچە «يورۇڭقاش» دەپ ئاتالغان (دەريامۇ شۇ نام بىلەن ئاتالغان). كېيىنكى چاغلاردا «ئىلچى» دېگەن سۆز تاشلىنىپ كېتىپ «خوتەن شەھىرى» دەپ ئاتىلىپ كەلگەن.

مەلىكە خوتەننى توغرىسىدىكى رىۋايەتتە مۇنداق دېيىلىدۇ:

بوقاخان قىزى مەلىكە خوتەننى ئۈچۈن هاۋاسى ساپ، باغۇ - بوستانلىق، گۈزەل جاي تېپىش ئۈچۈن ياساۋۇللىرىنى دۇنيانىڭ بارلىق جايلىرىغا ئەۋەتىدۇ. ئۇلار خوتەنگە كەلگەندە، خوتەن ئۇلارنىڭ ئويلىغىنىدىنمۇ گۈزەل چىقىدۇ - دە، مەلىكە ئۈچۈن موشۇ يۇرتنى تاللايدۇ، شۇنىڭ بىلەن مەلىكە خوتەننى بۇ يۇرتتا تۇرىدۇ. بۇ يەر كېيىنچە مەلىكە خوتەننىنىڭ نامى بىلەن «خوتەن» دەپ ئاتىلىدۇ. گەرچە بۇ بىر رىۋايەت بولسىمۇ، لېكىن ئۇنى «خوتەن» دېگەن نامنىڭ كېلىپ چىقىشى بىلەن مۇناسىۋەتسىز دەپ قاراشقا تېخى ئاساس يوق.

هاج ئابلىمىت يۈسۈپ.
«خوتەن تارىخىي ماتېرىياللىرى» دىن قىسقارتىپ ئېلىندى.

ئەمگەكچان ئادەمگە — ئىش ھەر قاچان يېتىپ ئاشىدۇ...

بىز، گېزىتخانىلارغا تونۇشتۇرماقچى بولغان ئادىمىمىز - بۇ مەخسۇت قاسىموۋ. ئۇ ياركەنت تەۋەسىدىكى ئۇيغۇرلارغا ياخشى تونۇش. يېقىندا ئۆزىنىڭ 70 - باھارىنى قارشى ئالغان م. قاسىموۋنىڭ هايات يولىدا خېلىلا قىيىنچىلىقلارنى باشتىن كەچۈرۈشكە توغرا كەلگەن ئىدى. مۇنداق دېيىشمىزنىڭ سەۋەۋى، ئۇ 1930 - ژىلى ياركەنت شەھىرىدە تۇغۇلغان. بۇ دەۋىردە باشقا جايلارغا ئوخشاش ياركەنت تەۋەسىدە ۋەزىيەت ئېغىر ئىدى، يەنى يېزىلاردا كوللېكتىۋلاشتۇرۇش ھەرىكىتى ئەۋج ئالغان، ھەر خىل سىياسىي تەقىپلەشلەر ئاقىۋىتىدىن ئاھالى كاتتا كاگراپ قالغان مەزگىل ئىدى.يەر، مۈلكىدىن ئايرىلغان خەلق پانا ئىزدەپ، ئەجداتلىرىنىڭ ئانا ماكانىغا كېتىشكە باشلىدى. شۇ قېرىنداشلىرى قاتارىدا مەخسۇت قاسىموۋنىڭ ئاتا - ئانىلىرى ئۆز ۋەتىنىگە ئوتۈپ كېتىدۇ. بۇ دەۋىردە م. قاسىموۋ تېخى ئۆچاقتىكى بوۋاق ئىدى.

ئۇ ژىللىرى ئۇيغۇرلار دىيارىدا گومىنداڭ ئەكسىيەتچى ھوكۇمەتىنىڭ زورلۇق - زومبىلىمىغى چېكىدىن ئاشقان دەۋىر ئىدى. بولۇپمۇ، جاللات شىڭ شىسەي ھوكۇمرانلىق قىلغان ئون ژىل ئىچىدە بېگۇنا خەلقنى تۇرلۈك بانىلار بىلەن قاماش - ئولتۇرۇش كۈندىن - كۈنگە ئەۋج ئېلىپ، يەرلىك خەلقنىڭ هايات كەچۈرۈشى بارغانسىرى ئېغىرلاشقان ئىدى. ئازاتلىققا تەشنا ئۇيغۇر خەلقىنىڭ چەت ئەل باسقۇنچىلىرىنىڭ زۇلۇمىغا قارشى كوتىرىلىشى كۈچەيدى. موشۇنداق ئىنقىلاۋىي ۋەزىيەت ئاخىرى 1944 - ژىلى ئەمەلگە ئاشتى. م. قاسىموۋنىڭ ياشلىق چاغلىرى ئەينە شۇ ژىللارغا توغرا كەلدى. ئۇ شۇ ژىللىرى يۈز بەرگەن ۋاقىئەلەرنى كورۇپ ئۆستى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇيغۇرستاندىكى مىللىي - ئازاتلىق ھەرىكەتنىڭ رەھبىرى - خەلقىمىزنىڭ سۆيۈملۈك پەرزەندى، مەخسۇتنىڭ كىچىك ئاپىسىنىڭ ئوغلى ئەخمەتجان قاسىمىي ئىدى.

م. قاسىموۋ غۇلجا شەھىرىدىكى ئەخمەتجان قاسىمىي نامىدىكى ئۇيغۇر ئوتتۇرا مەكتىۋىنى تاماملاپ، ئۈرۈمچى شەھىرىگە ئوقۇشقا بارىدۇ. ئۇ شەھەردىكى پېداگوگىكا ئىنستىتۇتىغا چۈشۈپ ئوقۇيدۇ. بىراق سالامەتلىگىگە بولا مەزكۇر بىلىم دەرگاھىنى تولۇق پۈتتۈرۈپ چىقالمايدۇ. 1952 - ژىلى غۇلجىغا قايتىپ كېلىپ، ئەمگەك پائالىيىتىنى باشلانغۇچ مەكتەپتە مۇئەللىم بولۇپ ئىشلەشتىن باشلايدۇ.بالىلىق دەۋرىدىن ئەدەبىياتقا ئىشتىياقى ئويغانغان ياش مۇئەللىم شۇ ژىللىرى قەلەم تەۋرىتىپ، «شىنجاڭ ياشلىرى»،«ئىلى»، «شىنجاڭ پىونېرى» ئەشىرلىرىگە ۋە باشقىمۇ گېزىتلارنى ئۆزىنىڭ

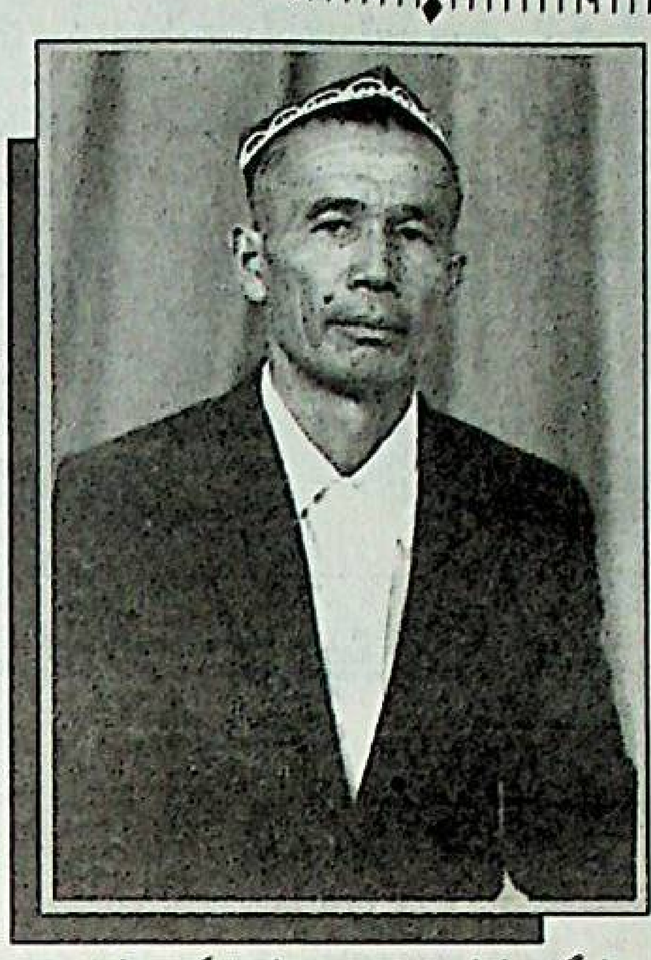

ئېلىگە بولغان ئىقتىدەم تولۇمۇ كۈچلۈك ئېدى. ئارىدىن كوپ ئۆتمەي مىگلىغان قېرىنداشلار قاتارىدا بىزنىڭ ئائىلىمۇ قازاقستان دىيارىغا كوچۈپ چىقىپ، پەنجىم يېزىسىغا ئورۇنلاشتۇق.

م. قاسىموۋ كوپ ژىللار كالىنىن نامىدىكى كولخوزدا ھەر خىل ساھالاردا ئەمگەك قىلدى. كېيىن يېزىدىكى ئابدۇللا روزىباقىيېۋ نامىدىكى مەكتەپتە ياش ئەۋلاتلارغا بىلىم بېرىش بىلەن ئۇستازلىق ئىشىنى داۋاملاشتۇرىدۇ. مەخسۇت قاسىموۋ قەيەردە كىم بولۇپ ئىشلىمىسۇن، ئۆزىگە تاپشۇرۇلغان ۋەزىپىنى ئەستايىدىل ئورۇنلاشقا تىرىشىدۇ. شۇنداقلا جەمىيەتلىك ئىشلارغىمۇ پائال قاتنىشىپ، كوپ نەرسىلەرنى ئۆگەندى، تەجرىبە توپلىدى. شۇڭلاشقا ئۇنىڭ هايات يولىنى جەمىيەتلىك ئىشلارسىز تەسەۋۋۇر قىلىش مۇمكىن ئەمەس.

1989 - ژىلى پانفىلوۋ ناھىيەسىدە ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزى تەشكىل قىلىندى. ئۇيغۇر جامائەتچىلىكى ۋەكىللىرى قولىدىن ئىش كېلىدىغان، هايات تەجرىبىسى بار م. قاسىموۋنى مەدەنىيەت مەركىزى يېنىدىكى ئاقساقاللار كېڭىشىنىڭ رەئىسى قىلىپ سايلىدى. كېڭەشنىڭ ئىش - پائالىيىتىنى يولغا سېلىش، جانلاندۇرۇش مەخسۇتقا يېنىك چۈشكىنى يوق. چۈنكى ئۇ ژىللىرى ياركەنت تەۋەسىدىكى مەھەللىلەردە ژۇ-

چوڭ -كىچىك ماقالىلىرىنى، شېئىرلىرىنى ئەۋەتىپ تۇرىدۇ.

- مۇئەللىم بولۇپ، ئىشلەۋاتقان 1957 - ژىلى كېڭەش ئىنتىپاقىدا، يەنى ئالمۇتا شەھىرىدە نەشىر قىلىنغان«كوممۇنىزم تۇغى» گېزىتىنىڭ بىرىنچى سانى قانداقتۇ قولۇمغا تېگىپ قالدى، - دەيدۇ م. قاسىموۋ ئەشۇ ژىللارنى ئەسلەپ. - مەزكۇر گېزىت ماڭا ئالاھىدە تەسىر قىلدى. شۇ ژىللىرى كېڭەش

گىت باشلىرى يېڭىدىن سايلىنىپ، پائالىيەت ئېلىپ بېرىۋاتاتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن مەخسۇت قاسىموۋقا تىنىمسىز ئىشلەشكە توغرا كەلدى. ئۇ شەھەر تۇرغۇنلىرى ئارىسىدا پات - پات بولۇپ، يۇرتدارچىلىق ئىشلىرىنى رىۋاجلاندۇرۇشقا كوپ كۈچ چىقاردى. م. قاسىموۋ ئاقساقاللار كېڭىشىنىڭ رەئىسى بولۇپ ئىشلىگەن ئون ژىل ئىچىدە يېزىلارنى تىلغا ئالمىغاندا، ياركەنت شەھىرىنىڭ ئوزىدە يېڭى مەھەللىلەرنىڭ سانى ئوتتۇزغا يېتىپ، ژىگىت باشلىرى كولەملىك ئىشلارنى ئەمەلگە ئاشۇرۇپ كەلدى.

م. قاسىموۋ جامائەتچىلىك ئىشلىرىنى ۋىجدان ئەمرى بىلەن ئورۇنلاشتىن تاشقىرى، ژۇقۇرىدا تەكىتلەپ ئوتكۇنىمىزدەك، ئۇ جۇمهۇرىيەتلىك، ناھىيەلىك مىللىي گېزىتلىرىمىزغا ئۇرىپى - ئادەتلىرىمىز، مەدەنىي ئەنئەنىلىرىمىز، شۇنداقلا بۈگۈنكى كۈندىكى تورمۇش تەرىزىمىز ۋە باشقا ماۋزۇلارغا ئائىت مۇھىم، پروبلېمىلىق ماقالىلارنى يېزىپ، ئەۋەتىپ تۇرىدۇ.

مەن م. قاسىموۋ بىلەن بولغان سوھبەتنىڭ ئاخىرىدا ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مۇنەۋۋەر پەرزەندى ئەخمەتجان قاسىمىي توغرىلىق سورىغىنىمدا، ئۇ مۇنداق دەپ، جاۋاپ بەردى.

- ئەخمەتجان قاسىمىي دادام تايىرنىڭ سىڭلىسى شەرۋانىخاننىڭ يېگانە ئوغلى ئېدى. مەن كىچىك چاغلىرىمدا بۇ ئادەم ئۆيىمىزگە كېلىپ، ئاتا - ئانام بىلەن سۆھبەتلىشەتتى. بۇ ئەجايىپ ئىنساننىڭ بىزگە تۇغقان، خەلقىگە نىسبەتەن ئارزۇ - ئارمىنى پارلاق ئىكەنلىگىنى كېيىنرەك بىلدىم. شۇ پارلاق مەنزىلگە يېتىپ قالغان بىر ۋاقىتتا يەنى، 1949 - ژىلى ئەخمەتجان قاسىمىي باشچىلىغىدىكى بىر توپ ئادەملەرنىڭ قازا بولغانلىغى توغرىلىق شۇم خەۋەر پۈتكۈل ئۇيغۇر دىيارىنى ئېغىر جۇدالىققا سېلىپ قويغان ئىدى. هازىر بولسا، بۇ پاجىئە ئىككى چوڭ دولەت رەھبەرلىرىنىڭ غەرەزلىك نەيەتلىرى تۈپەيلىدىن ئەمەلگە ئاشۇرۇلغانلىغانلىقى پاش بولدى. بۇ جۇدالىق بىزدىن قانچىلىك ژىراقلىغانسىرى خەلقىمىزنىڭ ئەخمەتجان قاسىمىي ئوخشاش ئۇلۇق پەرزەندىلىرىگە بولغان هورمەت، ياد ئېتىش شۇ قەدەر ئېشىۋاتىدۇ، خەلق ئارىسىدا ئىسمى مەڭگۈ ئولمەيدۇ...

مەخسۇت قاسىموۋ هازىر دەم ئېلىشتا ژۈرسىمۇ،جامائەتچىلىك ئىشلاردىن قول ئۈزگىنى يوق. ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزىنىڭ جەمىيەتلىك ئىشلىرىغا بۇرۇنقىدەك ئارىلىشىپ كېلىۋاتىدۇ. شۇنداقلا جۇمھۇرىيەتلىك «ئۇيغۇر ئاۋازى» ۋە «يېڭى هايات» گېزىتلىرىغا ھەر ژىلى مۇشتىرى توپلاش كامپانىيەسى ئۇنىڭسىز ئوتمەيدۇ. مۇنداق ۋاقىتلاردا ئۇ قولىغا قەلەم، دەپتەر ئېلىپ، كوچىمۇ - كوچا، ئويمۇ - ئوي كىرىپ، گېزىتلارغا مۇشتىرى توپلايدۇ.

ئەمگەكچان، تىرىشچان ئادەمگە ئىش ھەر قاچان يېتىپ ئاشىدۇ.

ئابدۇكېرىم تۇدىياروۋ.
پانفىلوۋ ناھىيەسى.

«يېڭى هايات» تەھرىراتى گېزىتىمىزنىڭ سابىق خادىمى تۇرسۇناي ناسىروۋاغا ئاكىسى، پېشقەدەم مەرىپەتچى
هۈسەيىن هاجىم ناسىرنىڭ
ۋاپات بولۇشى مۇناسىۋىتى بىلەن چوڭقۇر قايغۇرۇپ تەزىيە بىلدۈرىدۇ.

ئالمۇتا شەھىرى «زاۋە ۋوستوكا» مەھەللىسىنىڭ يۇرت - جامائىتى جېتىسۇ ناھىيەلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزى ئاقساقاللار كېڭىشىنىڭ رەئىسى، يۇرت موتىۋەرى
شەمشىدىن هاجىم تاجىدىن ئوغلىنىڭ
ۋاپات بولۇشى مۇناسىۋىتى بىلەن مەرھۇمنىڭ ئائىلىسىگە ۋە قوم قېرىنداشلىرىغا چوڭقۇر قايغۇرۇپ تەزىيە بىلدۈرىدۇ.

ئۇئات مەركىزىي كومىتېتى ئۇئات ئاكتىۋىستى، يۇرت موتىۋەرى
شەمشىدىن هاجىم تاجىدىن ئوغلىنىڭ
ۋاپات بولۇشى مۇناسىۋىتى بىلەن مەرھۇمنىڭ ئائىلىسىگە ۋە قوم قېرىنداشلىرىغا چوڭقۇر قايغۇرۇپ تەزىيە بىلدۈرىدۇ.

قىدىم ھېكايەتلەردىن

ئۈچ بۈيۈك تېۋىپ

بىر تېۋىپ قاتتىق ئاغرىپ ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قالدى. ئۇنىڭ شاگىردلىرى ژىغىلىپ ئۇستازىنى داۋالاشقا كىرىشتى. كېسەل ئۇستاز ئۇلارغا:

- سۆيۈملۈك شاگىرتلىرىم، مېنى داۋالاش ئۈچۈن بېھۇدە زەخمەت چەكمەڭلار، ساقىيىشتىن ئۈمۈت ئۈزگەنمەن، ئولىمىم يېقىنلاشقانغا ئوخشايدۇ. ۋاپات بولغىنىمدىن كېيىن ناھايىتى قايغۇرۇپ ئاھ ئۇرۇپ كەتمەڭلار، چۈنكى ئورنۇمغا ئۈچ بۈيۈك تېۋىپ قالدۇرۇپ كېتىمەن. شۇ زور ئۈچ تېۋىپنىڭ مەسلىھەتلىرىگە ھەممىڭلار ئېتىبار بېرىڭلار ۋە باشقىلارنىمۇ شۇنىڭغا دەۋەت قىلىڭلار، - دېدى.

شاگىرتلىرىدىن بىرى:

- بىزنىڭ ئەزىز ئۇستازىمىز، سىزدىن كېيىن ئورنىڭىزدا قالدىغان ئۈچ تېۋىپ كىملەر؟ - دەپ سورىدى. ئۇستاز كوزلىرىنى ئاچتى، يېنىدىكى شاگىرتلىرىغا شۇنداق جاۋاپ بەردى:

- سىلەرگە سوزلىگىنىم ئۈچ زور تېۋىپنىڭ بىرى - پاكلىق، ئىككىنچىسى پەرھىز، ئۈچىنچىسى بەدەنتەربىيەدۇر. دايىم پاك، ئازادە بولۇش، تىقىشتۇرۇپ ئوپۇل - توپۇل يېمەستىن ئوز مىقداردا غىزالىنىش، ئىچكىلىكتىن تېيىلىش، بەدەن ئەزالىرىنى ھەرىكەتسىز قالدۇرماستىن بەدەنتەربىيە بىلەن شۇغۇللىنىش - مانا بۇلارنىڭ ھەممىسى سالامەتلىكنى ساقلايدىغان ئەڭ ياخشى چارىلەردۇر.

تاماگەر كەمپىر

بىر كەمپىرنىڭ بىردىن - بىر گۈزەل توخۇسى بار ئىدى. بۇ توخۇ ھەر ئىككى كۈندە بىر قېتىم تۇخۇم تۇغاتتى. كەمپىر بىر كۈنى:

توخۇرۇمنىڭ قوسۇغىدا تۇخۇم غەزىنىسى بار بولسا كېرەك. ھەر ئىككى كۈندە بىر تۇخۇم ئېلىشتىن كورە، ئۇنىڭ قوسىغىدىكى تۇخۇم غەزىنىسىدە ساقلانغان ھەممە تۇخۇمنى بىرە تولا ئېلىۋالاي، - دەپ دەرھال توخۇنى بوغۇزلىدى. ئەپسۇسكى، توخۇ قوسغىدىن تۇخۇم غەزىنىسى ئۇ ياقتا تۇرسۇن، بىر دانىمۇ تۇخۇم تاپالمىدى،بۇنىڭ ئۈستىگە دارامەتلىك توخۇسىدىنمۇ ئايرىلدى.

خۇلاسە: ئىنسان ھېچ قاچان تاماگەر بولماستىن ،قولىدا بارىغا قانائەت قىلىشى كېرەك. تاماگەرلىك ئىنسانغا ھېچ نەرسە ھاسىل قىلمايدۇ، بەلكى ھەر ۋاقىت ھاسىل بېرىپ تۇرغان نەرسىنىمۇ غايىپ قىلىدۇ.

تاماگەرلىك ھەققىدە ئەلىشىر ناۋائىي مۇنداق دەيدۇ:

چۈنكى تاما بولدى گادالار ئىشى،
بەلكى گادالار تاما ئەتكەن كىشى.
ئۆلكى ئېتىپ تەركى قانائەت شىئار،
ئەيلەپ ئۇنى ئۇ تاما ئەل ئىچرە خار.

باش مۇھەررىر ي. ئازاماتوۋ.

يېڭى هايات

ئالمۇتا، 480044
ئىپەك يولى كوچىسى
50 بىنا، 8 - قەۋەت،
813 - خانە

تىراژى 1238 زاكاز 9698

گېزىتنى ئەسىس قىلغۇچى - جاۋابكەرلىكى چەكلەنگەن «ۋىسال» شىركىتى.

تېلېفون: 33 - 84 - 59

«Йени хаят» (Новая жизнь) индекс 65359, республиканская общественно-политическая газета, регистрационное свидетельство №603 -- Г.
Выдано Министерством культуры, информации и общественного согласия Республики Казахстан 17 марта 1999 г. Учредитель — ТОО "Висал"

گېزىتىمىز سەھىپىلىرىدە بېسىلغان ماقالىلار مۇئەللىپلىرىنىڭ مەۋقەسى تەھرىراتىمىزنىڭ مەۋقەسى بولۇپ ھېساپلانمايدۇ. تەھرىراتتىن ماتېرىياللار قايتۇرۇلمايدۇ ۋە جاۋاپ بېرىلمەيدۇ.

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlad.net
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

يېڭى ھايات

Йеңи һаят

2000 ژىل 28 - ئۆكتەبر شەنبە №10 (4135)

جۇمھۇرىيەتلىك ئىجتىمائىي - سىياسىي گېزىت. 1970 - ژىلى 1 - يانۋاردىن باشلاپ چىقىۋاتىدۇ

ئۇچرىشىش

مۇھىم مەسىلىگە بېغىشلاندى

ھازىرقى ھاياتىمىزنى ئاممىۋىي ئەخبارات ۋاستىلىرىسىز پەرەز قىلىش مۇمكىن ئەمەس، ئەلۋەتتە. چۈنكى ھەر بىر ئادەم جەمىيەتىمىزدە، دۇنيادا قانداق ۋاقىئەلەرنىڭ يۈز بېرىۋاتقانلىقىغا قىزىقىدۇ. شۇنداقلا خەلقىمىزنىڭ مەدەنىيەت دەرىجىسىنىڭ ئۆسكەنلىكى، ئىجتىمائىي ئاكتىپلىقى كۈندىلىك ھاياتىمىزنى ئەينە شۇ گېزىت - ژۇرناللارغا، رادىو - تېلېۋىدېنىيىگە مۇراجىئەت قىلىشقا تەبىئىي ھالدا ئۈندەيدۇ. ئىجتىمائىي جەريانلارنىڭ ئۆزگىرىپ تۇرۇشى، دۇنيانىڭ ھەر تۈرلۈك جايلىرىدا قىزىقارلىق ۋاقىئەلەرنىڭ يۈز بېرىپ تۇرۇشى مەتبۇئات ۋاستىلىرى تەسىرچانلىقىنى ھەسسىلەپ ئاشۇردى. ئەينە شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ مىللىي مەتبۇئاتىمىز جامائەتچىلىك پىكرىنىڭ مۇنبىرى بولماقتا.

يېقىندا «ئۇيغۇر ئاۋازى» تەھرىراتىدا كېلەر ژىلغا «ئۇيغۇر ئاۋازى»، «يېڭى ھايات» گېزىتلىرىغا مۇشتەرى توپلاش مەسىلىسىگە بېغىشلانغان ئۇچرىشىش بولۇپ، ئۇنىڭغا ئۇيغۇر يۇرتلىرىنىڭ ژىكىت باشلىرى، گېزىتلىرىمىزنىڭ جانكۆيەرلىرى ئىشتىراك قىلدى.

ئۇچرىشىشنى «ئۇيغۇر ئاۋازى»، «يېڭى ھايات» گېزىتلىرىنىڭ باش مۇھەررىرى يولداش ئازاماتوۋ قىسقىچە كىرىش سۆز بىلەن ئېچىپ، ھەر ئىككى گېزىتنىڭ ئۆتكەن ژىل ئىچىدە ئەمەلگە ئاشۇرغان ئىشلىرىغا، مىللىي مەتبۇئاتىمىزغا باغلىق ئەھۋالغا تەپسىلىي توختىلىپ، ئاندىن ژىكىت باشلىرى بىلەن گېزىتلىرىمىز ئاكتىۋىستلىرىنىڭ ھەر ژىلى مۇشتەرى توپلاش ئىشىغا قولىدىن كېلىشىچە ياردەم بېرىپ كېلىۋاتقانلىقىنى، بۇ قېتىم 2001 - ژىلغا مۇشتەرى توپلاش ئىشىغىمۇ پائال ئىشتىراك قىلىدىغانلىقىغا ئىشىنىدىغانلىقىنى ئىزھار قىلدى. باش مۇھەررىر ژىكىت باشلىرى ۋە گېزىتلىرىمىز ئاكتىۋىستلىرىغا مۇشتەرى توپلاش كامپانىيەسىنى بۇ قېتىممۇ ئۇتۇقلۇق ئۆتكۈزۈش، شۇنداقلا گېزىتلىرىمىزنىڭ تېخىمۇ سۈپەتلىك، مەزمۇنلۇق چىقىشى ئۈچۈن ئۆز پىكىر - تەكلىپلىرى بىلەن ئورتاقلىشىشقا چاقىردى.

ئاندىن سۆزگە چىققان تالغىر ناھىيەسى بېساغاچ يېزىسىدىكى گېزىتلىرىمىز جانكۆيەرى دۆلەت غوجامبەردىيېۋ «يېڭى ھايات»، «ئۇيغۇر ئاۋازى» گېزىتلىرىنىڭ 2001 - ژىلىمۇ ئۆز يۇرتىدا كەڭ دائىرىدە تارقىلىشىغا بارلىق كۈچ - غەيرىتىنى سەرىپ قىلىدىغانلىقىنى تەكىتلەپ، ژۇرنالىستلارغا گېزىتلىرىمىزنىڭ تېخىمۇ قىزىقارلىق چىقىشى ئۈچۈن ئۈستۈن تەلەپ قويۇلۇشى لازىملىقىنى ئېيتىپ ئۆتتى.

ئالمۇتا ۋىلايىتى تالغىر ناھىيەسى بېساغاچ مەھەللىسىنىڭ ژىكىت بېشى ھۆسەيىن ئىلياس «يېڭى ھايات» گېزىتىنىڭ بىر نەچچە سانىدا بېرىلگەن ئۇيغۇرشۇناس ئالىم ماھىر موللاتىنىڭ «مېغىزى، شاكىلى بار ھەر نەرسىنىڭ» سەرلەۋھەلىك كۆلەملىك ئىلمىي ئەمگەك ئۈستىدە ئۆز پىكرىنى ئېيتىپ، خەلقىمىز مەنپىيەتدار ماقالىلارنىڭ «ئۇيغۇر ئاۋازىدىمۇ» بېرىلىشى ئەينى مۇددىيا بولىدىغانلىقىنى، مۇنداق ماتېرىياللار ياش ئەۋلادنى ۋەتەنپەرۋەرلىك، مىللەتپەرۋەرلىك روھىدا تەربىيەلەشتە مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە ئىكەنلىكىنى ئالاھىدە تەكىتلىدى.

ئۇچرىشىشتا شۇنداقلا تاشلاق مەھەللىسىنىڭ ژىكىت بېشى ئىلمىئەكبەر قۇربانوۋ، سۇلتانقورغان مەسچىتى دىنىي باشقارمىسىنىڭ رەئىسى نىزامىدۇن گەرايېۋ، كوكتوبە مەھەللىسىنىڭ ژىكىت بېشى سەيدۇللام مېدېنوۋ، كازنوروش مەھەللىسى ئاياللار كېڭىشىنىڭ رەئىسى گۈلى ھۈسەنوۋا، تۆزدە باستاۋ يېزىسى ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزىنىڭ رەئىسى ئىسساق ئىلياس، ئالمۇتا شەھىرىدىكى گېزىتلىرىمىز ئاكتىۋىستلىرى ئاۋاكرى ھاجىم، ئەركىن جەلىلوۋ، تارىخچى قاسىم مەسىمى، ئاقساقاللار كېڭىشىنىڭ رەئىسى توختاسۇن بېيشانوۋ ئۆزلىرى ۋەكىل بولۇپ كەلگەن مەھەللىلەردىكى ئۇيغۇر ئائىلىلىرىنىڭ گېزىتلىرىمىزغا تولۇق مۇشتەرى بولۇشى ئۈچۈن بارلىق ئىشلارنى قىلىدىغانلىقىنى ئىزھار قىلدى.

ئاخىرىدا باش مۇھەررىر ئۇچرىشىش ئىشتىراكچىلىرىنىڭ كۆپلىگەن سوئاللىرىغا قانائەتلىنەرلىك جاۋاب بەردى.

يادىكار سابىتى.

سىز «يېڭى ھاياتقا» مۇشتەرى بولدىڭىزمۇ؟

ھۆرمەتلىك گېزىتخان! ئەگەر سىز:

قازاقستان جۇمھۇرىيىتىدە مانا ئوتتۇز ژىلدىن بۇيان ئەرەپ گرافىكىسى ئاساسىدىكى ئۇيغۇر يېزىقىدا، يەنى ئاتا - بوۋىلىرىمىز، ئەجداتلىرىمىز قوللانغان يېزىقتا نەشر قىلىنىۋاتقان «يېڭى ھاياتنىڭ» تۇراقلىق دوستى ۋە خالىس مۇخلىسى بولۇپ قېلىشنى خالىسىڭىز؛

قازاقستان ۋە باشقا م د ھ ئەللىرىدە ياشاۋاتقان ۋەتەنداشلىرىمىزنىڭ ھازىرقى ھاياتى، بۇ ئەللەردىكى ئىجتىمائىي - سىياسىي ۋە ئىختىسادىي ئەھۋال توغرىلىق خەۋەردار بولۇشنى خالىسىڭىز؛

ژىراق چەت ئەللەردە ئىستىقامەت قىلىۋاتقان ۋەتەنداشلىرىمىزنىڭ ھاياتى، شۇنداقلا ۋەتەن داۋاسىنى خەلق ئارا مەيدانغا چىقىرىش يولىدا جىددىي ھەرىكەت قىلىۋاتقان مۇجاھىدلىرىمىزنىڭ پائالىيىتى ھەققىدە بىلىشنى خالىسىڭىز؛

خەلقىمىزنىڭ قەھرىمانلىققا ۋە شۇنداقلا پاجىئەلەرگە تولۇپ تاشقان تارىخى، قەدىمىي باي مەدەنىيىتى ۋە ئەدەبىيات - سەنئەت نەمۇنىلىرى بىلەن تونۇشۇشنى خالىسىڭىز؛

قىسقىسى، مىللىتىمىزنىڭ كېلەچىگىگە بىپەرۋا بولمىسىڭىز 2001 - ژىلغا «يېڭى ھاياتقا» مۇشتەرى بولۇشنى ئۇنتۇماڭ.

كازپوچتا ئاكسىونېرلىق جەمىيىتى بويىچە يېزىلغاندا:

جۇمھۇرىيەت تەۋەسىدە «يېڭى ھاياتنىڭ» (ئىندېكسى 65359) ژىللىق يېزىلىش باھاسى - 451 تەڭگە 80 تىيىن.

ئالمۇتا شەھىرىدە 439 تەڭگە 32 تىيىن.

كازپاسپوز ئاگېنتلىقى بويىچە جۇمھۇرىيەت تەۋەسىدە - 453 تەڭگە؛ ئالمۇتا شەھىرىدە 438 تەڭگە.

مەرھەمەت خالىس ئىختىسادىي ياردەم قولىنى سۇنغۇچىلارغا بىزنىڭ ھېساپ چوتىمىز:

р/с 406467897 ТОО "Висал" РНН600400099802
МФО 190501719, код719 АГФ ОАО Банк"Центр Кредит"

دەۋر تەلىۋى شۇنداق

ئۆزىمىزنى ئېتىراپ قىلايلى

ئىنسانىيەت 21 ـ ئەسىرگە قەدەم تاشلاش ھارپىسىدا تۇرىدۇ. دۇنيادىكى كۆپلىگەن خەلقلەر 21 ـ ئەسىرنى ئىلىم ـ پەن ساھاسىدىكى، ئەدەبىيات ـ سەنئەت ۋە مەدەنىيەتتىكى چوڭ ئۇتۇقلىرى، كېلەچەك ئەۋلاتلىرىغا ياخشى ئۈلگە، مىراس بولارلىق، كەڭ دائىرىدە ئېتىراپ قىلىنغان تۆھپىلەر بىلەن قارشى ئالماقتا. ئەندى بىزچۇ؟ ئۇيغۇرلارمۇ خۇددى باشقىلارغا ئوخشاشلا ئاللا ئەزىر قىلىپ ياراتقان خەلققۇ، بىزمۇ 21 ـ ئەسىرنى خۇددى باشقىلارغا ئوخشاش كۆتۈۋالالايمىزمۇ، ياكى... ھە، مەسىلە نەق موشۇ ئۇكىدا، يەنى بىز ھازىرقى ئەھۋالىمىزنى تەھلىل قىلىشىمىز، باشقىلار ئالدىدا ئېغىز تولدۇرۇپ ئېيتقىدەك، ماختىنالىغىدەك بىر نەرسە دېيەلىشىمىز ناتايىن. ھە، ھەر نەرسىنىڭ ۋاقتى ـ سائىتى كەلمىسە، تېگىشلىك شارائىت يارىتىلمىسا، ئىزگۈ نىيەتلەرنىڭ ئەمەلگە ئېشىشى بەسى مۇشكۇل، ياكى مۇمكىن ئەمەس.

ئەگەر بىز ئېرى بارماي، موشۇ 20 ـ ئەسىردە خەلقىمىزنىڭ بېشىغا كەلگەن ئېغىر كۆلپەتلەرنى كۆز ئالدىمىزغا كەلتۈرىدىغان بولساق، ئاللا بىزنى ئېمانچىۋالا بەختسىز ياراتتىكىنە، دەپ ئېغىر خۇرسىنىمىز. 1918 ـ يىلى يەتتىسۇ ئۇيغۇرلىرىنىڭ بېشىغا كەلگەن «ئاتۇ» پاجىئەسى، بەزى ئۇيغۇر يۇرتلىرىنىڭ يەر بىلەن يەكسەن بولۇشى، شۇنىڭدىن كېيىنكى مەجبۇرى كوللېكتىۋلاشتۇرۇش، ئاندىن 34 ـ 37 ـ يىللاردىكى باش ـ باشتاقلىق ھەرىكەتلەردە يەنە خەلقىمىزنىڭ مىڭلىغان ئەجايىپ پەرزەنتلىرىنىڭ يوقىتىلىشى، ئۆلۈق ۋەتەن ئۇرۇشىنىڭ ئاقىۋەتلىرى ۋە ھاكازىلار.

ئەندى ئۇيغۇرىستاندىكى خەلقىمىز تېخىمۇ ئېغىر سىناقلارغا دۇچ كەلدى. ئەكسىيەتچى خىتاي باسقۇنچىلىرىنىڭ زۇلۇمىغا قارشى كۆتىرىلگەن كۆتىرىلىشلەر، ئۇلارنىڭ (1930 ـ يىللار) س س س ر ياردىمى بىلەن رەھىمسىز باستۇرۇلۇشى، 37 ـ 38 ـ يىللاردىكى ئاممىۋىي تەقىپلەش، 1944 ـ يىلى ئۇيغۇرلار دىيارىنىڭ ئۈچ ۋىلايىتىدە پارتلىغان ئىنقىلاپ ۋە ئۇنىڭ نەتىجىسىدە مۇستەقىل شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ قۇرۇلۇشى، لېكىن چوڭ ئىمپېرىيەلەرنىڭ مەنپەئەتلىرى ئۈستۈن كەلگەنلىكتىن يەنە مۇستەقىللىقتىن ئايرىلىشىمىز ۋە 1949 ـ يىلى قىزىل خىتاي ئىمپېرىيەسىنىڭ ئىلكىگە قايتىدىن ئۆتكەندىن كېيىنكى كەينى ـ كەيندىن تا ھازىرغىچە ھەر خىل تۈس ـ قالپاقلار بىلەن داۋام قىلىۋاتقان تەقىپلەش ھەرىكەتلىرى خەلقىمىزنى جىسمانى جەھەتتىن ئاجىزلاشتۇردى، يۈز مىڭلىغان ۋەتەنپەرۋەر، مىللەتپەرۋەر پەرزەنتلىرىدىن جۇدا قىلدى، لېكىن مەنىۋى روھىنى، ئىستىقلالىيەتكە بولغان ئىرادىسىنى سۇندۇرالمىدى...

مانا شۇنداق ئېغىر سىناقلارنى باشتىن كەچۈرگەن خەلقىمىزنىڭ زىيالىلىرى، شائىر ـ يازغۇچى، ئالىملىرى ھەر قانداق ئېغىر دەۋردىمۇ ئىجادىيەتتىن قول ئۈزمىدى. لېكىن ئۆزىمىزنى باشقىلار بىلەن سېلىشتۇرساق، يەنى ئەھۋالى، شارائىتى بىز بىلەن ئوخشاپ كېتىدىغان خەلقلەر بىلەن سېلىشتۇرىدىغان بولساق، ئۇلاردىن پەرقىنىڭ بارلىقىنى، يەنى ئۇ پەرقىنىڭ بىزنىڭ پايدىمىزغا ئەمەسلىكىنى سېزىمىز.

بىزدە باشقىلاردىن ئۆگىنىش، ئۇلارنىڭ ئىلغار، زامانغا لايىق پەزىلەتلىرىنى ئۆزىمىزگە تەدبىق قىلىش ئىرادە سۈس بولسا كېرەك. مەسىلەن يەھۇدىيلارنى ئالايلى. ئۇلار ۋەتىنىدىن ئايرىلىپ، ئەچچە ئەسىر ۋەتەن گادايسى بولۇپ سەرسانلىق، سەرگادانلىقتا ئازاپ چەكتى. ئۇلار ياقا يۇرتلاردا خورلىنىپ، يانچىلىپ، ۋەتەنسىز ياشاشنىڭ ئىنسان ئۈچۈن قانچىلىك ئېغىر ئىكەنلىگىنى ھىس قىلىپ، باشقىلارغا بوزەك بولماسلىقنىڭ بىردىن ـ بىر يولى بۇ پەقەت ئوقۇش، بالىلارنى ئالىي مەلۇماتلىق قىلىش ئۈچۈن بارلىق كۈچ ـ غەيرىتىنى سەرىپ قىلىش لازىم ئىكەنلىگىنى، خېلە بالدۇرلا چۈشەنگەن ئىدى.

ئا ق ش ئالىمى، پسىخولوگ س. ئارېت يەھۇدىيلار ئۈستىدە ئېلىپ بارغان تەتقىقاتىدا: «ئامېرىكىلىقلار «ئا ق ش نىڭ پۇلى يەھۇدىيلەرنىڭ يانچۇغىدا» دېسە، ئىسرائىللىقلار «يەھۇدىيلارنىڭ بايلىغى ئۇلارنىڭ كاللىسىدا». «ئىسرائىلنىڭ ئەڭ قىممەتلىك بايلىغى ئادەم»، «ئىسرائىلنىڭ دولەتنى گۈللەندۈرۈشتىكى دەسمايىسى مائارىپ» دېگەن مۇھىم مەسىلىنى يورۇتىدۇ. ئۇ كېينى، بېتخوۋېن، مېندېلسون، ماركس، زامبفوت، فرېون، سپىنوزا، چاپلىن، پىكاسسو، ئېينىشتېين، ئېرىنبۇرگ كەبى ۋە كۆپلىگەن مەشھۇر ئالىملارنى مىسالغا ئېلىپ، ئۇلارنىڭ نوبېل مۇكاپاتىغا سازاۋەر بولۇش پائىزىنىڭ دۇنيادىكى باشقا خەلقلەردىن 28 ھەسسە ئۈستۈنلۈكىنى قەيت قىلىدۇ. س. ئارېت ئۆز تەتقىقاتىدا مۇنداق دەپ تەلىتلەيدۇ: «يەھۇدىيلار ئىجادىي قابىلىيىتىنىڭ ئۇرغۇشى ھەمدە قازانغان مۇۋاپپەقىيەتلىرىنىڭ كۆپلۈكىدىكى سىر شۇكى، ئۇلار زىيانكەشلىككە ئۇچرىماي ھايات قالغان ئۆز ئىشلىرىغا پۇختا بولۇپ «قولايلىق مەدەنىيەت ۋاستىسىغا» ئىگە بولغان ياكى ئۇلاردىن پايدىلىنىشقا ماھىر بولغان. مەدەنىيەت ۋاستىلىرىدىكى قولايلىق ئۇلارغا ھەر خىل چارىلەر بىلەن ئەجداتلىرىنىڭ «تەۋرات» ۋە «تالمۇد»نى ئۆلۈقلاپ ئۆگىنىش ھەققىدىكى ۋەسىيەتلىرىنى ئەمەلدە كورستىش، ئېسىل مائارىپ تەربىيەسىگە ئىگە بولۇپ» «تېخىمۇ ئالىي شەكىلدىكى بىلىمگە قىزغىن مۇھەببەت باغلاش، باشقىلارنىڭ ئىلغار مەدەنىيىتىنى ئىجابىي قوبۇل قىلىش، ئۆمۇملاشتۇرۇش، ئۆزگەرتىش ۋ شۇ ئاساستا يېڭىلىق يارىتىش ئىمكانىيىتىنى بەرگەن».

دۇنيادىكى ئەڭ قۇدرەتلىك، مائارىپى ئەڭ تەرەققىي قىلغان ئامېرىكىدا ئالىي مەكتەپ يېشىدىكى بالىلارنىڭ 60 پائىزى ئالىي مەكتەپتە ئوقۇسا، ئىسرائىلدا 75 پائىز بالا ئالىي مەكتەپتە ئوقۇيدۇ. يەھۇدىيلار: **«ۋەتىنى بولمىغان ئادەمنىڭ مال ـ دۇنياسى ھەر ۋاقىت بۇلىنىپ كېتىش خوۋپى ئاستىدا تۇرىدۇ، لېكىن بىلىم ۋە قابىلىيەت «ئېلىپ ژۈرۈشكە بولىدىغان، ئومۇر بويى ئىشلىتىپ بولغىلى بولمايدىغان بىردىن ـ بىر مال ـ دۇنيا»** دەپ قارايدىكەن. مانا موشۇنىڭ ئۆزى يەھۇدىيلارنىڭ بارلىق ساھالاردا شۇنچىلىك ئۈتۈق قازىنىشىنىڭ مۇھىم ئاملى ئىكەنلىگىنى ياققال كورۇۋېلىش تەس ئەمەس.

مانا يەھۇدىيلارنىڭ مۇنداق تەرەپلىرىنى ئۆگىنىشىمىز، ئۇلاردىن ئۈلگە ئېلىشىمىز لازىم بولسا كېرەك. چۈنكى ئىنسانىيەتنىڭ تەرەككۈر جەھەتتە مىسلىسىز تەرەققىي ئېتىۋاتقان، ئەڭ زامانىۋىي ئەخبارات ۋاستىلىرى، كومپيۇتېر ۋاستىلىرى ھەممە ساھادا ئۈستۈنلۈككە ئىگە بولۇپ ئەجايىپ ئالەمشۇمۇل يېڭىلىقلارغا، كەشپىياتلارنىڭ كۈن سايىن جارىي قىلىنىشىغا تۈرتكە بولۇۋاتقان ھازىرقى 21 ئەسىر ھارپىسىدا بىز يەنىلا «كونا خامانني سورۇپ»، «بىزنىڭ مەدەنىيىتىمىز قېدىمىي، بىز 12 مۇقامنى كەشپ قىلغان خەلىق» دەپ ئەجداتلارنىڭ مىراسلىرى بىلەن ماختىنىپ غەپلەت ئۇيقىسىدا ژۈرۈۋەرسەك، ئەجداتلارمۇ، كېلەچەك ئەۋلاتلارمۇ بىزنى كەچۈرمەيدۇ.

ھازىرقى جوشقۇن تەرەققىيات ـ بۇ دەۋر تەلىۋى، ئۇ مىللەتنىڭمۇ تەلىۋى. ئەگەر بىز ۋۇجۇدىمىزغا سىڭىۋاتقان بەزى ناچار ئىللەتلىرىمىزنى (بۇ ھەقتە ـ يەنى بۇزۇلغان ئىجمائىي ئەخلاق ۋە ناچار ئىللەتلىرىمىز توغرىلىق گېزىتىمىزنىڭ مارت ـ ئاۋغۇست سانلىرىدا كورنەكلىك ئالىم ماھىر موللاقىنىڭ **«مېغىزى، شاكىلى بار ھەر نەرسىنىڭ»** سەرلەۋھەلىك كولەملىك پۇبلىستىكىلىق ماقالىسىدا ناھايىتى ئېشىنەرلىك ھالدا ئوتتۇرىغا قويۇلغان) يوقىتىشقا بارلىق كۈچىمىزنى سەرىپ قىلىشىمىز كېرەك. ئەگەر بىز ئۆزىمىزنى ئېتىراپ قىلمايدىغان بولساق ھازىرقى جوشقۇن دەۋرنىڭ ئېغىر سىناقلىرىدىن ئۆتەلمەسلىگىمىز مۇمكىن. ھازىرقى بۇ رىقابەتچىلىككە تولۇپ تاشقان ئۈچۈر دەۋرىدە پەقەت كۈچلۈكلەرلا يېڭىپ چىقىدۇ. ئەندى غەپلەت ئۇيقىسىدىن ئويغانمىغانلار بولسا بۇ رىقابەتتە شاللىنىپ تاشلىنىشى مۇمكىن. ئەينە شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ 20 ـ ئەسىردىكى خەلقىمىزنىڭ ئەجايىپ ياڭقۇنلۇق پەرزەنتلىرىنىڭ بىرى، شائىر ۋە فىلوسوف، مۇتەپەككۇر ئالىم، جامائەت ئەربابى ۋە مەرىپەتچى ئابدۇقادىر داموللامنىڭ «ئەقەئىد زورۇرىيە» («زورۇر ئەقىدىلەر») ناملىق ئەسىرىدە:

«ـ ئىنساننىڭ خار ۋە زەبۇن بولماقىغا بەئىس نېمەدۇر؟

ـ ئىككى نەرسىدۇر: بىرى جاھالەت ۋە نادانلىق، ئىككىنچىسى تەپرىق ۋە ئىختىلاپتۇر.

ـ ئىززەت ـ ئابروي ۋە قۇۋۋەت نېمە بىلەن بولىدۇ؟

ـ ئىلىم ـ مەرىپەت ۋە ئىتتىپاقلىق بىلەن بولىدۇ» دەپ يازغان بولسا، «ئەسھەتى ئاما» دېگەن ئەسىرىدە:

«بۇ زامان غەپلەت ۋە بىپەرۋالىق زامانى ئەمەس، ئويغىنىش ۋە سەگەكلىك زامانى، جاھىللىق ۋە نادانلىق دەۋرى ئەمەس، ئىلىم ـ مەرىپەت دەۋرىدۇر. سۇسلۇق ۋە بىكارتەلەپلىك ۋاقتى ئەمەس، تىرىشىش ۋە غەيرەت قىلىش ۋاقتىدۇر. باشقا مىللەتلەر ئىلىم ـ مەرىپەت سايىسىدا ھاۋادا ئۇچۇپ پەرۋاز قىلماقتا، سۇ ئاستىدا بولسا، خۇددى قۇرۇقلۇقتا ژۈرگەندەك ئەركىن ئۈزۈشمەكتە. بىز تېخى غەپلەت ئۇيقىسىدا ياتماقتىمىز. ئۇيقا بولسا ئۆلۈمنىڭ بۇرادىرى ۋە مۇقەددىمىسىدۇر. بۇ ھالەتتە دايىم ئۇخلىماق ـ يوقىلىش ۋە ئۆلۈم يولىدۇر. ھېلىھەم ۋاقىت ۋە پۇرسەت بار» دەپ خىتاپ قىلغان ئىدى. ھە، مەشھۇر ئەدىپنىڭ 20 ـ ئەسىرنىڭ بېشىدا ئۆز خەلقىگە كويىنىپ قىلغان بۇ مۇراجىيىتى 21 ـ ئەسىرنىڭ ھارپىسىدا تۇرغان ھازىرقى كۈندىمۇ ئۆز ئەھمىيىتىنى يوقاتمىدى، بەلكى ئۇ خەلقىمىزگە نىسبەتەن قىلىنغان ئىنتايىن مۇھىم چاقىرىقتۇر.

ئامېرىكىلىق ئالىم موركان: «دۇنيا مەدەنىيىتىنىڭ ئالتۇن ئاچقۇچى تارىم ۋادىسىغا كومۈلگەن. قاچانكى بۇ ئاچقۇچ تېپىلسا، دۇنيا مەدەنىيىتىنىڭ سىرى ئېچىلىدۇ» ـ دېگەن. ھە، دۇنيا مەدەنىيىتىنىڭ ئالتۇن ئاچقۇچى كومۈلگەن گوھەر زىمىن ئىگىلىرى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ھازىرقى ئەۋلاتلىرى ئەجداتلىرىنىڭ ئەينە شۇ ياراتقان بىباھا ئەجايىپ مەدەنىيىتىگە ھەققىي يوسۇندا ۋارىسلىق قىلغان ھالدا ھازىرقى رەھىمسىز ۋە كەسكىن رىقابەتچىلىك دەۋرىگە مۇناسىپ تاقابىل تۇرۇپ، ئىلغار مىللەتلەر قاتارىدىن ئورۇن ئېلىش ئۈچۈن ئەينە شۇ ۋۇقۇرىدا تەكىتلەنگەن يەھۇدىيلەردەك بىلىم ئېلىشقا تەشنالىق بىلەن مۇناسىۋەت قىلىشىمىز ئەينى مۇددىئا بولىدۇ. بىز ئەينە شۇنداق قىلغاندىلا كوزلىگەن مەخسىتىمىزگە چوقۇم يېتىمىز، بىزگە باشقا يولمۇ يوق.

يادىكار سابىتىي.

○ گېزىتىمىز جانكۆيەرلىرى

مېھنىتى بىلەن ئابرويى تاپقان موتىۋەر

يېقىندا، مەن ئىش بابى بىلەن ئالمۇتا ۋىلايىتى تالغىر ناھىيەسىگە قاراشلىق بىياغاش يېزىسىدا بولغان ئىدىم. ئۇيغۇرلار خېلە زىچ ياشايدىغان بۇ مەھەللىدە يۇرت ـ جامائەتنىڭ ھورمىتىگە سازاۋەر بولغان ئىمامەھەممەت ئاكا بىلەن تونۇشۇپ، بۇ يۇرت موتىۋەرى بىلەن مۇڭداشتىم. يۇرـ يۇرتنىڭ ژىگىت بېشى ھۈسەيىن ئىلىياس ئىمامەھەممەت ئاكىنى تونۇشتۇرۇپ: يۇرتىمىزدىكى موتىۋەر زاتلىرىمىزنىڭ بىرى، تۇرمۇشنىڭ ئىسسىق ـ سوغلىرىنى بېشىدىن ئۆتكەزگەن، بۇ ھاياتنىڭ چىغىر يوللىرىدىن سۇرۇنمەي ئۆتۈپ، مانا ھازىر باللىرى، نەۋرە ـ چەۋرىلىرى ۋە ئاغىنە ـ ئۇككىلىرى بىلەن ئۆزىنىڭ سەكسىنىنچى باھارىنى ئىشانلاشقا نېسىپ بولدى، ـ دېدى.

ئىمامەھەممەت ئاكا بىلەن سوھبەتتە بولۇپ، ئۇ مويسىپىتتىن، سىز باللىرىڭىز، نەۋرە ـ چەۋرىلىرىڭىز بىلەن قۇۋۋالىشىپ، خاتىرجەم ياشاۋېتىپسىز، ئۆزىڭىزنى بەختلىك دەپ ھېساپلايمىز؟ ـ دەپ سورىغىنىمدا، مەن بەختلىك لېكىن ئۆمۈمەن ئېيتقاندا، ئانا ۋەتەن ياتلارنىڭ تاپىنى ئاستىدا خورلىنىۋاتسا، مەن ئۆزەمنى قانداقمۇ بەختلىك دەپ ھېساپلايمەن؟ ئۆتمۈشنىڭ شەيتاننىڭ ئىشى، دەيدۇ دانا خەلقىمىز. مەنمۇ مىللىونلىغان ئۇيغۇر خەلقىدەك كېلەچەككە ئۈمۈت بىلەن قاراپ ياشاۋاتىمەن، ـ دېدى ئۇ.

ئىمامەھەممەت ئاكا 1920 ـ يىلى ئۇيغۇرلار دىيارىنىڭ جاغىستاي يېزىسىدا دۇنياغا كەلگەن. ئۇ خەلقىمىزنىڭ سۆيۈملۈك پەرزەندى، ئاتاقلىق مەرىپەتچى نەزەرغوجا ئابدۇسېمەتوۋنىڭ قولىدا بىلىم ئېلىشقا سازاۋەر بولىدۇ. ئاندىن پېداگوگىكا بىلىم يۇرتىنى پۈتتۈرۈپ، ئۇ يەردە مەكتەپتە تارىخ، جۇغراپىيە پەنلىرىدىن دەرس بېرىدۇ. ئانا دىيارىمىزنىڭ ئۈچ ۋىلايىتىدە پارتلىغان مىللىي ئازاتلىق ئىنقىلاپ نەتىجىسىدە شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندا، ئىمامەھەممەت ئاكا تاش يول باشقارمىسىدا جاۋاپكەرلىك خىزمەتلەردە بولىدۇ.

ـ خىتاي كوممۇنىستلىرى ئۇيغۇرلار دىيارىنى بىر پاي ئوق ئاتماي ئىشغال قىلىۋېلىپ، ئاندىن پەيدىن ـ پەي ئۆزلىرىنىڭ غەرەزلىك مەخسەتلىرىنى پىلانلىق تۈردە ئەمەلگە ئاشۇرۇشقا باشلىدى. 50 ـ يىللىرى ژۈرگۈزۈلگەن ھەر تۈرلۈك بەدنام ھەرىكەتلەرنىڭ تىغ ئۇچى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئىلغار، كوزى ئوچۇق زىيالىلىرىغا قارشى قارىتىلدى، بىزنىڭ جاغىستايىدىمۇ خەلقىمىزنىڭ ژۈرۈگىنى موجۇش ئۈچۈن ھە دېگەندىلا «پانتۈركىست»، «باي، پومېشچىك» دېگەن قالپاقلار بىلەن بىر نەچچە ئادەم ئېتىلدى. موشۇ ھەرىكەتلەردىن كېيىن بىز خىتاي كوممۇنىستلىرىنىڭ «بىز سىلەرگە سوتسىيالىزم قۇرۇشقا ياردەم بېرىپ، ئاندىن چىقىپ كېتىمىز» دېگەن ۋەدىلىرىنىڭ يالغان ئىكەنلىگىگە كوز يەتكۈزدۇق»، ـ دەيدۇ ئىمامەھەممەت ئاكا.

كەينى ـ كەيندىن داۋاملىق بولۇپ تۇرغان ھەر خىل سىياسىي ھەرىكەتلەر دەۋرىدە ئىمامەھەممەت ئاكىمۇ ھەر خىل يالىلار چاپلىنىپ، تەقىپلەندى، ئۇ 1963 ـ يىلى ئائىلىسى بىلەن قازاقىستانغا كوچۇپ چىقىشقا مەجبۇر بولىدۇ. بۇ يەردە ئۇ ھەر خىل ئورۇنلاردا ھالال ئەمگەك قىلىپ، ھورمەتلىك دەم ئېلىشقا چىقىدۇ.

ـ مەن «يېڭى ھايات»، «ئۇيغۇر ئاۋازى» گېزىتلىرىمىزنى خەلقىمىزنىڭ ئىككى كوزىگە قىياس قىلىمەن. بىز ئۆزىمىزنىڭ كىملىگىنى ئەينە شۇ گېزىتلىرىمىز ئارقىلىق بىلىمىز. بولۇپمۇ، «يېڭى ھايات» گېزىتى مېنىڭ ھەققىي ئەگۈشتەرىمگە ئايلاندى دېسەم مۇبالىغە بولمايدۇ. «يېڭى ھايات» گېزىتىدىكى خەلقىمىزنىڭ تارىخىغا بېغىشلانغان مۇھىم ماقالىلار ھېچ كىمنى پەرۋاسىز قالدۇرالمايدۇ، ئەينە شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ مەن بىرىنچىلەر قاتارىدا «يېڭى ھاياتقا» مۇشتىرى بولۇپ، باشقىلارنىمۇ ھەر يىلى سۆيۈملۈك گېزىتىمىزگە مۇشتىرى بولۇشقا دەۋەت قىلىمەن، ـ دەيدۇ ئىمامەھەممەت ئاكا.

ھازىر ئىمەن، يۇرت ـ جامائەت ئىشلىرىنىڭ جانكۆيەرى ئىمامەھەممەت ئاكا 80 ياشقا تولدى. يېقىندا ئۇنىڭ پەرزەنتلىرى بىلەن نەۋرە ـ چەۋرىلىرى بۇ سەنەنى ئاتاپ، يۇرتقا دەستىخان يايدى. بۇ سورۇندا يازغۇچى مەسىمجان زۇلپىقار، گېزىتىمىزنىڭ جانكۆيەرلىرى ئەخمەت داۋۇت، ئۇرالىم روزى، ھۈسەيىن ئىلىياس، دوۋلەت غوجابەردىيېۋ ۋە باشقىلار يۇرت موتىۋەرىنىڭ ھايات ـ پائالىيىتى ھەققىدە توختىلىپ، ئۇنىڭغا سەمىمىي تىلەكلەرنى ئىزھار قىلدى.

يادىكار سابىتىي.

www.uyghurkitap.com
... چە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

پاجىە

جىنايەتچىلەرنىڭ مىللىتى بولمايدۇ

23 ـ سېنتەبر شەنبە كۈنى يۈز بەرگەن پاجىە ئالمۇتىلىقلارنى قاتتىق تەۋرىتىپ، ھاياجانغا سالغان ئىدى. ئالمۇتىنىڭ شالياپىن ۋە مومۇش ئۇلى كوچىلىرىنىڭ دوخمۇشىدىكى «دۇبوك» مىكرورايوندىكى ئۆيلەرنىڭ بىرىدە ئىچكى ئىشلار ئورگانلىرىدا روبىخەتتىن ئۆتمىگەن ھالدا قانۇنسىز ياشاۋاتقان چەت ئەللىكلەر توغرىلىق خەۋەر تاپقان ئەۋېزوۋ ناھىيەلىك ئىچكى ئىشلار بۆلۈمىنىڭ خادىملىرى ـ پولىتسىيە كاپىتانلىرى مۇرات يۈسۈپوۋ بىلەن ئامانگېلدى ساكېيېۋ ئۇلارنىڭ ھوججەتلىرىنى تەكشۈرۈش نىيىتىدە 256 ـ ئۆيگە كېلىدۇ. ئوشنىلارنىڭ تەكىتلىشىچە، پولىتسىيە خادىملىرى دەرۋازىنى چېكىپ، «ئۆيدە كىم بار؟» دەپ ۋاقىرىغىنىغا ھېچ كىم جاۋاپ بەرمىگەن. شۇڭلاشقا ئۇلار تامدىن سەكرەپ چۈشكەن. شۇنىڭدىن كېيىن نېمە بولغانلىقىنى ھېچ كىم بىلمەيدۇ. ئارىدىن بىر ئاز ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن ئۆي ئېگىلىرى تۆرت ـ بەش سۈمكىنى «ئائۇدى ـ 100» ئاۋتوماشىنىسىغا بېسىپ، غايىپ بولغان. پولىتسىيە خادىملىرىنىڭ ئۆيدىن قايتىپ چىقمىغانلىقىنى بايقاپ گۇمانلانغان ئوشنىلارنىڭ بىرى پولىتسىيەگە خەۋەر قىلغان.

بۇ يەرگە يېتىپ كەلگەن «بۇران» تۈپى ئۆيدە پۇت ـ قولى باغلانغان ۋە بېشىغا ئېتىپ ئۆلتۈرۈلگەن يۈسۈپوۋ بىلەن ساكېيېۋنىڭ جەسەتلىرىنى كۆرىدۇ.

بۇ ئېغىر جىنايەتنى ئەمەلگە ئاشۇرغانلار كىملەر؟ قاتىللىقتا ئەيىپلىنىۋاتقان ئاساسىي شەخس ـ خ خ ج يۇخراسى پازىل ھەيدەروۋ، 25 ياش. ئۇنىڭ شۇنداقلا قازاقستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ پۇخراسى ئەخمەتجان روزىيېۋ دېگەن پاسپورتى بار. يەنە بىرى ـ جالالىدىن ئەينىدىن، خ خ ج پۇخراسى، 35 ياش. ئىككىنچى پاسپورتى بويىچە، ئۇ تۈركىيە پۇخراسى شافىن زىيا. ئۇنىڭ ئايالى ئايشەم ئەينىدىن، 28 ياشتا. ئۇنىڭدىمۇ تۈركىيە پۇخراسى قىزاتۈرك رېفىيمان نامىغا بېرىلگەن پاسپورت بولۇشى مۇمكىن. ئۇلارنىڭ ئىككى پەرزەندى ـ 5 ياشلىق قۇدرەت ۋە يېتتە ئايلىق قىزى بار. يەنە ئىككى ئەيىپلەنگۈچى توغرىلىق مەلۇمات ئانچە ئوبرغۇن ئەمەس. ئۇلارنىڭ ھەممىسى قازاقستانغا قىرغىزستاندىن كەلگەن ۋە بىشكېكنىڭ «ماناس» ئايروپورتىدا خ خ ج پۇخرالىرى سۈپىتىدە روبىخەتتىن ئۆتكەن.

ئۇلارنىڭ ئىسىم ـ فامىليالىرىدىن ۋە كېلىپ چىقىشىدىن ئۇيغۇر ئىكەنلىكى كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ. شۇڭلاشقىمۇ قاتىللارنىڭ مىللىتىگە تەئەللۇق بولۇشى ھەممىمىزنى قاتتىق ئەپسۇسلاندۇردى ۋە غەزەپلەندۈردى. لېكىن، جىنايەتنى ئەمەلگە ئاشۇرغانلار ئايرىم شەخسلەر. ئۇنىڭ بىلەن پۈتۈن بىر مىللەتنىڭ مۇناسىۋىتى بولمايدۇ. جىنايەتتە ـ مىللەت يوق. ھەر قانداق جىنايەتچى قىلمىشىغا لايىق جازاغا تارتىلىشى كېرەك.

ئايرىم ئاممىۋى ئەخبارات ۋاستىلىرى، بولۇپمۇ ئالمۇتىدا ۋە موسكۋادا نەشر قىلىنىۋاتقان بەزى رۇس تىللىق نەشرلەر، تېلېكاناللار بۇ پاجىەنى يورۇتۇشتا پۈتۈنلۈك ئۇيغۇر مىللىتىنى تېررورىزمدا، سېپاراتىزمدا ئەيىپلەش ئۇسۇلىدىن پايدىلاندى. مۇنداق يارىماس ئۇسۇل ساغلام پىكىر قىلىدىغان ئادەمنىڭ دىتىغا سىغمايدۇ. بىز، قازاقستانلىق ئۇيغۇرلار، ھېچ قانداق تېررورلۇق ۋە سېپاراتىستىك توپلارغا مۇتلاق ئالاقىمىزنىڭ يوقلىقىنى ئىشەشلىك ئېيتىمىز. قازاقستان ئۇيغۇرلىرىنىڭ بۇ مەۋقەسى جۇمھۇرىيەتتە پائالىيەت ئېلىپ بېرىۋاتقان خەلقىمىزنىڭ جەمىيەتلىك تەشكىلاتلىرى ۋە فوندلىرى رەھبەرلىرىنىڭ ئاممىۋى ئەخبارات ۋاستىلىرىدا قىلغان بىلدۈرۈشلىرىدە ياققال ئوز ئەكسىنى تاپتى.

* * *

پولىتسىيە خادىملىرىنى ئۆلتۈرۈپ، قېچىپ كەتكەنلەر شەھەرنىڭ فۇرمانوۋ كوچىسىدىكى 189 / 1 ـ ئۆينىڭ بىرىنچى قەۋىتىدىكى ئىككى بۆلمىلىك كۋارتىرىدا يوشۇرۇنغانلىقى مەلۇم بولغان. شۇڭلاشقا ئۇلارنى ھۇجۇم بىلەن قولغا ئېلىش قارار قىلىنغان. «سۇڭقار» مەخسۇس ئوترىدىنىڭ جەڭچىلىرى ئىچكىرىگە بېسىپ كىرىدۇ. بىراق ئۇلار «ئوي ئېگىلىرىنىڭ» قاتتىق قارشىلىقىغا ئۇچرايدۇ. شۇنداق قىلىپ جىنايەتچىلەرگە ئۈچ قېتىم ھۇجۇم قىلىنىدۇ، ئاخىرقى قېتىم كۋارتىرىغا ئاتتە ر گ د ـ 5 گراناتىسى تاشلىنىدۇ. كۋارتىرىغا ئوت كېتىدۇ. جىنايەتچىلەر بۇ ۋاقىتتا ھالاك بولغان ئىدى.

بۇ كۋارتىرىدىن خېلىلا ئوبرغۇن قورال ـ ياراق، دىنىي كىتاپلار ۋە قاتتىق ملەتكەن 10,5 مىڭ ئا ق ش دوللارى تېپىلغان. بۇنىڭدىن شۇنداق سوئال تۇغۇلىدۇ: ئۇلار قورال ـ ياراقنى ئوزلىرى بىلەن چەت ئەلدىن ئېلىپ كەلگەنمۇ؟ ئۇنداق بولۇشى مۇمكىن ئەمەس. ئانداقتا قوراللارنى ئۇلار نەدىن، كىمدىن ئالغان؟

شۇنداق قىلىپ، ئىككى پولىتسىيە كاپىتانىنى ئۆلتۈرگەنلىكىدە ئەيىپلىنىۋاتقانلار تولۇق يوقىتىلدى. ئەندى ئۇلارنىڭ بەشىنچىسى، ئىككى يالىسى بار ئايشەم ئەينىدىن، شۇنداقلا ئۇلارغا ياردەم بەرگەنلىكىدە ئەيىپلىنىپ يەنە تورت كىشى قولغا ئېلىنغان.

قازاقستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ باش مىنىستىرى قاسىمژومارت توقايېۋ پارلامېنت دېپۇتاتلىرى ئالدىدا سوزگە چىقىپ، موشۇ ۋاقەگە مۇناسىۋەتلىك كوز قارىشىنى مۇنداق ئىزھار قىلدى: «بۇ ۋاقە بىلەن قازاقستاندىكى بارلىق ئۇيغۇرلارنى باغلاشتۇرۇشقا بولمايدۇ. ئۇلار قازاقستان خەلقىنىڭ ئايرىلماس بىر قىسمى، ئەسىرلەر بويى بىز بىلەن بىللە ياشاپ كېلىۋاتىدۇ. ئۇيغۇرلارنىڭ قېدىمىي تارىخى ۋە باي مەدەنىيىتى چوڭقۇر ئىززەت ـ ھورمەتكە مۇيەسسەر...»

باش مىنىستىرنىڭ بۇ سوزى ئۇيغۇرلارنى تېررورىزمدا ۋە سېپاراتىزمدا ئەيىپلەشكە ئۇرۇنۇۋاتقانلارغا جاۋاپ بولىدۇ، دەپ ئويلايمىز.

* * *

موشۇ ۋاقە سادىر بولغاندىن كېيىن كۆپلىگەن گېزىتخانلىرىمىز كەينى ـ كەينىدىن تېلېفون قىلىپ، خەت ئەۋەتىپ ۋە بەزى گېزىت مۇخلىسلىرىمىز رېداكسىيەگە كېلىپ، ئوزلىرىنىڭ ئوز ئىنكاسلىرىنى ئىزھار قىلدى. ئىككى پولىتسىيە خادىمىنى ئۆلتۈرگەن تورت خ خ ج پۇخراسىنى ئەيىپلىگەنلەرمۇ، «ئەگەر پولىتسىيە خادىملىرىنى ئۆلتۈرگەنلەر ئۇلار ئەمەس بولسىچۇ؟!»، دەپ شۈبھىلەنگەنلەرمۇ، پولىتسىيە خادىملىرىنىڭ كوپ قەۋەتلىك تۇرۇشلۇق ئۆيگە قىلغان ھۇجۇمىغا نارازى بولغانلارمۇ، ئەكسىچە، ئۇلارنىڭ بۇ ھەرىكىتىنى توغرا باھالاپ، ھىمداشلىق بىلدۈرگەنلەرمۇ بولدى. لېكىن، شۇنى ئالاھىدە تەكىتلەش لازىمكى، كوپچىلىكنىڭ پىكرى بىر يەردىن چىقتى: «قەستەن قاتىللىق قىلغانلارنىڭ ھەممىسى جىنايەتچى ۋە ئۇلار قانۇن ئالدىدا جاۋاپ بېرىشى كېرەك. لېكىن ئۇلارنىڭ مىللىتى ئۇيغۇر ئىكەن دەپلا پۈتۈنسۈرۈك بىر خەلقنى تېررورىزمدا ۋە سېپاراتىزمدا ئەيىپلەشكە بىز قەتئىي قارشى. بۇ پۈتكۈل ئۇيغۇر خەلقىنىڭ شەنىگە داغ چۈشىرىدۇ. بۇ جىنايىي ھەرىكەتكە قازاقستان ئۇيغۇرلىرىنىڭ ھېچ قانداق ئالاقىسى يوق» ۋە ھاكازىلار.

بۇ ۋاقە مۇناسىۋىتى بىلەن بەزى بىر رۇس تىللىق ئاممىۋى ئەخبارات ۋاستىلىرى، بولۇپمۇ «كاراۋان» گېزىتى بىلەن «ك ت ك» تېلېكانالى ئۇيغۇرلارنى سېپاراتىزمدا ۋە تېررورىزمدا ئەيىپلەپ، مىللىتىمىز شەنىگە داغ چۈشىرىدىغان بۇ ئىبارىلارنى ئۇراقلىق قوللىنىشتىن ئەيمەنمىدى. ئۇنى ئاز دېگەندەك، دەسلەپكى كۈنلىرى ئالمۇتىنىڭ ئۇيغۇرلار زىچ ياشايدىغان مەھەللىلىرىدىكى يۈزلىگەن ئۇيغۇر ئائىلىلىرىنىڭ ئۆيلىرىنى تىنتىش قىلغان پولىتسىيە خادىملىرىنىڭ قوپال ئىش ـ ھەرىكەتلىرى ئاھالىنىڭ قانۇنىي نارازىلىقىنى پەيدا قىلدى. بۇنىڭغا بىر ـ ئىككى دەلىل كەلتۈرەيلى. دۇرۇۋبا مەھەللىسىدىكى ھورمەتلىك ۋە ئىناۋەتلىك ئادەملەرنىڭ بىرى، مەسچىت ئىمامى ئابباس قارى ھاجىمنى پولىتسىيە خادىملىرى كېچىسى سائەت ئون ئىككىلەردە، ھارارىتى كوتىرىلىپ، ئاغرىپ ياتقانلىقىغا قارىماي، مەسچىتقا ئېلىپ كەلگەن. ئۇلارنىڭ مەخسىتى ـ مەسچىتنى ئاختۇرۇش. چۈنكى ئابباس قارى ھاجىم قېچىپ ژۈرگەن تورت ئۇيغۇرنى مەسچىتقا موكتۇرۇپ قويۇشى مۇمكىنمىش، ياكى بولمىسا، سۇلتانقورغان مەھەللىسىدە يۈز بەرگەن مونۇ ۋاقەنى ئالايلى. ن. ئىسمىلىق (ئۇنىڭ ئىلتىماسىغا بىنائەن، ئىسمىنى ئاتىمىدۇق) ئادەمنىڭ ئېيتىشىچە، ئاۋتوماتلار بىلەن قوراللانغان پولىتسىيە خادىملىرى، ھېچ بىر رۇخسەتسىزلا، ئۇنىڭ ئۆيىگە بېسىپ كىرىپ، تىنتىشقا باشلىغان، ھويلا ـ ئارامدىكى ھەر بىر نەرسىگە گۇمان بىلەن قاراپ، ئادەمنىڭ دىتىغا سىغمايدىغان سوئاللارنى بەرگەن. ئوي ئېگىسىنىڭ «پروكۇرورنىڭ رۇخسىتىنى كورسىتىڭلار»، دېگەن ئىلتىماسىغا ئۇلار: «رۇخسەت مانا مونۇ»، دەپ قوراللىرىنى كورسەتكەن. ئەلۋەتتە، ھېچ نەرسە تاپالمىغان ئۇلار كەچۈرۈممۇ سورىماي، كېتىپ قالغان.

ھازىر ھەر بىر ئۇيغۇرنىڭ ئۆيىدە ئەرەپ يېزىغىدىكى ئۇيغۇرچە كىتاپلىرى تېپىلىدۇ. ھە، ئەرەپ يېزىغىنى كورگەن بەزى پولىتسىيە خادىملىرى ھەممە كىتاپنى دىنىي ئەدەبىياتقا ئارتىپ، ئۇلارنى مۇسادىرە قىلغان ئەھۋاللارمۇ بولغان. ئىنسان ھوقۇقىنى، ئادەمنىڭ قەدىر ـ قىممىتىنى بۇنىڭدىن ئارتۇق كەمسىتىش بولمىسا كېرەك. تورت جىنايەتچىنى ئىزدەشنىڭ مۇنداق ئۇسۇلى، ئەلۋەتتە، تېچ ئاھالى ئارىسىدا نارازىلىق پەيدا قىلدى.

بىز پولىتسىيە خادىملىرىنىڭ ھەممىسىنى ئەيىپلەشتىن ژىراق. پەم ـ پاراسەت ۋە سىپايىلىق بىلەن ئىش تۇتقانلارمۇ بولدى. مورىتى كەلگەندە شۇنى ئېيتىش كېرەككى، قازاق گېزىتلىرى پاجىەنى ئادەتتىكى جىنايەت سۈپىتىدە قوبۇل قىلىپ، ھەتتا جىنايەتچىلەرنىڭ مىللىتىنىمۇ تىلغا ئالمىدى. «جىنايەتتە مىللەت بولمايدۇ» ئىبارىسىنى قوللىنىپ، بۇ ۋاقەگە قازاقستان ئۇيغۇرلىرىنىڭ ئالاقىسى يوق ئىكەنلىكىنى ئوچۇق ئېيتتى. ئەندى قازاقستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ باش مىنىستىرى ق. توقايېۋ پارلامېنت دېپۇتاتلىرى ئالدىدا سوزگە چىقىپ، دولەت مەۋقەسىنى ئوچۇق ۋە ئېنىق ئېيتقاندىن كېيىنلا، ھېلىقىدەك ئۇيغۇرلارنى ئەيىپلەشكە ئۇرۇنغانلارنىڭ ئاغزى يېپىلىپ، ئىش ـ ھەرىكەتلىرىگە چەك قويۇلغاندەك بولدى.

«خابار» تېلېكانالىنىڭ «ژىتى كۈن» پروگراممىسىنى ئېلىپ ماڭغۇچى ئا. ئابدۇلوۋ ھەپتە ۋاقەلىرىگە ئوبزور بېرىپ «ئەگەر كىمدۇ ـ بىرى ماڭا ئەۋۋ بىر ژىللىرى ئادەم گوشىنى يېگەن ژۇماغالىيېۋنىڭ مىللىتىنى داۋاق قىلسۇەرسە، مەنمۇ قولايسىز ئەھۋالدا قالىمەن»، دەپ تەكىتلەپ، ئۇيغۇرلارغا ھېسداشلىقىنى بىلدۈردى. «بىلىگەنگە ئىشارە» دېگەن ئەينە شۇ. ژۇقۇرىدا تەكىتلىگىنىمىزدەك، تامامەن ئەكسىچە مەۋقەدە بولۇپ، ئەتتەي بىزنىڭ ئويۇمىز ـ مۇستەقىل قازاقستاندىكى مىللەتلەر ئارا مۇناسىۋەتتىكى دوستلۇق بىلەن ئۇراقلىقتا زىددىيەت ئورۇغىنى سالماقچى بولغانلارنىڭ ئۇرۇنۇشىغا قاتتىق زەربە بېرىلگەنلىكىنى ئۇلارنىڭ ئوزلىرىمۇ تۇيماي قالدى.

رېداكسىيەگە تېلېفون قىلغۇچىلار ئارىسىدا پولىتسىيە خادىملىرىنىڭ يۈزلىگەن ئائىلە ياشايدىغان ئۆيگە ھۇجۇم قىلىشىنى ۋە ئۇلارنىڭ ئەيىپلەنگۈچىلەرنى تىرىك قولغا چۈشۈرۈشكە ئانچىلا ئىنتىلىپ كەتمىگەنلىكىنى ئەيىپلەۋاتقانلارمۇ بار. ئۇلارنىڭ بۇ پىكرىگىمۇ قوشۇلۇشقا بولىدۇ. چۈنكى، بىرىنچىدىن، ئەيىپلەنگۈچىلەر، ھەقىقەتەنمۇ بىرەر تېررورلۇق توپنىڭ ئەزالىرى بولۇپ، «بەرىبىر بىر ئولۇم» مەۋقەسى بىلەن ئوزلىرى يوشۇرۇنغان تۇرۇشلۇق ئۆينى پارتلىتىۋەتكەن بولسا، (ئېيتىشلارغا قارىغاندا، ئۇلاردا قورال ـ ياراق يېتەرلىك بولغان)، تېچ ئاھالى ئارىسىدىمۇ زەرداپ چەككۈچىلەر بولار ئىدى. ئىككىنچىدىن، ئۇلار ھەقىقەتەنمۇ، تېررورلۇق توپنىڭ ئەزالىرىمۇ ياكى... كىم بىلىدۇ، ئۇلارنىڭ ئۆيىدا نېمە بارلىقىنى، ئەينە موشۇ سوئاللارغا ئېنىق جاۋاپ ئېلىش ئۈچۈن ئۇلارنى تىرىك قولغا چۈشۈرگەن ئەقىللىق مۇۋاپىق بولار ئىدى.

بىز، قازاقستان ئۇيغۇرلىرى، ئوز تەغدىرىمىزنى ھەممىمىزنىڭ ئورتاق ئۆيى ـ قازاقستاننىڭ تەغدىرى بىلەن باغلاشتۇرىمىز. ئېلىمىز كېلەچىكى ـ بىزنىڭ كېلەچىكىمىز، دەپ ئىشەشلىك ئېيتالايمىز.

(ئوز مۇخبىرىمىز).

گېزىتىمىز مۇخلىسلىرى

ھەر قانداق گېزىتنىڭ ئوز مۇخلىسلىرى، جانكويەرلىرى بولۇپ، ئۇلار ئوزلىرىنىڭ مەنىۋىي ھاياتىنى ئەينە شۇ گېزىتسىز پەرەز قىلالمايدۇ، ژىللار بويى ئوز ئەگۈشتەرىگە ئايلانغان شۇ سۆيۈملۈك گېزىتىگە سادىق بولۇپ، ئۇنىڭ كەڭ تۇردە تارىلىشى ئۈچۈن ھەرىكەت قىلىپ، ئوز يۇرت ـ جامائىتىنى، يېقىنلىرىنى مۇشتىرى بولۇشقا دەۋەت قىلىدۇ.

مەزكۇر سۈرەتتە سىز كورۇپ تۇرغان ئادەملەر ـ «يېڭى ھاياتنىڭ» جانكويەرلىرى بىلەن مۇخلىسلىرىدۇر. ئالدىنقى سەپتە ئولتۇرغان ئىككىنچى ـ تۇرسۇنغۇجا ئاكا مىرزايېۋ ئالمۇتا شەھىرى 1 ـ 12 ـ مىكرورايونلىرىنىڭ ژىگىت بېشى، ئىككىنچى قاتاردا ئولتۇرغان بىرىنچى ۋاپاخان قۇربانوۋ، پېشقەدەم مەتبەئەچى، ئۇلارنىڭ ھەر ئىككىلىسى «ئۇيغۇر ئاۋازى»، «يېڭى ھايات» گېزىتلىرىنىڭ ھەقىقىي جانكويەرلىرى سۈپىتىدە كوپ ژىللاردىن بۇيان مۇشتىرى توپلاش ئىشلىرىغا پائال ئىشتىراك قىلىپ كەلمەكتە. بىرىنچى قاتار (ئولتۇرغان بىرىنچى) ئابلىمىت ھاجىم، (ئۈچىنچى) ئابدۇسالام ئاكا، (تۆرتىنچى) ئابدۇلېتىپ ئاكا، ئىككىنچى قاتار (ئىككىنچى) ۋاھاپ ھاجىم، ۋە (ئۈچىنچى) جەۋدەت ئاكا. ئۇلارمۇ گېزىتلىرىمىزنىڭ ئۇزۇن ژىللىق مۇخلىسلىرىدىن.

سۈرەتتىكى ئىسرائىل ئەختەموۋ (سولدىن ئوڭغا)، خەمىت ئەمەتخانوۋ (ژىگىت بېشى)، ئەنۋەرجان ھاسانوۋ، ئومەرجان ئىسلاموۋ ۋە ئىمىنجان ئالمۇتا شەھىرى ئىشچىلار مەھەللىسىدىكى گېزىتىمىزنىڭ مۇخلىسلىرى. مەزكۇر مەھەللىدە 400 گە يېقىن ئۇيغۇر ئائىلىسى ئىستىقامەت قىلسا، ئۇلارنىڭ يۈزگە يېقىنى «يېڭى ھايات» گېزىتىنى سېتىۋېلىپ ئوقۇيدىغانلار.

ـ بىز، قانداق قىلغاندا، «يېڭى ھايات» گېزىتىگە كوپىرەك مۇشتىرى توپلاشنىڭ تۈرلۈك چارىلىرىنى ئويلاشتۇرۇۋاتىمىز. مەن شۇنىڭغا ئىشەندۈرىمەنكى، ئەلۋەتتە، بىيىل ئوتكەن ژىلغا نىسبەتەن مۇشتىرىلار سانى ئوبرغۇن بولىدۇ، ـ دەيدۇ مەھەللە ژىگىت بېشى خەمىت ئەمەتخانوۋ.

سۈرەتتە: ئالمۇتا شەھىرى گورنىي ـ گىگانت مەھەللىسىدىكى گېزىتلىرىمىزنىڭ جانكويەرلىرى ئالدىنقى قاتاردا ئولتارغان ئابدۇرېشىت مەخسۇتوۋ (ژىگىت بېشى)، ئورە تۇرغانلار (سولدىن ئوڭغا) ئۇرمەھەممەت رەخمانوۋ، ئابدۇۋەلى سابىتوۋ ۋە مامۇتجان مەمەتوۋلار.

ئۇلار ھەر ژىلى «يېڭى ھايات»، «ئۇيغۇر ئاۋازى» گېزىتلىرىگە مۇشتىرى توپلاش ئىشىغا پائال قاتنىشىدۇ.

ئوتمۇش سەھىپىلىرىدىن

تارىخىمىزدىكى

(داۋامى، بېشى ئوتكەن ساندا)

ياقۇپبەگ دولىتى ۋە نىياز ھاكىمبەگنىڭ خائىنلىغى

جاھانگىر غوجا مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن، قەشقەر-
يەدە غوجىلار قوزغىلىڭى ئۈزلۈكسىز داۋام قىلىپ تۇر-
دى. 1829 - يىلى، 1830، 1847 ۋە 1857 - يىل-
لىرى چوڭ، كىچىك قوزغىلاڭلار كوتىرىلسىمۇ، چىن (خى-
تاي) باسقۇنچىلىرى تەرىپىدىن ئۈنجۇقتۇرۇلۇپ، خەلق-
نى ئىختىسادىي، سىياسىي، مەدەنىي ۋە روھىي جەھەت-
تىن مەھرۇم قىلدى.
1840 - يىلى ئىچكى خىتايدا ئەپيۇن ئۇرۇشى،
1856، 1864 - يىللىرى تەيپىڭ - تيانگو قوزغىلىڭى
چىن ئىمپېراتورىنى ھالسىزلاندۇردى. جۈملىدىن، يۇن-
نەندە يېزۇلار قوزغىلىڭى، سەنشى، شەنشى ۋە گەنسۇ-
لاردا تۇڭگانلار قوزغىلىڭى پارتلىدى. نەتىجىدە، ئۇيغۇر-
ستاندا، يەنى قەشقەردە 1858 - 1860 - يىللىرى سى-
دىقبەگ يېتەكچىلىكىدىكى قوزغىلاڭ، 1864 - يىلى
ئىيۇلدا راشىدىن خان غوجا باشچىلىقىدا كۇچار قوزغىلى-
ڭى كوتىرىلدى، ئاندىن ھېبىبۇللا ھاجى يېتەكچىلىكىدە
خوتەن خەلقى قوزغالدى، شۇ يىلى 12 - ئوكتەبىردە ئاب-
دۇرۇسۇل ئەمىر، ئەلاخان سۇلتان، سادىر پالۋانلار يېتەك
چىلىكىدە ئىلى خەلقى قوزغالدى. نېمە قىلىشنى بىل-
مەي، تەھلىكىدە قالغان چىن خانى چەت ئەللەرنىڭ
قوراللىق ياردىمىگە تايىنىپ، خانلىق سەلتەنەتنى ساق-
لاپ قېلىشقا تىرىشتى.
قەشقەردە سىدىقبەگ (قىپچاق) يېڭى شەھەرنى ئې-
لىشتا دۈشمەنگە تاقابىل كېلەلمەي، قوقەنت خانى ئالىم
قۇلغا مەكتۇپ ئەۋەتىپ: «... تورەملەردىن بىرسىنى تە-
لەيمەن. كاشغەرغە كېلىپ، دۇئا قىلىپ بەرسە، مەنكى
كەمىنىلىرى كاشغەرنى قوقەنت دىر سەلتەنەتىگە ئىتا-
ئەت ۋە ئىتائەت قىلدۇرسام...» دەپ، مۇراجىئەت قىل-
دى. ئالىمقۇلى ئاپپاق غوجا ئەۋلادى بۇزرۇقخان تورەم-
نى، ھەمدەم باتۇر بېشى، تۇراپ غوجا ياساۋۇل بېشى
قاتارلىق يۈزدەك قوراللىق ئادەمنى راسلاپ، يولغا سال-
دى. ئۇنىڭ كەينىدىن ئەسكەر ئىشلىرىدىن خەۋىرى بار
ياقۇپبەگ قوش بېشى، بىر مۇنچە قوراللىق ئادەملەر بى-
لەن ئەۋەتتى. ئۇلار 1865 - يىلى قەشقەر شەھرىنى
ئازات قىلدى. سىدىقبەگنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، بۇز-
رۇقخانغا ئالتۇن تاج كىيگۈزۈپ، ئوردىدا ئولتارغۇزغان
ياقۇپبەگ بارلىق ھەربىي، مەمۇرىي ئىشلارنى ئۆز قولىغا
ئالدى.
خوتەننى بىرلەشتۈرۈشتە ياقۇپبەگ بۇزرۇقخان غوجا
نامىدىن ھېبىبۇللا ھاجىغا مەكتۇپ ئەۋەتتى: «مەن قەش-
قەرغە كەلگىلى خېلە بولدى. ئەندى خوتەندىكى ئاتام
ئىمام جەپىرسادىق ھەزرەتلىرى مازارىنى زىيارەت قى-
لىپ، ياتام دېگەن مۇددىئادىمەن. ئەگەر ھاجى پادىشا
ئىجازەت قىلسا، ئۆزلىرى بىلەنمۇ كورۇشۇپ ياتام دې-
گەن تامادىمەن...» دەپ، يېزىلغان ئىدى. ئۇ ساختا نا-
مە. نەتىجىدە ياقۇپبەگ پىنھان ھالدا 15 مىڭ لەشكەر
بىلەن ئاتلىنىپ، ھاجىنى ئالداپ، قولغا چۈشۈرۈپ، ئول-
تۇرىدۇ. ئۇنىڭ ئوغلى، يەنى خوتەن لەشكەر قوما-
ندانى ھەم بىر نەچچە لەشكەر باشلىقلىرى
بىلەن ئالداپ قولغا چۈشۈرۈپ، ئۆجۈقتۇرىدۇ. ئەھۋال-
دىن خەۋەر تاپقان بارلىق خوتەن خەلقى بىر قانچە شە-
ھەر، يېزىلاردىن قوزغىلىپ: «بىز نېمە دەتتۇق!؟..» دەپ
تاياق - توخماقلار بىلەن قوزغىلىدۇ. ياقۇپبەگ: «... بۇ-
لارنى ئولتۇرۇڭلار!..» دەپ پەرمان بېرىدۇ. موللا موسا
سايرامىي «تارىخىي ھەمىدىيە» كىتابىدا يېزىشچە: «بىر
تۈمەن ئادەم ئولسە، بىر مۇردا قول كوتىرىدۇ. بەش تۈمەن
(يەنى 50 مىڭ ئادەم) ئولسە بىر مۇردا ئورنىدىن تىك
تۇرىدۇ، دېيىلىدىكەن كونا كىتاپلاردا. ئەينە شۇ قىرغىندا
بىر مۇردا ئورنىدىن تۇرغان...» دەيدۇ (تارىخىي ھەمى-
دىيە»، 364 - 374 - بەتلەر).
نوۋەتتە ياقۇپبەگ كۇچارنى ئېگىلەشتە، بۇزرۇقخان
غوجا ئوغلى ھېكىمخان تورىنى ئاقسۇغا ھاكىم قىلىدۇ.
كۇچاردا خانلىق سەلتەنەت سۈرگەن راشىدىن خان غو-
جا پىر ئاكىسى ئىسھاق غوجىنى ئاقسۇ تەرەپكە يولغا سال
دى. ئۇ بۇ كۆزلەردە ئاقسۇ كونا شەھەردە ئىدى. يېڭى
شەھەردە بولسا ھېكىمخان تورە ئۆزى لەشكەرلىرى بى-
لەن شەھەرنىڭ سىرتىغا ئورۇنلاشقان ئىدى. ياقۇپبەگ
ئەھۋالنى ئېگىلەش ئۈچۈن يېنىدىكى نىياز بەگنى ماڭ-
غۇزدى. ئۇ ياقۇپبەككە: «... پالانى كىچىسى ئىسھاق غو-
جا 9 مىڭ تۇڭگان ۋە 2 مىڭ يەرلىك كىشى بىلەن كىچى-
لىك ھۇجۇمغا ئوتمەكچى. بۇنىڭغا تەدبىر قىلسىلا. بۇنىڭ-
دىن باشقىغا قولۇم كەلمىدى، تامام»، دەپ خەۋەر قىل-
دۇ. تۈن يېرىمىدە بارىگاھقا ھۇجۇمغا ئوتكەن ئىسھاق
غوجا لەشكەرلىرى ئالدىنىدۇ. چۈنكى ياقۇپبەگ لەشكەر-
لىرىنى سىرتقا - تورت ئەتراپقا يوتكىگەن ئىكەن، ئەينە
شۇلار ئوستىلەپ بېسىپ كىرىپ، ئىسھاق لەشكەرلىرى-
نى تار - مار قىلىدۇ. 600 دەك تۇڭگان، 200 دەك
ئوغۇزلار جان قاچۇرۇپ، ئامان قالىدۇ. سۈلھىگە كەلگەن
ئىسھاق غوجىغا ياقۇپبەگ:
— غوجام، ئەگەر مۇشۇ يول بىلەن بىز ئۆزلىرىنىڭ قو-
لىغا چۈشسەك نېمە قىلار ئىدىڭلار؟» دېگىنىدە، ئۇ غوجام:
— بۇيادا، مېنىڭ قولۇمغا چۈشكەن بولسىڭىز ئىدى،
ئاتقا تېڭىپ، تۆكچاغا چاقىرغا ساگىرۇلتتىم... — دەيدۇ. ئۇنىڭ
مەردانىلىقىغا رازى بولغان ياقۇپبەگ:
— سىز راست سۆز ئىكەنلا، مەن تەسەدىق قىلدىم.
ئەندى راشىدىن خان غوجام تائۇتى ئۈزۈلرىگە بەر-
سۇن. مارالبېشىنىڭ ئۇ تەۋەسىدىكى جايلارنى سىلى
سورسىلا، بىز بۇ تەرەپنى سورساق، — دەپ كۆچارىغا
يولغا سالىدۇ.
ئىبىتماقچى بولغىنىمىز، نىياز بەگنىڭ ۋۇقۇردا كورسەت-
كەن خىزمىتى ئۈچۈن ياقۇپبەگ ئۇنىڭغا خوتەننىڭ ھو-
قۇقلۇق ھاكىمى قىلىپ بېكىتىلگەنىدى.
نوۋەتتە ياقۇپبەگ كۇچار خانى راشىدىن غوجە-
نى ئالداپ شەھەرنى ئىگىلىگەنىدى. ئاخىر ئاتلاپ قالغان
راشىدىن خان غوجا سىپىلغا چىقىپ: «مېنىڭ لەشكەر-
لىرىم ئەگە كەتتى، بۇ قىپچاق، ئەنجانلىقلارنى ئۆزۈپ،
شەھەردىن قوغلاپ چىقارمامسىلەر!..» دەپ ۋاقىرايدۇ.
شۇنداق قىلىپ، كۇچار، قاراشەھەر، تۇرپانلارنى بىرلەش-
تۈرگەن ياقۇپبەگ خانلىق ھوكۈمىنى سۈرگەن بۇزرۇك
خان غوجىنى ھەجگە قىستاپ ئەۋەتىپ، 1867 - يىلى
ئۆزىنى يەتتە شەھەرنىڭ ئەمىرى دەپ ئېلان قىلىدۇ. نە-
تىجىدە ئۈرۈمچى تۇڭگانلىرىمۇ تەسلىم بولىدۇ.
ياقۇپبەگ توغرىسىدا شۇنى تەكىتلەش كېرەككى، ئۇ
دىنى ئىسلامنى كەڭ يولغا قويۇپ، پۈتۈن لەشكەرلىرىگە
بەش ۋاق ناماز ئوقۇتۇشتىن تاشقىرى، شەھەر خەلقىگە
سەللىسىز ۋە بېتەرەت ژۈرۈشنى مەنىي قىلىدۇ. يەتتە
شەھەردە مەسچىتلار ۋە مونچىلار كوپلەپ سېلىنىدۇ. كو-
چىدا «كىمنىڭ ئەرزى - ھالى بار؟» دەپ جار سالات-
تى. خەلق تۇرمۇشىنى ياخشىلاپ، ئوغرى، قىمارۋازلار-
نى چەكلىدى. «ياخشىلىق بار يەردە يامانلىقمۇ تەييار»
دېگەندەك دەيدۇ، موللا سايرامىي ئۆز كىتاۋىدا ۋە ئۇنىڭ
سەلبىي تەرەپلىرىگە توختىلىدۇ: «... بەدولەت دولەتنى
ئىدارە قىلىشتا ھېچ كىمگە ئىشەنمەتتى. ئۆزىگە ۋەزىر يا-
كى بىرەر مۇئاۋىن تۇتماتتى. ئۇ تۇققىنى ئىغراخان ئارقى-
لىق باشقۇردى. پەقەتلا نىياز ھاكىمبەگ كورسەتكەن
خىزمىتى ۋە ئاي سايىن ئەۋەتىپ تۇرغان قىممەت باھا-
لىق سوغا - سالاملىرى تۈپەيلى ئۇنىڭغا يېقىنلىشىشقا
مۇيەسسەر بولدى. جايلاردىكى ۋىلايەت، ناھىيە ھاكىم-
لىرى بەلگۈلەنگەن ۋاقىتتا كاتتا سوغا - سالام ئەۋەتىپ
تۇرۇشنى ئۇنتۇماتتى. كاتتا سەئىدلەردىن: كاتتا خان تو-
رەم ۋە كىچىك خان تورەملەرگە ئومرىنىڭ ئاخىرىدا ئە-
جەل دورىسى ئىچكۈزدى؛ ۋەلىخان تورەم دېگەن كىشى-
نى تامغا باستۇرۇپ، يوق قىلدى. ئۇ ئايغىرنى ئاختا قىل-
غان ئادەمگە ئوچ ئىكەن، شۇنداق بىر ئادەمنى تۇتۇپ،
ئەكەلدۈرۈپ، ئۆزىنى ئاختا قىلدۇردى. ھەق - سېلىقنى
بىردىلمىگەنلەرنىڭ قىزىنى، ئالىي ئوردىنىڭ ئىگىسى جانا-
بىي ئاتالىق غازىنىڭ مۇبارەك تەقدىگە ئېكاھلانغان خو-
تۇنلار قاتارىغا ئالدۇراتتى.
«جانابىي ئالىنىڭ ئەمرى ئەقىدە ۋە ئىلكى مۇلكىدە
بولغان مۇسۇلمان ئۇيغۇر، تۇڭگان، خىتاي، قالماق، قازاق-
لاردىن ئولجا ئېلىنغان قىز، جۇگان ھەم كاتتا ئۇلۇغلار
ئەۋلادى قاتارلىق ئايىم ئاغچا خوتۇنلىرىنىڭ سانى تەخ-
مىنەن 600 دىن ئارتۇق ئىدى، دېگەن ھېكايىلەر بار.
ئۇنىڭ خوتۇنلىرى ئىچىدە توختىخان ئايىم دېگەن يەنە-
سەت بار ئىدى. ئۇ ياقۇپبەگ ھەرەمدىكى ھەممە خو-
تۇنلارغا تەلىم - تەربىيە ئۆگىتىپ، جانابىي بەدولەتنىڭ
سوھبەتلىرىگە لايىقلاپ تەييار قىلاتتى. بەزى خوتۇنلار-
نى ئۇ بىر قېتىم ئىلكىگە ئېلىپ قارىماي قوياتتى. ئەگەر
ئۇلار ئازاپلىنىپ، ئولسە، ئۆزلىرى ئولتارغان ھوجرىلىرىغا
پىنھان كومدۇرەتتى...» دەيدۇ موللا مۇسا سايرامىي (تا-
رىخىي ھەمدىيە 521 - 522 - بەتلەر).
شۇنداق قىلىپ، ئاقسۇ، قاراشەھەر، تۇرپان ۋە ئۈرۈم-
چىلەرنى ئوز ئىلكىگە ئالغان ياقۇپبەگ، ئىلى سۇلتانلىغ-
نى ھەم قوشۇپ ئېلىش نىيىتىدە بولىدۇ. لېكىن ۋەزى-
يەت يار بەرمىدى. 1876 - يىلى «چىن چېرىكلىرى
قۇمۇلغا ئاتلىنىپتۇ» دېگەن خەۋەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن
ئۇ مۇداپىە چارىلىرىنى كورۇشكە كىرىشتى، چوڭ ئوغلى
بەكقۇلىنى قەشقەردە قالدۇرۇپ، ئۆزى 10 مىڭ
لەشكەر بىلەن داغدۇغلۇق ھالدا، ئاقسۇغا قاراپ
يولغا چىقتى. لېكىن سايۋانلىق ئالتە ھارۇدا ئالتە نازىن
ئايالىرىنى ئېلىپ مېڭىشنى ئۇنتۇمىدى.
ئاقسۇ ۋە كۇچالاردا لەشكەرلىرىنى كوپەيتىپ، تەرتىپ-
كە سېلىپ، يېنىغا نىياز ھاكىم بەگنى ئېلىپ، بارىگاھ قۇ-
رۇپ، قوماندانلىق قىلىشنى پىلانلىدى. بۇ كەمدە دۈش-
مەن قۇمۇل ۋە گوچۇڭلارنى ئېلىپ ھامان ئىلگىرلەپ،
ئۈرۈمچىگە ھۇجۇم باشلىغان ئىدى. ياقۇپبەگ دۈشمەن
كۈچى ۋە قۇراللىنى ئېنىقلاش ئۈچۈن ئىنئام غوجا ئىشان-
نى چارلاپ كېلىش ئۈچۈن خىتاي ئىچكىرىسگە ئەۋەت-
تى، ئۆزى بەسسەرەمجان بولۇپ، بارىگاھ شتابىنى توق-
سۇنغا يوتكىدى. توقسۇن ۋە داۋانچىڭ دېگەن جايلار
مۇداپىەسىدە كىچىك ئوغلى ھەققۇلى، ئۇرپاندا بۈزرۈق-
خاننىڭ ئوغلى ھېكىمخان تورە بەش مىڭ لەشكىرى بى-
لەن مۇداپىە چار كۆردى. ئىنئام غوجا ئىشان كېلىپ:
«چىن چېرىك گۇرۇھى ھېساپسىز تولا ئىكەن، يا پىراقلىرد-
نىڭ باش - ئاخىرى كۆرۈنمەيدۇ. ئۇلار خەغۇر چىننىڭ
يارلىغى بىلەن ئاتلانغان چېرىكلەر ئىكەن...» دەپ، مە-
لۇمات بېرىدۇ. ئاڭغىچە ئۇرۇمچى، ماناسلار قولدىن كېتى-
دۇ. ياقۇپبەگنىڭ مۇراسسىگە كېلىش نىيىتى ئەمەلگە ئاش-
مايدۇ. داۋانچىڭدا قاتتىق قارشىلىق كۆرسىتىلسىمۇ، نەتى-
جە بەرمەيدۇ. ئالاقزادە بولۇپ ئەنسىرىگەن ياقۇپبەگ:
«ئوق چىقارماڭلار»، «دۈشمەنگە ئوق ئاتماڭلار!» دەپ،
توقسۇندىن كورلىغا چېكىنىدۇ. كورلىغا كەلسە، غەزنىچى
ھوشۇربەگ (ھوشۇر خىتاي دەپمۇ ئاتىلاتتى) غەزنىدى-
كى كۆپلىگەن بايلىقنى ژىغىشتۇرۇپ، بىر نەچچە ئادەم-
نى ھەمرا قىلىپ، خىتاي تەرەپكە قېچىپ كەتكەن ئې-
كەن. ئاڭغىچە سەيپۇيدىكى ئۇرغۇتلىغان زاپاس ئاشلىق-
نىڭ ئورتەنگەنلىك شۇم خەۋىرى كېلىدۇ. ئەسەبىي بۇزۇ-
لۇپ، مىجەزى ئوزگەرگەن ياقۇپبەگ دىۋانىيكى كامالدىن
غا قاتتىق كايىپ، ئۇنى ئاياقچا باستۇردى ۋە ئۆزىمۇ ئۇ -
نى ئۇستىلەپ ئۇرۇپ - تېپىپ، چارچىغاندا «سوغلۇق
چاي!» دەپ بۇيرىدى. ئۇنىڭ مەھرەمى رەخمەتجان
دەرھال كەلتۈرگەن سوغ چاينى ئىچىپ، ژىقىلىپ، ئاغ-
زىغا كوزۇك كەلدى ۋە رەڭگىدىن كېتىپ، جان ئۈزدى.
ئەسلىدە نىياز ھاكىمبەگ ئۇ مەھرەمنى خېلە بۇرۇن تې-
پىپ، كوپلىگەن قىممەت باھا مەبلەغ بېرىپ، تەييارلى-
غان ئىكەن. «بۇ ھادىسە 1877 - يىلى باھار، يەنى 4 -
ئاينىڭ 28 - كۈنى ئىدى...» دەيدۇ موللا مۇسا سايرا -
مىي «تارىخىي ھەمدىيە» كىتاۋىنىڭ 489 - 490 -
بەتلىرىدە).
نىياز ھاكىمبەگ ئۇنىڭ ئولگىنىنى يوشۇرۇپ، ئۈچ
كۈن ئوتكىچە، ھېچ كىمنى يېقىن كەلتۈرمەي «جانابىي
ئالىلىرىنىڭ مۇجەز شەرىپلىرى ئىندەك ئوزگىرىپ قاپ-
تۇ!..» دەيدۇ. بۇ جەرياندا ھەققۇلى بەگ ۋە تۇرپاندى-
كى ھېكىمخان تورىلەرگە خەۋەر قىلىدۇ. ئۇلار ئۈچ كۈن
ئوتكەندە يېتىپ كېلىدىكەن، ھەققۇلى بەگ ئاتىسىنىڭ
ئولۇمى بىلەن بولىدۇ. نىياز ھېكىمبەگ بولسا ئەھرارخان
تورەم، كىرىمباي قاتارلىق كىشلەر بىلەن مەسلىھەتلە-
شىپ، ھېكىمخان تورىنى ئاق كىگىزگە ئولتارغۇزۇپ،
ئۆزلىرىگە خان - ھوكۈمران قىلىدۇ، يەتتىنچى كۈنى ھەق-
قۇلى بەگ دادىسىنىڭ جەسىتىنى قەشقەرگە ئېلىپ ماڭ-
غىنىدا، نىياز ھاكىمبەگ ئالدىن - ئالا ياقۇپبەگنىڭ قەش-
قەردىكى چوڭ ئوغلى بەكقۇلى بەگكە: «... كىچىك بې-
گىم كەتتى. خوي - پەيلى باشقىچە، ئەلۋەتتە، ئېھتىيات
قىلغايلا. ۋەسسالام» دەپ نامە ئەۋەتتى.
نىياز ھاكىمبەگنىڭ ئاغمىچىلىغىنى ئىلگىرى بايقىغان
كۇچارلىق ياقۇپ دىۋانبېگى ئۇنىڭغا: « ئۆزلىرى ھەممە-
سى بىلەنلا تىل تېپىپ، كورشىدىكەنلا، بىرلا ئۇلۇق خىز-
مىتىدە بولمايدىكەنلا... بۇ ئىشلىرى ئۇبدان ئەمەس»، -
دېگىنىدە، نىياز ھاكىمبەگ ھېچ قانداق ئىككىلەنمەي:
«بۇ يورت ئەسلىدە ئۇلارنىڭ قايىسى بىرىگە قارار تېپىش-
نى ئالدىن بىلىش قىيىن. شۇڭا ھەممىسگە ئوخشاش
خىزمەت قىلىمەن» - دېگەن ئىكەن. شۇنىڭدەك، موللا
مۇسا سايرامىي ياقۇپبەگ بىلەن نىياز بەگكە بەرگەن با -
ھاسىدا: «تەدبىر ۋە مەسلىھەتتە، كەسىپ ۋە دىتى سۇ -
لۇكتە بىر - بىرىدىن ئەسلى كام ئەمەس، ئارتۇقمۇ ئەمەس
ئىككى شەخس تۇغۇلغان ئىكەن. ئۇنىڭ بىرى پەرغانە-
لىق مۇھەممەت ياقۇپبەگ، ئىككىنچىسى نىياز ھاكىم-
بەگ. ئۇلار بىر - بىرىنى كورگەندە ھەسەل بىلەن سىرىق
مايدەك ئەبجەش بولۇپ كەتكىنى بىلەن ئاستىنتىن
بىرى بىرىنىڭ پېيىنى قىرقىش قەستىدە تەدبىر - چارە-
لەرنى ئويلاتتى»، دەيدۇ. («تارىخىي ھەمدىيە»، 448 -
450 - بەتلەر).
ئەلقىسسە، ياقۇپبەگنىڭ چوڭ ئوغلى يولدا ئىنىسى
ھەققۇل بەگنى ئولتەرگۈزىدۇ. ئۆزى ئاقسۇدا خان تەيىن-
لىگەن ھېكىمخان تورىگە قارشى ئات سالىدۇ. ئارىدا بىر
نەچچە مىڭ لەشكەرلەر قىرىلىدۇ. ئۇلار ئىچكى توقۇ-
نۇشى - تەخت - سەلتەنەت تالىشىدا بولىدىكەن، دۈش-
مەن تۇرپان، كورلا، قارا شەھەرلەرنى بېسىپ ئېلىپ،
ئىلگىرلەيدۇ.
نىياز ھاكىمبەگ ھەممە بالا - قازانى تىرىپ، ئاخىرى
ئۆزىدىن ئەنسىرەپ، خوتەنگە قاچىدۇ. ھېكىمخان تورى-
نى بىر تەرەپ قىلغان بەكقۇلى نىياز ھاكىمبەگكە قارشى
ئاتلىنىدۇ. نىياز ھاكىمبەگ ئىنىسى مۇھەممەت ئىمىن ۋە
ئوغلىنى لەشكەر باشلىقى قىلىپ، ئون مىڭ لەشكەر ۋە
كوپلىگەن چوماقچىلار بىلەن زاۋا دېگەن يەردە مۇداپىە-
چارلەرنى كورگەن ئىكەن. ئىككى ئوتتۇردا بىر نەچچە
مىڭ لەشكەر ۋە چوماقچىلار قىرىلىدۇ. نىياز ھاكىمبەگ
ئىشلىرى بىلەن ئۆزغۇلغان بايلىقنى ئېلىپ، خوتەن-
دىن قېچىپ، قوم يولى بىلەن كورلىغا بارىدۇ. دۈشمەن
قوماندانى ليۇ جىنتاڭ ھېچ قارشىلىقسىز قاقشۇغا ئېتىپ
كەلگەن ئىكەن، ئاخىرى ئاقسۇدا ئۇ ليۇ جىنتاڭغا يۈكۈ-
نۈپ تازىم قىلىپ، «پىقىر خوتەندە ئۆزلۈك ھاكىم بولۇپ،
خوتەن خەلقىنىڭ ئۆزلۈك خانىمىزغا تېگىشلىك مەنە
سۇلالىسى پىنھان ساقلاپ، ئۇنىڭ نەسىنى ياقۇپبەككە
بېرىپ، ئالداپ تۇرغان ئىدىم. ئەندى ئۆزلىرىدىن يار-
لىق ئالسام، ئۇ غەزنە، ھەق ئامانەتلىرىنى تېپىپ، چېرىك-
لەرگە تاپشۇرسام...» — دېگىنىدە، قوماندان ليۇ جىنتاڭ:
«سېنىڭ ئەزەلدىن كوڭلۈڭ يامان ئىكەن، ساڭا ئىشىنىپ
قىلىپمەن...» دەپ، پەسەنت قىلمايدۇ، ئاخىر ئۇ غوجايىنلى-
رىغا ساداقەتسىز ئىنزھار قىلىپ، چوقۇنۇپ، خوتەندىكى
«زىيارەتگاھ» دەپ ياساتقان باغدىكى ئىككى ئەبرىنى
ئېچىپ، 1500 دىن يامبۇ ۋە بىر نەچچە چارەك زىق ئال-
تۇننى ئالدۇرۇپ، مېۋىلىك باغقا كومۈلگەن مىڭ يامبۇ
ھەم كول تېگىدە كومۈلگەن بېيجىك چوگلىرى مىننەت-
دار بولغىدەك، قاش تاشلىرىنى ئالدۇرۇپ بېرىپتۇ. قو -
شۇمچە يېنىدا ئۆزى ئۈچۈن ساخلاپ ژۈرگەن 700 يام-
بۇنى «بۇ ھەم ھەر قايىسلىرىنىڭ ھەق - نەسەپلىرى...»
دەپ، تۇتۇپتۇ. ئۇ غوجا ئاكىلىرىغا شۇنچە قىلغان
مېھرى - شەپقەت ۋە ئېقىدىلىرى تۈپەيلى، قۇمۇل،
تۇرپان ۋاڭ، گوگلىرىغا ئوخشاش ئالىي مەۋقە - مەنسەپ
تاما قىلغان ئىكەندە، ئەكسىنچە، يەكەننىڭ ھاكىملىغى
تەككىنىگە روھسىزلىنىپ، «مەن كۈتكەن خىتايلار بۇ
ئەمەس ئىكەن» دەپ، ئۈمۈتسىزلىنىدۇ ۋە يېقىنلىرىدىن
بىر نەچچە ئادەمنى يېنىغا تارتىپ، مەخپىي ئىشخانە ئې-
چىپ، قۇرال - ياراق تەييارلايدىكەن. بۇ ئىش پاش بول-
غاندا، ئۇنى يەكەندىن قەشقەرغىچە پىيادە ھايداپ، سا-
زايى قىلىپ، سولايدىكەن. ئۇ ئوز ۋاقتىدا ياقۇپبەگكە
ئىچكۈزگەن زەھەرنىڭ نىسبىتىنى ئۆزىدە پىنھان ساقلاپ
كەلگەن ئىكەن. ئەينە شۇ زەھەرنى ئىچىپ ئولىدۇ. ئۇ -
نىڭ ئولۇگى چېرىپ، سېسىپ قۇرۇتلىغاندا، ئەچقىپ،
جۇن (ھاراق) چىچىپ، كويدۈرۈۋېتىدۇ. ھاسىل كالام!
ئۇستا مەككار نىياز ھاكىمبەگمۇ ئاخىرى ئوز ئەمەلىنىڭ
نەتىجىسىنى موشۇ دۇنيادىلا كوردىدۇ.
شۇنى تەكىتلەش لازىمكى، بەلقۇلى نىياز بەگنى قوغ-
لاپ تۇتالماي، قەشقەرگە قايتىدۇ. قەشقەر يېڭى شەھەر-
نى ساخلاپ قالغان تويچى خىتايلار باشلىغى خۇدالايا
ئاقسۇدىن ليۇ جىنتاڭ لەشكەرلىرىنىڭ قەشقەرگە ئاتلان-
غانلىغىنى ئاڭلىدى. بەلقۇلىنىڭ يوقلىغىدىن پايدىلى-
نىپ، پۈتۈن غەزنىنى قاق - پاكىز قورۇغلىدى. ئايىم ۋە
يارلىق پانسەت ئەمرلەرنىڭ بالا - ۋاقىلىرىنى ۋە تەلەقات-
لىرىنىڭ ھەممىسىنى سېپىل ئىچىگە ئېلىپ كىرىپ، كۈچ-
لۈك مۇداپىە چارە كوردى. ئاڭغىچە لەشكەرلىرى بىلەن
يېتىپ كەلگەن بەلقۇلىنىڭ كۈتۈلمىگەندە ئەلەم - ھەس-
رەتتە ئويكىسى ئىچىدىن قىقىلدى. سېپىلغا ھۇجۇمغا ئو-
تۇپ ۋە پارتلىتىپ 28 كۈن ئاۋارە بولىدىكەن. ليۇ جىن-
تاڭ قوشۇنىنىڭ مارالبېشىغا يېتىپ كەلگەنلىكىنى ئاڭ-
لاپ، شېرىن جانلىرى كويىدا ئەزىز ئانا ۋە شېرىن بالا -
چاقىلىرىنى ئۇنتۇپ، «پەرغانە سەن نەدە!» دەپ، قۇي-
رۇقنى خادا قىلدى...
1887 - يىلى يانۋاردا قەشقەرىيەنى تۇگەل بېسىۋال-
غان ليۇ جىنتاڭ خەلقنى قىرغىنغا تۇتۇشنىڭ سىرتىدا
ھەتتا ياقۇپبەگنىڭ ئاپپاق غوجا مازىرى ئارقىسىدا كومۈل-
گەن جەسەدىنى قېزىپ ئالدۇرۇپ، چىرىشقا باشلىغان
يالىڭاچ مۇردىنى دەرەققە يولەپ ئولتارغۇزۇپ، بېشىنى
كېسىپ، چەگزىگە سانچىپ، سېپىل دەرۋازا ئۈستىگە قا -
داپ، تېنىنى تورت پارچە قىلىپ كويدۈرۈپ تاشلاي-
دۇ... («تارىخىي ھەمدىيە» 611 - بەت).

ئىلى خەلق قوزغىلىڭى ۋە ئۇنىڭ ئاقىۋىتى

1840 - يىلى خىتايدىكى ئەپيۇن ئۇرۇشى ۋە
1856 - يىلى، 1864 - يىللىرىدىكى «تەيپىڭ تيەن-
گو» قوزغىلىڭى چىن سۇلالىسى ئوردىسىنى زىل - زىلى-
گە كەلتۈردى. پالەش ھالدا قالغان چىن خانى تۇڭجى-
خان جىيەگىسۇ ئولكە باش ۋالىسى - چوڭ پومېششىك
زىڭ گوفەننىڭ: «چەت ئەل كۈچلىرىگە تايىنىپ قوزغى-
لاڭنى باستۇرۇش» دېگەن پىكرىنى قوللاپ - قۇۋۋەتلى-
دى. دەسلەپ ئۇلار مەزكۇر پىكىرگە قارشى چىققانلار-
نى باستۇردى، زىڭ گوفەن خونەن قوشۇنىنى تەشكىل
قىلدى، لى خۇڭجاڭ ئەنخۇيدا چەت ئەل قوراللى بىلەن
تەمىنلەنگەن يەتتە مىڭ قوشۇن تەييارلىدى، جىجاڭ،
فوجيەن ۋالىسى زوزۇڭتاڭ فرانسىيە ياردىمى بىلەن چې

ئەۋلاد كۇتۇپخانىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

سەلبىي شەخسلەر

رىكلەرنى تەربىيلىدى. باشقا دولەتلەر قاتارىدىن قالماي، گېرمانىيە قوماندانلىرى مانجۇر - خىتايلاردىن 30 مىڭ چېرىك تەربىيلەپ، ئەڭ كۈچلۈك «كرۇپ - 2» ناملىق چوڭ زەمبىرەكلەر بىلەن قۇراللاندۇردى. چار روسسىيە 10 مىڭ مىلتىق، 50 زەمبىرەك بىلەن قۇراللاندۇردى. مانجۇر- خىتاي چېرىك ئوفىتسېرلىرى ئەنگلىيەلىك كوردوننىڭ «غالىپ» قوشۇنىغا ۋە فرانسىيەنىڭ «زەر - پەر» ناملىق قوشۇنلىرىغا تايانىدى. بۇ خىل «ياردەم»گە ياپونىيە ۋە گوللاندىيەمۇ چەتتە قالمىدى. ئامېرىكىلىق قوماندان ۋارد مانجۇر - خىتاي ئارمىيەسىگە قوماندانلىق قىلىپ، قوزغىلاڭچىلارنى باستۇرىدىكەن، 1862 - ژىلى ئۇ جەڭدە ئۆلىدۇ. 1863 - ژىلى ئۇنىڭ ئورنىغا ئەنگلىيەلىك گوردون قوماندان بولىدۇ. شۇنداق قىلىپ، يەتتە دولەت قوماندان، ئوفىتسېرلىرى تەرەپ - تەرەپتىن قوزغىلاڭچىلارنى باستۇرۇشقا كىرىشىدۇ. ئىچكى تەرەپتىن چىن سۇلالىسى جايلاردا قۇرال ۋە كېمە زاۋۇدلىرىنى قۇرۇشقا تۇتۇش قىلىدۇ. تەيپىڭ قوزغىلاڭچىلىرى باستۇرۇلغاندىن كېيىن نۇۋەتتە [illegible] تەشكىلات قوزغىلاڭچى [illegible] قوزغىلىڭنى، [illegible] قوزغىلىڭىنى [illegible] خىتاي پۇخرالىرىنىڭ [illegible] ھاكىمىيىتى ساقلاپ قالغان [illegible] خاندانلىقى سىياسىي ۋە [illegible] ئاجىزلىشىدۇ.

ئىچكى خىتايدىكى مانا بۇ ۋەزىيەت شەرقىي تۈركىستانغا (ئۇيغۇرىيەگە) [illegible] تەسىر كورسەتكۈزدى. دەسلەپ قەشقەردە [illegible]، ئاندىن 1864 - ژىلى [illegible] خوتەندە ھېبىبۇللا ھاجى يېتەكچىلىكىدە خەلق قوزغالدى. شۇ ژىلى 12 - [illegible] ئابدۇرۇسۇل ئەمىر يېتەكچىلىكىدە [illegible] قارشى كوتىرىلدى.

ئىلى [illegible] ئاساسىي سەۋەپ شۇكى، [illegible] ئاجىزلاش[illegible] 30 - 40 مىڭلىغان چېرىك [illegible] 32 [illegible] زومبۇلۇق ۋە [illegible]

[illegible] جىياڭجۈن [illegible]

ئەمەس [illegible] ۋەزىپىسىگە [illegible] 10 مىڭ [illegible] سادىر پالۋان [illegible] غۇلجا [illegible]

پىل ئىچىدىكى دۈشمەنگە ھۇجۇم قىلىپ، تار - مار قىلىدۇ. شۇنداقلا باياندايى سېپىلىنى قورشاۋالىدۇ. تۇڭگانلار قىسمى بولسا، جىياڭجۈن ئوردىسى - كورە يامۇلنى قورشاۋالىدۇ. ئىلى دەرياسىنىڭ ئۇ قېتىدىكى چونجا، ئاۋات، توگمەنلەردىن تارتىپ، غالجات، جاغىستايغىچە بولغان يېزا - سەھرا قوزغىلاڭچىلىرىنى باشقۇرغان توقلەك سەردار، ئاققوزا سەردارلار سەككىز سۇمۇندىكى شەۋەلەرنى ۋە زورغۇن سۇمۇندىكى قالماقلارنى مۇھاسىرىگە ئالىدۇ. قوزغىلاڭنىڭ ئۈچىنچى كۈنى تەرەپ - تەرەپتىن ئات - ئېشەك، پىيادە كەلگەن سانسىز قوزغىلاڭچىلار دۈشمەننىڭ بەش مىڭ چېرىگى جايلاشقان باياندايى سېپىلىنى قورشاپ ئالغان ئىدى. كورە يامۇل چېرىكلىرى يامىراپ چىقىپ كېلىشى ئېھتىمالىنى ئويلىغان سادىر پالۋان كورە بىلەن غۇلجا ئوتتۇرىسىدىكى چەيلەكگىچە تام بارىگاھ قۇرۇشقا جىددىي كىرىشتى.

پۇتكۇل ئىلى خەلقىنىڭ قوزغىلىپ كەتكىنىدىن ھەزەر ئەيلىگەن جىياڭجۈن سولاقتىكى مەزمەزاتنى بوشىتىپ، مەخسەتلىك ھالدا، قويۇپ بەرگەن ئىكەن. ئۇ پىنھان يول بىلەن شەمشىدىن خەلپەمگە يولۇقتى. ئاندىن بامەسلەھەت ئەخمەتخان غوجىنى يېنىغا تارتىپ، غۇلجا ئوردىسىغا بىرلىكتە قەدەم قويۇپ، ئابدۇرۇسۇل ئەمىر، ئەسىردىن ئەلەملەر بىلەن كورۇشتى. ھەزەمزات ئوردىدا، ئەمىر بولسا مەيداندا بولۇشقا كېلىشىپ، خوشلاشتى. «بۇ ئاخىر خەيرلىك نىشانى ئەمەس...» دېگەن نەسىردىن ئەلەمنىڭ دېمى ئىچىگە چۈشتى. باياندايى سېپىلىغا ھۇجۇم قاتتىق كېتىپ باراتتى. سادىر پالۋان ئىككى ئوغلى بىلەن يۈزدەك ئادەمنى لەخمە كولاشقا قويۇپ، ئاخىرى سېپىلنى پارتلاتقان بولسىمۇ، سېپىلنىڭ يېرىمى بۇزۇلۇپ، نەتىجە بەرمىدى. نەسىردىن ئەلەم مەسلىھەتى بىلەن قۇرۇلتاي ئوتكۈزۈلۈپ، مەزەمزات سۇلتان، ئابدۇرۇسۇل ئەمىر، نەسىردىن ئەلەم قازى كالانلىق، شاۋكەت ئاخۇن قازى ئەسكەرلىك ۋەزىپىسىگە تايىنلاندى. باياندايدىكى بارگاھتا قوماندانلىق قىلىۋاتقان ئابدۇرۇسۇل ئەمىرگە بىر تۈندە يېتىپ كەلگەن ئەخمەتخان غوجا قەست قىلىپ ئولتەردى ۋە شۇ تۈندە غەزنىچى ئەخمەت بەگنى (ئابدۇرۇسۇلنىڭ قېيناتىسى) ئولتەردى. خەلق ۋە مۇجاھىدلار ئوتتۇرىسىدا غۇلغۇلا كوتىرىلدى. مەزەمزات ئالدىن - ئالا جىياڭجۈن نامىغا ئويدۇرما نامە تەييارلاپ قويغان ئىكەن. ئۇنىڭدا: «ئابدۇرۇسۇل ئەمىر ۋە نەسىردىن ئەلەملەر جىياڭجۈن بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ، سۈلھىگە كەلگەن...»، دېگەن بوھتان توقۇلغان. ئەينە شۇ بەدنام نامىنى مەزەمزات خەلق ۋەكىللىرىگە كورسىتىپ، غۇلغۇلىنى باستى ۋە نەسىردىن ئەلەمنى قاماققا ئالغان ئىدى...

1865 - ژىل پەرغانىدىن ماخمۇت پوچى دېگەن كىشى كېلىپ، «مەن زەمبىرەك - پوپاسايمان، ۋەلى شېرلاردەك قۇۋەتلىكمەن، قارا چاشقان، قارا كېرپەلەرنىڭ گوشىنى ئەبجەش قىلىپ، بىر قانچە دورا - دەرمەكلەر قوشۇپ، كويدۇرۇپ، دۇت چىقىرىپ، ئەزايىم ئوقۇيمەن. دۈشمەننى قاتتىق ئوخلىتىپ، سېپىلنى ئالۇرمەن...» دەپ، مەزەمزاتنىڭ ئىشەنچىسىگە ئېگە بولغان ئىدى.

باياندايى سېپىلىنى سادىر پالۋاننىڭ نوۋەتتىكى پارتلىتىشى ۋە ئىككى كېچە - كۈندۈز قاتتىق جەڭ قىلىشى ئارقىلىق دۈشمەننىڭ بەش مىڭ قوشۇنى تار - مار قىلىنىدۇ. دۈشمەننىڭ قاباھەت ئوردا - يامۇلى كورەنى ئىشغال قىلىشتا بىر تەرەپتىن تۇڭگانلار، يەنە بىر تەرەپتىن ئۇيغۇرلار قاتتىق جەڭ قىلىدۇ. ئەينە شۇ چاغدا مەلۇم قوزغىلاڭچىلارنى باشقۇرغان ماخمۇت پوچى «مەن سۇيدۇڭگە ھۇجۇم قىلۇرمەن...» دەپ، داغدۇغىلۇق ئاتلانغان ئىدى. كورە يېنىدىكى قىزىل دوڭگە بارگاھ قۇرۇپ، جايلاشقان مەزەمزاتقا قارشى ئاتلىنىپ، ئۇنى ئاتلىق قوغلاپ، ئولتۇرىدۇ. ئاندىن «بەگ ئەۋلاتلىرىنى ئولتۇرۇڭلار!..» دەپ پەرمان بېرىپ، مەزەمزات ئوردىسىنى تالان - تاراج قىلىدۇ.

ئىلى سۇلتانى بولۇپ شاۋكەت ئاخۇن، ئەمىرى لەشكەر ئەلا پالۋان تايىنلىنىدۇ. ئەخمەتخان غوجا بىلەن دېلى، تىلى بىر شاۋكەت ئاخۇن ئەلا پالۋاننى ئەمىرلىك ۋەزىپىسىدىن بوشىتىدۇ. بۇ ھال قوزغىلاڭچىلارنىڭ غەزەپ - نەپرىتىنى قوزغايدۇ. ئۇنىڭدىن تاشقىرى توققۇز تارا قوزغىلاڭچىلىرى «جەمى ئەرلەر مەيدانغا ئاتلىنىپ، توققۇزتارادا ئاياللار، باللار ۋە قېرىلار قالدى. كونەس قالماقلىرى خەتەرلىك... يۇرتنى قوغداشتا قۇراللىق جەڭگىۋارلار قويۇلسا...» دېگەن تەلەپكە سۇلتان شاۋكەت ئاخۇن كوڭۇل بولمەيدۇ. كېچىكمەي، توققۇز تاراغا ھۇجۇم قىلغان قالماقلار يۇرتنى بولاپ - تالاپ، ئادەملەرنى ئولتۇرىدۇ. جان قاچۇرۇپ، قاچقان ئايال - جوكانلار، قېرىلار تاڭ سەھەر ياماتۇغا كەلگەندە، كېمە ئۇ قاتتا ئىكەن. «ئەينە، قالماق كېلىۋاتىدۇ!» دېگەن تەشۋىشتە ئۇزلىرىنى دەرياغا ئاتقان 786 نەپەر ئادەم ھالاك بولغان ئىدى. بۇ ئەلەم يۇرت پۇخرالىرىنىڭ كوڭلىدە دەرتلىك ئەلەم بولۇپ قالغان ئىدى. ئاردا غۇلجىدىكى قالايمىقاندىن پايدىلانغان 7700 نەپەر دۈشمەن كورەدىن يامىراپ چىققىنىدا، قۇرۇۋان بېرىش بەدىلىگە ئاران قايتۇرۇلغان ئىدى. مانا بۇلارنى نەزەردە تۇتقان خەلقنىڭ ئاڭلىق ۋەكىللىرى سۇلتان شاۋكەت ئاخۇنغا كېرىپ، «... قوزغىلاڭچىلار سەردارسىز ئاجىز بولىدىغان ئىش ئىكەن... ئەلاخان ئەمىرنىڭ گوناسى نېمە ئىكىن، ئەپۇ قىلسىلا...» - دەپ مۇراجىئەت قىلىدى. شاۋكەت ئاخۇن: «ئۇنىڭ گوناسىنى ئوزەم بىلۇرمەن...» دەپ جاھىللىق قىلىدى. ئاندىن كوپلىگەن قوزغىلاڭچىلار ۋەكىللىرى ئەلاخان ئالدىغا كېلىپ، ژىغىن ئېچىپ، ئۇنى سۇلتانلىق مەرتىۋىگە كوتىرىپ، مۇبارەكلىدى. شاۋكەت ئاخۇننى ئورنىدىن ئېلىپ، ئەمىرلىك ۋەزىپىسىگە ئەخمەتخان غوجىنىڭ ئىنىسى توختاخۇننى تايىنلىدى.

كورە يامۇل ئوردىسى يەنە سادىر پالۋان باشقۇرۇشىدا كولانغان لەخمە ئارقىلىق پارتلاندى. قاتتىق جەڭ، تىركىشىش ئاقشۇتىدە ئەتىسى تاڭ ئاتقاندا، دۈشمەن تەسلىم بولىدۇ. جىياڭجۈن ئائىلە - تاۋابەتلىرى بىلەن ئوزلىرىگە ئوت قويۇپ، ھالاك بولىدۇ...

ئەزەلدىن ژۇرىگى قارا ئادەملەر ئىنتىۋاسىز ژۇرمەيدىكەن. سەردار توختاخۇن كىچىك ۋە چوڭ يۇلتۇزلاردىكى مۇغلارنى يېگىدۇ. ئاغىياسىنىڭ قالماقلىرى باش كوتەرگەندە، توقلەك، ئاققوزى سەردارلار ئۇلارنى باستۇرىدۇ. ئاندىن ئۇلاستايى قالماقلىرى قوزغىلىدۇ. توختاخۇن سەردار ئاغرىپ قالغىنىدا شاكەت ئاخۇن بىلەن ئەخمەتخان غوجىلار «ئەلا سۇلتان ئوغا بەردى...»دەپ، ئىنتىۋاگەرلىك بىلەن ئوكتە قوپتى. سۇلتان ئۇلارنى جازالماقچى بولغاندا، قېچىپ ياكۇر ئاخۇن قارىمىغىدا پانا تاپتى.

ياكۇر ئاخۇن بۇ كۇنلەردە ئىلىدىكى سۇلتان ئالمىشىش ۋەزىيىتىدىن پايدىلىنىپ، ئۆزىنى سۇلتان دەپ، ئېلان قىلغان ئىدى. ئۇ شاۋكەت ئاخۇن، ئەخمەتخان غوجىلار كوشكەرتىشى بىلەن ئاستىردىن ئۈرۈمچىدىكى تۇڭگانلار باشلىقىغا مۇراجىئەت قىلىپ، دايەنسى قوماندان باشچىلىقىدا بىر دۈنزۇن تۇڭگان ئەسكەرلىرىنى ئالدۇرغان ئىكەن. «ئىچىمدىن چىققان بالاغا، نەگە بارايى داۋاغا» دېگەندەك، ياكۇر ئاخۇن ئەلا سۇلتانغا ھۇجۇم قىلىش پەيلىنى ئىنزھار قىلدى. ئەلاخان سۇلتان ئوردا ئەھكاملىرى بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، «نان ئۇلۇق» دەپ، مۇرەسسە يولىنى تۇتۇپ، ئۇلارغا كوپلىگەن ھارۇۋىدا ئاشلىق، ئورغۇن قوي، كالا ئەۋەتىدۇ. ئۇنىڭغا پەرۋا قىلمىغان ياكۇر ئوزى ھۇجۇمغا ئاتلىنىپ، ئارقا سەپتىن ئۇرۇش ئىچىش مەخسىتىدە دايەنسى دۈنزىيەسىنى ئەۋەتىدۇ. ئەلاخان سۇلتان مۇداپىئە چارىلىرىنى كورۇشتە غۇلجا بىلەن باياندايى يېزا ئارىلىغىنى بەلگۈلىدى 2 - 3 ژىل ئىلگىرى قۇرغان تۇتۇپ، قەسەمياد قىلغان ياكۇر ئاخۇن جەڭگە شىردەك غەيرەت بىلەن ئاتلاندى. ئاردا 3 - 4 سائەت قاتتىق ئېلىشىش - تىركىشىش بولدى، ھەر ئىككى تەرەپتە، تۇنۇگۇنكى ئىتتىپاقداشى ۋە بۇگۇنكى «ياۋۇز» دۈشمەنلەر ئارىسىدا كوپلەپ قان توكۇلدى. ئاخىر ئاچچىقىغا پەس كېلەلمىگەن ياكۇر قىلىچ ئوينىتىپ، مەيدانغا ئات سېلىپ كىرىۋېدى، ئەلاخان سۇلتان قارشى ئالدى. كوپ ئوتمەي، كوپرانلىق ئوتكەن ۋە نان ئۇرغان ياكۇرنىڭ كالللىسى ئېلىندى. مانا بۇ، ئەسلا كوتۇلمىگەن ماجىراغا سەۋەپ بولغان جاسۇسلا ئىدى. قەلبى جوشقۇنلانغان ئەلاخان سۇلتان ئارقا سەپتە تۇيرىغىنى ئىشتەك چىۋىسىگە تىقىپ، شۇمشەيگەن ئەخمەتخان غوجىغا ئات سالدى. ئۇ غۇلجا شەھەر تەرەپكە قېچىپ، ساي بويىغا كەلگەندە، ئارقىسىدىن تەككەن كۈچلۈك نەيزىدە ئاتتىن ئاغدۇرۇلۇپ، جان ئۈزدى. ھەر كىم ئوز پەيلىدىن دەپ، مۇمكىن ئەسلا دىلى پاك، ھەقىقىي ئەمىر ئابدۇرۇسۇلنىڭ قېنى ئۇتقان بولغىدى...

ئەسىرگە چۈشكەن دايەنسىنى سۇلتان ئەپۇ - كەچۈرۇم قىلىپ، ئۈرۈمچىگە لەشكەرلىرى بىلەن قايتۇردى. شاۋكەت ئاخۇننى بولسا، ئىلى خەلقى ئوزلىرى سوت قىلىپ، ھوكۇم چىقىرىپ، تاغاغا سېلىپ، ئىلى دەرياسىغا تاشلىدى...

دەريا ئۇ قېتىدىكى سەككىز سۇمۇن شىبۋەلىرى تەسلىم بولۇش قارارىغا كەلگەن ئىكەن. بۇ خەۋەرنى ئېلىپ كەلگەن توقلەك سەردار رازىمەنلىك بىلەن قايتىدۇ.

ئاتا دۈشمەنگە قارشى قانلىق ئۇرۇش ۋە ئىچكى توپىلاڭلارنى بىر تەرەپ قىلغان ئەبۇل ئەلا ئىبراھىم ئوغلىنىڭ كوڭلى خاتىرجەم بولمىدى: غازاتقا ئاق بوز ئاتنى سويۇپ، قەسەم بىلەن ئاتلانغان، ئېغىر جەڭلەردە ھەم ئەقلانە مەسلىھەتچى ھەم جىسمانىي، مەنىۋىي جەھەتتە ئەجايىپ غەيرەت، جاسارەت كورسىتىپ، ئابدۇرۇسۇل ئەمىر، ئەلا سۇلتانغا ھەممەپەس بولغان، بولۇپمۇ، ئۇ ئىككى سېپىلنى پارتلاتمىغىچە غەلبە - نۇسرەت قولغا كەلمىگەن،داڭقى رىۋايەتكە ئايلانغان سادىر پالۋان 1871- ژىلى تەخمىنەن، ئاپرېل ئېيىدا ئېغىر ئاغرىقتىن كېيىن دۇنيادىن ئوتكەن ئىدى.

ئىچكى دۈشمەندىن ئوزگە لوقمىسىنى ئاچ بولۋاستەك مارايىپ ياتقان چار ھوكۇمىتىنىڭ پۇرسەتنى قولدىن بەرگۇسى كېلەمدۇ. 1870 - ژىلى شتاب كاپىتانى كائۇل بارىس باشلىغان ئېكسپېدىتسىيە ئىلى بىلەن 5 - 6 ژىل چەكلىنىپ قالغان سودىنى جۇغراپىيەلىك شارائىتىنى ئېگىلەپ، ئاستىرتىن خەرىتىسىنى سىزىپ كەتكەن ئىدى... كېيىن تەۋەسىدىن بايسېركە قازاق ئاھالىسىنى باشلاپ، قىزىل كورەگە كەلگەندە، ئەلا سۇلتان پانا بەردى. 1871 - ژىلى ئاپرېلدا مېركى بولۇس قازاقلىرىنىڭ ئالبان قەبىلە باشلىقى پراپۇرشىك تازابېك بۇسۇرمانوۋ تۇرمىدىن قېچىپ، يۇرتىنى باشلاپ، رۇس ئەسكەرلىرى بىلەن سوقۇشۇپ، تېمىرلىك داۋانىدىن ئوتۇپ كەلگەندە، ئەلا سۇلتان ئۇلارنى توققۇزتاراغا ئورۇنلاشتۇرۇپ، ئوي، مال بىلەن تەمىنلەيدۇ.

ئىلى كورە يامۇل جىياڭجۇنى تار - مار بولۇش ئالدىدا چار ھوكۇمىتىدىن ياردەم سورىغان ئىكەن. بىراق، چار روسسىيەنىڭ ئانگلىيە بىلەن 1862 - ژىلى تۈزگەن شەرتنامىسىدا «ئانگلىيە ئاۋغانىستان بىلەن تىنچە تەكە، چار ھوكۇمىتى شەرقىي تۈركىستانغا قول سۇنماسلىق» شەرتىگە قول قويغان ئىكەن. شۇ تۈپەيلى ئۇلار جىياڭجۇنغا ياردەم بېرىشتىن چەكلەنگەن بولسىمۇ، كورە ۋە ئىلى تەۋەسىدىن 1866 - ژىلى ئەتىيازدا قاچقان مانجۇر- خىتاي ئوفىتسېر، چېرىكلىرىدىن تەركىپ تاپقان 3426 ئادەم ۋە شۇ ژىلى ئاۋغۇستتا ئوتكەن 280 نەپەر شىبۋە، سولانلارنى شۇنىڭدەك ئۇنىڭدىن كېيىن قېچىپ ئوتكەن 3861 قالماقلارغا قاپال ۋە ئالاتاغ رايونلىرىدا پانا بەرگەن ئىكەن.

ئانگلىيە ئارقا تىرەك بولغان يەتتە شەھەر پادشالىغى ياقۇپبەگ دولىتى 1870 - ژىلى ئۈرۈمچىدىكى تۇڭگانلارنى بويسۇندۇرغاندا، ئىلى تەۋەسىنىڭ قولدىن كېتىشىدىن ئەنسىرىگەن چار ھوكۇمىتى زورلۇق بىلەن چېگارانى بۇزۇپ، مۇزداۋان يولى ئارقىلىق شاتى يېزىسىغا كەلگەندە، توقلەك سەردار قارشىلىغا ئۇچراپ، چېكىنىپ كېتىدۇ.

ئىلى سۇلتانلىغى ئىچكى ئىختىلاپلاردىن خالىي بولماي تۇرغاندا، ئوز كولەڭگۇسىدىن قورىققان بوشۇربەگ پانسات بىر ھەمرايى بىلەن قېچىپ، يەتتسۇ گۇبېرناتورى كولپاكوۋسكىي قويىنىغا ئوزىنى ئاتقان ئىدى.

1871 - ژىلى ۋەزىيەت كەسكىنلەشكەندە، چار ھوكۇمىتى ئانگلىيە بىلەن تۈزگەن شەرتنامىغا رىئايە قىلماي، خىتايغا ياردەم قىلىش پوزىتسىيەسىنى قوللىندۇ. چىن سۇلالە خانى چار ھوكۇمىتىنىڭ تەكلىۋىنى قوبۇل قىلىشقا ئاجىز ئىكەنلىكىنى بىلدۈرگەندە، ئىلى تېررىتورىيەسىنى تىزلىكتە ئېگىلەش قارارىغا كېلىدۇ. پادشا ئالېكساندىر - 2 1871 - ژىلى 20 - ئاپرېلدا ھەربىي مىنىستىرگە قويغان تەلىۋى بويىچە مۇھاكىمە قىلىنىدۇ. غەربىي دىيارغا (غۇلجىغا) قول سېلىش كېرەك دېگەن قارار قوبۇل قىلىپ، مەسئۇلىيەتلىكنى گېنېرال - مايور كولپاكوۋسكىيغا ژۈكلەيدۇ. كولپاكوۋسكىي دەسلەپ ئەلاخان سۇلتان تازابېكنى تۇتۇپ، 7 كۈن ئىچىدە ئوتكۈزۈپ بېرىش شەرتىنى قويىدۇ. ئەلاخان: «مۇسۇلمانلار سۇلتانى مۇسۇلماننى تۇتۇپ، ئوتكۈزۈپ بەرمەيدۇ»، - دەپ جاۋاپ بېرىدۇ. شۇنىڭدىن كېيىن كولپاكوۋسكىي ئىككى يونىلىش بويىچە ھۇجۇم قىلماقچى بولۇپ، دەريا ئۇ قېتىغا ئورۇنباسارى پودپولكوۋنىك ئوزېروۋ قوماندانلىقىدا ئىككى روتا كازاك،ئىككى روتا سېبىر ئەسكەرلىرى بىلەن ئالتە زەمبىرەك ئاجرىتىدۇ. ئوزى باشقۇرغان قورغاس يونىلىشىگە ئىككى سوتنى كازاك، تورت روتا سېبىرەك ۋە ئون زەمبىرەك قويىدۇ. جۇملىدىن، چېگرادىن قېچىپ ئوتكەن مانجۇر - خىتاي چېرىكلىرىنى ئالدىغا سېلىپ، 1871 - ژىلى 12 - ئىيۇندا ھۇجۇمغا ئوتىدۇ. چېگارا بوراخورجا سېپىلى ۋە قورغاسلاردىكى قارشىلىقنى يېڭىپ، چىنىسخوزىغا كەلگەندە، ئىلى سۇلتانلىغى تەرىپىدىن قاتتىق قارشىلىققا ئۇچرايدۇ. زامانىۋىي قۇرال، ئېغىر توپ زەمبىرەكلەر بىلەن قۇراللانغان چار ئارمىيەسىگە تاقابىل كېلەلمىگەن سۇلتان ئەسكەرلىرى كوپلەپ قىرىلىدۇ. دەريا ئۇ قېتىدىكى توقلەك سەردارمۇ قاتتىق قارشىلىق كورسىتىدۇ.

كولپاكوۋسكىي سۇيدۇڭگە كەلگەندە، تۇڭگانلار قىسمى تەسلىم بولىدۇ. ئاتلارغا مىنگەن ھەربىي مۇندىردىكى كولپاكوۋسكىي ۋە ئۇنىڭ ئوفىتسېرلىرى ئەسكەرلەرى بىلەن ھەيۋەتلىك ھالدا غۇلجا شەھەر تامان قەدەم قويىدىكەن، پۇخرالارنىڭ بىھۇدە قىرىلىشىنى خالىمىغان ئەلاخان سۇلتان سۇلھىگە كېلىش تەلىۋىنى قويۇپ، 13 ياشلىق ئوغلى كېۋىربەككە بىر قانچە ئوردا بەگلىرىنى قوشۇپ، ئەۋەتىدۇ. كولپاكوۋسكىي كېۋىربەكنى ئېلىپ قېلىپ، ئەلاخان سۇلتاننىڭ ئوزىنى كېلىشىنى بۇيرۇيدۇ. ئېغىر ئەلەم ۋە غەزەپتە جوشقۇنلانغان ئەلاخان سۇلتان ئاتلىنىپ ماڭىدىكەن، ئوردا خادىملىرى ئەگىشىدۇ.

مەسۇمجان زۇلپىقار،
يازغۇچى.

داۋامى بار.

تارىختىن ئۇچۇرلار

ئۇيغۇر ئەلنەغمىلىرى ھەققىدە

ئۇيغۇر خەلق مۇزىكا سەنئىتىنىڭ جەۋھىرى، گۈلتاجىسى، ئانا كۈي ئەڭگۈشتىرى، «ئون ئىككى مۇقام» دەپ ئاتىلىۋاتقان ئەلنەغمىلىرى توغرىلىق، دۇنيادا 34 مەملىكەتتە تەتقىقات ئورگانلىرى بار. ئۇلارنىڭ بەزىلىرى كىچىك گۇرۇپپا، تەتقىقات كومىتېت ۋە بەزىلىرى ئايرىم ئاتاقلىق شەخسلەردىن ئىبارەت. ئۇلار جاھانغا مەشھۇر ئالىملار، سەيياھلار ۋە كومپوزىتورلار بولۇپ، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ قېدىمدىن تارتىپ مۇستەقىل دۆلەت تۈزگەن، ھەتتا پۈتكۈل تۈركى ئەللىرىنىڭ بېشىنى بىر مەركەزگە قاراتقان. دۇنياۋى مەدەنىيەتكە، بولۇپمۇ، مۇزىكا ساھاسىدا بىرىنچى بولۇپ ژۇرۇشلەشكەن ناخشا - كۈي، نەغمىلەرنى توپلاپ قىلغانلىقىنى تەتقىق قىلىش بىلەن، ئۇيغۇرلارنىڭ جەڭگىۋار روھىنى، بەش مىڭ ژىللىق ئۇزاق تارىخىدا شانلىق دەۋر ياراتقانلىقىنى، كۈي تىلى بىلەن نەزەرىيەۋى تەپەككۇر، تارىخىي تەپەككۇر ۋە بەدىئىي تەپەككۇرنى گىرەلەشتۈرۈپ پۈتۈن بىر مۇزىكا شەكلىدىكى غايەت زور ھېكمەتلىك ھەمدە ئىلھامبەخش ئېتنولوگىيەلىك مەكتەپ ياراتقانلىقىنى تەكىتلىمىشىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇيغۇرلار بەش مىڭ ژىللىق قەبىلىلەر بىرلەشمىسىدىن خاقانلىق دەۋرلىرىنى باشتىن كەچۈرۈپ دەۋران سۈرگەندە پەقەت ئىككى خىل جەڭ - جېدەللەر بىلەنمۇ شۇغۇللاندى. ئۇنىڭ بىرسى ئۆز ئارا تەڭرىقۇتلۇق، خاقانلىق مەنسەپلىرىنى تالىشىش جېدىلى بولسا، شۇنىڭ بىلەن قان كېچىپ ئاجىزلاشسىمۇ، خاقانلىق تۈزۈپ كۈچلەنسىمۇ پەقەت خىتايلار بىلەن جەڭ قىلىپ ئوتكەن. ئۇيغۇرلار شۇنچە دەبدەبىلىك ياشىغاندىمۇ، ياكى ئاجىزلاشقاندىمۇ، مۇستەملىكە بولۇپ قالغاندىمۇ، ئاۋال كوپ خۇدالىق دىنغا، كېيىن بۇددا، مانى دىنىغا كىرگەندىمۇ، ئاخىرىدا ئىسلام دىنىنى ئىختىيارى قوبۇل قىلغاندىمۇ، ھەممىدىن ئايرىلسا ۋە قانچە تەقىپلەرگە ئۇچرىسىمۇ شۇ بىر ئەگۈشتەرى ئەلنەغمىلىرىدىن (ھازىر مۇقاملار دەپ ئاتىلىۋاتقان) ۋە ئۆز ئورپى ئادەتلىرىدىن ئەسلا كەچمىدى، بەلكى ئۇلارنى رىۋاجلاندۇردى.

16 - ئەسىردىن بۇيان «مۇقام» دەپ ئاتىلىپ كېلىۋاتقان ئەلنەغمىلىرىمىزنى ئىلىم ساھاسىغا ئېلىپ كىرگەندەك ئىلمىي تەتقىقات قىزىل خىتايلار دەۋرىدە ئالاھىدە ماختىنىدەك قولغا ئېلىندى. نېمىشكە؟ خەلقىمىزنى قېدىمىي قۇللۇق دەۋرىدىكىدەك بوغۇپ تۇتۇپ، قىرىپ - جويۇۋاتقاندا! «شىنجاڭ ئەزەلدىن جۇڭگونىڭ ئايرىلماس بىر قىسمى، ئۇيغۇرلار جۇڭخۇا مىللەتلىرى» دېگەندەك ئويدۇرما تارىخ يارىتىۋاتقاندا! ئىنسانى ھوقۇقىدىن مەھرۇم قىلىپ، نەسلىنى قۇرۇتۇپ، تامامەن ئاسسىمىلاتسىيە قىلىشقا غالجىرلارچە ئۇرۇنۇۋاتقاندا! يەنى خىتايلارنى يېرىمىزگە سەلدەك ھايداپ كېلىپ، تۇغۇتنى چەكلەپ، نەسلىنى كامايتىۋاتقاندا، ئېيتىپ كەلسەك سان - ساناقسىز فاشىستلىقنى قىلىۋاتقاندا، قانداق سەۋەپتىن ئەلنەغمىلىرىمىزنى تەكشۈرۈپ، توپلاپ، قايتا ئىشلەپ زامانىۋىلاشقان سەھنەتكە ئايالاندۇرۇۋاتىمىز، دەپ ماختىنىۋاتىدۇ؟ بۇنىڭ بىلەن گويا خىتايلار بىز ئۇيغۇرلارنى ئالقىنىدا كوتۇرۇپ نەپەسلەۋاتقاندەك كورۇنمەكچىمۇ؟ ياكى شۇنچە جاراھىتىمىزنى يېگىلانغان مۇقام (ئەلنەغمە) كۈي تىلى بىلەن يالتىپ ژۇيۇمىز دېمەكچىمۇ؟

بىز ئۇيغۇرلارنىڭ ناخشا ۋە ئەلنەغمىلىرىمىزنى نوتىغا ئالغان. تەتقىق قىلغان كومپوزىتورلار ۋەنتۇگشۇ، جوجى، جوجىڭگاۋ، رۇي جېگو، شاۋ گۇاڭشېن، گوەن يېۋېي، دۇشاۋ يۈەن قاتارلىقلار مەدھىلەپ قىلغان گەپ - سوز ۋە ئىبارىلىرى، «تىلىنىڭ ئاستىدا تىلى بار» دېگەندەك، ئېغىر ھەسرىتىنىڭ بارلىقىنى ئىپادىلەيدۇ - دە ئۆزلىرىنى كەمتەر تۇتۇپ، مىلادىنىڭ بېشىدىن بۇرۇن جاڭچەننىڭ خەن دەۋرىدىلا ئۇيغۇرلار دىيارى ۋە ھازىرقى مۇستەقىل مەركىزى ئازىيە جۇمھۇرىيەتلىرىگە كېلىپ «مۇقەددەر نەغمىسىنى» ۋە باشقا چالغۇ ئەسۋاپ، چالغۇچىلارنى چاقىرغان (قېدىمكى خىتاي ۋاڭ تۇرغان مەركەز شەھەرگە) ئېلىپ بارغىنىنى شۇ دەۋردىن تارتىپلا ئۇيغۇر خىتاينىڭ بەجايىكى بېقىندا يېرى - ئېلى ئىكەنلىكىنى بىلدۈرىدىغان ئۇيغۇرنى مامكاپتەك تۈزۈۋېتىدۇ. توغرا، جاڭچەن مىلادىدىن 135 - 127 - ژىل بۇرۇن تەڭرىتاغنىڭ غەربىي تەرىپىگە، بىزنىڭ ھۇن تەڭرىقۇتقا قارشى ئۇيسۇن ۋە ياۋچى قەبىلىلىرىنى كۈشكۈرتۈشكە كېلىپ، جاسۇسلىقى چېنىپ قېلىپ، سەككىز ژىل ھۇنلارنىڭ زىندانىدا ياتقان. كېيىن ئۇ مىلادىدىن بۇرۇنقى 115 - 119 - ژىللىرى چوڭ كارۋان سودىگەردەك ئارىلاپ كېلىپ، ئۇيسۇنلار بىلەن ياۋچىلارغا نۇرغۇن سوغات بېرىپ بوكمىگە جېگدە سېلىپ، ژۈرەك تومۇرلىرىنى تۇتۇپ كورۇپ، تاۋۇزى قولتۇغىدىن چۈشۈپ كېتىپ قايتقان. يەنى ياۋچىلارمۇ، ئۇيسۇنلارمۇ ھۇن تەڭرىقۇتلۇغىغا قارشى بىرلىك ھەربىي سەپكە كىرمەيدىغانلىقىنى بىلدۈرگەن. شۇ مەزگىللەردە باتۇر تەڭرىقۇت دەۋرىدە مىلادىدىن 195 ژىل بۇرۇنلا خەن ۋۇدى 370 مىڭ ئارمىيە بىلەن بەيتىڭ مەيدانىدا قورشاۋدا قېلىپ، شۇندىن كېيىن تەڭسىز شەرتنامە - ھەر ژىلغا 70 توننا ئالتۇنغا تەڭ سېلىق (ئالتۇن، كۈمۈش، تاۋار، دۇردۇن، چاي، ھاراق، ئاشلىق ۋە ھاكازا ئوي جېھازلار) تولەپ تۇرغان مەزگىلى تاكى مىلادىدىن بۇرۇنقى 25 - ژىلغىچە 170 ژىل ئالۋاڭ تولەپ يېرىم مۇستەملىكە ھالەتتە تۇرغان خەن دەۋرىدە بىزنىڭ تەڭرىقۇت خان، سانغۇن، بەگلەر بىلەن ئالاقىدا بولغان مەزگىللىرىدە ئۇيغۇر ئەلنەغمىلىرىگە مۇھتاج بولاتتى. ھۇن ئەمەلدارلىرىنى خۇش قىلىش خىتايلارنىڭ، قولدىن بىر قېتىممۇ كەتكۈزمەيدىغان خوشامەت ئامالى ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە قانداقلا خىتاي ئەمەلدارى ھۇن تەڭرىقۇت ۋە ياكى بىرەر خاننىڭ قوبۇلىغا كىرىش پەيتىدە، ئۇيغۇرچە بىر قەپەز سازغا ئۇسسۇل ئويناشقا مەجبۇر ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن ھەم خىتاي ئەمەلدارلىرى ئۇيغۇرچە ئۇسسۇل ئويناش، ناخشا ئېيتىشنى بىلىش، ئۇيغۇرچە ئاتقا مىنىشنى، كىيىنىشنى بىلىشمۇ ئەجايىپ نەزەردىن سىرت قالمايدىغان، ئەمەل - مەنسەپكە چىقىشقا بېرىدىغان ئىمتىھانلارنىڭ ئاساسى شەرتى بولغان.

يۈەن جىڭ دېگەن بىر خىتاي شائىرى «فاچۇي» (نەمۇنىلىك نەغمىلەر) دېگەن شېئىرىدا مۇنداق يازغان: (بۇ شائىر تاڭ شۇەنزۇڭ زامانىدا ئوتكەن، 713 - 756 - ژىللار).

بولدى ئۇيغۇرچە ياسانماق قىز - ئايالار مەشغۇلى،
زور ماھارەت بولدى چالماق سازنى ئۇيغۇرلار سىمان.

«سۇمرۇغ ئاتەشىنىڭ» ساداسى مۇڭ بىلەن تولسا ئەگەر،
«نەۋباھار بۇلبۇل كۈيى» ياڭراتتى بىر سالقىن ھامان.

ئاتقا ئۇيغۇرچە مىنىش، زىبۇ - زىننەت، تىل ئۆگىنىش،
بولدى بەس - بەسلىك ھەۋەس بۇ ئەللىك ژىلدىن بۇيان.

(ئابدۇشۇكۇر مەمتىمىن تەرجىمىسى)

مانا مۇنداق ھال مىلادى 8 - ئەسىردىلا ئەمەس، ھەتتا، مىلادىدىن 8 - 10 ئەسىر بۇرۇندىلا خىتاينىڭ كۆزۈك، ۋاكىلىرىدىن بەزىلەر ئۇيغۇرچە كىيىنىشنى، نەغمىلىرىنى ئاڭلاشنى، ئۇيغۇرچە ئات مىنىپ جەڭلەرگە كىرىشنى تەشەببۇس قىلىپ، رەسمىيەتنىڭ ئاساسى قىلغان. مىلادىدىن ئون بىر ئەسىر بۇرۇن خىتايدا چوڭ نەغمىلەر يوق ئىدى. رۇڭ، خۇ، دىلى، قىزىل، ئاق دى دېگەن بىزنىڭ ئەجدادلىرىمىزنىڭ نەغمىلىرىنى قوللىناتتى. بىزنىڭ ئەجدادلار ياراتقان نەغمىلەرنى، سىرىك ئويۇن سوخدەش، دەپ ئاتالغان مەشرەپ نەغمىلىرىنى (ئۇ چاغدا مۇقام تېخى ژۇرۇشلەشمىگەن، ئەمما بايان نەغمە، چوڭ نەغمە، سوخدەش نەغمە، باخشى ئويۇنلىرى، ئايرىم - ئايرىم ھالەتتە ژۇرۇشلەشكەن) يەنە شۇ بىزنىڭ نەغمىكەش، سىرىكچىلىرىمىز سەييارە تەرىقىدە پۈتكۈل خىتاي ئىچىدە ئويناپ، ئورۇنلاپ ژۈرەتتى. ئۇ چاغلاردا مۇندىن بەش مىڭ ژىل بۇرۇنلا بىزنىڭ ئەجدادلىرىمىزنىڭ مەيلى ھەربىي، مەيلى ئورپى - ئادەتلەر جەھەتتىن خىتايلارغا نىسبەتەن ئىلغار ۋە خىتايلار زوقلىنىپ دورىغىدەك بولغان. مەسىلەن شۇ بەش مىڭىنچى ژىللىرى خىتايدا «خۇاڭدى» دېگەن خان دەرىجىلىك بىر ئاقساقال ئۆتكەن: «ئۇنىڭ فامىلىسى گوڭسۇن، ئىسمى شۇۋەنيۇەن» دەۋرىدە شىن نۇڭشى ئەۋلادلىرى زەئىپلەشتى. ئاقساقاللار ئۆز ئارا ھۇجۇم قىلىشىپ، ئاھالىگە شەپقەتسىز زۇلۇم سالدى... چى يۇۋبەگ ياۋۇز بولغاچقا شۇۋەنيۇەن (خۇاڭدى) ئۇنى جازالىيالمىدى. يەندىنىڭ ئەۋلادلىرى... بوزەك قىلماقچى بولۇپ، (ئاخىرى) شۇۋەنيۇەنگە بېقىندى. شۇنىڭ بىلەن ... قائىدە يوسۇنىنى يولغا قويۇپ ... يەندى بىلەن ئۇرۇشتى ... چى يۇۋنى تۇتۇپ ئۆلتۈردى... شۇنىڭ بىلەن ئاقساقاللار شىن نۇڭگى ھاكىمىيىتىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، ئورنىغا شۇۋەنيەننى تەڭرى خان (مەنىسىدە) قىلىپ كۆتەردى ۋە خۇاڭدى دەپ ئاتىدى» «خۇاڭدى شەرىقتە دېڭىز بويىغىچە بېرىپ، ۋەنشەن تېغىغا چىقتى. (بۇ تاغ شەندۇڭ ئۆلكىسىدە.) غەربتە كوڭتۇڭ تېغىغىچە چىقتى. (بۇ تاغ گەنسۇ ئۆلكىسىدە). شۇنيۇلارنى شىمالغا سۈردى ... خۇاڭدى ھەر تەرەپكە قاتناپ كوچۇپ ژۈرگەچكە، مۇقىم تۇرار جايى يوق ئىدى. ئەتراپىغا چېدىر - بارگاھ قۇرۇپ ئۆزىنى قوغداتتى. خۇاڭدى قېدىمدىن بۇيان كېلىۋاتقان ئاقساقاللار ئىچىدە ھەممىدىن كوپ ئىش قىلدى ... (سىماچەننىڭ مىلادىدىن بۇرۇن 104 - 91 - ژىللىرىدا يازغان 130 جىلدلىك «تارىخىي خاتىرىلەر» كىتاۋى. 1 - جىلدى. ئۇيغۇر چىسىدە 16 - 17 - 18 - بەتلەردىن).

خىتايلار ئەينە شۇ ماختىنىدىغان ئون مىڭ ژىللىق تارىخىنى پەقەت بىزنىڭ ئەجدادلار بىلەن، جەنۇپتىكى جۇاڭ، زاڭزۇ، مياۋ، لى، ۋيېتنام، مالايزىيەلىكلەر، كامبوچى ۋە ياپونلار بىلەنلا ئۇرۇشۇپ ئوتكىنىنى، ئۇلارنىڭ بىر قىسمىنى خىتايلاشتۇرسا، جۇملىدىن، بىزنىڭ ئىلگىرى ئاخىر بولۇپ 44 دىن ئارتۇق ئۇيغۇر - ئوغۇز، دۇرۇڭ (ھازىرقى تۇرۇكلەرنىڭ توققۇز قەبىلىسىنىڭ ئەسلى نامى) قەبىلىلىرىنىڭ بەزى ئازغۇن، ساتقۇنلىرىنى خىتايلاشتۇرۇپ كېتەلىسىمۇ، ئاساسى ئۇيغۇر ۋە تۈركلەرنى ھازىرقى ئاتوم قۇۋۇتىگە ئىگە بولغاندىمۇ، قۇدرەتلىك زامانىۋىي ھەربىي كۈچكە ئىگە بولۇپ كەتكەن بولسىمۇ، بىزنى خىتايلاشتۇرۇشقا پەقەت ئەلنەغمىلىرىمىزنى ئۆزگەرتكەندىن كېيىنلا مۇمكىنلىكىنى چۈشىنىپ قېلىشتى. ئۇزلىرى كامىستىپ «چەنتۇ»، «سىگكو» دەپ خورلايدىغان خەلقنىڭ مۇزىكىسىدىن خىتاينىڭ مۇقاملاردەك مۇزىكىلىرى يارالغان، دېگەندەك گەپكە ژۇكۇنۇپ قېلىشىدا باشقا سىر يوق...

شۇنىڭ ئۈچۈن: مىلادىدىن بۇرۇن 145 - ژىلى تۇغۇلغان سىماچيەن يازغان «تارىخىي خاتىرىلەر» دېگەن كىتاۋى، ئۇنىڭ ئۆزىدىن بۇرۇن يېزىلغان (كوڭزى رەتلەپ تۈزگەن فولكلورلۇق كىتاۋى «شىجىڭ») - ناخشىلار كىتاۋى ئاساسىدا قېدىمكى خىتاينىڭ تارىخىنى ئۆز دەۋرى مىلادىدىن بۇرۇنقى 91 - ژىلغىچە يېزىپ چىققان. «شىنجاڭ شويۇەندە» 1952 - 1954 - ژىللاردا تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتىدا ئوقۇۋاتقان چېغىمىزدا «جۇڭگو تارىخى» دەرىسىدە شىياۋدۇگەن دېگەن خىتاي ئابدىراخمان ئاكا تەرجىمانلىقىدا سۆزلىگەندە: «سىماچيەن، سىمايەننىڭ ئوغلى. «تارىخىي خاتىرىلەرنى» بوۋىسى يەنە بىر سىمانىڭ دەۋرىدىن ئۈچ ئاتا يېزىپ پۈتەرگەن، شۇ ئۆز ئەينى قول يازما بىر داچەيكە (بىر تونناغىچە ژۈك باسىدىغان خىتاي ھارۋىسى) ژۈك بولىدىغان كىتاپ ئىدى. مىلادىدىن بۇرۇن 99 - ژىلى خەن ۋۇدى دەۋرىدە ھۇنلار بىلەن بولغان چوڭ سوقۇشتا باش قوماندانى لىلىڭ (لى گۇاڭ دېگەن بۇرۇنقى باش قوماندانىنىڭ ئوغلى) ھۇنلارغا ئارمىيەسى بىلەن ئەسىرگە چۈشۈش پەيتىدە ئەل بولغان. سىماچيەن لىلىڭنى ئاقلاپ، «ئۇ بىر مەخسەتنى كوزلەپ ئەل بولغان ئوخشايدۇ. لىلىڭ سېتىلما بولۇشى مۇمكىن ئەمەس» دېگەن. شۇڭلاشقا خەن ۋۇدى، سىماچيەننى ئۆلۈم جازاغا بۇيرۇيدۇ. لىلىڭنىڭ ئەۋلادىنىڭ ھەممىسىنى قىرىپ تاشلايدۇ. شۇ چاغدا خىتاينىڭ يۇرت چوڭلىرى سىماچيەننىڭ ئۈچ ئاتىدىن بېرى تاماملانمىغان «تارىخى خاتىرىلەر»نى تاماملىشىشى ئۈچۈن، ئۇنى ئۆلۈمدىن تىلەپ تۇرۇۋالىدۇ، ئەركىشى بېشىنى ئېلىش، ياكى جان يېرىنى كېسىپ تاشلاش بىلەن ئامان قېلىشى بىر قائىدە - يوسۇن بولغانىكەن. سىماچيەن زىندانىدا جان يېرى چورت كېسىلگەن ھالەتتە «تارىخى خاتىرىلەرنى» مىلادىدىن بۇرۇن 91 - ژىلى تاماملاپ، مىلادىدىن بۇرۇنقى 86 - ژىلى ئۆلىدۇ.

مانا شۇ ئۈچ ئاتا يازغان «تارىخى خاتىرىلەر» ۋە كوڭزى رەتلىگەن مىڭ زىمۇ(بۇلار مىلادىدىن 5 - 6 ئەسىر بۇرۇن ئوتكەن خىتاي پەيغەمبەرلەردەك ھېساپلانغان كىشىلىرى) رەتلىگەن «شىجىڭ» دېگەن كىتاپلاردا نەغمىلەرنىڭ ئەڭ ئاتاغلىقى يەنە شۇ بىزنىڭ ئەجدادلىرىمىز بولغان رۇڭلار (بۇلارنىڭ نامى ئۆرغۇن: تاغ رۇڭلار، شەرقى رۇڭلار، غەربىي رۇڭلار، چۇۋدىن رۇڭلار ۋە ھاكازا) دىلار(بۇلارمۇ ئۆرغۇن: ئېگىز دىلار، دىلار، قىزىل دىلار) كاۋچەلەر، لى لار، بولۇپ بىزنىڭ 44 دىن ئارتۇق ئەزەلى قەبىلەرنىڭ ناملىرى بولۇپ، ئۇلار ھازىرقى كورىيەدىن ئورال، كاسپىغىچە، جەنۇپتا دوڭخۇاڭدىن، پامىرغىچە بولغان ئەجدادلار. ئىچىدە ھازىرقى مانجۇرىيە، موڭغۇلىستان، كانسۇ، چىڭخەي، سەنسى، سەندۇڭ، شەنشى ئولكىلىرى، يەنى سارى ئېرماق (خىتايلار «خۇاڭخە» دەپ ئاتاۋاتقان) دەريانىڭ ئۇ ياق - بۇ ياقىدىكى رۇڭلار، دىلار بىلەنلا بولغان مىلادىدىن بۇرۇنقى ئۈچ مىڭ ژىللىق تارىخنى سۆزلەيدىغان سىماچيەننىڭ كىتاۋىنىڭ ئۆزىدىنلا مەلۇم دەستەك ئالساق، خىتايلارنىڭ «شىنجاڭ ئەزەلدىن جۇڭگونىڭ بىر قىسمى» دەيدىغان ئويدۇرمىسىغا قارشى ئىسپاتقا ئىگە بولالايمىز.

خۇاڭدى دەۋرىدىلا بەش ئاقساقال: خۇاڭدى، جۇەنشۇ، دىكو، تاڭياۋ، يۇشۇنلار پەقەت ئۆززۈن دەريا (خىتايلار «چاڭجاڭ» دەۋاتقان) بىلەن سارى ئېرماقنىڭ (خۇاڭخەنىڭ) ئوتتۇرىسىدىن، ھەر ئىككى دەريانىڭ ئوتتۇرا ئېقىمىدىن خىتاي دېڭىزىغىچە بولغان ئارىلىق، ئەسلى خىتاينىڭ يېرى بولغان. بۇ يەرلەردە تەڭرى تاغ ئەتراپلىرىدىكىدەك يەر ئاستى بايلىقى يوق يەرلەر ئىدى. بىرىنچى بولۇپ، خۇاڭدى دەۋرىدە بەش ئاقساقال بىرلىككە كەلگەن.

ئەشۇ خۇاڭدى دەۋرىدە كىيىم كېيىش يولغا سېلىنغاندا ئۆززۈن قارا خالاتنى ئەگلىنى رەسمىيەتكە ئوتكەزدى. ئۇ كىيىمگە ئۇزلىرى «خىدايى» دەپ نام قويدى. «خى» - قارا، «دا» چوڭ - يوغان، يەنى كەڭ - كوشادە ۋە ئۆززۈن پۇت ئۇچىغا تېگىپ تۇرغىدەك پەش، قول ئۇچىدىن بىر نەچچە غېرىچ ئېشىپ تۇرغىدەك يەڭ. دېمەك ئىدى. «يى» كىيىم دېگەندىن ئىبارەت بولۇپ، ئۇ چاغدا چاڭجاڭ ئەتراپى ئىسسىق يەر بولغاچقا، ئۆززۈن ھەم ئىسسىقنى چىللاپ تۇرىدىغان كىيىمدە خىتاي خەلقى ئىشتان كىيمەتتى. بىز كىچىك ۋاقىتلاردا ئۇيغۇرستانغا كېلىپ تۇرۇپ قالغان خىتاينىڭ قېرىلىرى ھەم ئىشتانسىز خى دايىنى كىيىپ ژۈرەتتى. ئەينە شۇ كىيىملىرى بىلەن ئەتراپتىكىلەر (خىتاي ئەمەس خوشنىلار) خى دايىنى، نام قىلىپ - يەنى لەقەم قىلىپ «خىتاي» دەۋالغان. بۇ نام ھازىرغىچە پۈتكۈل دۇنياغا تاراپ كەتتى. خىتايلار ئۇزلىرىنى مۇستەملىكىلىرىگە «خىتاي» دېگۈزۈشتىن ئىزا تارتىدۇ ھەم باشقىچە نەپرەتلىك نام ھېساپلاپ. مىلادىنىڭ بېشىدىكى «خەن» ۋۇدى - (ئىمپىراتورى) نامىغا خەن مىللىتى - «خەنزۇ» دېگەننى ياخشى نام دەۋالدى. خۇاڭدى دەۋرىدە يەنە رۇڭلارچە نەغمىلەرنى ئاڭلاشنى چەكلەپ ئۆزلىرىچە نەغمىلەرنى چىقارغاندەك. ئايالارنى «تەتەي» قىلىشنىمۇ يولغا قويغان. «تەتەي» قىز بالا تۇغۇلغان ھامان چىمەتتەك پۇتىنى بوغۇپ ئوستۇرمەيدۇ. تەتەي بولغان ئايال ئەرگە تولۇق بېقىندى. ئەركەكلەرگە ھوزۇرنى جىنسى مۇناسىۋەتتە كوپ ھەدىيە قىلارمىش. ئۆزىنى ئاجىز سەزگەن ئايال بالىنى تۇغۇۋېرىدىكەندە. خىتاي نەسلى كوپىيىدىكەن. خىتاي كوپەيسە، ئەسكىرى كوپ بولۇپ، باي ئەللەرنى ئوڭاي ياۋلاپ ئالالايدىكەن. بۇ «تەتەي» ۋازلىق تاكى 1911 - ژىلى شىڭخەي ئىنقىلاۋىغا قەدەر داۋام قىلدى. سۇنجۇڭسەن چەكلىگەن بىلەن 5 - 6 مىڭ ژىل داۋام قىلغان «تەتەي» ۋازلىقنى خىتايلار 1950 - ژىلغىچە داۋام قىلدى. خىتاي ۋاكىلىرى قوللانغان بۇ ئامال ئەندى كېلىپ 20 - ئەسىردە «نەسلىنى چەكلەش - تۇغۇتنى چەكلەش» مەجبۇرىيىتىنى كەلتۈرۈپ چىقاردى.

ھەر ھالدا ھازىرقى خىتاي رەھبەرلىرى ئۆزگىرىشى تەس بولغان باي ۋە بويسۇنماس ئۇيغۇر، تاگۇت ۋە موڭغۇللارنىڭ سانىنى ئازايتىشقا كوپ ساندىكى خىتاينىڭ يارامسىز ئادەملىرى يەنە يېتىپ ئاشىدۇ. دېگەن بىلەن پەنسىگە، ئىلىمغا قارشى ھەرىكەتنى بېغۇتلارچە ئىلىپ كېتىپ بارىدۇ. شۇڭلىغا قارىماي ئۇيغۇرلارنىڭ كىيىمىنى، تامىقىنى، ھەتتا تىلىنىمۇ ئۆزگەرتەلەيمىزكەن، ئەمما نەغمە تىلىنى، ئەلنەغمە (مۇقام) تىلى بىلەن مەنىسىنى ئۆزگەرتمەك قىيىن ئىكەن، دەپ، ئەڭ ئالدى بىلەن كەمتەرلىك قىلغان ھالدا مۇقام (ئەلنەغمىلەرنى) قايتا رەتلەش، قىزىپ توپلاش، ئېچىش ۋە رىۋاجلاندۇرۇش، دېگەندەك ھەرىكەت بىلەن، ئەلنەغمىلىرىمىزنىڭ خىتاي نەغمىلىرىگە ئوخشايدىغان جايلىرىنى كوپىرەك تەھلىل قىلىشقاتتىدۇ. مۇقاملارنىڭ نوتىسىنى 1961 - ژىللا ئىككى توم كىتاپ قىلىپ، 90 - ژىللاردا بولسا ئون نەچچە توم كىتاپ قىلىۋەتتى. 1992 - ژىلى شىنجاڭ خەلق نەشرىياتىدىن نەشر قىلىنغان 477 بەتلىك توپلامدا («ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى ھەققىدە») ئۇيغۇر ۋە خىتاي مۇقام تەتقىقاتچى ھەم كومپوزىتورۇ، مۇقامچىلارنىڭ ماقالىلىرى بېرىلگەن. كىتاپتا ئاساسەن مۇقاملارغا بولغان ھەمدۇسانالار تەكرار - تەكرار ياخشى بېرىلگەنۇ، شۇنىڭ بىلەن بىزنىڭ كلاسسىك مۇزىكا - سەنئىتىمىزنىڭ خىتايلارغا تەسىرىنى ماختىنىش يۈزىسىدىن سۆزلەندەك قىلغان بىلەن، ئۇيغۇرلارنىڭ قېدىم نەغمىلىرىمۇ خىتايلارنىڭ نەغمە - ناۋالىرى (چاڭچىلا - كۆي تىللىرى) ئوخشاش دېگەننى ئۇختۇرىدۇ. بۇنىڭ بىلەن نېمە دېمەكچى، بۇنىڭ بىلەن ئۇيغۇرلارمۇ خەن ئەۋلادى دېگەنگە ئىسپات كورسەتمەكچى بولغىنى ئوخشايدۇ.

زادى بىزنىڭ قېدىم ئەلنەغمىلىرىمىز نېمىنى كۈيلەيدۇ؟ بىزنىڭ ئەلنەغمىلىرىمىز: «ئازاتلىقنى، ئەركىنلىكنى، ئىنسانپەرۋەرلىكنى، ھەق - ئادالەتنى، كىشىلىك يېقىملىق پەزىلەتلەرنى ئۇزلەشتۈرۈشنى كۈيلەيدۇ. شۇنداق ئىكەن، خىتايپەرەسلەرنىڭ مۇقام تېكىستلىرىنى يېڭىلاش، سوتسىيالىزم دەۋرىگە (خىتايلارنىڭ پايدىسىغا) ئىشلەيدىغان قىلىشنى تەرغىپ قىلىشى كۈلكۈلۈك مۇئامماغۇ؟ ئۇيغۇرلار ئۆزى بويىندا قۇللۇق بويۇنتۇرۇقى تۇرسا، ئۇنىڭ ئەركىنلىكنى كۈيلەيدىغان كۈيلىرىگە «سەن ئازات، خوشال - خورام ياشاۋاتىسەن» دېگەن قوشاق - غەزەل سەپلەنسە، بۇ قانداق قۇلاققا خۇشياقسۇن؟!

رەھىم ھەبىبى.

(داۋامى بار).

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

مىسىر پىرامىدىلىرىنىڭ سىرى ئېچىلدى

مىسىر ئارخېولوگلىرىغا ئىنتايىن چوڭ تاش پارچىلىرىدىن ھەيۋەتلىك ئىنشائەتلەرنى سالغان قەدىمكى قۇرۇلۇشچىلارنىڭ سىرىنى ئېچىش مۇمكىن بولمىدى. تا ھازىرغىچە قەدىمكى مېمارلارنىڭ بىر نەچچە توننىلىق ئېغىر تاشلارنى قانداق يۆتكىگەنلىكى ۋە ئۇلارغا خادا تاشلاردىن ئىنتايىن چوڭ بلوكلارنى «كېسىش» قانداق مۇمكىن بولغانلىقى سىر بولۇپ كەلگەن ئىدى.

تەتقىقات نەتىجىلىرى ئاسۋان شەھىرى يېنىدىكى قەدىمكى تاش ئېلىنغان جايدا ئېلىپ بېرىلدى. بۇ يەردە ھازىر مەلۇم تاش «زاگوتوۋكىلىرىنىڭ» ئەڭ يوغىنى تېپىلدى. ئۇنى سىلىقلاش ئىشلىرى شۇ جايدا ئاياغلاشماي قالغان. بۇ مونۇمېنتنىڭ سالمىقى 1197 توننا، ئەندى ئۇزۇنلۇقى بولسا - 42 مېتىر. ئالىملار، تاش ئېلىنغان مەيداننى تازىلاش جەريانىدا ئېگىزلىكى تەخمىنەن 50 سانتىمېتىر كېلىدىغان مېتىر تويىنى يوتكەشكە توغرا كەلدى. بۇ تاشلار جەريانىدا تاش ئېلىپ كېتىش ئۇسۇلىنى بىلىۋېلىش مۇمكىن بولىدى. دېرگەندىن ئىبارەت ... بارىدىغان يول تېپىلدى. بۇ قىرغاقتىن «قۇرۇلۇش ماتېرىيالى» كېمىلەرگە يۈكلىنەتتى. ئالىملار قىرغاقتىن تاشقىرى، تاش ئېلىنغان جايدا تاشلارنى ئۆزگەرتىدىغان ئەسۋابلار تېپىلدى. ئۇلارنى ئېنىقلاش ئارقىلىق دەۋرىدىكى دانالىقتار توغرىلىق ۋە قەدىمكى مېمارلارنىڭ ئارخىتېكتلىق ھېيلىلىرى ھەققىدە ئۇرغۇن يېڭى نەرسىلەرنى بىلىشنى ئۈمىت قىلىۋاتىدۇ.

مۇنداقمۇ بولىدۇ

ئىنجىلنى تولۇق يادلىيالايدىغان ئادەم

ئامېرىكىلىق پېيلى فۇت ئالاھىدە ئەستە تۇتۇش ئىقتىدارىغا ئىگە بولۇپ، ئۇ «كونا ئەھدىنامە»نى تولۇق يادلاپلا قالماي، «يېڭى ئەھدىنامە»نىمۇ تولۇق يادلىيالايدىكەن. ئەمما ئۇ ئايغىنىڭ شنۇرىنى ئۆزى چەگەلمەيدىكەن ھەم كۈندىلىك تۇرمۇشتىكى ھېساپ - كىتاپ ئىشلىرىنىمۇ قىلالمايدىكەن.

پېيلىنىڭ ئالاھىدە ئەستە تۇتۇش قابىلىيىتى ئامېرىكىدىكى ئىنجىلشۇناسلارنى تولىمۇ ھەيران قالدۇرغان.

ئۇ تورت مۇتەخەسسىسنىڭ ئالدىدا، ھەر كۈنى 18 سائاتتىن توپ توغرا بەش كۈندە پۈتۈن ئىنجىلنى سوزمۇ - سوز يادلاپ بەرگەن. مۇتەخەسسىسلەر ھەر نەچچە سائەتتە بىر قېتىم بۇ «ئېلېكترون مېڭىلىك ئادەم»نى توختىتىپ، تاماق يېيىشكە ۋە دەم ئالدۇرۇشقا مەجبۇر بولغان. پروفېسسور جابىلدىيا نيۇربېل ھەيرانلىق بىلەن مۇنداق دېگەن: «ئەگەر بىز ئۇنى توختىتىۋالمىساق، ئۇ يادلاۋېرەتتى. بىز ئۇنىڭ يادلىغىنىنى «ئىنجىل» بىلەن بىرمۇ - بىر سېلىشتۇرۇپ تۇرۇپ پەقەت بىرلا كىچىك خاتالىقنى تاپالىدۇق. ئۇ بىر يەردە «چىش» دېگەن سوزنى «پۇت» دەپ ئوقۇپ قويدى. ئۇنىڭدىن باشقا ھېچ يەردە خاتالىق كورۇلمىدى. ئۇ مەن كورگەن ئادەملەر ئىچىدە ئىنجىل ھەققىدىكى بىلىمى ئەڭ كوپ ئادەم».

پېيلىنىڭ ھەيران قالارلىق ئەستە تۇتۇش قابىلىيىتى «ئىنجىل»بىلەنلا چەكلىنىپ قالمايدىكەن. ئۇ يەنە 1991 - يىلدىكى نيۇ-يورك شەھىرىنىڭ تېلېفون نومۇرلىرى دەپتىرىدىكى ئادىمغىچە بولغان بارلىق مەزمۇنىنى يادلاپ بېرەلەيدىكەن. ئۇنىڭ ئاتا - ئانىسى فالورد فۇت بىلەن مېيلۇن فۇت ئۇنى خۇددى داستىن ھولفمەن فوفمان «يامغۇر» ناملىق كىنودا رولىنى ئالغان پېرسوناژغا ئوخشاش «كومۇش مۇتەخەسسىس» دەپ قارايدىكەن.

مىرزەخمەت مېرىموۋ

ئانا تىلىم

ئانا تىلىم، دانا تىلىم دېگەن ھەق،
ئانا تىلدا ئېيتالايمىز كوڭلىنى ئەق.

ئانا تىلدا ئېيتار ھەر كىم مەخسەتنى،
ئانا تىلدا توكەر ژۇرەك ھەسرەتنى.

ئادەم بولۇپ ياراللدۇق بىز تىل بىلەن،
بۇ دۇنيانى چۈشەندۇق ھەم دىل بىلەن.

دىلسىز، تىلسىز ئوخشار ئادەم مەخلۇققا،
تىل بولەيدۇ كوڭۇللەرنى شاتلىققا.

ھەر كىم سويەر تۇققان ئانا تىلىنى،
تىلىنى سويگەن سويەر يۇرتى، ئېلىنى.

مەن سويىمەن ئانا تىلىم، يۇرتىمنى،
ئاڭا بەرسەم دەيمەن ژۇرەك ئوتىمنى.

مىڭ ئەسىرلىك تارىخى بار تىلىمنىڭ،
مىڭ ئەسىرلىك تارىخى بار ئېلىمنىڭ.

قاراخانى، سەئىدخانلار تىلى بۇ،
ئەجداتلارنىڭ مىراس قالغان گۈلى بۇ.

چاغاتايلار ئۇيغۇر تىلىن قەدىرلىگەن،
موشۇ تىلدا ھوكۇم يېزىپ، ئەل بىيلىگەن.

ئانا تىلىم مېنىڭ ئۇچار سەن قانىتىم،
ئانا تىلدا بەخىت، شاتلىق، ئامىتىم.

ئوزگە تىلدا سوزلەر كورەڭ بەزلەر،
ئۇلار ئۇچۇن بۇ مەدەنىي سېزىلەر.

ئۇنتىغانلار ئۇ ئوزىنى ھەم نەسلىنى،
تېگشكەنلەر مەنپىيەتكە ۋەسلىنى.

ئانا سۇتى بىلەن سىڭگەن ئانا تىل،
ئەسىر ئاتلاپ ئومۇر سۇرگەن ئانا تىل.

ئانا تىلىم سەن باركەنسەن بارلىقتا،
ئولمەي - ئوچمەي ئومۇر سۇردۇم زورلۇققا.

ئانا تىلىم سەن بولمىساڭ بولماتتىم،
ھاياتلىقنىڭ شاتلىغىنى بىلمەتتىم.

ئۇيغۇر تىلى، مىللىتىمنىڭ ئوزى سەن،
مەڭگۈ ھايات - ئولمەيدىغان سوزى سەن.

ساڭا قاراپ شاتلىغىم تاشار
(ئانا سوزى)

بۇگۇن سېنىڭ تۇغۇلغان كۇنىڭ،
مېنىڭ ئەزىز گۇلۇڭرا قىزىم.
شۇنچە تاتلىق ئېيتقان ھەر سوزۇڭ،
گويا لالە سۇپ - سۇزۇك يۇزىڭ.

ساڭا قاراپ شاتلىغىم ئاشار،
ساڭا قاراپ بۇ ئومرۇم ياشنار.
زىلۋا بويۇڭ، ئوت چاقناپ كوزىڭ،
مېنى گوزەل ياشلىققا باشلار.

مېنىڭ ئۇمۇت يالغۇزۇم ئوزەڭ،
پارلاق تۇرغان يۇلتۇزۇم ئوزەڭ.
ئاتاڭمۇ مەن، ھەم ئاناڭ ئوزەم،
سېنىڭ بەخىت تويلىرىڭ كورسەم.

ژۇرىگىمنىڭ پارىسى ئوزەڭ،
بۇ ئومرىمنىڭ ئارزۇسى ئوزەڭ.
كېلەچەككە ئورنىڭنى تېپىپ،
ئارمىنىم شۇ - بەختىڭدىن كۇلسەڭ.

ژىلدىن - ژىلغا ئوسمەكتە يېشىڭ،
غەم - قايغۇدا كەتمىسۇن بېشىڭ.
بۇگۇن سېنى باغرىمغا بېسىپ،
خوشاللىقتىن ئاقىدۇ يېشىم.

ئوسۇۋەرگىن تەلپۇنۇپ، يايراپ،
بىلىم بىلەن ياشلىغىڭ ياشناپ.
ئامانىنسا، ئىپارخان، نازۇك -
مايىمخاندەك ياشىغىن چاقناپ.

رۇبائىيلار

بىلمەيمەن كىملەرگە بولدۇم مەن توسۇق،
گۇمانخور ئويلايدۇ، نىيىتى بۇزۇق.
ئىلھامىم - ھاياتلىق سىرىن كۈيلىدىم،
ھېچكىمنىڭ بايلىغىن ئەتمىدىم بۇزۇپ.
* * *
بارنى يوق ئېتىدۇ، يامانلىق دېگەن،
ھەقنى خار ئېتىدۇ يامانلىق دېگەن.
يۇزىمۇ، ئىچىمۇ قاپ - قارا تۇرۇپ،
ئاقنى قارا ئېتىدۇ يامانلىق دېگەن.
* * *
كوزلەردىن توكۇلەر قايغۇ - دەرتتىن ياش،
تەشۋىش ھەم گۇماندىن كاكىگرايدۇ باش.
ئوزگىدىن نە قانچە راپاۋەت كەلمەك،
چاۋاڭ چېپ كۇلۇشسە قېرىنداش، قاياش.
* * *
دۇنياخور، مەنسەپخور ئورلىگەن زامان،
يالغانچى، تەخسىچى كۇللىگەن زامان.
ئاغزىدا شەر ئېلىپ ھەم سېپىل سوقۇپ،
شان - شوھرەت قۇللىرى سوزلىگەن زامان.
* * *
دوست ئېدۇق ئوز ئارا پاراڭ سېلىشتۇق،
ئۇ تاغدىن، بۇ تاغدىن سىرلار چۇڭقۇشتۇق.
شامالدا ئۇچتىمۇ مېنىڭ گەپلىرىم،
ئەتىسى دوست بىلەن داۋدا كورۇشتۇق.
* * *
بولسۇن قۇتلۇق قەدىمىڭ يېڭى ئەسىر،
سېنىڭ بىلەن باشلانسۇن يېڭى پەسىل.
دۇنيانىڭ تەغدىرىنى ئالسۇن قولغا،
ھەق تۇغى - يېڭى ئادەم، يېڭى نەسىل.
* * *
ئون بەشى قاراڭغۇ، ئون بەشى يورۇق،
ئاي كەبى بىزلەرمۇ ئالارمىز ھوقۇق.
قەددىمنى كوتىرىپ، چىقىپ مىنبەرگە،
«مەن ئۇيغۇر!» جار سالاي قوشاقلار توقۇپ.

فوتو ئېتيۇد

ئۇسسۇل شەيدالىرى.

مۇنداقمۇ بولىدۇ

ئاغرىقخانىدىن كىتاپقا

شىمالىي ئوسېتىيەدە بېمارنىڭ سۇنغان يامپاش سۆيىگىنى ئورنىغا چۈشىرىش ئوپېراتسىيەسى ئۇتۇقلۇق ئوتۇپ، ئۇنىڭ جەريانى دەرھال گىننېسنىڭ رېكوردلار كىتاۋىغا تىركىلىش ئۇچۇن ئەۋەتىلدى. مەزكۇر ئوپېراتسىيە بىر نەچچە جەھەتتىن نادىر بولغان ئىدى. بىرىنچىدىن، بېمار 114 ياشتا (تا موشۇ ۋاقىتقىچە ئوپېراتسىيە قىلىنغان ئەڭ قېرى كىشى 111 ياشلىق ئامېرىكىلىق ھېساپلىنىپ كەلگەن ئىدى). ئىككىنچىدىن، ئېغىر ئوپېراتسىيەدىن كېيىنكى تورتىنچى كۇنى (ئۇستىخان تىتان مېتال كونستروكسىيەسى بىلەن مۇستەھكەملەندى) بېمار ئايال ئاياققا تۇردى. ئەندى، ئۇچىنچىدىن بولسا، بىر ئايدىن كېيىن ئۇ مۇتلەق ئەركىن مېڭىپ ژۇرىدۇ.

ئوز ئەركى بىلەن كوچىدا قالغانلار

25 مىڭدىن ئوشۇق ئاۋستراليەلىك ئويسىز ئادەملەر ئۇچۇن پۇل ژىغىش مەخسىتىدە بىر كېچىنى كوچىدا ئوتكەزدى. ئادەملەر مەكتەپلەردە، ئىستىراھەت باغلىرىدا، ئوز ئويلىرىنىڭ ھويلىلىرىدا ۋە ئوچۇق ستادىئونلاردا ئۇخلىدى. ھەر ژىلى ئۇيۇشتۇرۇلىدىغان مەزكۇر چارە - تەدبىرنى ئۇيۇشتۇرغۇچىلارنىڭ تەكىتلىشىچە، ئوچۇق ئاسماندا ئۇخلاش ئىشتىراكچىلارغا ئويسىز ئادەملەرنىڭ قىسمىتىنى ياخشى چۇشىنىشكە ۋە ئۇلارنىڭ مۇئاممالىرىغا جامائەتچىلىكنىڭ دىققىتىنى جەلىپ قىلىشقا ئىمكانىيەت بېرىدۇ.

دالدا تاپسىلا...

پېنزىلىقلار پۈتكۈل دۇنياغا ئىككى نەرسىدە - كائىناتتا ۋە ئادەمنىڭ ئاخماقلىغىدا چېگارا يوقلىغىنى يەنە بىر قېتىم ئىسپاتلىدى. ئىلگىرى ئەڭ ئىلغار ھېساپلىنىدىغان ۋە قابىلىيەتلىك مۇتەخەسسىسلەر ۋە نادىر كەشپىياتلار بىلەن داڭ چىقارغان شەھەر كارخانىلىرىنىڭ بىرىدە، سۇنى ۋە ئېلېكتر قۇۋۋىتىنى ئىختىسات قىلىش مەخسىتىدە بارلىق ھاجەتخانىلار يېپىۋېتىلدى. ئەندى كارخانىنىڭ بىر نەچچە يۈز ئەر ۋە ئايال خادىمى ئوزلىرىنىڭ تەبىي ئېھتىياجلىرىنى زاۋۇدنىڭ گوزەل گۇلزارلىغىدا چىقىرىدۇ...

ئەڭ قېرى شوفيور

80 ياشلىق ئانگلىيەلىك بوب كاررى دۇنيادىكى ئەڭ قېرى ژۇك ئاۋتوماشىنىسى شوفيورى دەپ رەسمىي ئېتىراپ قىلىندى. پېشقەدەم شوفيور مانا 55 ژىلدىن بۇيان ماشىنا ھايدىماقتا. بۇ دەۋر ئىچىدە ئۇ 5 مىللىون كىلومېترغا يېقىن مۇساپىنى بېسىپ ئوتتى، بۇ يەردىن ئايغىچە بولغان ئارىلىقنى ئون ئۇچ قېتىم ئايلىنىپ چىقىش بىلەن باراۋەردۇر. بوب كاررى ژۇك ئاۋتوماشىنىسىنى ھايداش ئۇچۇن شوفيورلۇق گۇۋاھنامىسىنىڭ ئەڭ قېرى ساھىبى سۇپىتىدە گىننېسنىڭ رېكوردلار كىتاۋىغا تىركەلدى.

روسسىيە مەتبۇئات ماتېرىياللىرىدىن.

ئۇيغۇر خەلىق ماقال - تەمسىللىرىدىن

* ئات ئايلىنىپ ئوقۇرىنى تاپىدۇ،
مۇساپىر ئايلىنىپ يۇرتىنى (تاپىدۇ).
* ئادەمنىڭ ياخشىسى ئەل - يۇرتۇم دەپ ئولەر.
* ئانا بىلەن ئوي ئاۋات،
ئاتا بىلەن ئەل (ئاۋات).
* ئانا تىلىڭ - ئىككىنچى ئېلىڭ
* ئانا ماكان - جەننەتولرىزۋان.
* ئانا يەردىن ئالتۇن ئالساڭ ئەلگە سۇن.
* ئەلگە ئەل قوشۇلسا - دولەت،
ئەلدىن ئەل كەتسە - قىيامەت.
* ئەل بىلەن كېسىلگەن قولدىن قان چىقماس.
* ئەل تەختتىن ئايرىلسا،
ئەر بەختتىن ئايرىلار.
* ئەلدىن ئايرىلغاننى يەر ژۇتار.
* ئەلدىن ئايرىلغاننىڭ ئەلگىگى توشۇك.
* يۇرتقا پاتمىغان ھېچ يەرگە پاتماس.
* ۋەتىنىڭ قۇدرەت تاپسا،
جان - تېنىڭ راھەت تاپىدۇ.
* ئەلدىن ئايرىلغىچە جاندىن ئايرىل.
* ئەلدىن كەتتىڭ - بەلدىن كەتتىڭ.
* ئەلنى ئويلىغان - ئۇخلىماس.
* ئەلنى يامانلىغان ئەر زەبۇن.
* ئەلگە قايتماق ئەيىپ ئەمەس.
* ئەل قىساسى - مىنەلھەق.
* ئەمەلدىن كەچ، ئەلدىن كەچمە.
* بېشىڭدا ئالتۇن تاج بولسىمۇ، سەن ئەلگە مۇھتاج.
* بىلىگىنى سۇندۇرغان - ئېلىگىنى سۇندۇرالماس.
* پادىشاھسىز ئەل ژىتىم،
ئېگىسى يوق يەر ژىتىم.
* تۇغۇلغان يەرنىڭ تېشى ئالتۇن، سۇيى شەربەت.
* تۇغۇلغان يېرىڭگە تۇغۇڭنى تىكلە.
* جاندىن كەچسەڭمۇ ماكاندىن كەچمە.
* دۇشمەننىڭ قارغىشىدىن قورقما،
ئەلنىڭ رەنجىشىدىن قورق.
* كوپتىن يامانلاپ كومۇلمەي قاپتۇ.
* مۇساپىردەك غېرىپ بولماس،
يۇرتنى يەردە تېرىپ بولماس.
* ئوز ئېلىڭ - ئالتۇن بوشۇك.
* ئوز ئېلىدە مېھىر گىياھ،
ياقا يۇرتتا شۇمبۇيا.
* ۋەتەنسىز ئادەم
ھاياتى ماتەم.
* ۋەتەنسىز ئەر ھوسۇلسىز يەر،
ۋەتەنسىز كىشى - ناخشىسىز بۇلبۇل.

ژىللار ۋە ئادەملەر

ئەۋلادلار پەخرى – ئۇستازدۇر

پانفىلوۋ ناھىيەسىدە ھەر خىل ساھالاردا ئۈنۈملۈك ئەمگەك قىلىپ، كۆزگە چېلىققان نۇرانىي ئانىلار كۆپلەپ سانىلىدۇ. ئەينە شۇلارنىڭ بىرى – پۈتكۈل ھاياتىنى، بىلىمىنى، ياش ئەۋلادلارغا سەرپلەپ كەلگەن ھەم كېلىۋاتقان ئۇستاز بۈۋى ھەدە قەمبەروۋادۇر.

بۈۋى قەمبەروۋا 1925 – ژىلى ياركەنت شەھىرىدە دۇنياغا كەلگەن. 1942 – ژىلى ياركەنت پېداگوگىكىلىق بىلىم يۇرتىغا چۈشۈپ، ئوقۇشىنى 1944 – ژىلى مۇۋاپپەقىيەتلىك تاماملاپ، ناغرىچى مەكتىۋىدە ئۇستازلىق پائالىيىتىنى باشلايدۇ. ئۇ ئالدى بىلەن مەزكۇر بىلىم يۇرتىدا مۇئەللىمە، ئاندىن مەكتەپ مۇدىرى بولۇپ ئىشلەيدۇ. بۈۋى قەمبەروۋا ئۆز بىلىمىنى يەنىمۇ مۇكەممەللەشتۈرۈش مەخسىتىدە 1949 – ژىلى ئالمۇتىدىكى قىزلار پېداگوگىكىلىق ئىنستىتۇتىنىڭ تارىخ فاكۇلتېتىغا چۈشۈپ ئوقۇيدۇ. 1954 – ژىلى ئالىي بىلىم يۇرتىنى تاماملاپ، شۇ ژىلى ياركەنتتىكى كىروۋ نامىدىكى مەكتەپكە يوللانما بىلەن ئۇستازلىق كەسپىنى داۋاملاشتۇرىدۇ. بۈۋى قەمبەروۋا مەزكۇر مەكتەپتە ياش ئەۋلادلارغا بىلىم بېرىش

بىلەن بىللە تەجرىبىلىك مۇئەللىملەرنىڭ ئىش تەجرىبىلىرىدىن ئۆگەندى ۋە ئىش يۈزىدە قوللاندى. ئۇ موشۇ بىلىم يۇرتىدا ئىشلەش جەريانىدا ئىلمىي مۇدىر، مەكتەپ مۇدىرى لاۋازىملىرىدا ئىشلەپ، ئوقۇغۇچىلارنىڭ بىلىم سەۋىيەسىنىڭ ئۆسۈشىگە، تەلىم – تەربىيە ئىشلىرىنىڭ ياخشى يولغا قويۇلۇشىغا زور ئۈلۈشىنى قوشتى. كۆپ ژىللىق ئىش تەجرىبىگە ئىگە ئۇستاز ۋە رەھبەر ئۆزى باشقۇرغان مەكتەپنى ناھىيەدىكى ئالدىنقى قاتاردىكى بىلىم يۇرتلىرى قاتارىغا قوشتى، تەلىم – تەربىيە ئىشلىرى، بىلىم بېرىش سۈپىتى كۆتەردى.

ئادەتتە، ئۇستازلارنى جەمئىيىتىمىز پەخرى دەپ ئاتايمىز. چۈنكى ئۇلار ياش ئەۋلادلارغا بىلىم بېرىش، تەربىيەلەش بىلانلا چەكلىنىپ قالماي، ئاھالى ئارىسىدىمۇ كەڭ مىقياسلىق جەمئىيەتلىك ئىشلارنىمۇ ئېلىپ بارىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئۇلار بىلەن ھەقلىق رەۋىشتە پەخىرلىنىمىز. بۇنى بۈۋى قەمبەروۋانىڭ مىسالىدىن روشەن كۆرۈشكە بولىدۇ. مەسىلەن، تەجرىبىلىك ئۇستاز پېداگوگىكىلىق كوللېكتىۋنى باشقۇرۇپ، ناھىيەنىڭ جەمئىيەتلىك ئىشلىرىغا پائال قاتناشقانلىقى ئۈچۈن ئۇ بىر نەچچە پەخرىي يارلىقلار، شۇنداقلا «ھۆرمەت بەلگۈسى» ئوردېنى بىلەن مۇكاپاتلانغان.

ئۆتكەن ژىلى بۈۋى قەمبەروۋانىڭ ھاياتىدا زور خوشاللىق ۋاقىە يۈز بەردى. ناھىيەنىڭ بىر توپ پېشقەدەملىرى قاتارىدا بۈۋى ھەدىگە «ناھىيەنىڭ پەخرىي پۇخراسى» نامى بېرىلدى.

75 – باھارنى كۈرۈشكە نەسىپ بولغان بۈۋى قەمبەروۋانى سەمىمىي تەبرىكلەپ، تېنىگە ساق – سالامەتلىك، ھاياتىغا خاتىرجەملىك تىلەيمىز.

بەختىجان روزىيېۋ.
پانفىلوۋ ناھىيەسى.

فوتو ئېتيۇد

ئىسسىق ناندا مەرھەمەت...

چىڭگىسخاننىڭ قەبرى تېپىلدى

پىن قىلىنغان ئورنى توغرىلىق ئالىملارنىڭ يەكدىل پىكرى يوق.

خىتاي ئارخېولوگلىرى ئۆزلىرىگە ئاخىرى چىڭگىسخاننىڭ ھەقىقىي قەبرىنى تېپىش مۇمكىن بولغانلىقى ھەققىدە جاكالىدى. ئۇنىڭ قەبرى قازاقىستانغا چېگارىداش شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاۋتونوم رايونىنىڭ تەۋەسىدىن تېپىلدى.

ئېغى ئاگېنتلىغى موڭغۇلىستاننىڭ ئاساسىنى سالغۇچىنىڭ قەبرى چىڭگىل شەھىرى رايونىدىن تېپىلغانلىقى توغرىلىق خەۋەر قىلدى.

بۇ ۋاقىتقىچە ئالىملار ئىشغالىيەتچىنىڭ قەبرى موڭغۇلىستان ئالتايىدا، سۇنىسى ئۇستەڭ بىلەن باغلاشتۇرۇلغان ئىككى كۆل ئوتتۇرىسىغا جايلاشقان، دەپ ھېساپلاپ كەلگەن ئىدى.

«بىز چىڭگىسخاننىڭ ھەقىقىي قەبرىنى تاپتۇق. ئۇنىڭ ئالدىدا تېپىلغان قەبىر موڭغۇل سەردارىغا تەئەللۇق ئەمەس،»– دەپ بىلدۈردى ش ئۇ ئار مۇزېينىڭ خادىمى جاڭ خۇيى.

موڭغۇللارنىڭ رىۋايىتى بويىچە، چىڭگىسخان 1227 – ژىلى شىمالىي خىتايدا ئۆلگەن ۋە ئۇنىڭ يېقىن ئادەملىرى تەرىپىدىن ئۆز شەھىرىگە مەخپىي دەپىن قىلىنغان. لېكىن موڭغۇل لەشكەر باشلىغىنىڭ ئېنىق دە-

خىتاي ئارخېولوگلىرىنىڭ تەكىتلىشىگە قارىغاندا، تېخى قىزىلما ئىشلىرى ئالدا تۇرغان چىڭگىسخاننىڭ قەبرى يېنىدا، يۇئان سۇلالىسىنىڭ (1271 – 1378 – ژىللار) ئاساسچىسى، چىڭگىسخاننىڭ جىيەنى خۇبىلاي خان تەرىپىدىن ئورنىتىلغان، دەپ پەرەز قىلىنىدىغان ئېگىزلىگى 20 ۋە كەڭلىگى 78 مېترلىق خاتىرە تاش تۇرىدۇ.

ئىنتېرفاكس.

شەھەر ھاكىمى پېنسونېرلار بىلەن ئۇچراشتى

ئالمۇتا شەھىرىنىڭ ھاكىمى ۋىكتور خراپۇنوۋ ئاۋغانىستان ئۇرۇشىدا ۋاپات بولغان ژىگىتلەرنىڭ ئائىلىرى، پېنسونېرلار ۋە ناكالار بىلەن ئۇچرىشىش ئۆتكۈزدى.

ھازىر ئالمۇتا شەھىرىدە 247 مىڭ پېنسونېر بار. جۇمھۇرىيەت بيۇدژېتىدىن ھەر ئايدا پېنسىيە ھەم ئىجتىمائىي ياردەم قىلىش ئۈچۈن بىر مىللىارد 200 مىللىون تەڭگە بولۇنىدۇ. شۇنداقلا ئالمۇتا شەھىرىنىڭ پېنسونېرلىرىغا يەرلىك بيۇدژېتتىن مەخسۇس دۆلەت ياردىمىنى ئالمايدىغانلار ئۈچۈن ھەر ئايدا قوشۇمچە 45 مىللىون تەڭگىدىن ئوشۇق ئاخچا ئاجرىتىلىدۇ. موشۇ ۋە باشقا ئىجتىمائىي تۆلەملەر ئۈچۈن ژىل بېشىدىن تارتىپ يەرلىك بيۇدژېتتىن 726 مىللىون تەڭگە بولۇنۇپتۇ. شۇ نەرسە دىققەتكە سازاۋەركى، مۇنداق مۇھىم چارىنى پەقەت ئالمۇتا شەھىرىلا قولغا كەلتۈرۈلگەن.

قىسقىسى، شەھەر ھاكىمىيىتىدە ئۆتكۈزۈلگەن ئۇچرىشىش قېرىلار بىلەن كۆڭلى يېرىم كىشىلەردە كەلگۈسىگە نىسبەتەن خېلە ئۈمۈت پەيدا قىلدى.

(ئۆز مۇخبىرىمىز).

بەدىئىي پارچىلار

ئاھ، سۈيۈملۈك بىچارەم! مېنىڭ ھەقىقەتەن ھاسىل قىلغان ياخشى چۈشەنچىلىرىڭنىڭ سەراپ – ۋىلىۋىلىدىن باشقا نەرسە ئەمەسلىكىنى ساڭا ئىسپاتلاپ بېرىش بىلەن نومۇسقا لايىق جازانى ئۆزەمگە بەرگەن بولىمەن. قەلبىڭدىكى مۇھەببەتنىڭ پاتراق نەپرەتكە ئايلىنىشى بىلەن ئازاپلىنىشلىرىمنىڭ شۇئان توختىشىنى خالايمەن... ھەممە نەرسىنى ساڭا ئېتىراپ قىلىمەن، سوزۇمنى ئالغۇدەك ۋە ئوچۇق ئاشكارە ئېيتىدىغان ئاچچىق ھەقىقەتكە چىداشلىق بېرەلىگۈدەك غەيرىتىڭ بارمۇ؟

كەرىمە نادىر.

* * *

تەنتەنىلىك توي مەراسىمى ئۆتۈپ كەتتى، كىشىلەر «شىرىن ئايلار» دەپ ئاتايدىغان ئايلارمۇ ئۆتۈپ كەتتى. قېپقالغىنى، شوھرىتى ئالەمگە يېيىلغان جەڭدىن كېيىن تاغ – تۈزلەڭلىكلەردە تاشلىنىپ ياتقان جەسەتلەرگە ئوخشاش ھەم قىرتاق، ھەم ئاچچىق كۈنلەر بولىدى... شەرقنىڭ دەبدەبىلىك توي مەراسىملىرى ئالدى بىلەن ياش – ۋىگىت، قىزلارنى يەڭگىل كۆتىرىپ بۇلۇتلار ئۈستىگە ئېلىپ چىقىدۇ، ئاندىن ئۇلارنى تېگى يوق دېڭىزغا تاشلايدۇ. تويىنىڭ داغ – دۇغىلىرى بولسا، دېڭىز بويىدىكى قۇمغا چۈشكەن ئىزغا ئوخشايدۇ، ئىز چۈشۈپ بولغىچە دېڭىز دولقۇنى شۇ ھامان ئوچۇرۇپ تاشلايدۇ...

جىبران خېلىل جىبران.

* * *

مەن مۇلايىم تەبەسسۇم بىلەن كۈلمەكنىڭ مەستانىسى. ئامما قەلبىم بىلەن كۆز چانىغىم ئاۋازسىز كۆز ياشلارنىڭ بۈلىغى.

مېنىڭ سۆيىدىغىنىم مۇھەببەت ۋە ھەسسىياتلار گۈلىستانىنىڭ مۇلايىم، لەرزان مۇزىكىسى، ئۇ، ئۈمۈت تەگرىسىنىڭ شىۋىرلىشى.

ئەي، سۈيۈملۈك پەرى، سۇ ئۈستىدىكى نىلۇپەر گۈلىنىڭ تەكچىسىدە ئۇسسۇل ئويناشنى. ئۇنىڭ بەرگى ۋە يوپۇرماقلىرى نىلۇپەر شەكلىگە كىرگەن قولۇلە قېپى. ئۇ سېنى سېپىر بىلەن ئۆز تەكچىسىگە قوندۇرۇپ، زەر پۈرۈچلار قولىدا دىنارنى قىسىپ تۇتقاندەك تۇتۇپ، سېنى قولۇلە قېپىغا سېلىپ دېڭىز تېگىگە غەرىق قىلىدۇ. ئۇ سەندىن ئالەمدە تەڭداشسىز مارجان ياساپ، جاھان بازىرىدا ساتىدۇ...

ئابدۇشۈكۈر مەھەممەتىمىن.

* * *

ئەسىر – قەرنەلەردىن بۇيان ئۇيقۇدىكى بوۋاقتەك خىرامان تىنىپ ياتقان مەھەللە ئەندى ھاسىراشقا چۈشكەن ئىدى. ئۇنىڭ تىنىقى كۆرچىنىش، تىردجەش، تىكىرقاش، كاككىراش، خوشاللىق ۋە ئۈمۈت ئىچىدىكى ھاسىراش ئىدى. ئۇ تارىخنىڭ دوخمۇشىدىن قايرىلمىۋاتقان چاغدىكى ئېگىز – پەس تىنىقى ئىدى...

مۇھەممەت باغراش.

ئاڭ قىرغاقلىرىدا

* ئىنسان – تۇپراقتىن ئۈنگەن گىياھ. گىياھتىن قەد كۆتەرگەن ھايۋاندا ئۇيۇق ژېپى بىلەن پىكىر كەشتىلىرىنى تۈزگەن كارامەت مۆزىزە. ئۇ، پۈتكۈل كائىنات سىرلىرىدىن تۈزۈلگەن ئۇلۇق ئەۋرىشكە. ئىنساندا كائىنات مۇمكىنلىكلىرىنىڭ ھەممە قاتلاملىرى بىلەن كۆرۈنمىلىك سۈرەت ۋە يوشۇرۇن تىلسىمات نەمۇنىلىرى ساقلانغان.

* ئىنسان جىسمانىي جەھەتتىن بىر ھايۋان بولۇپ، ئۇنى «ئات» قا، مەنىۋىي جەھەتتىن بىر كامالەت مۇمكىنلىكىدىكى زات بولۇپ، ئۇنى «ئات مىنگەن كىشى»گە تەمسىل قىلىش مۇمكىن. ئىنسان ماددىي ھايات ۋە مەنىۋىي كامالەت ئاتەكىشلىكىدە ھەرىكەتلىنىدىغان شەيئىي. ئەگەر ئات مىنگەن كىشى دانا بولسا، ئاتنى كامالەتكە يېتەكلەيدۇ، نادان بولسا، ئات ئۇنى ئۇقۇرغا باشلايدۇ. ئىنسان روھىيىتى ھايۋان ئۇززۇغىنىڭ ئات – يېمىنىڭ «ئىنكاسى»، «ئىپادىسى» ئۈچۈن ئىشلىگۈچى قۇلغا ئايلىنىدۇ.

* دانىشمەن – بىلىمدان، ئاقىل، ئالدىن بىلگۈچى ۋە رەھنىما ساھىبى مەنىسىدە مۇبارەككە سازاۋەر نورانە نام. ئۇ ھەممە قۇرۇلمىلارنى مۇجەسسەم ئۇيۇق قىلىپ كۆتۈرۈلگەن تەپەككۇر قۇياشى.

دانىشمەنلىكنىڭ ئىككى ئالقىنىنى ئۇچام قىلغان چىغىغا قارا! ئۇنىڭ ئالقانلىرىنىڭ ئۇستىدىن ئىنسانىيەتكە ئاتالغان يېڭى ھەقىقەت جاۋاھىرىنىڭ نۇرى چاقنايدۇ. ئۇنىڭ ئالقانلىرىنىڭ ئاستىدىن شەخسىي ھايات پاچەلىرىدىن ئۈرغىغان پاك، يىللىق قان تاراملاپ توكۇلىدۇ. ئۇنى ناكان – ناكانلاردا بەلكىم ئاھۇ – پەريادلار بىلەن ياش تۆككەنلەر ئارىسىدا ئۇچرىتالىشىڭ مۇمكىن. ئۇ ھاياتنىڭ ساختا لەززىتىدىن كېچىپ، ئۇنىڭ ھەقىقىي ئازاپلىرىدا ياشايدۇ!

دانىشمەن ئالدىن بىلىپ، ئالدىن ئويغانغاچقا، قەلبى ھەقىقەت، لەۋزى ئادالەت ئوتىدا كۆيۈپ، كىشىلەر بىلگەن ئامەتلەرنىڭ ئىللەتلىكلىكىنى ئېغىزدىن چىقىرىشتىن ئەيمىنىپ، سۈكۈنات ئىچىدە، نەپرەت ۋە خەيرىخاھلىق ئىچىدە ياشايدۇ! ئويغانماق ھەقىقەتەن ئېغىر ئىش. چۈنكى ئۇ ھەر ئىككى تەرەپنى بىئارام قىلىدۇ!

ئۇ سىرداشقا تەشنا، روھىي تېرەك – مۇئەككەلگە تەشنا. ھەقىقىي قەلب ساقىيسىغا تەشنا ھالدا، خاتا ئۇبرازلاشتۇرۇشلار، رەشىك – ھاقارەتلەر ئىچىدە مەنىۋىي تەنھالىق ئازابىنى چېكىدۇ.

ئۇ ساڭا تۈن قاراڭغۇسىدا ساڭا قارىغان توغراق دەرىغىدەك كۆرۈنىشى مۇمكىن. تاڭ شولىسى ئاستىدا ئۇنىڭ ئالتۇن سومرۇغلىغىنى ئاڭقىرالايسەن. ھە، ئۇ ئالتۇن سومرۇغ! تەنھا، بىراق مىللىون – مىللىون يۇلتۇزلارنى ياراتقۇچى قەلب كامالىتىنىڭ ئىنژېنېرى! ئۇ دوزاق ئوتىدا كۆيۈپ تۇرسىمۇ، خالايىققا جەننەت دەرۋازىسىنى ئاچقۇچى سىمائىي قەيسەر! ئۇنى ئىقلىمىنىڭ ژىراق ئۇپۇقىدىن ياكى مايىتىرى بىلەن ئىمامەدى ئاخىر زامان رىۋايەتلىرىدىن ئىزدىمە، ئۇ ئۆز قېشىڭدا، ئۇنىڭ روھى ئۆز ئىزىڭدا جاھان كېزىدۇ...

ئابدۇشۈكۈر مۇھەممەتىمىن.

«يېڭى ھايات» تەھرىراتى قازاقىستان خەلىق ئارتىستى
روشەنگۈل ئىلاخۇنوۋانىڭ
ئېغىر ئاغرىقتىن كېيىن ۋاپات بولۇشى مۇناسىۋىتى بىلەن مەرھۇمنىڭ ئائىلىسىگە ۋە قوم – قېرىنداشلىرىغا چوڭقۇر قايغۇرۇپ تەزىيە بىلدۈرىدۇ.

«ئۇيغۇر ئاۋازى» رېداكسىيەسىنىڭ كوللېكتىۋى قازاقىستان خەلىق ئارتىستى
روشەنگۈل ئىلاخۇنوۋانىڭ
ئېغىر ئاغرىقتىن كېيىن ۋاپات بولۇشى مۇناسىۋىتى بىلەن مەرھۇمنىڭ ئائىلىسىگە ۋە قوم – قېرىنداشلىرىغا چوڭقۇر قايغۇرۇپ تەزىيە بىلدۈرىدۇ.

باش مۇھەررىر
ي. ئازاماتوۋ.

يېڭى ھايات

ئالمۇتا، 480044
ئېيەك يولى كوچىسى
50 بىنا، 8 – قەۋەت،
813 – خانە

گېزىتنى تەسىس قىلغۇچى – جاۋاپكەرلىگى چەكلەنگەن «ۋىسال» شىركىتى.
تىراژى 1238 زاكاز 9698

تېلېفون:
33 – 84 – 59

«Йени хаят» (Новая жизнь) индекс 65359, республиканская общественно-политическая газета, регистрационное свидетельство №603 -- Г.
Выдано Министерством культуры, информации и общественного согласия Республики Казахстан 17 марта 1999 г. Учредитель — ТОО "Висал"

گېزىتىمىز سەھىپىلىرىدە بېسىلغان ماقالىلار مۇئەللىپلىرىنىڭ مەۋقەسى تەھرىراتىمىزنىڭ مەۋقەسى بولۇپ ھېساپلانمايدۇ. تەھرىراتتىن ماتېرىياللار قايتۇرۇلمايدۇ ۋە جاۋاپ بېرىلمەيدۇ.

2000
ژىل
9 - دېكابىر
شەنبە
№11–12
(4136)

يېڭى ھايات

Йеңи һаят

جۇمھۇرىيەتلىك ئىجتىمائىي - سىياسىي گېزىت. 1970 - ژىلى 1 - يانۋاردىن باشلاپ چىقىۋاتىدۇ

21 - ئەسىرگە «يېڭى ھايات» بىلەن

مەنىۋى بايلىغىمىزنى ئاسرايلى

ھازىرقى ۋاقىتتا ئاممىۋى ئەخبارات ۋاستىلىرىنىڭ ھاياتىمىزدا تۇتقان ئورنى كۈن ساناپ كۈچەيمەكتە، رادىئو - تېلېۋىدىنىي، گېزىت - ژۇرناللارسىز جوشقۇن ھاياتىمىزنى پەرەز قىلىشىمىزمۇ مۇمكىن ئەمەس. ئەگەر سىز شەھەر كوچىلىرىغا زەڭ سالسىڭىز، ھەر قەدەمدە دېگىدەك خىلمۇ - خىل گېزىت - ژۇرناللارنى سېتىپ ئولتارغان ئادەملەرنى كۆرىسىز. ئىلگىرى گېزىت - ژۇرناللار پەقەت ھۆكۈمران كوممۇنىستىك پارتىيەنىڭ يول - يورۇقلىرىنى تەرغىپ قىلىپ، ھەممە گېزىتلار خۇددى ئىنكۇباتوردىن چىققاندەك، بىر - بىرىگە ئوخشاپ كېتەتتى. ئەندى ھازىر بولسا، ئەھۋال تامامەن ئەكسىچە، ھەر خىل يۆنىلىشتىكى، ھەر خىل كۆز قاراشتىكى گېزىتلار، ژۇرناللار ئىنتايىن ئۇرغۇن. ھازىرقى ھاياتقا ھەمنەپەس بولىمەن دېگۈچىلەر ھەر كۈنى ئەھۋالغا قاراپ بىر نەچچە گېزىت ئېلىپ ئوقۇيدۇ، بىلىم دائىرىسىنى ئاشۇرىدۇ، ئۇلاردىن مەنىۋى ئوزۇق ئالىدۇ.

ئەندى بىزدىكى ئەھۋال قانداق؟ ئەگەر جۇمھۇرىيەتتە كام دېگەندە 200 مىڭدىن ئوشۇق ئۇيغۇر ئاھالىسى بار دېسەك، ئوتتۇرا ھېساپ بىلەن بىر ئائىلىدە 5 جان بولسا، قازاقستاندا 40 مىڭدىن ئوشۇق ئائىلە ياشايدۇ دېگەن سۆز. س س س ر دەۋرىدە «كوممۇنىزم تۇغى» (ھازىرقى «ئۇيغۇر ئاۋازى») 25 مىڭ، «يېڭى ھايات» 12 مىڭ نۇسخىدا تارقالاتتى. ئەندى ھازىر بولسا، «مەن ئۇيغۇر» دەيدىغانلار سانى تامامەن كامىيىپ، «ئۇيغۇر ئاۋازى» 5 مىڭ 700 نۇسخا، «يېڭى ھايات» 1150 نۇسخا تارالماقتا. بۇ ئېچىنارلىق ئەھۋال ئەلۋەتتە. باشقىلار گېزىتلارنى ئىزدەپ ژۈرۈپ سېتىۋېلىپ ئوقۇيدۇ، بىزدىكى بارى - يوقى بىر - ئىككى گېزىتىمىزنى ئېلىپ ئوقۇيدىغانلار ژىلدىن - ژىلغا ئازىيىپ، مىللىتىمىز قاششاقلىشىپ، مەنىۋى جەھەتتىن بارغانسېرى گادايلاشماقتا. ئەگەر بىز كۈننىڭ ئۆتكىنىگىلا، قورسىقىمىزنىڭ تويغىنىغىلا خۇش بولۇپ ياشاۋەرسەك، ئۇ چاغدا بىز ھايۋاندىن پەرقلەنمەي قالىدىغانلىقىمىز راسقۇ؟

ئۇيغۇر خەلقىنىڭ يالقۇنلۇق ۋەتەنپەرۋەر ئوغلى، مەدەنىيەت تارىخىمىزنىڭ شانلىق پەخرى ۋە ئىپتىخارى، ئەجايىپ مائارىپچى ۋە شائىر ئابدۇقادىر داموللام ئۆزىنىڭ «مىفتاھۇل ئەدەپ» دېگەن ئەسىرىدە: «ئىلىمدىن باشقىنى زەخىر (سەرمايە) دەپ ھېساپلىما، چۈنكى ئىلىم دېگەن تۈگىمەس غەزىنە، «ئىلىم ئارتقاندا دۈشمەنىنىڭ ئاغزى، بۇرنىنى توپىغا مىلىگىلى بولىدۇ، ئىلىمنىڭ ھوسنى ھەرىكەتنى ئىسلاھ قىلىشتۇر»، - دەپ خىتاپ قىلغان بولسا، دانا بوۋىمىز يۈسۈپ خاس ھاجىپ **«قۇتادغۇ بىلىك»** ناملىق نادىر ئەسىرىدە: «ھەر تۈرلۈك ياخشىلىقلار ئەقىلدىن كېلىدۇ، ئەقىل - ئىنسان ئۈچۈن مىڭ خىل پەزىلەتنىڭ بېشى، ئۇ كېچىدەك قاراڭغۇلۇقتىكى ئىنساننىڭ دىلىنى مەشئەل كەبى يورۇتىدۇ. ئەقىللىق بولۇش - تەڭرىنىڭ نېمىتى، ئەقىللىق ئىنسان بۈيۈكتۇر»، «ئىلىم - كۈچ، ئىلىم - بەخت قۇرالى، ئىلىم - ئىنسان قەدىر - قىممىتىنىڭ ھۆلى، ئىنسان ئەقىل ۋە بىلىم بىلەن يۈكسىلىدۇ، بىلىملىك كىشىنىڭ ئورنى كوك (ئاسمان) دىنمۇ ئېگىز، كىشىلەرنى ھايۋاندىن پەرقلەندۈرىدىغان ئاساسلىق، بەلكى دوزاخ ئىشىگىنى پېچەتلەيدىغان نەرسە پەقەت ئىلىم» دەپ تەكىتلىگەن. دانالىرىمىزنىڭ بۇ ۋەسىيەتلىرىگە بىز ۋارىسلىق قىلىدۇقمۇ؟ ۋارىسلىق قىلغان بولساق، بىز ھازىرقىدەك مەنىۋى گادايلىشىپ، ئەبگالىشىپ كەتمىگەن بولار ئىدۇق. ئايرىم زىيالىلىرىمىزنىڭ گېزىتلىرىمىزنى ئوقۇمايدىغانلىغى، خەلقىمىزنىڭ ھازىرقى ئىجتىمائىي ھاياتىدىن تامامەن خەۋەرسىزلىگى ئادەمنى ھەيران قالدۇرىدۇ.

ھە، مۇنداق مەنىۋى قاششاقلىققا خاتىمە بېرىدىغان، ئۆزىمىزنىڭ «ئۇيغۇر» دېگەن نامىغا لايىق ئۇيۇشۇپ ھەرىكەت قىلىدىغان ۋاقىت كەلدى. ئالمۇتا شەھىرى درۇژبا مەھەللىسىنىڭ ئىمامى ئابباس قارى ھاجىم، باشلىق يۇرت موتىۋەرلىرى 2001 - ژىلغا «يېڭى ھايات»، «ئۇيغۇر ئاۋازى» گېزىتلىرىگە مۇشتىرى توپلاش ئىشىنى جىددىي قولغا ئالدى. جۈملىدىن، ئابباس قارى ھاجىمنىڭ تەشەببۇسى بىلەن رېگىئوناللىق ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزى ئاقساقاللار كېڭىشى رەئىسىنىڭ ئورۇنباسارى مەھەممەت ھاجىم قادىروۋ (رەئىس)، نائىب ئىمام قاسىم ھاجىم، يۇرت ژىگىت بېشى نۇرەخمەت مالەنوۋ، ئەۋىزوۋ ناھىيەلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزىنىڭ رەئىسى زاماندىن رەخمانوۋ قاتارلىق گېزىتلىرىمىز جانكويەرلىرى تەركىۋىدە مۇشتىرى توپلاش شتابى قۇرۇلۇپ، ئۇلار ئىشنى جىددىي قولغا ئېلىپ، ھەر بىر كوچىغا مۇشتىرى توپلاش ئۈچۈن ئىشەنچلىك ئادەملەرنى بەلگۈلەپ چىقتى. ھەر ھەپتىدە ئۇلاردىن ھېساۋات ئېلىپ، تاپشۇرۇلغان ۋەزىپىنى ھەر بىر كوچىغا مەسئۇل بولغان ئادەمدىن تەلەپ قىلىپ، تەشۋىقات ئىشلىرىنى كەڭ قانات يايدۇردى. بولۇپمۇ، يۇرت ئىمامى ئابباس قارى ھاجىم، نائىب ئىمام قاسىم ھاجىم، گېزىتىمىز جانكويەرلىرى مەھەممەتجان ھاجىم قادىروۋ، ژىگىت بېشى نۇرەخمەت مالەنوۋلار ھەر بىر توي تۆكۈن، نەزىر - چىراقلاردا، كۆپچىلىك ژىغىلغان جايلاردا تەشۋىقات ئىشلىرىنى ژۈرگۈزۈپ، مەنىۋى ھاياتىمىزدا كام بولسا بولمايدىغان گېزىتلىرىمىزنىڭ ئەھمىيىتىنى كەڭ دائىرىدە تەرغىپ قىلماقتا. نەتىجىدە، گېزىتلىرىمىز جانكويەرلىرى قاسىم ھاجىم، ئابلىمىت ئىمىنوۋ، يۈسۈپجان دۇكانوۋ، ئەكرەم ھاجىم، سەمەت ھاشىموۋ، غوجاخمەت كالاشىيېۋ، شەمشىدىن ئىمانغوجايېۋ، مەكسۇر روزباقىيېۋ، مۇزەپپەر تايىروۋ، ياقۇپ ھاجىم مۇھەممەتسوپىيېۋ، ئۈچقۇن غوجابەردىيېۋ ۋە باشقىلارنىڭ كۈچ چىقىرىشى بىلەن ھازىرنىڭ ئۆزىدە «يېڭى ھايات»، «ئۇيغۇر ئاۋازى» گېزىتلىرىگە 200 دىن ئوشۇق يېقىن ئادەم مۇشتىرى بولدى. مۇشتىرى توپلاش داۋام قىلماقتا.

يۇرتتىكى ئاكىلىق، قولى ئۇچۇق تىجارەتچىلىرىمىزدىن تايىر مېرۋانوۋ ئون مىڭ تەڭگە، شاۋكەت ھەمرايېۋ بەش مىڭ تەڭگە، غوپۇرجان ئاۋۇتوۋ بەش مىڭ تەڭگە ۋە ئابدۇغاپپار ئابدۇقاھاروۋ ئىككى مىڭ تەڭگە پۇلىنى تەمىناتى ناچار پېنسىئونېرلارنىڭ «يېڭى ھايات»، «ئۇيغۇر ئاۋازى» گېزىتلىرىگە مۇشتىرى بولۇشى ئۈچۈن ئىئانە قىلدى. ئىلاھىم خەلقىمىز ئىچىدىن مۇنداق مەرت تىجارەتچىلىرىمىز كۆپىلەپ چىقسۇن.

يادىكار سابىتى.

خوش خەۋەر!

خەلق ئارا مەيداندا

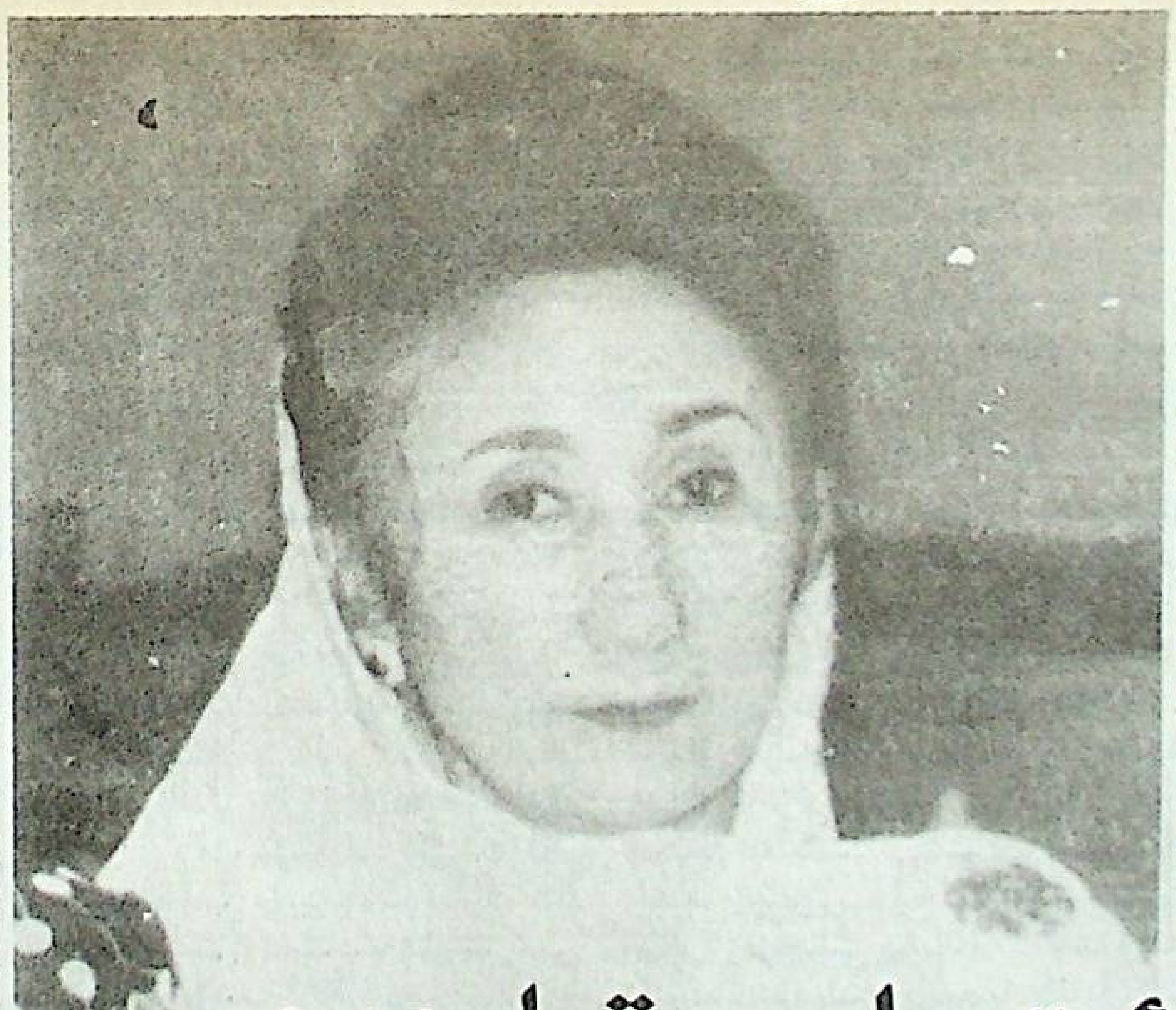

ئېتراپ قىلىندى

ئامېرىكىدىكى خەلق ئارا ئىنسان ھوقۇقىنى كۆزىتىش تەشكىلاتى خەلقىمىزنىڭ مۇنەۋۋەر پەرزەندى، ئەجايىپ ۋەتەنپەرۋەر، مىللەتپەرۋەر قىزى، مەشھۇر تىجارەتچى رابىيە قادىرغا دۇنياۋى تېچلىق مۇكاپىتىنى بېرىشنى قارار قىلدى. بۇ مۇبارەك مۇكاپات رابىيە قادىرغا ئۇنىڭ ئۆز ۋەتىنىدە ئىنسان ھوقۇقىنى قوغداش يولىدا ئېلىپ بارغان كۈرىشى ئۈچۈن بېرىلدى.

دۇنياۋى تېچلىق مۇكاپىتى يەر شارىدىكى ئەڭ چوڭ ۋە ئابرۇيلۇق مۇكاپاتلاردىن بىرى بولۇپ، ئۇ نوبېل مۇكاپىتىدىن كېيىن ئىككىنچى ئورۇندا تۇرىدۇ. مەزكۇر مۇكاپات دۇنيانىڭ ھەر قايسى مەملىكەتلىرىدە كەمسىتىلگەن، خورلانغان خەلقلەرنى، ئۇلارنىڭ ھوقۇقلىرىنى قوغدايدىغان ئەڭ ئېسىل ئادەملەرگە بېرىلىدۇ. رابىيە قادىر ھازىرقى ۋاقىتتا خىتاي تۈرمىسىدە ئازاپ چېكىۋاتقانلىغى ئۈچۈن، مۇكاپاتنى ئۇنىڭ ساھىبىغا تاپشۇرۇش ئىمكانىيىتى بولماي، بىيىل 21 - نويابىر كۈنى نيۇ - يورك شەھىرىدە يولدىشى سىدىق ھاجى روزىغا تاپشۇردى.

* * *

ئامېرىكىدىن ئېلىنغان خەۋەرلەرگە قارىغاندا، بىرلەشكەن مىللەتلەر تەشكىلاتى ھۇزۇرىدىكى ئىنسان ھوقۇقىنى قوغداش كومىتېتىنىڭ رەئىسى مارى روبىنسون بىيىل 19 - نويابىر كۈنى بېيجىڭدا خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ رەئىسى جياڭ زېمىن بىلەن ئۇچرىشىپ، دۇنياۋى تېچلىق مۇكاپىتىنىڭ لائۇرىياتى رابىيە قادىرنى قاماقتىن بوشىتىش مەسىلىسىنى قويغان.

زىيا سەمەدى ۋاپات بولدى

ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مۇنەۋۋەر پەرزەندى، قازاقستان خەلق يازغۇچىسى زىيا ئىبادەت ئوغلى سەمەدى 2000 - ژىلى 20 - نويابىر كۈنى ئالمۇتا شەھىرىدە ۋاپات بولدى. خەلقىمىز بېشىغا چۈشكەن بۇ مۇسىبەت مۇناسىۋىتى بىلەن قازاقستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ پرېزىدېنتى نۇرسۇلتان ئەبىش ئوغلى نازاربايېۋ مەرھۇمنىڭ ئائىلە تاۋاباتىغا تەزىيە تېلېگراممىسىنى ئەۋەتتى. تەزىيەدە مۇنداق دېيىلىدۇ:

«ئۇيغۇر خەلقىنىڭ سۆيۈملۈك پەرزەندى، قازاقستان خەلق يازغۇچىسى زىيا سەمەدىنىڭ ۋاپاتى مەن ئۈچۈن ئېغىر قايغۇ.

زىيا سەمەدى ئۆزىنىڭ كەڭ نەپەسلىك، ئەجايىپ ھەققانىي رومانلىرى بىلەن پەقەت ئۇيغۇر ئەدەبىياتىغىلا ئەمەس، شۇنداقلا كۆپ مىللەتلىك قازاقستان مەدەنىيىتىگە مۇناسىپ ئۈلۈش قوشقان كۆرنەكلىك قەلەم ساھىبى، جەمئىيەت ئەربابى.

ئۇنىڭ ئاددى - ساددا ئىنسانىي سىماسى ئەدەبىيات مۇخلىسلىرىنىڭ ژۈرىكىدە مەڭگۈ ساقلىنىدۇ».

(زىيا سەمەدى ۋاپاتىغا مۇناسىۋەتلىك تەزىيە ماتېرىياللىرىنى 8 - بەتتىن ئوقۇيسىز).

p/c 406467897
ТОО "Висал"
РНН600400099802
МФО 190501719,
код 719 АГФ ОАО
Банк
"Центр Кредит"

مەرھەمەت خالىس ئىقتىسادىي ياردەم قولىنى سۇنغۇچىلارغا بىزنىڭ ھېساپ چوتىمىز:

چىمكەنتتە ئۆتكۈزۈلگەن ئۇيغۇرلار كۈنى

يېقىندا چىمكەنتتىكى خەلقلەر دوستلۇغى ئۆيىدە جەنۇبىي قازاقستان ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزى ئۆزىنىڭ ھەر ژىلى ئۆتكۈزىدىغان ئەنئەنەۋىي «ئۇيغۇر خەلقىنىڭ تىلى، مەدەنىيىتى ۋە ئۆرپى ئادەتلىرى» كۈنىنى داغدۇغىلىق نىشانلىدى.

- بۇ بايرىمىمىزنى ھەر ژىلى شەھەردىكى ئىستىراھەت باغلىرىنىڭ بىرىدە ئۆتكۈزەتتۇق. ھاۋا رايىنىڭ ئاقۇلايى كېلىشى تۈپەيلى بۇ قېتىم مانا كونسېرت زالىدا ئۆتكۈزۈشىمىزگە توغرا كەلدى، - دەيدۇ جەنۇبىي قازاقستان ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزىنىڭ رەئىسى سېتىۋالدى ھاجىم سەلىموۋ. - شۇنداق بولسىمۇ موشۇ كاشانىدا مەدەنىيىتىمىز ۋە ئۆرپى - ئادەتلىرىمىزگە بېغىشلاپ تەييارلىغان پروگراممىمىزنى تولۇغى بىلەن كۆرسىتىشكە مۇۋاپپەق بولدۇق.

خەلقلەر دوستلۇغى ئۆيىنىڭ زالىدا ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مىللىي ئاتاملىرى، قازاقستاندا ۋە چەت ئەللەردە نەشر قىلىنىۋاتقان ئۇيغۇر تىلىدىكى گېزىت، ژۇرنال، كىتاپلار كۆرگەزمىسى ئۇيۇشتۇرۇلغان، تاملاردا مەدەنىيەت مەركىزىنىڭ ئېلىپ بېرىۋاتقان پائالىيەتلىرىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان ھەر خىل فوتو سىتېندلار تىزىلغان، بۇ يەرگە ئۇيغۇرلارلا ئەمەس، باشقا مىللەت ۋەكىللىرىمۇ كۆپ كەلگەن. بايرامنىڭ ھۆرمەتلىك مېھمانلىرى سۈپىتىدە ۋىلايەتلىك ۋە شەھەرلىك ھاكىمىيەت، ۋىلايەتلىك مەدەنىيەت مەھكىمىلىرىنىڭ جاۋابكار خادىملىرى، ھەر مىللەت مەدەنىيەت مەركەزلىرىنىڭ رەئىسلىرى ۋە ۋەكىللىرى، جاي - جايلاردىن كەلگەن يۇرت ئاقساقاللىرى قاتناشتى.

بايرام ھەۋەسكارلار تەييارلىغان، خەلقىمىز ئەنئەنىلىرىدىن نىكاھ تويى مەراسىمى بىلەن باشلاندى. سەھنىلەشتۈرۈلگەن تويخانىدا بىر توپ دوستلارنىڭ ھەمراھلىقىدا ژىگىت - قىز كىرىپ كەلگەندە، زالدا ئولتارغانلار گۈلدۇراس ئالقىشلار بىلەن ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ قارشى ئالدى. شوخ مۇزىكا، ئەۋرىشىم ئۇسسۇللار ھەقىقەتتە ئۇيغۇرلار تويلىرىدا ئىشتىراك قىلىۋاتقاندەك تاماشىبىنلارغا كۆتۈرەڭگۈ مىسلارنى بېغىشلىدى. توي ئۆرپىنىڭ ئاخىرى - سازلىرى بىلەن يولىنى داۋاملاشتۇرۇپ، بوشىغان سەھنىگە باللار چىقىپ ئۇيغۇر، قازاق، رۇس، ئۆزبېك تىللىرىدا دېكلاماتسىيە ئېيتىپ، شېئىرلارنى ئوقۇغاندا مېھمانلار ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ ئالقىشلىدى. ئاندىن سۆزگە چىققان ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزىنىڭ رەئىسى سېتىۋالدى ھاجىم سەلىموۋ مەركەز پائالىيىتىگە قىسقىچە توختىلىپ، مېھمانلارنى خۇشاللىق بايرام بىلەن تەبرىكلىدى.

نۆۋەتتە سۆزگە چىققانلار، جۈملىدىن، ۋىلايەتلىك كىچىك ئاسسامبلېيەنىڭ كاتىۋى تۇرسۇنكۈل قۇرمانباييېۋا، شەھەر ھاكىمىنىڭ مۇئاۋىنى ئەبدىلداپىك ئۆتىبېۋ، خەلقلەر دوستلۇغى ئۆيىنىڭ مۇدىرى ئارتىقباي ئوسپانوۋ، مەدەنىيەت مەركەزلىرى ئاساسىدىن سۆزگە چىققان گرېك مەدەنىيەت مەركىزىنىڭ رەئىسى ننا خارلامپىدى ۋە باشقىلار ئۇيغۇر خەلقىنى بۇ خۇشاللىق بايرىمى بىلەن تەبرىكلەپ، خەلقىمىزگە بەخت - سائادەت تىلىدى.

بايرام مەركەز ھۇزۇرىدا قۇرۇلغان، بىر نەچچە كونكۇرسلار غالىبى «غۇنچە» ئۇسسۇلچى قىزلار تويى، داڭلىق لەپەرچى گۈلى مەھەممەتوۋا، «تارىم» تويى ۋە ئۇنىڭ ئالاتلىق باش ئاتخىچى ئامان غوجايېۋ، يېقىندا تەشكىل قىلىنغان «شوخ باللار» ئۇسسۇلچىلىرى، ئىلار تويى ۋە «كونا دېكس» تويىنىڭ تەييارلىغان چوڭ كونسېرت بىلەن ئاياغلاشتى.

ئەجايىپ بىر قىزغىن كەيپىياتتا ئۆتكەن بۇ بايرامدىن تەسىرلەنگەن ئاڭلىغۇچىلار ئۇنى ئۇيۇشتۇرغۇچىلارغا ئالقىش ئېيتىپ تارقالدى.

ئەنۋەر قۇربانوۋ.

چىمكەنت شەھىرى.

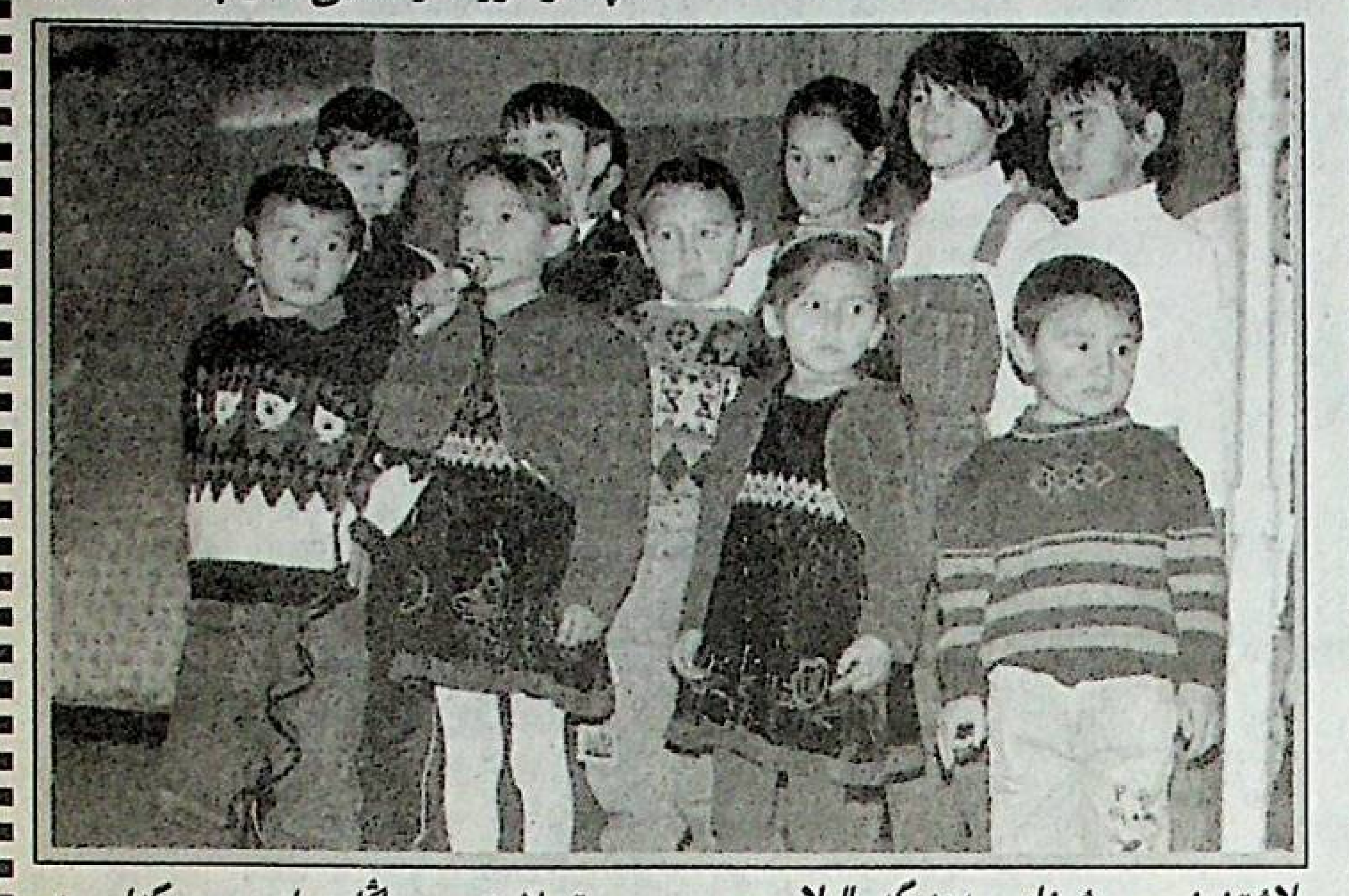

تالىپلار ئوپپوزىتسىيە بىلەن مۇزاكىرىلەرگە تەييار

ب م ت نىڭ ئاۋغانىستاندىكى ۋەكىلى فرانچېسك ۋېندرېللىنىڭ خەۋەر قىلىشىغا قارىغاندا، «تالىپلار» ھەرىكىتىنىڭ ۋە ئاۋغان قۇراللىق ئوپپوزىتسىيەسىنىڭ ۋەكىللىرى ب م ت ۋاستىچىلىغىدا تېچلىق مۇزاكىرىلىرىگە ئېلىپ بارىدىغان جەرياننى باشلاشقا تەييار. ۋېندرېلل ھازىرىنىڭ ئۆزىدىلا بولغۇسى مۇزاكىرىلەرنىڭ كۈن تەرتىۋىنى ئىشلەپ چىقىش ئۈچۈن تەرەپلەر بىلەن ئۇچرىشىشلارنى ئۆتكۈزۈشكە باشلىغان. ئۇنىڭ تەكىتلىشىگە قارىغاندا، تالىپلارمۇ، ئوپپوزىتسىيە ۋەكىللىرىمۇ بۇ جەريانغا جىددىي مۇناسىۋەتتە بولۇشقا ۋە بارلىق كۈن تەرتىۋى بىر تەرەپ قىلىنمىغىچە، ئۇنىڭدىن باش تارتماسلىققا ۋەدە بەرگەن، لېكىن، ب م ت ۋەكىلىنىڭ تەكىتلىشىچە، تەرەپلەر سىياسى ئامىللارنى كۆزدە تۇتۇپ جەڭلەرنى جەريان ئاخىرلاشقىچە دېگىدەك داۋاملاشتۇرۇشى مۇمكىن. ئاۋغانىستاندا مانا 20 ژىلدىن بۇيان پۇخرالار ئۇرۇشى كېتىپ بارىدۇ. بۇ دەۋىر ئىچىدە بىر مىللىوندىن ئوشۇق ئاۋغانىستانلىق ھالاك بولدى، ئۇرغۇنلىغان ئادەملەر ئۆز يۇرتلىرىنى تاشلاپ كېتىشكە مەجبۇر بولدى.

بى بى سى

ئەگەر 1973 - ژىلى ئاۋغانىستان پادىشاسى زاھىر - شاھنى تەختتىن چۈشىرىش ۋاقتىدىن ھېساپلانسا، ئۇ چاغدا ئاۋغانىستاندا پۇخرالار ئۇرۇشى مانا 27 ژىلدىن بۇيان داۋام قىلماقتا. لېكىن 1979 - ژىلى س س س ر ئۆزىنىڭ «چەكلىك ئەسكەرلەر كونتىنگېنتىنى» كىرگۈزگەندىن كېيىن ئاۋغانىستاننىڭ ئىچكى مۇئامىلىرىدا ئالاھىدە كەسكىنلىك پەيدا بولدى. مانا شۇنىڭدىن كېيىن ئاۋغانىستان مۇئامىسى دۇنيانىڭ ئەخبارات ئاگېنتلىقلىرىنىڭ كۈندىلىك مەلۇماتلىرىدىن چۈشمەي كېلىۋاتىدۇ. 1989 - ژىلى س س س ر ئەسكەرلىرى ئۇ يەردىن چىقىرىلغاندىن كېيىن باسقۇنچىلارغا قارشى ئازاتلىق ئۇرۇشى پۇخرالار ئۇرۇشى باسقۇچىغا ئايلاندى، ئاندىن بولسا پۇشتۇنلار تاجىكلار بىلەن ئۆزبەكلەرگە قارشى ئۇرۇشۇشقا باشلىدى. «تالىپلار» ھەرىكىتى ۋە شىمالىي ئىتتىپاق قارىمۇ - قارشى كۈچلىرىنىڭ ھارغانلىغى ۋە ھەربىي ئىختىدارىنىڭ باراۋەر كېلىشى مۇزاكىرىلەر جەريانىنى باشلاش زورۇرىيىتىگە ئېلىپ كەلدى.

دۈشمەنلىشىۋاتقان تەرەپلەرنىڭ مۇناسىۋەتلىرىنى تەرتىپكە سېلىشنىڭ نازۇك ۋە مۇرەككەپ جەريانى ھەر قانداق پاراسەتسىز ياكى قەستەن ئارىلىشىش بىلەن بۇزۇلۇشى مۇمكىن. ئا ق ش ئۇسام بېن لادېننىڭ بازىلىرىغا قارىتىپ راكېتا زەربىسىنى بېرىش ئېھتىمالى توغرىلىق بىلدۈرۈشلىرى بىلەن مۇزاكىرىلەرنىڭ ئىنچىكە ۋېپىنى ئۈزىۋېتىشى مۇمكىن. ئا ق ش ئۇسام بېن لادېننى بىرىنچى نومېرلىق تېررورىست دەپ ھېساپلىماقتا. پەقەت تالىپلارنىلا ناركوتىك سودىسىدا ئەيپلەپ ۋە شىمالىي ئىتتىپاقنىڭ ناركوتىك سودىسىغا كۆز ژۇمغان ھالدا، روسسىيەمۇ شۇنداقلا تېچلىق جەريانغا ياردەم بەرمەيدۇ. ئۇمۇمەن ئېيتقاندا، مەملىكەت ئىختىسادىي قالاقلىقتا تۇرۇۋاتقان بىر ۋاقىتتا، مۇنداق ۋەزىيەتتە ناركوتىك سودىسى پۇل تېپىش ئۇسۇلى بولۇپ ھېساپلىنىدۇ. ئىران تالىپلار ھاكىمىيىتىنى ئېتىراپ قىلمايدىغانلىغىنى بىلدۈرۈپ، ئىچكى ئاۋغان مۇئامىلىسىغا بۇزغۇنچىلىق سالماقتا. ب م ت ۋەكىللىرىنىڭ ئىبارىلىرى بۇ جەرياننىڭ نازۇكلىغىنى سىلىق ئەكس ئەتتۈرىدۇ. «تالىپلار» ھەرىكىتى بىرىنچى تىلغا ئېلىنىدۇ، ئۇلار ئاۋغانىستان تەۋەسىنىڭ 95 پائىزىنى دېگىدەك نازارەت قىلماقتا، ئەندى شىمالىي ئىتتىپاق قۇراللىق ئاۋغان ئوپپوزىتسىيەسى دەپ ئاتىلىدۇ، ب م ت تېخى يېقىندىلا پرېزىدېنت رابباننىڭ مانداتىنى يەنە بىر ژىلغا ئۇزارتتى، ئۇنىڭ تەرەپدارلىرى شىمالىي ئىتتىپاق دەپ ئاتىلىدۇ.

يېقىندا ئاۋغانىستاننىڭ سىياسىي مەيدانىدا تۈپ ئۆزگىرىش (1996 - ژىلى كابۇلدا تالىپلار ھاكىمىيەت ئۈستىگە كەلگىچە) رابانىي ھۆكۈمىتىنىڭ باش مىنىستىرى گۈلبىددىن ھېكمەتيار پەيدا بولدى. ئۇ «تالىپلار» ھەرىكىتىگە قارشى ۋە شۇنداقلا شىمالىي ئىتتىپاق بويىچە ئۆزىنىڭ سابىق سەپداشلىرىغا قارشى بىرلەشمە قوزغىشىنى خالايدۇ. ھېكمەتيارنىڭ تەكىتلىشىچە، ھازىرقى لىدېرلارنى مۇزاكىرىلەر ئۈستىلىگە ئولتارغۇزۇشنىڭ ھاجىتى يوق، بەلكى ئۇلارنى سىياسىي سەھنىدىن ئېلىپ تاشلاش كېرەك، چۈنكى ئۇلار باشقىلارنىڭ سىياسىي ئويۇنىدىكى قورچاقلار، «مەملىكەتنىڭ تەقدىرىنى يېڭى لىدېرلار ھەل قىلىشى لازىم»، - دەپ ھېساپلايدۇ ئۇ. تۈيۈقسىز بۇ ئۈچىنچى كۈچ پاكىستان تەرەپتىن كەلدى. ئەتىمالىم، ئىسلاماباد ئەندى «تالىپلار» ھەرىكىتىنىڭ لىدېرلىرىنى نازارەت قىلىشقا قادىر ئەمەس بولسا كېرەك ۋە «كونا» ھېكمەتيارنىڭ يېڭى شارلار بىلەن مەيدانغا چىقىشى مەملىكەتتە تېچلىقنى يېقىنلاشتۇرمايدۇ.

يېقىندا پاكىستاننىڭ ئىجرائىي ھاكىمىيىتىنىڭ باشلىغى پېرۋېز مۇشارراف قازاقستانىنى زىيارەت قىلدى. ئاستانا ئاۋغانىستان بويىچە ئۆز مەۋقەسىنى سىلىق ۋە مۇلايىملىق بىلەن ئىزھار قىلدى. قازاقستاننىڭ «تالىپلار» ھەرىكىتىگە «ئاللېرگىيەسى» يوق بولۇپ چىقتى. غەلىتى ئىش بولىۋاتىدۇ: قازاقستان يېقىندا قۇرۇلغان تالىپلارغا قارشى بلوكنىڭ ئەزاسى، ئەندى جۇمھۇرىيەتنى بولسا ئىسلام ئەمىرلىگىنى ئېتىراپ قىلغان دۆلەتلەرنىڭ - پاكىستان، سەئۇدىيە ئەرەبستانى، بىرلەشكەن ئەرەپ ئەمىرلىگىنىڭ ھۆكۈمەت دېلېگاتسىيەلىرى زىيارەت قىلدى. شۇنداق تەخمىن پەيدا بولىدۇ: قازاقستان قوش ئويۇننى ئېلىپ بارماقتا ياكى كرېملىنىڭ تاپشۇرۇغىنى ئورۇنلىماقتا ۋە بۇنىڭغا زېمىن ھازىرلىماقتا.

كۆپ ئازاپ چەككەن ئاۋغانىستاندىكى تېچلىققا، پۇخرالار ئۇرۇشى ئەمەس، بەلكى ياخشى نىيەتلەر بىلەن، ئاشقى كۈچلەرنىڭ ئىچكى مۇئامىلارغا ئارىلىشىشى خوۋۇپ تۇغدۇرماقتا.

ئۆزبېكىستان ئىسلام فرونتىنى بۇزامدۇ؟

تاشكەنت دىپلوماتلىرى كۆزتۇلمىگەن قەدەملەرنى تاشلاپ، «ئۆز يولى بىلەن» مېڭىشنى داۋام قىلماقتا، دەپ خەۋەر قىلىدۇ كودا ئاگېنتلىغى. تالىپلار مەركىزىي ئاسىيە ئۈچۈن خوۋۇپ تۇغدۇرمايدۇ، دەپ بىلدۈرۈپ، ئۇلار ئاندىن ب م ت دا پالېستىنلىقلار بىلەن بولغان نۆۋەتتىكى توقۇنۇشتا ئىسرائىلنى ئەيىپلەيدىغان قارارنى قوللاپ - قۇۋۋەتلەشتىن باش تارتتى. بۇ قۇددۇستا (ئېرۇسالىم) ئەزەرنىڭ ئىشىدا قالغىنى يوق. سابىق كېڭەش مۇخالىپى ۋە سىياسىي مەھبۇس، ئىسرائىلدىكى دەسلەپكى «رۇس پارتىيەسىنىڭ» ئاساسچىسى ناتان شارانسكىي دەرھال تاشكەنتنى زىيارەت قىلدى. ئۇ سەپىرىنى ئاياقلاشتۇرغاندا، ئاتلارنىڭ ئېتىقادى ئۆزبېكىستان پرېزىدېنتىغا ئىسلام ئېكستېرىمىزمىغا قارشى قاتتىق كۈرىشىشكە كاشىلا بولمايدىغانلىغىنى تەكىتلەپ، ئىسلام كەرىموۋنى كۆكلەرگە كۆتىرىپ ماختىدى. شارانسكىي ئۆزبېكىستان ب م ت دا ئىسرائىلنى ئەيىپلەشكە قارشى چىققان بىردىن - بىر ئىسلام دۆلىتى بولغانلىغىنى ئېيتتى. ئۇ ئىسرائىلغا قارشى ئىسلام فرونتىنىڭ بۇزۇلىدىغانلىغىغا ئىشىنىدىغانلىغىنى ئىزھار قىلدى.

كودا ئەخبارات ئاگېنتلىغى

ئۆزبېكىستاننىڭ ئالاھىدە يولى ياكى ئىسلام كەرىموۋنىڭ ئۆز ئالدىغا مېڭىپ ژۈرىدىغان موشۇككە ئوخشاش بولۇش خاھىشى، ماختاشقا ئەرزىيدۇ. لېكىن ھازىرقى دۇنيادا ئۇ ناھايىتى مۈردەككەپتۇر. رەسمىي تاشكەنت دائىرىلىرىنىڭ مەركىزىي ئاسىيەدە لىدېر بولۇش ئىنتىلىشلىرى بولسىمۇ، لېكىن يە ئىختىسادىي، يە ھەربىي ئىختىدارى يوق. ئۆزبېكىستاننىڭ بىردىن - بىر رېسۇرسى - 20 مىللىون خەلقى. لېكىن ئۇ قانچىلىك ئۇيۇشقان؟ مەملىكەتتە ئاھالىنى «ئۆزبەكلەشتۈرۈش» سوۋېت دەۋرىدىلا باشلانغان ئېدى. ئەينە شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ كۆپلىگەن ئۆزبەكلەر پەقەتلا پاسپورتى بويىچىلا ئۆزبەكلەر، ئەندى ئۆيىدە بولسا ئۇلار - تاجىكلار، خورەزملىقلار، ئۇيغۇرلار، قىپچاقلار، تاتارلار، قازاقلار، قىرغىزلار، يەھۇدىلار ۋە رۇسلار. بارلىق ئۆزبەكلەرنى دۇنياغا تىترەتكەن ئاساقاق تۆمۈرنىڭ بايرىقى ئاستىغا بىرلەشتۈرۈش - ئىسلام كەرىموۋنىڭ رومانتىك نىيىتىدۇر. دېھقانلار يېڭى تەۋەلەرنى ئىشغال قىلىش توغرىلىق ئارزۇ قىلمىسا كېرەك. لېكىن دېموگرافىيەلىك ئەھۋال ۋە ياش ئەۋلات ئۇچۇن ئولچۇك يەرلەرنىڭ يېتىشمەسلىكى ئىچكى ئېتنىكلىق ۋە چېگارا توقۇنۇشلىرىنى پەيدا قىلىشى مۇمكىن.

ئۆزبېكىستان ئۆزىمىزنى ئىسلاملاشتۇرۇشتا زىيانغا ئۇچرىدى. بەزى ئىسلام تەشكىلاتلىرى مەۋجۇت تۈزۈمگە قارشى چىقىشقا باشلىدى. ئۆزبېكىستاننىڭ ئىسلام ھەرىكىتى (ئۇ ئى ھ) بۇنىڭ يارقىن مىسالىدۇر. ئىسلام كەرىموۋقا ئۆز دۈشمەنلىرىنى بېتەرەپلەشتۈرۈش ئۈچۈن ئۆزىنىڭ قېرىنداش ئۆزبەكلىرىنىڭ زېمىنىغا «تالىپلار» ھەرىكىتى بىلەن ئالاقە ئورنىتىشقا توغرا كەلدى، ئۇلارنى (ئاۋغانىستاندىكى ئۆزبەكلەرنى) تاشكەنت ئاخىرقى بىر نەچچە ژىلدىن بۇيان قوللاپ - قۇۋۋەتلەپ كەلگەن ئېدى. ئىسلام كەرىموۋ مەسچىتلەرنى ۋە مۇسۇلمانلار تەشكىلاتلىرىنى قاتتىق تەكشۈرۈش ئۈچۈن ئىسلام دۆلەتلىرىدىن مەلۇم ۋاقىت چەتلىشىشكە قارار قىلدى. بەزىبىر بايقىغۇچىلار بۇنى تەقىپلەش دەپ ھېساپلىماقتا. شۇنداقلا ھازىر تاشكەنتتە ئۇ ئى ھ پىدائىلىرى ئۈستىدىن سوت بولىۋاتىدۇ، ئۇلار پرېزىدېنت ئىسلام كەرىموۋقا سۇيىقەست قىلغانلىغىدا ۋە تېررورلۇق ھەرىكەتلەردە ئەيىپلەنمەكتە.

ئىسلام كەرىموۋنىڭ مۇسۇلمان دۇنياسى ۋە ئۇنىڭ ئىسلاھاتچىلىق ھەرىكەتلىرىگە نىسبەتەن قەتئىي بۇرۇلۇش قىلىشى - بۇ ھەممىدىن ئاۋال ئۆزبېكىستاننىڭ ئىچكى بىخەتەرلىكى مۇئەممىاسىنى ھەل قىلىش ئۇرۇنۇشلىرىدىن ئىبارەت.

(جۇمھۇرىيەت مەتبۇئات ماتېرىياللىرىدىن.)

ئوۋلاد كورۇپسى www.evlat.org www.uyghurkitap.com ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

ئوتمۇشتىن سادا

1944 ـ ژىلقى مىللىي ـ ئازاتلىق ھەرىكەت ۋە چوڭ دۆلەتلەرنىڭ ژۈرگۈزگەن ھىيلە ـ نەيرەڭلىرى

20 ـ ئەسىرنىڭ 40 ـ ژىللىرىدا ئۇيغۇرلار دىيارى مىلىتارىست شىڭ شىسەينىڭ ئورناتقان قاتتىق ھەربىي ـ سىياسىي دىكتاتۇرىسى ئاستىدا ئازابلانماقتا ئىدى. س س س ر ئىمپېرىيەسى ژىراقنى كۆزلەپ، يەنى مۇھىم ھەربىي ستراتېگىيەلىك ئەھمىيەتكە ئىگە ۋە شۇنداقلا يەر ئاستى ۋە يەر ئۈستى بايلىقلىرىغا تولۇپ تاشقان ئۇيغۇرستاننى شىڭ ئارقىلىق نازارەت قىلىپ، ئۇنىڭغا ھەر تەرەپلىمە ياردەم بېرىپ تۇردى. لېكىن گىتلېر گېرمانىيەسىنىڭ س س س ر غا تۇيۇقسىز خائىنلارچە ھۇجۇم قىلىشى س س س رنىڭ ھاكىم مۇتلەق رەھبىرى «خەلقلەر ئاتىسى» ئى. ۋ. ستالىننىڭ پىلانلىرىنى بۇزۇۋەتكەن ئىدى. چۈنكى، گىتلېر گېرمانىيەسىنىڭ ئۇرۇشنىڭ بېشىدىكى ئۇتۇقلىرىدىن «س س س رنىڭ ئىشى پۈتتى» دەپ ئويلىغان مىلىتارىست شىڭ شىسەي ستالىندىن يۈز ئۆرۈپ، س س س ر بىلەن بولغان ئىقتىسادىي ۋە سىياسىي ھەمكارلىقنى ئۈزدى. 1942 ـ ژىلدىن باشلاپ ئۇيغۇرستاندىكى بارلىق س س س ر مۇتەخەسسىسلىرىنى، ھەربىي مەسلىھەتچىلەرنى ھەيدەپ چىقاردى. سوۋېت تەرەپنىڭ ياردىمى بىلەن سېلىنغان كارخانىلار، ئېچىلغان كانلار پائالىيىتى توختىتىلدى. مەسىلەن، ئۈرۈمچى ئۇدۇڭخابادا قۇرۇلغان ساموليوت قۇراشتۇرۇش زاۋۇدى 1942 ـ ژىلى يېپىلىپ، بارلىق جابدۇقلار تاشكەنتكە ئېلىپ كېتىلدى، كېيىنرەك چكالوۋ نامىدىكى ساموليوت قۇراشتۇرۇش زاۋۇدى بولۇپ ئىشلەشكە باشلىدى.

شىڭنىڭ مۇنداق ۋاپاسىزلىقى ستالىننىڭ قاتتىق غەزىپىنى پەيدا قىلغان بولسىمۇ، لېكىن ئەدىۋىنى بېرىشكە بولماتتى، چۈنكى كۈچلۈك ياۋ ـ گىتلېر گېرمانىيەسى س س س رنىڭ ئۇرغۇن تېررىتورىيەسىنى بېسىۋېلىپ، سوۋېت ـ گېرمانىيە فرونتىدىكى ئەھۋال ئىنتايىن ئېغىر ئىدى.

ئەندى خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ تەكلىۋىگە ئاساسەن ئا ق ش ھۆكۈمىتى 1943 ـ ژىلى ئاپرېلدا ئۈرۈمچىدە ئۆز كونسۇلخانىسىنى ئاچتى. بۇنىڭ ئارقىسىدىنلا ئەنگلىيە ھۆكۈمىتىمۇ ئۈرۈمچىدە ئۆز كونسۇلخانىسىنى ئاچتى. بۇ ئەلۋەتتە بىكار ئىش ئەمەس ئىدى. ئۇيغۇرستاندىن س س س ر مۇتەخەسسىسلىرى ۋە ھەربىي مەسلىھەتچىلىرى تولۇق چىقىرىلغانلىقىنى كۆرگەن ئا ق ش، ئەنگلىيە رەھبەرلىرى دەرھال بۇ بوشلۇقنى تولدۇرۇشنى، ئۇيغۇرستاندەك مۇنداق مۆتىۋەر ئەجايىپ گوھەر زېمىننى ئۆز تەسىر دائىرىسىگە كىرگۈزۈشنى نىيەت قىلغان ئىدى. ئەينە شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئۇلار ئالدىراپ ئۈرۈمچىدە ئۆز كونسۇلخانىلىرىنى ئېچىپ پائالىيەت ئېلىپ بېرىشقا باشلىغان.

ئەندى فاكتلارغا مۇراجەت قىلىپ كۆرەيلى. «پۈتكۈل ئۇرۇش مەزگىلىدە، جۇڭگونىڭ غەربىي قىسمىدىكى شىنجاڭ جۇڭگو ـ سوۋېت رىقابىتى ۋە ھەمكارلىقىنىڭ ئاساسلىق سەھنىسى بولدى. جۇڭگو ـ سوۋېت مۇناسىۋەتلىرىدىكى شىنجاڭ مەسىلىسى جۇڭچىڭ، موسكۋا ۋە يەنئەنلەرنىڭ سىياسىتىگە زور تەسىر كۆرسەتتى... جۇڭگونىڭ ئۆزىنى كۈچەيتىش يولىدىكى كۈرەشلىرىدە شىنجاڭنىڭ زور يەر ئاستى بايلىقى ئىنتايىن مۇھىم ئىدى. 30 ـ ژىللاردا، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ جۇڭگوغا بولغان قىزىقىشى ئاساسەن شىنجاڭغا مەركەزلەشكەن. توختاشلا، پۈتكۈل ئۇرۇش مەزگىلىدە شىنجاڭ يەنە بىر تەرەپتىن جۇڭگو ـ سوۋېت مىللىي مەنپەئەتىنىڭ بىۋاستە توقۇنۇشىدىغان رايونىغا ئايلاندى. قىسقىسى، مۇبادا شىنجاڭ تاشقى موڭغۇلىيەگە ئوخشاش مۇستەقىل دۆلەت بولۇپ قۇرۇلغان بولسا، جۇڭگونىڭ قۇدرەتلىك دۆلەت قۇرۇش چۈشى بىراقلا توگەشكەن بولاتتى...» (پروفېسسور جون گارۋېر، ئا ق ش. «رەقىبلەر ۋە ئىتتىپاقداشلار» 363 ـ 364 ـ بەتلەر).

ھە، ئەھۋال ئەينە شۇنچىلىك. خىتاينىڭ مانا ھازىرقىدەك دۇنياغا ھەيۋە قىلغىدەك قۇدرەتلىك ئىمپېرىيەگە ئايلىنىشى ئۇيغۇرستاننىڭ مول بايلىقى بەدىلىگە بولىدىغانلىقىنى ئا ق ش ئالىمى ئالدىن ـ ئالا كۆرەلىگەن.

«1944 ـ ژىلى 6 ـ ئايدا ئامېرىكىنىڭ مۇئاۋىن پرېزىدېنتى ھېنرى خاللىس ۋەكىللە، ئومسكى سوۋېت ئىتتىپاقى ۋە جۇڭگونى زىيارەت قىلدى. بۇ ئامېرىكىنىڭ جۇڭگو ـ سوۋېت يېقىنلىشىشنى ئىلگىرى سۈرۈشنىڭ باشلىنىشى ئىدى. خاللىس جۇڭگونىڭ تەكلىۋى بىلەن، موسكۋادىن جۇڭگوغا دائىمىي يول لىنىيەسى بولغان ھىندىستان بىلەن ئەمەس بەلكى شىنجاڭ بىلەن كەلگەندى. بۇ ئەسلىدە چۇڭچىڭغا قىلىنغان دىپلوماتىك جىلۋە ئىدى. ۋاڭ شىجېي (خىتاي تاشقى ئىشلار مىنىستىرى) ئۈرۈمچىگە كېلىپ، خاللىسنىڭ ئالدىغا چىقىپ قارشى ئالدى...» (شۇ كىتاب، 494 ـ 495 ـ بەتلەر). «...ئامېرىكىنىڭ سابىق مۇئاۋىن زۇڭتۇڭى خاللىس ژىراق يوللارنى بېسىپ جۇڭگو ۋە سوۋېت ئىتتىپاقىنى زىيارەت قىلدى. ھېرلى قاتارلىق كىشىلەر گومىنداڭ بىلەن كومپارتىيەنى ياراشتۇرۇش ئۈستىدە ھە دەپ سالاپچىلىق قىلىۋاتاتتى. ئۇلار جياڭ جيېشىكە دېموكراتىيەنى يولغا قويغان قىياپەتكە كىرىۋېلىپ خەلقنى بېخۇدلاشتۇرۇش، كومپارتىيەنى ئالداشنى ئۆگەتتى ۋە شۇنداق قىلمىسا، ئامېرىكا جاھانگىرلىكىنىڭ ياردىمىگە ئېرىشەلمەيدىغانلىقىنى ئاگاھلاندۇردى. 1944 ـ ژىلدىكى ئاۋگۇست ۋەقەسىدىن بۇرۇن خاللىس موسكۋادىن چۇڭچىڭغا كېتىۋېتىپ ئۈرۈمچىدە ئىككى كۈن توختىغان مەزگىلدە، شىڭ شىسەينىڭ تەنتەنىلىك كۈتۈۋېلىشىغا مۇيەسسەر بولغان ئىدى. شىڭ شىسەي قارشى ئېلىش زىياپىتىدە سۆز قىلىپ خاللىسنى قىزغىن قارشى ئالىدىغانلىقىنى بىلدۈرگەن ئىدى. لېكىن خاللىس شىڭ شىسەينىڭ كىشىلەرنى ناھەق تۈرمىگە ئېلىش بىلەن شۇغۇللىنىپ كەتكەنلىكىنى، ھازىرمۇ ئارىلاپ ـ ئارىلاپ ئادەم ئۆلتۈرۈۋاتقانلىقىنى بىلەتتى. شۇڭا ئۇ تۇرۇپ مۇقامدا جاۋاپ سۆزىنى سۆزلەپ، مەنىلىك قىلىپ: «شىنجاڭ جۇڭگونىڭ ئارقا دەرۋازىسى، ئاما مەن جۇڭگونىڭ چوڭ دەرۋازىسىدىن كىردىم دەپ قارايمەن» دېگەندەك ئىبارىلەر بىلەنلا سۆزىنى تۈگەتتى. زىياپەتتىن كېيىن گومىنداڭنىڭ كاتتا ئەرباپلىرى بۇ گەپنىڭ «كاتتا» ئەھمىيىتى ئۈستىدە ھەر خىل ئويلاردا بولۇشتى. ئۇلارنىڭ بەزىلىرى ئۇ جۇڭگونى مەسخىرە قىلدى، چۈنكى دېڭىز بويىدىكى شەرقىي دەرۋازىنى ياپونلارغا بېرىپ قويدۇق، ئەندى ئارقا دەرۋازىنى ئالدى دەرۋازا قىلماي ئامال قانچە، دېيىشسە، يەنە بەزىلەر ئۇنى شىنجاڭدىن ئىبارەت بۇ «دەرۋازىنى» سوۋېت ئىتتىپاقىغىلا ئېچىپ بەرگەن بىلەن بولمايدۇ، بۇنىڭدا ئامېرىكىنىڭمۇ ئۈلۈشى بار، دەپ ئاگاھلاندۇرۇش بېرىۋاتىدۇ دېيىشتى. يەنە بەزىلەر كۆلقەقەلىرى ئېچىلغان ھالدا، ئامېرىكىلىقلار كېلىپ شىنجاڭدىن ئىبارەت بۇ «دەرۋازىدىن» پايدىلانسا، تازىمۇ ياخشى بولىدىغان بولىدى، مۇنداقتا سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ بىزنى ھەر جەھەتتە تىزگىنلىشىدىن خالى بولالايمىز... دېيىشتى. مەن بۇ گەپ ـ سۆزلەرنى ئاڭلاپ قاتتىق ئېچىندىم. شۇنىڭدىن، خاللىس جياڭ جيېشىكە شىنجاڭنىڭ ئىنتايىن مۇھىم جاي ئىكەنلىكىنى ئېيتىپ، دېموكراتىيەنى يولغا قويۇپ، ھەر مىللەت خەلقنى ئۆز تەرىپىگە تارتىش لازىملىقىنى تەكىتلىگەن...» جىن شاۋسەن «ئۆمرۈمنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدىكى ئەگرى ـ توقايلىقلار» («شىنجاڭ تارىخىدىن تەرمىلەر» ژۇرنالى 1993 ـ ژىل، 2 ـ سان 27 ـ 28 ـ بەتلەر.)

ئا ق ش تەك چوڭ، قۇدرەتلىك دۆلەتنىڭ ۋىتسى پرېزىدېنتى خاللىسنىڭ موسكۋادىن خىتايغا بارىدىغان دائىمىي يول لىنىيەسى بولغان ھىندىستان ئارقىلىق ئەمەس، بەلكى ئۇيغۇرستان ئارقىلىق كەلگەنلىكىنىڭ زادى ئاساسىي مەخسىتى نېمىدىن ئىبارەت؟ بۇ سوئالغا يازغۇچى ئى. ساتسۇلىننىڭ «ئاتومنايا كرىپوست» («ئاتوم سېپىلى») ناملىق كىتاۋىدا مەلەم دەرىجىدە جاۋاپ ئېلىش مۇمكىن. «... ئەگەر بىز ئۆز ۋاقتىدا جياڭ كەيشىدىن شىنجاڭ بىلەن تىبەتنى، خۇددى روسسىيە پادىشاسىدىن ئۆز ۋاقتىدا ئالەسكىنى سېتىۋالغاندەك سېتىپ ئالغان بولساق ياخشى بولغان بولار ئىدى. مەن شىنجاڭنى ۋە تىبەتنى سېتىۋېلىش لايىھىسىنى قوللىغان ئىدىم، بۇ لايىھىنى گېنېرال چېننولت ئوتتۇرىغا قويغان. لېكىن جياڭ كەيشى بىلەن مۇزاكىرىلەرنى ژۈرگۈزگەن گېنېرال ۋېدېمېيېرنىڭ مىسسىيەسى ئۇتۇقلۇق بولمىدى، چۈنكى خىتاي كوممۇنىستلىرى شىمالدىن جەنۇبقا ئۆز ھۇجۇمىنى ئاھايىتى چاپسان تەرەققىي ئەتكۈزگەنلىكتىن جياڭ كەيشىگە تەيۋەنگە قېچىشقا توغرا كەلدى. بىز ئۈلگىرەلمىدۇق.

ـ ھە. بۇنىڭ ھەممىسى شۇنداق. ـ دەپ كېلىشتى كاررايت. ـ بىز شىنجاڭنى ئۆز مۈلكىمىزگە ئايلاندۇرۇپ، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن ئالدىمىزدا بولىدىغان ئۇرۇشتا ئۆزىمىزنىڭ ستراتېگىيەلىك ئىمكانىيىتىمىزنى ئىنتايىن ياخشىلاۋالغان بولار ئىدۇق.

ـ ۋېدېمېيېرنىڭ مىسسىيەسى كېچىكىپ قالدى، دەپ داۋام قىلدى پرايىس (1) ـ مەن ئېيتىقچىلا گېنېرال مارشاللىنىڭ ئىسمىنى ئويلىغانلىقىنى چۈشىنەلمەيمەن، چۈنكى ئۇ خىتايدىن بىزگە كېرەكلىك يەرلەرنى سېتىۋېلىش توغرىلىق گومىنداڭچىلار بىلەن ئالدىن ـ ئالا كېلىشىشكە بارلىق ئىمكانىيەتلىرى بار ئىدى. ئۇ چاغدا ھەممىدىن ئاۋال خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتى مەۋجۇت بولمىغان بولار ئىدى، ئەندى ماگا بولسا ھازىر ئۇنى قانداق يوقىتىش ئۈستىدە باش قاتۇرۇشنىڭ ھاجىتى بولماتتى.

ـ بىز بومبىلىغۇچى ۋە قىرغۇچى ساموليوتلىرىمىز ئۈچۈن ئەجايىپ بىر بازىغا ئىگە بولغان بولار ئىدۇق، ـ دەپ خىيالىيەرەستلىك بىلەن چۈشەندۈردى كاررايت، ـ مەن ئۇ يەرگە ھاياتىمنى دوغا قويۇپ، يوشۇرۇن ھالدا يولغا چىقمىغان بولار ئىدىم. (40 ـ 41 ـ بەتلەر).»

(1 پرايىس ـ ئا ق ش تىكى 40 ـ 50 ـ ژىللاردىكى چوڭ مىللىئونېرلارنىڭ بىرى بولۇپ، ئۇنى ئۇران كورولى دەپ ئاتاتتى. 2 كاررايت ـ ئا ق ش نىڭ ھىندىستان ئارقىلىق 1944 ـ 1949 ـ ژىللىرى بىر نەچچە قېتىم ئۇيغۇرلار دىيارىغا ئەۋەتكەن رازۋېدچىكى، ـ مۇئەللىپ ئىزاھىتى.)

«شىنجاڭنى سېتىۋېلىش ۋە ئۇنى سوۋېت ئىتتىپاقىغا ھۇجۇم قىلىش ئۈچۈن قورغانغا ئايلاندۇرۇش ئورۇنۇشلىرى ئاللىقاچان بەرىبات بولغان ئىدى. لېكىن تېچلىق دۈشمەنلىرى ئاسىيەنىڭ بۇ بۇلۇڭىنى ئۆز قولىغا ئېلىپ ئۇنى ئۆز مەنپەئەتلىرىدە پايدىلىنىش نىيەتلىرىدىن قايتمىغان ئىدى. ئامېرىكىنىڭ ژىراق شەرىق بويىچە باش ئېكسپېرتى ئوۋېن لاتىمور شىنجاڭنى خىتاي، ھىندىستان، ۋە سوۋېت ئىتتىپاقى ئۇچرىشىدىغان جايدىكى «دۇنيا ئوقى» دەپ ئاتىغان. بۇ يەردىن سوۋېت ئوتتۇرا ئاسىيە جۇمھۇرىيەتلىرىنى، سىبىرنىڭ سانائەت مەركەزلىرىنى بومبىلاش، سوۋېت ژىراق شەرقىنى ئايرىۋېتىش، بېجىن بىلەن دېھلىنى دەھشەتتە تۇتۇش، كەشمىرنى تولۇق بېسىۋېلىش ئوڭاي ئىدى. ئامېرىكا ۋە ئەنگلىيە رازۋېدكىلىرى يەرلىك باندىلارنىڭ چوڭ رەھبەرلىرى بىلەن ئالاقە ئورناتتى ۋە تېخى يېقىندا ئامېرىكا ئېكسپېدىتسىيەلىرى ئۇران رۇدىسى كانلىرىنى ۋە ئايرودروملار ئۈچۈن ئورۇن ئىزدىگەن جايلاردا ھەربىي توقۇنۇشلار ئۇيۇشتۇرۇلغان ئىدى.

لېكىن، ھەممە ئىش كوككە سورۇلدى ـ ماۋزىدۇڭنىڭ خەلق ئازاتلىق ئارمىيەسى شىنجاڭغا كىردى. يۈزلىگەن رۇس ئاق گۋاردىيەچىلەرنىڭ ھەمرالىغىدا خارۋۇد رازۋېدكىسىنىڭ زىيىدېنتى (مەخپىي ۋەكىلى) ـ دۇگلاس ماككىرنان تاتقا قاچتى ۋە ئۆز ئاگېنتلىرى ئوسمان بىلەن جانىمقانغا قوشۇلدى. ماككىرنان ئۇلارنى ئالتۇن ۋە تۇرال ـ ياراقلار بىلەن تەمىنلىدى، يول ـ يورۇقلارنى بەردى...» (شۇ كىتاپ 430 ـ بەت).

بۇ ماتېرىياللاردىن شۇ نەرسە چىقىدۇكى، س س س ر مۇ، ئا ق ش مۇ ئۇيغۇرلار دىيارى، بۇ گوھەر زېمىننى ئۆز مەنپەئەتلىرىدە تىزگىنلەش، پايدىلىنىش ئۈچۈن ھەرىكەت قىلغان. 1943 ـ ژىلى كۈزدە خىتاي دۆلەت رەھبىرى جياڭ كەيشى بىلەن ئا ق ش پرېزىدېنتى رۇزۋېلت ئىككىسى بىر مەخپىي كېلىشىم تۈزىدۇ. مەزكۇر كېلىشىم ئاساسىدا ھەر ئىككى تەرەپ س س س ر غا بىرلىشىپ تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن جياڭ كەيشى ئا ق ش ھەربىي ھاۋا كۈچلىرىگە ئۇيغۇرلار دىيارىدىن مۇۋاپىق تاپقان ئورۇندا ھەربىي بازا قۇرۇشقا رۇخسەت قىلغان ئىدى. بۇنى توختى ئىبراھىمنىڭ «ئىككى ئەسىرنىڭ ئىقرارى» دېگەن خاتىرىسى ياققال ئىسپاتلايدۇ. ئۇ مۇنداق دەپ يازىدۇ: «بىز خىزمەتكە كىرىشىپ 6 ـ كۈنى گومىنداڭ دۆلەت مۇداپىە كومىتېتىنىڭ كۆرە ھەربىي رايونىغا پەۋقۇلاددە ۋەزىپە بىلەن ئەۋەتكەن ئىككى گېنېرالىنىڭ شەھەر سېپىلى ئىچىدىكى «باقى ئالەم» بۇتخانىسى راھىبىنىڭ ھوجرىسىغا يوشۇرۇنۇۋالغانلىقى ھەققىدىكى مەلۇماتنى تاپشۇرۇپ ئالدۇق. بىز بىر قانچە مۇھاپىزەتچىنى باشلاپ، بۇتخانا راھىبىنىڭ ئىچكىرىدىكى ھوجرىسىنى ئاختۇرۇپ ئۇلارنى تېپىۋالدۇق. ئۇلار چىرايى تاتىرىپ تىترەك باسقان پېتى ئورە تۇرۇپ، بىزگە ئېگىلىپ سالام بەردى. ئۇلارنىڭ چاچ، ساقاللىرى ئۆسۈپ كەتكەن بولۇپ، يۇخراچە كىيىنىۋالغان ئىدى. ئۇينىڭ بۇلۇڭىدا ھەشەمەتلىك، يوغان بىر سىرلىق ياغاچ ساندۇق تۇراتتى. بىز ئالدى بىلەن ساندۇقنى ئاچقۇزۇپ كوردۇق، ئىچىدىن 2 دانە ئاۋتوماتىك يان قورال، 2 دانە ھەربىي دۇربۇن، 2 دانە يەر ئولچەش ئاپپاراتى، 2 دانە فوتو ئاپپارات، سىركۇل جابدۇقلىرى، ئون نەچچە قەلەم، جۇڭگونىڭ بىر ھەربىي خەرىتىسى، خەرىتە تاختىسى قاتارلىق ئامېرىكىدا ئىشلەنگەن ھەربىي ئىنژېنېرلىق سايمانلىرى چىقتى. بىز بۇ ئىككەيلەننى كېچىلەپ ھارۋا بىلەن ساقچى ئىدارىسىغا ئېلىپ كېلىپ، ئالاھىدە ئېتىبار بىلەن يورۇق بىر ئېغىز ئويگە ئورۇنلاشتۇرۇپ، بىز بىلەن ئوخشاش تۇرمۇش تەمىناتىدىن بەھرىمان قىلدۇق.

دەسلەپكى سوراق نەتىجىسىدىن قارىغاندا، بىرىنىڭ ئىسمى ـ ئۇنىۋانى گېنېرال ـ لېيتېنانت جاڭ يىڭ، يەنە بىرىنىڭ گېنېرال ـ مايور ياڭ ۋۇ ئىكەن. ئۇلار ئىلگىرى ئامېرىكا بەش بۇرجەكلىك بىنا (دۆلەت مۇداپىە باش قوماندانلىق شتابى) (پېنتاگون ـ يا. س.) قارمىغىدىكى ھەربىي ئاكادېمىيەدە مەخسۇس تەييارلانغان ھەربىي ئىنژېنېرلار ئىكەن. ئۇلار 1944 ـ ژىلى 4 ـ ئايدا كۆرەگە يېتىپ كەلگەنىكەن. ئۇلارنىڭ ئاساسلىق ۋەزىپىسى كۆرەدە «جۇڭگو قىزىل پاچاقلىرى» نىڭ شىنجاڭغا كىرىشىگە، سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارشى جۇڭگو ـ ئامېرىكا بىرلەشمە ھەربىي پلاتسدارم (ژىرىك ئاۋىئاتسىيە بازىسى) قۇرۇش ئىكەن. بۇ بازىغا 600 دىن ئوشۇق ھەر خىل ئايروپىلان، ئوندىن ئوشۇق تانكا، پاراشيۇتچىلار دىۋىزىيەسى، راكېتا قىسىملىرى سىغىدىكەن. دەسلەپكى ئولچەش لايىھىسىگە قارىغاندا، بۇ بازا ئىلى دەرياسىنىڭ شىمالى كۆرە ھەربىي رايونىنىڭ غەربىدىكى قۇنتاجى دېگەن دالاغا قۇرۇلىدىكەن. 5 ژىل ئىچىدە (1950 ـ ژىلغا قەدەر) پۈتتۈرۈلىدىكەن. («شىنجاڭ تەزكىرىچىلىگى» ژۇرنالى، 1999 ـ ژىل، 1 ـ سان، 26 ـ 27 ـ بەتلەر).

بۇ ژۇقۇرى دەرىجىلىك گومىنداڭ ھەربىي ئەمەلدارلىرىنى، توختى ئىبراھىمنىڭ يېزىشىچە: «... ساقچى نازارىتىنىڭ مەسلىھەتچىسى ئەلى ئەپەندى بىلەن مالىك ۋورنوۋ يېتىپ كەلدى.... شۇ كۈنى كېچىسى ئەلى ئەپەندى گېنېرال جاڭ يىڭنى رۇس تىلىدا سوراق قىلدى، مالىك ئارىلاپ، سوئال سورىغاچ خاتىرە يازدى...». ئۇلارنىڭ سوراقنى رۇس تىلىدا ئېلىپ بارغانلىقىدىن، بىز ئۇلارنى سوۋېت ئادەملىرى دەپ خۇلاسە چىقىرىمىز. ئەلى ئەپەندى مامېدوۋ، مىللىتى ئۇيغۇر، پولكوۋنىك، شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى ئىچكى ئىشلار نازارىتى كونترازۋېدكا بولۇمىنىڭ باشلىغى، س س س ر دىن ئەۋەتىلگەن، ئەسلى قىرغىزستاننىڭ ئوش شەھىرىدىن، كادىر رازۋېدچىك، 90 ـ ژىللىرى ئوشتا ۋاپات بولغان. ئەندى ئىككىنچى كىشى ـ مالىك ۋورنوۋ (ۋوروبوۋ بولۇشى كېرەك ـ يا. س.) فامىلىياسىغا قارىغاندا ـ رۇس، دېمەك ئۇمۇ س س س ر دىن ئەۋەتىلگەن مۇتەخەسسىس.

ئىز رازۋېدچىكلىرىنىڭ مۇنداق مۇھىم مەلۇماتى، يەنى س س س ر تېررىتورىيەسىنىڭ بىقىنىدا ئا ق ش ھەربىي ھاۋا بازىسىنىڭ قۇرۇلۇشى توغرىلىق قولغا چۈشىرىلگەن ماتېرىيال كرېملنى چوڭ سەراسىمىغا سالغانلىقىدا شۈبھە يوق.

پولكوۋنىك ئەلى ئەپەندى مامېدوۋنىڭ گېنېرال ياڭ ۋۇنى سوراق قىلغاندا:

ـ «سىلەر باشلىماقچى بولغان قۇرۇلۇشنىڭ ئىستىقبالىغا قانداق قارايسىز؟

ـ بۇ زور خەلق ئارا ئۇنىۋېرسال ھەربىي قۇرۇلۇشنى جاڭ ۋېيىۋەنجاڭ (جياڭ كەيشى) بىلەن رۇزۋېت زۇڭتۇڭ مەسلىھەتلىشىپ بېكىتكەنىكەن. مەن بۇنداق ھەربىي بازىنى ياساپ پايدىلىنىشنىڭ مۇمكىن ئەمەسلىگىنى سەزگەندىم. سوۋېت ئىتتىپاقىغا چېگارىداش بولغان مۇنداق بىر ئورۇندا ھەربىي بازا قۇرۇش خەتەرلىك ئىدى. مۇبادا كۆزلەرنىڭ بىرىدە سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن توقۇنۇش يۈز بېرىدىغان بولسا، بىر كۈنگىمۇ پايلىماي، سوۋېت ئىتتىپاقى ئارمىيەسى تەرىپىدىن بىت ـ چىت قىلىنغان بولاتتى. ئەگەر ئۇنداق بولماي تۇرۇۋېرىدىغان بولسا، بۇ بازا ئامېرىكا ئىگىدارچىلىغىغا ئۆتەتتى ـ دە، شىنجاڭنىڭ ئىستىقبالىغا كۆتۈلمىگەن خەۋپ يېتەتتى. ئىلى مىللىي ئىنقىلاۋىنىڭ قوزغىلىشى ئەينە شۇنداق خەلق ئارا خەتەرنى يوققا چىقاردى...» («شىنجاڭ تەزكىرىچىلىگى» 1999 ـ ژىل، 1 ـ سان، 29 ـ بەت. توختى ئىبراھىم، «ئىككى ئەسىرنىڭ گۇۋاچىسى»).

1942 ـ ژىلى س س س ر مۇتەخەسسىسلىرى، ھەربىي مەسلىھەتچىلىرى ئۇيغۇرلار دىيارىدىن چىقىرىلغاندىن كېيىن، بۇ يەرگە ئا ق ش تەسىرى كىرىشكە باشلىغانلىقىنى ژۇقارقى فاكتلاردىن ياققال كورۇۋېلىش تەس ئەمەس. ئەندى مۇنداق شارائىتتا س س س ر رەھبەرلىگى قانداق چارە قوللىنىشى كېرەك ئىدى؟ ئۇ ئۆز چېگارىسىغا بىۋاستە يېقىن جايدا ئا ق ش تەك قۇدرەتلىك دۆلەتنىڭ ھەربىي ھاۋا بازىسىنىڭ قۇرۇلۇشىغا قانداق چىداپ تۇرالايدۇ؟ دەرھال چارە كورۇپ بۇنىڭ ئالدىنى ئېلىش كېرەك. ئەكسى ھالدا ئا ق ش ھوكۇمىتى ئۇيغۇرلار دىيارىدا ئۆز تەسىر دائىرىسىنى كۈچەيتىپ، ھەربىي بازا ۋە ھاكازىلارنى سېلىپ، ئۇران ۋە باشقا قىممەت باھالىق مەدەنلەر كانلىرىغا ئىگە بولۇۋېلىپ، س س س رنىڭ بىخەتەرلىكىگە بىۋاستە تەھدىت سېلىشى مۇمكىن ئىدى، شۇنداقلا ئۇنى ئۇيغۇرلار زېمىنىدىكى قىممەت باھالىق يەر ئاستى بايلىقلىرىدىن خالىغىنىچە پايدىلىنىشىدىن مەھرۇم قىلاتتى. ستالىندەك قۇۋ، ياۋۇز ستراتېگنى ئالدىغان شىڭدىن ئۆچ ئېلىش نىيىتىمۇ قوساقتا ساقلاقلىق ئىدى. ئەينە شۇ ئامىللار س س س ر نىڭ ھوكۇمران دائىرىلىرىنى دەرھال، قانداقلا قىلىپ بولمىسۇن بۇ ئۆزى ئۈچۈن ستراتېگىيەلىك مۇھىم ھېساپلانغان ئۇيغۇرستان مەسىلىسىنى بىر تەرەپ قىلىش توغرىلىق ئويلاشقا مەجبۇر قىلدى. لېكىن، س س س ر ئۈچۈن ئېغىر دەۋىر بولۇپ، 1944 ـ ژىلنىڭ بېشى ئىدى. بۇ ۋاقىتتا گىتلېر گېرمانىيەسىنىڭ باسقۇنچى ئارمىيەسى تېخى س س س ر تەۋەسىدىن چىقىرىلمىغان ئىدى. ئۆزلىرى ئۈچۈن ئەينە شۇنداق بىر ئېغىر شارائىتتا ئى. ۋ. ستالىن باشلىق سوۋېت رەھبەرلىگى مەخسىتىگە يېتىش ئۈچۈن مومۇن، ئاق كوڭۇل ئۇيغۇر خەلقىدىن پايدىلىنىشنى قارار قىلدى. ئەينە شۇ مەخسەتتە موسكۋا كرېملدا «خەلقلەر ئاتىسى، ئى. ۋ. ستالىن ۋ ك پ (ب) مەركىزىي كومىتېتىنىڭ يېپىق مەجلىسىدە ئۇيغۇرستان مەسىلىسى ئۈستىدە توختىلىدۇ، ئۇنىڭدا ۋ. مولوتوۋ، بېرىيە ۋە شۇ چاغدىكى س س س نىڭ ئەڭ ياش مىنىسترلىرىنىڭ بىرى ئا. كوسىگىنلاردىن تەركىپ تاپقان بىر ئالىي ئورگان قۇرۇلغان بولۇپ، ئۇيغۇرستاندا خەلقنى ئويغىتىش، مىللىي ـ ئازاتلىق ھەرىكەتنى ئۇيۇشتۇرۇش ۋە كادىر تەييارلاش، ئىنقىلابنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئوخشاش مۇھىم ۋەزىپىلەر ژۇقارقى ئورگاننىڭ بىۋاستە يېتەكچىلىكى بىلەن ئۆزبەكىستان كومپارتىيەسى مەركىزىي كومىتېتىنىڭ بىرىنچى سېكرېتارى، ئوسمان يۈسۈپوۋقا تاپشۇرۇلغان. شۇ ژىللىرى تاشكەنتتە ئۇيغۇر ئەرەپ گرافىكىسىدا نەشىر قىلىنىشقا باشلىغان «شەرىق ھەقىقى» ژۇرنالى ئەينە شۇ ئىشلارنىڭ مەھسۇلى ئىدى.

بۇ يەردە شائىر ۋە يازغۇچى ئابدۇكېرىم غەنىيېۋنىڭ ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مۇنەۋۋەر پەرزەندى، ژىرىك پارتىيە ۋە دۆلەت ئەربابى ئىسمائىل ئابدۇرۇسۇل ئوغلى يۈسۈپوۋنىڭ ھايات پائالىيىتىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان ئالمۇتىدا ئۇيغۇر ۋە رۇس تىللىرىدا نەشىر قىلىنغان «مەنزىل پارلاق ئىدى» ناملىق ھوججەتلىك پوۋېستىدىن مونۇ قۇرلارنى نەقىل كەلتۈرۈشنى ئورۇنلۇق كوردۇم.

«ئۆزبەك خەلقىنىڭ شانلىق پەرزەندى ئوسمان يۈسۈپوۋ ھەقىقىي دۆلەت رەھبەرلىرىدىن، پۈتكۈل ۋۇجۇدى بىلەن ئىنتېرناتسىونالىست ئىدى، ئۇ ھەممە خەلقلەر بىلەن مىللەتلەرگە ئوخشاش، باراۋەر مۇناسىۋەت قىلىدىغان. بەلكىم ئەينە شۇنىڭ ئۈچۈن بولسا كېرەك، ئى. ۋ. ستالىن شەرقىي تۈركىستاندا (ئۇيغۇرستاندا) يۈز بەرگەن ۋاقىئەلەرنى بىر تەرەپ قىلىش ئۈچۈن 1944 ـ ژىلى ئوسمان يۈسۈپوۋقا شۇ ۋەزىپىنى ۋۈكلىگەن ئىدى. بۇ ئىشلارنىڭ مەخستى ـ ئۇيغۇرلار ۋەتىنى شەرقىي تۈركىستاننى (ئۇيغۇرستان) خىتاي ئىستىلاسىدىن ئازات قىلىپ، س س س رنىڭ جەنۇبىي چېگارىسىدا بۇفېر دۆلەت قۇرۇشتىن ئىبارەت ئىدى. ئوسمان يۈسۈپوۋ بۇ جاۋابكەرلىك ئىشنى قولغا ئېلىشتىن ئاۋال، ئۆزى رەھبەرلىك قىلىۋاتقان ئۆزبەكىستان كومپارتىيەسى مەركىزىي كومىتېتى ھوزۇرىدا ئۇيغۇرلار مەسىلىسى بويىچە مەخسۇس بولۇم ئاچتى. بۇ بولۇم ئۆزبەكىستان، قازاقىستان، قىرغىزستان، تۈركمەنىستان ۋە تاجىكىستاندا ياشايدىغان ئۇيغۇرلار ۋەكىللىرىدىن ئۇرغۇنلىغان كادىر خادىملارنى تەييارلىدى، شۇنىڭدىن كېيىن تاشكەنتتە ئۇيغۇر ئەرەپ يېزىغىدا «شەرىق ھەقىقىتى» ژۇرنالى نەشىر قىلىنىشقا باشلىدى، ئۆزبەكىستان رادىئوسى ھوزۇرىدا ئۇيغۇر دېداكسىيەسى ئېچىلدى... ئوتتۇرا ئاسىيە دارىلفۇنۇنىدا شەرقشۇناسلىق فاكۇلتېتى ھوزۇرىدا ئۇيغۇر تىلى ۋە ئەدەبىياتى بولۇمى ئېچىلدى، ئۇنىڭغا ئۇيغۇر ياشلىرى، شۇ جۇملىدىن شەرقىي تۈركىستان (ئۇيغۇرستانلىق) ژىگىتلەر بىلەن قىزلار قوبۇل قىلىندى...

«بىر كۈنى ئۇيغۇرلارنىڭ ئىشلىرىغا رەھبەرلىك قىلغان ئوسمان يۈسۈپوۋ ماگا تېلېفون قىلىپ، ئەلەم ھەسرەت ئىلكىدە مۇنداق دېدى:

ـ ئىنىم ئىسمائىل، بىزنىڭ قىلغان بارلىق ئىشلىرىمىز كوككە سورۇلدى. سېنىڭ قەھرىمان خەلقىڭنىڭ ئازاتلىقى ۋە بەخت سائادىتى تېخى ئالدىدا بولسا كېرەك، چۈنكى خەلق يەنە بۇ كوپ مىللىئونلۇق ئەژدىھارنىڭ زۇلۇمى ئاستىغا قالدۇرۇلدى... ئېخ، ئىست توكۈلگەن قانلار ـ دەپ غەزەپ بىلەن خىتاپ قىلدى ئۇ.

ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ھەقىقىي دوستى، ئەجايىپ ۋىجدانلىق، قەلبى پاك ئىنسان ئوسمان يۈسۈپوۋ ھەر دايىم ئۆز ئىشلىرىدا ئاھايىتى سەممىي، جەسۇر ۋە ھەقىقىي مەنادا ئىنسانپەرۋەر بولۇپ، مېنىڭ خەلقىم توغرىلىق ئۇنىڭ قەلب تورىدىن چىققان سەممىي سوزلىرى تا ھازىرغىچە قۇلىغىمدىن كەتمەيدۇ، قەلبىمدىن ئورۇن ئالغاندۇر، ـ دېدى ئىسمائىل ئاكا ئۆزىنىڭ پاجەلەرگە تولۇپ تاشقان سەرگۈزەشتىلىرىنى ئاياقلاشتۇرۇپ.» (ئا. غەنىيېۋ. «مەنزىل پارلاق ئىدى». «رۇس تىلىدا. ئالمۇتا «قازاقىستان» ـ «ئارزۇ»، 1997 ـ ژىل، 76 ـ 77 ـ بەتلەر.)

ئەندى ئۇيغۇرلار دىيارىنىڭ ئۈچ ۋىلايىتىدە 1944 ـ ژىلى 12 ـ نويابىر كۈنى شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ قانداق قۇرۇلغانلىغى، كېيىن چوڭ ئىمپېرىيەلەر ئۆز مەنپىيەتلىرى ئۈيەيلى، جاپاكەش ۋە قەھرىمان ئۇيغۇر خەلقىنىڭ يۈز مىڭلىغان مۇنەۋۋەر ئوغۇل ـ قىزلىرىنىڭ ئىسسىق قانلىرى بەدىلىگە مەيدانغا كەلگەن مۇستەقىل شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ قانداق يېمىرىلگەنلىكى توغرىلىق شۇ ئىشلارنىڭ شاھىتلىرى بولغان، ئىنقىلاپقا بىۋاستە ئىشتىراك قىلغان پېشقەدەملىرىمىز ئۆز خاتىرىلىرىنى كوپ يازدى. مەن پەقەت موشۇ ئىنقىلاپ ھارپىسىدىكى ۋەزىيەت توغرىلىق بىر نەچچە ئاۋتورلارنىڭ ئەسەرلىرىنى ئۆز سەۋىيەم دائىرىسىدە تەھلىل قىلدىم، خالاس.

يادىكار سابىتى.

ئۇتمۇش سەھىپىلىرىدىن

(داۋامى، بېشى ئوتكەن سانلاردا)

كۇرە - غۇلجا شەھەر ئارىسى چەيلەگزگە كەلگەندە، كولپاكوۋسكىغا رۇپۇرۇ كەلگەن ئەلاخان سۇلتان:

- ھەي، ئەبلەخ جاندارال! كولپاكوۋسكىي دېگىنى سەنمۇ!؟ خوپ بولىلى، سۇلھىگە كېلىلى دېدۇق. كونمىدىڭ! مانا مەن، ئەلاخان سۇلتان، شۇنچە زورۇۋان بولساڭ، مېنىڭ بىلەن يەكمۇ - يەك ئېلىش! ئاما، بېگۇنا خەلقىمگە تەگمە... - دەيدۇ. كولپاكوۋسكىي مىيىغىدا ئاچچىق تەنەددىلىك ھېجىيىپ، ئۇنى ئەسىرگە ئېلىپ، يولىنى داۋام قىلىدۇ. 1871 - ژىلى 22 - ئىيۇن كۇنى ئۇ قارشىلىقسىز غۇلجا سۇلتان ئوردىسىنى ئېگىلەپ، غەزنىگە قول سالىدۇ، قوزغىلاڭچىلارنى قۇرالسىزلاندۇرىدۇ.

غۇلجىدا يەتتىسۇ گۇبېرناتورىغا بېۋاستە بويسۇنىدىغان مەخسۇس كوللېژ كونتسلەرىيە تەسىس قىلىدۇ. غۇلجا خەلقىنى ئىدارە قىلىشتا دەسلەپ تورت ئۇچاستكىغا بولۇپ، ئىلىنى مۇھاپىزەت قىلىش ئۈچۈن 1200 نەپەر ئەسكەر ئوتىدۇ. يەرلىك خەلقىنى بولۇسلارغا تەخسىم قىلىپ، بولۇسلارنى سايلايدۇ. غۇلجا شەھىرىگە ھاكىم قىلىپ، (ئوز ۋاقتىدا كولپاكوۋسكىيغا خىزمەت كورسەتكە) بوشۇر بەگنى تايىنلايدۇ.

* * *

ئەسىرگە چۈشكەن ئەلاخان سۇلتاننى بالا - جاقالىرى بىلەن بىرگە ئونلىغان ئائىلە بىلەن ئىيۇل ئېيىنىڭ ئاخىرلىرىدا ۋېرنىي شەھرىگە (ئالمۇتا شەھىرى) پالايدۇ. ئۇلار ئىرگىلۇ ھارۋىدا، بەزىلىرى پىيادە ماگىدىپكەن؛ ئۇزۇن مۇساپىنى كېزىپ، غەم باسقان بىرى:

- سۇلتان جانابلىرى كېتىپ بارىمىز، كېتىپ بارىمىز نەگە بارغۇلۇق؟ - دەپ سورىغىنىدا، سۇلتان:

بارغۇلۇغۇ، بارغۇلۇق،
ژىراقتىن قاراپ تۇرغۇلۇق.
مۇھتاجلىققا چارە يوق،
پۇرسەت كەلسە، ئالغۇلۇق، - دەپ جاۋاپ بەرگەن ئىكەن.

1871 - ژىلى 18 - ئاۋگۇستتا ۋېرنىغا (ئالمۇتىغا) يېتىپ كېلىپ، لاگېرغا ئورۇنلاشقان ئەلاخان سۇلتانلار بىر ئايدەك يېتىپ قالىدۇ. ئۇ كولپاكوۋسكىي نامىغا «... بۇ يەردە ئوت - چوپ قىس، مال تۇتۇش قىيىن ئىكەن. چىلەككە بېرىپ تۇرۇشقا ئىلتىپات ئەتسەڭىز...» دەپ يازغان ئىلتىماسى جاۋاپسىز قىلىپ، شۇ ژىلى 14 - سېنتەبىردە ھازىرقى سۇلتانقورغانغا ئورۇنلاشتۇرغان.

ئاردىن 8 ژىل ئوتكەندە يەنى 1879 - ژىلى ئەلاخان سۇلتان تەلۋى بويىچە غۇلجىغا ئۈچ ئايلىق ئوتپۇسكا بىلەن بېرىپ، قايتىش ۋاقتى يېقىنلاشقاندا، زەھەرلىنىپ ئولىدۇ. جەسىدى نەسىردىن ئەلەم، ئابدۇرۇسۇل ئەمىرلەر كومۇلگەن تېرەك مازارغا دەپنە قىلىنغان.

1881 - ژىلى فېۋرالدا «سانكت - پېتېربۇرگ - خىتاي - ئىلى» شەرتنامىسى بويىچە چار ھوكۇمىتى غۇلجىنى چىن سۇلالىسىغا ئوتكۇزۇپ بېرىدۇ. كېلىشىم بويىچە كوچكۇچىلەر قەرەلى 1882 - ژىلى 10 - مارتتىن 1883 - ژىلى 10 - مارتقىچە بەلگۇلەنگەن بولسىمۇ، لېكىن، غۇلجىدىكى رۇس كونتسلەرىيەسى شەھەر، يېزىلاردىكى نويۇسلۇق ئائىلىلەردىن بىر قانچە يۇزىگە 1881 - ژىلى كوچۇش ئىمكانىيىتىنى يارىتىپ بەردى. 1882 - ژىلى فېۋرالدا غۇلجىنى قوبۇل قىلىپ، ئېلىش ئۈچۈن شىخودىن خەبەي ئامبال 12500 نەپەر چېرىكى بىلەن يېتىپ كېلىدۇ. ئىلىنى تامام ئوتكۇزۇپ ئالغانلىق شەرىپىگە زەمبىرەكلەردىن ئوق ئېتىپ، ئۇزگىچە ھەيۋە، تەنتەنە قىلىدۇ. شۇنىڭدىن كېيىنلا يەرلىك ئۇيغۇر، تۇڭگانلارغا تەھدىت توغدۇرۇلىدۇ. «ئۇيغۇر، تۇڭگان ئوغرىلارنىڭ كاللىسىنى تامام ئېلىپ، شۇۋە، سولان ئايماقىنى خاتىرجەم قىلىمىز» دېگەن شارى بار ئىكەن. بۇ ئەنسىزچىلىك تۇپەيلى كوچۇشلا ئەمەس، ھەتتا بەزى كەنتلەردىن قىچىش ئەھۋاللىرى يۇز بېرىدۇ.

كوچمەكنى ئىرادە ئەيلەپ،
كېمە ياسىدۇق قاشتا.
ئاق خان بىلەن قارا خان،
تىلى بىر ئىكەن باشتا. -

دېگەن قوشاق شۇ چاغلاردا چىققان ئىدى...

دەرۋاقە، ئۇ كۇنلەردە غالجىرلاشقان خەبەي ئامبالنىڭ چېرىكلىرى كوچمەنلەرنىڭ ئالدىنى توراپ، بولاش، ئۇرۇشتىن تاشقىرى «كونىدىن ھېچ قانداق ئىز قالدۇرماسلىق» غەرەزدە مىللىي تارىخىي جايلارنى، ئەسەر - ئەتىقىلەرنى كويدۇرۇش، ھەتتا رۇسلار سالغان ئىمارەتلەرنى بۇزۇپ - چېقىپ، ۋەيران قىلىشقا كىرىشتى.

خۇلاسە، ناھايىتى ئازلا ژىل ئىستىقلال تەمىنى تېتىپ، قەد راسلاپ قالغان بىچارە خەلقىمىزنىڭ ئىلى سۇلتانلىق تەخت - سەلتەنەتى گۇمران بولۇپ، ئەزەلدىن ئىلى يېقىسى غۇلجا شەھىرى جۇت ئاياقلاردا دەپسەندە، بۇزا - بۇزاڭ، خانۇ - ۋەيران قىلىندى. گەرچە بۇگۈن بىز ئەشۇ دەرتلىك تارىخنى قولغا ئالساق، ئۇنىڭ مۇقاۋىسىدا قاپ - قارا سىيادا يوغان ھەرىپ بىلەن يېزىلغان ئىككى ئىمپېرىيە كۆزگە چېقىلىپ سوكەلىدەك كۆرۈنىدۇ.

دەسلەپكى سەھىپىلەردىكى ئەسلا ئۆچمەس داغ مەسالى مەزمۇرات، ئەخمەتخان غوجا، شاۋكەت ئاخۇن، بوشۇر بەگ ۋە ياقۇر ئاغزىدىلارنىڭ بەتتامىلىرى بىزنىڭ غەزەپ - نەپرەت ئىسيانلىرىمىزنى جوشقۇزالاندۇرۇپ، ئوغمىزنى قايىنتىدۇ. ئاندىن قۇتلۇق ۋەتەن، جانۇجان خەلقىمىزنىڭ ئەركى ۋە مۇستەقىللىقى ئۈچۈن ئەزىز جان، ئىسسىق قانلىرىنى قىيمىغان ئون مىڭلىغان ئاق كۆڭۈل، نادىدى پۇخرالارنىڭ، مىڭلىغان قاپلان ۋۇرەك پالۋانلارنىڭ، جولمىدىن، ئەسلا نەل - يۈرەتى چۈچۈن يارلىغان ئابدۇرۇسۇل ئەمىر، سادىر پالۋان، ئەلاخان سۇلتان، نەسىردىن ئەلەم قاتارلىقلارنىڭ مۇبارەك نامىلىرى كۆز ئالدىمىزدىن بىر - بىرلەپ ئۆتىدۇ ۋە ۋۇجۇدىمىزغا بىقياس كۈچ - غەيرەت ۋە غورۇرغا تولۇپ، خۇددى جەڭ مەيدانىدىن غەلبە - نۇسرەت بىلەن قايتقان قىران ژىگىتلەردەك تىتىكلىنىپ قالىمىز...

تارىخىمىزدىكى

تومۇر خەلپە باشچىلىغىدىكى قوزغىلاڭ

دۇنيادا ئادەملەر ئىنسانىي ھەق - ھوقۇق بىلەن تەمىن ئېتىلمەيدىكەن. مۇدھىش زۇلۇم - زورلۇقلۇق پەنجەدە خۇن ئىچىپ، پىچاق سۇيەككە يېتىدىكەن، ئەرك يولىدا مەردانلارچە مەيدانغا ئاتلىنىشقا مەجبۇر تومۇر خەلپە ئەينە شۇنداق قەھرىمان ئەجدادلىرىمىز ئىزى بىلەن دۇشمەنگە قارشى ئاتلانغان نامايەندىلىرىمىزنىڭ بىرى.

1911 - ژىلى خىتايدا سۇنياتسىن يېتەكچىلىگىدىكى چىڭخەي ئىنقىلاۋى ئۈچ ئەسىر ھوكۇم سۇرگەن چىن سۇلالىسىنى ئاغدۇرۇپ، گومىنداڭ پارتىيەسىنى قۇردى. لېكىن، يورىغى ئۇزىگە چۇشىدىغان شامدەك، ئاز سانلىق مىللەتلەرگە مىسقالچە مەنپىيەت بەرمىدى. زورلۇق - زوكتەملىك ئىلگەرىكىدەك داۋام قىلدى.

1912 - ژىلى تومۇر خەلپە قاتمال سياسەتكە، جۇملىدىن، قۇمۇل ۋاڭى شامەخسۇتنىڭ جاساق تۇزۇمىگە قارشى قوزغالدى. قۇمۇل ۋاڭى توختى سەيپۇڭ (تىكىنچى)دېگەن ئادەمگە تاپشۇرۇق بېرىپ، تەييارلىغان ئىكەن. ئۇ سەپەرگە ئاتلانغان تومۇر خەلپىنى ئاتقىنىدا، ئوق ئۇنىڭ قۇلتۇغى بىلەن كوكسى ئارىسىنى بوسۇپ ئوتۇپ، يارىدارلاندۇردى. تومۇر خەلپىگە ياندىشىپ كېتىپ بارغان غوجا نىياز، ئامانقۇلى پالۋانلار ئۇنى تۇتۇۋالدۇ. تومۇر خەلپە خائىنغا رەھمى كېلىپ، جازالاتقۇزمىدى.

قوزغىلاڭچىلار ۋاقىتنى قولدىن بەرمەي، قۇمۇلغا ھۇجۇم قىلىدىكەن، ئۇلارغا غەيرەت بېرىپ، ئالغا ئىنتىلدۇرگەن تومۇر خەلپە: «بىزنىڭ 12 تېغىمىز بار، ئۇ تاغلار بىز ئۈچۈن 12 قورغان. بىزنىڭ ھەققانىي تەلەپ - مۇددىيىمىزغا يېڭى ھوكۇمەت ۋە قۇمۇل ۋاڭى قانداق قارايدۇ، جاۋابىنى كۇتىلى»، دەپ ۋاقىتلىق چەكلەندى.

ئەھۋالدىن خەۋەر تاپقان ياڭ جاڭجۇڭ كوجۇڭدىكى موسۇلمان باتالىيون كوماندىرى لى شوفۇ دېگەن تۇڭگاننى تەربىيىلەپ، مەخسۇس نامە بىلەن تومۇر خەلپىگە ئەۋەتىدۇ. نامە مۇنداق يېزىلغان ئىكەن. «... مەن سىزنىڭ ئاساسەن، شامەخسۇت ۋاڭغا قارشى قوزغالغىنىڭىزنى بىلىمەن. مەن سىزگە ۋە ھەمراھلىرىڭىزغا گۇنا قويمايمەن. مەن پۇخرالار ئېغىر زۇلۇم چەككەندە ئەلۋەتتە، دات دەيدۇ. ئەگەر ئۇلارنىڭ دەردىنى ئاڭلىغۇچى چىقمىسا، بەلكى ئۇستى - ئۇستىلەپ ئادالەتسىزلىك قىلىنسا، ئۇنىڭغا سەۋرى - تەھەممۇل قىلىش مۇمكىن ئەمەس. سىز ئادالەتپەرۋەر، قەھرىمان كىشى ئىكەنسىز. باتۇرلىغىڭىزغا قايىلمەن. مېنىڭچە قۇمۇل دىيارى سىزگە كىچىكلىك قىلىدۇ. مەن سىزدەك قەھرىماننىڭ يېنىمدا بولۇشىنى ئارزۇ قىلغان بولار ئىدىم. ئەگەر تەلىۋىمنى قوبۇل كورۇپ، ئۇرۇمچىگە كەلسىڭىز، سىزگە چەكسىز ئىلتىپات ۋە ئىززەت - ئىكراملار كورسىتىلىدۇ. كېلىڭ، بىللە ئىشلەيلى. ماڭا مۇتلەق ئىشىنىڭ... جانىمۇ ئېغىزدىن چىقىدۇ، سوزمۇ ئېغىزدىن چىقىدۇ. قالغان گەپنى سىزنىڭ دىدارىشىڭىز ئىزھار ئەيلىگەي...

بۇ ھىيلە - مىكىر ئاساسىغا قۇرۇلغان نامىنى ئالغان لى شوفۇ قۇمۇل ۋاڭىغا كېلىپ، جاڭجۇڭنىڭ پىلانلىرىنى چۇشەندۇردى. ئاندىن ئۇزىنى پەيغەمبەر ئەۋلادى دەپ جاكالاپ ژۇرگەن تۇڭگان كويباۋفىڭ ھاجى باشـ ئالدىغا ئېرىم پەتنۇستا يامبۇلار قويۇلدى.

- ئۇن، گۇرۇچنى ئالىلى. قالغىنى جايىغا قايتۇرۇلسۇن، - دېدى تومۇر خەلپە. ۋەكىللەر ھەر تەرەپتىن سالاقىلىدى، تومۇر خەلپە ئۇ سوغىلارنى ۋاقىتلىق بىر يەرگە قويۇپ تۇرىلى، دېدى.

ئەتىسى ئەلچىلەر قايتتى. پەقەتلا لى شوفۇ ئۈچ مەھرەمى بىلەن قالدى. ئاندىن ئۇ قويىنىدىن يېشىل رەختكە ئورالغان بىر نەرسىنى ئېلىپ، تومۇر خەلپىگە سۇندى.. ئۇ قۇرئان ئىكەن. «بۇ قۇرئاننى جاڭجۇڭ جانابلىرى بۇلتۇر ھەرەمدىن كەلگەن ھاجىلاردىن ئالدۇرغان ئىكەن. ئۇزلىرىگە سوغا قىلدى. «ئۇنداق باتۇر ئەر بىلەن ئىتتىپاق ئوتسەم، چوڭ مەنسەپ بەرسەم، كەلسۇن، دەيدۇ»، - دېدى.

- ياق، مەن ئەل - يۇرتۇمدىن ئايرىلمايمەن!.- دېدى تومۇر خەلپە.

- مەن، ئەلچى، ئامانەتنى يەتكۇزۇپ، بورچۇمنى ئوتىدىم. قالغىنى تەغدىرگە باغلىق، - دېدى لى شوفۇ ۋە ھازىرقى خىتاي ئىچكى ئەھۋالدىن قىسقىچە ئۇچۇر ئېيتتى، شامەخسۇت ۋاڭنىمۇ ئىتتىپاققا كەلتۇرۇشنى قوشۇپ قويدى. ئەھۋالنى سەزگەن تومۇر خەلپە:

- جاڭجۇڭنىڭ مەسىلىنى تېچلىق يولى بىلەن ھەل قىلىش مەخستى بولسا، نېمىشكە ئۇرۇمچىدىن قۇمۇلغا چېرىك ئەۋەتىدۇ؟ - دېدى.

- جاڭجۇڭ جانابلىرىنىڭمۇ دەردى بار. بەزى ئەمەلدارلار، «ياڭ جاڭجۇڭ تومۇر خەلپە باشچىلىغىدىكى قوزغىلاڭغا يۇمشاقلىق قىلدى». - دەپ بېيجىڭدىكى زۇڭتۇڭ (پرېزىدېنت) جانابلىرىغا مەلۇم قىلىپتۇ. ئىچكىرىدىن: «ئەگەر تومۇر خەلپە ماقۇل كەلمىسە، چېرىك ئەۋەتىڭلار!» دېگەن يارلىق كەپتۇ... ماڭا ئىشەنسىلە، خەلپەم، بىز، بىر قېرىنداش، بىز دىندار، پەيغەمبەرىمىزمۇ ھەم نىيىتىمىزمۇ بىر. ئۇزلەنىڭ قاراپ تۇرۇپ، بىرەر پالاكەتكە ئۇچراپ قېلىشلىرىغا چىدىمايمەن. ئۇزلە ئويلاپ كورسىلە... تومۇر خەلپە ئەتراپىدىكىلەر بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، «شامەخسۇت ۋاڭلىق تۇزۇمىنى ئوزگەرتىپ، شەرتلىرىمىزگە كونسە، ياراشساق، يارىشلى» دېگەن قارارغا كېلىشتى.

1913 - ژىلى قىشتا ياڭ جاڭجۇڭ تومۇر خەلپىگە ئۇرۇمچىدە تۇرۇشلۇق 3 - ئاتلىق دىۋىزيون كوماندىرلىق مەنسۇۋى بېرىلگەن مەكتۇپنى ئەشۇ لى شوفۇ ئارقىلىق يوللىدى.

- جاڭجۇڭ جانابلىرى ئالدىراپ كېتىپتۇ. مەن تېخى كوڭلۇمنى توختاتقىنىم يوق، - دېدى تومۇر خەلپە.

- ئۇزلە نېمە دېسىلە شۇ، - دېدى لى شوفۇ پىنەك بۇزماي.

تومۇر خەلپە نەتىجىدە ۋاڭلىق تۇزۇمىنى ئوزگەرتىپ، خەلققە ئاسايىشلىق، يېنىكچىلىك تۇغدۇرۇش ھەققىدە ئالتە تۇرلۇك شەرتكە رازى بولدى.

ئەل ھاسىل، ئاقىۋەت جاڭجۇڭ ئوردىسىدا 200 نەپەر لەشكىرى بىلەن دىۋىزيون كوماندىرلىق مەنسەپكە ئولتارغان تومۇر خەلپىنى جاڭجۇڭ ھەر قايسىنىڭ مەسلىھەتى بىلەن ھاپىز يېڭجاڭنىڭ تۇل قالغان، يەنى ھەممە ئوقاسى كەلگەن سىڭلىسىغا ئويلەپمۇ قويدى ... تەپەزگە ئۇزلىگىدىن چۇشكەن يولۋاسنى ھېلىغۇ جاڭجۇڭ ئىكەن، كىچىك بالىمۇ نېمە قىلسا، ئۇزىنىڭ مەيلى ئەمەسمۇ... قىسقىسى، ئىش ئوتتى. خىش قېلىپىدىن چىققان ئىدى. نېمە قىلىش كېرەك، پۇشايماننىڭ ئورنى بولسۇنمۇ...

تومۇر خەلپە ئۇرۇمچىدىكى خۇسەيىن چانىشىۋ دېگەن تاتار بايدىن ئاستىرتىن 50 مىلتىق سېتىۋېلىپ، لىق بىر قانچە موتۇرلەردىن تەركىپ تاپقان ئەلچىلەر ئۆمىگىنى باشلاپ تاققا ئاتلاندى.

شۇ كۈنى ئۇرۇمچىدىن بىر توپچىلار باتولونى كېچىلەپ كېلىپ، ھېچ كىمگە تۇيدۇرماي، قۇمۇلغا كېلىپ جايلاشتى. «قۇمۇل زىمىنىدىكى نورۇز داموللىنى ئۇرۇمچىدىن كەلگەن لى شوفۇ بوشتىپ بېرىپتۇ» دېگەن گەپ شەھەرگە تارقالدى. ھەتتا، بۇ ئەۋەر تاغدىكى قوزغىلاڭچىلارغا يېتىپ باردى... تومۇر خوشال بولدى. تومۇر خەلپە كەلگەن ئەلچىلەرنى قائىدە - يوسۇن بويىچە چىرايلىق كۈتۈۋالدى. لى شوفۇ تومۇر خەلپىنىڭ بويىنغا ئىسسىقلىق يارىدار قولىنى ئۇزىتىپ، ئېچمىش تۇيغۇسىنى ئىپادىلىدى. ئەتىسى سەھەردە باھدات ئامىزىنى بىللە ئوتەگەن لى شوفۇ ۋەكىللەر بىلەن داردىكى شەھىدلار قەبرىگە بېرىپ، دۇئا - تەگبىر قىلدى. ئاندىن قايتىپ كەلگەن تېگىشلىك چايدىن كېيىن ئېلىپ كەلگەن توپ - توپ كەزلىمە، مۇۋۇت، جەۋەرقۇت، ئۇتلار، بىر تەختە سەندۇق ئوتۇك، مەسە - كالاچ، شېكەر، ئۇن، گۇرۇچ قاتارلىق كوپ نەرسىلەرنى سوغا قىلدى، تومۇر خەلپە، غوجا نىياز ۋە سەپەرقۇللار

ئېپىنى تېپىپ، قۇمۇلغا كېتىۋېلىش كويىدا بولدى. سىر پاش بولۇپ قالامدۇ، دېگەن ئەنسىرەش ئۇنى يېقىنى مەمەتقۇلغا قۇمۇلغا بېرىپ كېلىشكە رۇخسەت ئېلىپ بەرگەندە، ئۇ قۇمۇلدا شامەخسۇت ۋاڭ ئۇلغا چۈشۈپ قالدى. ئەنسىرىگەن تومۇر خەلپىنىڭ يېنىدىكى سابىت تۆگىچىمۇ ئەسلىدە سېتىلغان خائىن ئىكەندە، ئۇ ھەر ياقلاپ قىلتاققا ئىلىنغان ئىدى.

قەشقەردە «تۆلۈم چاشقان» نامى بىلەن پۇر كەتكەن ماپۇشىگىنى يېتىنغا ئولتۇرغۇزغان جاڭجۇڭ تومۇر خەلپىنى سوراق قىلدى. ئۇنىڭ كۆزىگە سابىت تۆگىچى ئەركىپ «ئوز دوستىغا ۋە سېيىدىگە خىيانەت قىلغان ئادەمنى مەن يالغۇز كۆرمىمەن» دېگەن جاڭجۇڭ جاللاتلارغا ئىما قىلدى، سابىتنىڭ بويىنغا سىم ... تارتىلدى. كوزلىرى چاچراپ چىقىپ ژىقىلدى، خىتاي ئەمەلدارى ئوزىنىڭ مەرتلىگىنى كورسىتىش، ئۇنى ئېرى قىلىۋىغان جاڭجۇڭ تومۇر خەلپىگە قاراپ:

- ئەندى، مېنىڭمۇ رازى بولغايسىز! - خۇدايىنىڭ دەرگاھىغا بارغاندا ئۇستۇمدىن شىكايەت قىلىپ ژۇرمەڭ!.. دەپ قاقاھلاپ كۇلدى ۋە «قالغان ئىش سىزگە قالدى!» دەپ تۇلۇم چاشقان مافۇشىڭغا تاپشۇرۇپ، تاشقىرى چىقتى. مافۇشىڭ شۇ كېچىسى تومۇر خەلپىنى ئۇجۇقتۇرغان ئىكەن... 1913 - ژىلى 8 - سېنتەبىر كۇنى تومۇر خەلپە پىنھان دەپنە قىلىندى.

غوجانىياز ھاجىم يېتەكچىلىگىدىكى قوزغىلاڭ

1931 - ژىلى قۇمۇل دېخانلار قوزغىلىڭىغا يېتەكچىلىك قىلغان غوجانىياز ھاجى كوپ ئوتمەي، قۇمۇل ۋە باركول ئەتراپىدا غەلبە قازاندى. مەزكۇر قوزغىلاڭنى كوزىتىپ ياتقان گەنسۇدىكى ماجۇڭيىڭ تەكلىپ بويىچە لەشكەرلىرى بىلەن يولغا چىقىدىكەن، قوزغىلاڭچىلاردىن 350 دەك ئادەم شەھەرنىڭ شەرقىدە ئۇلارنى كوتۇۋالدۇ. ئۇلار بىلەن بىرلىكتە قۇمۇلنى تولۇق ئېگىلەيدۇ. كوپلىگەن ھەربىي ئەسلىھە ۋە ئات - ئۇلاق غېنىمەت ئالغان بولسىمۇ، ئىككى تەرەپكە تەڭ تەخسىم قىلىش ئورنىغا ماجۇڭيىڭ ئۇزى ئېگە بولۇۋالدۇ. ئاندىن دۇشمەن ئۇلارغا قارشى ئالتە مىڭ قوشۇن بىلەن ھۇجۇمغا ئوتىدۇ. مەزكۇر قوشۇن تەركىۋىدە ئىلىدىن يوتكەپ كەلگەن گېنېرال جاڭپېيىجاڭ ۋە ئۇنىڭغا ئۇرۇمچىدە مۇئاۋىن بولغان (ياپونىيەدە ھەربىي مەكتەپنى تۇگەتكەن) شىڭ شىسەي ۋە گېنېرال پاپىنگوت قوماندانلىق قىلغان رۇس ئەسكەرلىرى بار ئىدى. ماجۇڭيىڭ تاقابىل كېلەلمەيدىغانلىغىنى سېزىپ، بىر كېچىسى ئىچكىرى چېكىندى. غوجانىياز سالى دورغىلار مۇدايىپە كورىشىنى ئېلىپ بېرىپ، تۇرپانغا چېكىندى. بۇ كەمدە شىڭ شىسەي غوجانىياز ھاجى نامىغا مۇنداق مەكتۇپ ئەۋەتتى: «... ھاسىل كالام، ھاجىم جانابلىرىنىڭ جەبرى - زۇلۇم چەككەن پۇخرالارغا يېتەكچىلىك قىلىپ، جىڭ شۇرىن ھوكۇمىتىگە قارشى كوتىرىلىشى ھەق ئىش ئىدى. كەمىنىلىرىگە كەلسەك، جانابلىرى بىلەن جەڭ قىلىش مېنىڭ خائىشىم ئەمەس ھەم ھەددىم يوق. بىراق، ئۇزەم ھەربىي كىشى بولغىنىم ۋەجىدىن ئەمىر - پەرمانغا ئىتائەت قىلماسقا ئىلاجىم يوق. خەلقلىك پۇرسەت تېپىپ، زۇلۇم، جاھالەت ئۇستىگە قۇرۇلغان جىڭ شۇرىن ھوكۇمىتىنى تار - مار قىلىپ، ئادالەت ۋە باراۋەرلىكنى ئەمەلگە ئاشۇرىدىغان يېڭى ھوكۇمەت تەسىس قىلىدىم. ئۇزلىرى ئۇرۇمچىگە قەدەم تەشرىپ قىلسىلا، شىڭجاڭ سىڭنى ئىككىمىز بىرلىكتە سورىغايمىز. رازى بولسىلا، ۋەكىللەر ئۇمىگى ئەۋەتسەم، ھەر نىچۇك شەرت ۋە مەتلۇپلىرىنى ھەل قىلساق. ھازىرەنلىككە لايىقلىرى بولمىسىمۇ، ئازىراق سوغا - سالام ئەۋەتتىم. ئىلتىپاتلىرىنى دەرىخ تۇتماي، مەقبۇل كورسىلە...»

خەت ئوقۇلۇپ بولغاندا، ئوي ئىچىنى غۇدۇڭشىغان تاۋۇش قاپلىدى:

- پاھ، ئۇ يالغانچى، كاززاپ!.. ھاجىم بىلەن جەڭ قىلغۇسى يوق ئېمىش!

- قېرى تۇلكە ياڭ جاڭجۇڭنىڭ تومۇر خەلپىگە يازغان خېتىدىن نېمە پەرقى!

مەخسۇتىي مۇھىتنىڭ بېشىنى كېسىپ، سېپىل قوۋۇقىغا ئاسقان كىم؟! تومۇر جىسا بىلەن ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنى چاپقان كىم؟

غوجانىياز ھاجىم چاچراپ تۇرۇپ، كايىشقا باشلىدى:

- ھوي، سېنىڭ دوينىڭنىڭ!.. بولۇمىدىلا گېپىگە كىرىپ،قايىقانغا دەسسەيدىغان غوجانىياز تورەلمىدى!..

ئىلاگىزى ...
www.awlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

سەلبىي شەخسلەر

ئاردىن كوپ ئۆتمەي، غوجانىياز ھاجى بىلەن مەھ-
مۇد مۇھىتى 12 مىڭدىن ئوشۇق قوراللىق قوزغىلاڭ-
چىلارنى باشلاپ، شىڭ شىسەيگە قارشى ئاتلىنىدۇ.
چېكىنىپ، ئىككى ژىل ئۆتكەندە، كەنسۇدا چوڭ تەي-
يارلىق قىلغان ماجۇڭيىڭ سان ۋە سۈپەت جەھەتتىن
كۈچلۈك قوشۇنى ھەم پولكوۋنىك دەرىجىلىك ھەربىي
مۇشاۋىرى - تۈركىيەلىك ھەربىي مۇتەخەسسىس كامال
كازىم ھەم ياپونىيەلىك ھەربىي مۇتەخەسسىس داشىي-
جۇڭ قاتارلىق ياردەمچىلىرى بىلەن يېتىپ كېلىپ،
ياكلىۋاشتىن ھۇجۇمغا تەييارلىق قىلدى. ئۇ غوجانىياز-
غا: «سىز ئاتا، مەن بالا. بالىدىن ئۆتكەن ئەدەپسىز-
لىكنى ئاتا كەچۈرىدۇ. ئىلگىرى قىلالمىغان خىزمە-
تىمنى ئەندى قىلاي دەپ كەلدىم. سىز نەيزىنىڭ
دەستىسى بولسىلا، مەن ئۇچى بولاي... ئىككىمىز
مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۇچۇن كاپىرلاردىن ئىنتى-
قام ئالىلى»، - دېدى.
غوجانىياز ئۇنىڭ ساختاپەز ئىكەنلىكىنى بىلىپ، كۆز
يۇمدى. بىراق، مەھمۇد مۇھىتى ۋە قاسىم ئەپەندىلەر
ۋەزىيەت تۈپەيلى، بىرلىشىشكە ئۇنى قايىل قىلدى. كې-
لىشىم بويىچە ماجۇڭيىڭ گۇچۇڭ بىلەن مورىگە، غوجا-
نىياز ھاجى جىمسارغا ھۇجۇم قىلماقچى بولدى. غوجا-
نىياز قىسمى جىمسارنى قورشاپ، دۇشمەننى قورال
تاپشۇرۇشقا مەجبۇر قىلغان بولسىمۇ، ماجۇڭيىڭ يەنە ئا-
دىتى بويىچە ۋىجدانسىزلىق قىلىپ، يېرىم تۈندە جىم-
سارغا كىرىپ، غوجانىيازغا تاپشۇرۇشقا تېگىشلىك ئور-
غۇنلىغان قورال - ياراقلارنى غېنىمەت ئېلىپ كېتىدۇ.
شۇنىڭدىن كېيىن ماجۇڭيىڭدىن ۋاز كەچكەن غوجانى-
ياز ھاجى ئۇنىڭدىن ئوزىنى تارتىدۇ.
غوجانىياز ھاجى ئېلىن قارىغايلىق ئارىسىدا قونۇش
قىلىپ، تەييارلىق كورۇپ تۇرغىنىدا، ئۈرۈمچىدىن مې-
رۇل مەرگەن ئىككى ئاتلىق ئادەمنى باشلاپ كېلىدۇ.
ئۇلارنىڭ بىرى ئەكبەر پۇكەن، ئىككىنچىسى كەكە سا-
قال ئوزبەك موتىۋەرى مەھمۇت غوجا ئىدى. ئۇلار سو-
ۋېت كونسۇلى نامىدىن ئەلچى بولۇپ كەلگىنىنى، شىڭ
شىسەي سوۋېت ئىتتىپاقى ياردىمى ئارقىلىق ماجۇڭ-
يىڭنى تار - مار قىلىدىغانلىقىنى ۋە كونسۇلنىڭ غوجا-
نىياز بىلەن شىڭ شىسەينىڭ بىرلىشىشى لازىم ئىكەنلى-
كى توغرىلىق تەكلىۋىنى ئىزھار قىلغىلى كەلگەن ئىكەن-
لىكىنى خەۋەرلىگەندە، غوجانىياز ۋە مەھمۇد مۇھىتلار
ئويلىنىپ قالىدۇ. بىر نەچچە كۈندىن كېيىن فۇكاڭنىڭ
جەنۇبىدىكى قارىغايلىق ئىچىگە تىكلىگەن ئۇن قانات-
لىق كىگىز ئويدە سوھبەت باشلىنىدۇ. ئۇنىڭغا رەسمىي
ۋەكىل سۈپىتىدە شىڭ ھوكۇمىتىنىڭ خارجى ئىشلار
بويىچە مەھكىمە باشلىغى چىڭ دىلى، يەرلىك موتىۋەر-
لەردىن - ھوسەيىن باي، چانشىۋ، تۇرسۇنبابا، مەنسۇر -
ھاجى ۋە سوۋېت كونسۇلىنىڭ 7 ئادەمدىن تەركىپ
تاپقان ۋەكىللىرى، غوجانىياز ھاجى تەرەپتىن مەھمۇد
مۇھىتى، سالى دورغا ۋە باشقىلار قاتنىشىدۇ. 1933-
ژىلى 4 - ئىيۇن كۈنى كېلىشىمگە كېلىش نەتىجىسىدە
10 ماددىلىق بىتىم تۈزۈلىدۇ. قىسقىسى ئولكىنى (ئۇي-
غۇرستاننى) شىمالىي ۋە جەنۇپ دەپ، ئىككى قىسىم-
غا بولۇپ، باشقۇرۇشقا ئىمزا قويۇلىدۇ. ھەر ئىككى تە-
رەپ ئۈرۈمچى ۋاقىتلىق ھوكۇمىتى ھەم جەنۇبىي شىن-
جاڭ ۋاقىتلىق ھوكۇمىتى تەرىپىدىن باراۋەر ئىدارە قى-
لىنىشى، قۇمۇل، تۇرپان، پىچەن، توقسۇن رايونلىرى
جەنۇبىي شىنجاڭغا تەۋە ئىكەنلىكى، باركۆل، شىمالىي
شىنجاڭ ئۈرۈمچىگە تەۋە ئىكەنلىكى قەيت قىلىنىدى.
ژۇقۇرى لاۋازىملىق ئىشلارغا تايىنلاش ۋە قالدۇرۇش
ھەم مالىيە، ھەربىي ئىشلار ھوقۇقى باراۋەر. پەقەتلا ئۇ-
لارنىڭ تىزىمىنى ئۈرۈمچى ۋاقىتلىق ھوكۇمەتكە مەلۇم
قىلىپ تۇرۇش تەكىتلەنگەن ئىدى. غوجانىياز 5 مىڭ-
دىن زىيادە ئەسكەر ئۇتماسلىق، ئۇرۇش پۈتكىچە ئەس-
كەرلەرنى ئۈرۈمچى تەرەپ تەمىنلەش ۋە ھاكازىلار ئې-
نىق كورستىلدى. بىتىم خەنسۇ، ئۇيغۇر تىللىرىدا ئۇچ
نۇسخىدىن يېزىلىپ، بىر نۇسخىسىنى مەركىزى ھوكۇ-
مەتكە يوللاش. ھوججەتكە ئىككى تەرەپ، يەنى شىڭ
شىسەي ۋە غوجانىياز قول قويۇلغاندىن كېيىن سوۋېت
كونسۇلى شاھىت بولۇپ قول قويۇشنى ماقۇل كو-
رۇلدى.
بۇ جەرياندا، يەنى 1931 - ژىلى غوجانىياز ھاجىم-
غا ھەمنەپەسلىك قىلغان خوتەن خەلقى قوزغالدى.
1932 - ژىلى يانۋاردا قاراقاشتىكى ئوي باغ مەدرىسى-
دە تەشكىلات ئەزالىرىدىن 130 نەپەر ئادەم باش قو-
شۇپ، مەمەت نىياز ئەلەم، ساۋۇت داموللام ۋە مەمتى-
مىن بۇغرالار يېتەكچىلىكىدە قاراقاش، زاۋالارنى ئىش-
غال قىلىپ، غەلىبە قازاندى. ئاندىن خوتەنگە ھۇجۇم
قىلىپ، دۇشمەننى تەسلىم قىلىش بىلەن 10 مىڭ قو-
راللىق لەشكەر تەشكىل قىلىندى. قاراقاشتىكى قوزغى-
لاڭچىلار مەركەزنى خوتەنگە يوتكەپ، 1933 - ژىلى
5 - ئاپرېلدا «ھوكۇمەت ئىسلامىيە خوتەن» (خوتەن
ئىسلام ھوكۇمىتى) تەسىس قىلىنىپ، رەئىسى مەمەت
نىياز ئەلەم، باش مەسلىھەتچى - ساۋۇت داموللام ۋە
باش قوماندان مەمتىمىن بۇغرا تايىنلاندى.
بۇ دەۋىردە سوۋېت ئىتتىپاقىنى دوست تۇتقان
شىڭ شىسەي غوجانىيازغا ئايرىم ماكان تۇتۇشنى قو-
يۇپ، ئۈرۈمچىگە كېلىشنى، يەنى ئولكىلىك ھوكۇمەت
مۇئاۋىن رەئىسى لاۋازىمىدا ئىشلەشنى تەكلىپ قىلىدۇ.
ئەسلىدە ئەنجىڭ ھوكۇمىتىنىڭ خىزمەتكە تايىنلاش قا-
ئۇنىدا مۇئاۋىن رەئىسلىك ئورۇن يوق ئىدى. شىڭ شى-
سەينىڭ بۇ ھىلىگەرلىكىنى سەزگەن غوجانىياز دەس-
لەپ كوڭۇللەشمىدى. ھېمىشەم ئارىغا قىسلىپ، مەسلى-
ھەتچى بولۇۋالىدىغان سوۋېت كونسۇلى ۋەكىلىنىڭ
تەكرار - تەكرار دەۋەت قىلىشى ئارقىلىق، پەقەتلا قەش-
قەرىيەدە ئارمىيەسىنى تۇتۇپ قېلىش شەرتى بىلەن
ئۈرۈمچىگە كېلىشكە رازىلىق بەردى. قاپقانغا چۈشكەن
غوجانىياز ھاجىمغا بۇ مەنسەپ ئۇزاق نەسىپ بولمى-
دى. 1937 - 1939 - ژىللىرى شىڭ شىسەي «خە-
لىق دۇشمەنلىرىنى يوقىتىش» سىياسىتىنى ژۈرگۈزۈش
نەتىجىسىدە، غوجانىياز ھاجىمنى ھەممىدىن بۇرۇن ئۇ-
جۇقتۇرغان ئىدى...
19 - ئەسىرنىڭ ئىككىنچى يېرىمىدا ۋەتىنىمىز تەغ-
دىرى ھەققىدە چار رۇسسىيە ھوكۇمىتى باشلىغان دەس-
لەپكى سىياسىي ئويۇننىڭ ئەينى 1933 - ژىلى تەك-
رارلاندى. باشقىچە ئېيتقاندا، چار ھوكۇمىتى ئەرىك ۋە
ئىستىقلالىيەتكە تەشنا ئىلى سۇلتانلىقىنى تۇنجۇقتۇر-
دى. شۇنىڭدەك، يەتتە شەھەر ياقۇپبەگ دولىتىنىڭ
تار - مار بولۇشىغا سۇكۇت قىلىپ ھەم ئاستىرتىن زۇ-
زۇڭتاڭغا ئاشلىق، دورا - دەرمەك بېرىپ، ئېلىمىزنى
چىن خانلىقىغا تۇتۇپ بەرگەن بولسا، 20 - ئەسىرنىڭ
30 - ژىللىرىدا ستالىن رەھبەرلىك قىلغان ياۋۇز غە-
رەزلىك سىياسىي ئويۇن غوجانىياز، مەھمۇد مۇھىتلار
باشلىغان دېھقانلار قوزغىلىڭىنى سېھىرلىق قولى بىلەن
كېلىدىن ئېلىپ، گومىنداڭ ھوكۇمىتىگە ۋارىسلىق قىل-
غان جاللات شىڭ شىسەيگە تۇتۇپ بەرگەن ئىدى...
ھە، ئۇچىنچى نوۋەتتىكىسچۇ؟ 1944 - ژىلى ئەخ-
مەتجان قاسىمى قاتارلىق مىللىي رەھبەرلىرىمىزنىڭ
يېتەكچىلىگىدىكى بىزنىڭ ئۈچ ۋىلايەت مىللىي - ئازات-
لىق ئىنقىلاۋىمىزنىڭ ئېچىنىشلىق ھەم ئوكۇنۇشلۇك
تەغدىرى نېمە ئاقىۋەت بىلەن ئادا تاپتى؟.. چەت دو-
لەتلەرنىڭ بېسىم كۈچى بار دەيلۇق، بۇ مەسىلىدە يەنە
بىۋاستە ستالىننىڭ قولى بارلىغىنى ئىنكار قىلىش مۇم-
كىنمۇ؟ ئەل - يۇرتقا سادىق رەھبەرلىرىمىزنىڭ، مۇستە-
قىللىق ئۇچۇن كۇرەشكەن ئون مىڭلىغان قەھرىمان ژى-
گىتلىرىمىزنىڭ تەغدىرى نېمە بىلەن ئادا تاپتى؟ بۇ ئوز
ئالدىغا مۇھىم ماۋزۇ... كېلىدۇ بىر كۇن، تارىخ چوقۇم
تىلغا كىرگۈسى...

ئابدۇخالىق ئۇيغۇرىي

1933 - ژىلى 13 - مارت. ئەتىگەندىلا ھاۋا بۇزۇ-
لۇپ، شەھەرنى سورۇنلۇك بېسىۋالغان ئىدى. تۇرپان
كونا شەھەر تەرەپتىن بىردىن ئەنسىز جاڭ ئاۋازى ئاڭ-
لاندى. قىلىچلىرىنى يالىڭاچلىغان ئوتتۇزدەك چېرىك
قوللىرى ئارقىسىغا باغلىنىپ، ئاياقلىرى كىشەنلەنگەن
ئون نەچچە ئادەمنى ئارىغا ئېلىپ كەلمەكتە. ئۇلارنىڭ
بويىنىدا پەي قەلەم بىلەن: «تۇپىلاڭچى، زىۋازا - ئوغ-
رى!» دېگەن سوزلەر يېزىلغان تاختاي ئېسىلغان. چې-
رىكلەر سوگدۇشۇپ كېلىۋاتقان ئاتلىقلار ئارىسىدا ناسى-
رەڭ پەلتوسىنىڭ ياقىسىنى قايرىپ، قاسقاندەك شاپكى-
سىنى چوكىرىپ كىيگەن جاللات شىڭ شىسەي يو-
غان تۇرۇق ئاتتا غادىيىپ ئولتىراتتى. ئادەملەر توپى
بارا - بارا ئولغايدى. مەھبۇسلار ئالدىدا كېلىۋاتقان ئىك-
كى ئادەمنىڭ ئاغزىغا لاتا تىقىلغان. ئۇلارنىڭ بىرى يا-
مۇلدا خەلق تەرىپىنى ئېلىپ، خىزمەت قىلغان تومۇر
جىسا، ئىككىنچىسى - قەددى - قامىتى كېلىشكەن،
چىرايلىق، قاپ - قارا قوي كوزلىرىدىن ئوت چاقناپ
تۇرغان - شائىر ئابدۇخالىق ئۇيغۇرىي ئىدى. دوخمۇش-
قا كەلگەندە ئاق پەلەي كىيگەن شىڭ شىسەي بىر قولى-
نى ئېگىز كوتىرىپ، جىددىي چۇشىرىۋىدى، ئىككى
چېرىك تومۇر جىسانى قىلىچ بىلەن چېپىپ، ئولتەردى.
ئاغزىدىكى لاتىنى بىر ئىلاجە بىلەن تۇكۇرۇپ تاشلى-
غان ئابدۇخالىق ئۇيغۇرىي ختاي تىلىدا ۋاقىراپ
سوزلىدى:
- ھەي، ئىستىبداتنىڭ ھامىسى، يالماۋۇز جاللات!
سەن ئىنقىلاپ يالقۇنىنى قان بىلەن ئوچىرەلمەيسەن!
تەگلىك، ئازاتلىق يولىدا توكۇلگەن بۇ قۇتلۇق قانلار دې-
گىزىدا ئاخىر چوقۇم ھالاك بولىسەن!.. يوقالسۇن ئىس-
تىبدات!
- چاپ! - ۋاقىرىدى شىڭ شىسەي. بىرىنچى قىلىچ
شائىرنىڭ ئوڭ مۈرىسىگە تېگىۋىدى، ئۇ: «ياشىسۇن ئا-
زاتلىق!» دەپ، ۋاقىرىدى. ئىككىنچى قىلىچ سول قو-
لاقنى كېسىپ گەرگىسىدە توختىدى.
- ياشىسۇن ئىنقىلاپ! خوش، قېرىنداشلار! - دېدى
ئۇ. ئۈچىنچى قىلىچتا ۋەتەنپەرۋەر شائىرنىڭ باشسىز قال-
غان گەۋدىسى بىر تىرەككە يولىنىپ قالدى... (ئا. ئوت-
كۈر. «ئۇيغانغان زىمىن»، 435 - بەت).
ئابدۇخالىق ئۇيغۇرىي 1920 - 30 - ژىللىرى ياشى-
غان ۋەتەنپەرۋەر، ئىنقىلاپچى، دېموكرات ۋە ئەركىن-
لىك، مەرىپەت، تەرەققىياتنىڭ يالقۇنلۇق كۈيچىسى ئې-
دى. ئۇيغۇر خەلقىنىڭ تالانتلىق شائىرى زۇلۇم - زوم-
بۇلۇق ھەددىدىن ئاشقان ئېغىر شارائىتتا ياشاپ، ئى-
جات قىلدى:

ئازغىنا بىر ئىستىراھەتنى قىلاي ھاسىل دېسەم،
ھېچ ئارام بەرمەس ماڭا تورت تەرەپتىن نىشت قاۋاپ.
گاھى ئوخشارمەن مۇھىت ئاتلاسىدا بىر كېمىگە،
تاغ كەبى دولقۇن ئىچىدە خەس كەبى ھالىم خاراپ.

ئۇزىنىڭ زۇلمەتلىك زامان دەستىدىن نەھالدا قالغان-
لىقىنى ئەرز ئەتكەن شائىر ھېچ ۋاقىتتا روھىي چۈش-
كۈنلۇككە بېرىلمىدى. بەلكى:

قۇياشنىڭ تەمكىنى باردۇر، ساچۇر نۇرىن داۋام ئەيلەر،
سوباتى يوق بۇلۇتلارغا ئۇنىڭ كەيپى بۇزۇلغانمۇ؟

- دەپ، كېلەچەككە ئۇمۇتۋار قارىدى.
ئابدۇخالىق ئۇيغۇرىي ختاينىڭ سىياسىي، ئىجتىما-
ئىي، ئىختىسادىي مۇھىتىدا ياشاپ، چوكقۇر ئۇگىنىش-
نىڭ سىرتىدا، سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىغا بىر نەچچە قې-
تىم كېلىپ، ئوقۇپ، ئىستىقامەت قىلىپ، ئىلغار پىكىر-
لەر ئېقىمى بىلەن يېقىندىن تونۇشتى. ئالغان ئەزدرىيە-
ۋىي بىلىمنى ئانا يۇرتىنىڭ ئەمەلىيىتىگە تەدبىق قى-
لىش ئارقىسىدا يېڭىچە دۇنيا قاراشقا ئىگە بولدى. ئو-
زى ياشىغان دەۋردىكى ئاسارەت، جاھالەت ۋە خورلا-
پەت تۇمانلىرى قاپلاپ كەتكەن ماكاندا تۈن - تۈنى
بىدار بولۇپ، ئىچى پۇشقان پەيتلىرىنى:

ئەي پەلەك، بۇ دەھشەتگىدىن ئىنتىھا بىزارمەن،
ئىستەدىم كوپ، تاپمىدىم بۇ دەردىمە ھېچ دارىمەن. -

دەپ زارلاندى ۋە شۇ مەخەتتە بەزەن ئوت بولۇپ
يېنىپ، بەزەن جەبردىن ئاھۇ پىغانلار چېكىپ، چە-
قىش يولى تاپالماي، ئىزدەندى. ئوزىگە ختاپ قىلغان
شېئىرىدا:

ئابدۇخالىق، ئوشبۇ يولدىن قايتما، باشىڭ كەتسىمۇ،
ئەلنى قىل غەمدىن خالاس، قىلچىنى بوياپ قان بىلەن.

- دەيدۇ.
ئىنقىلاۋىي شائىر ئابدۇخالىق ئۇيغۇرىي پاك ياشاپ،
شەرەپ بىلەن قۇربان بولغان تالانتلىق شائىرلا بولۇپ
قالماستىن، پۈتۈن ۋۇجۇدىنى ۋەتەن، خەلقى ئۇچۇن
بېغىشلىغان ھەقىقىي ئىنسان ئىدى.
جاللات شىڭ شىسەي ئۇ كەمدە خەلقنى ژىغىپ،
ئىبرەت رېتىدە تومۇر جىسا ۋە ئابدۇخالىق ئۇيغۇرىنى
قاتىل قىلىپ، ئۈرۈمچىگە قايتىدىكەن، ئىككى كۈندىن
كېيىن غوجانىياز، مەھمۇد مۇھىتلار لەشكەرلىرى بىلەن
تۇرپانغا كېلىدۇ. ئۇلار پېشىن نامىزىنى ئا، ئۇيغۇرىيلار
قاتىل قىلغان مەيداندىكى مەسچىتتا ئوقۇدى. مەيدانغا
ئادەملەر توپى سانسىز ژىغىلغان ئىدى. غوجانىياز:
- قېنى، ئۇ لۇمۇدا!؟ - دەپ ۋاقىرىۋىدى، ژىگىتلەر
چەمبەر - چاس باغلانغان روزى موللا دېگەن خائىننى
دوشكەلەپ، ئۇنىڭ ئالدىغا ئەكەلدى.
- بۇ نېمە!؟ - دېدى ھاجىم يانچۇغىدىن بىر پارچە
خوتەن قەغىزىگە يېزىلغان خەتنى چىقىرىپ، روزى
موللىنىڭ كوزىگە تىقىپ، ئۇ خەت موللا روزىنىڭ ئاب-
دۇخالىق ئۇيغۇرىي ئۇستىدىن شىڭ شىسەيگە يازغان
شىكايىتى بولۇپ، ئۇنى ژىگىتلەر شىڭ ئولتارغان شتاب-
تىن تاشلاندۇق قەغەزلەر ئارىسىدىن تېپىۋالغان ئې-
كەن. غوجانىياز يېنىدىكى سەللىلىك كىشىگە؟ «ئوقۇ-
سىلا، ئاخۇنۇم!..»، دەپ سۇندى. خەت ئوقۇلۇپ، تۈ-
گە - تۇگمەي، خەلقنىڭ غەزەپلىك ساداسى گۇلدۇر-
مامىدەك ياڭرىدى:
- بۇ، مەلئۇننى چالما كېسەك قىلىش كېرەك!
- كوزىنى ئويۇپ، تىلىنى كېسىش كېرەك!
روزى موللا تىزلىنىپ، چوقۇنۇپ: «بىر قوشۇق قې-
نىمدىن ئوتسىلە!.. توۋۋا قىلدىم...» دېدى. غوجانىياز:
- ياق، ئوزىنىڭ قېرىندىشىنى دۈشمەنگە تۇتۇپ
بەرگەن سەندەك لالما خائىنلارنى تىرىك قويماق، ئەل-
يۇرتنى دوزاققا سالماق بولۇر!، - دېدىدە، ماۋزۇرىنىڭ
تەپكىسىنى بېسىۋەتتى. ئادەملەر توپى ئېجىس جەسەت-
نى دەسسەپ، يەر بىلەن يەكسەن قىلدى...

مەسۇمجان زۇلپىقار،
يازغۇچى.

خوش خەۋەر

«ئازاپلانغان ژۈرەك»

گېزىتەمىزدە ئىلگىرى خەۋەر قىلىنغىنى-
دەك، چىمكەنت شەھرىدە تىجارەتچى يار-
مۇھەممەت ئىسكەندەرۇۋنىڭ تەشەببۇسى
ۋە يېتەكچىلىگىدە شەخسىي «يارى» كىنو -
ستۇدىيەسى قۇرۇلغان ئىدى. يېقىندا «چىم-
كەنت» كىنو تېياتىرىدا ئەينە شۇ كىنوستۇدى-
يەنىڭ تۇنجا مەھسۇلاتى - «ئازاپلانغان ژۈ-
رەك» ناملىق بەدىي فىلمنىڭ پرېمېرىسى
بولۇپ ئوتتى. بۇ جەنۇبىي قازاقستان ۋىلايى-
تىنىڭ مەدەنىي ھاياتىدىكى چوڭ يېڭىلىق
بولدى.
بۇ مەراسىمغا ۋىلايەتلىك ۋە شەھەرلىك
ھاكىمىيەت ئورۇنلىرىدىن ۋە باشقا مەھكى-
مىلەردىن كەلگەن مەسئۇل خادىملار، كوپلى-
گەن تاماشىبىنلار ئالدىدا سوزگە چىققان فى-
لىمنىڭ بەدىي رەھبىرى، ئوزبەكىستانلىق كى-
نوئاكتىيور، ئۇيغۇر پەرزەندى مەخسۇت مەن-
سۇروۋ مەزكۇر فىلىم توغرىلىق قىسقىچە چۈ-
شەنچە بەردى. ئۇنى چۈشىرىشتە يېقىندىن
ياردەم كورسەتكەن ۋىلايەتلىك ئىچكى ئىش-
لار باشقارمىسىغا مىننەتدارلىق بىلدۇردى.
ئۇنىڭدىن كېيىن سوزگە چىققانلار فىلىم قوز-
غىغان ماۋزۇ - ناركومانىيە ھازىرقى ۋاقىتتى-
كى ئەڭ مۇھىم مۇئاممالارنىڭ بىرى ئىكەن-
لىكىنى، ياشلارنى تەربىيەلەشتە ئۇنىڭ چو-
قۇم ئىجابىي رول ئويناي دىغانلىقىنى تەكىت-
لىدى.
كوپتىن كۈتكەن فىلىمۇ باشلىنىپ. تاما-
شىبىنلار ئوزلىرى كۈندە كورۇپ ژۈرگەن
تونۇش كوچىلار، تونۇش ئادەملەرنى كو-
رۇپ، كىنو قەھرىمانلىرى ۋە ۋاقەلىرى بى-
لەن ئۇزۋىي ئارىلىشىپ كەتكەندەك. ئاللاھ-
دە بىر تۇيغۇدا، داۋاملىق ئالقىشلار، ھايا-
جان بىلەن تاماشە قىلدى.
فىلىم ستسېنارىيەسىنى ش ئۇ ئاردىن تەك-
لىپ قىلىنغان. «خانتەگرى» كىنوستۇدىيە-
سىنىڭ رېژىسسيورى ۋە ئاكتيورى فىردەۋ-
سى ئەزىزى «ئوزبەك فىلىم» كىنوستۇدىيەسى-
نىڭ بەلگۈلۈك ستسېنارىستى مۇرات تويچى-
يېۋ ھەمكارلىقتا يېزىپ ئوزى رېژىسسيور-
لۇق قىلغان. فىلىم ئوپېراتورى ئادىل تۇراخ-
مەتوۋ. فىلىمنىڭ بەدىي جەھەتتىن ئېخچىمۇ
ياخشى چىقىشى ئۇچۇن كەڭ دائىرىدە ئېتى-
راپ قىلىنغان ئوزبەكىستانلىق كىنو ئوپېرا-
تور ئۇيغۇر ژىگىتى رىپقەت ئىبراھىموۋ كوپ
كۈچ چىقارغان.
باش قەھرىمان ئىنجاتنىڭ رولىنى ئوزبەك-
ستانلىق ئاكتيور بابۇر يولداشېۋ. سەنەم رو-
لىنى ئۇيغۇر قىزى سەھرىزادە دىلمۇراتلار
زور ماھارەت بىلەن ئىجرا قىلغان.
- بىز فىلىمىمىزنى كوپرەك ياشلارغا، ئىن-
ستىتۇت، تېخنىكوم. مەكتەپلەردە كورسەت-
مەكچىمىز، چۈنكى ئۇ ھازىر كۈندىن - كۈن-
گە ئوۋج ئېلىپ، كوپلىگەن ياشلىرىمىزنىڭ
ھاياتىنى قىيىۋاتقان ناركومانىيەگە قارشى
كۇرەشكە ئوز ھەسسىنى قوشىدۇ دەپ
ئويلايمىز، - دېدى «يارى» ستۇدىيەسى-
نىڭ پرېزىدېنتى يارمۇھەممەت ئىسكەندەرو-
رۇۋ. خۇدا بۇيرىسا، ئەندى فىلىمىمىزنى جۇم-
ھۇرىيەتتىن تاشقىرى چەت ئەللەردىمۇ ناما-
يىش قىلماقچىمىز.
بىز يارمۇھەممەت ئىسكەندەرۇۋنىڭ بۇ
باشلانمىسى ئۇچۇن ئاپىرىن ئوقۇپ، ئۇنىڭ
رەھبەرلىكىدىكى كىنوستۇدىيەنىڭ پائالىيى-
تىگە يەنىمۇ چوڭ ئۇتۇقلار تىلەيمىز.

ئەنۋەر قۇربانوۋ.
چىمكەنت.

ئۇيغۇر ئەلنەغمىلىرى ھەققىدە

تارىختىن ئۇچۇرلار

(داۋامى، بېشى ئوتكەن ساندا)

شۇ تۇپلامدا مۇقاملارنىڭ تېكىستلىرىنى تەكشۇرۇپ ئەستە - پاختىسىنى مازلاردەك تىتىقلاپ چوكۇۋەتكەن بىلەن كۇي تىلىنى سوزلەممىگەن... ئەگەردە كۇي تىلىنى، ھەرىكەت تىلىنى (ئۇسسۇللىرىنى) تەتقىق قىلغان بولسا، پەقەت غىجەك بىلەن غىڭشىلدايدىغان جايلىرىنىڭ خىتاي نەغمىلىرىدىكى غىڭ - غىڭ جايلىرىغا، دولقۇنلاش، تىترەتمىلىرىگە قاراپلا بىزنىڭ نەغمىلەر خىتاي نەغمىلىرى بىلەن بىر تۇققان دەۋاتىدۇ. ئامما ئومۇمى كۇي تىلى بىلەن ھەرىكەت تىلىنى تەھلىل قىلالمىغان. چۇنكى ئۇلارنى تەھلىل قىلسا، «پەن كىمىك» ئىنقىلاپقا قارشى ئېسيانكار ئېلېمېنتلار كېلىپ چىقىدۇ. ھەتتا بۇ تەتقىقاتچىلار مۇقام - ئەلنەغمە، ناخشا، خورلارنىڭ ئاۋازى ئېمىسى، كۇيى ئېمىسى، تاۋۇش ئېمىسى، ئاھاڭ ئېمىسى، ناخشا، نەغمە ئېمىسى ئېكەنىنى بىلمەيدىغانداك، ھەممىسىنى ئوڭدا - دۇمدە بايان قىلغان. مۇقاملار ھازىر قولۇمىزدا نەقدانە بار. ئۇنى تەتقىق قىلغاندا زامانىۋى ئاتالغۇلار بىلەن ئەينى قېدىمى كۇيى سەنئەت - مەدەنىيىتىمىزدىكى ناملىرىنىڭ ئاستىن - ئۇستۇن قىلغاندەك سۇزلەش نوناقلىق، چۇنكى ئاۋاز - تەبەتتىكى مەلۇم بىر ئاڭلاشقا بولىدىغان ئۇقۇم. قېدىمدە چوڭ نەغمە، باش نەغمە بايان نەغمە (ھازىر ئۇنى داستان نەغمە دەيمىز) سوخدەس نەغمە (7 - 8 - ئەسىرلەردىن كېيىن خودەك نەغمە دېگەن. 16 - ئەسىردىن كېيىن مەشرەپ نەغمە دېيىلدى) ئاتالغانلىغى تارىختىن مەلۇم.

ئەسلىدە ئەلنەغمىلەرنىڭ ژۇرۇشلەشكەن نەغمىلەردىن تەرەققىي قىلىپ يەنى باش نەغمىدىن، بايان نەغمىدىن، سوخدەش نەغمىدىن بۇرۇن مۇقەددىمە، كېيىن بولسا تەزە، نوسخىلارنى ھېكمەتلىك پىكىرلەرنى بايان قىلىشىپ، ئاندىن باياتەتچىلىككە كىرىشكەندە، ئاخىردا سوخدەش (مەشرەپلەر) قوشۇلغان. كېيىن چوڭ نەغمە - باش نەغمىگىمۇ سەلقە، جولا، تەكىتلەرنىڭ قوشۇلغانلىغى جەمىيەت تەرەققىياتىغا ماسلاشقان ھالدا مۇقام تەركىۋى بېيىتىلگەن. قېدىمدىكى ئەلنەغمىلەردىن ھازىر سىمفونىيەلەر ئىشلەنمەكتە. سىمفونىيەلەرمۇ دەسلەپتە دۇدۇق كۇي تىلىغىلا ئىپسلىشۋالغان. بېتخوۋېن، چايكوۋىسكىلار تېكىستلىق مۇزىكىلارنى، ئۇسسۇللارنى قوشتى. يەنى بالېتلاشتۇردى.

ئەلنەغمىلىرىمىز ھەققىدە يەنە شۇنى ئېيتىپ قويۇشقا ھەقلىقمىزكى، ئەزەلدە ناخشا - كۇڭ، كېيىن كۇي ئاتالسا، ھازىر قوشىغى يوق ئاھاڭ جەمئىي مەنىسى ياكى ناخشا كۇيى، ياكى «نەغمە ئاۋاسى» دەپ ئاتىلىدۇ. بەزى تەتقىقاتچىلار «ئاۋازى»، دېسە، بەزىلىرى ئاھاڭى، بەزىلىرى كامما، بەزىلىرى كاما، بەزىلىرى تېخىمۇ سەتلىشىپ كاما دەپ يازىدۇ. مېلودىيە نېمە، تون نېمە ھەممە مۇزىكا ئاتالمىلىرى ھازىر بەينەلمىلەل تىلدا ئاتالغاندىن كېيىن، مۇقام - ئەلنەغمىلىرىمىزنىڭ قىسمىلىرىنى شۇ ئورتاق چۇشۇنۇشلۇك ئاتالمىلارنىلا قوللانغاندا دۇنياغا كەڭ ئېلىپ چىقالمامدۇق - مەدەنىي مىراسىمىزنى؟ ئەلنەغمىلىرىمىزنىڭ بولەكلىرىنى ئىلاپەرىقسىز ھىس قىلغاندا ئەلنەغمىلىرىمىز باشقا شۇ خەلقلەرگە غەلىتى ئىلمى ئاساسى يوق بولۇپ، قالامدۇ؟ ۋاھالانكى ئەلنەغمىلىرىمىز (مۇقاملار) سەنئەلەر، مەشرەپلەر، ناخشىلار ئۇز زامانىسىدىلا رىتىم، ئۇدار، تېمپىرى ۋە كامما ئالاھىدىلىك ئۇتقىلىرىغا، ئۇيغۇرلارنىڭ نوتىق - سوز نوتقىلىرىغا تايانغان مېلودىيە تەشكىللەشكە، دايوزونلىرىنى ئۇيغۇرلارنىڭ نەپەس ئېقىمىغا ماسلاشتۇرغان ھالدا، پۇتۇن ۋە يېرىم تون قائىدىلىرىنى ھاياتتىن ئالغان كارامەتلىك ماھارەتتە، ساز قۇراللىرىنى ئاكوردلاشتۇرۇشتا كارمونىيەسىنى يەنە شۇ ئۇيغۇر سوز - نوتقىلىرىنىڭ ئىنتەنوناتسىيەسىگە ئۇيغۇنلاشتۇرۇشتەك نازۇك ئۇيغۇنغا تەسىر بەرگەندەك كۇي يارىتىشنى بىلگەن! شۇنىڭ ئۇچۇن دۇنيانىڭ دىققىتىنى جەلىپ قىلارلىق ئەلنەغمىلەرنى يارىتالىغى، ئۇلار ئىنسان ھاياتىدا بولىدىغان ئاساسى سەرگۇزەشتىلىرىنى تولۇق ئىپادىلەش قۇدرىتىگە ئېگە بولغان. قېدىمدە باياتەتچىلىك نەغمە (داستانچىلىق) بىلەن شەكىللەنگەن ئەلنەغمە (مۇقام)، دۇنيادىكى ھەممە ئەلدىن بۇرۇن، خوشنا ھىندىلاردەكلا ئالاھىدە مۇجىزە بولۇپ قالغان.

مانا شۇنداق ئۇلۇغ كەمەس ئاۋاردەك دۇردانىمىزنى، مانا شۇنداق ھېچ قانداق زامان، سىياسەت، چېگرا تونۇماس مىللىي مىراسىمىزنى ئاسسىملاتسىيە قىلىش ئۇچۇن دوتتارنى ئۇيغۇر سازلىرى - ئۇركېستىردىن قوغلاپ چىقارغان ھازىرقى قىزىل خىتاي كومپوزىتورلىرىنى ياقلاۋاتقان تەتقىقاتچىلىرىمىزغا ھەيرانمەن.

قاراڭ! خىتايلار غىجەكنى كوپەيتسە، خىتايلارنىڭ ئىنجىقلاپ غىڭ - غىڭ قىلىدىغان مۇزىكىسىغا يېقىنلاپ قالىدۇ. ئاۋا مۇقامىنىڭ سەنئىمىنىلا ئالايلى. خۇددى خىتاي چاڭچىلىسى، ئوزبەكستاننىڭ ئاتاقلىق كومپوزىتورى كاراماتوۋ بىلەن 80 - يىللاردا چولپان ئاتادا بىللە دەم ئېلىپ قالغاندا، ئۇ بىزنىڭ ئورومچى سايرىغان رادىو دولقۇننى ياڭراتسام، ئەلنەغمىمىزنىڭ دوتتارسىز مېلودىيەسىدىن خىتايچە غىڭ - غىڭ ئاھاڭ، كويلىرىنى ئاڭلاپ: «بۇ ئۇيغۇرلارنىڭ مۇزىكىسى تامامەن، خىتايچە بولۇپ كەتكەنمۇ نېمە؟!» دەپ قىلىلىدى، «شۇنداق، كاراماتوۋ، سەلەردە رۇسچە، بىزدە خىتايچە بولۇشى تەبىي كەپتە. مۇستەملىكە بولغاندىن كېيىن باشقىچە نېمە بولماق» دەپ ئۇھ تارتىشقان ئىدۇق.

ھەققەتەنمۇ ھەر قانداق ئۇيغۇرنىڭ بېشىنى ئاتوم بومبىسىنى تەڭلەپ ئېگىلگەن بىلەن، ژۇرۇگىنىڭ «خەپ!» دەپ سوقىدىغانلىغىنى، خىتاي قىزىل فاشىستلىرى ئوز قىلغىنىنى بىلگەچكە بىر مىنۇتمۇ ئەنسىرەشتىن خالى بولالمايدۇ. خىتايلارنىڭ ئاڭى: ئەخمەت ئەپەندىم ئېيتقاندەك ئورتا ئەسىر قۇللۇق، زورلۇق - زومبۇلۇق قىلىشتەك قالاق ھەم ۋەھشى كوز قاراشتىن قىلچە ئىلگىرلەپ يېڭى زامان ئاڭغا يېتەلمىگەن قالاق ئاڭ بىلەن قالغان.

ئۇيغۇر خەلقى قېدىمدىن تۇرۇپ - تورت مىڭ يىللار ئاۋاللا، يېزىقنى بىرىنچى تاپقان سومىرلار - (يۇنان - گىرىك دەۋرانىدا) يېزىقنى قومۇشنىڭ ئىنچىكە قۇۋۇتتىنى سويۇپ ئېلىپ يازغانلىرىنى ئۇتەكلەپ ئوراپ، ئۇنى «پاپىروس» دەپ ئاتاپ ژۇرگەندىلا، تودۇن (خوتەن) سامان قەغەزگە قېدىمى رونىك يېزىغىدا شامان دىنى نوملىرىنى يازغان. بۇددا سوتىرلىرى يېزىلغان. يونان ۋە گىرېكلار پارچە ناخشىلارنىلا ۋاقىراپ ژۇرگەندە بۇرغا، جىڭراتقۇ، رەباپ، دومبىرا، قومۇز، ناغرا، داپ، چىكچاك، دۇتتار قاتارلىق سازلار بىلەن ژۇرۇشلەشكەن بايان نەغمە، سوخدەش (مەشرەپ، سەنەم ئۇسسۇللۇق) ئەلنەغمىلەرنى ياڭرىتىپ دۇنيانى ھەيران قالدۇرغان.

خۇاڭدى دەۋرىدىلا بىزنىڭ ئەجداتلارنى رۇڭلار، دىلار، خۇلار «خۇيگو» (ئۇيغۇر دولىتى) ھۇنلار ۋە ياتلار، ياۋىلار، تاغلىقلار دەپ، تاكى «شىنجاڭ» دېگەن 1882 - يىللىرىغىچە يات ئەل ھېساپلاپ كەلگەن خىتاي قىزىللىرى ئۇزلىرىنىڭ مىڭلىغان قول يازمىلىرىغا يېزىلغان ئوچمەس ئىز تامغىلىرىنى ھازىرقى مۇتەھەم قولى بىلەن سۇگاپ ئوچۇرەيدىغاندەك، «شىنجاڭ جۇڭگونىڭ ئايرىلماس بىر قىسمى» دەپ جاھان ئالدىدا رەسۋا بولۇۋاتقىنىنى ئۇيمايدۇ دەمسىز؟ شۇڭلاشقا ئەنسىرەپ ئولەي دەۋاتقان خىتاي كوممۇنىستلىرىغا ئوز توقمىغى خۇاڭدى دەۋرىدىلا موجۇت ئېدىكى، بىز ھازىرقى داۋاگەرلەر مىلادىدىن كېيىنكىلا تارىخ سەھىپىسىدە ئومۇلەپ ژۇرمەي، ئورە قوپۇپ ئاندىن ئىرىسىدىن كەپ ئاچقىنىمىز ياخشى!

خىتاينىڭ ھازىرقى تارىخشۇناسى گوباۋنىڭ «غەربىي ۋە شەرقىي ئىككى خەن سۇلالىسىنىڭ غەربىي زېمىندىكى مەملىكەتلەر بىلەن بولغان ئېختىسادى، مەدەنىي مۇناسىۋىتى» دېگەن ۋە ئاندىنمۇ بۇرۇن مىلادى باشلىرىدا يېزىلغان، «شەنخەيجىڭ» (تاغۇ - دەريالار ھەققىدە قىسسە) ۋە مەشھۇر «موتيەنزى جۇەن» (مۇ ھەزرەت تەزكىرىسى) بولۇپمۇ «تارىخى خاتىرىلەر» (سىماچەننىڭ مىلادىدىن 104 - 91 يىل بۇرۇن يازغان) ئەسەرلىرى ئاساسىدا 1982 - يىلى 7 - ئاينىڭ 11 - كۇنىدىكى «شىنجاڭ گېزىتى» سەھىپىسىدە ئېلان قىلغان ئىلمى ماقالىسىدا مۇنداق يازغان: «ئەسلى پەقەت غەربىي زېمىندىلا (ماۋرەئۇننەھىردىن تارتىپ غەربىي ۋە شەرقىي تۇركىستان) چىقىدىغان ئۇزۇم، بېدە، ئانار، زىغىر، ياڭاق، ماش، يۇمغاقسۇت پىياز، سەۋزە، زاراڭزا چېچەكى، سامساق، پالەك، تەرخەمەك، قوغۇن، تاۋۇز، كېۋەز، قاش تېشى قاتارلىقلارنىڭ غەربىي خەن سۇلالىسى مەزگىلىدىن تارتىپلا ئىچكىرىگە كىرگۇزۇلۇپ كەلگەن».

بۇنىڭغا ئوخشاش خىتاي ئالىملىرى، ھاكىم زالىملىرى خەن دەۋرىدىكى ئازىراق ئۇتۇقىقا مەس بولۇپ، شۇ دەۋرنى مەدھىيلىسىمۇ ئاندىن نېرى ئوتەلمەيدۇ. ئەگەردە تارىخنىڭ مىلادىدىن بۇرۇنقىسىنى سوزلەي دېسە، ئوزلىرى شىنجاڭ، تىبەت، گەنسۇ، مانجۇرىيە ۋە دۇڭخۇاڭ ئەتراپلىرىدىن نېرى، ھەتتا سەددىچىننىڭ ئىچىدىنمۇ توۋەنلەپ خۇاڭخېنىڭ توۋىنىگە سۇرۇلۇپ چاڭچاڭغا بۇرنى تاقىلىپ قالىدۇ.

«تارىخى خاتىرىلەر» مۇ قېدىمكى ئەسلى قول يازمىسىغا كېيىنكى باسمىدىن چىققانلىرى كوپ قىسقارتىلغان. ھەتتا گومىنداڭ تەۋەلىگىدىكى ۋاقىتتا 1931 - يىللىرى تۇگەل 130 جىلد كىتاپ بېسىلغان ئىكەن. ھازىرقى قىزىل خىتاي دەۋرىدە تېخىمۇ سىرتماقتا ئېلىنىپ، بولۇپمۇ غەربىي دىيار دەپ ئاتالغانلارنىڭ ھەممە ئېنىق يېزىلغان (ئەسلى سىماچەنمۇ خىتاي ھاكىملىرىنىڭ مېرەز كوز قارىشىغا مۇناسىپ سوزلەتتىمەن، ئۇنى تاختا بېشىغا ئېلىپ قويغاننىڭ ئوزىدىنمۇ) دەپ قارىلىدىغان مۇنداق ئەقلەرنى ئېلىشقا بولىدۇ: «بەش ئاقساقال تەزكىرىسى» 1 - جىلدىدىن. «چوڭ ئاقساقال جۇەنشۇ كاۋياڭ خۇاڭدىنىڭ نەۋرىسى، چاڭ يىنىڭ ئوغلى، شىمالدا يۇۋلىڭ، (خېبەي، لىياۋنىڭ ئولكىلىرىنىڭ جەنۇبى تەرەپلىرى) جەنۇپتا خىياۋجىز، مىڭجولىڭ، دۇياگلىڭ. چىتيەنلىڭغىچە (چاڭجاڭنىڭ يۇقىرى ۋادىسى) شەرقتە پەنمۇغىچە (ئومۇمەن دېڭىز بويلىرى) غەرپتە لىيۇشاغىچە (گەنسۇنىڭ جۇيەن ناھىيەسى ئەتراپى) قەدەر باردى» دەپ بىرىنچى قېتىم خىتاي كېڭەيمىچىلىگى ئاران شۇنچىلىك يەرگە. ھازىرقى جوڭگو تەۋەسىنىڭ ئوندىن بىر بولۇگىگە توغرا كېلەر يەرلەرگە كېڭەيگەن. شۇ چاغدا يەنە «تارىخى خاتىرىلەرنىڭ» (ئۇيغۇرچە، 18 - بەتتە يەنە مۇنداق لاپ گەپلەرمۇ بار: «چوڭ ئاقساقال جۇەنشۇگە، قۇياش نۇرى يورۇتقانلىكى يەرلەر تىنچىپ، ئەل بولۇپ ئىتائەت قىلمىغان ھېچ كىم قالمىدى» ئەينە قاراڭ! دۇنيانىڭ ئالىقاندەك يېرىگە قۇرۇتلاپ ئېگە بولغان شۇ تورت مىڭ يىل ئىلگىرىكى ۋاقەگە بېرىلگەن باھانى كورۇڭ! خىتاي تارىخچىلىرىنىڭ ئاتىسى بولغان سىماچەن ئوزىدىن بۇرۇنقى تارىخچىلىرىنىڭ يېزىۋاتقان تارىخىغا ئەينە شۇنداق قارا سىيا سۇركەپ يېزىشنى داۋام قىلغان بولسىمۇ، بارنى باردەك يوشۇرمىغان. ھازىرقىلارچۇ، ھەتتا بارنى بۇزاپ، تارىخنى ئاستىن - ئۇستىن قىلىپ يېزىشىدۇ. مىسالغا ئەشۇ سىماچەننىڭ ئوز دەۋرى (خۇاڭدىدىن تارتىپ مۇقىملاشقان ئوز تەۋەسىنى) چېگرالىرىنى رەت قىلىپ، تاكى پامىر تاغلىرىدىن، خانتەڭرى تاغلىرىدىن ئېشىپ تاكى ئۇرالغىچە پۇتۇن سىبىرىيەلەرنى ئوز ئىچىگە ئالغان قىزىل خەرىتە تىكلىدى. مانا شۇنىڭ ئوزىمۇ، خىتاينىڭ خۇاڭدى، چىڭسىخۇا، خەن ۋۇدى تاجاۋۇزچىلىغىنى كەسىپ قىلغان ئەجدادىنىڭ يولىنى تېخىمۇ ئاپ - ئاشكارە شەرمەندىلەرچە قۇرۇتلىتىپ داۋاملاشتۇرماقتا.

دۇنيادا تاجاۋۇزچىلىقنى كەسىپ قىلغان مىللەتلەر بارماقتا سانىغىدەك بولسىمۇ، ئامما ئۇلارنىڭ ھوكۇمرانلىغىنى، ۋەھشىلىكلىگىنى ساناپ تۈگۈتەلمەيسىز. شۇنىڭ بەدىلىگە ئۇلار ھۇر باياشات، ھەم كوپەيگەن، ھەم زورايغان، ھەم تېكىنە مەبلەغ ھېساۋىغا كۈچەيگەن، ھەم تەرەققىي تاپقاندۇر.

ئەندى بىزچۇ؟ تارىخنىڭ ئاچچىق ساۋاقلىرىنى ھەتتا ئەجداتلار تاش كىتاپلارغا مەڭگۇ ئۇچمەس قىلىپ يېزىۋەتسە، دايىم ئۇقۇپ تۇرۇپ، ھازىر چۇشۇپ قالغان ھالىمىزغىمۇ پىسەند قىلماي بوكنى قىرلاپ، قۇلاقنى تۇتۇپ «خانلەيلۇنلارنى» ۋاڭ توۋلاپ ئېيتىپ، قارىماي دەسسەپ، پەملىمەي دەڭسەپ، چاغلاشماي كوپسەپ ژۇرۇمىز. «مىللەتنىڭ تەغدىرى شۇ مىللەتنىڭ خۇيى - پەيلىگە باغلىق ھالدا ئوز قولىدا» دەيدىغان دۇنياۋىي مەنتىقىگە كوز قىرىمىزنى سالمايمىز.

ئەجداتلىرىمىز دۇنياغا داڭلىق ئەلنەغمىلىرىنى ياراتقاندەك، دېخانچىلىق، چارۋىچىلىق يوللىرىنىڭ ئىلغار تەجرىبىلىرىنى توپلىغان. ئىجاتچانلىق، كەشپىياتچانلىقتا، ھازىر بىزنىڭ كەڭمىزگە مىنۇالغان كەلگىندىلەرگە نىسبەتەن ئەلا دەرىجىدە ئوتكەن ئېدى.

يەنە بىر نەقىل «تارىخى خاتىرىلەر» (ئۇيغۇرچە) 21 - بەت: «يۇرتتىكى خەلقلەر ئاقساقال شۇن (22 ۋەزىرنىڭ ئىچىدىكى ئەڭ ئۇلۇغى)نىڭ ساۋابلىق ئىشلىرىدىن قايىل بولدى. شۇنىڭ بىلەن يۇ توققۇز پەدىلىك مۇقامنى كەشىپ قىلدى. بۇ مۇقامغا ساز چېلىنغاندا، ئاجايىپ جانىۋارلار يېتىپ كېلەتتى. فىنىكس قۇشى كېلىپ پەدىگە تەڭگەشلەپ، قاناتلىرىنى كېرىپ ئۇسسۇلغا چۇشەتتى. يۇرت خەلقىنىڭ گۇزەل پەزىلەتلىرى ھەممىسى ئەينە شۇ شۇن دەۋرىدىن باشلانغان». شۇن ھەقىقەتەن ئوز زامانىسىنىڭ ئىلغار دېپلوماتى بولغان ئوخشايدۇ. چۇنكى ئۇنىڭ مەسلىھەتى بىلەن ياۋ دەۋرى بىر قەدەر گۇللىنىپ قالغان ئىكەن. يۇ بىلەن شۇن شۇ چاغدىكى 22 ۋەزىرلەرنىڭ ئالاھىدە خىزمەت كورسەتكىنى ئوخشايدۇ. شۇ چاغدا: «ۋەزىرلەر ئىچىدە پەقەت يۇ ناھايىتى چوڭ خىزمەت كورسىتىپ، توققۇز چوڭ تاغنى يېرىپ، توققۇز كولنى دەرياغا ئۇلاشتۇردى. توققۇز دەريانى ئېقىنغا سالدى. توققۇز ئايماقنىڭ سۇيىنى تىزگىنلەپ، تۇپراقنى ساقلاپ قالدى. بۇ ئايماقلاردىن بەلگىلىمە بويىچە باج - خىراج تاپشۇرۇش، شارائىتقا قاراپ ئىش قىلىش تەلەپ قىلىندى... جەنۇبىدا جىياۋجىز، بېيفانى، غەربىدە دۇڭ، شىجىۋ، چۇسىۋ، دى، چىياڭ قاتارلىق قەۋملەرنى تىنچلاندۇردى. شىمالدا تاغ، دۇڭلىرى، فا، شىشېن قاتارلىق قەۋملەرنى، شەرقتە چاڭيى، نىياۋيىلارنى خاتىرجەم قىلدى.» («تارىخى خاتىرىلەر» ئەسلى كىتاپنىڭ 43 - 44 - بەتلەر).

دېمەك، ژۇقۇرىدا كەلتۇرۇلگەن نەقىللەردىن مەلۇم بولىدىكى خىتايلارنىڭ ئەسلى ماكانى چاڭجاڭ ۋە خودىخە دەريالىرىنىڭ ئوتتۇرا ئېقىمىدىن دېڭىزغىچە ئارىلىقتا. ھەتتا بەزى يېرى شەرقىي دېڭىزغىمۇ يەتمەيدۇ. دېڭىز بويىدا سەندۇڭ ۋە جاڭسۇ ئولكىلىرىدە خىتايلارغا يات چاڭيى، نىياۋيىلارمۇ بولغان. «تېچلاندۇردى»، «خاتىرجەم» قىلدى دېگەن ئىبارىلەردىن ئەتراپىدىكى قەۋم دولەتلىرى بىلەن ئۇرۇشماسلىق، تاجاۋۇز قىلىپ بۇلاڭ - تالاڭ قىلىشماسلىققا، سودا ۋە مەدەنىي ئالاقىلاردا بولۇشقا سوز بېرىپ شەرتنامىلار تۇزۇشتى، دېگەن مەنا چىقىدۇ. ئەگەردە شۇ چاغدا ھازىرقى جوڭگو تېررىتورىيەسى بولغىنىدا ئانداق كەپلەر بولمىغان بولار ئېدى. يۇ بىلەن شۇن خىتاي خەلقىنى بىر مەزگىل تىنچ ياشاشقا ھەسسە قوشقان ۋەزىرلەر ئېكەن.

ئەندى ژۇقۇرىدا «يۇ نىڭ توققۇز مۇقام كەشىپ قىلدى» دېگىنىگە توختالساق، ئۇ چاغدا نەدىكى مۇقام؟! (يەنى ژۇرۇشلەشكەن بىر پۇتۇن ئەلنەغمە بولسۇن) «مۇقام» دەپ تەرجىمە قىلغان خىتاي ئەرخاڭ ناخشىلىرى بولۇشى مۇمكىن. ھەتتا مىلادىدىن بۇرۇنقى 5 - 6 - ئەسىرلەردە خىتاينىڭ پۇتكۇل فولكلورىنى ژىغىنچاقلىغان كۇڭزى تۇزگەن «ناخشىلار كىتاۋى» (شىنجىڭ) دىمۇ مۇقام خاراكتېرلىق نەغمىلەر خىتايدا بولمىغانلىغى مەلۇم. مۇقام تەتقىقاتچىلىرى (خىتاي تەتقىقاتچىلىرى ھەم) قەيت قىلىدۇكى، پەقەت ئۇيغۇر مۇقامچىلىرىدىن سوجۇپ. بەگمانتۇر دەۋرىدە (تاڭ خانلىغى) بىر قانچە ئاتاقلىق خىتاي نەغمىلىرى قۇرالغان.

دۇنيادا مۇقام ئەنەتكەك (ھىندىلار) ۋە ئۇيغۇرلاردا بىرىنچى بولۇپ مىلادىدىن سەل ئاۋاللا شەكىللەنگەن. خىتايلار ئەشۇ خۇاڭدى دەۋرىدىن بۇرۇنلا شىننۇڭشى دەۋرىدىلا كوسەن نەغمىلىرىنى ئۇيغۇرلارنىڭ سەييارە سەنئەتچىلىرىدىن ئاڭلاتتى. پۇتكۇل دۇنياغا، بولۇپمۇ ھازىر تۇركى مىللەتلىرى ھەتتا ئەرەپ، پارس مۇقاملىرىغا ئىز سالغان ئانا كۇيلەر - كوسەن نەغمىسىدۇر.

تەخمىنەن مىلادىدىن بۇرۇن 2188 - يىلىدىن 2160 - يىلغىچە شىيا خاندانلىغىنىڭ ئۇچىنچى ھوكۇمدارى تەيكاڭ دەۋرىدىن بۇرۇن جى خان دەۋرىدە خوۋجى دېگەن كىشى دېخانچىلىق ئاقساقىلى بولۇپ، ئۇ ئولگەندە، (تەيكاڭ دەۋرىدە) ئۇنىڭ ئوغلى بۇجو دېخانچىلىق ئاقساقىلى بولۇپ تۇردى. ئامما تەيكاڭ ئاكا - ئۇكا بەش ئاغىنە تۇققانلار ئېتىكسىز كەيپى - ساپاخور، ئۇۋچىلىق مەستانلىرى بولغاشقا خىتاي يېرى چۇشكۇنلۇككە ئۇچرايدۇ. شۇنىڭ ئۇچۇن بۇجو ئاقساقال: «رۇڭلار ۋە دىلار ئارىسىغا قېچىپ بېرىپ، شۇ يەردە ئولدى. ئۇنىڭ ئوغلى جۇ، جو ئولگەندىن كېيىن ئوغلى گوڭلىيۇ چىقتى. گوڭلىيۇ غەربىي رۇڭلار، شىمالى دىلار ئارىسىدا ژۇرۇپ، خوۋجىنىڭ ئىشىنى قايتا گۇللەندۇرۇپ، دېخانچىلىق بىلەن جىددى شۇغۇللاندى. دېخانچىلىق قىلىشقا ۋە شەھەر سېلىشقا بولىدىغان يەرلەرنى ئايلىنىپ ژۇرۇپ كوزدىن كەچۇردى ۋە تاللىدى» («تارىخى خاتىرىلەر» ئۇيغۇرچە 37 - بەت).

گوڭلىيۇ ئومۇمەن رۇڭلار ۋە دىلار ئوخشاش ئېگىسىز يەرلەرنى. شۇ چاغدا خىتاي ۋاڭ، گوڭ (خان ۋە بەگلىرى) ئاقساقاللىرى ئېگىلىمىگەن يەرلەرنى ئېگىلەپ، ئەتراپىغا تويلىغان خىتاي ۋە باشقا خەقلەرگە بەگ بولدى. جو خاندانلىق شۇنىڭ بىلەن تىكلەندى. مانا قارايسىزكى ئىككى مىڭ يىللارغىچە ھوكۇم سۇرگەن ئاۋالقى جو خاندانلىغىنىڭ بەگلىرى رۇڭلار ۋە دىلارنىڭ ھاياتىنى ئوگىنىپ تەلىم ئالغان. ئەينە شۇنداق ۋاڭلىرى (خانلىرى) گوڭلىرى (بەگلىرى)، دارىنلىرى (ئاقساقاللىرى) ياخشى روناق تاپقان. شۇنىڭ ئۇچۇن شۇ تورت مىڭ يىل ئاۋاللا رۇڭلار، دىلار، (يەنى بىزنىڭ ئاق كوڭۇل ئەجداتلىرىمىز) دىن تەلىم ئالغان گوڭلىيۇ، (ئاندىنمۇ بۇرۇن شىننۇڭشى كەبى) ئەۋلاتلىرى ئۇنىڭ يولىنى داۋاملاشتۇردى. ئارىدا بەزى ۋاڭلار ئىشنى بۇزسىمۇ، گوڭلىيۇنىڭ 9 - نەۋرىسى «گوگوڭ دەنفو تەختكە چىقىپ خوۋجى ۋە گوڭلىيۇلارنىڭ ئىشىنى قايتا ئەسلىگە كەلتۇردى. ئەدەپ - ئەخلاقنى تەكىتلەپ، مېھرىۋانلىق، ئىنساپ، ئادالەتنى يولغا قويدى. پۇتۇن خەلق ئۇنى سويدى... خەلق گوگوڭ دەنفونىڭ كورسەتكەن خىزمەتلىرىنى قوشاق قېتىپ مەدھىيلىگەن» («تارىخى خاتىرىلەر» 4 - جىلد. «جوۋ خانلىرى تەزكىرىسى» ئۇيغۇرچە كىتاپ. 38 - بەت). مانا بۇ ئوز - ئوزىدىن مەلۇم بولىدۇكى، «ئوزەڭ ئېچ، خوشناڭ ئېچ» دېگەن گەپ. خىتاي تارىخچىسىنىڭ (سىماچەننىڭ) كىتاۋىدىكى قېدىمكى خىتاي خاندانلىرىدىن شىيا، شاڭ، جو، يىن قاتارلىق خاندانلىقلارنى خىتاي ئوز ئىچىدە قېدىمدىنلا بىر ئىمپېرىيەگە ئوزلىرى ئېگە بولمىغان موخو ھالىتىنى يوشۇرۇپ، ھازىر تۇزەپ باسقان كىتاپلاردا، گويا خۇاڭدىدىن كېيىن شىيا، شىيادىن كېيىن شاڭ، شاڭدىن كېيىن جو (خۇددى تورت مىڭ يىل ئاۋال خاقانلىق - ئىمپېرىيە تەشكىللىگەندەك) خاندانلىقلار بولغاندەك يىلنامە جەدۋەللىرىنى بېرىدۇ. بۇ ئەينەن خاتا. خىتاي تارىخىدا ئوزلىرى ھازىرقى جوڭگونى تەشكىل قىلمىغان. خۇاڭدى دەۋرىدىلا بەش ئاقساقال، ئاندىن ئۇچ بولىدە، كېيىن تورت، ھەتتا مىلادىدىن بۇرۇنقى ئون بىرىنچى ئەسىرگە كەلگەندە 9 ۋاڭلىققا پارچىلانغان. ھەتتا خىتايلار ماختىنىدىغان چىڭسىخۇاڭ بىلەن خەن ۋۇدى، لىيوباڭمۇ دېڭىزدىن گەنسۇنىڭ شەرقىگە، يەنىلا سەددىچىن ئىچىدىلا چوكۇلەپ ژۇرگەن.

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشر قىلغان «ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى» ھەققىدە» تۇپلامدا ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىن مۇنداق دەيدۇ: «تارىخنامىدە يېزىلىشىچە، يېغىلىق دەۋرىدىكى (مىلادىدىن بۇرۇنقى 475 - يىلدىن، م. ب. 221 - يىلغىچە ئارىلىق) شىمالى دىلارنىڭ (دى، خۇ - ئۇيغۇرلار) جوڭشەنگو ئېلىدىن كېلىپ سەنئەت سېتىپ ياشايدىغان ئايال ئۇسسۇلچىلار ئۇچلۇق سەندەل كىيىپ ئۇسسۇل ئويناشقان...»

دېمەك، مۇندىن تورت مىڭ نەچچە يۇز يىل ئىلگىرىدىنلا بىزنىڭ ئەجداتلىرىمىز دۇڭلار ۋە دىلار... دەپ ئاتالغانلارنىڭ يېزا ئېگىلىك، چارۋىچىلىق، كىيىم - كېچەك، نەغمە - ناۋالار جەھەتتىن ھەتتا دىنلارنىمۇ (بۇددا ۋە خرىستىيان) خىتايلارغا ئوگەتكەن تەسىراتلىرىنى بىلىۋالالايمىز. شۇنداق ئېكەن كىم - كىمدىن بۇرۇن سىۋىلىزاتسىيەگە ئوتكەن ئىكەن؟

رەھىم ھەبىبى.

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

قىز يېشى ئاتار توختىماي

(تارىخىي داستان)

(قىسقارتىپ بېرىلدى)

پاتىگۈل سابىتوۋا.

غورۇر، نومۇس ھەم پاكلىق،
گۈزەل ھىسلار سىرلىقتۇر.
ئۇنىڭ ئۈچۈن جان بەرگەن،
روھلار دايىم تىرىكتۇر.

ئۇيغۇر قىزلىرى كوردى،
دەھشەتلىك قانچە زۇلۇم.
شۇ قۇتلۇق جانلار بىرى،
جاسۇر قىزغۇ نازۇگۇم.

بۈگۈن نازۇگۇم نامى،
ئەرىكنىڭ بىر بايرىقى.
ئۇلۇق جەڭ، كۈرەشلەردە.

ئوتكەن تارىختىن مەنىۋ،
بىر تامچا سوزلەپ كورەي.
ئاڭلاپ، ئوقۇغانلار مۇ،
ئۇنتۇماي سوزلەپ ژۇرەي.

ژىراقتىن كوز سالسىڭىز،
قەد كوتەرگەن بۈيۈك تاغ.
كوك ئاسمانغا تاقاشقان،
باغرى خۇددى جەننەت باغ.

موجۇزىدۇر بۇ ئەتراپ،
غارلار، تاشلار سىرلىقتۇر.
بىر قاراڭغۇ ئوڭكۇردە،
جاسۇر ئىشى تىرىكتۇر.

ئەجايىپ بىر كارامەت!
شۇ ئوڭكۈردە توختىماي –
قىز يېشى ئاتار دەتتى،
كېچە – كۈندۈز ئۇخلىماي.

سەپەر غايىپ، بىر كۈنى،
شۇ ياققا يولۇم چۈشتى.
ژۈرەك تارلىرى تىترەپ،
كورگىنىم خۇددى چۈشتى.

مانا ئوڭكۇر، يا ئاللا!
قەيسەرلىكى ئەستائىدىل.
ئايال بولۇپ چىدىغان،
قىسمەتلىرىگە قايىل.

تاشتىن ئوي ياساپ قاچقۇن،
چوپ – سامان بولغان كورپە.
ئىپ كەلگەن قاچا – قومۇچ،
ھەمرا دېگەن ئولگىچە.

قاراڭغۇدا كۈن – تۈنى،
چىل بورىلەر ھولاتتى.
تۈرلۈك ۋەھشى ھايۋانلار،
خوشنا بولۇپ تۇراتتى.

مۇقەددەستى بۇ ماكان،
زالىم زۇلۇمى يەتمىگەن.
يوقتى ھەتتا بەگمۇ – خان،
خەلقىنى خارلاپ ئەزگەن.

ھېچ كىم تەھدىت سالمىغاچ،
جېنى راھەت تاپقاندى.
ھوزۇرلىنىپ ھاياتتىن،
قوشاقلارنى قاتقاندى.

«يالاڭ ئاياق سۇ كەچتىم،
تاغنىڭ سۈيىنى ئىچتىم،
چىدالماي قالماق زۇلمىغا،
ئەزىز جېنىمدىن كەچتىم.

دۇردۇن كىيگەن ئاياقتا،
تومۇر كىشەن بوش كەلدى.
جېنىم دادام قېشىدىن،
بۇ ژىللاردا كىم كەلدى!»

جان قاچۇرۇپ ئالتە ئاي،
شۇ ئوڭكۈردە ياشىغان.
دەت – ھەسرەت، مۇڭلىرىنى،
تەڭ بولۇشۇپ قاخشىغان.

شۇ كۈنلەرگە رازى بوپ،
تاغ ئارىسى، ساي ئىچى.
ئاخشا ئېيتىپ، چاچ تاراپ،
ئولتارغاندا سۇ بويى.

بىلىگە توغاچ تۈگۈپ،
كەلدى بوۋاي تاغ ئارا.
ژۈرگەندە ئوتۇن تېرىپ،
دېگەندەك بولدى، قارا!..

قارىغانچە بولدى لال،
چاچنى تاراپ ئۇزاقتا.
تۇراتتى بىر گوزەل جان،
ئوخشاتتى پەرىزاتقا.

ھەيرانلىقتىن داڭ قېتىپ،
ئىشەنمەتتى كوزىگە.
جىن – شەيتانمۇ – بۇ نېمە؟
دەتتى يەنە ئوزىگە.

ئۇ كۈن يېقىن كېلەلمەي،
كەتتى ئاستا ئويىگە.
ئېيتالماتتى بۇ سىرنى،
قورقۇپ ھەتتا بىرىگە.

ئۇيقۇسى بەك بۇزۇلۇپ،
تۈن بويى ئۇخلالمىدى.
ھېچ كىمگە تىل قاتمايلا،
كەلمەستىن تۇرالمىدى.

تاغ باغرى گۈللەر ئارا،
كوردى يەنە ئەتىسى.
قىزغا ئېقىپ يېقىنلاپ،
كەلدى بوۋاي بەل ئىچى.

ئاستا ئېسىپ باردى ئۇ:
تۇراتتى قىز پەرىدەك.
تىكىلگەنچە قارىدى،
گوزەللىكى غەيرىدەك.

«پەرىمۇسەن، يە ئىنسان؟!»
دەپ، سوز قاتتى ئاخىرى.
بولۇپ بىردىن پەرىشان،
تۇتاتتى ئۇ ياقىنى.

سۈت بىلەن ژۇغارغاندەك،
سۈزۈك ئېدى ئۈزلىرى.
قاڭشا بۇرۇن، قەلەم قاش،
مولدۇر بۇلاق كوزلىرى.

گۈل چىرايى نۇرلۇقتى،
چىرايلىق كۈلۈپ تۇرغان.
كىرپىكلىرى توكۈلەر،
خۇددى سايىلىق بوستان.

ساھىپ جامال قامەتنى،
كورگەن ھەر كىم تەن بەرگەن.
شۇڭا قەشقەر خەلقىمۇ،
نازۇك قىز دەپ نام بەرگەن.

قاچقۇن چوچىگەن بويى،
تىترىگەنچە تۇراتتى.
خىزىرمۇ بۇ يە ئىنسان –
دەپ، ياخشىغا جوراتتى.

سولۇن – خىتاي ئەمەس دەپ،
ئەنسىز خىياللار قاچتى.
لال بولغىنىچە ئاستا
ئوچۇق چىرايىنى ئاچتى.

ژۈرەك ئورنىغا چۈشۈپ،
ئاستا تازىم قىلدى قىز.
دادىسىنى كورگەندەك،
ئەس – ھوشىنى ژىغدى تېز.

– يا خۇدا، بۇ كارامەت!
چۈشتۇگمۇ، قىز، ئاسماندىن؟
ئىنسان – جىنسى باسمىغان،
بۇ يەرنى كوپ زاماندىن.

دەپ، – ئويلىنىپ قاراتتى،
بوۋاي ياخشى سەپ – سىلىپ.
– توگكىن دەردىڭنى ماڭا،
دېدى، – قىزدىن كەپ ئېلىپ.

قاچان كەلدىڭ، ھەم نەدىن؟
سوزلە ماڭا ھالىڭنى.
كىم شۇنچە جاپا قىلدى؟
كورۇپ بۇ جامالىڭنى؟

ئادەم خۇمار بولغاندى،
قاچقۇنىنىڭ زەئىپ كوڭلى.
كىمگىدۇر ھال – مۇڭ ئېيتىپ،
ژىغلاش – يېنىكلەش يولى.

بۈگۈن شۇ پەيت كەلگەندى،
قىز – بوۋاي بولۇپ مۇڭداش.
ھايات ئۇلۇق موجىزە،
دەتتى، – ئېيىلدى قاياش.

دەرتمەن قىز ئاستا – تەمكىن،
بوشاتماق بوپ ئىچىنى،
سوزلىدى ئوتمۇشنى،
بۇ ئىشلارنىڭ بېشىنى.

«– مەن تۇغۇلدۇم قەشقەردە،
«كونا شە» دېگەن يەردە.
ئاتا – ئانام ھۈنەرۋەن،
ھورمەت قىلاتتى ئەلدە.

دادام مېنى ئوقۇتتى،
«ئوقۇساڭ دىلىڭ يورۇق.
ئارمىنىڭغا شۇ چاغدا،
دەتتى يېتىسەن تولۇق».

دادام دايىم ئېيتاتتى:
مەخسەت – مۇرات تاپقىن، دەپ،
مۇقەددەس ئۈت نومۇسنى،
ھاياتتا بۇ ئۇلۇق كەپ.

ئوقۇپ، بىلىپ، كوز ئاچسۇن،
دەپ، ژىغدىم مەن قىزلارنى.
ئۇلارمۇ ئاڭلىق ماگسۇن،
چۈشىنىپ كوپ ئىشلارنى.

ئەجداتلىرىمىز ئۇلۇق،
خەلقىم مەغرۇر، قەھرىمان.
دولەت، تارىخ قېدىمىي،
زىمىنىمىز بىپايان.

ۋەتەن باي، گوزەل بولسا،
دۈشمەن كوپ بولار ئىكەن.
مۇتىھەم، يات ئۈنسۇرلار
تەھدىد سېپ تالار ئىكەن.

مانجۇر – خىتاي جاھانگىر،
شۇنداق بېسىپ ئالغاندى.
دۈشمەن كۈچلۈك بولغاچقا،
ئەل ھوقۇقسىز قالغاندى.

ئوز يېرىدە تاپىنى،
كويدى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ.
ئاشتى ھەسرەت – پۇغانى،
يەر – ئاسمان، يۇرت ئەھلىنىڭ.

شۇ چاغ دىنىنى پانا قىپ،
غوجام چىقتى سەھنىگە.
مەن پەيغەمبەر ئەۋلادى،
چىدا دەتتى ھەممىگە.

ئاپپاق غوجا مەككاردە!
باشلاپ بەردى ئەڭ ئالدى.
شۇندىن كېيىن قەشقەردە
ئارام بولمىدى زادى.

ئاق ۋە قارا تاغلىق دەپ،
ئاپپاق غوجا ئوڭايلا.
بولگۈنچىلىك باشلىدى،
خەلققە تۈيدۇرماي.

ھە، شۇنىڭدىن باشلاندى،
ئوز – ئارا بىر ئوچمەنلىك.
ياۋۇزلارغا يول ئاچتى،
ئەل ئىچى بۇ دۈشمەنلىك.

شۇ ئىشلار كاساپىتى،
تارىخىي ئۇلۇق دولەت.
سەئىدخانلىق يوق بولدى،
دەۋىردىن ئوچۈپ سولەت.

داۋام قىلدى بۇ ئىشلار،
قانچە غوجا كېپ – كەتتى.
ئەينە شۇلارنىڭ بىرى،
جاھانگىر غوجا دەتتى.

بۇ دۇنيا كېرەك ئەمەس،
دەتتى زاھىتلار ھۇلاپ.
ئولسەك، مەيلى ئولەيلى،
خۇدادىن مەدەت سوراپ.

خەلق تەۋرەپ، ئاللا، دەپ،
جەڭ مەيدانغا چىققاندى.
يە ئولۇم، يە كورۇم دەپ،
غازات قىپ ئېلىشقاندى.

مىڭ سەككىز يۈز ژىگىرمە،
تورتىنچى ژىل ئېدى.
سادىر بولغان بۇ ئىشلار،
خەلق بېشىنى يېدى.

قۇراللىق جالالاتلىرى،
بەكمۇ چىقتى دۈشمەننىڭ.
جاسۇر بېشى كېسىلدى،
بۇ جەڭدە كۈرەشكەننىڭ.

ئەزىز جانلار قىيىنىلىپ،
ياش – قېرى بىللە ياتسا.
قانداق چىداپ تۇراتتۇق،
ئارسىدىلەرنىمۇ ئاتسا.

ئىچى زەردابقا تولۇپ،
تۇرغان قىزلار ئويغاندى.
ۋەتىنىم ھەم خەلقىم دەپ،
پاك ۋىجدانى تولغاندى.

باشلا!، – دېدى قىزلارمۇ،
بۇنىڭدىن ئولگەن ياخشى.
ھېچ بولمىسا جەڭ قىلىپ،
تەغدىرنى كورگەن ياخشى.

قىزلار ئەرەنچە كىيىپ،
ئاتلاندۇق قۇتلۇق جەڭگە.
قولىمىزدىن كەلگەنچە
بىزمۇ بەرسەك، – دەپ دەككە.

ئەجدىھار ئېدى دۈشمەن،
يەر – ئاسمانغا ئوت چېچىپ.
ئاخىر يېڭىلدى ئۇيغۇر،
ژۈرەك – باغرى قانغا پىتىپ.

ئەرلەرنى قاتار تىزىپ،
ئولتىردەتتى بىر باشتىن.
بىلىپ قالدى قىزلارنى
بوكىنى ئالغاندا چاشتىن.

ياۋۇزلۇق چېكى يوقكەن،
قىرىپ تاشلاپ ئەرلەرنى.
دوزىغى ۋەيران قىلدى،
ئەزىزانە قەشقەرنى.

قىزلارنى تۇتۇپ بىردىن،
سوغا قىلدى چوڭلارغا.
ئۇيغۇرلار نومۇسنى،
سالدى چوغ ۋە ئوتلارغا.

ئاسمان ژىراق، يەر قاتتىق،
قۇللۇق زەنجىرى سىلىندى.
زىمىن، خەلق ھەممىسى،
ياۋۇز قولىغا ئىلىندى.

ئامان قالغان جانلارنى،
ژىغىپ سەپكە تىزىشتى.
ژىغا – زىرە ئىچىدە،
ئىلىغا ئېپ چىقىشتى.

مەن بۇ يۇرتقا چىققاندا،
ئاجىز قۇل قىپ ساتقاندى.
پەيلى يامان سولۇنلار،
رەزىل ئويغا پاتقاندى.

بىلدىم، ئومرۇم دەھشەتتە،
سولۇن تويىنى قىلماقچى.
ئاھ – زارىم، نومۇسىمنى،
تەغدىرىمنى قىيماقچى.

سولاپ قويدى بىر ئويگە.
بۈگۈن سېنىڭ تويۇڭ دەپ.
قىمىر قىلماي ئولتارغىن،
موشۇ سېنىڭ ئويۇڭ دەپ.

غەزەپ – نەپرىتىم ئېشىپ،
ئەس – ھوشۇمنى يوقاتتىم.
ئاسمان بوران، يەر چوغدى،
ژۈرەكنى تىڭشاپ ياتتىم.

– بوي سۇنمىغىن، قاچ، – دېدى،
ئىپپەت – نومۇس پاك، – دېدى.
بۇمۇ جەڭدۇر، شۇڭلاشقا
ۋىجدان قالسۇن ئاق، – دېدى.

ئوز خەلقىمنىڭ قان تەرزى،
يېنىپ تۇرسا دىلىمدا.
قانداقلارچە باش ئېگەي،
مانجۇر – خىتاي ئىقلىمغا.

ھېچ بولمىسا بىرسىدىن،
ئالاي دەتتىم، قان قەرزى.
شېھىتلارنىڭ ئالدىدا،
بويۇندىكى چوڭ پەرزىم.

مەن ئولتەردىم ئەبلەخنى،
ساقلاپ قالدىم ھارىمنى.
باشلاندى يېڭى كۈلپەت،
ھەمرا قىلىپ زارىمنى.

ئېلىپ قاچتىم جېنىمنى،
ھەممىسلا مەس ئېدى.
تۈن ئۇيقۇسىن ئۇخلاتتى،
يوللارمۇ جىم، ئەپ ئېدى.

تىنىق چىقارماي كەلدىم،
ئىلى دەريا بويىغا.
ئاندا باردى قومۇشلۇق،
كىردىم ئۇنىڭ قوينىغا.

قومۇشلاردىن قولۋاقنى،
ياساپ، دەريادىن ئاتتىم.
سۇنىڭ ئېقىشى بىلەن،
موشۇ جايلارنى تاپتىم...

ئالتە ئاي شۇنداق قىلىپ،
بۇ جاي ماكان بولغاندى.
تارتقان دەرتلەر بېسىلىپ،
قىزنىڭ كوڭلى تولغاندى.

سولۇن خاتىرجەم ئەمەس،
تۈندە ئويقىدىن بىزار.
نەشەخورلار مەس ژۈرۈپ،
ھېلىگەرلىك ئوي تىزار.

كەلگەندى شۇنداق پەرمان:
ھەممىن ئۈت، دەپ تەۋرىتىپ،
قىل، – دەپ، – قالدۇرماي
تىنتىتىش
مەلئۇن گۈچلەر ئەۋىتىپ.

«– تۇتۇلسا ئۇ كۈندۈزى،
تۈنىگىچە ئولتەرۈلسۇن.
تۈندە چۈشسە ئۇ قولغا،
تاڭغىچە كۈتۈلمىسۇن».

شۇندا ياۋۇز غالجىر بوپ،
يۈزلەپ قانخور ئەۋەتتى.
كۈناسىزلارنى تۇتۇپ،
ئەلگە تېچلىق بەرمەتتى.

چىقتى دەررۇ بىر مەخلۇق،
ئەشۇ ئەپنى ئاڭلاپلا.
– كوردۇم، – دېدى، – ئوڭكۈردە،
بىر ئايالنى ماراپلا.

شۇنچە يايى كۈچ سېلىپ،
تاپالمىغان پاك جاننى.
چىقتى بىر بەد – بەخ سېتىپ،
ۋىجدانىنى، ھارنى.

يول باشلاپ ماڭدى خائىن،
ئوزى بىلگەن شۇ تاققا.
قىز ئۈچۈن ئەڭ مۇقەددەس،
ئەرك دۇنيا بولغان ياققا.

ئوڭكۇر ئالدى قاراڭغۇ،
سىرتىدا جىق ۋاڭ – چۇڭلار.
نېمە، كىملەر مارامدۇ؟
يە كەلدىمۇ جاڭ – جۇڭلار.

سەزدى ھەممىنى دەرھال،
دۈشمەن ئېپىپ كەلگەنكەن.
قۇتۇلۇشقا يوق ئامال،
خۇدامۇ رەھىمسىزكەن.

شۇندا، – دېدى بىر مەككار:
ئوت قويايلى ئىچىگە.
ئىستا بۇرۇقتۇم بولۇپ،
چىدىماس بىر كېچىگە.

يا، خۇدا، شەپقەت قىينى،
نېمە شۇنچە قىيىندىڭ؟
چول – باياۋان تاغدىكى،
سوغ ئوڭكۈرنى قىيمىدىڭ.

دەپ، بۇرۇقتۇم بوپ چىقتى،
غەزەپ تېشىپ ئاشقاندى.
يەنە ئېلىشماق بولۇپ،
دۈشمەنگە ئېتىلغاندى.

چىقىشىغا ژىقىلدى،
ئىس بىردىن ھالسىز قىلغان.
قىز تەغدىرى قىيىلدى،
دۈشمەن ئاگا يېپىلغان.

باغلاندى قىز پۇت – قولى،
ئىگرىدى ئوڭكۈر – تاغلار.
شۇركۈنۈپ بار تەبىئەت،
ژىتىمسىرىدى ئاڭلار.

ئات ئالدىغا چاپاتتى،
قۇيرۇقتا قىزنى سورەپ.
بىگۇناغا ئىچ كويۈپ،
خەق ژىغلاتتى ھوكۇرەپ.

ئېپ كەتكەندە ئەسىرنى،
قالدى بۇ جاي زار ژىغلاپ.
دەرتمەن قىزنىڭ ھەسرىتى،
بۇغۇلداتتى، ئاي – ژىللاپ.

كىرگەن ئېدىۋ ئوڭكۈرگە:
سورۇن، قاراڭغۇ ئىچى.
تامچىلار شۇ كەمكىچە،
ئاققان قىزنىڭ كوز يېشى...

زىيا ئىبادەت ئوغلى سەمەدىي

قازاقستان جامائەتچىلىكى ئېغىر جۇدالىققا ئۇچرىدى. 2000 - ژىلى 20 - نويابىردا 87 يېشىدا ئاتاقلىق يازغۇچى ۋە دراماتۇرگ زىيا ئىبادەت ئوغلى سەمەدىي ۋاپات بولدى.

زىيا سەمەدىي 1914 - ژىلى 15 - ئاپرېلدا ئالمۇتا ۋىلايىتى پانفىلوۋ ناھىيەسىنىڭ خونىخاي يېزىسىدا تۇغۇلغان. 1931 - ژىلدىن باشلاپ خىتايدا ياشىدى، ئۇ يەردە باشلانغۇچ مەكتەپ مۇدىرى، ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىنىڭ بولۇم باشلىقى بولۇپ ئىشلىدى. شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاۋتونوم رايونىدا بىر قاتار مەسئۇل ۋە رەھبىرى لاۋازىملارنى ئېگىلىدى. 1961 - ژىلى قازاقستانغا قايتىپ كېلىپ بىر نەچچە ژىل مابايىندا قازاقستان يازغۇچىلار ئىتتىپاقىنىڭ مەركىزىي ئاپپاراتىدا ئىشلىدى. 1962 - ژىلى يازغۇچىلار ئىتتىپاقىنىڭ ئەزاسى بولدى.

زىيا سەمەدىي ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ كلاسسىكى بولۇپ ھېساپلىنىدۇ. ئۇ ئۆزىنىڭ ئىجادىي پائالىيىتىنى دراماتۇرگ سۈپىتىدە باشلاپ، ئۇنىڭغا يېقىن پېيسا يازدى. «قانلىق داغ»، «زۇلۇمغا زاۋال»، «غېرىپ ۋە سەنەم» دراملىرى تېئاتىر سەھنىسىدە ئۇتۇق قازاندى. «مايىمخان» رومانىنىڭ ئاساسىدا «ئەجدىھا ژىلى» بەدىي فىلمى چۈشىرىلدى.

ئۇنىڭ «ژىللار سىرى»، «غېنى باتۇر»، «ئەخمەت ئەپەندى» رومانلىرى، «ئىلى دەرياسى بويىدا»، «ئۆرۈك گۈللىگەن چاغدا» پوۋېستلىرى، «لاشمان»، «ئىپارخان» پېيسىلىرى قازاقستان ئەدەبىياتىغا قوشۇلغان چوڭ ھەسسە بولۇپ ھېساپلىنىدۇ. زىيا سەمەدىي شۇنداقلا قازاق ئەدەبىياتىنىڭ كلاسسىكلىرى سەبىت مۇقانوۋ بىلەن غەبىت مۇسرېپوۋنىڭ بىر قاتار ئەسەرلىرىنى ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلغان. ئۇزاق ژىللار مابايىندا يازغۇچىلار ئىتتىپاقى باشقارمىسىنىڭ، قازاقستان خەلقلىرى ئاسسامبلېيەسىنىڭ ئەزاسى بولغان.

ھوكۇمەت ئۇنىڭ خىزمىتىنى ژۇقۇرى باھالاپ، ئەمگەك قىزىل تۇغى ئوردېنى، قازاقستان ئالىي كېڭەشىنىڭ پەخرىي گراموتىسى بىلەن مۇكاپاتلىدى، «قازاقستان خەلق يازغۇچىسى» ئۇنۋانىنى بەردى.

كورنەكلىك يازغۇچى ۋە دراماتۇرگ، قەلبى سېخى ئىنسان زىيا سەمەدىينىڭ پارلاق خاتىرىسى بىزنىڭ قەلبىمىزدە مەڭگۈ ساقلىنىدۇ.

قازاقستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ ھوكۇمىتى.

بۈيۈك يازغۇچىمىز زىيا سەمەدىينىڭ ۋاپاتىغا مۇناسىۋەتلىك كۆپلىگەن جايلاردىن تەزىيە تېلېگراممىلىرى كەلدى. تۆۋەندە ھۆرمەتلىك گېزىتخان، روسسىيە يازغۇچىلار ئىتتىپاقىدىن كەلگەن تېلېگراممىنى ھاۋالە قىلىمىز.

تېلېگرامما

روسسىيە يازغۇچىلار ئىتتىپاقىنىڭ خەلق ئارا بىرلەشمىسى قازاقستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ كۆپ مىللەتلىك ئەدەبىياتىنىڭ ئاقساقالى زىيا سەمەدىينىڭ ۋاپات بولۇشى مۇناسىۋىتى بىلەن چوڭقۇر قايغۇرۇپ تەزىيە بىلدۈرىدۇ. ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ ئۇلۇق ۋەكىلىنىڭ ئىجادىي ھەسسىسى چوڭ. مەرھۇمنىڭ ئائىلىسىگە بىزنىڭ نامىمىزدىن تەزىيە بىلدۈرۈشلىرىنى ئىلتىماس قىلىمىز.

مىخالكوۋ، بونداريېۋ، پروسكۇرىن، غامزاتوۋ، مۇستاي كەرىم، كۆكۆلتىنوۋ، كۇزنېتسوۋ، ماشباش، نىيازى، لاريونوۋ، لياپىن، گۇسېۋ.

موسكۋا شەھرى.

پانفىلوۋ ناھىيەسى ھاكىمىنىڭ ئاپپاراتى قازاقستان خەلق يازغۇچىسى

زىيا سەمەدىينىڭ

ۋاپات بولۇشى مۇناسىۋىتى بىلەن مەرھۇمنىڭ ئائىلىسىگە ۋە قوم - قېرىنداشلىرىغا چوڭقۇر قايغۇرۇپ تەزىيە بىلدۈرىدۇ.

ياركەنت شەھەرلىك ئوكرۇگكى مەمۇرىيىتىنىڭ ئاپپاراتى قازاقستان خەلق يازغۇچىسى

زىيا سەمەدىينىڭ

ۋاپات بولۇشى مۇناسىۋىتى بىلەن مەرھۇمنىڭ ئائىلىسىگە ۋە ئۇرۇق - تۇققانلىرىغا چوڭقۇر قايغۇرۇپ تەزىيە بىلدۈرىدۇ.

ئۇيغۇر ناھىيەسى ھاكىمىنىڭ ئاپپاراتى قازاقستان خەلق يازغۇچىسى

زىيا سەمەدىينىڭ

ۋاپات بولۇشى مۇناسىۋىتى بىلەن مەرھۇمنىڭ ئائىلىسىگە ۋە قوم - قېرىنداشلىرىغا چوڭقۇر قايغۇرۇپ تەزىيە بىلدۈرىدۇ.

قازاقستان بىلىم ۋە پەن مىنىسترلىگى شەرقشۇناسلىق ئىنستىتۇتى غ. سەدۋاقاسوۋ نامىدىكى ئۇيغۇرشۇناسلىق مەركىزىنىڭ خادىملىرى قازاقستان خەلق يازغۇچىسى

زىيا سەمەدىينىڭ

ۋاپات بولۇشى مۇناسىۋىتى بىلەن مەرھۇمنىڭ ئائىلە تاۋاباتىغا، شۇنداقلا ئۇرۇق - تۇققانلىرىغا چوڭقۇر قايغۇرۇپ تەزىيە بىلدۈرىدۇ.

جۇمھۇرىيەتلىك ئۇيغۇر تېئاترىنىڭ كوللېكتىۋى خەلقىمىزنىڭ سۆيۈملۈك پەرزەندى، قازاقستان خەلق يازغۇچىسى

زىيا سەمەدىينىڭ

ۋاپات بولۇشى مۇناسىۋىتى بىلەن مەرھۇمنىڭ ئائىلىسىگە ۋە قوم - قېرىنداشلىرىغا چوڭقۇر قايغۇرۇپ تەزىيە بىلدۈرىدۇ.

ئالمۇتا شەھەرلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ بۈيۈك پەرزەندى، قازاقستان خەلق يازغۇچىسى

زىيا سەمەدىينىڭ

ۋاپات بولۇشى مۇناسىۋىتى بىلەن مەرھۇمنىڭ ئائىلە تاۋاباتىغا، شۇنداقلا ئۇرۇق - تۇققانلىرىغا چوڭقۇر قايغۇرۇپ تەزىيە بىلدۈرىدۇ.

ئالمۇتا شەھىرى بوستاندىق ناھىيەلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزى خەلقىمىزنىڭ ئۇلۇق پەرزەندى، قازاقستان خەلق يازغۇچىسى

زىيا سەمەدىينىڭ

ۋاپات بولۇشى مۇناسىۋىتى بىلەن مەرھۇمنىڭ ئائىلە تاۋاباتىغا ۋە قوم - قېرىنداشلىرىغا چوڭقۇر قايغۇرۇپ تەزىيە بىلدۈرىدۇ.

پانفىلوۋ ناھىيەلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزى خەلقىمىزنىڭ سۆيۈملۈك پەرزەندى، قازاقستان خەلق يازغۇچىسى

زىيا سەمەدىينىڭ

ۋاپات بولۇشى مۇناسىۋىتى بىلەن مەرھۇمنىڭ ئائىلىسىگە ۋە ئۇرۇق - تۇققانلىرىغا چوڭقۇر قايغۇرۇپ تەزىيە بىلدۈرىدۇ.

سانائەتچىلەر، تىجارەتچىلەر ۋە يېزا ئىگىلىكى خادىملىرى جۇمھۇرىيەتلىك ئۇيغۇر ئاسسوتسىيەسى قازاقستان خەلق يازغۇچىسى

زىيا سەمەدىينىڭ

ۋاپات بولۇشى مۇناسىۋىتى بىلەن مەرھۇمنىڭ ئائىلىسىگە ۋە قوم - قېرىنداشلىرىغا چوڭقۇر قايغۇرۇپ تەزىيە بىلدۈرىدۇ.

«بېنت» ئاكسىونېرلىق جەمىيىتى قازاقستان خەلق يازغۇچىسى

زىيا سەمەدىينىڭ

ۋاپات بولۇشى مۇناسىۋىتى بىلەن مەرھۇمنىڭ ئائىلىسىگە ۋە ئۇرۇق - تۇققانلىرىغا چوڭقۇر قايغۇرۇپ تەزىيە بىلدۈرىدۇ.

ئى. ئالتىنسارىن نامىدىكى قازاقستان بىلىم ئاكادېمىيەسى باۋۇزخان ئەلاخۇنوۋا نامىدىكى ئۇيغۇر تىلى ۋە ئەدەبىياتىنى ئوقۇتۇش لابوراتورىيەسىنىڭ كوللېكتىۋى قازاقستان خەلق يازغۇچىسى

زىيا سەمەدىينىڭ

ۋاپات بولۇشى مۇناسىۋىتى بىلەن مەرھۇمنىڭ ئائىلىسىگە ۋە ئۇرۇق - تۇققانلىرىغا چوڭقۇر قايغۇرۇپ تەزىيە بىلدۈرىدۇ.

قازاقستان پاگلار جەمىيىتى ئوقۇش - ئىشلەپچىقىرىش كارخانىسىنىڭ رەھبەرلىكى قازاقستان خەلق يازغۇچىسى

زىيا سەمەدىينىڭ

ۋاپات بولۇشى مۇناسىۋىتى بىلەن مەرھۇمنىڭ ئائىلىسىگە ۋە ئۇرۇق - تۇققانلىرىغا چوڭقۇر قايغۇرۇپ تەزىيە بىلدۈرىدۇ.

ئاباي نامىدىكى ئالمۇتا دولەت ئۇنىۋېرسىتېتى ئۇيغۇر بولۇمىنىڭ ئوقۇتقۇچىلىرى بىلەن ستۇدېنتلىرى قازاقستان خەلق يازغۇچىسى

زىيا سەمەدىينىڭ

ۋاپات بولۇشى مۇناسىۋىتى بىلەن مەرھۇمنىڭ ئائىلىسىگە ۋە ئۇرۇق - تۇققانلىرىغا چوڭقۇر قايغۇرۇپ تەزىيە بىلدۈرىدۇ.

«يېڭى ھايات» تەھرىراتى «قازاقستان تېلېۋىدېنىيە ۋە رادىوسى» جۇمھۇرىيەتلىك كورپوراتسىيەسى ئۇيغۇرچە ئاڭلىتىشلار رېداكسىيەسىنىڭ باشلىقى رىزا سەمەدىيگە ۋە گېزىتىمىزنىڭ خادىمى يالقۇن سەمەدىيگە ئاتىسى، قازاقستان خەلق يازغۇچىسى

زىيا سەمەدىينىڭ

ۋاپات بولۇشى مۇناسىۋىتى بىلەن چوڭقۇر قايغۇرۇپ تەزىيە بىلدۈرىدۇ.

«يېڭى ھايات» تەھرىراتى گېزىتىمىزنىڭ سابىق خادىمى خۇرشىدە ئەلاخۇنوۋاغا ئانىسى

بۇۋىرابىيەمنىڭ

ۋاپات بولۇشى مۇناسىۋىتى بىلەن چوڭقۇر قايغۇرۇپ تەزىيە بىلدۈرىدۇ.

«يېڭى ھايات» تەھرىراتى ئۇيغۇر ئاقساقاللار كېڭەشىنىڭ رەئىسى، ئائېرود - رومنايا مەھەللىسىنىڭ سابىق ژىگىت بېشى توختاسىن ھاجىم بېيشانوۋقا رەپىقىسى

ھەلىمەم ئايىمنىڭ

ۋاپات بولغانلىقى مۇناسىۋىتى بىلەن چوڭقۇر قايغۇرۇپ تەزىيە بىلدۈرىدۇ.

پۈتكۈل خەلقىمىز ماتەمدە

زىيا سەمەدىي ئالەمدىن ئۆتۈپتۇ، دېگەن شۇم خەۋەرنى ئاڭلاپ، چوڭقۇر قايغۇغا چۆكتۈم. ئاخىرى ئۆلمەيدىغان كىم بار؟ ھەر قانداق ئۆلۈم ئېغىر ھادىسە. لېكىن قەدىرى ئۇلۇق ئادەمنىڭ ئۆلۈمى ئۇنىڭ باراۋەر زىيادە. زىيا ئاكا سەمەدىي مېنىڭ ئۈچۈن ئىنتايىن قەدىرلىك ئىنسان ئىدى.

زىيا سەمەدىي بىلەن 1947 - 1949 - ژىللىرى غۇلجا شەھىرىگە مەسلىھەتچى بولۇپ بارغىنىدا، تونۇشقانىدىم. شۇنىڭدىن بېرى بىر - بىرىمىزگە يېقىن، قەدىردان بولۇپ كەلدۇق. خۇسۇسەن، ئىككىنچى قېتىم بۇ تەۋەگە يەنە مەسلىھەتچى بولۇپ بارغىنىمدا، زىيا سەمەدىي تونۇلغان ئەدىپ، شىنجاڭ - ئۇيغۇر ئاۋتونوم رايونى يازغۇچىلار ئىتتىپاقىنىڭ رەھبىرى ئىكەن.

زىيا سەمەدىي ياش تالانتلارغا كۆپ غەمخورلۇق قىلاتتى. ئۇنىڭ بۇ ئەجايىپ پەزىلىتىنى مەن ئەشۇ چاغلاردىن تارتىپ، تا ھاياتىنىڭ ئاخىرىغىچە كوردۇم، گۇۋاچى بولدۇم.

بىرىنچى قېتىم ئۇيغۇرلار دىيارىدا بولغىنىمدا، زىيا ئاكام پولكوۋنىك ئۇنىۋانى دەرىجىسىدە رازۋېدكا باشقارمىسىنىڭ باشلىقى ئىدى. لېكىن ھەربىي مەنسەپ ۋاقىتلىق ئىش، يول - يولۇقاي كەسىپ بولغان ئېكەندە. بەلكىمبا، مەخسەتلىك پائالىيەت بولغان بولغىيدى. چۈنكى ئۇنىڭ ئۇرغۇن ئەسەرلىرىدە رازۋېدكا ئىشى بىلەن يېقىن تونۇشلىقىنىڭ ئىزى كورۇنۇپ تۇرىدۇ. ئېيتايلۇق، «بىر تال پاپىروس» ۋە باشقىلار...

زىيا سەمەدىينىڭ ئۆز ۋەتىنىدە ياشىغان ۋاقتىدىكى بىر كۈنى، ھەتتا بىر دەقىقىسى كۆرەشسىز ئۆتمىگەن. ئۇ ئۆز ۋەتىنىنىڭ، جاندىن ئەزىز خەلقىنىڭ ئازاتلىقى، ئەركىن نەپەس ئېلىشى بىلەن سۇغىرىلغان كۆرەش ئۇنىڭ تەبىتى، ژۇرۇش - تۇرۇشى، ھاياتىنىڭ بۆلۈنمەس قانۇنى بولغان. بۇ كۆرەش مەيدانىدا ئۇ ئۆزىنى ئۇلۇق ئىنسان، شەرقىي تۈركىستان (ئۇيغۇرىستان) مىللىي - ئازاتلىق ھەرىكىتىنىڭ تونۇلغان رەھبىرى ئەخمەتجان قاسىمىنىڭ جەڭگىۋار شاگىرتى، سادىق سەپدىشى ھېساپلايتتى.

ئۇنىڭ «ئەخمەت ئەپەندى» ناملىق رومانى ھەققىدە «ئۇيغۇر ئاۋازى» گېزىتىدە بېسىلغان «رومان ئىزىدىن» ناملىق كولەملىك ماقالامدا مەزكۇر ئەسەر توغرىسىدا يېزىپ، بىر نەچچە تارىخىي رومانلارنىڭ مۇئەللىپى زىيا سەمەدىينى ئۇنىڭ كوزى تىرىك چېغىدا ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ كلاسسىكى، ئۇلۇق يازغۇچى دېگەن پىكرىمنى ئوچۇق ئېيتقانىمەن.

ئەندى ئۇ ئۆمرىنى يەكۇنلەپ، چوڭ خاتىرنامە يېزىۋاتىمەن، دېۋىدى رەھمىتى، ئاخىرقى بىر ئۇچرىشىمىزدا. ئەپسۇس، قول يازمىلار ئېگىسى بىلەن ۋىدالىشىپ، پەللىسىگە يەتمەي، يېرىم يولدا قېلىپ كەتكەن تۇلپاردەك، ئىجات ئۈستىلىدە قايغۇرۇپ ياتقاندۇ...

ئەلۋىدا، ئۇلۇق ئىنسان! ئەلۋىدا، ئۇلۇق يازغۇچى، ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ كارۋان بېشى!

خېلەم خۇدايبەردىيېۋ.
تاشكەنت شەھرى.

مەشھۇر ئۇيغۇر ئەدىبى، قازاقستان خەلق يازغۇچىسى زىيا سەمەدىينىڭ ۋاپات بولۇشى مۇناسىۋىتى بىلەن چەت ئەللەردىكى ۋەتەنداشلاردىن، جەمىيەت تەشكىلاتلىرىدىن مەرھۇمنىڭ ئائىلىسىگە كۆپلىگەن تەزىيە تېلېگراممىلىرى كەلدى. تۆۋەندە شۇلاردىن بىر نەچچىسىنى دىققىتىڭلارغا ھاۋالە قىلدۇق.

ئۇلۇق ئىنسان، ئىزچىل مۇجاھىد، ئەجايىپ يازغۇچى، دولەت ۋە مەدەنىيەت ئەربابى زىيا ئاكىنىڭ ۋاپاتى ژۈرىكىمىزنى قاتتىق ئەزدى. مىسكىن كوڭلىمىزنى تېخىمۇ يېرىم قىلدى. زىيا ئاكا ھەقىقەتەن 20 - ئەسىردىكى بۈيۈك نامايەندىلىرىمىزنىڭ بىرى ئىدى. ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدا پۈتكۈل خەلقىمىزنىڭ ئەركسۆيەرلىكى، دەرت - ھەسرىتى، غەيرەت - ماتانىتى، ئەقىل - پاراستى مۇجەسسەم ئىدى. بۇ جۇدالىقنىڭ ئورنىنى نېمە بىلەن تولتۇرارمىز؟!

ئەلۋىدا ئۇستاز!

مەن سەمەدىيلەر ئائىلىسىگە ئاتىسىدەك چىدامىلىق، غەيرەتلىك، سەبىرلىك بولۇشىنى تىلەيمەن.

ئەركىن ئالپتېكىن،
ۋاكالەتسىز مىللەتلەر تەشكىلاتىنىڭ باش كاتىبى.

* * *

مىللىتىمىزنىڭ يېقىنقى زامان تارىخىدىكى ئاتاقلىق زىيالىسى، مەشھۇر يازغۇچى، ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ ئاساسچىلىرىدىن بىرى زىيا سەمەدىي ئەپەندىنىڭ ۋاپات بولغانلىقى خەۋىرىنى ئاڭلاپ، چەكسىز قايغۇغا چۆمدۇق. مەرھۇم شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ قۇرۇلۇشىدا ئۆزىنىڭ تېگىشلىك ھەسسىسىنى قوشقان ئىدى. مەرھۇمنىڭ باسقان ئىنقىلاپ يولى مەڭگۈ داۋام قىلىدۇ ۋە كۆتكەن ئۈمىدى چوقۇم ئەمەلگە ئاشىدۇ.

شەرقىي تۈركىستان (ئۇيغۇرىستان) مىللىي قۇرۇلتىيى رەئىسى ئەنۋەرجان.

* * *

مۇھتەرەم، مۆكەررەم قېرىنداشىمىز زىيا سەمەدىينىڭ ئائىلە تاۋاباتىغا چىن ژۈرەكتىن ھازىمىزنى بىلدۈرىمىز. بۈيۈك رەھنامە زىيا بەگنىڭ ۋاپاتى پۈتۈن يۇرتىمىزنىڭ ئاھالىسىغا قاتتىق تەسىر قىلدى. بۇ مۇجاھىدنىڭ ۋەتەن، مىللەت ئۈچۈن قىلغان خىزمەتلىرى ھېچ قاچان ئۇنتۇلمايدۇ. تارىخىمىزدا ساقلىنىدۇ.

ئاللاتائالادىن مەغپىرەت تىلەيمىز.

كامال ھۆرمەت بىلەن:

ھۈسەيىن قارى ئىسلامى، ئابدۇقادىر ئەخمەت تۈركىستانى.
سەئۇدىيە ئەرەبىستانى، جىددە.

* * *

ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئازاتلىق جەڭچىسى، ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ يېتەكچىسى مەرھۇم زىيا سەمەدىينىڭ ئائىلە تاۋاباتلىرىغا، ئالمۇتىدىكى قېرىنداشلارغا!

شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ قۇرغۇچىلىرىدىن، ئاتاقلىق سىياسون دېپلومات، ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ سەردارى، قازاقستان خەلق يازغۇچىسى، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئەزىز پەرزەندى زىيا سەمەدىينىڭ ۋاپات بولغانلىقىنى ئاڭلاپ چوڭقۇر قايغۇردۇق. زىيا ئاكىنىڭ ۋاپاتى ئۇيغۇر خەلقى ئۈچۈن چوڭ يوقىتىش. ئۇيغۇر ئازاتلىق كۆرىشى ئۆزىنىڭ تالانتلىق بىر يېتەكچىسىدىن ئايرىلدى. ئۇيغۇر ئەدەبىياتى ئاسمىنىدىن بىر چولپان ئۆچتى!

مەرھۇم زىيا سەمەدىينىڭ كۆرەشچان روھى، ئالىجاناپ پەزىلىتى ۋە ئولمەس ئەسەرلىرى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ قەلبىدە مەڭگۈ ياشايدۇ!

ھۆرمەت بىلەن: ئامېرىكا ئەركىن ئاسىيە رادىوسى ئۇيغۇر بولۇمىدىكى بارلىق تەھرىر، مۇخبىرلار نامىدىن دولقۇن قەمبىرى.

باش مۇھەررىر ي. ئازاماتوۋ.

يېڭى ھايات

ئالمۇتا، 480044 ئېيەك يولى كوچىسى 50 بىنا، 8 - قەۋەت، 813 - خانە

گېزىتنى تەسىس قىلغۇچى - جاۋاپكەرلىكى چەكلەنگەن «ۋىسال» شىركىتى. تىراژى 1238 زاكاز 9698

تېلېفون: 33 - 84 - 59

«Йени хаят» (Новая жизнь) индекс 65359, республиканская общественно-политическая газета, регистрационное свидетельство №603 -- Г. Выдано Министерством культуры, информации и общественного согласия Республики Казахстан 17 марта 1999 г.

گېزىتىمىز سەھىپىلىرىدە بېسىلغان ماقالىلار مۇئەللىپلىرىنىڭ مەۋقەسى تەھرىراتىمىزنىڭ مەۋقەسى بولۇپ ھېساپلانمايدۇ. تەھرىراتتىن ماتېرىياللار قايتۇرۇلمايدۇ ۋە جاۋاپ بېرىلمەيدۇ.

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى